

Merja Uotila

Käsityöläinen
kyläyhteisönsä jäsenenä
Prosopografinen analyysi Hollolan
käsityöläisistä 1810–1840

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 237

Merja Uotila

Käsityöläinen
kyläyhteisönsä jäsenenä

Prosopografinen analyysi Hollolan
käsityöläisistä 1810–1840

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Historica-rakennuksen salissa H320
marraskuun 21. päivänä 2014 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä,
in building Historica, hall H320, on November 21, 2014 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2014

Käsityöläinen
kyläyhteisönsä jäsenenä

Prosopografinen analyysi Hollolan
käsityöläisistä 1810–1840

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 237

Merja Uotila

Käsityöläinen
kyläyhteisönsä jäsenenä

Prosopografinen analyysi Hollolan
käsityöläisistä 1810–1840

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2014

Editors

Petri Karonen

Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Ville Korkiakangas

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities

Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Paula Kalaja, Department of Languages, University of Jyväskylä

Petri Toiviainen, Department of Music, University of Jyväskylä

Tarja Nikula, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä

Raimo Salokangas, Department of Communication, University of Jyväskylä

URN:ISBN: 978-951-39-5943-2

ISBN 978-951-39-5943-2 (PDF)

ISSN 1459-4331

ISBN 978-951-39-5942-5 (nid.)

ISSN 1459-4323

Copyright © 2014, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2014

ABSTRACT

Uotila, Merja

The artisan as a member of his village community. A prosopographical analysis of artisans in Hollola 1810–1840

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2014, 366 p.

(Jyväskylä Studies in Humanities

ISSN 1459-4323; 237)

ISBN 978-951-39-5942-5 (nid.)

ISBN 978-951-39-5943-2 (PDF)

The subject of this study is rural artisans and their livelihood in early 19th-century Finland. Rural artisanship had certain specific characteristics. Rural artisans had to be jacks of all trades: they could not concentrate on producing one specific type of artefact as a town master could; rather they had to produce a whole range of goods that were needed in the countryside. While it is generally acknowledged that there were some artisans working in the countryside, urban artisans have been taken as the main object of research because artisans have been historically associated with the definition of towns. The significance of rural artisans varied between countries, not least because their rural populations differed in terms of their proportion of the total populations. However, in Finland at the beginning of the nineteenth century, by no means all artisans operated in towns, nor did rural artisans always constitute small marginal groups.

This study shows how a study of artisans operating in rural settings can contribute to our understanding of rural life more generally. Just what kind of people were rural artisans? And what were their living and working conditions like? Rural artisans were not a homogenous group; there were different kinds of artisans working locally. Only some of them were officially recognized, and there was a considerable number of unofficial artisans in the countryside. Even so, they all produced craft work. Studying rural artisans can offer us a different perspective on rural life because the sheer number of artisans and the range of occupations practised in the countryside can be used as an indication of the economic situation and consumption patterns of the peasants.

Under scrutiny here is one Finnish parish, Hollola, in which I have closely analysed the careers of some 300 rural artisans who worked between 1810 and 1840. Due to its size this particular parish is representative enough in regards the whole Finnish countryside during the time period. I have chosen one parish because this allows me to study artisans more individually and systematically, which means that methodologically this study is prosopographical.

Keywords: artisans, rural communities, industrious revolution, prosopography

Author's address Merja Uotila
Department of History and Ethnology
P.O. BOX 35 (H)
FIN 40014 University of Jyväskylä
merja.j.uotila@jyu.fi

Supervisors Professor Jari Ojala
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Petri Karonen
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Ilkka Nummela
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Reviewers Professor Kirsi Vainio-Korhonen
School of History, Culture and Arts Studies
University of Turku, Finland

Docent Antti Häkkinen
Department of Political and Economic Studies
Social and Economic History
University of Helsinki, Finland

Opponent Professor Kirsi Vainio-Korhonen
School of History, Culture and Arts Studies
University of Turku, Finland

ESIPUHE

Käsityön ja käsityöläisten valikoituminen väitöskirjani aiheeksi on ollut joko sattumaa tai johdateltua. Minulle sopiva se ainakin on ollut. Olen koko ikäni tarkkaillut arjessani käsityöläisiä ja käsityön tekoa. Isäni on ollut oman isänsä tapaan kirvesmies ja äitini ompelija. Vanhempani harrastavat edelleen aktiivisesti käsitöitä. Naula, jolla väitöskirja naulataan Historican seinälle, on peräisin isoäitini kangaspuista. Käsityön ja käsillä tekemisen perintö on siirtynyt myös meille, seuraavalla sukupolvelle. Siskoni jatkaa vaatteiden valmistamista käsitöitä arjestaan suunnittelijana, veljeni on isältä oppinsa saanut kirvesmies. Yhteisellä kesämökillämme veljeni tekemä, osin isoisältä perityillä työvälineillä käsin veistämä, hirsitalon kehikko odottaa lopullista sijoituspaikkaansa. Omissa käsissäni pysyvät niin puikot kuin pensselitkin. Oikeastaan suvussani ei ole ketään, jolla olisi ”peukalo keskellä kämmentä”. Lukuisten serkkujeni ja tätien, enojen sekä setien ammatit tai harrastukset liittyvät käsityön maailmaan. Käsin tekemisen meininki on opittu kotona, erilaiset käsityöt ovat olleet meille luontainen osa elämää.

Olen tutkinut maaseudun käsityöläisiä jo kauan, 1990-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta lähtien. Sain tutkimusaiheen pro gradu -työtäni varten Lahden kaupunginmuseon silloiselta amanuenssilta Merja Heiskaselta kysyessäni häneltä museologian opintoihin kuuluvan harjoitteluajanjakson aikana sopivaa aihetta lopputyötäni varten. Kaimani ehdotti Hollolan käsityöläisiä, sillä olinhan Hollolasta kotoisin ja Hollola oli aikansa mahtipitäjä. Heiskaselle kyseistä tutkimusaihetta oli aikoinaan tarjonnut professori Mauno Jokipii, mutta nyt hän ehdotti minun jatkavan hollolalaiskäsityöläisten tutkimista. Ajattelin tuolloin, että aihe sopii hyvin omaan taustaani, olinhan lukion jälkeen suunnitellut lähteväni kouluttautumaan kutoja-artesaaniksi. Olin saanut tätä varten myös opiskelupaikan, mutta valitsin sen sijaan historian opiskelun. Käsityöstä ei tullut ammattia vaan ryhdyin tutkimaan ammattikäsitöitä.

Olen kulkenut pitkän tien käsityöläisten kanssa ja palannut monien vaiheiden jälkeen takaisin alkuun: pohtimaan keitä maaseudun käsityöläiset olivat. Matka on ollut opettavainen, mutta kuten tunnettua, tieto lisää tuskaa. Kuinka saada kerätty tieto paperille jäsentyneessä tai edes selkeässä muodossa. Tuskin tiesi työni pääohjaaja, professori Jari Ojala, mihin ryhtyi, kun sovimme viime syksynä työlleni uuden aikataulun. Uusi alku merkitsi työn kirjoittamista käytännössä uudestaan. Rankka aikataulu, yksi luku valmiiksi joka kuukausi, mahdollisti sen, että tutkimus on nyt käsissä. Mutta kiitos Jari tästä työntäyteisestä vuodesta.

Työni muut ohjaajat ansaitsevat omat kiitoksensa. Professorit Petri Karonen ja Ilkka Nummela ovat vuosien aikana saaneet lukea erinäisiä versioita ja tehneet niistä asiantuntevia huomautuksia. Kiitokset kuuluvat myös työni esitarkastajille, dosentti Antti Häkkiselle Helsingin yliopistosta ja vastaväittäjän rooliin lupautuneelle professori Kirsi Vainio-Korhoselle Turun yliopistosta. Heidän kommenttinsa ja ehdotuksensa ovat tehneet tästä työstä paremman. Mutta kuten aina, virheet ja väärinymmärrykset ovat minun.

Olen saanut olla osa historian ja etnologian laitoksen työyhteisöä 2000-luvun alusta lähtien. Olen ottanut osaa monen eri tutkimusyhteisön, keskittymän ja projektin toimintaan sekä historian ja etnologian laitoksen seminaareihin. Kiitos mukana olleille, olen oppinut niistä paljon. Erityisesti haluan kiittää Early Modern Morals -keskittymäämme ja sen jäseniä. Osan vuosien varrella saamista opeista olen varmaan jo unohtanut, mutta yhteisön tuki on ollut arvokas voimavara. Pöytälaatikkoseminaaria on jopa vähän ikävä.

Tukea ja kannusta - ammatillisesta avusta puhumattakaan - olen saanut monelta työyhteisöni jäseneltä. Kiitoksia Piia Einonen, Maare Paloheimo, Minna Mäkinen, Tiina Hemminki, Heli Valtonen, teidän kanssa olen eniten keskustellut käsityöstä, kuluttamisesta, väitöskirjatyön tekemisen pirullisuudesta, mutta myös jalkapallosta ja puutarhanhoidosta. Piia ja Tiina ovat myös konkreettisesti ottaneet osaa väitöskirjaprojektiin lukemalla ja kommentoimalla käsikirjoitusversioita. Kiitoksia vertaistuesta ja kuuntelevista korvista - kaikille. Työhuone- toverit Villa Ranasta ja Historicasta, rakennukset ehkä homehtuvat ja rapistuvat, työväki ei.

Olen tehnyt tutkimusta pääasiassa apurahoilla. Tukea minulle ovat myöntäneet Ellen ja Artturi Nyyssösen säätiö, Suomen Kulttuurirahaston keskusrahasto, Suomen Kulttuurirahaston Päijät-Hämeen rahasto, Oskar Öflundin rahasto, Emil Aaltosen säätiö, Otto A. Malmin säätiö sekä Jalmari Finnen säätiö. Myös Jyväskylän yliopisto ja Historian ja etnologian laitos ovat tukeneet rahallisesti tutkimustyötäni. Heille siitä kiitos. Ja kiitos myös kärsivällisyydestä, hämäläisen sukuperimäni mukaan työn suunnittelu ja pohdinta veivät paljon aikaa - toteutus ei niinkään. Mutta "hyvin suunniteltu työ on puoliksi tehty", kuten sananlaskuilla ympäristöään valaissut ukkini sanoisi.

Kiitokset kuuluvat myös kotiväelle. Olen toki välillä hermostunut "koska sinä oikein valmistut" ja "kuinka kauan sitä opiskelua vielä kestää" kyselyihin. Mutta yhtä kaikki, olen saanut teiltä vain tukea ja kannustusta. Erityiskiitos sis-kolleni Marjutille, joka on tehnyt työssäni olevat kartat ja kuvat - nopeasti, kuten kätevän ja ammattinsa osaavan "käsityöläisen" tuleekin tehdä.

Omistan tämän kirjan kummilapsilleni Elmerille, Mirolle, Dorikselle ja Leonardolle. Heistä on tulossa mainioita käsityön harrastajia ja kädentaitojen jatkajia.

Jyväskylässä 21.11.2014

Merja Uotila

TAULUKOT

TAULUKKO I:1	Käsityöläisryhmien esiintyminen ammattinimikkeillä eri päälähteissä	69
TAULUKKO I:2	Laiton käsityö Hollolan tuomiokunnan tuomiokirjoissa 1810–1840	87
TAULUKKO II:1	Hollolan emäseurakunnan miespuolisen väestön suhteelliset osuudet 1820–1850 (prosenttia)	95
TAULUKKO II:2	Virallisten käsityöläisten lukumäärä Hämeen länissä 1725–1845	111
TAULUKKO II:3	Virallisten käsityöläisten lukumäärä ja ammattijakauma Hollolassa vuosina 1810–1840.....	113
TAULUKKO II:4	Käsityöläisten lukumäärä Hollolassa 1810–1840 väkimäärään ja talonpoikaistalouksiin suhteutettuna ...	117
TAULUKKO II:5	Pitäjänkäsityöläiseksi hakeneet käsityöläiset Hollolan tuomiokunnan alueella (Hollolan, Orimattilan ja Kärkölän Hämeen länin puoli).....	138
TAULUKKO II:6	Hollolalaiskylät, joissa asui käsityöläisammattien harjoittajia 1810–1840	162
TAULUKKO II:7	Hollolassa vuosina 1810–1839 avioliittoon vihittyjen puolisoiden kotipaikkakunnat (prosentit)	183
TAULUKKO II:8	Hollolassa 1810–1840 välisenä aikana työskennelleiden käsityöläisten morsianten perhetausta	185
TAULUKKO II:9	Käsityöläisten vuosina 1790–1820 syntyneiden tyttärien avioliitot ja puolisoitten sosiaalinen tausta (lukumäärä/prosenttiosuudet).....	189
TAULUKKO II:10	Käsityöläisten morsianten perhetausta Nastolassa 1780–1860 ja Hollolassa 1810–1840, prosenttiosuudet....	190
TAULUKKO II:11	Kastetut lapset ja näiden käsityöläskummit Hollolassa viiden vuoden tarkasteluvälillä 1810–1840	199
TAULUKKO II:12	Hollolalaisten käsityöläisten kummilasten vanhempien status 1810–1840.....	200
TAULUKKO II:13	Hollolalaisten käsityöläislasten kummit 1810–1840	205
TAULUKKO III:1	Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden virallisten ja epävirallisten käsityöläisten oppitausta	220
TAULUKKO III:2	Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten koulutuspaikkakunnat (prosentit)	225
TAULUKKO III:3	Hollolassa vuosina 1810–1840 toimineiden käsityöläisten koulutuksen alkamisikä ikäluokittain.....	232
TAULUKKO III:4	Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten oppivuodet	233
TAULUKKO III:5	Vuosina 1810–1840 Hollolassa opiskelleiden oppilaiden oppitausta, lukumäärä ja oppiaika	236
TAULUKKO III:6	Hollolassa vuosina 1810–1840 kouluttautuneiden oppilaiden koulutuksen alkamisikä ikäluokittain	237

TAULUKKO III:7	Hollolassa vuosina 1810–1840 opiskelleiden oppilaiden oppivuodet	240
TAULUKKO III:8	Vuosina 1810–1840 käsityöopissa olleiden miesten koulutuksen jälkeinen työura	243
TAULUKKO III:9	Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden virallisten ja epävirallisten käsityöläisten isän ammatti pojan syntyessä (prosentit)	249
TAULUKKO III:10	Isän käsityöammatti vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten keskuudessa	249
TAULUKKO III:11	Virallisten ja epävirallisten käsityöläisten isän ammatti pojan aikuistuessa (prosentit)	253
TAULUKKO III:12	Hollolalaiskäsityöläisten oppilaiden tausta syntymän aikoihin (prosentit).....	257
TAULUKKO III:13	Käsityöläisten oppilaiden käsityöläisen taustan jakautuminen 1810–1840.....	258
TAULUKKO III:14	Käsityöläisten oppipoikien vanhempien tausta poikien itsenäistymisen aikoihin (prosentit)	260
TAULUKKO III:15	Keskeyttäneiden tai muuten ilman ammattiuraa jääneiden oppilaiden vanhempien tausta Hollolassa 1810–1840	262
TAULUKKO III:16	Vuosina 1790–1820 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten perheet sekä poikien lukumäärä ja prosenttiosuus	263
TAULUKKO III:17	Vuosina 1790–1820 toimineiden käsityöläisten poikien ura (prosentit)	264
TAULUKKO III:18	Virallisten hollolalaiskäsityöläisten työuran aloitusmallit (prosentit).....	266
TAULUKKO III:19	Virallisten hollolalaiskäsityöläisten keskimääräiset aloitusiät	269
TAULUKKO III:20	Hollolalaisten virallisten ja epävirallisten käsityöläisten keskimääräiset avioitumisiät ammateittain	271
TAULUKKO III:21	Virallisten ja epävirallisten käsityöläisten keskimääräiset työskentelyvuodet Hollolassa (prosentit)	272
TAULUKKO III:22	Oppilaiden lukumäärä suhteutettuna kaikkiin käsityöläisiin, Hollola 1810–1840.....	278
TAULUKKO III:23	Oppilaiden koulutuksen jakautuminen aloitusvuosikymmen mukaan Hollolassa 1810–1840 (prosentit).....	279
TAULUKKO III:24	Hollolassa vuosina 1810–1840 toimineiden virallisten käsityöläisten syyt ammatinharjoituksen loppumiseen (prosentit).....	280
TAULUKKO III:25	Kaikkien hollolalaiskäsityöläisten suhde maanviljelykseen (prosentit)	297

KUVIOT

KUVIO I:1	Suomen käsityö- ja tehdastyöläiset 1815–1870	23
KUVIO I:2	Hollolan virallisten ja epävirallisten käsityöläisten määrä 1750–1840	25
KUVIO I:3	Hollolan käsityöläiset henkikirjojen ja käsityöläisluettelon mukaan vuosina 1810–1840.....	74
KUVIO II:1	Virallisten käsityöläisten lukumäärä Hollolassa 1727–1890.....	111
KUVIO II:2	Viralliset ja epäviralliset käsityöläiset Hollolassa vuosina 1810–1840 - absoluuttinen lukumäärä	114
KUVIO II:3	Käsityöläisten virallinen ja tulkinnallinen lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840 (kaikki käsityöläiset).....	115
KUVIO II:4	Hollolan asukasluvun kehitys (vasen akseli, lkm) ja käsityöläisten osuus väkimäärästä (oikea akseli, %) 1780–1860	116
KUVIO II:5	Seppien lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840	118
KUVIO II:6	Räätälien lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840.....	118
KUVIO II:7	Suutarien lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840	121
KUVIO II:8	Erikoiskäsityöläisten lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840	121
KUVIO II:9	Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslian anomusdiaareissa esiintyvät käsityöammatin harjoittamiseen liittyvät anomukset vuosina 1808–1831.....	135
KUVIO II:10	Käsityöläislasten kummien määrä ja sukupuolijakauma Hollolassa 1810–1839.....	197
KUVIO III:1	Hollolassa vuosina 1810–1840 työskennelleiden käsityöläisten isien status poikien syntyessä ja aikuistuesssa	255
KUVIO III:2	Käsityöläisten oppilaiden tausta syntymän ja aikuistumisen yhteydessä	261
KUVIO III:3	Virallisten ja epävirallisten hollolalaiskäsityöläisten työskentelyurien pituudet	273
KUVIO III:4	Hollolalaisten käsityöläisten esiintyminen rästiluetteloissa ja työkirjan ottaminen vuosina 1810–1840.	308

KUVAT

KUVA I:1	Tutkimuskysymysten ja tarkastelukohteiden jaottelu.	26
KUVA I:2	Prosopografian suhde läheisiin oppialoihin.....	35
KUVA I:3	Kulutustavaroiden esiteolliset tuotantotavat	65
KUVA I:4	Virallisten ja epävirallisten käsityöläisten jaottelu eri alaryhmiin.....	70
KUVA II:1	Pitäjäkäsitöläishakuprosessi 1800-luvun alkupuolella	123
KUVA III:1	Käsityöläisten ammatti-identiteetin muodostuminen ja ilmentymiä.....	285

KARTAT

KARTTA II:1	Hollolan kylien sijainti ja talouksien lukumäärä vuonna 1840	103
KARTTA II:2	Hollolalaisyliin vakiintuneet käsityöläiset 1740–1840.....	160
KARTTA II:3	Hollolalaisyliä, joissa 1810 asui virallisia tai epävirallisia käsityöläisiä.....	163
KARTTA II:4	Hollolalaisyliä, joissa 1840 asui virallisia tai epävirallisia käsityöläisiä.....	164
KARTTA III:1	Hollolassa vuosina 1810–1840 toimineiden käsityöläisten ulkopaikkakuntalaiset oppimestarit.	228
KARTTA III:2	Hollolassa 1810–1840 kouluttautuneiden oppilaiden Hollolan ulkopuoliset syntymäpaikkakunnat	245
KARTTA III:3	Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten syntymäpaikat.....	276

SISÄLLYS

ABSTRACT

ESIPUHE

TAULUKOT, KUVIOT, KUVAT JA KARTAT

SISÄLLYS

I	KUKA OLI KÄSITYÖLÄINEN?	15
1	Johdanto	16
1.1	Näkökulmia käsityöläisyyteen maalla ja kaupungissa	16
	Käsityöläiset historian tutkimuksen alalla	16
	1800-luvun käsityön konteksti	22
1.2	Kysymyksenasettelu ja rajaukset	25
	Tutkimuskysymykset	25
	Käsityöläisten tunnistaminen ja tutkimusjoukon rajaaminen	27
	Tutkimustyön muut rajaukset	30
1.3	Tutkimuksen metodiset lähtökohdat	31
	Prosopografinen tutkimusmetodi	31
	Tutkimuksen toteutus ja analyysivälineet	37
	Prosopografisen metodin haasteet	41
1.4	Lähteet	43
	Valtionhallinnolliset lähteet	44
	Seurakunnan väestörekisterit	49
2	Käsityöläisen ja käsityön määrittäminen	55
2.1	Käsityö käsitteenä	55
	Käsityö ja käsityöläisnimikkeet	55
	Käsityö ja esimodernin ajan tuotantojärjestelmät	59
2.2	Viralliset ja epäviralliset käsityöläiset	67
	Käsityöläisten luokittelu eri kategorioihin	68
	Pitäjänkäsityöläiset	70
	Kyläkäsityöläiset	72
	Muihin privilegioihin pohjautuvat käsityöläisryhmät	75
	Muut henkikirjakäsityöläiset	78
	Epäviralliset käsityöläiset	79
	Sekatyöläiset ja muut epäviralliset käsityöläiset	81
	Talonpoikainen käsityö	83
	Käsityön tekijät ilman ammattinimikettä	85
	Laiton käsityö	86
II	YHTEISÖ	92
3	Maaseutuyhteisö ja käsityöläisten määrä 1800-luvun alussa	93
3.1	Paikallisyhteisö ja sen jäsenet	93
	Kasvavan väestön luomat paineet	93

	Kylät paikallisyhteisön runkona.....	100
3.2	Maaseutukäsityöläisten määrä ja merkitys	106
	Ruotsalaisen käsityöpolitiikan jatkumo Suomen maaseudulla.....	106
	Ammattikäsityöläisten hitaasti kasvava määrä 1700-luvulla.....	109
3.3	Käsityön kasvu ja rakennemuutokset	113
	Käsityöläisten lukumäärä Hollolassa autonomian ajan alkuvuosina.....	113
	Hollolan käsityöläisten määrät ammattiryhmittäin	117
4	Käsityöläiset osana yhteisöään	122
4.1	Pitäjänkäsityöläiseksi hakeutuminen.....	122
	Paikallisyhteisön merkitys hakemusprosessissa	122
	Maaherran myöntämä valtakirja	131
	Pitäjänkäsityöläisänomusten kasvava määrä	134
	Valtakirjan hakijat	136
	Pitäjänkäsityöläisen erottaminen.....	139
4.2	Ammatilliset suhteet.....	140
	Paikallisväestön palvelijoita	140
	Käsityöammatit ja maaseudun työskentelyedellytykset	144
	Käsityöammattilaisten työskentelyalueet sekä asuinkylät	158
	Kyläyhteisön ja käsityöläisten rooli uusien käsityöläisten rekrytoinnissa	170
	Ammatin harjoittamiseen liittyvät kiistat ja erimielisyydet	175
4.3	Avioliitot käsityöläisten sosiaalisten verkostojen muodostajina	180
	Länsisuomalaiset avioliittokäytänteet	180
	Käsityöläisten solmimat avioliitot ja aviopuolisoiden tausta.....	182
	Käsityöläisten avioliittostrategiat	191
4.4	Kummiverkostot sosiaalisten suhteiden kuvaajina	195
	Kummius sosiaalisena suhteena	195
	Käsityöläiset kummeina.....	198
	Käsityöläislasten kummit	205
III	YKSILÖ	210
5	Käsityöammattilaisen elämänkaari.....	211
5.1	Käsityöläiseksi kouluttautuminen.....	211
	Oppipojasta mestariksi.....	211
	Maaseutukäsityöläisten oikeus kouluttaa omia oppilaita	216
	Hollolalaiskäsityöläisten koulutustausta	219
	Käsityökoulutuksen aloittaminen ja oppivuodet.....	231
	Opinkäynti Hollolassa.....	235
	Kisällien toiminta maaseudulla	246

5.2	Käsityöammattilaisten sosiaalinen tausta	247
	Kun poika syntyy	247
	Käsityöläisten tausta aikuistumisvaiheessa	253
	Käsityöläisten oppipoikien tausta	256
	Käsityöammatin periytyminen	262
5.3	Käsityöläisen työuran eri vaiheet	265
	Käsityöläisuran alku	265
	Käsityöläisavioliittojen solmimisajankohta	271
	Vaihtelevat työskentelyajat	272
	Seuraavan sukupolven kouluttaminen	275
	Työuran päättyminen	280
5.4	Ammatti-identiteetin käsityöläisyyttä hahmottamassa	284
6	Käsityöläisten toimeentulo	289
6.1	Käsityö osana elantoa	289
	Käsityöstä saatu korvaus	289
	Käsityö yhtenä toimeentulon lähteenä	294
6.2	Maatalouden rooli toimeentulon lähteenä	296
	Käsityön ja maanviljelyksen yhdistäminen	296
	Vuokraviljelijät	301
	Käsityöläisestä talonpojaksi	305
6.3	Muut toimeentulokeinot	306
	Kun käsityö ei tuo tarpeeksi toimeentuloa	306
	Rengit ja päivätyöt	308
	Sotilaaksi pestautuminen	310
	Työtilaisuudet kaupungeissa	311
	Muut lisäansiot	313
6.4	Käsityöläisten varallisuus ja toimeentulo	315
	Käsityöllä koottu toimeentulo	315
	Hyväosaiset käsityöläiset	316
	Köyhien käsityöläisten joukko	319
IV	PÄÄTELMÄT	321
7	Kuka oli käsityöläinen?	322
	Epävirallisen käsityön jäljille	323
	Orastava kulutuskulttuuri ja "uutteruuden vallankumous"?	325
	YHTEENVETO (SUMMARY)	329
	LÄHTEET	341
	LIITTEET	365

I KUKA OLI KÄSITYÖLÄINEN?

”...Onko kraatari parempi mies kuin suutari?”

Näin kyseli Nummisuutarin Esko räätäli Antreaxselta Aleksis Kiven vuonna 1864 julkaistussa näytelmässä. Kivi, itsekin suutarin poika, kuvasi Eskon isää, suutarimestari Topiasta, oman arvoensa tuntevaksi mieheksi, joka oli kouluttanut poikansa seuraamaan jälkiään. Esko tosin ei ollut vielä hankkinut mestarin valtakirjaa, mutta suunnitteli tekevänsä niin avioliiton solmimisen jälkeen. Esko piti isänsä tapaan ammattiaan suuressa arvossa ja haukkui kilpakosijaansa Jaakkoa puusuutariksi, millä hän viittasi Jaakon puusepän ammattiin omaa elinkeinoaan vähäisempänä työnä, olihan Esko itse nahkasuutari. Kiven näytelmän julkaisuajankohta oli vielä käsityöläisten valtakautta, jolloin kulutustavaroita tilattiin suoraan paikallisilta käsityömestareilta tai niitä hankittiin kaupungeista. Käsityöläiset tunsivat oman arvoensa ja paikkansa maaseutuyhteisön hierarkiassa.

Kuka sitten oli käsityöläinen? Koska kaikki kulutustuotteet valmistettiin käsin, tähän kysymykseen ei ole itsestään selvää vastausta. Väitöskirjani keskeisenä tehtävänä on analysoida sitä, keitä pidettiin 1800-luvun alun maaseudulla käsityöläisinä ja miten heidät voi erottaa muista paikallisyhteisön jäsenistä. Ammattikunnan jäsenyys ei maaseudulla määrittänyt käsityöläistä niin kuin se teki kaupungeissa, vaan käsityöläisten ammattinimikkeet - suutari, räätäli, seppä - toimivat tutkimuskohteiden tunnistimina ja auttavat löytämään ne, jotka toimivat käsityön parissa muita ammattimaisemmin, tavoitteellisemmin ja toistuvammin.

Tutkimukseni jakautuu neljään osioon, joista ensimmäinen keskittyy käsityöläisyyteen ja sen määrittelyyn; toisen kantavaa teema on yhteisö; kolmas pohjautuu yksilön ja käsityöläisen näkökulmaan; ja neljännessä, työni päättävässä osiossa, pohdin tutkimustuloksia laajemmassa viitekehyksessä. Kukin osio jakautuu kahteen lukuun, joiden sisällön esittelen tarkemmin kunkin osion alussa. Johdanto-luvussa määritän tutkimusaiheeni, kysymyksenasetteluni ja työni lähtökohdat sekä käyttämäni metodin ja lähteet. Osion toisessa luvussa keskityn analysoimaan käsityötä ja käsityöläisyyttä sekä esittelen työni punaisena lankana toimivan käsityöläisjaottelun.

1 Johdanto

1.1 Näkökulmia käsityöläisyyteen maalla ja kaupungissa

Tutkimusalueen, Hollolan, ensimmäisenä seppänä voidaan pitää ristiretkiaikaan työskennellyttä koruseppää, jonka valmistamia hopeoituja kuparisia rannerenkaita on löydetty Untialan Kirkk'ailanmäen kalmistosta kahdesta naisen haudasta. Arkeologi Anna-Liisa Hirviluoto on yhdistänyt viallista leimasinta käyttäneen sepän Untilan muinaisen kauppapaikan piirissä toimineeseen paajaan.¹

Ei ole yllättävää, että erikoisosaamista ja harjaantumista vaativa käsityö sai ensimmäisen ilmentymänsä sepästä, sillä metallituotteiden teko ja sepän työ erikoistuivat omaksi ammatiksi jo varhain. Rautakautiset metalliesineet eivät olleet yksinomaan tuontitavaraa, vaan suomalaisista haudoista löydetty valinmuotit ja esinetyyppien analysointi osoittavat joidenkin käsityöläisten olleen paikallisia kyläseppiä ja osan arvellaan olleen paikasta toiseen kierteleviä käsityöläisiä.²

Tämän tutkimuksen kohteena eivät ole kuitenkaan esihistorialliset sepät, vaan 200 vuoden takaiset maaseutukäsityöläiset. He olivat osa mahdollisesti jo kivikaudelta alkanutta käsityöperinteen jatkumoa, joka on näkyvissä vielä tämän päivän käsityöläisissä, vaikka materiaalit ja työvälineet ovat aikojen saatossa muuttuneet. Millaisina siis näyttäytyvät 1800-luvun alkupuolen käsityöläiset ja käsityöläisyys yhden maaseutupitäjän perspektiivistä katsottuna? Siitä tässä teoksessa on kyse.

Käsityöläiset historiantutkimuksen alalla

Ammattimainen käsityöharjoitus on nähty aikaisemmassa tutkimuksessa yleisesti kaupunkilaisena ilmiönä ja käsityötä tarkastellaan varsinkin eurooppalaisessa kontekstissa melkein yksinomaan ammattikuntalaitoksen kautta.³ Esi-merkiksi amerikkalainen historioitsija James R. Farr on kuvannut eurooppalaisia käsityötä ja käsityökulttuuria esittelevässä yleisesityksessään *Artisans in Europe 1300–1914* pelkästään kaupunkikäsityöläisten toimintatapoja.⁴ Kaupunkikäsityön dominointiin on useita syitä: yleinen kiinnostus ammattikuntia ja niiden toimintamekanismeja kohtaan, ammattikuntien toiminnan merkittävyys ja tuotannon volyymi, joka osittain perustui Länsi-Euroopan korkeaan kaupungistumisasteeseen⁵ sekä ammattikuntien toiminnasta muodostunut lähdemateriaa-

¹ Hirviluoto 1985, 30–31.

² Huurre 2001 (1979), 189.

³ Crossick 1997, 15–18. Katso myös Crossick & Haupt 1984, 6.

⁴ Farr'in ei ole tarvinnut mitenkään selittää tai kommentoida maaseudun käsityöläisten poisjättämistä tutkimuksesta. Päätös on kuitenkin tietoinen, sillä eräässä yhteydessä hän mainitsee jättäneensä huomioimatta enemmän maaseutukäsityön piiriin kuuluvan kutomateollisuuden. Farr 2000, 4–5, 79–80, 222.

⁵ Läntisen Euroopan käsityötutkimuksella on ollut alan tutkimuskirjallisuudessa dominoiva rooli. Vasta myöhemmin on kiinnitetty huomiota käsityöhön ja teknologiseen kehitykseen globaalissa kontekstissa. Prak & van Zanden 2013, 2–3.

li.⁶ Käsitös ammattikuntien merkityksestä tai roolista ei toki ole tutkijoiden kesken yksiselitteinen; esimerkiksi Sheilagh Ogilvie ja Steven R. Epstein väittelivät hiljattain *Economic History Review*-lehden sivuilla ammattikuntien merkityksestä.⁷

Ammattikuntien alaisuudessa harjoitetun kaupunkikäsitön tutkimuksesta on tarkastelunäkökulmia laajennettu muun muassa käsitöläiskoulutukseen ja teknologiseen kehitykseen, mutta edelleen kaupunkikehyksessä. Samalla perinteiseksi tarkasteluaiakaudeksi on vakiintunut varhaismoderni aika, erityisesti 1600–1700-luku, vaikka myös keskiajan käsitö ja ammattikuntien synnyn pohdiskelu ovat edelleen suosittuja aiheita.⁸ Vastaavasti 1800-luvun käsitö on pysynyt marginaalissa, sillä se on jäänyt teollistumiskehityksen varjoon. Lisäksi ammattikuntien katoaminen tai niiden merkityksen väheneminen ovat häivytäneet aikakauden käsitöläisiin kohdistuvaa kiinnostusta.

Maaseudulla toimineet käsitöläiset eivät sovi perinteiseen käsitökseen käsitöläisistä urbaanina ammattilaisryhmänä. Maaseutukäsitöläisten olemassaolo tunnustetaan usein, mutta heitä pidetään vähempiarvoisina toimijoina. Maaseudun käsitöläisten merkitys ja lukumäärä ovat vaihdelleet Euroopan eri maiden välillä. Eroavaisuudet eivät ole johtuneet pelkästään maaseudulla asuneen väestön määrästä tai maantieteestä, vaan - kuten Geoffrey Crossick ja Heinz-Gerhard Haupt ovat todenneet - maiden erilaisista kulttuurisista ja historiallisista käytänneistä. Esimerkiksi maanomistus- ja maanviljelystavat ovat vaikuttaneet maaseudulla toimivien itsenäisten käsitöläisten määrään. Käytännössä keskeisellä sijalla on ollut talonpoikaisväestön ostovoima. Mitä enemmän maaseudulla asui varakasta ja itsenäistä talonpoikaisväestöä, sitä enemmän heillä oli mahdollisuuksia käyttää hyväkseen käsitöläisten ammattitaitoa. Käsitöläisten suuren lukumäärän taustalla saattoi olla myös maaseudun asukkaiden toimeentulokeinojen monialaisuus sekä maanviljelyksen yhdistäminen käsitön ja kaupan harjoittamiseen, kuten Ranskassa.⁹

Maaseudulla harjoitettu käsitö oli jo lähtökohdiltaan vaikeammin havaittavissa ja se on jäänyt helposti näkymättömiin. Paikoitellen ammattimainen käsitö oli Euroopassa suoranaisesti kielletty tai sitä pyrittiin lainsäädännöllä voimakkaasti rajoittamaan.¹⁰ Toisaalta Josef Ehmer on todennut kaupungistumisasteella olleen positiivinen vaikutus maaseutukäsitöläisten määrään ja vastaavasti kaupunkien vähäisyyden taas johtaneen käsitöläisten keskittymiseen urbaaneihin asutuskeskittymiin. Eräillä saksalais-roomalaisen keisarikunnan alueilla suurin osa kaikista käsitöläisistä asui maaseudulla. Lounaisessa Sak-

⁶ Vainio-Korhonen 1998, 10–11. Ammattikuntien tuottamasta lähdemateriaalista katso Söderlund 1949, 238.

⁷ Kyseisten tutkijoiden keskustelu lähti liikkeelle Ogilvien kyseenalaistettua esiteollisen ajan taloudellisten organisaatioiden, kuten käsitöläisten ammattikuntien, tehokkuuden ja taloudellisen kannattavuuden. Väittely jäi kuitenkin kesken Steven R. Epsteinin kuoleman johdosta. Ogilvie 2007; Epstein 2008; Ogilvie 2008.

⁸ Uusinta käsitökirjallisuutta (kokoomateosten muodossa) edustavat esimerkiksi Epstein & Prak 2008; Lucassen, De Moor & van Zanden 2008; De Munck, Kaplan & Soly 2010; Prak & van Zanden 2013.

⁹ Crossick ja Haupt käyttävät käsitettä *pluriactivity*, jonka olen kääntänyt tähän monialaisuudeksi. Crossick & Haupt 1995, 55–60.

¹⁰ Crossick 1997, 6, 16.

sassa joka kolmas käsityöläinen työskenteli 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla maaseutumaisissa oloissa.¹¹ Ranskassa vastaavat luvut olivat samankaltaisia. Myös englantilaisissa kylissä asui ja harjoitti ammattiaan kyläseppiä, puuseppiä sekä olkikatontekijöitä.¹² Maaseudun käsityö ei ollut yleensä järjestäytynyt ammattikuntiin, vaikka esimerkiksi Keski-Euroopassa maaseutukäsityöläiset saattoivat kuulua ammattikuntiin.¹³ Kysymys onkin usein siitä, että maaseudun käsityöläiset eivät järjestäytymättöminä olleet yhtä kiinnostava tai helposti lähestyttävä tutkimuskohde kuin kaupunkikäsityöläiset, sillä heidän toiminnastaan ei syntynyt systemaattista, organisaation itse tuottamaa lähdeaineistoa. Osin maaseutukäsityöläisten jäämisessä syrjään on kyse siitä, että maaseutukäsityön tutkimus ei ole juuri päässyt esille - sivulausehuomautuksia lukuun ottamatta - käsityötä koskevissa yleisesityksissä tai kokooma- ja artikkeliteoksissa.¹⁴

Kuten koko Eurooppalaista käsityötä, myös ruotsalaista ja samalla suomalaista käsityön säätelyä leimasi merkantilistiseen käytäntöön pohjautuen pyrkimys keskittää käsityöammattilaisten työskentely kaupunkiin ja ammattikuntien alaisuuteen.¹⁵ Käsityöläisten työskentelyä maaseudulla ei Ruotsin valtakunnassa suoranaisesti kielletty, vaan sitä siedettiin sallimalla pienen joukon käsityöläisiä palvella maaseudun asukkaita näiden välttämättömissä tarpeissa.¹⁶ Ylimääräisiksi katsottuja käsityöläisiä kehoitettiin toistuvasti siirtymään kaupunkiin.¹⁷ Päämääränä oli vahvistaa kaupunkien käsityöläisten työskentelyedellytyksiä, kun taas maaseutukäsityötä rajoitettiin muun muassa määrittämällä maaseudulla sallitut ammatit ja ammatinharjoittajien lukumäärä. Toinen konkreettinen esimerkki kaupunkikäsityön suosimisesta oli määräys kaupunkia ympäröivästä pannapeninkulmasta, suojavyöhykkeestä, jonka sisällä

¹¹ Ehmer 1997, 181; Ehmer 2008, 144-148. Katso myös Lenger 1988, 18-21.

¹² Crossick & Haupt 1995, 55-60.

¹³ Maaseutukäsityöläiset saattoivat perustaa omia ammattikuntia tai kuulua kaupunkiammattikuntien jäsenistöön. Eräillä alueilla muodostettiin koko maakunnan kokoisia ammattikuntia. Ehmer 2008, 148-150; Saksalaisten kutojien ammattikunnasta Ogilvie 1997; Ogilvie 2004. Myös metallityöntekijät saattoivat järjestäytyä ammattikuntien alaisuuteen. Pfister 2008, 36. Epstein kuitenkin huomauttaa, että maaseudulla toimivat ammattikunnat olivat alalle epätyypillisiä tapauksia. Epstein 2008, 169. Ammattikuntien ulkopuolisesta toiminnasta urbaanilla alueella katso esimerkiksi Crossick & Haupt 1995, 22.

¹⁴ Maaseutukäsityöstä katso kuitenkin Schultz 1980; Farcy 1984; Lenger 1988; Young 1994.

¹⁵ Merkantiilisen talouspolitiikan mukaisesti maaseudun ja kaupunkien työnjako oli selvä. Kauppa ja käsityö haluttiin keskittää kaupunkiin ja maaseudun piti ylläpitää kaupunkielinkeinoja. Lindberg 1947, 109-110; Söderlund 1949, 137; Laakso 1974, 14; Ranta 1978, 85; Heino 1984, 67.

¹⁶ Esimerkiksi Söderlund ei katso, että maaseutukäsityötä olisi kohdeltu kovin ottein. Söderlund 1949, 138.

¹⁷ Tällaisia julistuksia annettiin 1500-luvulta 1700-luvun alkupuoliskolle saakka. Tällaisista julistuksista esimerkkinä katso Vaasan kehoitus vuodelta 1546, vuonna 1604 Norrköpingin valtiopäivien yhteydessä annettu julistus, Axel Oxenstjernan säädökset vuodelta 1619 ja vastaus talonpoikien anomukseen vuonna 1644. Vielä vuonna 1727 käskettiin luvattomia käsityöläisiä muuttamaan kaupunkiin. Lisäksi uutta kaupunkia perustettaessa määrättiin sen lähialueella toimivia käsityöläisiä siirtymään uuden kaupungin asukeiksi. Lindberg 1947; Ranta 1978, 88-89; Heino 1984, 68-74; Gadd 1991, 221, 238.

maaseutukäsityöläiset eivät saaneet työskennellä. Kaupunkia ympäröivä suoja-alue saattoi olla jopa neljä peninkulmaa.¹⁸

Rajoituksista huolimatta maaseutukäsityön salliminen oli välttämätöntä, sillä suurin osa väestöstä Ruotsissa ja Suomessa asui esimodernina aikana maaseudulla, kaupunkeja oli harvaan asutetussa maassa vähän ja niiden väliset matkat olivat pitkiä, ja liikkumiseen kului huonokuntoisilla teillä paljon aikaa.¹⁹ Olosuhteista johtuen myös kaikenlainen epävirallinen toiminta käsityön parissa oli yleistä. Maaseutukäsityön merkityksestä Ruotsin valtakunnassa kertoo se, että siitä muodostui oma instituutio, pitäjänkäsityöläislaitos. Tämä poikkesi monesta muusta Euroopan maasta, joissa maaseutukäsityö oli joko alisteista kaupunkien ammattikunnille, kiellettyä tai sitä ei ollut huomioitu lainsäädännössä.²⁰

Ruotsissa maaseutukäsityö on vahvan asemansa vuoksi saanut osansa historioitsijoiden huomiosta. Esimerkiksi käsityötä kuvaavissa yleisesityksissä *Hantverk i Sverige I-II* ovat maaseutukäsityöläiset, jos eivät ihan pääasiallisena tutkimuskohteena, niin ainakin usein mukana, sillä niin varhaista käsityötä tutkinut Folke Lindberg, kuin 1600- ja 1700-luvusta kirjoittanut Ernst Söderlund peilaavat moneen otteeseen kaupunkikäsityötä maaseutukäsityöhön ja sen merkitykseen.²¹ Molemmat tutkijat ovat töissään selvittäneet erityisesti käsityöhön liittyviä hallinnollisia rakenteita ja lainsäädäntöä sekä tehneet huomioita vallitsevista käytänteistä.²²

Maaseutu- ja kaupunkikäsityön tutkimisen on voinut myös yhdistää, kuten Carl-Johan Gadd on tehnyt väitöskirjassaan *Självhushåll eller arbetsdelning? Svenskt lant- och stadshantverk ca 1400–1860*. Siinä Gadd on osoittanut Ruotsin maaseudulla toimineen paljon enemmän käsityöläisiä kuin yksittäiset viranomaislähteet ovat kertoneet. Gadd tulkitsee tämän johtuneen pikemmin siitä, että verrattuna muihin Euroopan maihin, kuten Saksaan, ruotsalainen käsityö oli huonosti dokumentoitu, kuin siitä, että käsityöläisiä olisi ollut vähän. Dokumentoinnin puutteellisuuden taustalla oli usein se tosiseikka, että käsityöläiset harjoittivat käsityön ohella muita toimeentulokeinoja, pääosin maataloutta,

¹⁸ Pannapeninkulma luotiin aluksi yksittäisten kaupunkien suojaksi, mutta myöhemmin se laajennettiin ammattikuntasäännöksessä koskemaan kaikkia kaupunkeja. Vuonna 1824 suojavyöhyke vahvistettiin kolmeksi peninkulmaksi ja pannapeninkulma-määräys säilyi vuoteen 1868 asti. von Bonsdorff 1833, 620–621; Lindberg 1947, 107–109; Heino, 1984, 67–69. Katso myös Ehmer 2008, 153.

¹⁹ Heinin mukaan oli ”mahdotonta vaatia kaiken käsityön keskittämistä kaupunkilaisten yksinoikeudeksi”. Gadd taas tulkitsee kaupunkien puutetta korvautun maaseutukäsityöllä. Heino 1984, 67–68; Gadd 1991, 46, 210

²⁰ Ammattikunnat saattoivat periä maaseutukäsityöläisiltä korvausta ammatinharjoittamisen aiheuttamista tulonmenetyksistä. Crossick 1997, 16. Myös Suomessa kaupungin lähellä asuvat käsityöläiset joutuivat maksamaan tällaista maksua ammattikunnille. Von Bonsdorff 1833, 620–621; Gadd 1991, 338.

²¹ Lindberg 1947; Söderlund 1949. Suomessa vastaavia yleisesityksiä ei ole tehty. Lisäksi Ruotsissa on esitelty eri käsityöammatteja historialliselta kannalta teoksessa *Hantverk i Sverige* 1989. Suomessa vastaavana teoksena voi pitää *Perinteisiä käsityöammatteja 1-2*, mutta kirjasarja on toteutettu ilman historiallista otetta ja se sisältää paljon nykypäivän ammatteja. Räisänen 1985; Leiviskä 1988.

²² Söderlund ilmoittaa palaavansa maaseutukäsityöhön muussa yhteydessä, mutta tätä hän ei kuitenkaan myöhemmässä tuotannossaan tee. Söderlund 1949, 5.

jolloin käsityönimike jäi piiloon. Argumenttiaan vahvistaakseen Gadd huomauttaa pitkän talven ja lyhyen maanviljelyksen sesonkiajan jättäneen hyvin aikaa käsitöiden teolle.²³ Lähtökohdiltaan Gaddin näkemys käsityön harjoituksen moninaisuudesta ja epätäydellisestä työnjaosta tukevat tässä tutkimuksessa tekemiäni oletuksia ja päätelmiä.

Pääosin ruotsalaista käsityötä on tutkittu kaupunkikäsityön tai kotiteollisuuden kautta.²⁴ Esimerkiksi Lars Edgren on väitöskirjassaan keskittynyt tarkastelemaan Malmön käsityöläisiä ja erityisesti mestareiden ja heidän työntekijöidensä suhdetta. Edgrenin tutkimus rajautuu 1800-luvun alkupuoliskolle, joten hänen tutkimuksensa tarjoaa ajallisesti vertailukelpoista tietoa käsityöstä kaupunkielinkeinona.²⁵ Myös Ann Hörselin tutkimus vertautuu ajallisesti oman tutkimusaikani kanssa, mutta se esittelee metallikäsityötä Eskilstunan vapaa-kaupungissa, joka oli hallinnollisesti poikkeava tapaus. Muista ruotsalaisia kaupunkikäsityön tutkijoita voi mainita Dag Lindströmin, joka on vertaillut Tukholman, Malmön ja Bergenin varhaista ammattikuntakäsityötä 1600-luvulla.²⁶

Varhaisin yleisesitys suomalaisesta käsityöstä, Erik Ehrströmin jo vuonna 1892 julkaisema tutkielma, käsitteli ensisijaisesti Suomen ammattikuntalaitoksen historiaa. V. J. Kallion lyhyt yleisesitys, joka julkaistiin hänen *Suomen Vaaturiliikkeenharjoittajain keskusliitto ry. 1894–1944* teoksensa liitteenä, on puolestaan vuodelta 1945.²⁷ Kumpikaan teos ei varsinaisesti kohdistu maaseutukäsityöhön, mutta niissä huomioidaan Suomen erityisolosuhteita, kuten maaseutukäsityön merkitys ja maaseudun käsityöläisiä ohjaava lainsäädäntö.

Varsinainen käsityöläistutkimus on Suomessa keskittynyt Turun yliopistossa 1960-luvulta lähtien toimineeseen tutkimusprojektiin, joka on tuottanut uutta käsityötutkimusta ja useita käsityöläisiä koskevia väitöskirjoja ja muita opinnäytteitä.²⁸ Tutkimuksista Raimo Rannan ja Ulla Heinon väitöskirjat sekä Veikko Laakson lisensiaatintyö käsittelevät pääosin maaseutukäsityöläisiä. Yhteistä teoksille on Ruotsin aikaan keskittyvä aikarajaus, joka on määritelty jo tutkimusprojektin lähtökohdissa.²⁹ Ranta on tarkastellut tutkimuksessaan erityisesti käsityön virallista puolta ja pitäjänkäsityöläiseksi ottoon liittyviä menettelytapoja 1700-luvun Pohjanmaalla, ja tehnyt myös vertailua muiden maakuntien tilanteeseen. Heino puolestaan on keskittynyt satakuntalaisen käsityön tilaan 1600-luvulla ja Laakso taas on tutkinut Huittisten ja Loimaan pitäjien käsityöläisten sosiaalista asemaa paikallisyhteisöissä 1700-luvulla.³⁰ Huolimatta ajallisesta erilaisuudesta - tai pikemmin tästä johtuen - edellä mainitut tutki-

²³ Tähän johtopäätökseen hän päätyi muun muassa vertailemalla eurooppalaista tutkimuskirjallisuutta ja epävirallista käsityötä tarkastelevaa ruotsalaista lähdeaineistoa. Gadd 1991, 131, 345–348.

²⁴ Gadd 1991, 20.

²⁵ Edgren 1987, 16, 27.

²⁶ Hörsell 1983; Lindström 1991.

²⁷ Ehrström 1892; Kallio 1945. Lisäksi paikallisia, lyhyehköjä yleisesityksiä tai kotiseutukirjasarjoissa julkaistuja tutkielmia ovat muun muassa Laurila 1971 (1938).

²⁸ Esimerkiksi opinnäytteistä Papinsaari 1968; Juutila 1997.

²⁹ Tutkimusprojektista katso esimerkiksi Heino 1997, 7–20.

³⁰ Laakso 1974; Ranta 1978; Heino 1984.

mukset ovat auttaneet minua hahmottamaan maaseutukäsityön kehityskaarta ja tarjonneet monin tavoin vertailukohtia 1800-luvun käsityön tutkimiselle. Esille nousseet ajalliset ja alueelliset eroavaisuudet ovat puolestaan omiaan herättämään keskustelua ja omalta osaltaan viemään tutkimusta eteenpäin.

Turun yliopiston käsityötutkijoiden parista on lisäksi mainittava sen nuorempaan sukupolveen kuuluvan Kirsi Vainio-Korhosen kultaseppiä koskeva väitöskirja, mutta erityisesti hänen teoksensa *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde*, sen käsityötä tarkastelevasta laajasta näkökulmasta johtuen. Vainio-Korhonen ei ole pitäytynyt yksistään ammattikuntalaisen käsityön tutkimisessä, vaan hän on ottanut huomioon myös naisten epävirallisesti harjoitamaa käsityötä, tosin etupäässä kaupunkikontekstissa.³¹ Tämä kattavasti epävirallisen käsityön huomioiva tutkimus on kannustanut myös minua havainnoimaan sitä työtä, jota on tehty virallisen käsityön ohella ja rinnalla.

Suomessa on vähän 1800-luvun alkupuoleen keskittyvää historiantutkimusta, ja kovin harva tutkimus sivuaa käsityötä.³² Esimerkiksi Per Schybergsonin *Hantverk och Fabrik I–III* -väitöskirja jatko-osineen käsittelee 1800-luvun alkupuolen kulutustavaratuotantoa yhdistäen käsityön ja teollisuustuotannon tarkastelun. Schybergson analysoi myös maaseudulla harjoitetun käsityön merkitystä tuotannolle ja kokoa tilastoa maaseutukäsityöläisten lukumäärästä, vaikka tutkimus koskee pääasiassa makrotasoa.³³ Toinen maaseutukäsityötä sivuava työ on Pentti Virrankosken kotiteollisuutta käsittelevä väitöskirja *Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella*. Siinä Virrankoski huomioi jonkin verran maaseudun ammattikäsityötä, vaikka ero kotiteollisuuden ja ammattikäsityön kesken jää hänellä toisinaan vaillinaiseksi.³⁴

Maaseutukäsityöläisiä käsitellään jonkin verran perinteisissä pitäjänhistorioissa, sillä yleensä alueiden elinkeinorakennetta tarkasteltaessa saavat pitäjässä toimineet käsityöläiset oman osuutensa. Pitäjänhistorioiden mittakaavassa tarkasteluosuus on luonnollisesti rajattu, mutta ne tarjoavat parhaimmillaan erinomaisen peilauskohdan omille tutkimustuloksilleni. Lisäksi niissä on otettu esille mielenkiintoisia yksityiskohtia sekä tapaustutkimuksia, ja ne valaisevat paikallista käsityöperinnettä.³⁵ Kaiken kaikkiaan lukumäärältään vähäinen kotimainen ja ulkomainen tutkimuskirjallisuus jättää hyvin tilaa omalle tutkimukselleni, joka keskittyy maaseudun käsityöläisiin 1800-luvun alkupuolella.

³¹ Vainio-Korhonen 1994; Vainio-Korhonen 1998; Vainio-Korhonen 2002.

³² Uusinta kirjallisuutta opinnäytetöiden muodossa Keskinen 2012; Paloheimo 2012; Hemminki 2014.

³³ Schybergson 1973–1974.

³⁴ Ruotsissa kotiteollisuutta, mutta myös proindustrialismia sivuavia teoksia on useita. Katso esimerkiksi Nylén 1968; Ahlberger 1988; Magnusson 1996; Klingnéus 1997.

³⁵ Hyödylliseksi alkuperäislähteisiin perustuvaksi vertailukirjallisuudeksi luen esimerkiksi Jutikkala 1934 (Sääksmäki); Halila 1939 (Iitti); Jutikkala 1949 (Längelmävesi); Arajärvi 1950 (Vesilahti); Tommila 1959 (Nurmijärvi); Keskitalo 1964 (Hausjärvi); Kuisma 1991 (Helsingin pitäjä); Rosenberg 1993 (Mäntsälä) ja 1995 (Suur-Tuusula). Olen merkinnyt pitäjänhistorioiden yhteyteen paikkakuntatiedot, jotta lukijalle selviää helpommin mihin alueeseen tietty tapa liittyy.

1800-luvun käsityön konteksti

Monessa Euroopan maassa käsityöläiset joutuivat jo 1800-luvun alkupuolella kilpailutilanteeseen manufaktuuri- ja teollisuustuotannon kanssa. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut käsityöalalle automaattisesti ongelmia tai päätepistettä, vaan pikemmin käsityöläisten muuntautumista ja sopeutumista uuteen tilanteeseen. Se, mitä kullekin käsityöalalle tapahtui, riippui ammatista ja sen luonteesta. Osa käsityöläistä hyötyi, osa kärsi muutoksista.³⁶ Muun muassa Edgren on huomauttanut, että 1800-luvun alun käsityötä ei voi tutkia häviävänä elinkeinona, sillä osa aloista oli mukana tuotannon kasvussa. Modernisaatio ja rakenteellinen muutos alkoivat tulla näkyviin vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, jolloin moni käsityöala siirtyi kohti tuotteiden korjausta ja valmistavarojen myyntiä. Eräillä aloilla taas kyse oli siirtymisestä massatuotannosta luksustuotteiden valmistamiseen. Käsityöläisistä tuli tällöin työväen aristokratia - mutta tämä ei ollut vielä todellisuutta 1800-luvun alkupuolen Suomessa.³⁷

Suomessa perinteinen käsityö kukoisti vielä 1800-luvun alkupuoliskolla. Virallisten maaseutukäsityöläisten lukumäärä kaksinkertaistui 1800-luvun alkupuolelta 1850-luvulle tultaessa.³⁸ (KUVIO I:1) Jo pelkästään väestönkasvu lisäsi käsityötuotannon ja käsityöläisten lukumäärää, mutta suurempia syitä käsityön kehittymiseen olivat alkava tuotannon erikoistuminen ja vaurastuminen.³⁹ Kaupungeissa ammattikuntien lukumäärä kasvoi uusien ammattikuntien perustamisen myötä vielä 1800-luvun alkupuoliskolla. Toisaalta kaupunkikäsityöläisten asiakaspohja supistui maaseutukäsityöläisten lukumäärällisen kasvun ja työskentelypiirien levittäytymisen ansiosta, sillä tavaroita ei enää tarvinnut hakea kaupungeista.⁴⁰ Toinen syy kaupunkikäsityöläisten määrän maltillisempaan kasvuun oli ammattikuntien rajoituspolitiikka.⁴¹ Maaseutukäsityössä ei ollut samanlaisia mekanismeja rajoittamassa ammatinharjoitusta.

Suomen teollistumiskehitys oli hidasta ja tehdastuotanto saavutti vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla perinteisen käsityötuotannon. Esimerkiksi tehdastyöläisten lukumäärä ylitti käsityöläisten osuuden vasta 1870-luvulla.⁴² Toisaalta ammattikuntakäsityöläiset eivät katsoneet varsinaisesti kilpailevansa teollisuuden kanssa, vaan pitivät pahimpana ongelmanaan keskinäistä kamppailua asiakkaista.⁴³

³⁶ Katso Heikkinen & Hoffman 1982, 52–53, 87; Crossick 1997, 26–32; Farr 2006, 101–103.

³⁷ Tällöin tuotteita alettiin tehdä enemmän anonyymeille ja ei-paikallisille markkinoille. Edgren 1987, 22–23.

³⁸ Schybergson 1980, 427–430.

³⁹ Myöhemmin myös kaupungistuminen ja rahatalouden osuuden kasvu lisäsivät käsityöläisten määrää. Hjerppe 1981, 214–215.

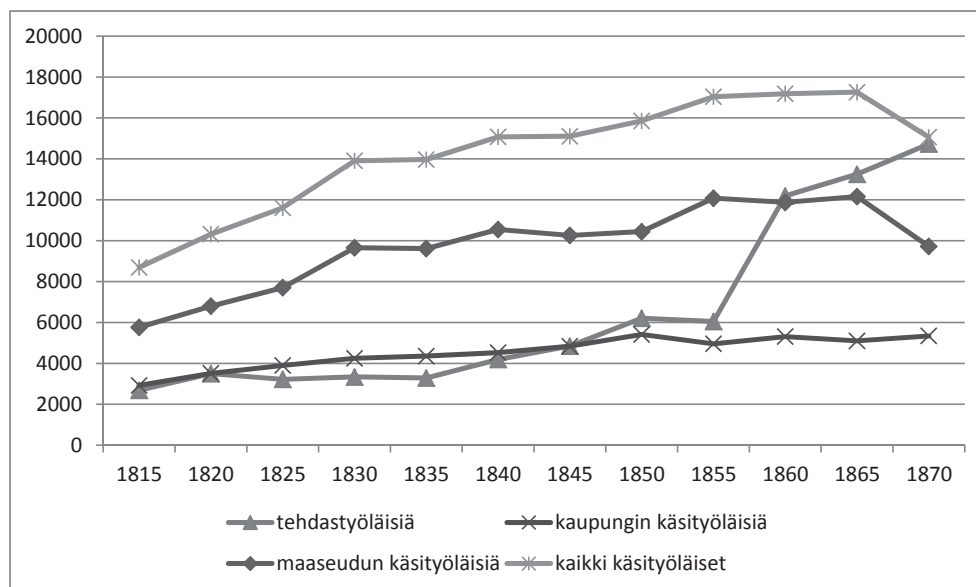
⁴⁰ Tästä on maininnut muun muassa Söderlund 1949, 71.

⁴¹ Waris 1951, 61–62, 108; Hjerppe 1981, 214–219.

⁴² Schybergson 1980, 410. Käsityöstä 1800-luvun jälkipuoliskolla katso Rosenberg 1974; Hjerppe 1981; Heikkinen & Hoffman 1982.

⁴³ Hjerppe 1981, 223.

KUVIO I:1 Suomen käsityö- ja tehdastyöläiset 1815–1870

Huom. Schybergsonin luvut huomioivat vain virallisen käsityön

Lähde: Schybergson 1974, 12–14

Maaseutukäsityöläisten lukumäärän kasvu oli osin merkki siitä, että talonpoikien kulutustottumukset olivat muuttumassa, kaikkia tuotteita ei enää tehty kotona, vaan niitä ostettiin ja teetätettiin ammattilaisilla. Syntyi myös uusia kulutustarpeita ja tuotteisiin kohdistuvat laadulliset ja muodolliset vaatimukset kasvoivat.⁴⁴ Nämä muutokset voidaan kytkeä Jan de Vriesin *industrious revolution* -teoriaan, jonka mukaan kotitalouksien rooli kulutustavaroiden tuotannossa muuttui. De Vriesin käsitteellinen konstruktio pohjautuu kotitalouksien kulutuskulttuurissa tapahtuneisiin muutoksiin, joissa de Vriesin näkemysten mukaan siirryttiin samanaikaisesti kohti markkinapohjaista tuotantoa sekä ryhdyttiin käyttämään enemmän ja laaja-alaisemmin markkinoiden tuottamia kulutushyödykkeitä.⁴⁵ Teorian keskeisin olettamus de Vriesin omin sanoin:

In the "long eighteenth century" both consumer demand and the supply of market-oriented labor grew by means of reallocations of the reductive resources of households.⁴⁶

Keskeisenä perusteena eräänlaiselle "utteruuden vallankumoukselle" on ajatus siitä, että kotitaloudet vähensivät vapaa-ajan viettoa ja ryhtyivät työskente-

⁴⁴ Kuluttamisesta Suomessa Kuusanmäki 1936; Markkanen 1977; Heikkinen 1981; Ilmakunnas 2009.

⁴⁵ Tiina Hemminki on omassa väitöskirjassaan kääntänyt käsitteen "utteruuden vallankumoukseksi". Hemminki 2014, 30. Käsitteestä pohjoismaisessa kontekstissa katso *Scandinavian Journal of History* teemanumero 2014(1) sekä Dribe & van de Putte 2012.

⁴⁶ Pitkä 1700-luku käsitti myös 1800-luvun alkupuolen. De Vries 2008, x, 71.

lemään enemmän ja pidemmän aikaa markkinavetoisilla aloilla, jotta kertyneillä tuloilla voitiin ostaa uusia kulutustuotteita. Työhön käytetyn ajan lisääntymisen todistaminen ei ole kuitenkaan kaikelta osin vakuuttanut kriitikkoja.⁴⁷ Muun muassa Ogilvie katsoo de Vriesin jättäneen instituutioiden merkityksen liialle vähälle huomiolle ja toteaa teorian ehkä sopivan kehityksen etulinjassa oleviin Englantiin ja Hollantiin - de Vriesin teorian pohjana oleviin maihin - mutta soveltuvan huonosti esimerkiksi Saksan alueelle. Lisäksi Ogilvie peräänkuuluttaa huomion kohdentamista edelläkävijöiden sijaan ennemmin perässä tulijoiden ja seuraajien kehitykseen, ja teorian testaamiseen tästä näkökulmasta käsin.⁴⁸ Toisaalta de Vriesin teoria on saanut kiitosta sen monipuolisesta kulutuskäsityksestä. Hän kääntää huomiota kohti kotitaloutta ja kuluttajaa perinteisen tuottajanäkökulman sijaan ja ottaa tutkimukseensa mukaan materiaalisen kulttuurin erityispiirteitä.⁴⁹ De Vriesin teesit eivät Ogilvien kritiikin mukaisesti sovi kaikelta osin kovin hyvin ”perässäkulkijoihin”, kuten autonomian ajan alun Suomeen, mutta de Vriesin perusteissa on myös hyödyllisiä näkökulmia ja varteenotettavia huomioita. Lisäksi teoria ja sen perustelut herättävät ajatuksia ja ovat monelta osin löydettävissä myös Suomen kehityksestä. Palaan tähän aihepiiriin uudestaan päätelmäsuudessa.

Edellä esitetty käsityöläisten lukumäärän kasvu kohdistui viralliseen ammatinharjoittamiseen. Tämä ei kuitenkaan ollut käsityötuotannon koko kuva, sillä käsityöläisten monopoli oli vaillinaisen.⁵⁰ Kaupunkikäsityöläisten yksinoikeutta harjoittaa käsityötä oli kavennettu jo 1600-luvulla myöntämällä aatelistolle oikeus pitää palveluksessaan omia käsityöläisiä. Lisäksi entisillä sotilailta oli lupa elättää itsensä käsitöillä.⁵¹ Muodollisen pitäjänkäsityöläisaseman hankineet käsityöläiset eivät myöskään saavuttaneet yksinoikeutta ammattiinsa, sillä maaseudulla oli ensinnäkin paljon epävirallista käsityötuotantoa. Toiseksi, talonpoikien perinteistä oikeutta tehdä tuotteita omaan tarpeeseen ja kotiteollisuutena myyntiä varten ei juuri kyseenalaistettu. Esimerkiksi Eino Jutikkala mainitsee esimodernin ajan maaseutukäsityön pahimpana kilpailijana talonpoikien kotitarvetuotannon, ei kaupunkikäsityötä tai epävirallisia toimijoita.⁵²

Maaseutukäsityön kaksi eri puolta - virallisen ja näkyvän ammatin harjoittajat eli pitäjänkäsityöläiset sekä epävirallisen, muttei suoranaisesti laittoman käsityön harrastajat - elivät rinta rinnan. Suoranaisia konflikteja näkyi harvoin.

⁴⁷ De Vries on ottanut käyttöön Gary Beckerin kehittämän ”Theory of the Allocation of Time”. de Vries 1994, 256–257. Kriitikistä katso muun muassa Clark & van der Werf 1998; Allen & Weisdorff 2011.

⁴⁸ Ogilvie 2010, 321.

⁴⁹ Styles 2009. De Vriesin käsityksiä ovat huomioineet muun muassa käsityön näkökulmasta Farr 1997b, 27–32; Farr 2000, 45–50 ja manufaktuurikehityksen yhteydessä Berg 1994, 62, 135.

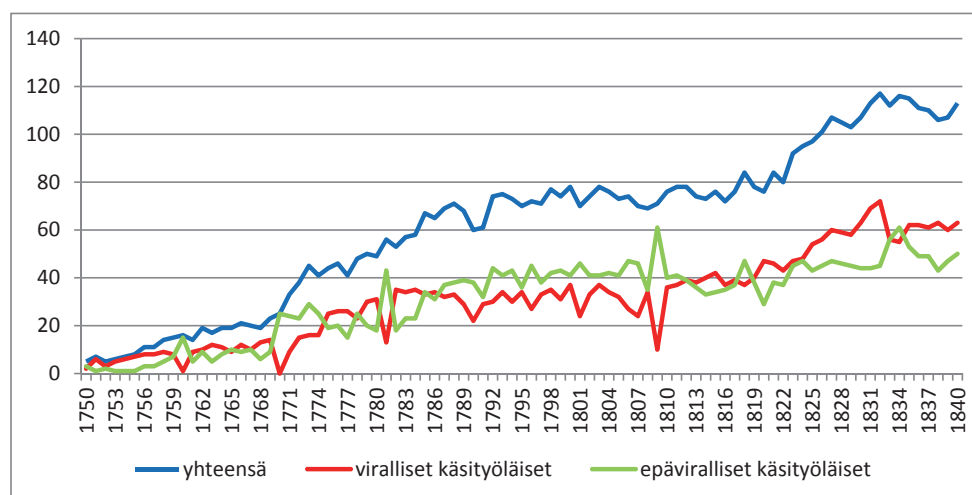
⁵⁰ Virallisilla käsityöläisillä ei siis ollut täysi yksinoikeus käsityöammatinharjoittamiseen. Käsityöläisten monopolista katso myös Farr 2000, 21–22; De Munck & Soly 2007, 8.

⁵¹ Ammattikuntien monopolia yritettiin rikkoa muun muassa vapaamestarijärjestelmällä. Vapaamestarit olivat käsityöläisiä, jotka eivät tarvinneet ammattikunnan jäsenyyttä, vaan saivat erityisluvan ammattinsa harjoittamiseen. Ammattikunnat eivät hyväksyneet tätä järjestelmää, eikä se osoittautunut pysyväksi instituutioksi. Katso Söderlund 1949, 179–183, 191–194, 199–200.

⁵² Jutikkala 1949, 299 (Längelmävesi).

Tutkimukseni on jakautunut tarkastelemaan virallisen ammatinharjoittamisen lisäksi käsityötuotannon epävirallista puolta.⁵³ Keskiössä on kuitenkin varsinaisen ammattimainen työskentely, oli se sitten sivu- tai kausiluontaista. Epävirallisen käsityön osuus ja merkitys on tutkimustyön edetessä korostunut. Osittain se on johtunut metodivalinnasta, prosopografiasta, jossa yksittäisten elämäkertatietojen yhdistäminen kokonaisuudeksi edistää epävirallisen toiminnan saattamista näkyväksi. Toisinaan epävirallinen käsityö saavutti virallisen ammatinharjoittajien lukumäärän osalta, mutta myös sen merkitys tavaroiden ja palvelusten tuotantoon oli huomattava. Tutkimusalueella, kaakkoishämäläisessä Hollolan pitäjässä, epävirallisen käsityön huomioiminen ajoittain jopa kaksinkertaistaa käsityöläisten määrän. (KUVIO I:2)

KUVIO I:1 Hollolan virallisten ja epävirallisten käsityöläisten määrä 1750–1840.

Huom. Kuvio sisältää tiedot kaikista käsityöläismerkinnöistä, virallisten - henkikirjoihin merkittyjen - käsityöläisten lukumäärän lisäksi epävirallisten käsityöläisten toiminta on arvioitu muista lähderyhmistä. Isot vuosittaiset vaihtelut virallisten käsityöläisten lukumäärässä kertovat puuttuvista lähteistä, ei dramaattisista muutoksista virallisten ammatinharjoittajien määrässä.

Lähde: Hollolan henkikirjat 1750–1840; Prosopografinen tietokanta Hollolan käsityöläisistä 1824–1840

1.2 Kysymyksenasettelu ja rajaukset

Tutkimuskysymykset

Tutkin maaseudun käsityöläisiä 1800-luvun alkupuolen Suomessa, esiteollisen ajan loppupuolella. Huolimatta edellä esitellystä kotimaisesta ja kansainvälisestä historiatutkimuksesta, kuva maaseudun käsityöläisistä ei ole kattava. Tutkimuksen vähäisyys ja pirstaleisuus Suomessa varsinkin autonomian ajan alku-

⁵³ Kuten Ogilvie toteaa, jokainen virallinen instituutio luo epävirallisen vastineen. Ogilvie 2007, 674.

puolella ohjasi tämän aiheen ja aikakauden pariin, ja samalla ottamaan kantaa maaseudun kehittymiseen aikakaudella, jolloin talonpoikien kulutustottumukset alkoivat muuttua ja maaseudun asukkaat ryhtyivät yhä enenevässä määrin käyttämään käsityöläisten palveluksia. Olen valinnut tarkastelualueekseni kaakkoishämäläinen Hollolan pitäjän, lähes täysin maaseutumaisen alueen, jonka avulla perehdyn ilmiöön lähemmin. Lähtökohtanani on ollut kiinnittää huomiota maaseutukäsityöhön kokonaisilmiönä, joten en ota käsityöläisiä tai käsityötä itsestään selvinä käsitteinä, vaan käsityöläisyyden määrittely on olennainen osa tutkimustehtävääni. Työni on luonteeltaan lähdeaineistosta nousevaa empiristä perustutkimusta, mutta tavoitteenani on myös esitellä ja testata prosopografista metodia. Menetelmän valinta on johdattanut minut erityisesti epävirallisen ammatin harjoittamisen pariin, joten tämä puoli käsityöläisyydestä on saanut tutkimuksessani vahvan aseman.

Aloitan työni pohtimalla käsityön olemusta sekä tarkastelemalla käsityöläisistä käytettyjä määritteitä. Käsityöläisen tunnistaa ja erottaa muista väestöryhmistä käsityönharjoitukseen viittaava ammattinimike. He olivat - muutamia yleisempiä ammatteja mainitakseni - seppiä, suutareita, räätäleitä, kankureita ja puuseppiä. Lähemmässä tarkastelussa ammattinimikkeelliset käsityöläiset eivät kuitenkaan näyttäyty yhtenäisenä ryhmänä, vaan heidät voidaan jakaa ammatin harjoittamisen laadun ja merkityksen mukaisesti eri ryhmiin. Laatimani jaottelu on yksi mahdollinen tapa luokitella käsityöläisiä ja se tarjoaa avaimia käsityöläisyyden tutkimiseen yleisemminkin, vaikka ajalliset ja paikalliset variaatiot ovat hyvin todennäköisiä. Tarkastelen lähemmin, kuinka nämä ryhmät ja käsityöläisten luokittelu voivat luonnehtia ammatinharjoitusta ja siihen liittyviä toimintatapoja. Pohdin myös keitä ylipäätä pidettiin käsityöläisinä ja ketkä saivat lähteisiin käsityöhön viittaavan nimikkeen. Voiko kaikkia käsityönharjoittajia edes löytää säilyneestä aineistosta?

Tutkin käsityöläisiä ja käsityöläisyyttä toisaalta koko maaseutuyhteisön ja toisaalta yksilön näkökulmasta. Tämä kaksiosainen näkökulma on vaikuttanut niin koko työn rakenteeseen kuin määritellyt lähestymistavan kulkemaan yleisestä kohti yksityistä ja yksilöä. Lisäksi tarkastelukulman vaihdos yhteisön ja yksilön välillä on monipuolistanut ja terävöittänyt tutkimuskysymysten sisältöä. (KUVA I:1)

KUVA I:1 Tutkimuskysymysten ja tarkastelukohteiden jaottelu.

YHTEISÖ	YKSILÖ
<ul style="list-style-type: none"> - eri ammatit ja niiden lukumäärät - pitäjän käsityöläiseksi hakeutuminen - suhteet asiakkaisiin - käsityöläisten asema ja verkostot - (tavat ja käytänteet) 	<ul style="list-style-type: none"> - käsityöläisen elämä ja uravaiheet - käsityöläiseksi kouluttautuminen - käsityöläisen tausta - toimeentulo ja sen lähteet - kertynyt varallisuus

Aloitan analyysini yhteisöstä tarkastelemalla käsityöläisten yleistä lukumäärää ja ammattijakaumaa. Pohdin, mitä käsityöläisryhmien ja ammattien lukumäärät kertovat paikallisesta yhteisöstä ja sen varallisuudesta. Yhteisön näkökulmasta tarkastelen muun muassa pitäjänkäsityöläisten ottoon ja käsityöläisten ammatinharjoittamiseen liittyviä tapoja ja käytänteitä sekä paikallisyhteisön ja käsityöläisten keskinäistä vuorovaikutusta. Selventääkseni millaiset suhteet käsityöläisillä oli asiakkaisiinsa, analysoin käsityöläisten asemaa ja verkostoja erityisesti puolisonvalinnan ja kummiverkostojen avulla: mistä ryhmistä käsityöläisten puoliset tulivat, keitä käsityöläisten kummit olivat ja keiden kummeiksi käsityöläisiä pyydettiin? Selvitän siis sitä, millä tavoin käsityöläiset liittyivät ympäröivään yhteisöön tai vastaavasti, pyrkivät erottautumaan siitä.

Työni toinen tarkastelunäkökulma pohjaa käsityöläisiin yksilöinä ja käsityöläisjoukon jäsenenä. Käsityöläisen elämä ja ammattiura voidaan jaksottaa erilaisiin uravaiheisiin, joita olivat niin kouluttautuminen, itsenäinen ammatinharjoitus kuin elinkeinosta luopuminen. Näitä vaiheita esitellään kutakin omassa osiossa. Näin hahmotellun käsityöläisten työelämän kaaren ohella tarkastelen käsityöläisten taustaa, ammatin periytymistä sekä avioliittokäytänteitä. Lisäksi analysoin omana kokonaisuutenaan käsityöläisten toimeentuloa ja varallisuutta sekä mahdollisia muita toimeentulon lähteitä.

Käsityöläisten tunnistaminen ja tutkimusjoukon rajaaminen

Käsityöläisiin liittyvät ammattinimikkeet ja niiden käyttö eri lähderyhmissä toimivat käsityöläisiä määrittävinä tekijöinä ja jakavat käsityöläiset eri ryhmiin. Esiteollisessa paikallisyhteisössä kaikilla oli jokin nimike tai titteli, jonka avulla heidät yhdistettiin omaan paikkaansa yhteisössä.⁵⁴ Nimike ei kuvannut pelkästään toimeentulon lähdettä, vaan se oli myös osoitus asemasta ja statuksesta. Käsityöläisten ammattinimikkeen merkitys oli suurempi kuin pelkkä työ, jonka kautta perheelle koottiin toimeentuloa.⁵⁵ Pitäjänkäsityöläisillä nimike ja käsityöammatti määrittivät miehen yhteiskunnallisen aseman ja paikan yhteisön hierarkiassa. Satunnaisesti käytetty käsityöläisnimike puolestaan kertoi enemmän yksilön kyvystä tehdä kyseistä työtä, ei niinkään statuksesta tai asemasta, vaikka lähtökohtaisesti käytetyllä käsityöläisnimikkeellä oli positiivinen vaikutus asemaan maaseutuyhteisössä.

Ammattinimikkeen käyttö ei kuitenkaan kerro varsinaisesti sitä, kuinka paljon käsityöläiset tekivät töitä vai harjoittivatko he lainkaan ammattiaan, tai sitä, oliko käsityöharjoitus pää- tai sivutoimista. Oli mahdollista, että käsityöläisnimike kaventui vain sosiaalisen statuksen osoittajaksi, ei merkiksi aktiivisesta ammatinharjoituksesta. Esimerkkinä tästä ovat jo uransa lopettaneet käsityöläiset, joista ei Hollolassa vielä tutkimusaikana käytetty lisämäärettä ”entinen”.⁵⁶ Vaikka käsityöläisnimike ei kerro varsinaisesta käsityöharjoituksesta, ei sitä kuitenkaan voida pitää vain sosiaalisen statuksen mukaisena terminä, vaan edellä esitetyin varauksin voidaan olettaa, että nimikkeen haltija myös

⁵⁴ Carlsson 1962; Wirilander 1974, 177.

⁵⁵ Farr 2000, 4, 22, 43, 281–283, 287; Parland-von Essen 2010, 98–99, 109.

⁵⁶ Lisäksi kaupungeissa käsityöläiset saattoivat johtaa verstastaan ilman, että heidän täytyi itse tehdä käsillään töitä. Farr 2000, 4–6, 284–286; Davis 1987, 187.

harjoitti käsityötä maaseudulla.⁵⁷ Nimikkeet ovat tärkeitä myös siksi, että käytävissä olevilla lähteillä ei pääse kuin satunnaisesti käsiksi varsinaiseen ammatinharjoittamiseen tai työnkuvauksiin.

Haasteita ammattimerkintöjen kanssa syntyy silloin, kun henkilöstä löytyy käsityöläismerkintä vain yhdestä asiakirjasta. Tällöin täytyy pohtia, kuinka suurta arvoa yksittäiselle merkinnälle antaa, varsinkin jos käsityötaidosta ei löydy vahvistusta muista lähteistä. Mahdollisesti kyse saattaa olla kirjoitus- tai tulkintavirheestä. Eräissä tapauksissa tällaista on syytä epäillä. Tulkitsemisongelma koskee erityisesti sekatyöläiseksi kutsumiani henkilöitä, jotka hankkivat toimeentulonsa monilla eri keinoilla. Olen jättänyt vain yhden käsityöläismaininnan saaneet henkilöt tutkimukseni ulkopuolelle, mutta tämä raja koskee vain muutamaa yksilöä.⁵⁸ Käytännössä suurin osa käsityöläiseksi tulkituista henkilöistä saa useita käsityöläismerkintöjä, sillä tutkimusta varten on käyty läpi suuri määrä eri lähderyhmiä. Yksittäinen historiakirjamerkintä vahvistaa käsitystä henkilön ammattitaidosta ja osaamisesta, kun sen voi yhdistää muista lähteistä selviävään tietoon koulutuksesta.

Käsityöläisyyden määrittely oli hankalaa jopa aikalaisille ja se, mitä ammatteja pidettiin käsityönä ja mitä ei, on vaihdellut ajan, paikan ja tutkijoiden mukaan.⁵⁹ Esimerkiksi myllärit on tulkittu kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa kuuluvan käsityöläisten joukkoon.⁶⁰ Suomessa tai Ruotsissa mylläreitä ei ole pidetty varsinaisina käsityöläisinä, koska he harvoin omistivat omia tuotantovälineitään, myllyjä.⁶¹ Lisäksi myllärien ei ole katsottu tarvinneen työsään kovinkaan suurta erikoisosaamista.⁶² Olen näistä syistä jättänyt myllärit pois tutkimusjoukostani. Elintarviketuotantoon liittyvät käsityöläiset, kuten teurastajat, leipurit tai panimomestarit olivat kaupungeissa osin järjestäytyneet ammattikuntiin. Maaseudulla elintarviketyöläisiä ei esiintynyt, joten kysymys heidän mukaan ottamisestaan ei ole ajankohtainen.

On myös olemassa ammatteja, joiden kohdalla pitää erikseen pohtia, olivatko näiden ammattien edustajat käsityöläisiä ja pitivätkö aikalaiset heitä käsityöläisinä. Esimerkiksi kirvesmiehen (*timmerman*) taidot eivät poikenneet tavallisen talonpojan osaamisesta, eikä tähän ammattiin yleensä ollut erityistä koulutusta.⁶³ He eivät voineet useinkaan järjestäytyä edes kaupungeissa omiksi ammattikunnikseen, koska heitä pidettiin ennemmin kaupungin työväestönä ja

⁵⁷ Olen jättänyt käsityöläisnimikkeelliset henkilöt tutkimuksen ulkopuolelle vasta silloin kun käsityöläinen on virallisesti luopunut ammatistaan tai hän on saanut ruotuvaivaisen statuksen.

⁵⁸ Esimerkiksi torppari Casper Gustafssonilla on merkitty kolmannen lapsen syntymän yhteydessä suutariksi, mutta tämä on ainoa hänestä käytetty käsityöläismerkintä. En ole voinut vahvistaa hänen käsityötaitoaan muualta. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 9.5.1823.

⁵⁹ Ranta 1978, 14.

⁶⁰ Farcy 1984, 228; Ehmer 2008, 144.

⁶¹ Osa käsityöläisistä toimi kuitenkin osa-aikaisesti tai virallisesti mylläreinä käsityöammatin harjoittamisen ohella.

⁶² Söderlund 1949, 277–278.

⁶³ Hollolassa vain yhdellä miehellä oli ammattinimikkeenä kirvesmies, eikä tämä Johan Lindroos varsinaisesti asunut Hollolassa kuin vähän aikaa. Hän oli pääasiassa kirjoilla Helsingissä, toisin kuin hänen muu perheensä, joka vietti 1830-luvun Hollolassa. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1829–1839.

suojelusmiehinä kuin porvareina tai käsityöläisinä.⁶⁴ Muita hankalasti määrittyviä ammatteja olivat muun muassa puutarhurit ja helmenkalastajat.⁶⁵ Osa käsityöammateista liittyi kaupunkikontekstiin ja työskentely maaseudulla oli varsin epätodennäköistä. Tästä syystä en esimerkiksi ole ottanut tutkittavaan ryhmään mukaan Hollolassa asuneita kirjansitojia.⁶⁶ Lisäksi olen jättänyt tarkastelusta pois hevosenkengittäjät (*hofslagare*), sillä vain yhdellä henkilöllä on muutama satunnainen ammattimerkintä kengitystaidosta.⁶⁷ Rajanveto ammattimaisen käsityön ja käsityöläisyyden välillä ei ole tuottanut hankaluuksia ja käsityöammatit ovat olleet valtaosin perinteisiä ja tuttuja ammattiryhmiä.

Käsityöllä oli maskuliininen leima, sillä käsityöläisnimike liitettiin vain miesten käsityötoimintaan ja -uraan.⁶⁸ Näin ollen suurin tarkastelun ulkopuolelle rajautunut ryhmä ovat käsityötaitoiset naiset. Heistä ei käytetty kaupunkikontekstissa tai maaseudulla erityistä ammattinimikettä, eivätkä aikalaiset katsooneet heidän toimintaansa ammattinäkökulmasta.⁶⁹ Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että naiset eivät olisi tehneet käsityötä ansiotarkoituksessa. Kaupungeissa naiset saattoivat muun muassa tehdä nykyajan termein alihankintaa ammattikuntamestarin lukuun.⁷⁰ Lisäksi naiset ompelivat alusvaatteita ja omia pukineitaan niin kotitarpeiksi kuin ammatikseen. Naisten rooli käsityöntekijöinä vaihteli eri maiden ja ammattien kesken. Esimerkiksi eräissä Euroopan kaupungeissa naiset otettiin mukaan ammattikuntatoimintaan.⁷¹ Merkittävin panostus ammattikäsityöhön naisilla oli siinä, että he toimivat verstaiden johdossa miestensä kuoleman jälkeen. Tämä onnistui kuitenkin vain lesken statuksella, avioliiton myötä hallintaoikeus siirtyi uudelle miehelle.⁷² Myös tutkimusalueella on esimerkkejä siitä, kuinka lesket toimivat edesmenneen miehensä yrityksen johdossa, vaikka tämä toimintatapa oli maaseudulla harvinaisempaa kuin kaupungeissa.

⁶⁴ Söderlund 1949, 30; Waris 1951, 61.

⁶⁵ Ranta 1978, 14; Heino 1984, 16.

⁶⁶ Kirjansitoja (*bokbindare*) näyttäytyy maaseutukontekstissa enemmän statusnimikkeenä. Esimerkiksi Erik Palander, joka oli kirjattu avioliiton solmimisen yhteydessä kirjansitojan kisälliksi, sai toimeentulonsa myöhemmin maanviljelyksestä. Patrik Ahlgren puolestaan oli merkitty 20 vuotta myöhemmin rippikirjaan kirjansitojan kisällinä, hänen koulutuksensa oli muuttotietojen perusteella Pietarista. Varsinainen toimeentulo Hollolasta oli koottu kievaria pitämällä. Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 16.10.1801; rippikirjat 1820–1829.

⁶⁷ Yleensä sepät kengittivät hevoset, joten erityistä kengittäjää ei maaseutuympeiristössä tarvittu. Hollolan ainoa esimerkki kengittäjästä oli Gustaf Wass, mutta hän oli ennemmin itsellinen tai torppari kuin käsityöläinen. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 4.2.1826; rippikirjat 1809–1820.

⁶⁸ Berg 1994, 155–156; Crossick 1997, 7, 13–15; Farr 2000 37–41.

⁶⁹ Palaan tähän aiheeseen vielä tarkemman käsityöläismäärittelyn yhteydessä seuraavassa luvussa.

⁷⁰ Söderlund 1949, 197.

⁷¹ Naisten käsityön harjoituksesta Euroopassa katso esimerkiksi Loats 1997; Simonton 1998, 176–178; Crowston 2008; Suomesta Vainio-Korhonen 1998; Vainio-Korhonen 2000; Vainio-Korhonen 2002, 38–43; Vainio-Korhonen 2010, 249–254; Paloheimo 2012, 80–85.

⁷² Edgren 1987, 231–233; Vainio-Korhonen 1997a; Vainio-Korhonen 1997b; Vainio-Korhonen 2010, 242–244.

Tutkimustyön muut rajaukset

Tutkimusalueena on Hollolan pitäjä, johon kuului tarkasteluaikana yli 50 kylää.⁷³ Hallinnollisesti pitäjän kylät olivat jakautuneet kahden eri läänin alueelle ja ne kuuluivat useisiin verotuksellisiin neljänneskuntiin. Sen sijaan kirkollisesti pitäjä oli yhtenäinen, joten tutkimusalueen muodostaa Hollolan emäseurakunnan käsittävä seutu.⁷⁴ Hollola oli 1800-luvun alun mittapuulla iso maaseutupaikunta, jossa asui yli 7 000 asukasta. Vaikka tutkimusalue oli maaseutua, se ei ollut syrjäseutua, vaan Hollola sijaitsi Hämeen kaakkoiskulmassa hyvien liikenne-reittien varrella. Lähimpään kaupunkiin, Hämeenlinnaan, oli yli 60 kilometrin matka, ja Helsinkiin, Porvooseen ja Loviisaan, jotka olivat paikkakuntalaisille perinteisesti tärkeitä kauppakaupunkeja, yli 100 kilometriä.⁷⁵ Pitkien etäisyyksien vuoksi kaupunkikäsitöiden toiminta ei päässyt vaikuttamaan maaseutukäsitöiden toimintaan.⁷⁶

Yhden pitäjän valinta tutkimusalueeksi mahdollistaa käsityöläisten elämää syväluotaavan tutkimuksen; lähes jokaisen alueella toimineen käsityöläisen työura ja elämä on selvitetty niin yksityiskohtaisesti kuin lähteet mahdollistavat.⁷⁷ Osittain tutkimuksen rajaaminen yhteen pitäjään on johtunut tutkimusmetodista. Olen käynyt läpi lähes kaiken pitäjää koskevan arkistomateriaalin selvittääkseni kuinka hyvin eri lähteet sopivat käsityöläisten tutkimiseen. Tutkimusmetodin kehittäminen on ollut myös tärkeä aspekti. Laajemman tutkimusalueen tai pidemmän tutkimusajanjakson käsittelyä ei olisi ollut mahdollisia toteuttaa metodin vaatiman suuren työmäärän takia.

Hollolan valikoituminen tutkimusalueeksi perustuu useaan tekijään. Hollola oli maineikas emäseurakunta, mahdollisesti myös käsityöläisten keskuudessa yhtä haluttu muuttokohde kuin se oli pappien näkökannalta.⁷⁸ Käsityöläisten toimintaedellytykset olivat hyvät ja asukkaat pääosin hyvin toimeentulevia. Lisäksi Hollola on tutkimuskohteena tarpeeksi iso ja siellä asuneiden käsityöläisten joukko on ollut riittävän suuri koko Suomen maaseudun käsityöläisiä koskevien yleistysten tekemiseen, vaikka tutkimusalueesta johtuvia erikoisuuksia saattaa esiintyä. Hollolassa asui ja työskenteli tutkittavalla ajanjaksolla lähes 300 käsityöläistä. Tutkimuksen edustavuuden lisäämiseksi olen etsinyt pitäjänhistorioista vastaavia tietoja ja näin laajentanut tarkastelunäkökulmaa muuhun eteläiseen Suomeen.⁷⁹ En ole rajannut käsityöläisten toiminnan tarkas-

⁷³ Rekisterikylien lukumäärä Hollolassa oli tutkimusaikana 52, mutta käytännössä varsinaisia kyläyhteisöjä oli 54.

⁷⁴ Alueen hallinnollinen sekavuus johtui siitä, että 1700-luvun aluemenetysten myötä Suomen itärajalta tehtiin uusia läänijakoja. Koskimies 1966a, 141–146. Hämeen läänin perustamisen myötä vuodesta 1830 lähtien alue oli jonkin aikaa myös verotuksellisesti yhtenäinen.

⁷⁵ Sakari Kuusen *Hollolan historia II* on pääasiassa pitäjätietouden taustalla. Kuusi 1937, 166–168.

⁷⁶ Esimerkiksi kaupunkien käsityötä suojaavalla pannapeninkulmalla ei ole tässä tarkastelussa mitään merkitystä, sillä kaupungit ovat useiden mailin päässä.

⁷⁷ Paikallisesti rajatun alueen tutkimuksesta katso esimerkiksi Renvall 1983 (1965).

⁷⁸ Esimerkiksi emäseurakunnan kirkkoherraksi oli tunkua. Klinge 2009, 109–113.

⁷⁹ Olen katsonut Suomen itäisen ja pohjoisen käsityöharjoituksen poikkeavan tutkimuskirjallisuuden perusteella niin merkittävästi Hollolan tilanteesta, että olen jättänyt kyseiset alueet pois tarkastelupiiristä ja ottanut huomioon vain lähiseudun pitäjänhistoriat. Lähi-seutu on tässä määritelty noin 100–150 kilometrin säteellä Hollolasta olevat pitäjät. Käy-

telua vain Hollolaan, koska käsityöläiset olivat varsin liikkuvaa väestöä, vaan olen tarvittaessa etsinyt hollolalaiskäsityöläisiin liittyviä tietoja myös muista pitäjistä. Yhtenä esimerkkinä tarkastelualueen laajentamisesta voidaan mainita syntyperän selvittely, sillä kaikki Hollolassa toimineet käsityöläiset eivät olleet sieltä kotoisin.

Tutkimusajanjaksona ovat Suomen sodan jälkeiset kolme vuosikymmentä, 1810–1840 eli karkeasti arvioiden yksi käsityöläissukupolvi.⁸⁰ Aineistoni pohjalta pystyn tekemään huomioita paikkakunnan käsityöläisten historiasta 200 vuoden ajalta, 1700-luvulta 1800-luvun loppuun saakka. Olen tutkimuskysymysteni sitä vaatiessa laajentanut tarkastelu-aikaa esimerkiksi sukulaisuustietojen osalta 1700-luvulle ja vastaavasti vuoden 1840 jälkeiseen aikaan. Pääpaino on 1800-luvun alkupuolella työskennelleissä käsityöläisissä.⁸¹

Tutkimusajankohdan valinta johtuu erityisesti 1800-luvun tutkimatto-
muudesta, sillä suomalaista käsityötä on tutkittu pääosin 1600- ja 1700-luvun osalta. Tämä siitä huolimatta, että 1800-luvun alussa tapahtui niin käsityötä kuin yhteiskuntaa koskevia suuria muutoksia. Keskittyminen erityisesti maaseutukäsityöhön johtuu ilmiön merkittävydestä. Suurin osa suomalaisista eli vielä 1800-luvun alkupuoliskolla maaseudulla ja sai toimeentulonsa maanviljelyksestä, vaikka maata omistavien viljelijöiden suhteellinen osuus väestöstä oli laskemassa ja tilattoman väestön osuus lisääntymässä. Tilattoman väestön piti keksiä itselleen uusia toimeentulomahdollisuuksia ja käsityönharjoittaminen oli yksi väylä hankkia elantoa. Kaupunkien vetovoiman lisääntyminen ja teollistumiseen johtava kehitys oli myös alkamassa. Lisäksi käsityöläisiä koskevaa lainsäädäntöä höllennettiin 1800-luvulla sallimalla useiden erikoiskäsityöläisryhmien toiminta maaseudulla. Maaseutu ja sen asukkaiden elämä oli muutoksessa ja perinteinen elämäntapa kohtasi uusia haasteita. Haasteet koskivat koko Suomea ja samalla Hollolaa.

1.3 Tutkimuksen metodiset lähtökohdat⁸²

Prosopografinen tutkimusmetodi

Tutkimukseni kokonaisvaltaisena lähestymistapana sekä metodina on prosopografia, joka antaa sekä konkreettisia että teoreettisia välineitä tiedonhallintaan ja -keruuseen. Olennaista metodissa on kerätä valitusta tutkimusjoukosta yksilöityä tietoa systemaattisesti prosopografiseen tietokantaan, jota analysoidaan erilaisia menetelmiä käyttäen. Menetelmällä analysoidaan tiettyjen yksilöiden muodostamaa populaatiota, jossa yksilö esiintyy ennen kaikkea ryhmässä edustajana. Tavoitteena on tuoda esille tutkimusjoukkoon liittyviä kollektiivisia ja yleistäviä piirteitä. Prosopografia ei ole mikrohistorian tavoin kiinnostu-

tännössä olen muutamain poikkeuksin tarkastellut Uudenmaan ja Hämeen läänin sekä Kymenkartanon läänin alueelle sijoittuvia pitäjiä.

⁸⁰ Sukupolven määrittelystä katso Häkkinen 2013, 21–29.

⁸¹ Olisi kiinnostavaa tutkia käsityöläisyyttä ja ammattien sopeutumista modernisaatioon 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Tämä ei ole kuitenkaan ollut tässä työssä suuren työmäärän vuoksi mahdollista ja jää jatkotutkimuksen varaan.

⁸² Luku perustuu artikkeliini *Tavallisuuden tavoittelua. Prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä*. Uotila 2014.

nut erityisistä tai poikkeuksellisista yksilöistä tai ryhmistä, vaan haluaa selvittää, mikä on tavallista, normaalia ja vallitsevaa. Tässä tutkimuksessa tutkin prosopografian avulla käsityöläisten muodostaman ryhmän elämää kollektiivisesti, vaikka lähteenä on käsityöläisten elämästä kerätty henkilö pohjainen, biografinen aineisto.

Prosopografia on käsitteenä ja tutkimusmenetelmänä vanha.⁸³ Sitä kehitettiin tieteelliseksi metodiksi antiikin tutkijoiden piirissä 1800-luvulta lähtien. Alun perin metodin tarkoituksena oli koota vähäisestä ja hajanaisista lähdeaineistoista tietoa yhteeseen, jolloin kerätty data saattoi luoda uusia merkityksiä sekä paljastaa erilaisia suhdeverkostoja. Varhaisimmat tutkimukset käsitelivät yleensä antiikin eliittiä, mutta prosopografialla ei ole mitään erityisiä rajoituksia aikakausien tai lähteiden suhteen.⁸⁴ Näin ollen metodi ei ole jäänyt pelkästään varhaisten aikakausien tutkijoiden käyttöön, vaan sitä on sovellettu erilaisissa tutkimusympäristöissä. Viime vuosikymmeninä metodin käyttö on laajentunut koskemaan suurten kansanjoukkojen tutkimista ja menetelmää on kehitetty hallinnoimaan laajaa lähdemateriaalia.

Prosopografian tunnetuin ja ehkä eniten käytetyimmän määritelmän lanseerasi Laurence Stone vuonna 1970 seuraavalla tavalla:

Prosopography is the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives.⁸⁵

Stone määrittää prosopografian olevan tietyn historiallisen ryhmän ominaisuuksien tutkimista tarkastelemalla heidän elämäänsä kollektiivisesti. Prosopografiasta ei ole kuitenkaan olemassa yhtä oikeaa määritelmää tai yleisesti hyväksyttyä kuvausta, sillä metodia on sovellettu hyvin erilaisiin kysymyksenasetteluihin, aikakausiin ja lähteisiin.⁸⁶ Prosopografian määritelmät ovatkin enemmän kuvailevia kuin tiukasti määrittäviä tai toisia poissulkevia luonnehdintoja. Nykyään klassisen ja perinteisen prosopografian rinnalle on tullut uusi prosopografia. Sen osana oleva ranskalainen tai bourdieulainen prosopografia vastaa hyvin käsitystäni metodin sisällöstä ja sen käytöstä. Uuden prosopografian tunnetuin määritelmä on ruotsalaiselta sosiologilta Donald Broadylta. Hänen mukaansa prosopografia on eräänlaista kollektiivibiografiaa:

1. Prosopography is the study of individuals belonging to the same field; 2. It is based on a comprehensive collection of data on these individuals; 3. The same set of data should as far as possible be collected for each and every individual; 4. The main

⁸³ Nimi prosopografia tulee kreikan sanoista *prosôpon*, kasvot tai sille voi antaa merkityksen, mitä on nähtävissä "that which is beheld" sekä sanasta *graphia* eli kuvaus. Kirjaimellisesti sanalla voidaan tarkoittaa yksilöllisten ulkoisten piirteiden tai materiaalin kuvausta. Myös itse sanalla *prosopographia* on pitkä historia. 1800-luvun sanakirjat selittivät sen olevan "technical rhetorical term indicating the formal description of the material features of animals and people". Useasti sillä viitattiin myös nimilistöihin, joissa henkilöön oli nimen lisäksi liitetty lisätietoa. Barnes 2007, 72–80; Verboven et al. 2007, 37, 41–42.

⁸⁴ Prosopografia liitetään usein antiikin tutkimuksen ja sen juuret ovatkin 1800-luvun lopussa aloitetun Rooman valtakuntaan liittyvän lähdesarjan "Prosopographia Imperii Romani" koonnissa. Verboven et al. 2007, 41–42.

⁸⁵ Stone 1971, 46.

⁸⁶ Verboven et al. 2007, 39, 59.

object of study is not the individuals per se but rather the history and structure of the field.⁸⁷

Vaikka prosopografiasta käytettyjä määritelmiä on monia ja ne ovat hyvin vapaasti muokattavissa, on olemassa tiettyjä ennakkoehtoja, jotka on täytettävä, jotta tutkimus olisi prosopografisen metodin mukaista.⁸⁸ Ensinnäkin tutkimusjoukon määrittely on prosopografian ensimmäinen ja yksi tärkeimmistä työvaiheista. Käytännössä sitä, millaisin kriteerein tutkimusjoukkoon valitaan tutkittavat yksilöt, pitää miettiä mahdollisimman tarkasti jo etukäteen. Tutkittavalla joukolla täytyy olla jotakin yhteistä, jokin ulkoinen, yleensä hyvin konkreettinen joukkoa yhdistävä tekijä, jolla tutkija määrittää ja tunnistaa yksilöt tutkimuspopulaationsa jäseniksi.⁸⁹ Tämän tutkimusjoukon määrittelyn tekee useimmiten tutkija, eikä tutkittavan joukon tarvitse olla itse tietoinen kuuluvansa johonkin ryhmään. Tutkimusjoukko ei siis ole välttämättä sosiologisessa mielessä erityinen ryhmä.⁹⁰ Toisinaan joukon koostumus on itsestään selvää ja hyvinkin näkyvää, kuten tietyn järjestön jäsenyys tai kaupunkikäsityöläisille ammattikuntaan kuulumisen, toisinaan tutkimusjoukko on vaikeammin hahmoteltavissa. Tämä antaakin hyvän syyn tarkastella samalla sitä, miten ryhmä on muodostunut ja pohtia pikemmin ryhmään kuulumisen mekaniikkaa, kuin ottaa tutkimusjoukon koostumus itsestään selvyytenä.

Tässä työssä prosopografisen tutkimusjoukon muodostavat käsityöläiset eli yksilöt, joista on tutkimusaikana käytetty jossakin lähteissä käsityöammatin viittaavaa ammattinimikettä. Näin ammatti ja sitä ilmentävä ammattinimike ovat muodostuneet tutkimusryhmää yhdistäväksi ulkoiseksi elementiksi ja ammattinimikkeen avulla käsityöläiset on ollut mahdollista tunnistaa käsityöläisiksi. Käsityöläiset eivät kuitenkaan muodosta itsestään selvää ryhmää, sillä ammattinimikkeen käyttö on vaihdellut niin ammatin harjoittamisen laajuuden kuin eri lähderyhmien ominaisuuksien myötä. Osin tästä syystä juuri ammattinimikkeen käytössä tutkimuskohdetta rajaavana tekijänä on ongelmia ja lähdekriittisiä haasteita. Lisäksi on muistettava, että käsityötä harjoittaneet henkilöt, joista ei syystä tai toisesta käytetty lähteissä käsityöläisnimitystä, jäävät tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka he muuten olisivatkin olleet käsityötaitoisia ja käsityön harrastaminen olisi tuonut merkittävän osan perheen toimeentulosta. Näin esimerkiksi naisia ei ole voitu ottaa mukaan käsityöläisinä, sillä naisista ei käytetty ammattimaiseen käsityönharjoitukseen liittyviä nimikkeitä.⁹¹

⁸⁷ Broady 2002, 381–382.

⁸⁸ Näistä ehdoista, katso Keats-Rohan 2007b, 143; Verboven et al. 2007, 39–40, 51–52.

⁸⁹ Historiantutkimuksen näkökulmasta eräs itsestään selvä ennakkoehto on, että tutkittava yksilö on tehnyt jotain sellaista, tai hän on ollut jonkin sellaisen tekemisen kohteena, että hänet on mainittu jossakin tutkijan käyttämässä lähteessä ja hänestä ja hänen toiminnastaan on jäänyt jälkiä. Smythe 2007, 129.

⁹⁰ Eli ryhmän jäsenten ei tarvitse tietää ryhmänsä jäseniä tai tuntea kuuluvansa tähän ryhmään. Esimerkiksi tietyn aikakauden kirjailijat ovat tutkimusjoukko, jonka jäsenet voivat olla joko tietoisia kuuluvansa samaan genreen, tai sitten tutkija on määritellyt ne kriteerit, millä kirjailijat muodostavat hänen tutkimuksessaan oman joukon.

⁹¹ Vertaa Smythe 2007, 129. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kategorisesti sulkisin naiset tutkimuksesta pois, vaan he ovat tutkimuksessani mukana perheenjäseninä, jälkeläisinä, aviopuolisoina ja kummeina.

Toinen tärkeä metodiin liittyvä teoreettinen lähtökohta on, että prosopografisessa tutkimuksessa tutkitaan yksilöiden ja heidän ominaisuuksiensa kautta heidän edustamaansa joukkoa. Tutkittavat yksilöt ovat kiinnostavia ennen kaikkea edustamansa ryhmän jäsenenä; ryhmän ominaisuudet ovat olennaisempaa kuin se mitä yksilöiden henkilökohtaisessa elämässä on tapahtunut, vaikka juuri tapahtumien kautta tutkinkin käsityöläisten elämää. Näin yksilöistä käsin etsitään tietoa, joka koskettaa koko ryhmää ja ympäristöä, sitä kenttää, jolla yksilöt toimivat. Tarkoituksena on paljastaa tutkittavasta ryhmästä jotain kollektiivista ja yleistä, vaikka tutkija onkin riippuvainen biografisesta, elämäkerrallisesta aineistosta. Koko ryhmää tarkastelemalla löydetään yleisiä piirteitä sekä havaitaan kaavamaisuuksia ja toimintamalleja, joita pelkästään yksilöitä tutkimalla ei välttämättä huomata.⁹² Samalla erottuu paremmin se, mikä on ollut poikkeuksellista ja erilaista.⁹³ Tässä suhteessa lähestymistapa eroaa esimerkiksi mikrohistoriasta, jossa tutkimustyötä voidaan jopa rakentaa epätavallisuuden ympärille.⁹⁴

Kolmanneksi, tutkimusjoukosta kerätty tietoinen - prosopografinen tietokanta - pitää analysoida. Tietokanta tai siitä tehty synteesi ei yksin riitä tutkimuksen tulokseksi, vaan tieto pitää myös käsitellä ja kontekstoida. Tässä tutkimusvaiheessa yleispätevien ohjeiden antaminen on vaikeaa, kun menetelmää sovelletaan hyvin erilaisiin tutkimuskohteisiin, aikakausiin ja sen avulla etsitään vastauksia hyvin erilaisiin kysymyksiin. Analyysivälineet voi siis vapaasti valita niin, että ne parhaiten soveltuvat vastaamaan esitettyihin kysymyksiin.⁹⁵ Esittelen itse käyttämiäni analyysikeinoja seuraavassa alaluvussa.

Prosopografia määritellään usein lähialojensa avulla (KUVA I:2). Puolusteleva asenne kertoo siitä, ettei metodin tieteellinen identiteetti ole vakiintunut, eikä metodin erityistä luonnetta ole aina tunnustettu. Ongelmallisin suhde prosopografialla on kollektiivibiografiaan, sillä kollektiivibiografiaa käytetään toistuvasti prosopografian synonyyminä.⁹⁶ Kollektiivibiografia ja prosopografia erotetaan usein toisistaan vain tieteenalojen ja aikakausien avulla: varhaisten aikojen, kuten antiikin ja keskiajan tutkijat käyttävät metodistaan prosopografia-nimitystä, kun taas uudempiin aikakausiin keskittyvässä sosiaalitieteessä puhutaan mieluummin kollektiivibiografiasta.⁹⁷ Jako on varsin keinotekoinen eikä se koske metodien sisältöä. Vaikka prosopografiaa voidaan pitää eräänlaisena kollektiivibiografiana, menetelmien ero tulee esille niiden päämäärissä sekä käytännön työskentelytavoissa. Kollektiivibiografiaan sisältyy monenlaisia aineistonkeruu- ja tutkimusmenetelmiä. Sitä voidaan tehdä haasteellisista tutkimuksellisista lähtökohdista käsin, mutta yksinkertaisimmillaan kollektiivi-

⁹² Broady 2002, 381–383; Keats-Rohan 2007b, 141; Verboven et al. 2007, 37–40.

⁹³ Poikkeavuudesta ja erilaisuudesta katso esimerkiksi Nygård 1998.

⁹⁴ Epätavallisuuden ja tavallisen vastakkainasettelu ja toisen suosimista toisen kustannuksella ei ole mikrohistorian lähtökohta, kuten Matti Peltonen sen toteaa, mutta usein tutkimusta motivoiva tekijä. Peltonen 2006, 27–29; Vilkuna 2009, 323.

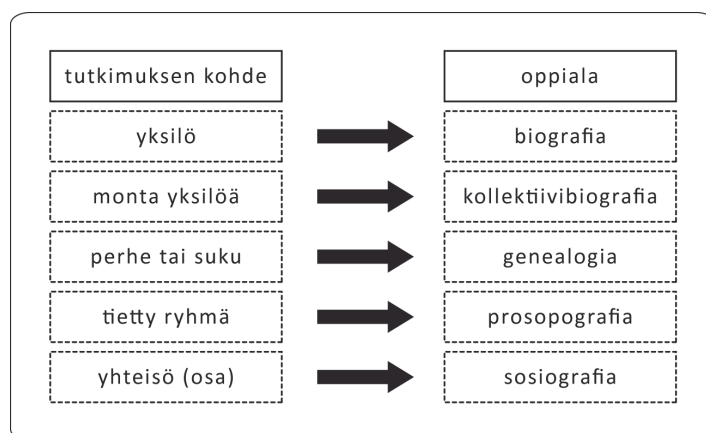
⁹⁵ Varsinkin metodikirjallisuudessa huomio on kohdistunut pikemmin tiedon keräämiseen liittyviin aspekteihin kuin varsinaisen analyysin teon opastuksiin. Keats-Rohan 2007a, 5–7; Keats-Rohan 2007b, 146.

⁹⁶ Katso esimerkiksi Charle 2001; Jones 2001; Kotilainen 2008.

⁹⁷ Lamberg 2009.

biografia voi olla vain joukko elämäkertoja tai luettelo elämäkerrallisia tietoja, kuten puhelinluettelo tai henkilömatrikkeli.⁹⁸ Prosopografiassa puolestaan on tarkasti määriteltyjä ennakkoehtoja ja tiedon hallintaan liittyviä menetelmiä, joiden käyttö vasta tekee työstä prosopografisen. Varsinkin Katharine Keats-Rohan on korostanut prosopografian itsenäistä luonnetta. Hänen mukaansa prosopografian ja kollektiivibiografian erottaa toisistaan muun muassa prosopografian analyysivaatimus ja objektiivisempi ote.⁹⁹

KUVA I:2 Prosopografian suhde läheisiin oppialoihin

Muotoiltu Verboven et al. 2007 mukaan.

Prosopografialla on läheinen yhteys biografiaan, mutta erot tutkimustraditioiden välillä ovat ilmeisiä. Elämäkertatutkimuksen tavoitteena on tarkastella ”erityisen” henkilön elämää ja elämäntahtoa, kun taas prosopografia haluaa tehdä päinvastoin, tutkia tavallisuutta. Biografisessa tutkimuksessa tarkastellaan usein merkittävää historiallista henkilöä, jonka elämää analysoidaan tutkimuskohteeseen kohdistuvan henkilökohtaisen kiinnostuksen takia.¹⁰⁰ Biografiassa ei myöskään tutkita vain yksilön ulkoista, materiaalista elämää, vaan myös hänen mentaalista ja henkistä puoltaan, sillä päämääränä on selvittää, mitkä olivat tutkimuskohteen toiminnan motiivit ja millainen hän oli henkilönä. Kun biografisessa tarkastelussa tutkimusyksilöitä on useampi, on kyseessä vertaileva biografia, ryhmäbiografia tai kollektiivibiografia.¹⁰¹

⁹⁸ Lisäksi viime aikoina psykologiassa on ryhdytty käyttämään nimitystä kollektiivibiografia menetelmästä, jossa tutkittava joukko kirjoittaa ryhmässä elämäkerrallisia tekstejä. Tämä on omiaan hämähäyttämään kollektiivibiografian sisällöllistä merkitystä. Esimerkkinä Bronwyn Daviesin ja Susanne Cannonin toimittama teos *Doing Collective Biography* antaa ohjeita siitä, kuinka tällaisia ryhmäelämäkertoja työstäviä projekteja toteutetaan. Davies & Cannon 2006.

⁹⁹ Keats-Rohan 2007b, 143–144.

¹⁰⁰ Nykyään ei biografisen tutkimuksen kohteena tarvitse enää olla historian merkkihenkilöitä, vaan on myös muita syitä, miksi henkilö herättää tutkijan kiinnostuksen. Katso esimerkiksi *Historiallinen Aikakausikirja*, teemanumero Elämäkertatutkimus 2012(4).

¹⁰¹ Keats-Rohan 2007a, 15–16; Verboven et al. 2007, 37.

Genealogia voidaan katsoa joko prosopografian lähialaksi tai yhdeksi prosopografian vaiheeksi ja apuvälineeksi, sillä genealoginen tarkastelu on usein osa prosopografian tiedonhakuja. Genealogiassa selvitetään tiettyyn sukuun kuuluvien henkilöiden elämänvaiheita ja tutkimuksen kohteet määritellään sukulinjaan kuulumisen perusteella. Tutkimus kohdistuu etupäässä perhesuhteisiin ja sukulinjoihin sekä suvun sisäisiin kontakteihin, kun taas prosopografiasa kiinnostus suuntautuu etupäässä suvun ulkopuolisiin kontakteihin. Tässä yhteydessä on hyvä mainita myös nimistöntutkimus eli onomastiikka, joka voidaan katsoa tässä yhteydessä toimivan eräänlaisena prosopografian apuvälineenä. Tavallisesti tutkimusryhmään kuuluvat yksilöt identifioidaan nimen perusteella, mutta nimen tunteminen ei ole välttämätöntä, sillä nimi sinänsä ei ole prosopografisen tutkimuksen kohde. Myös nimettömiksi jääneiden henkilöiden toimintaa voidaan tarkastella, kunhan anonyymien yksilön toiminta on erotettavissa muista yksilöistä ja heidän aktiviteeteistaan.¹⁰² Useimmiten prosopografiassa on kuitenkin kyse henkilökohtaisilla nimillä toisistaan erotettavien ihmisten tutkimisesta, jolloin nimistöntutkimuksen ja genealogian avulla saavutetaan lisätietoja.¹⁰³ Lähtitieteistä on mainittava vielä sosiografia, laveasti määriteltynä sosiologia, joka tutkii kokonaisluokkia tai ryhmiä. Prosopografia puolestaan toimii tämän tieteenalan apuvälineenä.¹⁰⁴

Suomessa prosopografia ei ole varsinaisesti ollut esillä muualla kuin antiikin tutkijoiden keskuudessa.¹⁰⁵ Toisaalta voidaan argumentoida, että prosopografisia metodeja on käytetty käytännön tiedonkeruussa ja tiedonhallinnassa ilman, että niitä on tiedostettu miksikään erityiseksi metodiksi. Esimerkiksi Jari Niemelän *Tuntematon ruotusotilas* -teoksen aineistona oli kirjoittajan mukaan ”vuodesta toiseen etenevä tietosarja, pienoiselämäkerta, jokaisen tutkimusjoukkoon kuuluvan miehen elämänvaiheista”.¹⁰⁶ Erityisesti käsityötutkijat ovat käyttäneet pienoiselämäkertoja hyväkseen, sillä he ovat voineet hyödyntää tutkimuksissaan Turun yliopiston käsityötutkimusprojektin yhteydessä koottua käsityökortistoa, eräänlaista kollektiivista elämäkertakokoelmaa Ruotsin ajan Suomessa työskennelleistä käsityöläisistä.¹⁰⁷ Nykyään tietotekniikan kehittyminen on tehnyt tutkimusjoukosta kerättävän datan koostamisen helpommaksi ja varsin monella tutkijalla on käytössä omia tutkimustietokantojaan.¹⁰⁸

¹⁰² Katso esimerkiksi Keats-Rohan 2007b, 151–162; Pelteret 2007, 183–196.

¹⁰³ Verboven et al. 2007, 37–38.

¹⁰⁴ Keats-Rohan 2007, 18.

¹⁰⁵ Esimerkiksi Christer Bruun esitteli sen hetkistä tietämystä prosopografiasta *Historiallisen Aikakausikirjan* sivuilla vuonna 1987, mutta metodi ei levinnyt sen laajemmalle. Bruun 1987; Bruun 1988. Katso kuitenkin Korpela 1995; Lamberg 2009; Marttila 2010, 2012, 2014, 78–83; Fellman 2014.

¹⁰⁶ Niemelä 1991, 17–25. Lainausta on sivulta 21. Pienoiselämäkertojen hyväksikäytöstä jo Björklund 1939, 15.

¹⁰⁷ Kokoelmassa on kortitettuna kaikki vuosilta 1721–1809 henki- ja rippikirjoista tavatut käsityöläiset. Käsityöläiskortistoa on esitellyt Heino 1984, 19; Heino 1997, 7–20. Katso myös Vainio-Korhonen 1998, 20. Miten ja millä tavalla käsityöläiskortistoa on käytetty paikallisissa tutkimuksissa hyväksi, ei ikävä kyllä aikakauden tutkimustapaa noudattaen ole juuri kirjoitettu auki.

¹⁰⁸ Esimerkiksi Marttila 2010; 2012; Keskinen 2012; Häkkinen 2013; Fellman 2014.

Tutkimuksen toteutus ja analyysivälineet

Prosopografian käytännön työ jakautuu kahteen eri vaiheeseen. Sen ensimmäinen osa koostuu tiedon keruusta ja kootun tiedon järjestämisestä. Tässä tärkein työvaihe on koostaa eri lähteistä kerätty tieto yhdeksi tai useammaksi tietokannaksi. Toisessa vaiheessa koottu tieto analysoidaan tutkimuskysymyksen kannalta relevanttien analyysimenetelmien avulla. Käytännössä molemmat vaiheet sisältävät analyysin, sillä jo tiedon organisointi tietokannaksi sisältää runsaasti tiedon analysointiin liittyviä elementtejä. Tietokannan avulla voidaan koota joko vähäistä tai laajaa tietomäärää organisoidusti yhteen. Fragmentaarinenkin tieto yhdistettynä muuhun elämäkertaan luo uutta tietoa esimerkiksi tutkittavan ryhmän keskinäisistä yhteyksistä, verkostoista tai muista relevanteista lisämerkityksistä.¹⁰⁹ Tästä on erityisesti apua tutkittaessa epävirallisesti harjoitetun käsityön tekijöitä, jotka tulevat paremmin esille, kun satunnaiset lähdemerkinnät tuodaan yhteen ja tarkastellaan käsityöläisen elämää kokonaisuutena. Esimerkiksi harvat merkinnät käsityön harjoittamisesta saavat vahvistusta kouluttautumistiedoista tai jäämistöistä löytyneestä käsityövälineistöstä.

Prosopografinen tutkimus perustuu yksilöiden ominaisuuksista kerättyyn laajaan aineistoon. Jokaisesta yksilöstä pyritään keräämään yhtäläinen, vertailukelpoinen tieto, vaikka tässä ei lähteiden vaillinaisuudesta johtuen aina onnistutakaan. Samat kysymykset asetetaan siis ryhmän jokaiselle jäsenelle, joten tiedon keruu tapahtuu usein jonkinlaisen kysymyslomakkeen tai -listan muodossa.¹¹⁰ Tiedonkeruuta varten voidaan käydä läpi suurikin joukko lähteitä, joista etsitään kysymyksenasettelun ja tutkimuskysymyksiensä kannalta relevantteja tietoja. Tämä tarkoittaa sitä, että lähteiden valintaa ei tarvitse suoranaisesti rajoittaa, vaan pikemminkin työlle on eduksi analysoida monenlaisia ja moninaisia lähteitä. Lähdekritiikki on olennainen osa tätä työvaihetta: sillä arvotetaan lähteen luotettavuutta suhteessa tutkittavaan asiaan.¹¹¹

Käytännön työ aloitetaan tutkimusjoukon yksilöiden kokoamisella. Tässä tutkimuksessa olen etsinyt käsityöläismerkinnän saaneet henkilöt henki- ja rippikirjoista, koska nämä lähteet ovat ajallisesti jatkuvia ja niissä esiintyy tutkimusalueen koko aikuisväestö. Työn ensivaiheessa muodostin löytämistäni merkinnöistä yksinkertaisen nimilistan ja ryhdyin rakentamaan tiedostoa yhdistämällä eri lähdetietoja oikeaan yksilöön. Alkuvaiheessa työn haasteellisin osuus oli identifioida käsityöläiset oikein, sillä tutkimusjoukon kokonaiskuva oli vielä tässä vaiheessa jäsentymätön. Yhdistämistyössä rippikirjan tarjoamat henkilötiedot olivat tärkeässä asemassa, koska yhdistin ensin rippikirjassa esiin tulevat syntymäajat ja täydelliset nimet henkikirjoista löytyneisiin nimiin ja ammatteihin. Tästä muodostui elämäkerrallisen materiaalin runko, jota on

¹⁰⁹ Keats-Rohan 2007a, 28; Verboven et al. 2007, 56–59.

¹¹⁰ Aina ei käytetä tarkasti strukturoitua lomaketta, sillä usein varsinkin varhaisemman ajan tutkijalla on lähteiden vähäisyydestä johtuen rajalliset mahdollisuudet kerätä tietoja. Kyselylomake on heille usein ennemminkin toivomuslista niistä seikoista, joita on mahdollisesti fragmentaarisisista lähteistä löydettävissä. Keats-Rohan 2007a, 7. Oma tietolomakkeeni ja siinä tarkastelun kohteeksi valitut muuttujat ovat esillä liitteessä 1.

¹¹¹ Keats-Rohan 2007a, 7–8, 26–27; Verboven et al. 2007, 53–55.

myöhemmin laajennettu muilla lähteillä, kuten tuomiokirjoilla ja rästitluetteloilla.

Prosessina prosopografisen tietokannan kokoaminen on työntensiivistä ja aikaa vievää. Samalla se kuitenkin antaa tilaisuuden perehtyä syvällisesti ja aineistolähtöisesti tutkittavaan kohteeseen, mikä puolestaan helpottaa ja nopeuttaa aineistosta tehtäviä analyysejä. Tietokannan ylläpito on myös jatkuva ”itseään korjaava” -prosessi. Yksityiskohdiltaan tietokanta ei välttämättä tule koskaan valmiiksi, vaan siihen voi aina lisätä uutta tietoa tai korjata tiedon merkitystä.

Tietoja ei ole yhdistetty sattumanvaraisesti tai todennäköisyyksiin luottaen, vaan tietojen yhdistämiseen on tarvittu usein enemmän kuin yksi yhdistävä seikka, jotta voidaan varmistaa, että tieto on yksilöity oikeaan henkilöön. Monesti lähdemerkinnästä selviää henkilön nimi, osittain tai kokonaan, sekä ammatti ja kotikylä. Kun henkikirjassa on esimerkiksi tiettyssä kylässä ollut tarkasteluvuonna vain yksi Anders-niminen seppä, voidaan rippikirjasta selvittää saman kylän kohdalta kuka tämä seppä Anders oli, ja lisäksi hänen syntymäaikansa sekä patronyymi ja/tai sukunimi. Rippikirjasta selviää myös hänen vaimonsa ja lastensa nimiä sekä syntymä- ja kuolinaikoja. Rippikirjoissa on usein muitakin merkintöjä, kuten avioliiton solmimiseen liittyviä tietoja sekä muuttomerkintöjä. Näin henkikirjojen suppeat perustiedot yhdistetään rippikirjojen tietoihin ja seppä Anders on löytänyt oikean paikkansa oikeasta kylästä, sillä Hollolassa toimi samanaikaisesti useita Anders-nimisiä seppiä. Esimerkiksi 1820-luvun alussa Lopin kylässä toimi Anders Andersson -niminen seppä ja samanaikaisesti Sairakkalassa työskenteli Anders Mattson Göös ja Okeroisissa Anders Mattson.¹¹² Kun Hollolassa puhuttiin 1820-luvulla työskennelleestä seppä Andersista, ei voida varmuudella tietää kuka hän näistä oli. Jos kuitenkin tiedetään kyseisestä yksilöstä myös jokin muu seikka, kuten kotikylä tai ikä, voi tämä jo riittää viittaamaan oikeaan henkilöön.

Tutkimuksen edetessä yksittäiseen käsityöläiseen liittyvien tietojen yhdistäminen ja oikea identifioiminen muuttui helpommaksi. Yleensä kylässä oli vain yksi tietyn niminen ammatinharjoittaja, ja käsityöläisiin liitettävät ruotsalaiset sukunimet helpottavat yhdistelyä.¹¹³ Lisäksi tieto kumuloituu, eli aikaa myöten käsityöläisiin liittyvä tieto on monella tapaa käsiteltyä ja korjautunutta, koska monet lähteet ovat jollain tavalla toisiinsa kytköksissä. Esimerkiksi rippikirjaan on kerätty tietoa myös historiakirjoista, eli syntyneiden, kuolleiden ja vihittyjen luetteloista. Lisäksi: mitä enemmän kyseisestä henkilöstä tiedetään ja mitä runsaammin hänestä on yksittäisiä asiakirjamerkintöjä, sitä luotettavamiksi hänestä kerätyt tiedot tulevat ja sitä suuremmalla varmuudella tietoja on liitetty oikeaan henkilöön. Koska tutkimustieto on koottu systemaattisesti tietokantaan lomakemuodossa, kirjoitusvirheiden tai muiden ristiriitaisuuksien kohdalla tietoja voidaan myös erikseen tarkistaa.

¹¹² Hollolan seurakunta, rippikirjat 1819–1829; Hollolan henkikirjat 1820–1830.

¹¹³ En ole suomentanut nimiä, sillä en voi varmentaa henkilön äidinkieltä. Suurin osa tutkimuspaikkakunnan käsityöläisistä oli suomenkielisiä, mutta joukossa oli myös muutama ruotsinkieliseltä seudulta kotoisin oleva perhe.

Käytetyissä lähdeaineistoissa on toisinaan toistoa, jota olen käyttänyt hyväksi tarkistamalla yksittäisestä käsityöläisestä kerätyn tiedon luotettavuutta. Tästä esimerkkinä ovat lastenkirjat eli luettelot ripillä käymättömistä lapsista, joista olen selvittänyt käsityöläisperheen lasten lukumäärän sekä nimet ja syntymäajat. Saman tiedon voi periaatteessa selvittää syntyneiden luettelosta, mutta olen näin varmistanut sen, että kaikki käsityöläislapset on otettu tutkimukseen mukaan.¹¹⁴ Suuren lähdeaineiston avulla olen usein voinut tarkistaa mistä epä johdonmukaisuudet johtuvat tai etsiä puuttuvaa tietoa muista lähteistä. Joskus pienet kirjoitusvirheet tai muut inhimilliset syyt ovat hankaloittaneet yhdistämistyötä, mutta eivät merkittävästi. Käyttämällä kysymyslomaketta olen varmistanut sen, että tieto on tullut huomioitua.

Käytännössä tietojen yhdistäminen tapahtuu prosopografisen tietokannan avulla.¹¹⁵ Jokaisen käsityöläiseksi tulkitun henkilön elämästä muodostetaan biografinen profiili. Kootut tiedot eivät ole varsinaisesti elämäkertoja perinteisessä mielessä, sillä olen tutkijana itse päättänyt, mitä tietoja sekä muuttujia tarvitsen ja etsin. Näin koko lähtökohta varsinaiselle tiedonkeruulle on erilainen kuin elämäkerrallisessa tutkimuksessa.¹¹⁶ Strukturoituun lomakemuotoon tehty profiili sisältää perushenkilötietojen, kuten nimen ja sen eri variaatioiden, syntymä- ja kuolinajan sekä kuolinsyyin lisäksi tiedot vanhemmista ja heidän sosiaalisesta statuksestaan, vaimojen nimet, syntymäajat ja vanhempien aseman. Lapsista olen selvittänyt syntymä- ja mahdolliset kuolinajat, sekä isälle toimituksissa merkityt ammatit. Lisäksi olen mahdollisuuksien mukaan etsinyt tietoja aikuisiksi varttuneiden lasten ammasteista ja sosiaalisista statuksista. Näin tietokannan sisältämien henkilöiden määrä on lisääntynyt huomattavasti, mutta käsityöläiset ovat edelleen keskiössä. Olen huomioinut erityisesti käsityöläisten ammatinharjoittamiseen ja uraan liittyviä seikkoja, koska ne kytkeytyvät olennaisesti tutkimukseni kysymyksenasetteluun. Näitä tarkasteltavia seikkoja ovat olleet esimerkiksi ammatin harjoittamisen luonne, eli esiintyminen ammatinimikkeellä henki- ja rippikirjoissa, mahdollisten oppipoikien nimet ja oppiajat, kuten myös käsityöläisten omien oppimestareiden nimet ja oppivuosien määrä. Tiedostoon on myös koottu veronmaksutietoja sekä mahdollinen esiintyminen tuomiokirjamateriaalissa.

Olen seurannut tutkimuskohteideni elämää laajasti, myös silloin kun heidät on merkitty lähteisiin jollakin muulla kuin käsityöhön viittaavalla nimikkeellä. Olen käyttänyt käsityönimikettä ryhmän jäsenten tunnistamiseen, mutta se ei ole kahlinnut tutkimuskohteen tarkastelua vain ammattinimikkeen käyttöaikaan. Tiettyihin lähteisiin ei ole ollut tarpeen tai tarkoituksenmukaista kirjata

¹¹⁴ Osa lapsista puuttuu syntyneiden luettelosta, eli heidän syntymisensä on jäänyt rekisteröimättä. Lastenkirjat paikkaavat tätä puutetta. Hollolan seurakunta, lastenkirjat 1790–1840.

¹¹⁵ Prosopografisesta tietokannastaan Fellman 2014, 8–9.

¹¹⁶ Keats-Rohan käyttää termiä *biographical dossiers* eli biografiset asiakirjat elämäkerran (*biography*) tilalla. Elämäkerrallinen profiili (*biographical notice* tai *profile*) ei myöskään saa Keats-Rohanilta hyväksyntää sanojen epämääräisen luonteen takia. En ole tässä kuitenkaan samoilla linjoilla Keats-Rohanin kanssa, sillä en näe samanlaista ongelmaa käyttää elämäkerrallista tai biografista profiili-määritettä, se kuitenkin kuvaa tiedoston luonnetta. Keats-Rohan 2007a, 16.

käsityönimikettä, mutta tämä ei tarkoita sitä, ettei käsityöläinen olisi harjoittanut käsityöammattiaan.¹¹⁷ Lisäksi olen halunnut selvittää käsityöläisten henkilöhistoriaa laajemmin; lapsuutta, vanhenemista, uran jatkoa mahdollisen ammatin vaihdon yhteydessä sekä sivuammatteja. Tämä on mahdollista vain tarkastelemalla käsityöläisten koko elämänkaarta.¹¹⁸ Samalla yksittäiseen elämänvaiheeseen liittyvät tapahtumat on voitu yhdistää laajempaan elämäkerralliseen kontekstiin.

Tutkimuskysymyksiäni seurailten olen muodostanut perustietokantani *Prosopografinen tietokanta Hollolan käsityöläisistä 1720–1840* sisällöstä erillisiä tiedostoja.¹¹⁹ Näitä ovat esimerkiksi käsityöläisten puoliset ja heidän taustansa, kummiverkostot, ammatin harjoittamisen lopetussyyt, ammatin periytyvyys ja käsityöläisten oppilaat. Tiedostojen kokoamisperusteet eivät välttämättä ole yhdenmukaisia, koska olen esimerkiksi tarkastellut ammatin periytyvyyttä vain pitäjässä pidempiaikaisesti asuneiden käsityöläisten kohdalla. Nämä erikoistiedot ovat myös formaalissa muodossa, joten niillä voi tehdä sekä laadullisia että määrällisiä analyysejä.¹²⁰ Luon näin määrällistä aineistoa, joka ei ole riipuvainen virallisten tilastojen ongelmista ja käyttörajoituksista. Samalla saan hahmotettua tutkimusjoukostoni yleiskuvan, johon kutakin yksilöä voidaan peilata. Pystyn laskemaan tietokantani avulla esimerkiksi keskimääräisiä aloitusikiä tai oppivuosien lukumääriä. Luonteeltaan prosopografia on siis kvantitatiivista, vaikka laadullinen tiedon analysointi on tietokantojen avulla mahdollista.

Prosopografian keskeisiä metodivaatimuksia esitellessäni korostin, että on tärkeää analysoida ja kontekstoida luotu tietokanta, eikä tyytyä kerätyistä tiedosta tehtyyn synteesiin.¹²¹ Prosopografisessa menetelmässä tiedon analysointivälineet voi valita tutkimustehtävän mukaan. Esimerkiksi yhteisöjen toimintaa ja yhteisödynamiikkaa tutkiessani kartoitin sosiaalisia verkostoja muun mu-

¹¹⁷ Esimerkiksi lapsen syntymän yhteydessä ei isälle ole aina merkitty ammattinimikettä tai hänellä on ollut jokin muu kuin käsityöhön liittyvä nimike. Rippikirjoissa puolestaan käsityöläisen merkitseminen vävyksi on estänyt ammatin ilmi tuloa, sillä kirkolle perhesuhteet olivat tärkeämpää tietoa kuin ammatti. Lisää tästä problematiikasta seuraavassa alaluvussa.

¹¹⁸ En kuitenkaan tee varsinaista elämänkaari (life course) -tutkimusta. Katso elämänkaari-tutkimuksesta esimerkiksi Häkkinen 2012; Häkkinen 2013; käsityöhön nivoutuen Vainio-Korhonen 1998, 115–186.

¹¹⁹ Perustietokantani muodostuu Word-muodossa olevista lomakkeista. Näistä olen koonnut erillisiä tiedostoja taulukkolaskentaohjelmalla (Excel), jolloin niistä on ollut mahdollista tehdä lukumääräisiä ja tilastollisia vertailuja. Usein tietokantoja tehdään tähän tarkoitukseen kehitetyillä ohjelmilla, kuten FileMaker. Tietokannoista lisää Lind 1999; Mathisen 2007. Tietokanta ei ole tällä hetkellä julkisessa käytössä ja sen laajuus (yli 400 lomakesivua) estää elämäkertatietojen liittämisen tämän työn yhteyteen. Lisäksi aion jatkaa tietokantani täydentämistä 1800-luvun jälkipuoliskon ammattilaisilla. Toisaalta en aloittaessani tietokannan koostamista 2000-luvun alussa suunnitellut sitä julkiseksi ja sen saattaminen yleiseen käyttöön tarkoittaisi tietokannan muokkaamista. On toki mahdollista saattaa se esimerkiksi Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston tai Jyväskylän yliopiston JYX -kokoelman osaksi. Tietokantani ei ole kuitenkaan suljettu, vaan olen pyydettäessä antanut koostamiani elämäkertatietoja muun muassa sukututkijoiden käyttöön.

¹²⁰ Tällä tarkoitan joko suoranaista numeerista tietoa, tai sitä, että tieto on muotoa kyllä/ei (1/0).

¹²¹ Keats-Rohan 2007a, 5–7; Keats-Rohan 2007b, 146; Verboen et al. 2007, 59.

assa kummissuhteita analysoimalla, tutkin siis sitä, keitä kutsuttiin kummeiksi sekä mikä oli näiden henkilöiden sosiaalinen status ja kontaktien lukumäärä. Verkostojen tutkiminen keskittyy siis ennen kaikkea pintatasolle, enkä käsittele esimerkiksi verkostojen tiheyttä tai niiden käyttöä kovinkaan syvällisesti, sillä käytettävissä olevan lähdeaineiston avulla on vaikea tarkastella sitä, mitä verkostoilla tehtiin.¹²² En myöskään tee kattavia verkostokaavioita, vaikka aineisto antaisikin siihen mahdollisuuden, sillä tarkoituksenani on lähinnä analysoida kummien sosiaalisen aseman kautta käsityöläisten roolia maaseutuyhteisössä. Verkostanalyysi eri laajuuksissa on hyvin vakiintuneesti käytetty metodi prosopografiassa.¹²³

Käsityöläisten työskentelyalueiden ja liikkuvuuden tarkastelussa käytän analyysivälineenä karttoja ja kartallistamista. Tässä analyysimenetelmässä tarkastelun kohteena olevia toimintoja sijoitetaan (yleensä) kyseiseltä aikakaudelta peräisin oleville karttapohjille, jolloin voidaan tutkia paikallisten ja maantieteellisten olosuhteiden vaikutuksia.¹²⁴ Olen käyttänyt kartallistamista analyysivälineenä käsityöläisten elinpiirin tarkastelussa; tutkin käsityöläisten asuinkyliä ja mahdollisia työreiviirejä sijoittamalla käsityöläiset kotikylänsä 1700-luvun lopun niin sanottuun Kuninkaankartastoon pohjautuvalle kartalle. Olen hyödyntänyt myös muita aikakaudelta peräisin olevia karttoja, kuten isojaon toimittamiseen liittyviä karttoja sekä eräitä muita painettuja karttoja. Lisäksi oma paikallistuntemukseni on ollut apuna hahmottamassa alueen topografiaa, etäisyyksiä ja kylämuodostumia. Näin olen voinut tarkastella käsityöläisten toiminta-alueiden syntyyn vaikuttaneita tekijöitä ja pohtia sitä, miten käsityöläisten toiminta-alueita voidaan määrittää kylätietojen ja paikallisen maantieteen kautta. Kartallistamisen avulla olen voinut analysoida joidenkin yksittäisten kylien ja niissä asuneiden käsityöläisten toimintaa sekä kyläläisten roolia omien käsityöläisten hankinnassa.

Luonnollisesti työssä on käytetty hyväksi myös perinteistä historian tutkimuksen lähilukua, jonka avulla olen pyrkinyt ymmärtämään aineistoja. Lisäksi olen tehnyt aineistostani analyysin tueksi erilaisia tilastoja ja laskenut keskiarvoja. Näiden avulla olen tavoitellut ”tavallisuutta”: mikä oli ollut keskimääräinen ikä lähteä käsityöoppiin, minkä ikäisenä tavallisesti avioituttiin. Lisäksi luomaani luokittelua voidaan pitää analyysivälineenä, vaikka se on myös tutkimuksen tulos.

Prosopografisen metodin haasteet

Prosopografisen metodin käyttö ei ole ongelmatonta. Useimmiten haasteena on henkilöiden oikeaan identifioimiseen liittyvät vaikeudet, jotka tutkimuskirjallisuudessa on jaettu fuusioon tai fissioon liittyviksi ongelmiksi. Käytännössä kyse on siitä, että eri henkilöihin liittyvää tietoa ei ole osattu erotella tai yhdistellä

¹²² Verkostoista katso esim. Aronsson et al. 1999; Samuelson 2008, 32–41.

¹²³ Katso Verboven et al. 2007.

¹²⁴ Kartallistaminen eli mapping on ehkä vielä yleisempi menetelmä arkeologiassa, jossa fyysisen toimintaympäristön analysointi on olennainen osa tutkimusprosessia. Historiantutkimuksessa tarkastelun lähtökohta on ollut useimmiten tilan ja tilallisuuden näkökulma. Lamberg & Hakanen & Haikari 2011. Lisäksi historiassa (ja arkeologiassa) käytetään erilaisia GIS-pohjaisia sovellutuksia.

oikein. Fissiossa yhden henkilön elämänkulku onkin kirjattu kahdeksi tai useammaksi yksilöksi, jolloin tiedostossa on liikaa henkilöitä. Fuusiossa on kyse päinvastaisesta ongelmasta: yhden henkilön elämänkulkuun on yhdistetty useamman henkilön toimintaa ja näin osa yksilöistä jää tunnistamatta. Tietokannan rakentamisen yhteydessä tietoja siis joko yhdistetään liian vähän tai liian paljon.¹²⁵

Oman kokemukseni mukaan yhdistämis- ja identifiointityö on haastavaa varsinkin kun on kyse eri tahojen tuottamien lähteiden tietojen yhdistämisestä. Esimerkiksi verotiedoissa käsityöläinen esiintyy yleensä vain sukunimellä, mutta seurakunnan rippikirjoissa ei välttämättä käytetä sukunimeä lainkaan.¹²⁶ Identifioimisongelmien todennäköisyys lisääntyy varsinkin silloin, kun käsityöläinen on ollut pitäjässä vain vähän aikaa, ehkä ainoastaan muutaman vuoden, jolloin hänestä ei ole kertynyt montaa asiakirjamerkintää. Esimerkiksi henkikirjojen mukaan Toivolan kylässä on asunut 1830-luvulla muutaman vuoden suutari Malmberg, mutta samannimistä henkilöä ei löydy suku- tai ammattinimikkeellä rippikirjasta, minkä vuoksi hänelle ei ole löytynyt tarkempia henkilötietoja.¹²⁷ Ilman yksityiskohtaisempia henkilötietoja olevia käsityöläisiä on tutkimusjoukossani vain muutama, joten tämä ei ole suuri ongelma.

Myös aineistojen moninaisuudessa ja näkökulmien vaihtelussa on haasteensa. Kun käsityöläisiä tarkastellaan esimerkiksi henkikirjojen kautta, näyttyy käsityöläisyys varsin selkeänä ilmiönä. Viralliset ja veroa maksavat käsityöläiset muodostavat niissä selkeän kokonaisuutensa. Kun lähderyhmää ja näkökulmaa vaihdetaan virallisesta määrytyksestä kohti epävirallista toimintaa, kuva hämärtyy. Mukaan tulee reuna-alueita ja epävirallista, nykyajan termein harmaata, taloutta. Käsityksemme käsityöläisyydestä monipuolistuu, mutta samalla yhtenäinen kuva sumenee. Toinen merkittävä haaste on analyysin suuntaamisessa oikeisiin kohteisiin. Prosopografiassa huomio on ryhmän tutkimisessa, vaikka yksilöt ovat analyysin perustana. Tästä huolimatta yksittäisiin henkilöihin tulee helposti kiinnitettyä liikaa huomiota, eikä tutkija aina muista tarkastella koko ryhmää ja sen ominaisuuksia. Prosopografisella lähestymistavalla voidaan mennä liian lähelle tutkimuskohdetta, jolloin kokonaisuuksien muodostamisessa on hankaluuksia. Tarkoitus ei ole tutkia erityistä ja omalaa-tuista, mutta kiehtovat ja epätyypilliset yksittäistapaukset, jotka eivät kerro koko ryhmästä ja sen toiminnasta, keräävät helposti liikaa huomiota.¹²⁸ Prosopografian avulla kuitenkin pystytään hahmottamaan, mikä on normaalia ja taval-lista, joten epänormaaliksi katsottu toiminta pystytään paremmin erottamaan ja kontekstoimaan.

¹²⁵ Smythe 2007, 135–136.

¹²⁶ Katso myös Verboven et al. 2007, 58.

¹²⁷ KA, Hollolan henkikirjat 1824–1829. Malmberg oli todennäköisesti vielä oppilas tai sitten kyse oli jonkinlaisesta väärinymmärryksestä.

¹²⁸ Käytettäessä varhaisemman ajan lähdeaineistoja tutkijat kohtaavat erilaisia ongelmia kuin tutkittaessa uudemman ajan lähteitä. Esimerkiksi antiikin tutkijat joutuvat kiinnittämään huomiota lähteidensä käännöksiin tai vaillinaisten tekstien tulkintaongelmiin. Verboven et al. 2007, 62–64. Ongelmista ja kritiikistä katso myös Fellman 2014, 17–19.

Prosopografialla on myös rajoituksia. Menetelmää käytetään tutkimuskohteiden ulkonaisten ominaisuuksien tarkastelussa eli se ei anna erityisiä väliaineita analysoida tutkimuskohteiden henkistä elämää, eikä se ole edes kovin kiinnostunut näiden henkilökohtaisista mielipiteistä tai ominaisuuksista. Lisäksi prosopografiassa, kuten muussakin historiantutkimuksessa, tutkijat ovat riippuvaisia asiakirjalähteiden merkinnöistä ja niiden tekijöistä. Käsityöläisistä kertovat lähteet eivät paljasta tutkimuskohteiden elämänvaiheita kokonaisuutena, vaan niiden sisältö heijastaa viranomaisten toimintaa ja tarkoituseriä. Lisäksi tutkimus koskettaa vain sen joukon elämää, josta on jäänyt lähteisiin merkintöjä. Nämä merkinnät voivat olla hyvinkin vähäisiä ja satunnaisia, mutta silti prosopografian avulla niistä voidaan saada kokonaisuuksia hahmottamalla enemmän irti kuin pelkällä historiantutkijan tavanomaisella lähiluvulla.

1.4 Lähteet

Käsityöläisten elämästä kertovia asiakirjoja on paljon. Varsinaista lähteiden rajausta ei ole metodivalinnan takia tarvinnut tehdä, vaan olen voinut painottaa tarkastelunäkökulmassa sitä, kuinka hyödyllisiä asiakirjat ovat olleet käsityöläistutkimukselle. Lähteiden joukossa ei ole maaseudun käsityöläisten itsensä tuottamaa aineistoa¹²⁹, sillä - toisin kuin kaupungeissa, joissa ammattikunnat loivat omia asiakirjasarjojaan, kuten jäsenluetteloita tai kokouspöytäkirjoja - maaseudun käsityöläisten elämää voidaan tarkastella vain muiden tahojen tuottaman aineiston avulla. Näin asiakirjalähteiden tekijöitä ja käyttötarkoituksia on ollut monia, joten kirjaamistavat ja jopa sisällöt ovat vaihdelleet runsaasti. Käsityöläisten tutkimisen kannalta olennaisinta on, miten ammattinimikkeet eri lähteisiin merkittiin ja ennen muuta se, pääsivätkö kaikkien käsityöläisten ammattinimike niissä näkyville.

Lähteisiin kirjattiin niiden tuottajille tarkoituksenmukaista tietoa. Henkikirjoissa tärkeintä olivat verotusnäkökohdat, rippikirjoissa perhesuhteet ja kristinopin tietämys. Kirkon historiakirjoissa, eli kastettujen, vihittyjen ja haudattujen luetteloissa on käsityöläisnimikkeitä, mutta heidän piti merkintöjä saada- seen mennä naimisiin, kastattaa lapsiaan tai saada pyyntöjä ryhtyä kummiksi. Myös tuomiokirjoista löytyy käsityöläisiä, mutta kaikki eivät koskaan joutuneet käräjille syytettynä, kantajina tai todistajina. Ainoa lähderyhmä, joka on tehty pelkästään käsityöläisistä, ovat läänintilien käsityöläisluettelot, mutta ne korostavat verotusnäkökulmia, sillä ne sisältävät vain ne henkilöt, joiden piti suorittaa käsityöläismaksu.

Työssä käytetyt lähteet voidaan jakaa karkeasti valtionhallinnon toimesta tehtyihin, pääasiassa verotusta koskeviin asiakirjoihin sekä kirkon omaa tarkoitustaan varten ylläpitämiin asiakirjoihin ja rekistereihin. Lisäksi apuna on käytetty erilaisia taustoittavia lähderyhmiä, kuten aikalaiskertomuksia ja -kirjallisuutta sekä karttamateriaalia.

¹²⁹ Tutkimusajalta ei ole käytettävissä esimerkiksi käsityöläisten kirjoittamia omaelämäkertoja tai kirjeitä. Vertaa esimerkiksi Wolf 1984.

Valtionhallinnolliset lähteet

Käsityöläisen uran luonteen määrittelyn kannalta ovat tärkeitä virallisuuteen liittyvät seikat. Henkikirjoista löytyvät virallisiksi toimijoiksi tulkittavat käsityöläiset, sillä heidät on merkitty kyseisiin asiakirjoihin ammattinimikkeillä.¹³⁰ Henkivero kerättiin vuosittain ja tätä varten pidettiin erityisiä henkikirjoitustilaisuuksia, joihin talouksien päämiehet olivat velvollisia osallistumaan ja ilmoittamaan ruokakuntiansa jäsenet, mutta myös muut tiloillaan asuneet henkilöt. Tämä tarkoitti talonpojalle sitä, että hän ilmoitti palvelijoidensa lisäksi myös torpparinsa ja tontillaan asuneet itselliset. Näin kyseiset henkilöt saivat osakseen laillisen suojeluksen.¹³¹ Henkikirjaan merkitsemättömät olivat irtolaisia, vailla laillista suojelusta.¹³² Käsityöläiset merkittiin toisinaan kuuluvaksi siihen tilaan, jonka alueella tai rakennuksissa he asuivat, mutta tavallisemmin heidät oli kirjattu kylätietojen loppuun, jolloin käsityöläisten voidaan tulkita asuneen kylän yhteismailla ja olleen näin kyläläisten suojeluksessa. Henkikirjoitustilaisuudet, joita oli isoissa pitäjissä useita, pidettiin yleensä henkikirjoitusvuoden alussa tai jo tätä ennen, edellisvuoden lopussa. Näin ollen henkikirjoitetun taloudellinen tila oli saattanut vuoden aikana muuttua ja verotusta saatettiin myöhemmin korjata esimerkiksi verovelvollisen kuoleman takia.¹³³

Henkikirjoista piti periaatteessa ilmetä kaikki pitäjän asukkaat, vaikka varsinaisesti veronmaksuvelloisiksi katsottiin 15–63-vuotiaat.¹³⁴ Käsityöläisistä käytettiin koko nimen sijaan yleisesti muotoa ”seppä Erik” tai ”suutari Dahlgren”, mutta tieto voidaan useimmiten yhdistää oikeaan henkilöön, koska asuinkylä oli tiedoissa mukana. Kaikkien verotettujen nimet eivät kuitenkaan tule esille, niukimmillaan henkikirjoihin merkittiin vain perheen pään nimi ja ammatti. Tutkimusajan henkikirjoissa perheen muutkin henkiveroa maksavat jäsenet on merkitty etunimillä, jolloin myös täysi-ikäisten poikien ja oppipoikien nimet tulevat näkyviin. Yksittäistä nimeä tärkeämpi tieto oli henkilöiden

¹³⁰ Manttaaliluetteloista tehtiin neljä yhtenevää kappaletta. Yksi näistä lähetettiin valtionhallintoon, yksi jäi lääninkonttoriin ja se sisällytettiin läänintilien toisteisiin, ja yksi lähetettiin takaisin pitäjään tarkastettavaksi. Lisäksi kihlakunnankirjurilla oli oma versionsa. Luettelosta on usein säilynyt myös konseptiversio, joka tehtiin henkikirjoitustilaisuudessa. Lext 1968, 173–177. KA, Uudenmaan ja Hämeen läänin henkikirjat 1810–1830; MMA Kymenkartanon läänin henkikirjat 1810–1830; HMA Hämeen läänin henkikirjat 1831–1840. Olen koonnut tutkimusaluetta koskevat tiedot näistä kolmesta eri läänistä, joissa pitäjän kylät olivat 1800-luvun alkupuolella jakautuneet vielä useaan neljänneskuntaan. Selkeyden vuoksi viittaan vastaisuudessa tähän lähderyhmään vain nimellä Hollolan henkikirjat. Lisäksi olen joutunut käyttämään kyseisistä asiakirjoista eri versioita, sillä Kansallisarkistossa säilytettävät henkikirjat ovat periaatteessa käyttökiellossa. Näiden muiden versioiden pitäisi olla yhtenevät entisen *kamarikollegiumin* version kanssa. Lisäksi tämä lähdesarja on skannattuna Kansallisarkiston digitaaliarkistossa viiden vuoden välein. Olen käyttänyt erinäisiin tietojen tarkasteluihin vain tätä viiden vuoden välein digitoitua aineistoa.

¹³¹ Laillisesta suojeluksesta Ståhlberg 1995 (1893).

¹³² Nygård 1985, 11–16.

¹³³ Taloudessaan asuneen henkilön ilmoittamatta jättäminen oli rikollista kuten myös väärän statuksen antaminen (katso tästä luku 2.2. *Laiton käsityö*.) Seurakunnan papisto oli velvollinen tarkastamaan tiedot omista arkistoistaan ja kirkkoherra allekirjoitti luettelon kahden kirkon kuudennusmiehen kanssa. Lext 1968, 31, 77–84, 174. Sirén 1999, 171–173.

¹³⁴ Yläikäraja vaihteli, eikä sitä aluksi edes ollut. Periaatteessa veroa joutui maksamaan niin kauan kuin hoiti tilaansa. Lext 1968, 45–46.

lukumäärä, jotta tiedettiin verovelvollisten oikea lukumäärä ja summat saatiin yhteneväisiksi.¹³⁵

Henkikirjoissa maanomistuksella oli tärkeä merkitys, sillä verotus pohjautui kiinteään omaisuuteen, vaikka myös välillisiä, kulutuspohjaisia veroja kerättiin.¹³⁶ Käsiyöläiset olivat maaseutuyhteisössä poikkeustapauksia, koska heitä verotettiin ammatin harjoituksen perusteella. Jos käsiyöläinen oli myös maanomistaja tai viljeli maata, verotus ja asiakirjoissa käytetty nimitys määrittyi maanomistuksen perusteella. Nimike oli tällöin siis talonpoika tai lampuoti käsiyöammatin sijaan. Samoin oli torpparien laita; myös heidän käsiyöläisyytensä piiloutuu henkikirjoissa torpparinimityksen taakse.¹³⁷ Lisäksi epävirallisista käsiyöläisistä on henkikirjoissa käytetty jotain muuta kuin käsiyöhön viittavaa nimikettä. Henkiveroa oli kolmea eri luokkaa ja käsiyöläisiltä vaadittiin suurinta henkirahaa, joten aina ei ollut edullista tulla nimetyksi käsiyöläiseksi.¹³⁸

Verotuksesta saattoi vapautua fyysisen vamman, vajavaisuuden tai köyhyyden vuoksi. Kihlakunnankirjurin ohjesäännöissä kuitenkin määrättiin, että myös henkiverosta vapautetut piti merkitä luetteloihin ja kirjata marginaaleihin verosta vapautumisen syy.¹³⁹ Joidenkin henkilöiden kohdalla näin tehtiin, mutta ei välttämättä kaikkien. Esimerkiksi osaa epävirallisiksi käsiyöläisiksi tai sekatyöläisiksi tulkituista käsiyöläisiä ei yksinkertaisesti löydy Hollolan henkikirjoista tai heitä ei voida varmuudella yksilöidä.¹⁴⁰ Vaikuttaa siltä, että he eivät joko ole tulleet lainkaan kirjatuiksi henkikirjoihin tai heidät on aikaisemmin merkitty sinne veronalennusperusteineen, mutta myöhemmin he ovat hävinneet kokonaan asiakirjasta.¹⁴¹ Varsinaisina irtolaisina heitä ei ole pidetty.

Vaikka henkikirjoitus oli virallinen tilaisuus ja henkikirjoittajilla oli omat ohjesääntönsä, eivät manttaaliluettelot olleet aina yhteneväisiä. Olen työssäni tarkastellut henkikirjoja kahden eri läänin osalta ja huomannut kirjureista ja eri läänien käytänteistä johtuvia eroja varsinkin asukkaista käytetyissä nimikkeis-

¹³⁵ Vaimot näkyivät usein vain lukumääräsarakkeessa. Alaikäikäisten lasten lukumäärä ja syntymävuodet olivat tärkeitä tietoja luettelossa, koska niillä oli merkitystä veronmaksuun tai siitä vapautukseen. Lext 1968, 69, 151–152; Gadd 1991, 137.

¹³⁶ Lext 1968, 32.

¹³⁷ Katso myös Gadd 1991, 21.

¹³⁸ Henkiraha oli 18, 24 tai 36 hopeakopeekkaa, yhteiskunnallisen aseman, ammatin tai maatilän luonnon mukaan. Happonen 2004, 86.

¹³⁹ Tästä piti olla kirkkoherran tai jonkun muun uskotun miehen (*godamän*) kirjallinen todistus. Vapautukset koskivat esimerkiksi sokeita ja almuilla eläviä, toisinaan niitä, jotka hoitivat sairaita. Lext 1968, 47, 165–166. Hollolan henkikirjoissa tulee ilmi sellaisia syitä kuin *sängliggande sjuk, blind, fel i fötterna*.

¹⁴⁰ Olen etsinyt joitakin epätavallisen nimen omaavia, epävirallisia käsiyöläisiä henkikirjoista, mutta turhaan. Näin voin vahvistaa sen oletuksen, ettei henkikirjaan merkitty kaikkia asukkaita, vaan erityisesti köyhät ja vaivaiset henkilöt jäivät toisinaan merkitsemättä. Katso Sirén 1999, 177–178; Happonen 2009, 37–39.

¹⁴¹ Kirsi Siren on omassa tutkimuksessaan vertaillut Kymenkartanon läänin eräiden pitäjien henkikirjojen, rippikirjojen ja taulukkolaitoksen väestötabellien tietojen yhteneväisyyttä vuonna 1800. Hän on todennut henkikirjojen ja rippikirjojen olevan tiedoiltaan hyvin samankaltaisia, kun taas henkikirjoista puuttuu muutama prosentti koko pitäjän väestöstä. Puuttuvat henkilöt olivat yleensä tilatonta väestöä, itsellisiä tai sotilaita. Samaa ei kuitenkaan voi sanoa henkikirjojen ja tabellien tiedoista, sillä niiden välillä oli huomattaviakin eroja. Sirén 1999, 176–179.

sä. Kymenkartanon läänissä käytettiin itsellisjoukosta useampia, jopa tarkempia määritteitä, kuten mäkitupalainen ja muonatorppari. Uudenmaan ja Hämeen läänin puolella tarkka nimeäminen oli harvinaisempaa ja samasta joukosta käytettiin vain yleisnimeä itsellinen.

Henkikirjojen perusteella tehtiin verotusta varten useita kontrolliluettelointa, joista niin sanottu käsityöläisluettelo on yksi.¹⁴² Käsityöläisluetteloon merkittiin veroluontoista ammattimaksua (*gärningsöre*) maksaneet käsityöläiset, jotka suorittivat vuosittain ammattiverona 48 kopeekkaa.¹⁴³ Käsityöläiset kirjattiin luetteloon, kuten henkikirjoihinkin, kylittäin ammatin ja suku- tai etunimen kanssa. Vaikka käsityöläisluettelot koottiin henkikirjojen pohjalta, eivät luettelot ole täysin yhteneväiset. Henkikirjoissa esiintyy enemmän käsityöläisiä kuin ammattiveronmaksua ilmaisevissa käsityöläisluetteloissa. Toisin sanoen osa virallisista käsityöläisistä ei maksanut käsityöläismaksua, jota 1800-luvun alun Hollolassa vaadittiin vain pitäjänkäsityöläisiltä.¹⁴⁴ Ammattiverotus oli siis yhteydessä pitäjänkäsityöläisen asemaan ja valtakirjaan, ei suoraan henkikirjamerkintään.¹⁴⁵

Tutkittaessa käsityöläisten toimeentuloa ja erityisesti siihen liittyviä ongelmia on hyödyllistä analysoida läänintilien erilaisia lyhennys- ja rästiluettelointa.¹⁴⁶ Niihin liittyviin asiakirjoihin on kirjattu veronmaksukyvyttömiä tilanteesta suoritettuja tutkimuksia ja toisinaan annettu jonkinlaisia selityksiä siitä, miksi veroa ei pystytty maksamaan.¹⁴⁷ Yksittäisten käsityöläiskohtaloiden lisäksi rästiluettelot kertovat huonoista vuosista, jolloin myös käsityöläisten asiakkailla oli toimeentulovaiveuksia. Puuttuvien verosuoritusten lisäksi läänintileissä oli luettelointia veron alennukseen oikeutetuista perheistä. Torppari- ja käsityöläisperheet, joissa oli neljä lasta, saivat vapautuksen henkiveroista kunnes nuorimmainen täytti kahdeksan. Syyt tähän olivat taloudelliset: monilapsisille perheille annettiin alennuksia, koska väestönkasvua haluttiin lisätä.¹⁴⁸

Pitäjänkäsityöläisen asemaan liittyviä asiakirjoja on monessa lähdesarjassa. Varsinaista statusta osoittavaa valtakirjaa anottiin maaherralta. Anomukseen tarvittiin paikallisten asukkaiden myöntämä puoltolause, jota haettiin kä-

¹⁴² Pitäjänkäsityöläisluettelot sijaitsevat lääninhallituksen kanslian tilitositteiden joukossa. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, pääkirjojen tositteet 1810–1831; Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet 1832–1840; MMA, Kymenkartanon lääninkonttori, läänintilitositteet 1810–1831.

¹⁴³ von Bonsdorf 1836, 620–621; Lext 1968, 151. Sana *gärningsöre* suomennetaan usein käsityöläisveroksi, mutta olen käyttänyt siitä nimitystä käsityöläismaksu. Laurila taas käyttää nimitystä käsityö- eli toimimaksu. Laurila 1971 (1938), 46.

¹⁴⁴ Tästä lisää luvussa 2.2. *Pitäjänkäsityöläiset*.

¹⁴⁵ Tosin Raimo Ranta on huomannut, että Pohjanmaalla kruununvouti saattoi 1700-luvulla ottaa käsityöläismaksua myös valtakirjattomilta käsityöläisiltä. Ranta 1978, 62, 65. Katso myös Gadd 1991, 307.

¹⁴⁶ Näitä rästi- (*restlängder*) ja lyhennysluettelointa (*avkortning*) on useita, yleensä joka verosarjalle omansa. Rästiluetteloissa esiintyvät ne, jotka eivät veron keruuhetkellä voineet maksaa, mutta joiden odotettiin myöhemmin voivan suorittaa vaaditun rahasumman. Toisessa luettelossa olivat puolestaan ne, joiden ei edes odotettu selviävän verosuorituksistaan. Lext 1968, 169.

¹⁴⁷ Asiakirjat saattoivat olla esimerkiksi kirkkoherran todistuksia henkilön köyhyydestä tai muuten vaikeasta veronmaksukyvyttömyyteen johtavasta tilasta.

¹⁴⁸ Lext 1968, 34, 69, 167; Sirén 1999, 172. Neljä elossa olevaa alaikäistä lasta oli kuitenkin harvinaisuus, joka koski vain muutamaa käsityöläisperhettä.

räjiltä.¹⁴⁹ Käräjiltä saatu suostumus, käytännössä ote tuomiokirjasta, toimitettiin lääninhallintoon. Maaherralle lääninkansliaan lähetetyt käsityöläisanomukset näkyvät lääninkanslian anomusdiaareista, samoin kuin tieto myönnettyistä valtakirjoista.¹⁵⁰ Pitäjänkäsityöläisanomusten käsittely muuttui lääninhallinnossa, kun Uudenmaan ja Hämeen lääni jaettiin kahtia vuonna 1830 ja tutkimusalue siirtyi kokonaisuudessaan Hämeen läänin. Tämän vuoksi 1830-luvun käsityöläisanomuksista ei ole juurikaan merkintöjä läänin anomus- tai päätösdiareissa.¹⁵¹ Hallinnollinen muutos käsittelytavoissa aiheuttaa harmillisen katkoksen, sillä vaikka käräjätyöskentely säilyi samana, eli sieltä haettiin puoltolauseita entiseen tapaan, ei valtakirjojen myöntämistä lähes vuosikymmeneen kirjattu anomus- tai päätösdiareihin.¹⁵² Näin ollen ei voida varmuudella sanoa, kenelle 1830-luvulla oli myönnetty valtakirja ja kenelle ei.¹⁵³

Tuomiokirjoista on perinteisesti analysoitu paikallista elämänkulkua ja sosiaalisia suhteita. Käräjillä oli rooli pitäjän itsehallinnossa ja siellä käsiteltiin useita paikallishallintoon kuuluvia asioita, kuten edellä mainittuja käsityöläisanomuksia. Lisäksi käräjien vahvistettavaksi tuotiin erilaisia sopimuksia. Käräjäpöytäkirjojen kautta on ollut mahdollista selvittää myös paikallisia hinta- ja palkkatietoja, joita nousee esiin käräjille tuotujen riitatapausten yhteydessä.¹⁵⁴ Tutkimusalue oli 1800-luvun alkupuolella jakautunut useampaan tuomiokuntaan, joten olen analysoinut vain isoimman, eli Hollolan tuomiokunnan (Orimattilan, Kärkölan ja Hollolan) Uudenmaan ja Hämeen läänin, myöhemmin Hämeen läänin, puoleiset käräjäpöytäkirjat. Kymenkartanon läänin puoleiselta tutkimusalueelta olen tutkinut sakkoluettelaita ja niiden perusteella etsinyt joitakin käsityöläisten elämänkulkujen kannalta keskeisiä kärjäkäsitteitä asianomaisista varsinaisasiaan pöytäkirjoista.¹⁵⁵

Käräjillä käsityöläinen on voinut vapaasti esiintyä ammattinimikkeellä, koska se ei johtanut veronmaksuvelvollisuuteen. Yksittäisissä oikeusjutuissa tulee lisäksi ilmi viitteitä ammatin harjoittamisesta tapauksissa, joissa käsityöläinen peräsi tehdystä käsityöstä palkkaa tai kertoi muuten ammatin harjoittamisestaan todistajanlausunnon yhteydessä. Vaikka oikeudenkäynneissä oli tär-

¹⁴⁹ Puoltolauseen hakijat selviävät tuomiokuntien varsinaisasiaan pöytäkirjoista. Tästä eteenpäin käytän tästä lähderyhmästä muotoa Hollolan syys/talvikäräjät, vuosiluku ja jutun numero.

¹⁵⁰ Tätä työtä varten on käyty läpi sekä Uudenmaan ja Hämeen läänin, Hämeen läänin että Kymenkartanon läänin lääninkanslioiden anomusdiarit vuosilta 1810–1840.

¹⁵¹ Tämä on voinut johtua aikaisemmin tapahtuneesta läänijaosta, sillä Kymenkartanon läänissä hakemuksia kirjattiin anomusdiareihin vielä 1830-luvulla, tai sitten kyseessä on jokin muu hallintokäytännön muutos, josta ei ole tarkempaa tietoa. Uudestaan käsityöläisanomukset ilmestyvät Hämeen läänin anomusdiareihin vuodesta 1842 lähtien.

¹⁵² Tämä on myös syy siihen, että anomusdiareihin pohjautuva tarkastelu on pitänyt keskittää tutkimusajanjakson kahdelle ensimmäiselle vuosikymmenelle.

¹⁵³ Lupia kuitenkin myönnettiin, sillä Hämeenlinnan maakunta-arkistossa on säilynyt muutamia tuona aikana laadittuja valtakirjoja. Haltijat olivat palauttaneet kyseiset valtakirjat takaisin lääninkansliaan virasta luopumisen jälkeen. HMA, Hämeen lääninkanslia, Käsityöläisten virkavahvistus ja erokirjoja 1855–1857.

¹⁵⁴ Tuomiokirjojen luonteesta katso Virrankoski 1970. Kärjäkäsitteistä on Jenni Toivasella havainnollinen kaavakuva. Toivanen 2005, 31.

¹⁵⁵ Ei ole syytä käydä kärjäkunnan ilmoitusasian pöytäkirjoja läpi, vaikka niissäkin tavaan erinäisiä käsityöläisiä, koska niissä esiintyvät asiat eivät liittyneet käsityöammatin harjoittamiseen.

keää sijoittaa asianomaiset sosiaalisesti ja maantieteellisesti oikein, ovat käsityöläiselle annetut tunnustetiedot, nimi- ja kylämerkinnät toisinaan niin epämääräisiä, ettei niiden perusteella voi aina varmuudella yhdistää merkintää ja tietoa oikeaan henkilöön. Myös kirjoitus- tai asiavirheet hankaloittavat tulkintaa. Näin tuomiokirjoissa on jonkin verran henkilömerkintöjä, joita ei ole mahdollista yhdistää kehenkään käsityöläistietokannassa olevaan yksilöön. Näiden tapausten lukumäärä ei ole kuitenkaan kovin suuri.¹⁵⁶

Tuomiokunnan arkistossa säilytetään myös perukirjoja, jotka ovat keskeisiä lähteitä varsinkin tutkittaessa kertynyttä varallisuutta.¹⁵⁷ Niihin kirjattiin pikkutarkasti perheen omaisuus lehmien nimiä ja erinäisiä vaatekappaleita myöten. Lain mukaan jokaisesta kuolinpesästä piti tehdä selvitys, jossa eloon jäänyt puoliso oli velvollinen ilmoittamaan arviomiehille pesän omaisuuden, varat ja velat. Käytännössä perukirjoja ei kuitenkaan tehty kaikista kuolinpesistä, eikä kaikkia tehtyjä asiakirjoja toimitettu eteenpäin. Varattomista ei laadittu perukirjaa lainkaan, jos heillä ei ollut velkaa, eikä saatavia tai perijöillä ollut muita syitä arvioittaa vainajan omaisuus.¹⁵⁸ Perukirjoissa luetellaan perijät ja heidän sosiaalinen statuksensa sekä tarvittaessa edusmiehet ja puoliset. Perukirjojen käytössä on myös omat ongelmansa. Esimerkiksi esineiden arvo ja laatu ovat arviomiesten arvioimia. Erkki Markkasen laskelmien mukaan kuolinpesän omaisuus oli toisinaan arvotettu puoleen hintaan.¹⁵⁹ Arviomiehet laaditut perukirjoja vähintään kaksi kappaletta, joista toinen piti toimittaa käräjille ja toinen jäi leskelle. Kun lesken täytyi ennen uuden avioliiton solmimista todistaa, että edesmenneen puolison pesä oli selvitetty, on papille jätettyjä perukirjoja talletettu myös seurakunnan arkistoihin.¹⁶⁰ Hollolasta on mahdollista analysoida vain 20 käsityöläisperheen perukirjaa, näistä puolet on tuomiokunnan ja puolet seurakunnan arkistosta.

Käsityöläisten perukirjojen lisäksi olen etsinyt muiden väestöryhmien perukirjojen tavaraluetteloista sellaisia käsityön harjoittamiseen liittyviä välineitä, jotka olisi erikseen mainittu esimerkiksi räätälin saksina tai pajatyövälineinä. Näin olen kartoittanut sitä, onko talonpoikien tai vaikkapa itsellisten joukossa epävirallisen käsityön harjoittajia. Tällaisia henkilöitä löytyi vain yksi.

¹⁵⁶ Koska tuomiokirjamateriaali käsittää myös Orimattilassa ja Kärkölässä asuvia käsityöläisiä, ilman kylämainintaa olevia käsityöläisiä ei useinkaan voi yhdistää oikeaan henkilöön.

¹⁵⁷ Esimerkiksi kuluttamista ei voi tutkia ilman perukirjoja. Ilmakunnas 2009, 36.

¹⁵⁸ Perunkirjoituksen taustalla saattoi mahdollisesti olla sukukiistoihin ja vainajan elatukseen liittyviä rasitteita. Lisäksi tuomiokirjoissa on mainintoja toimitetuista perunkirjoituksista ja perukirjoista, joita ei löydy tuomiokunnan tai seurakunnan arkistoista, joten tehtyä perukirjaa ei ole toimitettu viranomaisille. Esimerkiksi HMA, Hollolan syyskäräjät 1837 § 280. Markkanen toteaa, että lesket laiminlöivät perukirjojen laatimista, koska he eivät uskoneet enää menevänsä uusiin naimisiin. Lisäksi saattoi olla niin, ettei kovin köyhästä pesästä katsottu tarpeelliseksi tehdä selvitystä, sillä leskillä ei ollut varaa arviomiehien palkkioon ja pitäjän köyhille määrättyyn köyhäinosuuteen, sillä arvioidusta omaisuudesta piti maksaa tietty osuus köyhien kassaan. Markkanen 1977, 24–29.

¹⁵⁹ Katso Markkanen 1977, 31–32.

¹⁶⁰ Markkanen pitää seurakunnan arkistossa olleita perukirjoja tuomiokuntaan vietyjen perukirjojen kaksoiskappaleina, mutta käytännössä esimerkiksi Hollolan käsityöläisten perukirjoista vain kaksi löytyi kopioituna molemmissa arkistoissa. Markkanen 1977, 29, 39; Toivanen 2005, 11–12.

Seurakunnan väestörekisterit

Prosopografinen metodi edellyttää yksityiskohtaisia ja henkilötietoja sisältävien asiakirjojen käyttöä. Paras lähde etsiä henkilötietoja ovat seurakunnan asiakirjat, joissa yksilöt pääsevät näkyviin omilla nimillään, eikä esimerkiksi varallisuuden puute ollut esteenä merkinnöille. Kirkollinen väestökirjanpito pohjautuu vuoden 1686 kirkkolakiin. Siinä papistolle annettiin ohjeet pitää luetteloa kastetuista, vihityistä ja haudatuista sekä merkitä kirjoihin, ketkä kävivät ehtoollisella ja kuinka usein.¹⁶¹ Käytännössä näin pidettiin kirjaa kirkollisten toimitusten suorittamisista, mutta tarkoituksena oli myös seurata ja valvoa ihmisten hengellistä elämää sekä merkitä heidän kristinopin tietämyksensä. Vaikka asiakirjat oli luotu kirkon hallintoa varten, niitä käytettiin myös keskusvallan tiedontarpeen apuna, ja rippikirja muuttui valtiollisen väestökirjanpidon välineeksi, sillä papit toimittivat seurakunnan tiedoista väkilukutauluja.¹⁶²

Suurin osa kirkon hallinnoimasta tiedosta on kerätty rippikirjoihin. Jokainen täysi-ikäinen, rippikoulun suorittanut ja ripiltä päässyt, ehtoolliselle kelpaava henkilö esiintyy rippikirjoissa omalla nimellään.¹⁶³ Käytännössä rippikirjoihin on koottu lähes kaikki kirkonrekisterien tietoaines, eli sinne on merkitty seurakunnan jäsenten syntymä- ja kuolinajat, ehtoollisella käynnit, kristinopin tietämys ja lukutaito sekä muuttotietoja.¹⁶⁴ Lisäksi sinne on rekisteröity tietoja käräjätuomioista. Joskus rippikirjat sisältävät myös muuta, henkilökohtaistakin luonnehdintaa, kuten tietoja ruumiillisista vajavaisuuksista tai muista henkisistä, yleensä negatiivisista ominaisuuksista.¹⁶⁵ Myös työtodistuksen saaneiden merkinnät löytyvät tältä ajalta rippikirjoissa.¹⁶⁶

Rippikirjoissa tiedot on koottu kylittäin ja ruokakunnittain. Sosiaalinen asema on parhaiten näkyvillä perheiden päämiehillä, sillä yleensä muut perheessä asuvat täysi-ikäiset henkilöt on merkitty perheen päämieheen liittyvän sukulaisuussuhteensa kautta; he esiintyvät vaimoina, tyttärinä, poikina, veljinä, sisarina, vävyinä ja miniöinä. Tämän vuoksi pojan, veljen tai vävyn ammatti ei välttämättä aina näy rippikirjassa. Esimerkiksi torpparin vävy, puuseppä Au-

¹⁶¹ Käsityöläisten sukuhistorian selvittämistä vaikeuttaa se, että Hollolan kirkonkirjat ovat tuhoutuneet vuonna 1750, eikä tätä varhempia asiakirjoja ei ole käytettävissä. Lisäksi rippikirjasarja alkaa vasta vuodesta 1770. Kuusi 1937, 213.

¹⁶² En ole käyttänyt työssäni apuna väkilukutauluja, koska ne kuvaavat enemmän lukumääristä tietoa, eikä niiden kautta päästä yksilötasolle. Lisäksi niiden käytössä on useita ongelmia. Happonen 2009, 64.

¹⁶³ Rippikirjassa on myös joitain rippikoulua käyneitä, mutta ripiltä pääsemättömiä henkilöitä, jotka eivät voineet käydä ehtoollisella. He olivat lastenkirjaan yli-ikäisiä, mutta oppimattomina, henkisesti ehkä hieman jälkeenjääneinä eivät päässeet rippikoulusta läpi, eivätkä siten kelvanneet ehtoolliselle. Ehtoollisella ei myöskään voinut käydä kirkonrangaistuksen aikana. Näillä seikoilla on merkitystä tutkittaessa käsityöläisten liikkuvuutta, sillä merkintää ehtoollisella käynnistä pidetään paikkakunnalla oleskelun merkinä.

¹⁶⁴ Sirén 1999, 170. Tosin Happonen on korostanut historiikirjojen itsenäistä luonnetta ja todennut, että rippikirjojen ja historiikirjojenkin välillä on ristiriitaisuuksia. Happonen 2009, 73.

¹⁶⁵ Happonen 2009, 20.

¹⁶⁶ Varsinaisten työkirjojen rekisteri (annettujen todistusten diaari) alkaa Hollolan seurakunnassa vasta 1840-luvulta lähtien. Työkirja (*arbets betyg - arb: bet:*) on muuttotodistusta eli papinkirjaa vastaava asiakirja, joka haettiin lyhytaikaista työmatkaa varten, ei varsinaisesti seurakunnasta muuton takia. Tästä lisää luvussa 6.3. *Työtilaisuudet kaupungeissa*.

gust Grönholm ei saanut 1830-luvun rippikirjaan itsestään ammattimerkintää, vaan häneen viitataan vävynä, suhteessa perheen päämieheen.¹⁶⁷

Hollola oli ja on edelleen jaettuna seurakunnallisesti Maakansaan ja Vesikansaan.¹⁶⁸ Näillä alueilla oli tutkimusaikana kummallakin käytössä omat rippikirjansa. 1800-luvun alkupuolella talonpojat ja torpparit erotettiin toisistaan omiin niteisiinsä, joten samanaikaisesti merkittiin tietoja neljään eri rippikirjaan. Käsityöläiset kirjattiin pääsääntöisesti torpparien kirjaan muiden itsellisten joukkoon. Yleisin poikkeus tästä säännöstä olivat kartanokäsityöläiset, jotka merkittiin pääkirjaan kartanon muun palvelusväen joukkoon. Myöhemmin, 1820-luvulta lähtien ei asukkaita eroteltu enää sosiaalisen statuksen mukaan, vaan käytössä oli enää Maakansan ja Vesikansan rippikirjat, joissa käsityöläiset tavallisesti erotettiin talonpoikaisväestöstä kylän loppuun otsikon ”käsityöläiset ja itselliset” alaisuuteen.¹⁶⁹

Rippikirjojen käyttöön liittyy lähdekriittisiä varauksia. Sama rippikirja oli käytössä useita vuosia, Hollolassa tutkimusajanjaksolla jopa 10 vuotta, joten niihin kirjatut tiedot eivät välttämättä aina olleet täysin ajan tasalla.¹⁷⁰ Mahdolliset korjaukset tai muutokset tehtiin yleensä yliviivaamalla alkuperäinen merkitä, jonka jälkeen vanhasta merkinnästä on toisinaan vaikea saada selvää. Joskus yliviivauksia saattoi olla useita. Näitä merkintöjä tehtiin ennen kaikkea henkilön kuollessa tai muuttaessa pois kylästä, mutta toisinaan myös muuttuneen statuksen takia.¹⁷¹ Lisäksi täyteen ahdetuilla sivuilla, varsinkin kylille varattujen sivujen loppupuolella käsityöläisten ja itsellisten kohdalla, kaikkia henkilöitä ei voinut tilanahtauden takia merkitä heidän oman perhekuntansa joukkoon. Tällöin kirjuriina toiminut pappi käytti erilaisia merkkejä osoittamaan perheyhteyksiä. Erityisesti oppipoikien yhteyteen on joskus unohtunut merkitä kenen käsityöläisen oppipojasta oli kyse.¹⁷²

Tulkintaongelmia rippikirjoissa aiheutuu erityisesti silloin, kun pitäisi määrittää koska varsinainen työura loppui, sillä rippikirjoissa ei ole vielä tutkimusajalta merkintöjä eläkeläiskäsityöläisistä tai entisistä käsityöläisistä.¹⁷³ Eräiden henkilöiden voidaan todeta virallisesti lopettaneen työuransa ja hank-

¹⁶⁷ Hollolan rippikirjaan vuodelta 1829–1838 August Grönholm on siis merkitty vävyksi, vaikka hänet avioliiton solmimisen ja tyttären syntymän yhteydessä on mainittu puuseppänä. Seuraavaan kirjaan (1839–1849) Grönholm merkittiin jo puuseppäksi. Grönholm on tutkimuksessa tulkittu epäviralliseksi käsityöläiseksi, sillä henkikirjoihin hänet on merkitty muonatorppariksi tai torppariksi, ei käsityöläiseksi. En viittaa käsityöläisten elämäkerrallisten selvitysten yhteydessä lähteisiin yksityiskohtaisesti, vaan tiedot näistä löytyvät kootusti tietokannastani.

¹⁶⁸ Rippikirjoissa on ollut niin paikkakunnasta kuin kirjurista johtuvia erilaisuuksia.

¹⁶⁹ Läheinen sukulaisuus talonpoikaisväestöön saattoi johtaa siihen, että käsityöläinen merkittiinkin osaksi talonpoikaisperhettä. Yleensä tämä tarkoitti nuorta naimatonta käsityöläistä, joka ei ollut vielä muodostanut omaa ruokakuntaansa.

¹⁷⁰ Lisäksi tiedot saatettiin siirtää niteestä toiseen muutoksia korjaamalla, kuten Siren on todennut. Happonen ajoittaa muutosten teon lukukinkereiden yhteyteen, eli muutosmerkintöjä olisi ollut mahdollista tehdä vuosittain. Siren 1999, 170; Happonen 2009, 21.

¹⁷¹ Erityisesti tämä koski tilanteita, joissa perheen pää, isäntä, kuoli ja joku pojista ryhtyi uudeksi isännäksi. Kun käsityöläinen luopui käsityöläisstatuksesta, nimike yliviivattiin ja se korvattiin jollain muulla tittelillä.

¹⁷² Tällöin voi kuitenkin yrittää selvittää henkikirjojen avulla kenen oppipojasta on kyse.

¹⁷³ Merkintä entinen, rippikirjassa f.d. (*före detta*) yleistyy vasta myöhemmin 1850–1860-luvuilla.

kineen erokirjan, mutta ammattimerkintä ei kuitenkaan välttämättä häviä rippikirjasta. Yksi esimerkki tästä on räätäli Johan Bertlin, joka esiintyy rippikirjassa räätälinä vielä kymmenen vuotta sen jälkeen kun hän on virallisesti anonut maaherralta eroa pitäjänkäsityöläisen asemastaan. Näin rippikirjan nimike on hänen kohdallaan muuttunut osoittamaan sosiaalista asemaa, ei enää aktiivista ammatinharjoittamista, vaikka hän on saattanut edelleen ommella lähipiirilleen.¹⁷⁴ Muutenkin rippikirjaan kirjatun muutoksen ajoittaminen on hankalaa ja usein mahdotonta. Ehtoollisella käyntiä voidaan kuitenkin käyttää karkeana mittarina esimerkiksi silloin, kun tarvitsee ajoittaa seurakunnan sisällä tapahtunut kylän tai ruokakunnan välinen muutto. Tiedot näiden muutosten ajankohdista ja olosuhteista ovat tarpeen erityisesti selvitettäessä käsityöläisten oppipoikien oppiaikaa.¹⁷⁵ Vaikka ehtoollisella käynti ei ole indikaattorina kovin tarkka, sillä pääsee yleensä vuosittaisiin muutoksiin käsiksi. 1800-luvun alkupuoliskolla suurin osa väestöstä kävi ainakin kerran vuodessa ripillä, vaikka osalla henkilöistä ehtoolliskäyntejä oli harvemmin, erällä tuskin nimeksikään.¹⁷⁶ Lisäksi on mahdollista käyttää apuna perheellisten käsityöläisten vaimojen tai lasten ehtoollismerkintöjä.

Seurakunnan historiakirjat, jotka sisältävät syntyneiden ja kastettujen, kuolleiden ja haudattujen sekä kuulutettujen ja vihittyjen luettelot, ovat lähde, jossa käsityöläiset olivat ”itsenäisimmillään”.¹⁷⁷ Kun rippikirjoissa perheen sukulaisuussuhteet olivat usein merkittävämpiä tekijöitä kuin ammatti, historiakirjoissa käsityöläisiä ei ole verrattu muihin perheenjäseniin, vaan he ovat yksilöitä.¹⁷⁸ Tämä kuitenkin edellyttää, että heillä oli perhe ja perhetapahtumia. Merkinnän käsityöläiseksi saattoi saada viimeistään haudattujen luetteloon, mutta useimmat käsityöläiset menivät myös naimisiin ja saivat lapsia. Historiakirjoihin on tehty varsin paljon käsityöläismerkintöjä, koska tähän lähde-ryhmään tehty ammattimerkintä ei tarkoittanut veronmaksuvelvollisuutta. Lisäksi usein muissa lähteissä käsityöläisten pojiksi merkityt käsityöläiset saattoivat saada itsenäisen aseman ja ensimmäisen varsinaisen ammattimerkinnän mennessään naimisiin ja kastattaessaan omia lapsia. Huomioitava on myös se, että käsityöläisten oppilaat saavat historiakirjoissa toisinaan korkeamman asemamerkinnän - eli pelkän käsityöläisstatuksen - kuin heillä muuten näytti todellisuudessa olevan.

¹⁷⁴ HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1814; HMA Hollolan syyskäräjät 1814, § 91; Hollolan seurakunta, rippikirjat 1809–1828. Tapauksissa, joissa henkilö on hakenut ja saanut erokirjan, en ole tämän jälkeen pitänyt heitä enää ammattimaisina käsityöläisinä. Tosin Edgren on huomauttanut, että entinen käsityöläinen on pikemminkin merkinnyt sitä, että käsityöläinen teki niin vähän työtä, ettei sitä verotettu. Edgren 1987, 183.

¹⁷⁵ Oppipojat olivat harvoin saman oppimestarin luona paria vuotta kauempaa, joten heidän nimensä oli yleensä ylivivattu. Lisähaastetta aiheuttaa se, että yhteyttä oppimestariin ei ole aina osoitettu.

¹⁷⁶ Seurakuntalaisten odotettiin osallistuvan ehtoolliselle kerran vuodessa. Happonen 2009, 54.

¹⁷⁷ Kuten jo aiemmin on todettu, Happonen pitää rippikirjoja ja historiakirjoja sangen itsenäisinä tietovarantoina, eikä niillä hänen mukaansa ollut suoranaista tiedollista yhteyttä. Happonen 2009, 73.

¹⁷⁸ Tämä ”itsenäisyys” koski vain aikuisia miehiä. Naiset olivat edelleen jonkun tyttäriä, vaimoja, leskiä.

Olen etsinyt käsityöläismerkintöjä järjestelmällisesti alkuperäisistä historiakirjoista, mutta tutkimustyössä on ollut mahdollista hyödyntää myös HisKi-tietokantaa.¹⁷⁹ Suomen Sukututkimusseuran ylläpitämä tietokanta historiakirjoista sisältää Hollolan osalta kastetut ja vihityt, mutta kuolleiden luetteloa ei ole ollut tutkimusajalta käytettävissä. HisKi-tietokanta on osoittautunut hyödylliseksi ja työtä nopeuttavaksi työvälineeksi varsinkin silloin, kun on ollut tarpeen etsiä tietoja tapahtumista, jolloin käsityöläisestä ei ole syystä tai toisesta käytetty ammattinimikettä. Myös tietojen tarkistaminen ja tarkastelualueen laajentaminen Hollolan ulkopuolelle on ollut yksinkertaista HisKin avulla. HisKin käyttöä kuitenkin rajoittaa se, että kaikkia Suomen seurakuntia ei ole rekisteröity sinne yhtä kattavasti. Näin ollen vesiperä hakutuloksissa ei automaattisesti tarkoita sitä, ettei kyseistä tietoa ole olemassa tai että hakuehdot olisivat väärinä. Tämä olisi syytä ottaa huomioon HisKin avulla koottuihin koko Suomea koskeviin tilastoihin.

HisKi-tietokannan sisältö vaikuttaa ainakin Hollolan kohdalla luotettavalta, sillä olen tehnyt alkuperäislähteiden ja HisKi-tietokannan sisällön vertailua kummi-tietokannan luonnin yhteydessä.¹⁸⁰ Olen hakenut HisKi-tietokannasta kaikki tiedot Hollolassa kastetuista lapsista ja lisännyt tähän tietokantaan alkuperäisistä syntyneiden ja kastettujen luetteloista etsimäni lasten käsityöläiskummit sekä vastaavasti käsityöläisten lasten kummit, sillä näitä tietoja ei ole kirjattu Hollolaa käsittelevään HisKi-tietokantaan. Samalla olen tarkistanut kuinka hyvin HisKi-tietokannan ja alkuperäisten syntyneiden ja kastettujen luetteloiden tiedot käyvät yksiin. Yleisesti ottaen vain muutama yksittäinen lapsi on puuttunut HisKin tiedoista. Toisaalta HisKin kautta saatu syntyneiden ja kastettujen lasten luettelo ei aina ole aikajärjestyksen osalta pitänyt paikkansa alkuperäislähteen kanssa. Myös talo- ja kylätiedot ovat toisinaan menneet sekaisin. Tutkimuksen kannalta isoin ongelma oli kuitenkin siinä, ettei aviottomia lapsia ole aina selvästi merkitty aviottomiksi (*oäktä*), vaikka niin on alkuperäisessä lähteessä tehty. Muutenkin aviottomien lasten kohdalla tiedot ovat toisinaan olleet puutteellisia. Nämä seikat eivät ole kuitenkaan olleet työn luotettavuuden kannalta merkittävänä haittana, eivätkä estäneet HisKin käyttöä.¹⁸¹

HisKi-tietokanta on ollut tarpeellinen apuväline myös aviopuolisoiden sosiaalisen aseman tarkastelussa, sillä joka viides käsityöläisavioliitoista oli sol-

¹⁷⁹ Suomen sukututkimusseuran tietokanta osoitteessa <http://hiski.genealogia.fi/hiski?fi>

¹⁸⁰ HisKi-tietokantaa on tehty vapaaehtoisvoimin 1990-luvulta lähtien. Sen tietosisältöä ei ole otettu suoraan alkuperäislähteistä, vaan Suomen Sukututkimusseuran toimittamista, puhtaaksikirjoitetuista versioista. <http://hiski.genealogia.fi/hiskitalkoot/>.

¹⁸¹ Isompi ongelma on se, ettei kaikkien lasten syntymä- ja kastetietoja löydy edes alkuperäisistä syntyneiden ja kastettujen luettelosta puhumattakaan HisKistä. Kyse ei ole pelkästään kuolleena syntyneistä tai ennen kastetta kuolleista lapsista, vaan osa puuttuvista lapsista on kasvanut aikuiseksi asti. Ilmeinen puutos on tullut esille kun käsityöläisten lasten tai käsityöläisten omaa kastemerkintää ei ole löytynyt asiakirjoista. Useat näistä ilman kaste-merkintää olevista lapsista ovat Hollolan rajakylistä, jossa on voitu käydä naapuripitäjän papin pakeilla, eikä tieto ole kulkeutunut emäseurakuntaan. Kastemerkintöjä naapuripitäjän puolelta ei kuitenkaan löydy. Luultavasti kyse onkin siitä, että kaste-merkintä on unohdettu tehdä varsinaiseen kirjaan. Toisaalta kyse voi olla myös päivämäärien sekoittumisesta, jolloin oikeaa kastemerkintää ei löydy. Muissa tutkimuksissa on arvioitu, että syntyneiden luettelosta on puuttunut 10-20 prosenttia lapsista. Happonen 2009, 35.

mittu Hollolan ulkopuolella. Avioliittoihin ja puolisonvalintaan liittyviä käytänteitä ei voi muutenkaan tarkastella vain yhden seurakunnan materiaalien kautta, sillä tiedot avioliiton solmimisesta kirjattiin morsiamen kotiseurakunnan kuulutettujen ja vihittyjen luetteloon. Jos sulhanen ja morsian tulivat eri seurakunnista, merkittiin avioliitto yleensä vain morsiamen seurakunnan rekistereihin.¹⁸² HisKin erilaiset hakumahdollisuudet ja nopeakäyttöisyys ovat olleet suuri apu, kun olen hakenut käsityöläisten syntymätietoja ja avioliittojen solmimismerkintöjä myös muista seurakunnista. Olen varsin kattavasti pystynyt etsimään tietoja koko Suomesta ja käynyt mahdollisuuksien mukaan tarkistamassa tiedot alkuperäislähteistä. Toisinaan avioliitto- ja kuulutusmerkintöjä saatettiin tehdä myös rippikirjoihin, joten niitä voidaan käyttää apuna etsittäessä tietoja toispaikkakuntalaisen puolison kotipitäjästä ja avioliiton solmimisajankohdasta, kuten myös naapuripitäjien vihittyjen luettelosta.¹⁸³

Täydentävänä lähdeaineistoina olen käyttänyt seurakunnan arkistossa säilytettäviä lastenkirjoja, muuttaneiden luetteloja ja pitäjänkokousten pöytäkirjoja. Hollolassa alaikäiset, rippikoulua käymättömät lapset merkittiin omaan kirjaansa, joka tarjoaa hyödyllistä taustatietoa varsinkin sukulaisuussuhteita tutkittaessa.¹⁸⁴ Se on myös ainoa paikka, jossa näkyivät käsityöläisten opissa olevat alaikäiset oppilaat. Muuttaneiden luettelot sisältävät osin saman tiedon, kuin mitä löytyy rippikirjasta, mutta usein helpompilukuisena.¹⁸⁵ Varsinaista seurakuntaan muuttaneiden kirjaa ei tutkimusajanjaksolla pidetty, mutta arkistoidut muuttokirjat, eli pappien kirjoittamat mainetodistukset sisälsivät toisinaan mielenkiintoista luonnehdintaa asianomaisista henkilöistä.¹⁸⁶ Joskus muuttokirjoista selviää esimerkiksi kisällien vaellusreittejä. Säädöksistä huolimatta osa henkilöistä liikkui pitäjistä toiseen ilman muuttokirjaa, sillä tästä oli toisinaan mer-

¹⁸² Kaikkiaan vihittyjen ja kuulutettujen luettelossa on avioliittomerkintöjä Hollolasta tutkimusajanjaksolta lähes 1700. Ulkopaikkakuntalaisten sulhasten ja muutaman morsiamen osuus Hollolassa vihityissä pariskunnissa oli lähes 20 prosenttia. Suurin osa ulkopaikkakuntalaisista miehistä tuli Hollolan lähipitäjistä, eli Asikkalasta, Orimattilasta, Koskelta ja Nastolasta. Hollolan vihittyjen ja kuulutettujen luettelossa on ajanjaksolla vain 11 tapaus, joissa morsian on merkitty toisseurakuntalaiseksi. Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 1810–1840. Katso myös Piilahti 2007, 207, 211.

¹⁸³ Hollolan naapuripitäjistä Orimattilasta ei ole HisKi-tietokantaan viety vihittyjen luettelon tietoja, joten olen tältä osin käyttänyt alkuperäislähteitä. Myös osa Hollolassa solmituista avioliitoista puuttuu tietokannasta. Tämä johtuu siitä, että tieto joko puuttuu alkuperäisestä lähteestä tai se on jäänyt jostain muusta syystä kirjaamatta HisKi-tietokantaan. Morsianten status on kuitenkin ollut mahdollista tarkistaa muista lähteistä ja avioliiton solmimisvuosi arvioida muista merkinnöistä.

¹⁸⁴ Joissakin seurakunnissa myös lapset merkittiin varsinaiseen rippikirjaan, mutta Hollolassa rippikoulua käymättömät lapset koottiin omaan luettelonsa. Lastenkirjojen tiedot koskevat osittain aikaa ennen 1750-lukua, joten se on vanhin kirkollinen lähdeaineisto Hollolasta. Erityisiä lastenkirjoja tehtiin varsinkin Porvoon hiippakunnan alueella. Happonen 2004, 44.

¹⁸⁵ Aivan 1810-luvun alusta ei muuttomerkintöjä tai papintodistuksia ole vielä Hollolasta säilynyt.

¹⁸⁶ Pitäjästä toiseen muuttamista rajoitettiin. Erityisesti muuttorajoitukset koskivat alle 15- ja yli 40-vuotiaita henkilöitä, sillä näiden pelättiin joutuvan köyhäinhoitoon. Muuttokirja, eli mainetodistus piti säädösten mukaan jättää seurakunnan papille kahden viikon sisällä muutosta, jotta pappi tietäisi, saiko henkilö nauttia ehtoollista ja oliko hän vapaa menemään uudessa seurakunnassaan naimisiin. Happonen 2004, 55.

kintöjä rippikirjoissa.¹⁸⁷ Seurakunnan arkistossa säilytetään myös pitäjänkokousten pöytäkirjoja.¹⁸⁸ Kirkkoherran johdolla pidetyissä kokouksissa paikkakunnan maanomistajat kokoontuivat käsittelemään etupäässä kirkon omaisuuden hoitoon ja köyhäinhuoltoon liittyviä asioita. Käsityöläisiä asiakirjoissa esiintyy satunnaisesti. Esimerkiksi pitäjänkokouksissa jatkuvasti järjestetyissä köyhäinruoduissa oli jonkin verran entisiä käsityöläisiä vajonneina yhteisesti ylläpidettyjen ruotuvaivaisten joukkoon.¹⁸⁹

Taustoittavina lähteinä voidaan käyttää erilaisia aikalaiskertomuksia ja muita lähteitä. Esimerkiksi Hollolan kirkkoherra J. F. Bucht kirjoitti nuoruudessaan akateemisen väitöskirjan kotiseudustaan. Tämä vuoden 1792 kertomus Hollolan pitäjistä on hyvä tietolähde, tosin omine käyttötarkoituksesta johtuvine rajoituksineen.¹⁹⁰ Olen myös tarkastellut maaherrojen kertomuksia ja niiden lähteinä olevia kruununvoudin arkistoja, mutta niissä käsityöläiset ovat yleensä vain lukumääräisesti esillä. Lisäksi tämä lähdeaineisto on suppea tutkimusajanjakson alkupuoliskolla ja alkaa laajeta vasta 1830-luvun jälkimmäisellä puolella. Jonkin verran käsityöläisistä kertovat kartat ja niihin liittyvät asiakirjat sekä niistä ilmenevät paikannimet. Erityisesti isojakomateriaaliin liittyvät asiakirjat ja karttamateriaali antavat valaisevaa tietoa paikallisesta maanomistus- ja viljelyoloista. Tässä kohtaa olen erityisesti tutkinut Länsi-Hollolaan liittyvää aineistoa, sillä olen analysoinut niitä toisessa yhteydessä.¹⁹¹ Tämä lähdeaineisto kuvaa todennäköisesti koko pitäjän tilannetta. Lisäksi olen käyttänyt tarkastelussa ja karttamateriaalien pohjana 1700-luvun lopulta olevia armeijan rekognosointikarttoja eli *Kuninkaan kartastoa* sekä C. P Hällströmin laatimaa *Hermelinin kartastoa*, ne kertovat varsin hyvin myös 1800-luvun alun tilannetta.¹⁹²

¹⁸⁷ Merkintänä oli ilman muuttokirjaa (*U.B -utan betyg*). Usein merkintä koski erityisesti alaikäisenä toiselle paikkakunnalle käsityöoppiin muuttaneita lapsia. Näitä alaikäisiä muuttajia oli melko runsaasti, joten alaikäisten muuttokirjojen ottamatta jättämiseen ei selvästikään suhtauduttu kovin tuomitsevasti. Oppipoikien muuttotietoja voi selvittää seuraamalla heidän elämänkulkuaan ja työuraansa. Katso myös Happonen 2009, 55–56.

¹⁸⁸ Pitäjänkokousten pöytäkirjat alkavat uudestaan pienen katkon jälkeen vuodesta 1811 ja on mahdollista, että kaikkia kokouspöytäkirjoja ei ole säilynyt. Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1808–1840.

¹⁸⁹ Varsinaisia ruotujakotietoja ei ole tältä ajanjaksolta muista lähteistä selvitettävissä. Joitakin tilittietoja on säilynyt sekalaisesti, mutta yhtenäisin kuva saadaan pitäjänkokousten pöytäkirjojen tiedoista.

¹⁹⁰ Akateemisista väitöskirjoista Niemelä 1998.

¹⁹¹ Olen ollut mukana toimittamassa Länsi-Hollolan paikannimistökeräykseen liittyvää julkaisua *Sulenko, Uikura ja Ävinä. Länsi-Hollolan paikannimistö*, jonka yhteydessä analysoin alueeseen liittyvät maanjakomateriaalit. Uotila & Helén 2009.

¹⁹² Kuninkaankartastosta tarkemmin esimerkiksi Alanen & Kepsu 1989; Hermelinin kartastosta Stran & Harju 2012.

2 Käsiöläisen ja käsityön määrittäminen

2.1 Käsityö käsitteenä

Käsityö ja käsiöläisnimikkeet

Jo sanan *käsityö* etymologia osoittaa, että työtä tehdään käsin.¹⁹³ Nykyisin käsityö määritellään sana- ja tietokirjoissa tavallisesti käsin tai käsissä pidettävien työkaluin suoritetuksi työksi. Usein tähän sisältyy ajatus siitä, että käsityö vaatii käytännön ammattitaitoa ja sitä tehdään yksinkertaisin välinein. Käsityön vastakohtana pidetään tehtaissa tapahtuvaa koneistettua työtä. Lisäksi käsityösanaa käytetään työn määritteenä silloin kun jotain tehdään hitaasti ja huolellisesti, käsityömäisesti. Käsityön tekijä, käsiöläinen, puolestaan määritetään käsityötä ammattinaan harjoittavaksi henkilöksi ja yleensä määritelmän avuksi luetellaan muutamia perinteisiä käsityöammattilaisia, kuten suutarit, räätälit tai sepät.¹⁹⁴

Tässä työssä keskeinen kysymys kuuluu, miten määritellä käsiöläinen aikana, jolloin kaikki tuotteet tehtiin käsin ja käsityönä?¹⁹⁵ Perinteisen käsityksen mukaan talonpoikaistaloudessa kaikilla oli jonkinlainen valmius tehdä käsityötuotteita, sillä kaikki tarvittavat kulutustavarat tehtiin itse. Oli miehen mitta osata valmistaa puhdetöitä, joten talonpojilla oli laaja tietämys eri työvälineistä ja materiaaleista. Tämän käsityksen mukaan omavaraistaloudessa asuva talonpoika turvautui ulkopuolisten ammattilaisten palveluksiin vain harvoin, ja toisinaan taitava talonpoika saattoi valmistaa tuotteita myös naapurilleen.¹⁹⁶ Tämä omavaraistalous ei kuitenkaan ollut niin kattava kuin useat yleisesitykset kuvaavat, vaan siinä oli tilaa myös käsiöläisille, jotka tekivät muille kulutustavaroita korvausta vastaan.

Käsillä tekeminen ei riitä määrittelemään käsityötä vaan käsityöammatin ja koko elinkeinon synty liittyvät läheisesti käsitteisiin työnjako ja ammatillinen erikoistuminen. Työnjako ja erityisesti sosiaalinen työnjako merkitsivät sitä, että ihmiset tekivät erilaisia töitä ja jakautuivat työskentelemään eri ammattien pa-

¹⁹³ Vastaava sana ruotsiksi *hantverk*, saksaksi *Handwerk*, englanniksi *handicraft*. Suomessa käsityö-sanan hahmottamiseen ovat vaikuttaneet sanat *käsi* ja *käsittää*, kuten Pirkko Anttila on todennut. Anttila 1993, 16–17. Englanniksi on olemassa oma, ranskan kieleen pohjautuva, ammattikäsiöläisiä tarkoittava erityiskäsite *artisan*, jolla ymmärretään ammattitaitoista palkkatyöläistä, yleensä vain käsiöläismestaria. Samalla käsiöläisyys, *artisanship*, tarkoitti enemmän kuin itse työ, se oli ammatti, sosiaalinen asema ja identiteetti, kuten Farr sen määrittää. Kun kyse on käsiöläisestä taidosta, on englanniksi käytössä sana *craftmanship*. Usein käytetään myös sanaa *craftsman*. Sennett 2008, 9; Crossick & Haupt 1995, 12–13. Suomeen tästä on tullut nykyinen käsiöläiseen liitettävä ammatti- ja koulutusnimike artesaani, jolla tarkoitetaan käsi- ja taideteollisuusalan toisen asteen tutkintoa. Käsiöläisiä yhteiskuntaluokkana on kutsuttu termeillä *petite bourgeoisie*, *Mittels-tand* ja *classes moyennes*, pikkuporvaristo. Crossick 1997, 5; Farr 1997a, 56–74.

¹⁹⁴ Svenska Akademiens ordbok SAOB, sana handtvärk, Nykysuomen sanakirja 2002, sanat käsityö, käsiöläinen.

¹⁹⁵ Nykyisen käsityötieteen määritelmät käsityölle poikkeavat paljon varhaisimmista määritelmistä, enkä katso niitä voitavan soveltaa tässä työssä. Katso määritelmistä kootusti Heinänen 2006, 23–35.

¹⁹⁶ Katso esimerkiksi Vilkuna 1953; Laine 1985, 9–14; Talve 1979, 85–92, 297–300.

rissa. Työnjako edellytti tilannetta, jossa ruuantuotanto oli ylijäämäistä, sillä tällöin kaikkien työpanosta ei tarvittu pelkästään ravinnon hankkimiseen.¹⁹⁷ Esimodernina aikana ja erityisesti maaseudulla työnjako ei kuitenkaan ollut täydellistä: talonpojat eivät keskittyneet pelkästään maanviljelykseen, eivätkä käsityöläiset saaneet kaikkea toimeentuloaan käsitöiden teosta. Pohjoismaisten käsityöläisten kohdalla pitää puhua epätäydellistä työnjaosta ja ammattiin erikoistumisesta, sillä käsityö ei yksin tuonut elantoa. Tämä osittainen tai epätäydellinen työnjako lisäsi kuitenkin työn tuottavuutta erikoistumisen, harjaantumisen ja uusien työmenetelmien käyttöönoton myötä.¹⁹⁸

Ammatillinen erikoistuminen puolestaan näkyy siinä, että käsityöläiset olivat harjaantuneet alaansa liittyvien työvaiheiden suorittamiseen, valmistivat tuotteita toistuvasti ja tekivät niitä suuria määriä. He olivat lähtökohtaisesti taitavampia, tottuneempia ja jopa nopeampia työssään kuin ne, jotka tekivät käsityötuotteita satunnaisemmin ja yleensä puhdetöinä.¹⁹⁹ Osa käsityöläisistä oli vienyt perinteisten työmenetelmien käytön tekniseen huippuunsa, osa ammattilaisista hyödynsi erityisiä työtekniikoita ja -välineitä, joita muilla ei ollut käytössään. Lisäksi eräät käsityöalat vaativat sellaisia erityistaitoja ja -oppeja, joihin liittyvä taitotieto oli saavutettavissa vain kouluttautumisella.²⁰⁰ Tavallisesti käsityöhön liittyvä taito ja kyky tehdä tuotteita siirrettiin muodollisen mestarikisälli-oppipoika -uramallin kautta. Siinä ammatin jo osaava käsityöläismestari lupautui opettamaan taitonsa koulutukseensa ottamalleen oppipojalle.²⁰¹ Usein käsityöläiseltä vaadittiin ammattiin muodollista koulutusta, jotta hän saattoi hakea virallista mestarin asemaa. Tämä päti niin kaupungeissa kuin maaseudulla.²⁰² Samalla oppilaat tulivat osallisiksi ammattiin liittyvästä hiljaisesta tiedosta; he tulivat tietoisiksi työhön liittyvistä erityismenetelmistä ja apuvälineistä sekä saivat haltuunsa ammattisalaisuuksia. Samalla oppilaat omaksuivat ammattiin kuuluvat sosiaaliset ja kulttuuriset traditiot.²⁰³

Käsityöläinen määritetään hänen harjoittamansa työn kautta. Työn loppu-tulos, käsityönä syntynyt tuote, sai merkityksen *käsityö* vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla teollisen tuotteen synnyn myötä. Nykypäivästä poiketen käsityö tuotteena ei siis käsityövaltaisena aikana määrittänyt käsityötä, vaan käsityö ymmärrettiin ennen kaikkea elinkeinona ja ammattina.²⁰⁴ Käsityöläiset tekivät käsityötuotteita ammatikseen tai muita ammattimaisemmin, ja he hallitsivat muita paremmin tiettyjen materiaalien käytön sekä tuotteiden valmistamisen. Käsityöammatti osoitti haltijalleen myös hänen yhteiskunnallisen asemansa. Tässä yhteydessä voi mainita yhteiskuntatieteissä yleisemmin käytetyn käsit-

¹⁹⁷ Yleisesti työnjaosta katso esimerkiksi Gadd 1991, 25–27; Pihl 2012. Sukupuolittuneesta työnjaosta muun muassa Ågren 2011.

¹⁹⁸ Gadd 1991, 24–26.

¹⁹⁹ Harjaantumisefektistä Virrankoski 1963, 90; Gadd 1991, 24; Sennett 2008, 172.

²⁰⁰ Usein ammattikäsitteeseen viitataan teknisesti vaativampana työnä. Söderlund 1949, 61; Virrankoski 1963, 14–15. Taitotiedosta Anttila 1993, 17.

²⁰¹ Taitoon ja kykyyn liittyvästä analyysistä Sennett 2008, 268–285. Katso myös Epstein & Prak 2008, 5–7; Epstein 2013, 28–31.

²⁰² Edgren 1987, 28.

²⁰³ Quimby 1984, 5; Heikkinen 1993, 68–71; Farr 2000, 34; Heinänen 2006, 17–19. Taidosta käsitteellä *property of skill* Rule 1989, 100–106; kootusti Marttila 2012.

²⁰⁴ Anttila 1993, 15; Heikkinen 1993, 66; Heinänen 2006, 28.

teen *professio*, vaikka se ei ole kovin hyvin sovellettavissa esiteolliseen maailmaan eikä maaseutukäsityöläisiin. Profiessiot ovat ammatteja, jotka vaativat erityisen ja säädellyn koulutuksen, ja joihin sisältyy teoreettisia opintoja. Profiession perustana on ajatus, että koulutuksessa ei opetella ainoastaan työskentelyvalmiuksia, vaan sen avulla omaksutaan myös tietty ajatustapa ja tiettyssä määrin erityinen tapa katsella maailmaa, mikä antaa ihmiselle mahdollisuuden tehdä vaativaa työtä. Käsiyöläisyys täytti kuitenkin useita profession käsitteeseen liitettyjä määritteitä ja ennen kaikkea muodosti oman erityisen elinkeinonsa. Käsiyöläisten ei kuitenkaan katsota kuuluneen tai osallistuneen säätyläisprofiessioiden luomiseen muun muassa tieteellisen asiantuntijuuden puuttumisen vuoksi.²⁰⁵

Käsiyöläisiä on syytä tarkastella heistä käytettyjen ammattinimikkeiden kautta. Työn tekeminen käsin ei yksinomaan riitä määrittämään varhaista käsiyötä ja käsiyöläisiä, sillä kaikkia aloja ei pidetty teknisesti käsiyönä, eikä niiden tekijöitä käsiyöläisinä. Esimerkiksi metsätuotteiden jalostaminen, kuten tervanpolto tai sahaus, eivät synnyttäneet erityistä ammattikuntaa, vaan olivat lähinnä kausiluontainen sivutulujen hankintakeino. Myöskään langankehrääjiä ei pidetty käsiyöläisinä, koska työtä tekivät tavallisesti köyhät naiset ja heidän työnsä liittyi raaka-aineiden käsittelyyn.²⁰⁶ Voidaan siis päätellä, että kun käsiyövaltaisena ajanjaksolla henkilö nimitti itseään tai häntä kutsuttiin käsiyöhön viittaavalla ammattinimikkeellä, myös paikallisyhteisö näki kyseisen henkilön todella tekevän käsitöitä muita ammattimaisemmin, toistuvammin ja taitavammin.²⁰⁷ Paikallisyhteisössä oli myös tarvetta käsiyöläisten palveluksille, oli tämä tarve syntynyt käsiyöläisten paremmuudesta, asiakkaiden ajankäytön preferensseistä, heidän yhteiskunnallisen asemansa vaatimasta kulutuskulttuurista tai yksinkertaisesti mahdollisuudesta käyttää käsiyöläisten palveluksia hyväkseen.

Itse termiä käsiyöläinen (*hantverkare*) käytetään yksittäisestä ammatinharjoittajasta paikallisissa aikalaislähteissä todella harvoin. Harvinainen poikkeus on esimerkiksi vuodelta 1789, jolloin rakennusmestari ja puuseppä Mats Petrell meni naimisiin. Petrellistä käytettiin vihittyjen luettelossa nimitystä *hantverkare*.²⁰⁸ Käsiyöammattiin viitataan yksittäisen henkilön kohdalla ennemmin asianomaisella ammattinimikkeellä, suutari, räätäli tai seppä. Kun käsiyöläiset ryhmänä haluttiin erottaa muista väestöryhmistä ja käsitellä heitä omana joukkonaan, käytettiin käsiyöläiset-termiä. Näin tehtiin lähinnä käsiyöläisluetteloiden ja rippikirjojen otsikoissa.

Suomeksi käsiyöläisistä ei ole saatavilla muuta nimikettä, vaikka varhaisissa suomalaisissa teksteissä käsiyöläisestä saatettiin käyttää ruotsin kielestä

²⁰⁵ Lisäksi profiessiot pyritään pitämään pienen ja asiantuntevan piirin sisällä. Usein mainittuina esimerkkeinä ovat lääkärit ja asianajajat. Konttinen 1991, 22–28.

²⁰⁶ Virrankoski 1963, 14.

²⁰⁷ Esimerkiksi Anja Heikkinen, osittain nykypäivän tilanteeseen viitaten, huomauttaa, että käsiyöläisen elinkeinoammatin kannalta tuotteiden laatu on ollut oleellisen tärkeää. Heikkinen 1993, 67–68.

²⁰⁸ Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 27.5.1779.

peräisin olevaa sanaa *hantvårkkari*.²⁰⁹ Ruotsinkielisissä aikalaislähteissä sen sijaan on käytetty toisinaan sanaa *gärningsman*, joka voidaan suomentaa tekijäksi tai tekomieheksi.²¹⁰ Edellä mainittu sana tulee keskiaikaisesta käsityöläistä tarkoittavasta yleistermistä, joka myöhemmin muuttui tarkoittamaan vaeltavaa palkkakäsityöläistä, joka teki työn (*gärning*). Nimikettä käytettiin erityisesti maaseudun käsityöläisistä, oli kyse sitten pitäjänkäsityöläisistä tai muuten ammattimaisesti käsityötä harjoittavista henkilöistä.²¹¹ Sana tuli esille muun muassa pitäjänkäsityöläisille olennaisen valtakirjan, *gärningsbrev* nimessä, kuin myös veroluontaiseen ammattimaksuun liittyvässä *gärningsöre* termissä. Paikallistasolla, ihmisten arkipäivässä nimike oli harvinainen ja jäi *hantverkare*-sanan varjoon, sillä *gärningsman* oli ennen kaikkea hallinnollinen termi, jota käytettiin aina 1800-luvun puoliväliin asti lakiteksteissä sekä edellä mainituissa vanhoissa ammattimaksu- ja valtakirjanimityksissä.²¹² Vainio-Korhonen on todennut maaseudun käsityöläisten erottuneen varsinaisista ammattikuntakäsityöläisistä, koska heitä varten oli luotu oma termi.²¹³ Maaseudun paikallistasolla tätä eroa ei kuitenkaan tehty, mikä näkyi *gärningsman*-nimikkeen vähäisessä käytössä.

Myös historiantutkimuksessa käsityö ja käsityöläinen on määritelty monella tapaa.²¹⁴ Schybergson esimerkiksi rajaa maaseudun käsityöläisiksi vain ne miehet, joilla oli kuvernöörin myöntämä valtakirja, eli pitäjänkäsityöläiset.²¹⁵ Ranta puolestaan määrittelee tutkimuksissaan käsityöläiseksi ne miehet, jotka jossakin lähteessä on mainittu käsityöläisiksi ja sen aikaa kun heistä on käytetty ammattinimikettä.²¹⁶ Heino seuraa Rannan osoittamaa linjaa. Lisäksi hän on jättänyt tutkimuksensa ulkopuolelle joitakin kotiteollisuuden harjoittajia sekä elintarviketuotantoon liittyviä ammattilaisia, vaikka tiedostaakin aikalaisen pitäneen heitä käsityöläisinä. Heino selittää valinneensa tutkimuksensa kohteeksi ”pidempään käytettävissä olevia tuotteita valmistavan käsityön tarkastelun”.²¹⁷ Vainio-Korhosen mukaan käsityö on käsin tehtyä ansiotyötä riippumatta työn suorittajasta, oli hän sitten mestari tai fuskari, mies tai nainen. Hänen mielestään varsinkin maaseudulle työn päätoimisuusvaatimus sopii huonosti.²¹⁸ Toisaalta Vainio-Korhosen käsityöläismääritelmä on laajempi kuin tässä

²⁰⁹ Vanhan kirjasuomen sanakirja 1994, sanat käsityö ja käsityömies; Riikilä 1991, 15.

²¹⁰ Vanhassa suomalaisessa kirjakielissä *gärningsman* kääntyy muotoon *tecomies*. Vanhan kirjasuomen sanakirja 1994, sanat käsityö ja käsityömies.

²¹¹ SAOB selittää sanan *gärning* ”*handtvårkare, yrkesidkare: arbetare (i ett vist yrke); särsk. om (enklare) handtvårkare på landet, sockenhandtvårkare.*”

²¹² *Gärningsman*-termiä käytettiin lisäksi tabellilaitoksen otsikoinnissa pitäjänkäsityöläisten ohessa (*socknehantverkare och gärningsman*). Gadd 1991, 115.

²¹³ Vainio-Korhonen 1998, 9.

²¹⁴ Tosin aina tätä ei tehdä, vaan käsityö otetaan itsestään selvänä käsitteenä. Tämä on muun muassa yleinen tilanne pitäjänhistorioissa, joissa ei voi olla varma, ketkä on luettu käsityöläisiksi ja keitä ei.

²¹⁵ Useat tutkijat ovat pitäneet Schybergsonin käsityöläismäärittelyä riittämättömänä ja ovat esittäneet hänen jättäneen liikaa käsityöläisiä pois tutkimusjoukostaan. Laakso 1974, 44; Ranta 1978, 273–275; Heino 1984, 14–15.

²¹⁶ Ranta tunnistaa, että maaseudulla on harjoitettu muutakin kuin virallista käsityötä ja on huomionnut epävirallista käsityötä, vaikka keskittyy väitöskirjassaan pääasiassa tutki- maan virallista käsityöharjoitusta ja siihen liittyvää anomusproseduuria. Ranta 1978, 4 ja luku 7.

²¹⁷ Heino 1984, 14–17.

²¹⁸ Vainio-Korhonen 1998, 15.

työssä käytetty rajaus, sillä kun käsityönimikkeen käyttö ei ole kahlinnut tutkimusjoukon koostumusta - kuten omassa tutkimuksessani - ovat naiset voineet saada merkittävän aseman tutkimuksessa.

Ruotsista Lindberg muistuttaa, että aina ei ole helppoa määrittää kuka oli käsityöläinen ja kuka ei. Esimerkiksi keskiajalla ammattinimikkeistä syntyi helpposti sukunimiä, mutta perintönä saadusta nimestä ei ollut suoraa yhteyttä ammatinharjoittamiseen.²¹⁹ Söderlund korostaa käsityön päätehtävänä olleen tuottaa sellaisia tuotantovälineitä tai kulutustavaroita, joiden valmistaminen vaati korkeampaa ammattitaitoa kuin ei-erikoiskoulutetuilta työntekijöiltä saattoi vaatia.²²⁰ Edgrenille käsityö on pieniskaalasta tuotantoa, joka perustuu laadukkaaseen käsin tehtyyn työhön.²²¹ Gaddille puolestaan merkitystä oli sillä, että käsityöläisillä oli koko tuotantoprosessi raaka-aineista valmiisiin tuotteisiin omissa käsissään. Maaseudun käsityöläisillä lähimarkkinat korostuivat ja osittainen ammattiin erikoistuminen oli hyvinkin mahdollista, sillä Gaddin mukaan työnjako maanviljelyksen ja käsityön välillä ei merkinnyt sitä, että harjoittaa vain toista.²²²

Käsityö ja esimodernin ajan tuotantojärjestelmät

Käsityöksi kutsuttu tuotantomuoto ei ollut yhtenäinen kokonaisuus. Varsinainen käsityö on perinteisesti jaettu eri käsityöammateille ominaisiin tuotantotaipeihin. Useimmiten jako on tapahtunut tuotantojärjestelmien mukaisesti kahtia, palkka- ja myyntikäsityöhön.²²³ Palkkatyössä (*Löhnewerk*) käsityöläinen sai korvausta tekemästään työstä. Asiakkaat hankkivat tuotteen tekemiseen tarvittavat raaka-aineet, ehkä järjestivät työpisteen sekä maksoivat käsityöläiselle korvausta kappalemäärään tai työaikaan pohjautuvan päiväpalkan perusteella. Myyntikäsityössä (*Preiswerk*) puolestaan käsityöläiset hankkivat omalla kustannuksellaan raaka-aineet ja valmistivat tuotteita, joiden uskoivat käyvän kaupaksi. Valmiit tuotteet he asettivat myytäväksi joko haluamallaan, ammattikunnan tai hallinnon määrittelemillä hinnoilla.²²⁴

Näiden kahden tuotantomuodon ohessa on myös olemassa välimuotoja.²²⁵ Ruotsalainen sosiaaliantropologi Börje Hanssen on ryhmitellyt edellistä jaotellua mukailien käsityöläiset (Suomenkin oloihin sopiviin) kolmeen eri kategoriaan: kierteleviin palkkakäsityöläisiin, kiinteällä verstaalla tai tuotantotilalla toimiviin (palkka)käsityöläisiin sekä myyntikäsityötä harjoittaviin käsityöläisiin.²²⁶ Kiertelevistä palkkatyöläisistä yleisimpiä olivat suutarit ja räätälit, jotka

²¹⁹ Lindberg 1947, 38–41.

²²⁰ Söderlund 1949, 9.

²²¹ Edgren 1987, 16, 27.

²²² Gadd 1991, 23.

²²³ Käsitteet on alun perin esitellyt saksalainen tutkija Karl Bücher 1800-luvun lopulla. Hän jaotteli tuotantojärjestelmät viiteen eri osaan; kotityöhön, palkkatyöhön, käsi- eli hintatyöhön, kustannusjärjestelmään eli kotiteollisuuteen ja tehdastuotantoon. Häntä seurailleen Sombart jakoi käsityön palkkakäsityöhön ja kauppakäsityöhön. Suomessa käsitteitä on esitellyt muun muassa Annala 1928, 18–19.

²²⁴ Tämä riippui tuotteista, sillä esimerkiksi leiville oli olemassa tietyt valtion määrittämät enimmäishinnat. Ammattikunnilla taas oli omia hintasäädöksiään. Söderlund 1949, 132.

²²⁵ Söderlund 1949, 270–271; Edgren 1987, 27; Gadd 1991, 27.

²²⁶ Hanssen 1952, 492–500; Katsó myös Gadd 1991, 27–28.

eivät tarvinneet työhönsä erityisiä tuotantotiloja, vaan he saattoivat työskennellä melkeinpä missä vain. Etenkin maaseudulla työn luonteeseen kuului käsityöläisen kulkeminen asiakkaiden luona talosta toiseen, mutta myös kaupungissa suutarit ja erityisesti räätälit saattoivat kierrellä asiakkaidensa parissa.²²⁷ Suurimmalla osalla työn vuoksi kiertelevistä käsityöläisistä oli kuitenkin oma asunto, jossa perhe asui isän(nän) työskennellessä asiakkaiden luona.²²⁸ Kiertelemissä ammateissa tarvittiin vähän alkupääomaa työuran aloittamiseen, sillä työvälineet olivat useimmiten halpoja ja helposti mukana kuljetettavissa. Kaupungeissa tämä tarkoitti sitä, että näissä ammateissa oli vaikeampi päästä ammattikunnan jäseneksi, sillä myös potentiaalisia mestariehdokkaita oli enemmän.²²⁹

Toinen Hanssenin määrittelemä ryhmä muodostui niistä palkkakäsityöläisistä, jotka tarvitsivat työskentelyyn kiinteän verstaan tai pajan. Tähän ryhmään kuuluivat muun muassa sepät ja nahkurit. Koska toiminta oli sidottu kiinteästi yhteen paikkaan, toivat asiakkaat tilaustyöt käsityöläisten luo. Tehdystä työstä saatu palkka oli, kuten muillakin aloilla, joko päiväpalkka, vuosikorvaus tai maksu valmistettujen tuotteiden mukaan.²³⁰ Käsityöläisten ei tarvinnut välttämättä itse omistaa verstaitaan, vaan he saattoivat toimia niissä vuokralaisina tai sopia työtilojen käytöstä muilla tavoin. Esimerkiksi maaseudulla seppien käyttämät pajat saattoivat olla koko kylän omistamia.²³¹ Pajassa käytetyt työvälineet olivat kuitenkin yleensä seppien omia. Joka tapauksessa sepät tarvitsivat toimintaansa ja ennen kaikkea sen aloittamiseen enemmän pääomaa kuin kiertelevät palkkakäsityöläiset. Näin ollen itsenäisen työuran aloittaminen ei ollut aina helppoa ja yksinkertaista. Paljon pääomaa vaativissa ammateissa ei siten kaupungeissa tarvittu ammattikunnan omia sisäänottorajoituksia, koska pääoman tarve sinänsä rajoitti potentiaalisten mestariehdokkaiden lukumäärää.²³²

Palkkakäsityöläisten työ oli pääasiassa tilaustyötä, joten näiden alojen elinkeinonharjoitusta on kutsuttu toisinaan myös tilauskäsityöksi.²³³ Palkkakäsityöläisten ja heidän asiakkaidensa yhteys oli välitön ja tuotteet valmistettiin alusta alkaen tietyille asiakkaille, heidän mittojensa ja vaatimustensa mukaisesti. Palkkakäsityöläiset eivät yleensä tehneet tuotteita varastoon.²³⁴ Myös kaupungeissa palkkakäsityöksi luokitelluissa ammateissa tuotanto oli enimmäkseen mittatilauspohjaista. Suutarit sekä räätälit saattoivat kuitenkin valmistaa vaatteita ja jalkineita ilman yksilöllisiä mitoituksia esimerkiksi armeijan tilauk-

²²⁷ Söderlund 1949, 271.

²²⁸ Varsinkin varhaisempina aikoina on ollut olemassa jonkin verran ilman kiinteää kotipaikkaa olevia käsityöläisiä, mutta myöhemmin heidät leimattiin helposti irtolaisiksi. Lindberg 1947, 28–29; Gadd 1991, 156, 170.

²²⁹ Näitä ammatteja oli myös helpompi harjoittaa salaa ja laittomasti. Edgren 1987, 36–38. Katso myös Söderlund 1949, 300.

²³⁰ Söderlund 1949, 270.

²³¹ Jutikkala 1934, 472–473 (Sääksmäki); Tommila 1959, 205 (Nurmijärvi); Gadd 1991, 28, 184; Rosenberg 1993, 129 (Mäntsälä); Rosenberg 1995, 132 (Suur-Tuusula).

²³² Edgren 1987, 36–38.

²³³ Vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla käsityön säätelyn vähennyttä myös maaseudun käsityö siirtyi kohti myyntikäsityötä. Favorin 1996, 149 (Kalvola); Edgren 1987, 23. Lisäksi aikaisemmin asiakkaiden luona kiertelevät käsityöläiset lopettivat liikkumisen ja alkoivat perustaa omia pysyviä verstaita. Hjerpe 1981, 217–218.

²³⁴ Tuotteiden teko varastoon oli säädösten mukaan kielletty. Söderlund 1949, 127; Narva 1987, 200 (Orimattila); Paloposki 1976, 365.

sesta. Maaseudun käsityöläiset ovat voineet osallistua armeijan huoltoon tarkoitettujen tuotteiden tekoon, mutta se ei luultavasti ollut kovin yleistä, sillä armeija tilasi tuotteitaan yleensä ammattikuntien tai manufaktuurien kautta.²³⁵

Hanssenin luokittelun kolmas ryhmä, myyntikäsityö eli tuotteiden valmistaminen yleiseen myyntiin, oli tuotantotapana kaikkein pääomavaltaisin. Siinä käsityöläiset vastasivat itse tuotteidensa raaka-ainekustannuksista ja heille syntyi kuluja tuotteiden varastoinnista.²³⁶ Tämä tuotantomuoto kuului tavallisesti vain kaupunkikäsityön piiriin, sillä myyntikäsityö oli tavallisinta elintarviketeollisuuteen liittyvässä - tosin yleisesti käsityöksi luettavassa - tuotannossa, kuten leipureilla, teurastajilla tai panimomestareilla. Näitä ammatteja ei maaseudulla juuri harjoitettu ammattimaisesti, vaan tuotanto tapahtui kotitalouksien piirissä.²³⁷ Myyntikäsityötä esiintyi maaseudulla lähinnä silloin, kun kaupungin käsityöläiset saapuivat maaseutumarkkinoille myymään tekemiään tuotteitaan. Esimerkiksi kultasepät tai hatuntekijät ovat tehneet tuotteita markkinamyyntiä varten.²³⁸

On myös muita tapoja ja perusteita jakaa käsityöharjoittajat erilaisiin ryhmiin.²³⁹ Esimerkiksi Söderlund on jaotellut käsityöammatit käytettyjen raaka-aineiden perusteella elintarvikkeita tuottaviin käsityöläisiin, rakennuskäsityöläisiin sekä varsinaisiin käsityöläisiin.²⁴⁰ Edgren on vienyt Söderlundin jaottelun vielä pidemmälle ja jakanut Malmössä 1800-luvun alkupuolella toimineet käsityöammatit yhdeksään eri kategoriaan käyttäen jaottelun perustana käsityöalan pääomantarvetta. Enemmän pääomaa tarvitsivat elintarviketekäsityö, ammatit joissa käytettiin kalliita metalleja, muut metallialat sekä ammatit, joissa oli isot, kiinteät laitokset. Vähemmän pääomaa vaativat Edgrenin mukaan vaatetukseen liittyvät ammatit, puuta jalostavat alat, muurarit ja kivesmiehet, muut rakennusalat sekä muut käsityöammatit.²⁴¹ Suomessa Heino on jakanut 1600-luvun Satakunnan käsityöläiset heidän käyttämiensä materiaalien mukaan metallitöiden tekijöihin, tekstiilien valmistajiin ja käsittelijöihin, nahnan muokkaajiin ja käsittelijöihin, puutöiden tekijöihin ja rakennusalan ammattilaisiin sekä muihin käsityöläisiin.²⁴²

Olen itse jakanut käsityöläiset ensinnäkin *peruskäsityöläisiin*, jotka käsittävät kolmen yleisimmän ammatin edustajat; sepät, suutarit ja räätälit. He muodostavat noin 90 prosenttia tutkimusalueen käsityöläisistä. Loput ammasteista kuuluvat *erikoiskäsityöläis*-kategoriaan, kuten kankureihin, muurareihin, värjä-

²³⁵ Annala 1928, 222–223; Söderlund 1949, 94, 130, 253.

²³⁶ Hanssen 1952, 499–500; Gadd 1991, 28.

²³⁷ Söderlund 1949, 284–286.

²³⁸ Maaseutumarkkinoista ja siellä myytävänä olleista tuotteista katso Heinonen 2003.

²³⁹ Käsityöläisiä voi jakaa erilaisiin ryhmiin myös sillä perusteella, valmistiko käsityöläinen koko tuotteen (kenkä) vai puolivalmisteen (nahka) tai tarjosi muunlaisia muokkauspalveluja (maalaukset). Tällöin kuitenkin pitää tietää enemmän tuotannosta ja tuotteista. Söderlund 1949, 270.

²⁴⁰ Söderlund 1949, 269–307.

²⁴¹ Edgren on maininnut, että Saksassa käsityöläisiä on usein jaoteltu raakamateriaalin ja menekkimarkkinoiden mukaan kuuteen eri osaan: 1. Rakennuskäsityö, 2. Metallikäsityö, 3. Puukäsityö, 4. Vaatetus-, tekstiili- ja nahkakäsityö, 5. Elintarviketeollisuus, 6. Muut alat. Edgren 1987, 304–306.

²⁴² Heino 1984, 111–135.

reihin, puuseppiin ja lasimestareihin. Käsityöläisten tarkastelu on mielestäni suoritettava eri ammattiryhmien välillä, sillä ammatilla oli merkitystä työn luonteeseen ja arvostukseen. Toki ammattiryhmien sisällä, kuten myös eri ammattiryhmien välillä, saattoi olla suuriakin varallisuus- ja taitoeroja ja työssä menestyminen, taito ja maine vaikuttivat yksittäisen käsityöläisen työoloihin ja toimeentuloon. Käsityöläisryhmän heterogeenisuuteen vaikutti myös se seikka, että eräiden ammattialan edustajia työskenteli pitäjässä vain yksi, kun taas esimerkiksi räätäleitä oli useita. Perinteisen käsityksen mukaan seppiä pidettiin maaseudulla kaikkein arvostetuimpina ammattilaisina, kun taas suutarit olivat käsityöläisten alinta ryhmää.²⁴³

Käsityö ei ollut esiteollisen ajan ainoa ammattimainen kulutustavaroiden tuotantotapa, vaan tuotteita valmistettiin myös manufaktuureissa. Ero käsityön ja manufaktuuri toiminnan välillä oli toisinaan häilyvä ja käytännön työtehtävät saattoivat olla molemmissa tuotantomuodoissa hyvin samanlaisia.²⁴⁴ Manufaktuurien laitteet ja työvälineet eivät välttämättä olleet sen kehittyneempiä kuin käsityöksi kutsutussa toiminnassa, vaikka osa manufaktuurien toimiluvista perustui siihen, että niissä käytettiin alan uusinta tekniikkaa.²⁴⁵ Yhteistä käsityölle ja manufaktuureille oli myös se, että manufaktuureissa oli usein käytössä perinteinen oppilas-kisälli-mestari -järjestelmä ja käytännössä osa manufaktuureista oli laajennettuja käsityöläisverstaita.²⁴⁶ Manufaktuurin perustamiseen tarvittiin privilegio ja lupien myönnössä pyrittiin huomioimaan se, ettei manufaktuurin toiminta liittyisi alaan, jossa oli vahva käsityöammattikunta.²⁴⁷ Toisinaan alan tuotanto oli kuitenkin jakautunut sekä käsityöhön että manufaktuuri toimintaan. Esimerkiksi nahanmuokkausta saatettiin tehdä sekä manufaktuureissa että yksittäisen pitäjän käsityöläisen nahkurinverstaassa, kuten Hollolassa tapahtui.

Joitakin eroja käsityö- ja manufaktuuri toiminnan välillä silti oli. Käsityössä työntekijä säilytti suoran kontaktin asiakkaisiinsa ja päätti itse työtahdistaan ja työtehtävistään sekä pääsääntöisesti valmisti tuotteen kokonaan itse, kun taas manufaktuureissa tuotteen valmistusvaiheita ja työtehtäviä saatettiin jakaa

²⁴³ Laakso 1997, 55. Ryhmän moninaisuudesta myös Farcy 1984, 219.

²⁴⁴ Manufaktuurien omistajia kutsuttiin toisinaan tehtailijoiksi (*fabrique*). Heidän omistamansa laitokset eivät kuitenkaan olleet varsinaisesti tehtaita, jotka perinteisen määrittelyksen mukaan käyttivät tuotannossaan hyväksi koneita ja automaatiota. Annala 1928, 1. Toisaalta Schybergson puolestaan kutsuu näitä monenkirjavista aineksista koostuvia tuotantoyksiköitä tehdaslaitoksiksi. Schybergsonin määritelmän mukaan ne jalostivat raaka-aineita ja puolivalmisteita, eikä niitä voinut lukea käsityöhön tai kotiteollisuuteen. Ne myös toimivat suuremmassa mittakaavassa. Schybergson on jakanut 1800-luvun alkupuoliskolla toimineet tehdaslaitokset kolmeen pääryhmään: privilegoidut tehtaat, jotka olivat hallioikeuksien ja maistraattien alaisia, privilegoidut tehtaat, joiden toimintaa säädeltiin erityismääräyksin (metalliruukit, sahalaitokset ja kirjapainot) sekä tehtaat, jotka periaatteessa toimivat kotiteollisuuden parissa. Schybergson 1980, 410–411. Varhaisesta teollisuudesta katso myös Alho 1968. Kansainvälisesti muun muassa Berg 1994, 63–66.

²⁴⁵ Söderlund jakaa manufaktuurit kahteen ryhmään: laitoksiin, joissa pitäydettiin vanhoissa tuotantotavoissa ja laitoksiin, jotka käyttivät tuotannossaan modernia tekniikkaa. Söderlund 1949, 207.

²⁴⁶ Schybergson 1980, 411; Schybergson 1992, 87.

²⁴⁷ Yleensä pyrittiin siihen, etteivät tuotantosuunnat menisi päällekkäin tai joutuisi kilpailemaan keskenään. Söderlund 1949, 10, 205–209. Katso myös Edgren 1987, 33.

työntekijöiden kesken. Manufaktuurien työtempoa pidettiin muutenkin järjestäytyneempänä. Manufaktuurien työntekijät saattoivat olla koulutettuja käsi-työläisiä, mutta tämä ei ollut välttämätöntä. Suurin ero tuotantomuotojen välillä oli kuitenkin hallinnollinen. Manufaktuurit eivät kuuluneet ammattikuntien alaisuuteen. Niiden hallinto oli järjestetty halli- ja manufaktuurilainsäädännön alaisuuteen ja niitä varten perustettiin hallioikeuksia.²⁴⁸ Manufaktuurit eivät toimineet pelkästään kaupungeissa, vaan niitä voitiin perustaa myös maaseudulle.²⁴⁹ Tästä saa kiintoisan peilauskohdan maaseutukäsityöhön ja syyn tutkia sitä, miten käsityön ja manufaktuurien erot näkyivät maaseudulla ja käytännön työssä.²⁵⁰

Käsityömäisiä tuotantotapoja tarkasteltaessa on syytä esitellä myös niin sanottuun protoindustrialismiin tai prototeollisuuteen liitettyjä kulutustavaroiden tuotantotapoja.²⁵¹ Protoindustrialismi määrittyy laajasti kotiteollisuutena, jonka puitteissa valmistettiin kulutustuotteita ei-paikallisille markkinoille.²⁵² Yksi protoindustrialismiin liitetty tuotantomuoto oli kustannusjärjestelmä. Siinä tuotteiden tilaajat ja niiden valmistajat olivat eri henkilöitä. Kustannusjärjestelmässä, kuten nimike kertoo, tilaaja toimitti raaka-aineet ja joskus myös tuotantovälineet tuotteiden varsinaisille tekijöille, jotka saivat palkan tehtyjen kappalemäärien mukaan.²⁵³ Suomessa tätä toimintaa harrastettiin esimerkiksi varhaisessa kutomoteollisuudessa, jossa kutojien käyttämä lanka oli usein kehrätetty tilaustyönä paikallisten kehrääjien kotona.²⁵⁴ Maaseudun käsityöläisten käyttäminen alihankkijoina ei ollut Suomessa kovin yleistä, vaan tällaista työtä tekivät yleensä köyhät itselliset, joita ei pidetty varsinaisina käsityöläisinä.²⁵⁵

²⁴⁸ Hallijärjestys oli vuodelta 1739. Söderlund 1949, 205.

²⁴⁹ Aleksanteri I halusi kehittää teollisuustuotantoa ja julisti tehtaiden perustamisen kaikkien keisarikunnan asukkaiden oikeudeksi. Myllyntaus 1980, 354. Myös Ruotsissa manufaktuureja alettiin perustaa maaseudulle yhä enenevässä määrin 1820-luvulla. Edgren 1987, 55.

²⁵⁰ Ruukit olivat manufaktuureihin rinnastettavia tuotantolaitoksia, mutta niitä ei tutkimusalueella ollut. Ruukeista ja niiden käsityöläisistä katso Vilkuna 1994; Vilkuna 1996; Marttinen 2014.

²⁵¹ Protoindustrialismiksi kutsutaan tuotantotapoja ennen varsinaista teollistumista. Kai Hoffmanin mukaan Suomen varhainen teollisuus ei täytä protoindustrialismin ehtoja, eikä protoindustrialismin käsite ole muutenkaan yleistynyt Suomessa. Toisaalta protoindustrialismin määritelmät ovat laajentuneet 1980-luvun alkupuolesta ja sen sisältö ja merkitys ovat hämärtyneet. Näiden seurauksena Hoffmanin yksiselitteisen negatiivinen kanta tuntuu vanhanaikaiselta ja useat tutkijat ovat ottaneet käyttöönsä laajemman prototindustrialismin määritelmän. Protoindustrialismia olisi syytä tarkastella myös Suomessa, sillä se on oleellinen osa uutтеруuden vallankumous -teoriaa. Hoffman 1982; Magnusson & Isacson 1982; Vainio-Korhonen 1998, 11–12. Katso protoindustrialismista myös Kriedte, Medick & Schlumbohm 1981. Teorian uudelleenarvioinnista Ogilvie & Cerman (toim.) 1996; de Vries 2008, 96–104.

²⁵² Ogilvie & Cerman 1996, 1. Katso myös Schlumbohm 1996.

²⁵³ Järjestelmää kutsutaan myös *Verlag-* tai *putting-out* systeemiksi.

²⁵⁴ Suomessa kustannusjärjestelmä oli heikosti kehittynyt, eikä täällä muodostunut niin kiinteää riippuvuussuhdetta kustantajiin, koska työntekijät omistivat yleensä työvälineet. Virrankoski 1963, 15. Jokioisten verkatehdas oli harvinainen esimerkki kustannustoiminnan hyväksikäytöstä ja siinäkin verkatehdas kehräytti lankaa ympäröivän seudun asukkailla. Anttila 1991, 78–79 (Jokioinen). Lars Magnussonin mukaan myös Ruotsista on vain muutamia esimerkkejä kustannusjärjestelmästä. Magnusson 1996, 218.

²⁵⁵ Virrankoski 1963, 154–160;

Toinen protoindustrialismiin liitetty tuotantomuoto oli ansiokotiteollisuus, joka Suomessa on perinteisesti erotettu kustannusjärjestelmästä omaksi kokonaisuudekseen.²⁵⁶ Kotiteollisuuden puitteissa valmistettiin osittain samoja tuotteita kuin mitä maaseudun käsityöläiset tekivät, mutta kotiteollisuustuotteet oli tarkoitettu etupäässä vietäväksi kaupunkeihin myyntiin, eli niillä oli kaukomarkkinat. Ansiokotiteollisuus perustui talonpoikien perinteiseen oikeuteen myydä valmistamia tuotteita. Voidaan katsoa, että talonpoikaisväestön myyntiä varten valmistamat kotiteollisuustuotteet olivat eräänlaista kotitalouksien piirissä tapahtunutta myyntikäsityötä.²⁵⁷ Kotiteollisuustuotteiden teko oli sivutoimista, maanviljelyksen ohessa tehtyä työtä, johon ei varsinaisesti tarvittu koulutusta. Toisinaan kotiteollisuustuotteet kilpailivat käsityöläisten tuotteiden kanssa. Pääosin kotiteollisuustuotteet kuitenkin poikkesivat maaseudun käsityöläisten tuotteista, sillä valikoima ei ollut kovin suuri, vaan pikemminkin keskittyi tiettyihin tuotteisiin, kuten astioihin, pellavalankaan tai -kankaisiin.²⁵⁸ Tutkimusalueella Hollolassa varsinkin pellavankäsittely oli merkittävässä asemassa ja se työllisti erityisesti naisia.

Käsityön ja ansiokotiteollisuuden erottaminen toisistaan on toisinaan hankalaa. Ansiokotiteollisuutta tutkineen Pentti Virrankosken mukaan eroa ei aina pystykään tekemään ja hän pitää sivutoimisesti käsityötä harjoittavia osana ansiokotiteollisuutta. Hän huomioi tutkimuksissaan toisinaan myös ammattimaisista käsityöistä, sillä kotiteollisuus kehittyi joskus ammattimaisesta käsityöstä tai päinvastoin, kotiteollisuuden harjoitus johti ammattiin. Virrankoski määrittelee kotiteollisuuden omiksi tarpeiksi tai sivuelinkeinon luontoisena ansiotyönä harjoitetuksi käsityöksi, jota tehtiin kotona, perheen omaa tai muuta työtä varten pidettyjen palkollisten työvoimaa käyttäen.²⁵⁹ Virrankosken esimerkin mukainen, laaja ansiokäsityön määritelmä aiheuttaa kuitenkin tulkintaongelmia, koska käsityö- ja ansiokotiteollisuustuotteiden tekijöiden erilaisia markkinoita ei oteta hänen tutkimuksissaan huomioon. Kotiteollisuustuotteet tehtiin tavallisesti kaupunkeihin ja kaukomarkkinoille, kun taas käsityöläisten tekemät tuotteet oli tilannut paikallisväestö.²⁶⁰

Toimintatavat ja käytänteet vaihtelivat eri tuotantotavoissa; toisinaan tuotantotapoja on hankala erottaa toisistaan ja joskus ne menivät päällekkäin. Esitelmän seuraavaksi eri tuotantomuotojen yleispiirteitä Hollolan esimerkin valossa. (KUVA I:3) Tarkoitus ei ole tuottaa kattavaa vertailua, vaan pikemmin suhteuttaa käsityöläisten roolia kulutustavaratuotannossa muihin tuotantomuotoihin.

²⁵⁶ Kotiteollisuustuotteiden tekoa kutsutaan kansainvälisesti *Verkauf*-järjestelmäksi tai *Cottage industry*.

²⁵⁷ Vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjassa vahvistettiin talonpoikien oikeus kuljettaa ja myydä omia ja naapureidensa maanviljelys- ja käsityöläisistä tuotteita. Cygnaeus 1897, 53.

²⁵⁸ Suomalaisesta kotiteollisuudesta katso Virrankoski 1963; Virrankoski 1994. Ruotsissa tälle on oma sana *sljöld*, katso ruotsalaisesta kotiteollisuudesta Nylén 1968.

²⁵⁹ Virrankoski 1963, 1-2. Virrankoski 1994, 11-12.

²⁶⁰ Nylén 1968; Gadd 1991, 25.

KUVA 1:3 Kulutustavaroiden esiteolliset tuotantotavat

	viralliset käsityöläiset	epäviralliset käsityöläiset	kotiteollisuus	manufaktuurit
<i>käsityön merkitys</i>	ammatti	toimeentulo- väline	toimeentulo- väline	molemmat
<i>työn luonne</i>	päätoiminen	sivutoiminen / päätoiminen	sivutoiminen	päätoiminen
<i>oppi</i>	koulutus	koulutus / itseoppinut	perinne	koulutus / opastus
<i>taito</i>	mestari	tarpeellinen	vaihteleva	tarpeellinen
<i>privilegiot</i>	haettava	ei ole	perinteinen	haettava
<i>markkinat</i>	lähimarkkinat	lähimarkkinat	kaukomarkkinat	molemmat
<i>materiaalit</i>	asiakkaan	asiakkaan	omat	molemmat
<i>asiakas- suhteet</i>	tilaustyö	tilaustyö	myyntiin	tilaustyö / myyntiin
<i>sukupuoli</i>	miehet	miehet	molemmat	molemmat?

Huom. Taulukko ei sisällä kotitaloutta, vaikka sillä oli merkittävä osuus kulutustavara tuotannossa.

Käsityö oli virallisille käsityöläisille ammatti, joka loi hänelle samalla yhteiskunnallisen aseman. Toisinaan myös epävirallisten käsityöläisten ammatinharjoitus oli heille päätoimista ja pääelinkeino. Sen sijaan osalle epävirallisista toimijoista käsityö oli vain yksi toimeentuloväline muiden joukossa. Manufaktuureissa työ oli lähtökohtaisesti kokoaikaista työskentelyä, vaikka manufaktuuri saattoi toimia vain osan aikaa vuodesta. Kotiteollisuus oli puolestaan enemmän maanviljelyksen ulkopuolista, kausiluontoista toimintaa sekä sivutoimista lisätulojen hankintaa.²⁶¹

Myös kouluttautuminen ja harjaantuminen toivat eri tuotantomuotojen välille eroavaisuuksia. Pitäjänkäsityöläisillä oli yleensä muodollinen koulutus ja epävirallisillakin käsityöläisillä oli tavallisesti kouluttautumista työhön. Sen sijaan manufaktuureissa kaikkien työntekijöiden ei tarvinnut kehittyneen työnjaon takia perehtyä jokaiseen työvaiheeseen, vaan työssä harjaantuminen saattoi riittää. Käytännössä Hollolan manufaktuurien käsityöläisillä oli kuitenkin ammattikunnan takaama muodollinen koulutus. Kotiteollisuustuotteisiin puolestaan liittyi sukupolvelta toiselle perintönä siirtynyttä käytännön tietotaitoa.

²⁶¹ Virrankoski 1963, 82.

Käsityötuotteiden tekijöiden tietotaito vaihteli, mutta koulutushistoria sekä työskentelyaktiivisuus antavat siitä viitteitä. Kun käsityöläinen oli mestari ammatissaan ja joka ylläpiti taitojaan käytännön työssä, voidaan toisena ääripäänä nähdä kotiteollisuustuotteiden tekijät, jotka tekivät tuotteita silloin kun muilta töiltään ehtivät - he omasivat vähintään riittävän taidon tähän työhön. Kun kotiteollisuustuotteilla ja niistä saaduilla lisäansioilla oli suuri merkitys perheen talouteen tai niillä haluttiin hankkia lisätuloja, järjestettiin tuotteiden tekoon runsaasti aikaa. Tämä puolestaan edisti erikoistyövälineiden hankintaa ja taitavampaa työnjälkeä, toisinaan jopa siirtymistä ammattikäsityöläiseksi.²⁶²

Privilegioiden tarve vaihteli tuotantomuodoista riippuen. Esimerkiksi kotiteollisuuden harjoittaminen perustui talonpoikien perinteiseen oikeuteen valmistaa tuotteita omaan tarpeeseen ja pienimuotoista myyntiä varten.²⁶³ Pitäjänkäsityöläiset tarvitsivat muodollisen toimiluvan maaherralta ja manufaktuurit senaatilta. Epäviralliset käsityöläiset sen sijaan toimivat paikallisyhteisön valtuuksin tai eivät katsoneet tarvitsevansa toimintaansa lupia. Eri tuotantotapojen edustajilla oli lisäksi erilaiset markkinat. Käsityöläiset toimivat yleensä paikallisesti ja heidän asiakkaansa olivat kyläläisiä sekä lähiympäristön asukkaita, mutta erityisen taitavalle käsityöläiselle saatettiin tuoda töitä pitäjänrajojen yli. Vastaavasti kotiteollisuustuotteet myytiin perinteisesti kaupunkeihin. Manufaktuurien markkinat olivat puolestaan riippuvaisia laitoksen toimintamuodoista sekä tuotteista ja osa niistä tuotti tavaroita lähiseutuja kauemmas. Hollolassa manufaktuurienkin työtilaukset tulivat kuitenkin lähes yksinomaan paikallisilta asiakkailta.

Lisäksi tuotantomuotojen välillä oli eroja työmateriaalien hankkimisessa. Niin viralliset kuin epäviralliset käsityöläiset muokkasivat pääasiassa asiakkaidensa heille toimittamia raaka-aineita. Manufaktuurien materiaalihankintoihin vaikutti toimintamuoto: osa käytti ostomateriaalia tai itse kasvatettua raaka-ainetta, kuten verkatehtaat villaa, jolloin tuotteet tehtiin yleistä myyntiä varten. Nahkurinverstaassa muokattavat vuodat saattoivat olla työn teettäjän omia, jolloin verstaas laskutti tilaustyöstä. Kotiteollisuustuotteet puolestaan tehtiin yleensä talonpoikien itse kasvattamista materiaaleista, kuten pellavasta tai hampusta, jolloin välikäsiä tai tilaajia ei tarvittu.

Koska käsityö katsottiin miesten ammatiksi ja ammattinimikkeet varattiin vain miesten käyttöön, käsityöllä toimeentulonsa kokoava nainen ei saanut itselleen käsityönharjoitusta kuvaavaa titteliä vaikka hän olisi tehnyt paljon käsitöitä tai ollut taitava työssään. Naiset osallistuivat aktiivisesti myös kotiteollisuustuotteiden tekoon, mutta naisten käsityöt liittyivät pääasiassa tekstiilituotantoon, kuten kehräämiseen ja kutomiseen, kun taas metalli- ja puuesineiden teko oli miesten kotiteollisuutta. Paikoitellen myös manufaktuurit työllistivät naisia, varsinkin jos laitoksen tuotantoalassa oli tekstiiliteollisuutta tai kustannusteollisuudesta, jossa tehdas toimitti kehrääjille tai kutojille materiaalia. Tästä

²⁶² Virrankoski 1963, 15.

²⁶³ Tosin tässä oli myös rajoituksia, kuten eräs nahkaverstaan omistaja sai huomata. Pitäjännahkurin valitettua kilpailijasta sai kotiteollisuustuotannoksi toimintaansa selittävä nahkaverstaan omistaja tuomion laittomasta käsityöstä. Tästä luvussa 4.2 *Käsityöammatit ja maaseudun työskentelyedellytykset*.

ei muodostunut aikalaisten silmissä ammattia, vaan yleensä köyhien naisten toimeentulokeino. Hollolan manufaktuureissa työntekijät olivat kuitenkin pelkästään miehiä.

2.2 Viralliset ja epäviralliset käsityöläiset

Käsityöläiset eivät olleet edes lähtökohtaisesti yhtenäinen joukko.²⁶⁴ Jo aikalaiset käyttivät käsityöläisistä heidän työreviiriensä mukaisia lisänimikkeitä, kuten pitäjänkäsityöläinen, kyläkäsityöläinen tai kartanokäsityöläinen.²⁶⁵ Lisäksi virallisen pitäjänkäsityöläisen aseman hankki vain osa maaseudun käsityöläisistä. Heidän rinnallaan maaseudulla työskenteli myös muita käsityöläisiä, osa heistä virallisesti, osa epävirallisesti. Epävirallisen käsityön olemassaolo ei ole mikään yllätys. Yleisesti tunnustetaan, että verolähteet eivät kerro kuin käsityöläisten minimimäärän, eikä kaikki käsityötoiminta ole ollut virallista ammatinharjoitusta.²⁶⁶ Se, miten tätä epävirallista toimintaa määritetään ja millä nimellä sitä kutsutaan, vaihtelee. Toisinaan todetaan yksinkertaisesti käsityötä harjoitetun ilman virallista asemaa.²⁶⁷ Eräät tutkijat käyttävät termejä päätoimiset ja sivutoimiset käsityöläiset.²⁶⁸ Lisäksi jaottelussa käytetään sellaisia määreitä kuin täysammattilaiset ja puoliammattilaiset.²⁶⁹ Toisinaan epävirallista toimintaa kuvataan sanoilla laillistamattomat, laittomat tai luvattomat ammatin harjoittajat.²⁷⁰ Samaan kategoriaan kuuluvat nurkkamestarit, fuskarit ja patustajat (*bönhasare*), enemmän kaupunkiympyröistä tutut laittomat käsityön harjoittajat.²⁷¹ Epävirallisia käsityöläisiä kutsuttiin myös valtakirjattomiksi tai salaammattilaisiksi kuten Laakso on tutkimuksissaan tehnyt.²⁷² Maaseudulla harjoitettu epävirallinen toiminta siis tavallisesti tunnustetaan, mutta toiminnan laajuutta kuitenkin harvemmin pohditaan. Kysymys on myös siitä, kenen silmissä toiminta oli epävirallista ja milloin työskentely oli laitonta. Palaan tähän seikkaan vielä tämän luvun lopussa.

²⁶⁴ Kaupunkikäsityöläisten heterogeenisuuden ja keskinäisen kilpailun toteavat myös Söderlund ja Edgren. Söderlund 1949, 111, 261–262, 270; Edgren 1987, 111–120.

²⁶⁵ Lisäksi tutkimuskirjallisuudessa esiintyy vielä liuta muita määreitä, joita on liitetty ammattinimikkeen yhteyteen. Näitä olivat esimerkiksi raja- ja pikisuutari, silkkiäättäli, lääniseppä, lahkoseppä, hoviseppä, maaseppä ja ottoseppä. Nimityksiä ei kuitenkaan ole tavattavissa 1800-luvun alun asiakirjoissa, vaan ne pohjautuvat enemmän puhekieleen ja paikalliseen perimätietoon kuin virallisiin, lähteisiin rekisteröityihin nimikkeisiin. Halila 1939, 603 (Iitti); Suvanto 1954, 189 (Akaa); Tommila 1959, 205 (Nurmijärvi); Kaukiainen 1970, 429 (Vironlahti); Saarenheimo 1974, 415 (Pirkkala); Pitkälä 1976, 301 (Joutsa); Myllyniemi 1990, 77 (Vihti).

²⁶⁶ Virallisten tilastojen riittämättömyyden ovat huomioineet myös useat muut tutkijat. Ranta 1978, 254–270; Narva 1987, 201 (Orimattila); Kuisma 1991, 254–257 (Helsingin pitäjä); Ojanen 1992, 273 (Tammela); Vainio-Korhonen 1998, 12–16.

²⁶⁷ Kuvaja 1995, 275 (Lapinjärvi).

²⁶⁸ Narva 1987, 201 (Orimattila); Rosenberg 1993, 125–126 (Mäntsälä); Nallinmaa-Luoto 1990, 113 (Hämeenkyrö).

²⁶⁹ Muun muassa Juhani Saarenheimo määrittää puoliammattilaiset sillä, että heillä ei ollut samanlaista koulutusta kuin täysammattilaisilla. Saarenheimo 1974, 411 (Pirkkala). Katso myös Tommila 1959, 197 (Nurmijärvi).

²⁷⁰ Jutikkala 1949, 298–299 (Längelmävesi); Arajärvi 1950, 232 (Vesilahti); Rosenberg 1993, 125–126 (Mäntsälä); Markkola 2006, 225 (Ikaalinen).

²⁷¹ Tommila 1959, 197 (Nurmijärvi).

²⁷² Laakso 1974, 25.

Epävirallinen toiminta oli lukumääräisesti merkittävää, mutta on vaikeampaa määrittää kuinka paljon käsityötä epäviralliset käsityöläiset tekivät ja mikä oli epävirallisen käsityön merkitys. Pohjoismaissa käsityöläiset olivat harvoin täydellisesti erikoistuneet käsityöammattin harjoitukseen. Niin kaupungin kuin maaseudun käsityöläiset viljelivät maata ja epätäydellinen työnjako maanviljelyksen ja käsityön välillä ei tarkoittanut sitä, että henkilö työskenteli vain toisen parissa. Epävirallinen käsityö saattoi siis hyvinkin olla niin kokoaikaista kuin se tuon ajan maaseutuyhteisössä saattoi olla. Lisäksi, kuten Gadd on todennut, käytettäessä sanaa sivuammatti (*binäring*) ei tarvinnut selittää, miksi ei maksanut käsityöstä veroa. Osa-aikainen käsityöläinen ei tarkoittanut osataitoista ammattilaista, vaikka kokoaikaisella tekijällä saattoi olla käytössään paremmat välineet.²⁷³ Sillä, oliko käsityöläinen virallinen vai epävirallinen ammatinharjoittaja, ei käytännössä ollut paikallisille merkitystä, vaan sillä, tekikö käsityöläinen asiakkailleen kunnollisia tuotteita ja millä hinnalla hän palvelukseen myi.²⁷⁴

Käsityöläisten luokittelu eri kategorioihin

Seuraavaksi esittelemäni käsityöläisten luokittelu on ollut niin analyysin teon väline kuin keino hallita heterogeenistä tutkimusjoukkoa. Jaotteluni on yksi tapa toteuttaa käsityöläisten ryhmitys kategorioihin, ja se perustuu Hollolan tilanteeseen. Luokittelun tarkoituksena ei ole niinkään sulkea tai rajata ketään joukosta pois, vaan pikemmin yhdistää henkilöitä tiettyjä toimintatapoja kuvastaviin ryhmiin. Liikkuminen eri kategorioiden välillä on ollut myös mahdollista. Käsityöläisten jaottelu on ollut tutkimustyön edetessä aineistolähtöisesti vahvistunut hypoteesi, joka ohjaa eri ammattiryhmien käsittelyä. Käytännössä pääpaino on kuitenkin ollut kokoaikaisessa käsityössä, vaikka epävirallisen toiminnan huomioiminen on tullut vahvasti mukaan. Ne käsityötä harjoittavat henkilöt, joiden ammatinharjoittamista voidaan pitää satunnaisempana, jäävät väistämättä niukemmalle huomiolle vähäisemmistä lähdemerkinnöistä johtuen. Näin ollen heitä ei ole voinut ottaa kaikkeen tilastolliseen tarkasteluun mukaan.²⁷⁵

Käsityöläisjaotteluni lähtökohta on ensinnäkin siinä, missä lähteissä tutkimuskohteitani on pidetty käsityöläisinä ja toiseksi, kuinka jatkuvia nämä merkinnät ovat. (TAULUKKO I:1) Maaseudulla työskennelleet käsityöläiset voidaan jakaa karkeasti kahteen ryhmään, virallisiin käsityöläisiin sekä epävirallisesti ammattiaan harjoittaviin käsityöläisiin. *Viralliset käsityöläiset* merkittiin yleensä toistuvasti kaikkiin lähderyhmiin ammattinimikkeellä. Epäviralliset käsityöläiset ovat puolestaan hajanaisempi ryhmä, joten olen jakanut heidät edelleen kahteen osaan. Näistä isompi joukko, eli ne joita kutsun *epävirallisiksi käsityöläisiksi*, kirjattiin yleensä muussa kuin verotukseen liittyvässä lähdeaineistossa lähes aina käsityöläisiksi ja heitä voi pitää tietyin varauksin kokoaikaisiksi käsityöläisiksi. Kolmannen ryhmän jäseniä puolestaan määrittää se, että heillä oli vain satunnaisia käsityöläismerkintöjä, ja he ovat harjoittaneet myös

²⁷³ Gadd 1991, 26–27, 128–129, 346–347.

²⁷⁴ Ojanen 1992, 272 (Tammela).

²⁷⁵ Palaan käsityöhön yhtenä toimeentulokeinona vielä luvussa 6.1 *Käsityö osana elantoa*.

muita, ehkä perheen elannolle tärkeämpiä elinkeinoja kuin käsityö. Viimeksi mainitusta ryhmästä olen käyttänyt nimitystä *muu käsityö*. Nämä kolme pääryhmää jakautuvat edelleen pienempiin osa-alueisiin.

TAULUKKO I:1 Käsityöläisryhmien esiintyminen ammattinimikkeillä eri päälähteissä

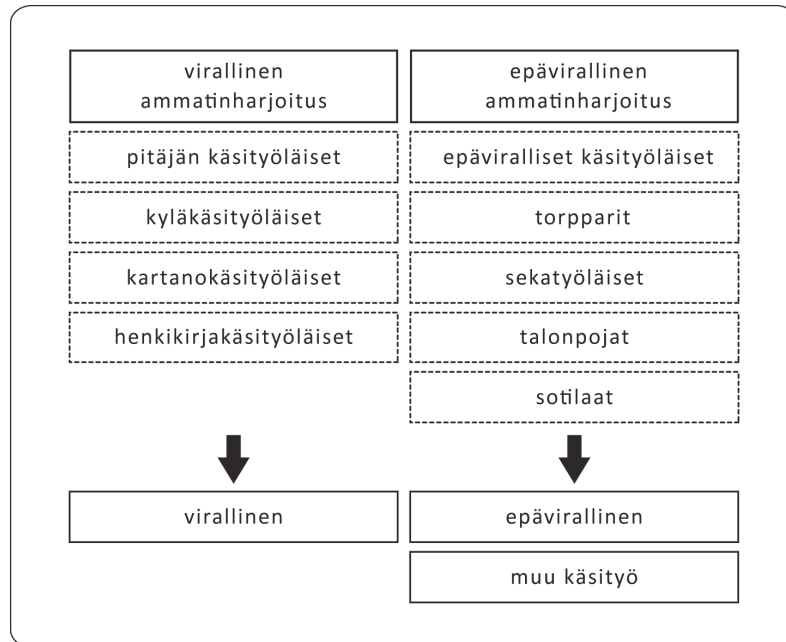
PÄÄLÄHTEET				
NIMITYS	henkikirjat	rippikirjat	historiakirjat	tuomiokirjat
viralliset	kyllä	kyllä	kyllä	kyllä
epäviralliset	ei	kyllä	kyllä	kyllä
muu käsityö	ei	ei	satunnainen	satunnainen

Virallisesti toimivat käsityöläiset jakautuvat edelleen pääsääntöisesti työskentelyreviirinsä mukaisesti pitäjän, kylän, kartanon ja ruukin käsityöläisiin sekä henkikirjakäsityöläisiin. Tällöin veronmaksu tai valtakirja eivät olleet yksin virallisuutta määrittävinä tekijöinä, sillä tällä erottelulla vain pitäjänkäsityöläiset näyttäytyivät virallisina ammattilaisina. Myös muiden alaryhmien toiminta pohjautui pääasiassa privilegioihin tai paikallisiin sopimuksiin, kuten kyläkäsityöläisten ja heidän asiakkaidensa välisiin sopimuksiin. Epävirallinen ammatinharjoitus puolestaan tarkoittaa ennen kaikkea sitä, että käsityöläiset toimivat pitäjänkäsityöläisinstituution ulkopuolella, eikä heidän ammatinharjoittamiseen liittynyt lupia tai privilegioita. Tässä suurimman ryhmän muodostavat ne epäviralliset käsityöläiset, jotka esiintyvät verolähteiden ulkopuolella lähes yksinomaan käsityöläisinä. Samaan epäviralliseen kategoriaan kuuluu myös valtaosa torpparikäsityöläisiksi nimitetystä ryhmästä, joka voidaan erottaa muista epävirallisista käsityöläisistä siinä, että he toimivat käsityön ohella torppareina. (KUVA I:4)

Epävirallisista käsityöläisistä jälkimmäinen ryhmä, *muu käsityö*, on jaettava edelleen sekatyöläisiin, sotilaisiin ja talonpoikaisiin käsityöläisiin. Esimerkiksi itselliset olivat sekatyöläisiä, jotka nimensä mukaisesti pyrkivät saamaan perheelleen toimeentuloa useilla eri keinoilla. Tähän kategoriaan luen talonpojat, jotka tekivät käsityötuotteita paikallisyhteisön tarpeeseen, eivät pelkästään valmistaneet kotiteollisuustuotteita kaupunkimyyntiä varten. Juuri tämänkaltaiset talonpojat saivat satunnaisesti lähteisiin käsityöstä kertovan nimikkeen, joka kuitenkin jäi useimmiten maanomistukseen tai maanviljelykseen liittyvän nimikkeen varjoon.²⁷⁶ Sotilaat muodostavat oman ryhmänsä, sillä he näyttävät ennemmin pitäneen kiinni sotilasidentiteetistään kuin ilmoittaneen ammatikseen käsityön, vaikka he olisivatkin tosiasiallisesti hankkineet elantonsa käsityöllä.

²⁷⁶ Gadd on tulkinnut tämän siten, että maanomistukseen ja maanomistusmuotoihin liittyvät nimikkeet olivat varsinkin verolähteissä tärkeämpiä kertoa kuin kyky tehdä käsitöitä. Gadd 1991, 21, 331, 338.

KUVA 1:4 Virallisten ja epävirallisten käsityöläisten jaottelu eri alaryhmiin

Työn ja sen tekijöiden määrittely yksinomaan virallisiksi tai epävirallisiksi ammatinharjoittajiksi ei ole mielekästä - eikä yksittäisen käsityöläisen kohdalla välttämättä kerro hänen koko urastaan - sillä käsityöläisten status ja toimintamalli vaihtelivat. Varsinkin uran alku- tai loppuvaiheessa käsityöläisten työskentely näyttäytyy usein vähemmän virallisena, sillä virallista statusta ei välttämättä haettu heti, eikä varttuneemmalla iällä tarvinnut enää suorittaa käsityöläismaksua. Toisaalta käsityöläinen saattoi nuorena miehenä toimia muutaman vuoden virallisena ja lopettaa sitten käsityöläismaksun suorittaminen sekä siirtyä esimerkiksi torppariksi, vaikka käsityöammatin harjoitus ei välttämättä missään vaiheessa loppunut.²⁷⁷ Nimityskäytäntö oli horjuva, mutta erityisesti pitäjänkäsityöläisnimitys oli haluttu ja arvokas status - siitä käsityöläiset eivät välttämättä halunneet luopua.²⁷⁸

Esittelen seuraavaksi eri ryhmät tarkemmin. Lopuksi palaan vielä kysymykseen siitä, ketkä eivät olleet käsityöläisiä ja mikä oli laitonta käsityötä.

Pitäjänkäsityöläiset

Suurin osa maaseudun käsityöläisistä oli pitäjänkäsityöläisiä (*sockne hantverkare*) eli he olivat virallisia käsityöammatin harjoittajia.²⁷⁹ Pitäjänkäsityöläiset olivat asemansa takia velvollisia palvelemaan paikallisväestöä ammattitaidollaan sekä

²⁷⁷ Esimerkiksi Gadd toteaa aineistonsa perusteella pitäjänkäsityöläisten olleen hyvin nuorta joukkoa. Suurin syy tähän oli hänen mukaansa se, että pitäjänkäsityöläiset siirtyivät vanhemmiten johonkin toiseen ammattiin. Gadd 1991, 154.

²⁷⁸ Katso Ranta 1978, 56.

²⁷⁹ Pitäjänkäsityöläisyydestä tarkemmin Ranta 1978.

maksamaan tästä oikeudesta erityistä käsityöläismaksua. Virallisen aseman myötä he eivät tarvinneet keneltäkään laillista suojelua, vaan olivat ammatinharjoittajina laillisen suojeluksen tarjoajia.²⁸⁰ Heidät oli myös vapautettu sota-väenotoilta, mikä näkyi rauhattomina aikoina pitäjänkäsityöläisten lukumäärän kasvuna.²⁸¹ Pitäjänkäsityöläisen status toi haltijalleen arvostusta ja hänen paikansa paikallisyhteisön hierarkiassa oli korkeampi kuin muiden maaseudulla työskentelevien käsityöläisten.²⁸² Pitäjänkäsityöläiset muodostavat vain osan, mutta toki näkyvimmän ja laajimman joukon maaseudun käsityöläisistä. Yleensä myös tutkimuskirjallisuudessa tämä joukko on hyvin edustettuna.²⁸³

Pitäjänkäsityöläisiksi haluavien käsityöläisten tuli anoa ammatinharjoitukseen virallinen toimilupa. Tämän hankkimisessa oli sekä paikallisyhteisön että läänitason viranomaisten mielipiteillä merkitystä, eikä prosessi ollut vielä 1800-luvun alkupuolella pelkkä ilmoitusasia, jollaiseksi se vuosisadan kuluessa myöhemmin muodostui.²⁸⁴ Käytännössä valtuutusta tulla otetuksi pitäjänkäsityöläiseksi anottiin lääninkanslian kautta maaherralta, myöhemmin kuvernööriltä. Anomusta varten hakijan piti hankkia käräjiltä paikallisten asukkaiden puoltolause, jota ilman maaherra ei myöntänyt virallista valtakirjaa eikä näin ollen pitäjänkäsityöläisen asemaa.²⁸⁵ Anomusprosessi vaati jonkin verran varallisuutta, sillä kärjäkäsitteily ja valtakirjan lunastaminen maksoi.²⁸⁶ Toimesta eroamisen tai paikkakunnalta muuton yhteydessä piti käydä läpi samanlainen prosessi, eli hankkia sekä käräjien suostumus että maaherran lupa asemasta luopumiseen.²⁸⁷ Käytännössä näin ei juurikaan menetelty.

Pitäjänkäsityöläisen status oli muodollinen. Siitä käytettiin usein nimitystä toimi tai asema (*befattning, beställning*)²⁸⁸, mutta asiakirjoissa tavatut termit voidaan myös suomentaa sanalla virka.²⁸⁹ Pitäjänkäsityöläisen aseman tulkitseminen viraksi on kuitenkin jossain määrin liioittelua. Virkamies määrittellään tavallisesti virkasuhteessa olevaksi, valtion tai seurakunnan määrätehtävää hoitavaksi henkilöksi, viranhaltijaksi, mutta 1800-luvun alkupuolella käsityöläisten asema ei käytännössä ollut verrattavissa muihin paikallistasolla toimiviin viranhaltijoihin.²⁹⁰ Esimerkiksi nimismiehet ja siltavahdit olivat korkeammalla sosiaalisessa hierarkiassa työskennellessään lääninhallinnolle ja heillä oli ase-

²⁸⁰ Favorin 1996, 61 (Kalvola).

²⁸¹ Gadd 1991, 94; Uotila 2010, 460.

²⁸² Tommila 1959, 207 (Nurmijärvi).

²⁸³ Käsityöläisten lukumäärästä lisää luvussa 3.3 *Käsityön kasvu ja rakennemuutokset*.

²⁸⁴ Virallisen käsityöammatin harjoittamisen sai vuodesta 1879 lähtien aloittaa ilmoittamalla tästä kunnan hallintoon. Heikkinen 1975, 76–78 (Hollola); Korhonen 1995, 505 (Lapinjärvi).

²⁸⁵ Esimerkiksi Ranta on todennut maaherran lähettäneen Pohjanmaalla ilman puoltolauseita tulleet hakemukset takaisin pitäjään vaatien varsinaista puoltolauseita eli kärjäkäsitteilyä. Ranta 1978, 98, 188.

²⁸⁶ Ojanen 1992, 272 (Tammela).

²⁸⁷ Ranta 1978, 75; Ojanen 1992, 271 (Tammela); Rosenberg 1995, 125–126, 131–132 (Suur-Tuusula).

²⁸⁸ Puoltolauseita hakiessa käytettiin usein termiä *befattning*. Esimerkiksi HMA, Hollolan syyskäräjät 1820, § 41 ja § 220. Toisaalta samassa yhteydessä on käytetty myös määrettä *gjärningsmannen beställning*. HMA, Hollolan talvikäräjät 1817 § 34.

²⁸⁹ SAOB, sanat *befattning, beställning*; Ahlman 1885, 39, 49.

²⁹⁰ Wirilander 1974, 91; Walta 2005, 27–30.

maa kuvaavat univormut.²⁹¹ Joka tapauksessa pitäjänkäsityöläiset rinnastettiin toisinaan - jos ei muuten niin leikillään - virkamiehiksi, jolloin heidän asemansa muodollinen luonne lupamenettelyineen ja valtakirjoineen tunnustettiin.²⁹² Pitäjänkäsityöläisyyden epämuodollista puolta kuvastaa puolestaan se, että käytännössä ei aina toimittu säädösten mukaan.

Pitäjänkäsityöläisnimitys oli varattu vain valtakirjan hankkineille miehille ja käytännössä käsityöläismaksun suoritus erotti pitäjänkäsityöläiset muista.²⁹³ Yleensä asema virallisena käsityöläisenä tuotiin selkeästi ilmi, osoittihan se kantajansa muita käsityöläisiä parempaa asemaa. Esimerkiksi suutari Carl Gustaf Gröndahl, jolle oli vuonna 1813 myönnetty pitäjänkäsityöläisen asema, oli samaa vuonna naimisiin mennessään ilmoittanut ammatikseen pitäjänsuutari. Asema tuotiin toisinaan esiin myös hänen lastensa syntymän yhteydessä.²⁹⁴ Pitäjänkäsityöläiset siis tunsivat oman arvonsa ja pitivät itseään parempina käsityöläisinä kuin muut saman alan ammatinharjoittajat, toimivathan he virallisesti.

Kyläkäsityöläiset

Kyläkäsityöläiset, kuten kyläsepät (*bysmed*) ja kyläräätälit (*byskräddare*) olivat sananmukaisesti kylän ja kyläläisten mandaatilla toimivia ammattilaisia. Heillä oli kaikilla omat sopimuksensa kyläläisten kanssa. Kyläkäsityöläisten sopimukseen kuului usein tontti ja asuinrakennus kylän yhteismaalta ja heille oli leimalista, että he eivät edes tarvinneet toimilupaa koko pitäjässä työskentelyä varten.²⁹⁵ Heidän voidaan katsoa olleen kyläläisten laillisessa suojeluksessa, sillä heillä oli rooli yhteisönsä palveluksessa ja käytössään vakituinen asunto. Eräissä käräjille tuodussa tapauksessa, jossa pitäjänkäsityöläinen syytti toista käsityöläistä fuskauksesta, siis laittomasta käsityöstä, tuotiin ilmi kuinka epäilty suutari oli liittoutunut kyläläisten kanssa. Hänellä oli siis jonkinlainen sopimus paikallisyhteisönsä jäsenten kanssa, eikä hän näin ollen suinkaan ollut laitton ammatinharjoittaja.²⁹⁶ Kyläyhteisö saattoi siis estää liiallisen omanarvontunteen omaavan pitäjänkäsityöläisen toiminnan ja puolustaa omaa käsityöläistään, vaikka pitäjänkäsityöläinen tunsikin asemansa uhatuksi ja haastoi epävirallisen käsityöläisen käräjille.

²⁹¹ Nallinmaa-Luoto katsoo pitäjänkäsityöläisten kuitenkin olleen sosiaaliselta asemaltaan lähellä pikkuvirkamiehiä, eli siltavoutteja, jahtivoutteja, lukkareita ja kirkonvartijoita. Nallinmaa-Luoto 1990, 57 (Hämeenkyrö).

²⁹² Kaukovalta kirjoittaa suutarista maalaisten kannalta tärkeänä ”virkamiehenä”. Myös Onni Wiherheimo pitää porvarillisen elinkeinon, siis myös käsityön, harjoittamista kaupungeissa viran hoitona. Kaukovalta 1931, 441; Wiherheimo 1950, 33. Kansan käsitystä saattaa kuvastaa Aleksis Kiven Nummisuutarit -näytelmään kirjoittama repliikki, jossa Esko pitää puuseppä Jaakkoa virkaveljenään. Kivi 1984 (1864). Katso myös Vanhan kirjasuomen sanakirja 1994, sana käsityö ja Laurila 1971 (1938), 42.

²⁹³ Gadd pitää pitäjänkäsityöläisiä käsityöläismaksua suorittavina ammattilaisina. Gadd 1991, 78.

²⁹⁴ Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelo 7.12.1813; syntyneiden ja kastettujen luettelot 6.6.1817, 31.12.1821.

²⁹⁵ Esimerkiksi Mikael Korhonen määrittää kyläkäsityöläisiksi ne henkilöt, jotka työskentelivät siinä kylässä, josta heille oli annettu kylän yhteismaalta tontti ja siihen asuinrakennukset. Korhonen 1995, 505–506 (Lapinjärvi).

²⁹⁶ HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 217.

Jutikkala pitää kyläkäsityöläisjärjestelmää myöhäisenä ilmiönä, ja hän tulkitsee järjestelyn syntyneen vasta sen jälkeen kun käsityöläisten lukumäärän lisääntyttä pitäjänkäsityöläisten reviirit olivat pienentyneet kylän tai muutamia kyliä käsittäviksi toimialueiksi.²⁹⁷ Hollolasta esiin tulleet seikat kuitenkin viittaavat vanhempaan ilmiöön; kyläkäsityöläisyyttä voidaan pitää vähintään 1800-luvun alun tai mieluummin 1700-luvun lopulla yleistyneenä tapana. Tälöin kyläläisten kasvava varallisuus ja lisääntynyt käsityötuotteiden tarve mahdollistivat käsityöläisten työllistämisen pienemmällä työreviirillä.²⁹⁸ Merkintä kyläkäsityöläiseksi oli 1800-luvun alkupuolella harvinainen, mutta sitä esiintyi satunnaisesti varsinkin kirkonkirjoissa. Kyläkäsityöläisnimitystä käytettiin myös muissa virallisissa yhteyksissä, sillä Kymenkartanon läänin henkikirjassa oli muutama käsityöläinen merkitty kyläkäsityöläiseksi 1800-luvun alkupuolella, mutta Uudenmaan ja Hämeen läänin alueella ei kyseistä nimitystä ajanjakson hallintolähteissä tavata.²⁹⁹ Kyläkäsityöläismerkinnät kuitenkin yleistyivät aikaa myöten, ja 1830-luvun henkikirjoissa esiintyy jo kaksi kyläsuutaria ja kyläräätäli.³⁰⁰ Kyläkäsityöläisten määrä lisääntyi Hollolassa 1840- ja 1850-luvulla, joten Jutikkalan tulkinta Sääksmäen käsityöläisistä on tässä suhteessa linjassa Hollolan kehityksen kanssa.

Kyläkäsityöläisten määrä kasvaa huomattavasti, kun henkikirjoissa ilman pitäjänkäsityöläismerkintää olevia käsityöläisiä voidaan pitää tietyin ehdoin kyläkäsityöläisinä, vaikka heitä ei aina sellaiseksi nimitetty.³⁰¹ (KUVIO I:3) Tällaisille kyläkäsityöläiseksi määriteltäville miehille oli tyypillistä, että he esiintyivät henkikirjoissa käsityöammatilla, mutta eivät maksaneet ammattimaksuja, eikä heistä käytetty pitäjänkäsityöläismäärettä. Tällaisia käsityöläisiä oli tutkimusaikana lähes kolmisenkymmentä ja heistä valtaosa, 23, oli seppejä.³⁰² Puolella heistä oli jonkinlainen kyläkäsityöläismerkintä muissa, pääasiassa seurakunnallisissa lähteissä, tosin kovin satunnaisesti.

²⁹⁷ Jutikkala 1934, 470 (Sääksmäki); Korhonen 1995, 505–506 (Lapinjärvi).

²⁹⁸ Olle Sirén pitää kyläkäsityöläisyyttä ainakin 1800-luvun alun ilmiönä, mahdollisesti jopa tätä vanhempana. Sirén 1981, 213 (Pernaja). Aaltonen taas tulkitsee vuoden 1739 päätöksen sallia seppien hakea pitäjänkäsityöläisyyttä, virallistaneen kyläseppät. Aaltonen 1958, 432 (Somero).

²⁹⁹ Heitä olivat Vesivehmaan kylässä asuneet kyläkankuri Johan Andersson Helin ja kyläseppä Bertil Weckman vanhempi. MMA, Kymenkartanon läänin henkikirjat 1810–1815. Myös Tuusulassa oli vuonna 1810 merkitty henkikirjaan kyläseppiä. Rosenberg 1995, 127.

³⁰⁰ Lahdessa työskentelivät suutarit Magnus Eklund ja Carl Löf. Kyläräätäli oli puolestaan Sairakkalassa ja Järventaustassa asunut Israel Lindroth. HMA, Hollolan henkikirjat 1830–1860. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1795–1859.

³⁰¹ Kuisma on todennut, etteivät verolähteet kerro kaikista sepistä, vaan on ollut olemassa myös kyläseppiä. Kuisma 1991, 255 (Helsingin pitäjä). Katso myös Laurila 1971 (1938), 49; Peltovuori 1975, 157 (Suur-Tuusula); Sirén 1981, 213 (Pernaja).

³⁰² Lisäksi kaksi kyläkäsityöläisiksi tulkittavissa olevaa käsityöläistä olivat epävirallisia seppejä.

KUVIO I:2 Hollolan käsityöläiset henkikirjojen ja käsityöläisluettelon mukaan vuosina 1810–1840

Lähde: Hollolan henkikirjat 1810–1840; Pitäjänkäsityöläisluettelot: HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet 1810–1831; HMA, Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet 1832–1840; MMA, Kymenkartanon lääninkonttori, läänintilien tositteet 1810–1831.

Esimerkiksi seppä Anders Andersson Lopin kylästä oli jo 1790-luvulla merkitty rippikirjaan kyläkäsityöläiseksi. Kyläseppäksi häntä nimitettiin myös avioliiton solmimisen yhteydessä vuonna 1819.³⁰³ Henkikirjoissa seppä oli kuitenkin vain ammattinimikkeellä, eikä hän maksanut käsityöläismaksua, joten häntä ei voi pitää pitäjänkäsityöläisenä. Toiminnallisella tasolla hänen voi siis katsoa toimineen kyläläisten, ei koko pitäjän valtuutuksella. Samanlainen tilanne oli seppä Anders Strandenilla, vaikka häneen ei voida yhdistää ainuttakaan kyläkäsityöläismerkintää. Jalkarannan kylässä asunutta Anders Strandenia ei merkitty käsityöläisluetteloihin, vaikka niin henkikirjoissa, historiakirjoissa kuin tuomiokirjoissakin hänet mainitaan aina seppänä. Kyläseppäilmiöön voi liittää myös sen, että useissa kylissä työskenteli erityisesti 1780-luvulta lähtien omia seppiä, jotka eivät olleet pitäjänkäsityöläisiä.³⁰⁴

Sepistä puhutaan usein juuri kyläseppinä, sillä heillä oli käytössään kylien yhteisesti ylläpitämiä pajoja.³⁰⁵ Sepät olivat niin kiinteä osa maaseudun kyläyhteisöä, että heitä ei pidetty lupia tarvitsevinä erikoiskäsityöläisinä.³⁰⁶ Tämän seurauksena seppiä oli pitäjänkäsityöläisten joukossa vähän, sillä talonpojilla oli perinteinen oikeus työllistää omia kyläseppiä. Tähän viittaa myös se, ettei sep-

³⁰³ Hollolan seurakunta, rippikirjat 1795–1800; vihittyjen luettelo 26.12.1819.

³⁰⁴ Tästä lisää luvussa 4.2. *Kyläyhteisön ja käsityöläisten rooli uusien käsityöläisten rekrytoinnissa.*

³⁰⁵ Kyläseppistä Suvanto 1954, 189 (Akaa); Mäntylä 1976, 242 (Hattula); Pitkälä 1976, 301 (Joutsa); Oksanen 1981, 476 (Anjala); Sirén 1981, 213 (Pernaja). Ruotsista Gadd on todennut perimätiedon kertovan kuinka joka kylässä oli oma kyläseppä. Söderlund puolestaan selittää, ettei maalla voitu olla ilman kyläseppiä. Söderlund 1949, 36; Gadd 1991, 142, 184.

³⁰⁶ Ranta 1978, 88–89; Ojanen 1992, 273–274 (Tammela).

piä Esko Aaltosen mukaan kutsuttu Jämsässä pitäjänkäsityöläisiksi.³⁰⁷ Toisaalta, vaikka kyläkäsityöläisperinne oli ehkä alkanut juuri sepistä, ei heillä kuitenkaan ollut tähän yksinoikeutta, vaan myöhemmin kyläkäsityöläisiksi otettiin myös muiden ammattien edustajia.

Kyläkäsityöläisten asema ei välttämättä ollut yhtä arvostettu kuin pitäjänkäsityöläisten, sillä muutama kyläkäsityöläiseksi määritelty käsityöläinen haki myöhemmin pitäjänkäsityöläisen asemaa.³⁰⁸ Näin tapahtui yleensä vasta monen vuoden ammatissa toimimisen jälkeen. Kyseisten käsityöläisten uralla ei voida todeta erityisiä merkkejä työreviirin laajentamisesta tai muissa olosuhteissa tapahtuneita muutoksia, kuten asuinkylän vaihtoa tai lähiseudulle saapuneita uusia kilpailijoita, jotka olisivat selittäneet halua muuttaa käsityöläisstatusta. Kyläkäsityöläisen asema ei syystä tai toisesta vaan enää riittänyt näille käsityöläisille.

Muihin privilegioihin pohjautuvat käsityöläisryhmät

Henkikirjoissa esiintyy pitäjän- ja kyläkäsityöläisten lisäksi ryhmä käsityöläisiä, joiden toiminta perustui privilegioihin - mutta ei heidän omiin erillisoikeuksiinsa. Näitä käsityöläisiä työskenteli kartanoissa, ruukeissa, sahoilla ja manufaktuureissa. Käsityöläisprivilegiot olivat joko tuotantolaitosten omistajista riippuvaisia ja erikseen anottuja tai niiden omistajilla oli säätyasemaan perustuvia sekä maanluonnosta johtuvia erillisoikeuksia.

Aatelistolla oli oikeus ottaa palvelukseensa kartanokäsityöläisiä (esimerkiksi *gårds skomakare*).³⁰⁹ He olivat aateliston suojeluksessa ja heitä kutsuttiinkin toisinaan suojelusmiehiksi (*försvarskarl*).³¹⁰ Koska käsityöläiset olivat aateliston palkkalisioilla, heidän ei tarvinnut maksaa käsityöläismaksuja.³¹¹ He nauttivat kartanosta vuosipalkkaa, eikä heidän täytynyt kiertää muiden asiakkaiden talouksissa, tähän heillä ei ollut edes lupaa. Valituksista päätellen he kuitenkin työskentelivät myös kartanoiden ulkopuolella.³¹²

Valtaosa kartanoiden käsityöläisistä oli peruskäsityöläisiä, suutareita, räätäleitä ja seppiä, jotka tekivät tuotteita kartanonväen jokapäiväisiin tarpeisiin. Kartanoissa oli kuitenkin edustettuna myös toisenlaisiin tuotantotarpeisiin pohjautuvaa käsityötoimintaa. Niissä työllistettiin esimerkiksi suuri määrä rakennusalan erikoiskäsityöläisiä, kuten puuseppiä, muurareita, kaakeliuunintekijöitä tai lasimestareita, joiden oleskelu riippui paikkakunnan kartanoiden raken-

³⁰⁷ Aaltonen 1963, 31–43 (Suur-Jämsä).

³⁰⁸ Kyläseppiä olivat Sairakkalassa seppä Anders Göös, Hatsinassa seppä Adam Lampen ja Vesivehmaalla seppä Bertil Weckman vanhempi, jotka hakivat myöhemmin pitäjänkäsityöläiseksi. Heistä vain Göösiin ei voi suoranaisesti yhdistää minkäänlaista kyläkäsityöläismerkintää.

³⁰⁹ Kartanokäsityöläisistä enemmän Heino 1984 193–201, Jutikkala 1932, 165.

³¹⁰ Aatelistolla ei ollut yksinoikeus suojelusmiehiin, vaan myös kaupunki saattoi tarjota suojaajia työmiehilleen. Waris 1951, 102–103.

³¹¹ Oikeus pitää omia käsityöläisiä oli osa aateliston privilegioita. Kartanokäsityöläiset olivat isäntänsä laillisessa suojeluksessa, joten heitä ei voinut esimerkiksi pakkovärvätä. Sirén 1981, 204 (Pernaja); Heino 1984, 193–194; Gadd 1991, 228, 303.

³¹² Jutikkala 1934, 472 (Sääksmäki); Halila 1939, 596 (Iitti); Sirén 1981, 206–207 (Pernaja). Myös kaupunkikäsityöläiset valittivat aatelisten suojelusmiehistä. Söderlund 1949, 226. Gadd esittää, että kartanokäsityöläisen työskentelivät myös muille, koska heille ei maksettu tarpeeksi palkkaa. Gadd 1991, 245.

nus- ja korjaustöistä.³¹³ Lisäksi kartanoissa työskenteli erikoisammattilaisia, kuten kutojia ja sorvareita, jotka saattoivat valmistaa tuotteita myytäväksi kartanon laskuun tilan ulkopuolelle.³¹⁴ Esimerkiksi Hollolasta on 1700-luvulta merkintöjä useista kartanoissa työskentelevistä kankureista, mutta seuraavalla vuosisadalla maininnat ovat harvinaisempia.³¹⁵

Kartanossa toimineita käsityöläisiä on toisinaan vaikea erottaa muista kartanon palvelijoista, sillä he esiintyivät lähteissä myös kartanon torppareina tai renkeinä sekä kartanon mailla asuvina itsellisinä. Tavallisesti kyse oli siitä, että ammattimerkintä jäi vähitellen pois käytöstä. Esimerkiksi suutari Erik Wilhelm Lindfors oli merkitty aluksi Voistion kartanon suutariksi, mutta myöhemmin hänet mainittiin kartanon rengiksi. Lindfors on voinut silti jatkaa kenkien tekoa, mutta nähtävästi hän on tehnyt myös muita töitä. Kartanokäsityöläisten toiminnasta saa lisäksi epäsuoria viitteitä tarkastelemalla lähemmin kartanon torppia ja erityisesti niiden nimiä, sillä toisinaan torpat saatettiin nimetä niissä asuneiden käsityöläisten ammanteilla.³¹⁶ Esimerkiksi Pyhäniemen kartanon Svarfarsin torpassa asui vuonna 1810 sorvari Gustaf Björk perheineen.³¹⁷ Toisaalta samaisen kartanon Su(u)tarin ja Kraatarin torppiin ei 1810-luvulla enää voi yhdistää käsityöammattilaisia, joten nimi oli jäänne torpissa joskus asuneista käsityöläisistä.

Kartanoilla ja niiden asukkailla oli monella tapaa suuri merkitys koko pitäjän käsityötarjontaan. Ensinnäkin erityisesti 1700-luvulla oli tapana hankkia seudulle pitäjänkäsityöläisiä paikallisten mahtimiesten aloitteesta.³¹⁸ Toisaalta kartanot ottivat palvelukseensa toispaikkakuntalaisia käsityöläisiä, jotka myöhemmin siirtyivät palvelemaan koko pitäjää. Näin kartanot toimivat välietappina tuleville pitäjänkäsityöläisille. Vielä 1800-luvun alkupuolella useat Hollolassa myöhemmin pitäjänkäsityöläisen aseman vakiinnuttaneet ammattilaiset, varsinkin suutarit ja räätälit, aloittivat uransa kartanokäsityöläisinä.³¹⁹ Kar-

³¹³ Sirén 1981, 205 (Pernaja); Gadd 1991, 342; Rosenberg 1995, 126 (Suur-Tuusula).

³¹⁴ Luonnollisesti kartanon väki saattoi teettää omaan käyttöönsä myös tavallista hienompia kangaslaatuja. Kartanokankureista Sirén 1981, 207 (Pernaja). Katso myös Halila 1939, 601 (Iitti). Hollolassa kasvatettiin paljon pellavaa, joten raaka-aineita kartanoiden kankureille oli hyvin tarjolla. Virrankoski 1963, 22, 36.

³¹⁵ 1700-luvun lopussa Laitialan kartanossa työskenteli kankuri Mats Ahlbom, joka oli kuitenkin 1800-luvulla merkitty rengiksi.

³¹⁶ Lisäksi kartanon torppariväestössä oli käsityöopin saaneita miehiä, mutta heistä käytettiin käsityönimitystä vain harvoin. Esimerkiksi Jacob Andersson Rabbe ja hänen poikansa Johan Jacobson Rabbe osasivat tehdä kenkiä. Isä oli ollut 1700-luvulla suutarina ja pojasta on suutarimerkintöjä muun muassa syntyneiden luettelossa ja tuomiokirjoissa. HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 146; Hollolan seurakunta, rippikirjat 1770-1775; syntyneiden ja kastettujen luettelo 1814.

³¹⁷ Gustaf Björk vanhempi on rippikirjoissa merkitty sorvariksi, mutta hänen nimikaimansa, poika Gustaf on kyseisessä lähteessä vain torpparina. Myöhemmin Gustaf Björk nuoremman leskeä kuitenkin kutsuttiin sorvarin leskeksi ja hänen pojista tuli käsityöläisiä, ei tosin sorvareita.

³¹⁸ Pulkkila 1947, 441, 444 (Padasjoki); Mäkelä 1979, 322-324 (Nastola); Nikander 1981, 179 (Espoo).

³¹⁹ Esimerkiksi Carl Gustaf Gröndahl työskenteli ensin pari vuotta Mukkulan kartanon palveluksessa ennen kuin haki pitäjänkäsityöläiseksi. Tällöin hän ei enää ollut ulkopuolinen, vaan kykynsä todistanut kartanokäsityöläinen.

tanoilla oli todennäköisesti keskimääräistä paremmat verkostot hankkia pitäjään käsityöammattilaisia.

Kartanokäsityöläisten taitotasosta on tutkijoiden keskuudessa ristiriitaisia käsityksiä. Heitä on pidetty taitavampina ammattilaisina kuin pitäjä- tai kyläkäsityöläisiä, koska jos kartanon käsityöläisten odotettiin valmistavan tuotteita aatelisille, heihin myös kohdistettiin tiukempia laatuvaatimuksia. Esimerkiksi Aimo Halilan mukaan säätyläisille ei kelvannut kuka tahansa räätäli tai suutari, vaan käsityöläisten täytyi osata valmistaa muodinnukaisia tuotteita. Hänen tutkimassaan Iitin pitäjässä säätyläisten vaatteiden tekijä hankittiin Loviisasta.³²⁰ Toisaalta Antti Rosenberg pitää kartanokäsityöläisten ammattitaitoa vähäisempänä, sillä sitä ei juuri kukaan valvonut. Jutikkala puolestaan perustelee kartanokäsityöläisten vähäisempää ammattitaitoa sillä, että useat kartanokäsityöläiset hakivat myöhemmin pitäjänkäsityöläisen asemaa.³²¹ Tässä ei nähdäkseeni kuitenkaan ole suoranaisesti kyse taitotasosta vaan ennemmin käsityöläisen asemasta ja halusta nostaa sitä, sillä - kuten Halila toteaa - kartanokäsityöläisten asema kartanon palkollisina oli pitäjänkäsityöläisiä alempi. Kartanokäsityöläiset kelpasivat hyvin pitäjänkäsityöläisiksi, ja on vaikea kuvitella, että kartanoiden palvelukseen olisi otettu toistaitoisia käsityöläisiä, pikemmin päinvas-toin.

Lukumääräisesti kartanokäsityöläisten toiminta oli Hollolassa marginaalista, sillä pitäjässä ei ollut juurikaan suuria, hyvin hoidettuja kartanoita eikä niissä asunut varakkaita aatelisia.³²² Kartanokäsityöläisiä, tällöinkin suutareita ja räätäleitä, oli vain Voistion Köykässä, Pyhäniemessä ja toisinaan Paimelan kartanossa. Seppiä ei poikkeuksellisesti kutsuttu Hollolassa kartanokäsityöläisiksi, vaikka heitäkin oli.³²³ Esimerkiksi Voistion Köykässä oli 1830-luvun lopulla palveluksessa seppä, jonka vuokrasopimusta käsiteltiin käräjillä erään perhe-riidan yhteydessä. Seppää ei missään yhteydessä mainittu varsinaisesti kartanon palkollisena tai kartanoseppänä.³²⁴

Kartanokäsityöläisten ohella toinen ryhmä henkikirjassa esiintyneistä ja virallisiksi toimijoiksi katsotuista käsityöläisistä työskenteli manufaktuureissa. He eivät olleet siten velvollisia maksamaan käsityöläismaksua, mutta heidät oli yhtä kaikki yleensä merkitty henkikirjaan käsityöläisnimikkeillä. Lisäksi he maksoivat korkeampaa henkiveroa. Vaikka heidän toimintaedellytyksensä perustuivat laitoksen omistajien hankkimisiin privilegioihin, ei tämä näkynyt juuri lainkaan paikallistasolla, vaan käsityöläiset saattoivat työskennellä manufak-

³²⁰ Halila 1939, 596 (Iitti).

³²¹ Jutikkala 1932; Halila 1939, 603 (Iitti); Rosenberg 1993, 125 (Mäntsälä); Rosenberg 1995, 126 (Suur-Tuusula).

³²² Hollolan vähälukuisesta aatelisväestöstä katso Kuusi 1937, 291-303. Tilanne oli varmaan-kin erilainen seuduilla, joissa oli paljon ylemmän säätyläistön vakituisesti asuttamia kar-tanoita.

³²³ Vertaa Sirén 1981, 205 (Pernaja). Hänen mukaansa kartanosepillä oli suojaanaan pitkäai-kainen sopimus. Myös Gadd toteaa perimätietoon nojautuen, että kartanoissa työskenteli taitavia seppiä. Gadd 1991, 184.

³²⁴ Erik Johansson Westerberg riiteli äitinsä kanssa torpan tilusten käyttöoikeudesta. Tässä yhteydessä Köykän kartanon omistaja selvitti, minkälaisella sopimuksella seppä sai käyt-tää kartanon torppaa. HMA, Hollolan syyskäräjät 1837, § 277-278; Hollolan talvikäräjät 1839, § 310; Hollolan syyskäräjät 1839, § 218.

tuureissa hyvinkin itsenäisesti ja palvella myös paikallisväestöä. Käytännössä tutkimusalueella manufaktuureiksi katsottavia laitoksia olivat Messilän kylässä sijainneet nahkurinverstaat ja verkatehtaat.³²⁵ Ne olivat pieniä ja toiminta keskittyi muutaman mestarin harteille. Manufaktuurit eivät siis olleet erityisen tehdasmaisia laitoksia, vaan edustivat pikemminkin perinteistä käsityömaista ja pieniskaalaista toimintaa.³²⁶ Käytännön erot olivat pieniä ja eräskin manufaktuurikäsiyöläinen haki myöhemmin itsenäisen aseman pitäjänkäsityöläisenä. Lisäksi osa manufaktuureissa toimineista käsityöläisistä paljastui muissa lähteissä laitoksen vuokraajiksi, eli he ovat itsenäisesti päättäneet manufaktuurin toimintaan liittyvistä asioista.³²⁷

Samanlaisilla omistajille myönnettyillä erillisoikeuksilla toimivat sahojen käsityöläiset, sahasepät.³²⁸ Heidät oli myös vapautettu veroista, sillä esimerkiksi hollolalaisen sepän, Mats Lindforsin, työskentely sahaseppänä paljastuu vain seurakunnan asiakirjoista. Häntä ei mainita lainkaan henkikirjoissa, vaikka sepän muu perhe on sinne merkitty. Lindfors työskenteli koko elämänsä ajan Herralan Vuohikosken sahalla, mutta teki todennäköisesti taontatöitä myös muille alueen asukkaille, sillä sahan alueella tai sen lähikylissä ei ollut vielä muita seppiä. Lindforsin isä oli ollut jo aikaisemmin sahaseppänä. Lindforsin omat pojat olisivat todennäköisesti jatkaneet isänsä jalanjäljissä - kuten Lindfors itse teki aikaan - mutta he olivat liian nuoria isänsä kuollessa, joten sahalle tuli uusi seppä muualta.

Manufaktuurien ja sahojen tavoin rautaruukkien käsityöläisten toiminta perustui ruukin privilegioihin ja he olivat ruukin omistajien isäntävallan alaisia. Tosin ruukin metallikäsiyöläiset, kuten vasarasepät, olivat järjestäytyneet omiin ammattikuntiin. Ruukin alaisuudessa työskenteli tavallisia käsityöammattilaisia, suutareita ja räätäleitä, sillä ruukit pyrkivät toimimaan omavaraisina yhteisinä.³²⁹ Myös ruukin käsityöläiset saattoivat tarjota palveluksiaan muulle lähiseudun paikallisväestölle.³³⁰ Hollolan lähistöllä ei kuitenkaan sijainnut ruukkeja, joten tämän ryhmän toiminta ei vaikuttanut tutkimusalueen käsityöläisoloihin.

Muut henkikirjakäsityöläiset

Pitäjänkäsityöläisten ja kartanokäsityöläisten ohella henkikirjoissa mainitaan käsityöläisiä, jotka eivät ole saaneet ammattinimikkeen lisäksi mitään muuta työalueeseen tai statukseen lisätietoa tuovaa määrettä, eikä heitä voi suoranai-

³²⁵ Tosin kaikkia manufaktuureissa työskennelleitä käsityöläisiä ei mainittu henkikirjoissa käsityöläisinä, vaan esimerkiksi Anders Lindholm, joka oli nahkuri, oli toisinaan Messilän Alestalon renki, jonkin aikaa myös torppari.

³²⁶ Suurinta osaa maaseudulla toimivista manufaktuureista voidaan pitää laajennettuina käsityöverstaina. Manufaktuurilainsäädännön mukaan tiettyjä verstaita voitiin perustaa maaseudulle. Annala 1928, 182; Jussila 1977, 184 (Nummi); Schybergson 1992, 87.

³²⁷ Laitoksen vuokraajat tulevat lähteissä ilmi vain kun verstaan vuokra on jäänyt maksamatta tai vuokrasta on tullut erimielisyyttä. Esimerkiksi HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 196; Hollolan talvikäräjät 1830, § 220; Hollolan syyskäräjät 1836, § 289.

³²⁸ Gadd 1991, 303.

³²⁹ Vilkuna 1994, 23,168; Vilkuna 1996, 32, 111.

³³⁰ Gadd selittää tähän olleen hiljainen hyväksyntä. Gadd 1991, 303.

sesti pitää kyläkäsityöläisinä.³³¹ Tähän vähän epämääräiseen ja lähes poikkeuksetta tilapäisesti henkikirjoissa esiintyneeseen käsityöläisryhmään kuuluvia suutareita ja räätäleitä oli tutkimusajanjaksolla alle 20. Joukosta voidaan erottaa kahdenlaisia käsityöläisiä. Ensinnäkin puolet heistä vietti Hollolassa vain vähän aikaa, korkeintaan kaksi vuotta. He näyttävät kokeilleen, saisiko paikkakunnalta toimeentulon, ja tultuaan kielteiseen tulokseen etsiytyivät muualle. Esimerkiksi Vanajan pitäjän pitäjänsuutari Erik Johan Lindholm muutti Lahden kylään vuonna 1831. Hänet on merkitty henkikirjaan pelkästään suutarina, mutta kirjan marginaaleihin on lisätty tieto hänen Vanajassa hankkimastaan pitäjänsuutariasemasta, joka ei pätenyt Hollolassa.³³² Häneltä ei vaadittu myöskään käsityöläismaksua.³³³ Lindholmin siis odotettiin vielä hakevan asemaa Hollolassa erikseen, vaikka henkikirjan ammattinimike kertoi hänen todennäköisesti työskennellen paikkakunnalla suutarina.

Toisinaan lyhytaikaiset ammattimerkinnät johtuivat siitä, että jotkut käsityöläiset eivät kyenneet vakiinnuttamaan asemaansa käsityöläisinä, eivätkä siten myöskään hankkimaan pitäjänkäsityöläisen asemaa. Esimerkiksi David Sparf esiintyi vuosina 1811–1812 henkikirjoissa räätälinä, mutta verorästit ovat todisteena siitä, että hän ei saanut riittävästi toimeentuloa käsityöllä. Hän väräytyi sotilaaksi ja myöhemmin hänen statukseensa vakiintui itsellinen. Lähes 15 vuotta myöhemmin räätäli Mats Lindström haki samalla tavalla pitäjänkäsityöläisaseman sijasta sotilaaksi, joten hänkään ei katsonut voivansa vakiinnuttaa asemaansa käsityöläisenä. Molempia miehiä yhdistivät verorästit, kuten useimpia muitakin käsityönharjoituksesta - ainakin näennäisesti - luopuneita miehiä. Edellä esitellyt esimerkit kertovat siitä, kuinka henkikirjoihin pääsi käsityöläismerkinnällä jo ennen valtakirjan hakemista. Tämä osoittaa sitä, että henkikirjoissa esiintyvät käsityöläiset eivät automaattisesti olleet pitäjänkäsityöläisiä tai että he olisivat suorittaneet ammattimaksuja.³³⁴

Epäviralliset käsityöläiset

Hollolan kylässä työskenteli paljon myös sellaisia käsityön harjoittajia, joiden toiminta oli viranomaisnäkökulmasta epävirallista. He eivät kuitenkaan olleet lähtökohtaisesti laittomia ammatinharjoittajia, eivätkä paikallisviranomaiset juuri puuttuneet epävirallisten käsityöläisten toimintaan. Usein viralliset ja epäviralliseksi tulkitut käsityöläiset työskentelivät samassa kylässä rinta rinnan ilman oikeusprosesseja. Monet epävirallisista käsityöläisistä toimivat käytännössä koko uransa ilman aseman virallistamista ja usein myös viralliset käsityö-

³³¹ Myös Gadd on todennut, että henkikirjoissa on ilman lisämääreitä olevia käsityöläisiä. Gadd 1991, 29.

³³² Asikkalasta, siis samalta käräjäalueelta Hollolaan muuttaneet pitäjänkäsityöläiset kuitenkin hyväksyttiin automaattisesti virallisiksi pitäjänammattilaisiksi.

³³³ Vuoden 1805 manttaaliluetteloiden ohjeissa sanotaan, että vain virallisesti pitäjänkäsityöläiseksi otetut pitäisi lukea maaseutukäsityöläisiksi ja muista käsityöllä toimeentuloa saavista pitäisi käyttää muita termejä. Gadd 1991, 104–105.

³³⁴ Tämän seikan voi havaita myös myöhemmin pitäjänkäsityöläisaseman hankkineiden käsityöläisten keskuudessa. Varsinaisen pitäjänkäsityöläisnimityksen saivat vain valtakirjan omaavat henkilöt, sillä tämä tiesi velvollisuutta suosittaa käsityöläismaksu. Maksua ei näytetä perityn muilta, vaikka Rannan materiaalissaan on tästä esimerkkejä. Ranta 1978, 62, 65.

läiset harjoittivat epävirallista käsityötoimintaa uransa alku- ja loppuvaiheessa. Kaiken kaikkiaan epävirallinen toiminta oli niin yleistä, että sitä on vaikea olla huomioimatta - oli kyse sitten väliaikaisesta tai koko ammattiuran kestäneestä epävirallisesta toiminnasta.³³⁵ Heidän löytämisensä alkuperäisistä lähteistä ei kuitenkaan ole aina kovin yksinkertaista.

Epäviralliset käsityöläiset ilmoittivat toistuvasti ammatikseen käsityön, joten he itse pitivät itseään käsityöläisinä, ja käsityö toi todennäköisesti merkittävän osan perheen tuloista. Heillä oli kuitenkin yleensä toinen ammatti tai nimi, joka näkyi henkikirjojen verotustiedoissa ja tarjosi vakinaisen aseman kyläyhteisössä. Muun muassa maa- tai muonatorpparin status tarjosi laillisen suojelun. Aina ei tosin voida määrittää, oliko käsityö sivu- vai pääammatti, mutta sen voidaan joka tapauksessa katsoa olleen epävirallisille käsityöläisille ammatti, ei vain satunnainen tulonlähde.

Toisinaan epävirallisen toimijan virallinen status jää hämärän peittoon. Heitä ei joko löydy henkikirjoista tai sitten heitä ei ole mahdollista yksilöidä. Osa näistä henkilöistä on mahdollisesti saanut jonkinlaisen vapautuksen henkiveron maksusta. Esimerkiksi räätäli Hans Abelstedt oli kirjattu jatkuvasti rippikirjoihin ja useimmiten historiakirjoihin käsityöammattinsa mukaisesti, vaikka 1800-luvun henkikirjoista häntä ei löydy.³³⁶ Osa epävirallisista käsityöläisistä oli merkitty talonpoikien talouksiin tavallisiksi rengeiksi, joten he eivät suoranaisesti puuttuneet henkikirjoista.³³⁷ Lisäksi heitä kirjattiin itsellisen, muonatorpparin tai mäkitupalaisen asemaan, jolloin he saattoivat hankkia käsityön ohessa lisäansioita tekemällä taloihin palkkatyötä ja saada samalla kyseisiltä talonpojilta laillinen suojelus.³³⁸

Torpparien osuus epävirallisista käsityöläisistä oli niin merkittävä, että heidät voisi jopa nähdä omana kategorianaan, torpparikäsityöläisinä.³³⁹ Torpparinimike oli muissa kuin henkikirjalähteissä alisteinen käsityönimikkeelle, joten käsityöammatti pääsi näkymään lähteissä joko yhdessä torpparinimityksen kanssa tai toisinaan jopa koko torppariasema jäi merkitsemättä.³⁴⁰ Torppareita ei yleensä pidetty laittomina käsityönharjoittajina, vaan he saivat rauhassa toimia käsityöammattialaisina. Käsityönharjoituksen ja maanviljelyksen saattoi yhdistää, koska molemmat olivat kausiluonteisia töitä.³⁴¹

³³⁵ Ehmer puhuu epävirallisesta tai puolilillisista työmarkkinoista. De Munck puolestaan toteaa säännöstelemättömän käsityön olemassaolon. Ehmer 2008, 157; De Munck 2010, 27.

³³⁶ Osalle käsityöläisistä on merkitty rippikirjaan vammoja, jotka saattavat selittää heidän puuttumistaan henkikirjasta. Esimerkiksi räätäli Hans Abelstedtiä ei löydy henkikirjoista, mutta 1780-luvun rippikirja paljastaa Hansilla olleen heikko (*bräcklig*) käsi. Katso Laakso 1997, 45.

³³⁷ Ruotsissa eräissä 1830-luvulla kirjoitetuissa muistelmissa on todettu, että monet käsityölä elantonsa hankkineet henkilöt oli merkitty henkikirjoihin rengeiksi. Gadd 1991, 171.

³³⁸ Nämä nimikkeet kuvaavat enemmän asianomaisten asumismuotoja, ei sitä, millä kaikkialla keinoilla toimeentuloa haalittiin.

³³⁹ Käsityöläisten siirtyminen torppareiksi lisääntyi 1700-luvun lopulla. Laakso 1974, 49, 107-109; Ranta 1978, 204, 256.

³⁴⁰ Gadd 1991, 126.

³⁴¹ Gadd 1991, 58. Torpparien kaksoisasetemasta myös Nikander 1981, 180 (Espoo).

Merkittävää oli myös se, että torpparit maksoivat käsityöläisiä vähemmän veroja, joten torpparin status oli kannattavampi kuin käsityöläisen asema.³⁴² Tästä ja oletettavasti muistakin syistä useat viralliset pitäjänkäsityöläiset pyrkivät mahdollisuuksien mukaan siirtymään torppareiksi, jolloin käsityömaksun suoritusvelvollisuus lakkasi ja toimeentulopohja laajeni.³⁴³ Tällöin käsityöläisstatus hävisi tai ei ilmennyt henkikirjoista, koska niihin oli tärkeintä merkitä suhde maahan ja sitä kautta ilmoittaa verotustiedot.³⁴⁴ Esimerkiksi Anders Lindqvist oli suutari ja torppari, joka oli saanut koulutuksensa isältään. Hänen suutarin ammattitaitonsa oli ilmeinen, sillä kaikissa muissa yhteyksissä 1830-luvun loppupuolelle saakka hänet merkittiin aina käsityöammattilaiseksi ja vain henkikirjat määrittivät miehen torppariksi. Lisäksi hänen Messilässä sijainnutta torppaansa kutsuttiin toisinaan Suutariksi.

Sekatyöläiset ja muut epäviralliset käsityöläiset

Toinen epävirallisten käsityöläisten ryhmä koostui henkilöistä, joille käsityönharjoitus näyttää olleen satunnainen tai väliaikainen ansiotulojen lähde. Heidät on vain toisinaan merkitty lähteisiin käsityöläisiksi, eivätkä käsityöläismerkinnät muodosta jatkuvaa, yhtenäistä sarjaa kuten edellä esitetyillä ryhmillä. Osa heistä oli sekatyöläisiä, joille käsityö oli vain yksi toimeentulon lisä monien joukossa, eikä käsityön merkitys toimeentulon kannalta ollut yhtä ilmeinen kuin epävirallisille käsityöläisille.³⁴⁵ Sekatyöläiset olivat miehiä, jotka yrittivät löytää toimeentuloa keinoilla millä hyvänsä. Lähteissä heidän on useimmiten kirjattu itsellisiksi, reneiksi, sotilaiksi tai muonatorppareiksi, mutta heille on annettu käsityöläisnimikkeitä varsinkin historiakirjoihin ja toisinaan tuomiokirjoihin, rippikirjoihin sen sijaan vain satunnaisesti (TAULUKKO I:1). Näin ollen heidän käsityöammattinharjoituksensa säännönmukaisuus ja jatkuvuus on kyseenalaistettavissa.

Sekatyöläisten käsityönharjoitus oli usein niin pieniskaalasta ja harmittomaksi tulkittua toimintaa, että sitä siedettiin. Osittain kyse oli armeliaisuudesta, mutta myös realiteeteista, sillä ilman omatoimisuutta nämä henkilöt olisivat voineet joutua pitäjäläisten hoidettaviksi. Suurin osa näistä sekatyöläisistä tuli juuri ja juuri toimeen, osalla puolestaan saattoi olla fyysisiä vikoja tai he olivat iäkkäitä, minkä takia he eivät kelvanneet mihinkään muuhun työhön.³⁴⁶ Varsinaiset pitäjänkäsityöläiset eivät aina kokeneet pieniskaalasta työskentelyä uhaksi, eivätkä haastaneet köyhiä itsellisiä laittomasta käsityönharjoituksesta oikeuteen.³⁴⁷ Myös kaupungeissa köyhille sallittiin toissijaista käsityöhön liitty-

³⁴² Gadd 1991, 311–314.

³⁴³ Kuten Gadd on todennut, käsityöläiset vaihtoivat usein avioliiton ja torpan saannin kautta tittelilään. Tällöin pitäjänkäsityöläisten keski-ikä pysyi nuorena talonpoikiin ja muihin tilattomiin verrattuna. Gadd 1991, 154.

³⁴⁴ Katso Ranta 1978, 58; Gadd 1991, 21, 101.

³⁴⁵ K. D. M. Snellin labourers-käsitteen mukaisesti. Snell 1987.

³⁴⁶ Virrankoski 1963, 436.

³⁴⁷ Toisaalta käsityöllä toimeentuloa koonneita köyhiä ja fyysisesti vajavaisia henkilöitä haastettiin jonkin verran oikeuteen ja toisinaan heille annettiin myös langettavia tuomioita. Katso esimerkiksi Jutikkala 1949, 298–299 (Längelmävesi).

vää toimintaa, sillä se ei sanottavasti kaventanut varsinaisten ammattilaisten leipää.³⁴⁸

Sekatyöläiset eivät välttämättä edes kilpailleet varsinaisten käsityöläisten kanssa samoilla reviireillä. Tavallisesti sekatyöläiset toimivat esimerkiksi kengänpaikkaajina tai muissa korjaustehtävissä, eivätkä he siten osallistuneet varsinaiseen tuotantoon. Lisäksi heidän asiakaskuntansa saattoi olla toisenlainen, sillä he tekivät tuotteita ennen kaikkea muulle vähävaraiselle väelle, kun taas vauraammilla talonpojilla oli varaa ja melkein pä velvollisuus työllistää pitäjänkäsityöläisiä. Epävirallisten toimijoiden puoleen jouduttiin kääntymään lisäksi silloin, kun varsinaisilla pitäjänkäsityöläisillä ei ollut aikaa palvella kaikkia asiakkaitaan.³⁴⁹

Sekatyöläisiä oli alle kymmenen prosenttia kaikista käsityöläisistä, lukumääräisesti lähes kolmisenkymmentä. Koska heillä on tavallisesti vain muutama käsityömerkintä, voi osa yksittäisistä merkinnöistä olla kirjurien tekemiä virheitä. Tätä voidaan kuitenkin epäillä vain muutaman yksilön kohdalla. Pitkemmin useat pienet viitteet satunnaisesta ammatinharjoittamisesta ovat yleisiä ja niiden merkitys vahvistuu, kun yksittäisiä merkintöjä tarkastelee henkilöiden elämäkerrallisessa kontekstissa. Monella sekatyöläiseksi tulkitulla henkilöllä voidaan todeta käsityöopintoja ja/tai heidän omistaneen käsityökaluja. He siis todella hallitsivat käsityötaidon. Sekatyöläisten merkitystä paikalliseen tavarantuotantoon ei kuitenkaan ole mahdollista tutkia olemassa olevilla lähteillä tämän tarkemmin. Jo pelkästään sekatyöläisten käsityöharjoituksen löytäminen lähteistä vaatii usein melkoista selvitystyötä.³⁵⁰

Erityisesti entiset sotilaat ovat hyvin edustettuina sekatyöläis-kategoriassa, heidän voisi katsoa jopa muodostaneen oman alaryhmänsä. Sotilaat on perinteisesti yhdistetty käsityöhön, koska sotilaille oli myönnetty oikeus harjoittaa oppimaansa käsityötä, toki vain omaksi hyödyksi ja ilman apulaisia.³⁵¹ Näin ollen 1800-luvun alun sotilastaustaiset käsityöläiset jatkoivat vanhoja perinteitä, eivätkä olleet välttämättä laittomia ammatinharjoittajia. Ruotujärjestelmän purkamisen jälkeen ruotusotilaat pyrkivät mahdollisuuksien mukaan pysymään vanhassa ruotutorpassaan, mutta tämä ei onnistunut kaikilta.³⁵² Osa entisistä sotilaista tarvitsi muita toimeentulokeinoja tai muuta työtä torpan viljelyn ohella, ja käsityö oli yksi työ muiden joukossa. Armeijassa opitulla ammattitaidolla oli oma merkityksensä käsityötoimintaan. Sotilasidentiteetti oli kuitenkin niin vahva, että sotilasnimikkeestä ei luovuttu, vaikka ruotusotaväki oli lakkautettu. Sotilaat toimivat yleensä suutareina, toisinaan myös räätäleinä, mutta hyvin harvoin seppinä tai muissa enemmän pääomaa vaativissa ammateissa.

Esimerkiksi uskitalainen Adam Hell/Häll oli mainittu käsityöläisenä eli räätälinä vain tuomiokirjoissa. Hell oli muissa lähteissä nimikkeillä itsellinen,

³⁴⁸ Papinsaari 1967, 307–308.

³⁴⁹ Halila 1939, 604–605 (Iitti); Saarenheimo 1974, 414 (Pirkkala) Paloposki 1976, 368.

³⁵⁰ Sekakäsityöläisistä vielä luvussa 6.1. *Käsityö yhtenä toimeentulon lähteenä*.

³⁵¹ Söderlund 1949, 226; Niemelä 1991, 127–128. Sotilaiden oikeudesta tehdä käsityötä valitettiin usein. Esimerkiksi Edgrenin mielestä ammattikuntakäsityöläiset eivät ikinä hyväksyneet sotilaiden oikeutta tehdä käsityötä. Edgren 1987, 138–139.

³⁵² Entisten ruotusotilaiden Suomen sodan jälkeisestä sopeutumisesta katso Varstala 2007.

sotilas tai entinen sotilas. Kuollessaan hänet merkittiin haudattujen luetteloon entiseksi sotilaaksi ja itselliseksi. Hell oli kuitenkin saanut monivuotisen koulutuksen käsityöammattiin ennen kuin värväytyi sotilaaksi. Räätälinä työskentelystä kertovat myös miehen vuodelta 1828 peräisin olevaan perukirjaan merkityt räätälin työvälaineet, eli räätälin sakset ja prässirauta, jotka muodostivat suurimman osan hänen jälkeen jääneestä omaisuudestaan. Hän olisi tuskin omistanut sellaisia työvälaineita, ellei hän olisi harjoittanut räätälin tointa edes jonkin verran. Sakset ja prässirauta olisivat kyllä käyneet kaupaksi, jos hän ei olisi niitä itse tarvinnut.³⁵³ Tällaisten Adam Hellin kaltaisten tapausten kohdalla on kuitenkin vaikea määrittellä käsityön määrää tai työn merkittävyyttä toimeentulon kannalta, puhumattakaan siitä millainen ammatti-identiteetti tai taitotaso henkilöillä oli.

Talonpoikainen käsityö

Myös talonpojat saattoivat harjoittaa käsityötä ammattimaisesti tai tehdä tuotteita kotiteollisuutena. Olen kuitenkin jättänyt kotiteollisuuden harjoituksen tämän tutkimuksen ulkopuolelle sikäli kun se on voitu erottaa ammattimaisesta käsityöstä. Käsityötä harjoittavat talonpojat voidaan lukea kategoriaan muut käsityön harjoittajat, koska on vaikea arvioida heidän käsityötuotantonsa laatua ja määrää. Talonpoikainen käsityöosaaminen, erityisesti takomistaidot, olivat yleisesti tunnettuja. Tähän viittaavat muun muassa useiden talojen Seppälänimet, sekä muut vastaavat, käsityöhön viittaavat talonnimet ja sukunimet.³⁵⁴ Paikallishistoriat ovat täynnä toteamuksia siitä, kuinka taitavimmat talonpojat takoivat myös muille.³⁵⁵ Talonpojilla oli kotiteollisuuden piirissä oikeus tehdä tuotteita omaan käyttöön tai myyntiin, joten heidän eivät olleet suoranaisesti laittomia käsityönharjoittajia.³⁵⁶ Harvemmin käsityötä harrastettiin kuitenkaan niin paljon ja näkyvästi, että siitä sai ammattinimikkeen. Talonpojat saattoivat hankkia lisäansioita käsityöllä samasta syystä kuin torpparitkin, maanviljelystyöt olivat sesonkiluontaisia ja jätti tilaa muille töille. Tämä osaltaan sopii uutteen vallankumouksen vaatimukseen lisääntyneestä työpanoksesta.

Samaan tapaan kuin käsityön ja maanviljelyksen yhdistäminen jää asiakirjalähteissä usein näkymättömiin, talonpoikaisuuden ja käsityön yhdistämisestä on hyvin vähän jälkiä, koska nimityksenä ja statuksena talonpoika (*bonde*) peittää muut mahdolliset ammatit ja sosiaalista asemaa osoittavat tittelit, myös käsityöläisnimikkeet. Lisäksi talonpojista käytettyyn nimistöön kuuluu titteli isäntä, lähteissä sana *vård* (tai *vd*), joka yhtäläisesti peitti alleen mahdolliset käsityöstatukset. Tämä poikkeaa torppari-nimityksestä, joka saattoi hyvinkin jäädä

³⁵³ Hell'in esiintyessä oikeusistuimessa ei ollut kyse räätälinä työskentelystä, vaan Hell oli vastaamassa oikeudessa pahoinpitelysyytteeseen. HMA, Hollolan talvikäräjät 1811, § 226; HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1828.

³⁵⁴ Kuten myös nimet Nikkari tai Skinnari. Talonnimet ovat yleensä peräisin 1700-luvun alusta, joten tilanomistajien käsityötaidon täytyi olla kyseiseltä tai vielä varhaisemmalta ajalta. Jutikkala 1954, 23–24 (Längelmävesi).

³⁵⁵ Halila, 1939, 231 (Iitti); Åkerblom 1950, 326 (Sipoo); Keskitalo 1964, 251–252 (Hausjärvi); Suvanto 1965, 272 (Kuhmoinen); Arajärvi 1973, 214 (Urjala); Saarenheimo 1974, 410 (Pirkkala); Mäntylä 1976, 242 (Hattula); Oksanen 1981, 475–476 (Anjala); Oksanen 1985, 350 (Elimäki).

³⁵⁶ Gadd 1991, 306.

käsityöläisnimikkeen varjoon. Maanomistus ja samalla talonpoika-nimitys jäivät harvinaiseksi käsityötä harjoittaville henkilöille, mutta tämä ei välttämättä kuvaa todellista tilannetta.³⁵⁷ Talonpojista käytettyjä käsityönimikkeitä tulee esille jonkin verran muissa kuin verolähteissä. Yleensä tällöin oli kyse sepän taidot omaavista talonpojista siitä syystä, että takominen oli alun perin ollut talonpoikien luontainen oikeus.³⁵⁸ Lisäksi sepille nousu talonpoikaissäätöyn oli muita käsityöaloja helpompaa, koska he pystyivät hankkimaan vaurautta ja sen vuoksi esimerkiksi menestymään avioliittomarkkinoilla.³⁵⁹

Käsityötä pidetään perinteisenä toimeentulokeinona talonpoikien nuoremille pojille, eli väistyville perillisille, erityisesti 1700-luvun puolella.³⁶⁰ Talonpoikaissukuun kuuluva käsityöläinen saattoi kuitenkin periä tilan ja talonpoikaisaseman, jos isäntänä toiminut sukulainen, yleensä vanhempi veli, kuoli. Lisäksi tilan jakaminen useamman pojan kesken auttoi esimerkiksi Gabriel Johanssonia nousemaan isännän asemaan aiotun sepän uran sijaan.³⁶¹ Näin ”tavallinen” ura käsityöläisenä vaihtuikin talonpojan asemaan, eikä käsityöstä tullut virallista ammattia, vaikka tämä oli ehkä ollut suunnitelmassa pojan lähtiesä käsityöoppiin.

Talonpoikaistaustaisilla käsityöläisillä ikä vaikutti käsityötittelin näkymiseen, sillä joillakin talonpojilla saattoi olla nuorina miehinä muutamia seppämerkintöjä. Nämä lähdemerkinnät hävisivät yleensä viimeistään pojan ottaessa talon isännyyden vastaan. Tällöin käsityöläisnimike vaihtui talonpoika-titteliin tai miehestä puhuttiin isäntänä.³⁶² Esimerkiksi Israel Johanssonista löytyy nuorena isänä lasten syntymien yhteydessä muutamia seppämerkintöjä, mutta myöhemmin ne häviävät talonpoika-nimityksen alle. Hänen yhdeksästä lapsestaan toisen ja neljännen kohdalle isä on merkitty sepäksi, mutta myöhemmin hänestä käytettiin yksinomaan talonpoika-nimitystä.³⁶³ Israelin isä oli toiminut seppänä lähes 20 vuotta, joten sepän taito ja mahdollisesti myös työvälaineet olivat periytyneet suvussa.

Talonpoikaisperheen vesoja ei laitettu ainoastaan sepän oppiin, vaan heitä koulutettiin myös suutareiksi ja räätäleiksi. Talonpoikaistaloudessa asuvat suutarit ja räätälit olivat kuitenkin yleensä väistyviä perillisiä ja heitä nimitettiin talonpojan pojiksi, sediksi tai he olivat muuten syytinkiläisen asemassa. Esimerkiksi Carl Simonsson Hankaan Jussilan tilalta oli muutamissa yhteyksissä merkitty suutariksi. Tavallisimmin hänet oli kirjattu lähteisiin talonpojan pojaksi, myöhemmin vanhempien kuoltua itselliseksi, mutta miehen kuoltua epäsel-

³⁵⁷ Tästä ovat poikkeuksena käsityöläiset, jotka myöhemmin siirtyivät käsityöammateista talonpojiksi.

³⁵⁸ Tämän tulkinnan on tehnyt Ranta 1978, 88–89.

³⁵⁹ Tästä lisää luvussa 6.2. *Käsityöläisestä talonpojaksi*.

³⁶⁰ Laakso 1974, 112–123; Ranta 1978, 160.

³⁶¹ Gabriel Johanssonin seppätausta näkyi ainoastaan lastenkirjasta. Hollolan seurakunta, lastenkirjat 1790–1820.

³⁶² Gadd 1991, 21; Ranta 1978, 57–59.

³⁶³ Hollolan seurakunta, syntynneiden ja kastettujen luettelot 5.5.1814, 16.9.1817.

vissä olosuhteissa järjestettiin tapauksesta kuolinsyytutkinta, jolloin hänestä puhuttiin jatkuvasti suutarina.³⁶⁴

Kaiken kaikkiaan vaikuttaa usein sattumalta, että talonpoikaisen käsityöläisen ammatti tulee lähteissä näkyviin. Tämän vuoksi on todennäköistä, että käsityöharjoitus oli talonpoikien keskuudessa yleisempää kuin mitä tässä tutkimuksessa on kyetty nostamaan esille. Kaikista käsityötä ammattimaisesti harjoittaneista talonpojista ei käytetty käsityöläistitteliä, joten he jäivät tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Käsityön tekijät ilman ammattinimikettä

Kaikki käsityöharjoitus ei ollut näkyvää, eikä kaikkia käsityöntekijöitä kutsuttu asianmukaisilla ammattinimikkeillä. Erityisesti naisten tekemä käsityö rajautui ammattikäsityön ulkopuolelle, sillä aikalaiset eivät käyttäneet naisista käsityöhön viittaavia ammattinimikkeitä ennen kuin ompelijat yleistyivät 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.³⁶⁵ Tämä ei tarkoita sitä, että naiset eivät hankineet toimentuloaan käsitöillä - aikalaiset eivät vaan pitäneet heidän toimintaansa ammattikäsityönä.³⁶⁶ Tutkimusalueella on kuitenkin viitteitä siitä, että joidenkin naisten toimeentulo perustui ainakin osittain käsityöhön.³⁶⁷ Tämä koski erityisesti tekstiilituotantoa, josta suurin osa oli perinteisesti kotitalouksissa tapahtuvaa vaatteiden valmistusta, mutta kankaita kudottiin myös palkkion houkuttelemisena. Esimerkiksi piika Eva Flink Uskilasta haki maksamatonta kudontapalkkaa talonpoika Carl Carlsson Iso-Keisarin vaimolta Catharina Gustafsdotterilta.³⁶⁸ Tämä on kuitenkin ainoa tuomiokirjoista löytyvä esimerkki, joissa käsitellään naisten tekemää käsityötä.³⁶⁹ Lisäksi kangaspuut tulivat usein esille perukirjainventaarioissa pellavanviljelyseutuna tunnetulla alueella, joten kankaankudonta näyttää olleen yleistä alueella.³⁷⁰ Pääsääntöisesti kankaiden kudonta näyttää kuitenkin liittyneen kotiteollisuuden alaan.

Myös käsityötaitoiset rengit saattoivat lisätä vuosipalkkaansa tekemällä käsitöitä ilman että heistä olisi käytetty ammattinimikettä. Renki Thomas Gabriellsson haki käräjillä talonpoika Joseph Johansson Seppälältä puuttuvaa palkanosaansa. Kiinnostavaa jutussa on se, että tavallisen palkan lisäksi rengille oli

³⁶⁴ Hollolan talvikäräjät 1834, § 214. Lisäksi Carl Simonssonista on syntyneiden luettelossa yksi maininta suutarina, muuten hän esiintyy talonpojan poikana tai itsellisenä. Hollolan seurakunta, syntyneet ja kastetut 6.5.1819.

³⁶⁵ Naisilla oli oikeus ommella naisten vaatteita, mutta ompelevista naisista ei käytetty räätäli-nimikettä. Hollolan ensimmäinen käsityöläisnainen oli ompelija Lahden kauppalasta. Söderlund 1949, 197; Edgren 1987, 140, 231.

³⁶⁶ Vertaa Vainio-Korhonen 1998.

³⁶⁷ Naisten harjoittamaa käsityötä siedettiin, koska sitä pidettiin niin pieniskaalaisena toimintana. Sitä myös tarvittiin jokapäiväisessä elämässä ja kotitalouden piirissä. Söderlund 1949, 144.

³⁶⁸ Eva Flink halusi saada palkkaa 6 killinkiä kynnärältä. Kaiken kaikkiaan hän oli kutonut 32 kynnärää sinistä palttinakangasta. Hollolan syyskäräjät 1827, § 178. Jutun lopputulos jää kuitenkin hämärän peittoon.

³⁶⁹ Juttujen vähäisyyteen vaikuttaa se, että en ole varsinaisesti etsinyt esimerkkejä naisten harjoittamasta käsityöstä, vaan olen ensisijaisesti keskittynyt havaitsemaan käsityöläismerkintöjä, jotka siis liittyvät ainoastaan miehiin.

³⁷⁰ Kangaspuut ja/tai rukki oli merkitty neljään kahdestakymmenestä käsityöläistaloudesta. HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1810-1845; Hollolan seurakunta, perukirjat 1810-1845.

maksettu erikseen niin kutsutuista räätälin töistä (*skräddare lön*). Mitä räätälin-työtä hän teki ja kuinka paljon, jää epäselväksi. Työ kuitenkin määriteltiin erikseen räätälin työksi, eikä tästä korvauksesta ollut kiistaa.³⁷¹ Eräässä toisessa jutussa nahkuri Heleniuksella oli käynyt varkaita ja erästä varkaaksi syytetyistä miehistä, renki Johan Eklundia, pidettiin taitavana ”suutarin käsityössä”. Helenius arveli häneltä varastettujen nahkojen joutuneen Eklundin tekemien kenkien materiaaliksi. Myöskään Eklundia ei voi pitää minään varsinaisena käsityöläisenä, vaan käsistään taitavana renkinä, jonka maineesta oli nähtävästi toisinaan myös haittaa.³⁷²

Maksua käsityösuorituksista saattoivat periä myös muut kuin varsinaiset käsityöläiset ilman pelkoa tulla haastetuksi oikeuteen laittoman käsityön tekemisestä. Entinen siltavahti Johan Andelin, jonka mainittiin olevan taitava sekä maalarin että satulasepän työssä, oli tehnyt kyseisiä töitä talonpoika Mats Isakkilalle, kun palkasta tuli kiistaa. Käräjillä Mats Isakkila myönsi Andelin maallanleen hänelle yhden kaapin sekä valmistaneen ratsastussatulan, mutta piti Andelinin palkkavaatimuksia liian suurina. Andelin oli oman kertomuksensa mukaan saanut korvausta 7 ruplaa ja 20 kopeekkaa, vaikka Andelinin vaatima asianmukainen korvaus oli 15 pankkiruplaa.³⁷³

En ole ottanut Andelinia tai muitakaan edellä mainituista rengeistä tutkimusjoukkooni, sillä heistä ei ole varsinaisesti käytetty käsityöläisnimitystä, vaikka he selvästi saivat käsityöstä toimeentuloa. Esimerkit osoittavat, kuinka käsityönimike saattoi tulla satunnaisesti esille. Samalla tavalla se saattoi jäädä piiloon, joten yleiseen kysymykseen siitä, voiko kaikkia käsityöläisiä tavoittaa, on vastaus kielteinen. Käsityö toi esimodernina aikana toimeentuloa hyvin monelle henkilölle. Heistä kaikista ei edellä osoitetun kaltaisesti käytetty käsityöläisnimitystä tai heidän käsityötaitonsa ei muuten tullut esiin asiakirjalähteissä. Tämä on harmillista erityisesti naiskäsityöläisten kohdalla, sillä se jättää heidät kategorisesti tutkimuksen ulkopuolelle ja vinouttaa tutkimustuloksia. Koska kaiken käsityön jäljille on mahdotonta päästä, tyydyn tarkastelemaan niitä, jotka ovat joko tehneet käsityötä niin paljon tai hyvin säännönmukaisesti, että he ovat saaneet siitä asianmukaisen nimityksen. Prosopografisen analyysin keinoin tavoitetaan kuitenkin valtaosa ammattimaisesti käsityötä harjoittaneista miehistä.

Laiton käsityö

Raja sen välillä, mikä oli hyväksyttyä epävirallista toimintaa ja mikä laitonta käsityötä, on nykypäivästä katsoen hankala ymmärtää. Samalla voidaan kysyä, miten näitä on käsitelty, ja kuinka epävirallisia tämän luokittelun tässä tutkimuksessa saaneet käsityöläiset aikalaisten silmissä oikein olivat? Oliko kyse sittenkin kirjoit-

³⁷¹ Rengille oli luvattu vuosipalkkana 14 taaleria, mutta Seppälä maksoi vain 12 taaleria ja 24 killinkiä. Syy tähän oli se, että renki oli ollut poissa töistä kaksi päivää, jolloin toinen henkilö oli pitänyt palkata täksi ajaksi. HMA, Hollolan syyskäräjät 1837 § 303. Kyseistä Thomas Gabrielssonia ei ole merkitty Hollolaan räätäliksi, eikä hän ollut ainakaan Hollolassa räätälin oppilaana.

³⁷² HMA, Hollolan syyskäräjät 1840 § 393.

³⁷³ HMA, Hollolan syyskäräjät 1834 § 248; Hollolan talvikäräjät 1835 § 213.

tamattomista ja yleisesti hyväksytyistä tavoista, joiden mukaan paikallisyhteisö toimi?

TAULUKKO I:2 Laiton käsityö Hollolan tuomiokunnan tuomiokirjoissa 1810–1840

vuosi ja juttu	vastaaja	kantaja	viranomainen	tuomio	muuta
1813 tk § 53	pitäjänpuuseppä Mats Häggstedt	vänrikki Johan Polón	nimismies Anders Johan Becker	vapautus	pitäjänkäsityöläinen ja pappilan torppari
1826 sk § 136 * Asikkala	räätilin oppilas Adam Muckolin	pitäjänräätili Johan Wichman		sakot fuskauksesta	myös asiakkaat mainitaan
1826 sk § 164	suutarin oppilas Anders Johansson	pitäjänsuutari Adam Eklund		sakot fuskauksesta	
1829 sk § 262	renki Mats Henriksson		nimismies Anders Johan Becker	sakot fuskauksesta	myös veli tuomittiin
1830 tk § 192	suutarin oppilas Johan Rosengren		nimismies Anders Johan Becker	sakot fuskauksesta	käräjillä humalassa
1832 tk § 277	suutarin oppilas Gustaf Gustafsson	pitäjänsuutari Carl Palmgren		sakot fuskauksesta	
1835 tk § 205	talonpojan poika Anders Papula	pitäjänräätili Johan Nyholm	nimismies Erik Wilhelm Sillfors	sakot fuskauksesta	haki seuraavaksi pitäjänkäsityöläiseksi
1838 tk § 217	pitäjänsuutari Elias Rosberg	pitäjänsuutari Anders Lindroos		vapautus	oli pitäjänsuutari
1838 tk § 218	renki Enevald Michelsson	pitäjänsuutari Anders Lindroos		vapautus	oli kylän suoje-luksessa
1840 sk § 204 * Asikkala	seppä Johan Perenius	pitäjänseppä Johan Sarlund		sakot fuskauksesta	osapuolet toimineet samalla alueella jo 10 vuoden ajan

* Nämä tapaukset eivät ole Hollolan Uudenmaan ja Hämeen läänin käräjiltä, vaan Kymenkartanon läänin puoleisesta Hollolasta (1826 sk § 136) ja Asikkalan käräjiltä (1840 sk § 204).

Huom. tk = talvikäräjät, sk = syyskäräjät

Lähde: HMA; Hollolan tuomiokirjat 1810–1840

Oli useita syitä, miksi käsityön teosta ei aina vaadittu erityisiä veroja ja miksi epävirallista toimintaa siedettiin. Osittain tämä johtui siitä, ettei kruunun virkamiehillä ollut velvollisuutena jahdata laittomia, ilman valtakirjaa toimivia käsityöläisiä, vaikka nimismiehille näyttää syntyneen oikeusjuttujen käsittelyn

kautta oma roolinsa.³⁷⁴ (TAULUKKO I:2) Periaatteessa laittoman käsityöläisen toiminnasta saattoivat valittaa vain asemansa uhatuksi tunteneet pitäjänkäsityöläiset. Mahdollisesti viralliset käsityöläiset olivat voimattomia näin laajan epävirallisen työskentelyn edessä tai epäviralliset käsityöläiset eivät muodostaneet merkittävää uhkaa pitäjänkäsityöläisille. Olivatko he aina edes tietoisia epävirallisten käsityöläisten toiminnasta? Laittomien käsityöläisten jahdissa oli tärkeänä tekijänä myös se, että asiakkaan näkökulmasta ei ollut rikollista käyttää laillistamattoman käsityöläisen palveluita ja asiakkaita ei tästä rankaistu.

Varsinaisia oikeusjuttuja laittomia käsityönharjoittajia vastaan ei ole useita, tuomiokirjoista ja sakkoluetteloista löytyy ainoastaan kymmenen tapausta.³⁷⁵ Tämä kertoo toiminnan hiljaisesta hyväksynnästä.³⁷⁶ Rangaistus laittomasta käsityöstä eli fuskauksesta oli vuoden 1734 lakiin perustuen 10 taalerin sakot ja toisinaan langettavan tuomion saaneen piti maksaa myös kantajan oikeuskulut. Kaupungissa takavarikoitiin sekä laittoman käsityöläisen työkalut kuin laittomasti tehdyt tuotteet, mutta Hollolassa esille tulleissa jutuissa ei näihin seikkoihin puututa.³⁷⁷ Koska Hollolassa langetettiin ainoastaan sakkoja, tuomiot eivät estäneet epävirallisen käsityön harjoitusta.

Laittomasta käsityöstä syytettiin ja tuomittiin monenlaisia henkilöitä.³⁷⁸ Oman joukkonsa muodostavat vieraspaikkakuntalaiset oppipojat, kuten Johan Rosengren, joka oli lähtenyt Lammilta Hollolaan työskentelemään, oletettavasti ilman muuttokirjaa, sillä tästä ei ole kirkonarkistossa merkintää.³⁷⁹ Samankaltainen tapaus on Gustaf Gustafsson, jos hänet on oikein identifioitu Carl Gustaf Fileniukseksi, joka oli naapuripitäjästä Kärkölästä muuttanut suutarin oppilas. Hän oli syytteen saatuaan vasta saapunut Hollolaan, eikä ollut näin ehtinyt virallistamaan asemaansa. Toisaalta saatu tuomio ei estänyt Fileniuksen toimintaa

³⁷⁴ Myös kaupungeissa laittoman ammatin harjoittamista valvoivat toiset saman alan ammattiharjoittajat omien ammattikuntiansa kautta. Laittomaan käsityöhön liittyviin jahteihin ja tarkastuksiin piti saada maistraatin lupa. Söderlund 1949, 107-108, 170. Laittomasta ammatinharjoittamisesta kansainvälisesti esimerkiksi Farr 1997b, 47-49; De Munck 2010. Normien ja käytännön suhteesta Farr 2000, 81-91.

³⁷⁵ Näistä kaikki eivät suoraan liity Hollolan pitäjään, mutta tapausten vähäisen määrän vuoksi kaikki löydetyt jutut on otettu mukaan analyysiin.

³⁷⁶ Fuskaussyyteitä tai pyyntöjä ryhtyä toimiin laittomia käsityöläisiä vastaan tapaa myös lääninkanslian anomusdiareista, jolloin niihin yleensä vastattiin kehottamalla kääntymään alueen nimismiehen puoleen. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslian anomusdiarit 1810-1818.

³⁷⁷ Edgren 1987, 136; työvälineiden takavarikoinnin mainitsee myös Åkerblom 1950, 331 (Sipoo).

³⁷⁸ Olle Sirén mainitsee, että Pernajassa oikeuteen haastettiin laittomina käsityöläisinä myös itsellisvaimoja, renkejä, merimiehiä ja sotilaita. Sirén 1981, 213. Rosenberg taas tuo esille Mäntsälästä laittomasta käsityön harjoituksesta tuomitun suutarin oppilaan. Rosenberg 1993, 126.

³⁷⁹ Suutarin oppilas Johan Rosengren Lammin pitäjän Yläneen kylästä oli tavattu harjoittamasta kenkien tekoa Hollolassa, vaikka hänellä ei ollut tähän valtuuksia. Oikeudessa oppilas myönsi vaateet oikeiksi, mutta puolustautui sillä, ettei ollut aikaisemmin tehnyt mitään tällaista. Johan Rosengren tuomittiin fuskauksesta kuninkaallisen resoluution 12.4.1739 § 53 mukaan 10 taalerin sakkoihin. Lisäksi hän oli esiintynyt käräjillä juovuksissa, joten maksettava tuli lisää. HMA, Hollolan talvikäräjät 1830, § 192.

käsityön parissa, vaikka kovin vakiintunutta toimeentuloa hän ei kenkiä tehden saanut.³⁸⁰

Vieraspaikkakuntalaiseksi oppipojaksi voidaan lukea myös Mats Henriksson, vaikka hänen tapaus poikkesi lähtökohdiltaan tavallisesta fuskaussyytöksestä. Nimismies Anders Johan Becker nosti käräjillä kanteen korpikyläläistä talopoika (oikeasti lampuoti) Johan Henriksson Sirolaa vastaan, koska tämä oli antanut kirjoituttaa veljensä Mats Henrikssonin manttaaliluetteloon rengiksi, vaikka Mats oli tehnyt räätälintöitä usealle henkilölle.³⁸¹ Johan Sirola myönsi, että hänen veljensä on merkitty henkikirjoihin rengiksi, mutta Mats itse kiisti harjoittaneensa räätälin tointa muualla kuin lisakkilan talossa, josta hän sai työpalkkana lainata talon hevosta. Samassa kylässä asunut lautamies kuitenkin todisti Mats Henrikssonin harjoittaneen räätälin työtä monessa kylän talossa, myös lautamiehen itsensä luona. Näin kanne tuli toteen näytetyksi ja molemmat veljekset saivat 10 taalerin eli 4 ruplan ja 80 kopeekan sakot. Syytekohtat vain erosivat, vanhempi veli tuomittiin henkikirjoitukseen liittyvästä väärän tiedon ilmoittamisesta ja nuorempi fuskauksesta.³⁸² Ketään ei kuitenkaan syytetty laittoman käsityöläisen työllistamisestä, eikä asiassa kuultu muita käsityöläisiä.

Toisaalta epävirallisesti toiminut käsityöläinen saattoi harjoittaa ammattiin useita vuosia ennen kuin hänet haastettiin käräjille. Talonpojan poika Anders Papula-Pavenius oli ehtinyt tehdä räätälin töitä jo vuosia, sillä ensimmäinen maininta miehen ammatinharjoittamisesta oli käräjillä vuonna 1830, mutta vasta viisi vuotta myöhemmin pitäjänräätäli Johan Nyholm Hankaan kylästä valitti Anders Simonsson Papulan Hahmajärven kylältä ”palvelevan rahvasta laittomalla käsityöllä”.³⁸³ Papulan oikeudenkäynti oli lauantaipäivän viimeinen juttu. Kun käräjät seuraavana maanantaina jatkoivat toimintaansa, oli ensimmäinen käsiteltävä asia Anders Papulan pitäjänkäsityöläisanomus. Kyseisessä oikeuskäsittelyssä ei kuitenkaan tule millään tavalla ilmi se, että Papula, joka nyt kutsui itseään Paveniukseksi, oli tuomittu pari päivää aikaisemmin laittoman käsityön harjoittamisesta, vaan juttu käsiteltiin tutuilla fraaseilla ja Paveniukselle myönnettiin puoltolause.³⁸⁴

Fuskaussyytteistä saaneista vain seppä Johan Pereniusta voidaan varsinaisesti pitää epävirallisena käsityöläisenä, joka oli palvellut paikallista asiakas-

³⁸⁰ Naapurikylässä asuva pitäjänsuutari Carl Palmgren nosti Gustaf Gustafssonin vastaan syytteen, sillä tämä oli ”palvellut rahvasta suutarin työllä, johon hänellä ei ollut vielä valtuuksia”. Gustaf Gustafsson myönsi kanteen oikeaksi, mutta pyysi vapautusta sakoista. Hänet kuitenkin tuomittiin sakkoihin sen perusteella, ettei häntä ollut otettu vielä kärjäkunnan suutariksi. Sakkoja suutarin oppilas sai perinteiset 10 taaleria, minkä lisäksi hänen piti korvata Palmgrenin oikeudenkäyntikuluja 2 ruplalla. HMA, Hollolan talvikäräjät 1832, § 277.

³⁸¹ Seuraavana vuonna Mats Henriksson, tällöin sukunimellä Vinberg, haki virallisen pitäjänkäsityöläisen puoltolauseetta, joka hänelle myönnettiin. Varsinaisen uransa Vinberg teki Kärkölän puolella. HMA, Hollolan talvikäräjät 1830, § 192.

³⁸² HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 262.

³⁸³ Vuonna 1830 Papula oli saanut räätälintöistä palkaksi väärennetyn setelin, jonka hän oli laittanut eteenpäin. Tällöin Anders Papulaa ei kuitenkaan nimitetty räätäliksi, vaan talonpojan pojaksi, joka oli tehnyt räätälin työtä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 133.

³⁸⁴ HMA, Hollolan talvikäräjät 1835, § 205 ja § 206.

kuntaansa jo kaksikymmentä vuotta. Kun Perenius sai syytteen laittoman käsityön harjoituksesta, oli valittajana naapurikylässä asunut pitäjänseppä Johan Sarlund, joka oli sietänyt laittomaksi haastamaansa sepän toimintaan vähintään vuosikymmenen. Mistä syystä hänen kärsivällisyytensä loppui, vai oliko miesten välille syntynyt jotain muuta erimielisyyttä, ei lyhyestä kärjäkäsitteystä selviä. Poikkeuksellista tässä tapauksessa oli myös se, että siinä tuomittiin sepä, muuten kiistakysymykset ratkottiin lähinnä suutareiden ja räätäleiden kesken. Eräs syy tähän oli siinä, että näitä kahta ammattia oli helpompi harjoittaa salaa.³⁸⁵ Toisaalta ne eivät myöskään vaatineet yhtä paljon alkupääomaa kuin sepän työ, joten myös itselliset saattoivat tehdä näitä käsitöitä.

Vastaajien lisäksi voidaan tarkastella sitä, ketkä toivat näitä syytöksiä käräjille. Jos laittomiksi syytetyille käsityöläisille oli tunnusomaista, että he olivat vasta-alkajia tai vielä oppilaita sekä usein vieraspaikkakuntalaisia, myös kantajissa eli syytösten nostajien joukosta voidaan erottaa tiettyjä yhteneväisiä piirteitä. Suurin osa kantajasta ei ollut myöskään syntyperäisiä hollolalaisia. He olivat saaneet valtakirjansa melko hiljattain, kolmesta viiteen vuotta aiemmin. Näin ollen kantajien omakaan asema ei välttämättä ollut täysin vakiintunut. Lisäksi suurin osa oikeusjutuista koski 1830-lukua, joka oli tunnetusti taloudellisesti vaikeaa aikaa. Näin ollen oli ymmärrettävää, että vasta hiljattain pitäjänkäsityöläisaseman vakiinnuttaneet ammattilaiset tunsivat asemansa uhatuksi, ja haastoivat kilpailijoitaan, yleensä vielä oppipoika-asteella olleita käsityöläisiä, laittomasta ammatinharjoittamisesta käräjille. Tämä on kuitenkin hivenen ristiriidassa sen käytännön kanssa, että toisinaan käsityöläiset harjoittivat käsityötä omaan laskuunsa ennen kuin hankkivat virallisen pitäjänkäsityöläisen aseman. Omaan laskuun työskentely, eli epävirallisena käsityöläisenä toimiminen, oli kuitenkin tuotu esille myönteisenä seikkana useassa hakemuksessa.³⁸⁶

Käsityöläisten nostamat fuskaussyytteet eivät kuitenkaan joka kerta menneet läpi.³⁸⁷ Kärköläinen suutari Anders Lindroos syytti renki Enevald Michelssonia laittomasta suutarin työstä. Rengin edustaja kertoi puolustukseksi sen, että rengillä oli hallussaan torppa Marttilan kylästä ja hän oli lupautunut tekemään Marttilan kyläläisille suutarin käsityötä. Hän oli tuomiokirjoissa käytetyn sanamuodon mukaisesti ”liittoutunut kyläläisten kanssa”, eli hänellä oli sopimus kyläläisten kanssa ja häntä pidettiin täysivaltaisena käsityöläisenä. Näin oikeus päättyi hylkäämään syytteet perustellen tuomiotaan sillä, että Enevald oli Marttilan kyläläisiä, omisti sieltä torpan ja oli hoitanut suutarin tehtävää jo 20 vuoden ajan, joten hän ei ollut laitton käsityöläinen.³⁸⁸ Vakituinen asuinpaikka ja kyläyhteisön jäsenyys sekä torpan pito siis vapauttivat laittoman

³⁸⁵ Papinsaari 1967, 32; Edgren 1987, 138. Myös Pohjanmaalla oli käräjillä eniten laittomia suutarin ja räätälin ammatin harjoittajia. Ranta 1978, 258.

³⁸⁶ Katso tästä luku 4.1. *Hakemuskäytännöt paikallisyhteisössä.*

³⁸⁷ Suutari Lindroosin toinen laittoman käsityön harjoittamiseen liittyvä kanne oli yhtä epäonnistunut. Lindroos syytti toista suutaria, Elias Rosbergiä, Levannon Mäntsälästä siitä, että hän tekee suutarin työtä Hongiston ja Levannon kylässä, siis Lindroosin työreviirillä, vaikka häntä ei ollut otettu pitäjänsuutariksi. Rosberg myönsi tekevänsä suutarin työtä Levannon kyläläisille, mutta kertoi olevansa pitäjänsuutari, joten tämäkin juttu kuivui kasaan. HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 218.

³⁸⁸ HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 217.

käsityön harjoittamiskanteilta. Tämä tuotiin esiin myös silloin, kun muurari Mats Häggstedtiä syytettiin laittomana puuseppänä toimimisesta. Yksi perusteluista syytteiden hylkäämiseen oli se, että Häggstedt oli pappilan torppari. Myöskään Häggstedt ei ollut mikään uusi tulokas, vaan oli ehtinyt toimia vuosikausia paikkakuntalaisten ”apuna muurarin työssä”.³⁸⁹

Eräs laittomaan ja epäviralliseen käsityönharjoitukseen liittyvä käytäntö on syytä tuoda esille, vaikka sitä ei ole tavattu Hollolasta. Epävirallisen tai laitottoman käsityön harjoittaja voitiin velvoittaa maksamaan vuosittaista korvausta työstään aiheutuvista vahingoista ja tulonmenetyksistä alueen varsinaiselle pitäjänkäsityöläiselle.³⁹⁰ Virallisen käsityöläisen työskentelyreviirille tunkeutumisesta saattoi siis selvitä rahalla. Tavan voi nähdä eräänlaisena vuokrana tai työoikeuden siirtona, sillä maksusta puhuttiin sovintorahana. Tällaisen maksun vaatimista kuitenkin paheksuttiin ja käytäntö kiellettiin 1850-luvulla.³⁹¹

³⁸⁹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1813, § 53.

³⁹⁰ Jutikkala 1934, 471 (Sääksmäki).

³⁹¹ Halila 1939, 603–606 (Iitti); Arajärvi 1959, 296–297 (Lempäälä); Saarenheimo 1974, 414 (Pirkkala); Narva 1987, 201–203 (Orimattila).

II YHTEISÖ

"... Mutta onpa hän vaan puusuutari, viheliäinen nakertaja, jolla ei koskaan ole toivoa mestariksi, johon arvoon minä taidan astua jo ensimmäisissä käräjissä..."

- Nummisuutarin Esko

*Maaseutukäsityöläiset olivat tärkeä osa paikallisyhteisöä, joka hämäläisessä kulttuuri-
piirissä vielä 1800-luvun alussa koostui yhdellä kylätontilla lähekkäin asuneista talon-
poikaisruokakunnista. Tässä osiossa tarkastelen ennen kaikkea sitä ympäristöä, jossa
käsityöläiset työskentelivät, asuivat ja elivät. Käsityöläiset olivat yhteisönsä arvostettu-
ja jäseniä, jotka erottuivat muista paitsi käsityötaitojensa ja yhteiskunnallisen asemansa
niin myös toimintatapojensa takia. Käsityöläiset olivat niitä harvoja maaseutuyhteisön
jäseniä, joiden ei katsottu saaneen toimeentuloaan suoraan maa- ja metsätaloudesta.
Käsityöläiset eivät kuitenkaan muodostaneet erillistä ryhmää paikallisyhteisön sisällä,
vaan olivat integroituneet ympäröivään yhteisöön monin tavoin muun muassa puo-
lisonvalinnan ja kummiverkostojen kautta.*

*Analysoin osion ensimmäisessä luvussa käsityöläisten toimintakentässä tapahtuneita
muutoksia ja lainsäädännön tuomia rajoitteita kuten myös tutkimusaikana toimineiden
käsityöläisten määrää. Toinen luku käsittelee käsityöläisiä yhteisönsä jäseninä sekä sitä,
miten yhteisön jäsenyys näkyi ammatin harjoituksessa, mutta myös sen ulkopuolisessa
elämässä.*

3 Maaseutuyhteisö ja käsityöläisten määrä 1800-luvun alussa

3.1 Paikallisyhteisö ja sen jäsenet

Kasvavan väestön luomat paineet

1800-luvun merkittävimpiä yhteiskunnallisia muutoksia oli väestönkasvu ja siitä seurannut väestörakenteen muutos. Maaseudulla sosiaalisen rakenteen muutos merkitsi usein alenevaa sosiaalista kiertoa, sillä väestölisäys kasvatti säätyjen ulkopuolisen ryhmän kokoa. Tämä puolestaan johti tilallisten suhteellisen osuuden laskuun, sillä uudisraivaus ei sanottavammin tuottanut uusia maataloja.³⁹² Läntisessä Suomessa, johon tutkimusalue kuului, tilattoman maatalousväestön kasvu näkyi työvoiman ylitarjontana, joka vaikutti torppariväestön aseman heikentymiseen. Muutokset vaikuttivat erityisesti 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, mutta kehityksen alku voidaan jäljittää vuosisadan ensimmäiselle puoliskolle. Väestörakenteeseen vaikutti myös kaupunkien vetovoiman kasvu. Kaupungit tarjosivat työtä, mikä helpotti työkykyisen tilattoman väestön oloja. Hollolassa muuttoliikkeen kohteena oli erityisesti Helsinki, josta oli vähitellen kasvamassa uusi pääkaupunki. Sinne tehtiin aluksi matkoja lyhytaikaiseen sesonkityöhön, mutta myöhemmin Helsinkiin muutettiin pysyvästi asumaan. Kaupunkeihin suuntautuvan muuttoliikkeen vaikutus on havaittavissa jo 1830-luvulla.³⁹³

Väestönkasvu loi tilausta käsityötuotteille, ja samalla se tarjosi tilattoman väen jälkeläisille yhden mahdollisen toimeentuloväylän. Myös Hollolan asukasluku kasvoi muutamia poikkeusaikoja lukuun ottamatta. Pitäjän väkiluku lähenteli 1830-luvun alussa jo 8000 asukasta.³⁹⁴ Tämä oli enemmän kuin monessa tuon ajan kaupungeissa. Esimerkiksi lähimmässä kaupungissa Hämeenlinnassa oli samaan aikaan alle kolmetuhatta asukasta.³⁹⁵ Hollolan väkimäärä ei kuitenkaan saavuttanut 8000 asukkaan rajapyykkiä vielä 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, sillä 1830-luvun katovuodet ja kulkutaudit hidastivat väestönkasvua Kaakkois- ja Koillis-Hämeessä. Pahimpina katovuosina väestönkasvu kääntyi jopa negatiiviseksi ja esimerkiksi vuonna 1837 Hollolan väkiluku väheni 200 hengellä.³⁹⁶

Valtaosa Hollolan väestöstä toimi maanviljelyksen parissa. Sakari Kuusen laskelmien mukaan vuonna 1820 Hollolan emäseurakunnan miespuolisesta väestöstä 95 prosenttia työskenteli maanviljelyksen, ja vain kolme teollisuuden, johon käsityö luettiin, parissa. Julkisissa viroissa toimi kaksi prosenttia työikäisistä miehistä. Käsityö oli maaseudulla siis varsin marginaalinen ilmiö.³⁹⁷ Varsinaisten talonpoikien osuus maatalousväestöstä lisääntyi vähän: Vuodesta

³⁹² Soininen 1974, 44; Pitkänen 1980, 383–384; Vahtola 2002, 188–189.

³⁹³ Pitkänen 1980, 383–384; Waris 1973, 65.

³⁹⁴ Kuusi 1937, 77–79.

³⁹⁵ Vuonna 1810 Hämeenlinnassa oli vähän yli 1400 asukasta, kolme vuosikymmentä myöhemmin heitä oli alle 2700. Porvareita (kauppiaita ja käsityöläisiä) kaupungissa oli tuona aikana 400–730 välillä. Lindeqvist 1930, 73.

³⁹⁶ Kuusi 1937, 79–80; Rosenberg 1976, 25–27.

³⁹⁷ Kaupungeissa käsityöläisten osuus elinkeinonharjoittajista vaihteli. Farr 2000, 96–105.

1820 vuoteen 1840 kasvu oli ainoastaan muutamia kymmeniä uusia talonpoikaistiloja, sillä 1830-luvun negatiivisen väestönkasvun vaikutukset näkyivät myös talollisten määrässä. Talonpoikien määrän vähäinen kasvu tapahtui tilajakojen ja pienimuotoisen uudisraivauksen kautta. (LIITE 2.) Jos lampuodit ja torpparit luetaan itsenäisiksi maanviljelijöiksi, kuten Kuusi tekee, kasvoi viljelijäväestön lukumäärä enemmän, sillä torppien luku lisääntyi melkein sadalla, vaikka vuokralle annettujen lampuotitilojen määrä pysyi samaan aikaan vakiona.

Valtaosa maatalousväestä oli talonpoikien palkollisia, sillä renkejä oli 45 prosenttia työikäisistä miehistä. Renkien lukumäärä kuitenkin väheni tutkimusaikana. Vuonna 1820 heitä työskenteli maataloilla yli 1200, mutta kaksikymmentä vuotta myöhemmin miespuolisia vuosipalkollisia oli lähes 250 vähemmän. Samaan aikaan työkykyisten itsellismiesten lukumäärä kasvoi yli sadalla hengellä. Rengin palkkaamisen sijasta talolliset tarjosivat sesonkiaikoina työtä kylän muonatorppareille ja -rengelle.³⁹⁸ Itsellisten osuus kasvoi 1840-luvulla merkittävästi, vaikka muuten paikkakunnan väkimäärä alueliitosten seurauksena pieneni. Toinen syy renkien vähenemiseen löytyy piikojen lukumäärän kasvusta. Naispuolisten vuosipalkollisten lukumäärä kasvoi 1820-luvulta vuoteen 1840 mennessä lähes saman verran kuin renkien väheni. Tämä johtui osittain siitä, että naisia oli halvempi työllistää, sekä siitä, että maatalouden muuttuessa karjatalousvaltaisemmaksi piikojen työpanos tuli entistä tärkeämmäksi.³⁹⁹ Vanhojen ja raihnaisten sekä köyhäinapua saavien määrä ei ollut kovin suuri, mikä johtui todennäköisesti siitä, että katovuosien ja kulkutautien aikaan he olivat heikoimmassa asemassa.⁴⁰⁰

Käsityölästen osuus kasvoi Hollolassa Taulukkolaitoksen laskelmissa jonkin verran, tutkimusaikana kolmesta viiteen prosenttiin, joskin tiedot koskivat pääasiassa virallista ammatinharjoitusta.⁴⁰¹ Maaseudun väestö kasvoi etupäässä sosiaalisen hierarkian alaosissa, sillä talonpoikien suhteellinen osuus väheni. Hollolan emäseurakunnan miespuolisesta väestöstä talonpoikien ja heidän poikiensa osuus laski vuosisadan puoliväliin mennessä 27 prosentista 22 prosenttiin. Vastaavasti vuokraviljelijöiden osuus nousi muutamalla prosentilla. (TAULUKKO II:1) Käytännössä torpparien osuus hieman nousi, mutta pysyi väkimäärän lisääntymisen tahdissa. Eniten suhteellista osuuttaan kasvattivat itselliset, sillä myös renkien osuus miesväestöstä laski. Itsellisten muonatorppareiden ja mäkitupalaisten suhteellinen osuus kasvoi 10 prosenttiyksikköä ja kasvu jatkui vuosisadan jälkipuoliskolla. 1800-luvun puolivälissä työkykyisiä itsellismiehiä oli jo lähes viidennes koko miespuolisesta väestöstä.

³⁹⁸ Muonamiesjärjestelmä yleistyi 1800-luvulla Suomen eteläisellä peltoviljelyalueella. Soinen 1974, 45.

³⁹⁹ Piikojen ja renkien palkkauksesta katso Kallio 1913, 118-145; Nygård 1989, 124-140; Rahikainen 2006, 165.

⁴⁰⁰ Kuusi 1937, 90-91.

⁴⁰¹ Taulukkolaitoksen tiedot ovat seurakuntien pappien koostamat, joten he saattoivat ottaa mukaan myös epävirallisesti työskenteleviä käsityöläisiä.

TAULUKKO II:1 Hollolan emäseurakunnan miespuolisen väestön suhteelliset osuudet 1820–1850 (prosenttia)

	n	a	b	c	d	e	f
1820	2489	1	27	3	11	51	8
1830	2789	0,5	31	3	12	45	8
1840	2546	1	29	5	14	40	13
1850	2089	0,4	22	4	13	43	18
n/keskim.	9913	1	27	4	12	45	11

n. miehiä yhteensä

b. talonpojat (ja talonpoikien pojat)

d. vuokraviljelijät (lampuodit, torpparit)

f. itselliset (muonatorpparit)

a. julkiset virat ja apulaiset

c. käsityöläiset (ja teollisuusväestö)

e. rengit

Huom. Tilastointiin vaikuttaa se, että vuonna 1848 viisi isoa ja talonpoikaisvaltaista kylää liitettiin Asikkalan pitäjään. Kuusen tilasto on koottu taulukkolaitoksen mukaan.

Lähde: Kuusi 1937, 88–90

Maaseutu- ja kyläyhteisöjen jäsenet eivät olleet tasavertaisia. Kuten koko säätyjärjestelmässä, jokaisella ryhmällä oli velvollisuutensa ja oikeutensa, vaikka kaikkia maaseudun asukkaita ei edes luettu säätyihin kuuluviksi. Maaseutuyhteisön sisäinen hierarkia kuvastui muun muassa kirkon penkkijärjestyksessä, joka perustui seurakunnan jäsenten sosiaalisen asemaan.⁴⁰² Etummaisissa penkeissä istuivat paikalliseen säätyläistöön kuuluvat henkilöt. Tämän jälkeen saivat istumapaikan talonpoikaisperheet, jotka olivat järjestäytyneet kylittäin: jokaisella kylällä oli oma penkkirivinsä. Seuraavaksi tuli pitäjän muu väki, käsityöläiset yleensä ennen torppareita.⁴⁰³ Viimeisenä kirkon perällä istuivat itselliset, jos heille oli vielä penkkejä jaettavaksi. Väestön kasvaessa kirkon penkkijärjestyksen ylläpito vaikeutui, sillä tilaa oli rajallisesti. Niinpä eräässä vaiheessa Hollolan kirkon penkit määrättiin vain talon isäntien ja emäntien käyttöön ja torpparit, itselliset sekä nuoriso ohjattiin käytäville seisomaan tai parville istumaan.⁴⁰⁴

Maaseutuyhteisön hierarkian yläpäässä olevia säätyläisiä oli Hollolassa vähän. Varsinaista aatelistoa edusti vain jokunen henkilö, muuten paikalliseen säätyläistöön luettiin ylimmät virkamiehet, papisto sekä muu herrasväki, kuten kartanoiden aatelittomat omistajat. Kartanoihin Kuusi lukee Voistion Köykän, Mukkulan, Laitialan, Pyhäniemen ja Paimilan sekä Lahden kartanot.⁴⁰⁵ Eräät suurtilojen omistajat, kuten Messilän yksinäistalon asukkaat, lukivat itsensä säätyläistöön, eivätkä käyttäneet talonpoika-nimitystä, vaan korostivat joko maanomistus- tai vuokraussuhdetta titteleillä tilanomistaja, -vuokraaja tai -

⁴⁰² Kuusi 1937, 198–203; Gustafsson 1950, 36–49.

⁴⁰³ Pulkkila 1947, 489 (Padasjoki).

⁴⁰⁴ Kuusi 1937, 200.

⁴⁰⁵ Kuusi ei nähtävästi pidä Okeroisten kartanoa ja Upilaa varsinaisina kartanoina, koska näiden tilojen omistajat eivät erikoisemmin vaikuttaneet Hollolan asioihin. Ensiksi mainittu kartano oli jaettu kahtia jo 1600-luvulla. Lisäksi Paimilan kartano sai myöhemmin talonpoikaiset omistajat, jolloin tilan omistajien sosiaalinen asema laski. Kuusi 1937, 293–302.

hoitaja.⁴⁰⁶ Käsityöläisille kartanoilla oli oma merkityksensä, sillä aatelisilla oli oikeus palkata käsityöläisiä. Nähtävästi tämän oikeuden katsottiin kuuluvan kartanoille yleisesti, sillä ainakaan Hollolassa kartanokäsityöläisten olemassaolo ei riippunut siitä, oliko kartanolla aatelinen omistaja vai ei. Kartanonomistajat ja säätyläistä olivat usein hankkimassa paikkakunnalle lisää käsityöläisiä. Säätyläistön jäsenet saattoivat kehittää paikkakunnan elinkeinoelämää myös muulla tavoin. Esimerkiksi Messilän herrassäätyisen maanviljelijäsuvun yrittäjähenkiset serkkuset perustivat 1800-luvun alkupuolelle omille tilanpuoliskoilleen manufaktuureita: Alestaloon verkatehtaan ja nahkatehtaan sekä Ylöstaloon verkatehtaan ja värjäämön.⁴⁰⁷

Talonpojat olivat käsityöläisten tärkein asiakasryhmä. Ryhmän sisällä talonpojan asema ja arvostus määräytyi talon ja sen isännän ominaisuuksien mukaan. Maanviljelijäväestön yläluokan muodostivat rusthollarit, joiden ratsutilavelvollisuudet lakkasivat ruotuarmeijan hajotuksen myötä 1809, mutta verotuksellisista etuoikeuksista heidän ei tarvinnut luopua. Vaurastuessaan rusthollarit lähestyivät paikallista säätyläistöä.⁴⁰⁸ Rusthollilla saattoi kartanoiden tapaan olla omia käsityöläisiä, Hollolassa ainakin Kutajoella Georgiuksen rusthollilla oli oma paja ja seppä. Rusthollarit esiintyivät usein myös käsityöläisten kiistakumppaneina, mutta oliko taustalla rusthollarien tilausten lukuisuus vai heidän arvovaltansa viedä kiistoja oikeuden ratkaistavaksi, jää epäselväksi.

Talonpoikaistalot, joiden isäntiä valittiin pitäjän yhteisiin hallinnollisiin tehtäviin, kuten kuudennusmiehiksi, lautamiehiksi tai kirkkoväärteiksi, nauttivat muita suurempaa kunnioitusta. Myös tilojen varallisuudesta seurasi erilaisista arvonantoa. Yleensä vauraimmat talot olivat niitä, jotka kulkivat jakamattomina suvuissa.⁴⁰⁹ Tilan omistajasuvun vaihtuminen oli kuitenkin harvinaista ja käsityöläisten tie talonpojaksi oli hankalaa, muttei mahdotonta.⁴¹⁰ Tilanhaltijoiden kyvykkyys ja talon peltojen määrä sekä laatu vaikuttivat talojen vaurastumiseen, sillä vielä 1800-luvun alkupuolella metsäomaisuuden käyttö ei näkynyt tilojen vauraudessa.⁴¹¹ Toisaalta talollisväestön taloudellinen ja sosiaalinen asema kohenivat 1800-luvun kuluessa ja erot muihin väestöryhmiin syvenivät.⁴¹²

Maatilojen määrä oli rajallinen ja siten mahdollisuudet nousta talonpoikaissäättyyn rajoittuneet. Tilat pyrittiin pitämään suvussa, vaikka jonkin verran maatiloja tuli myyntiin ylläpitovaikeuksien takia tai tilanteissa, joissa perilliset

⁴⁰⁶ Wirilander 1974, 102–104.

⁴⁰⁷ Näistä lisää luvussa 4.2. *Käsityöammatit ja maaseudun työskentelyedellytykset*.

⁴⁰⁸ Soinen 1974, 30.

⁴⁰⁹ Keskitalo 1964, 242 (Hausjärvi). Talonpoikien aineellisesta ja aineettomasta varallisuudesta Hemminki 2014.

⁴¹⁰ Hollolassa oli vero- eli perintötiloja, jotka olivat suvun omistuksessa, kun taas kruununtilat olivat nimensä mukaisesti kruunun nimellisessä hallinnassa. Myös kruununtiloja saatettiin periä ja niitä oli mahdollisuus lunastaa omaksi. Jutikkala 1958, 295.

⁴¹¹ Kylän metsäomaisuuden jakoajat vaihtelivat. Osassa kylistä isojaon suorittaminen sujui ongelmitta ja myös metsämaat jaettiin osakkaiden kesken. Toisissa kylissä maaomaisuuden jako tilojen kesken aiheutti ristiriitoja ja kesti erimielisyyksien takia kauan. Etusijalla oli viljelysmaan erottaminen eri omistajille ja metsämaan jako saattoi olla tekemättä vielä 1800-luvun alkuvuosikymmeninä.

⁴¹² Soinen 1974, 28, 31.

puuttuivat. Usein käsityöläisen nousu maanomistajaksi tapahtui avioliiton kautta, vaikka muutamissa tapauksissa kyse oli tilanostosta. Varsinaisesti uudisraivaus ja uusien tilojen muodostaminen kylien liikamaille - isojaon yhteydessä jakamattomaksi jääneille osille - oli Hollolassa harvinaista.⁴¹³ Tilojen hallominen oli 1800-luvulla vähäistä, sillä kantatilat olivat suurelta osin tulleet jaetuiksi jo 1700-luvun jälkipuoliskolla.

Lähes joka talonpoikaistalossa oli vuosipalkollisia. Palkolliset olivat osa talonpoikaistaloutta, joten he nauttivat laillista suojelusta.⁴¹⁴ Palkollispestit kuuluivat myös monen käsityöläisen elämänvaiheisiin. Käsityöläisten renkipestit ajoittuvat yleensä aikaan ennen käsityöoppia tai itsenäisen uran aloittamista. Muutoinkin palkollisena olo oli usein nuoren ihmisen elämässä välivaihe, jonka jälkeen siirryttiin muihin töihin, sillä naimisissa olevat renkit ja piiat olivat harvinaisia. Usein renkit pyrkivät maatorppareiksi tai joutuivat muonatorppareiksi, sillä harvasta rengistä tuli talonpoika. Yleensä renkit ja piiat olivat samassa talossa töissä vain vuoden tai kaksi, vaikka toisinaan palkkasuhde jatkui vuosikymmeniä.⁴¹⁵ Kartanoissa ja pappiloissa oli perinteisesti paljon palvelusväkeä, sillä mitä korkeammassa yhteiskunnallisessa asemassa talon omistaja oli, sitä enemmän siellä oli palkollisia.⁴¹⁶ Käsityöläisten taloudessa tavalliset renkit ja piiat olivat puolestaan harvinaisuus. Vuosipalkolliset saivat suuren osan palkastaan luontaistuotteina ja ylläpitona, mutta myös rahapalkka tunnettiin.

Lampuodeiksi eli kokotilan vuokraajiksi ei Hollolan käsityöläisistä päätenyt kovinkaan moni. Tutkimusaikana vain yhdelle käsityöläiselle tuli vuokratilan viljelystä käsityön syrjäyttävä elinkeino.⁴¹⁷ Osa käsityöläisistä oli kuitenkin lampuodin perillisiä. Tilastoissa lampuodit luetaan usein itsenäiseen viljelijäväestöön, sillä vaikka he eivät omistaneet tilaa jota asuttivat, olivat he usein velvollisia kokotilan (manttaaliin merkityn tilan) vuokraajina osallistumaan yhteisiin rasituksiin hallitsemansa tilan osuudella. Tavallisesti lampuoteja oli kartanoilla tai muuten säätyläisomistuksessa olevilla tiloilla, mutta myös talonpoikaistiloja oli vuokrattavissa. Yleensä tätä tapahtui silloin, kun tilan perijä oli alaikäinen tai kun useampi tila oli esimerkiksi perinnönjaossa kerääntynyt saman omistajan haltuun.⁴¹⁸ Aina lampuoteja ja talonpoikia ei ole helppo erottaa toisistaan, sillä molemmissa ryhmissä käytettiin perheen päämiehestä merkin-tää isäntä. Tämä osoittaa lampuotien arvostettua yhteiskunnallista asemaa, ku-

⁴¹³ Kuusi 1937, 116–117.

⁴¹⁴ Toisinaan rengin tai piian pestin joutui ottamaan saadakseen laillisen suojelun.

⁴¹⁵ Pitäjänkokouksien pöytäkirjoista tulee joskus esille isännän halu palkita vuosikymmeniä palveluksessaan olleita palkollisia Keisarillisen Suomen Talousseuran mitalilla. Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1811–1840.

⁴¹⁶ Erityisesti käsityöläisten tyttäriä tapaa pappilan tai Pyhäniemen kartanon piikoina. Tämä johtui osittain siitä, että käsityöläistaloudessa ei ollut töitä aikuisille tyttärille. Käsityöläisten tyttärinä he kuitenkin pääsivät ehkä parempiin paikkoihin piikomaan kuin muiden itsellisten lapset.

⁴¹⁷ Harvinainen esimerkiksi on räätäli Johan Abelstedt. Hän oli tällainen ”kiertävä lampuot”, jolla oli elämänsä aikana viljelyksessä useita vuokratiloja, toisinaan vain muutama vuoden kerrallaan.

⁴¹⁸ Soininen pitää tätä yleisenä taloissa, joissa asui leski alaikäisine lapsineen. Soininen 1974, 32.

ten myös se, että lampuotitilat saattoivat periytyä.⁴¹⁹ Lampuodit muuttuivat 1800-luvun kuluessa Hollolassa harvinaisiksi, sillä kartanoiden lampuotitilat muutettiin torpiksi, ja lampuodeista tuli enemmän vuokralaisia, jotka siirtyivät tilapäisestä vuokrasuhteesta toiseen ja tilalta toiselle. Tämä myös lasi heidän sosiaalista asemaansa. Lampuodit kuuluivat siis vuokraviljelijöiden ryhmään. Samaan kategoriaan kuuluivat myös arentimiehet, eli tilanvuokraajat, jotka olivat vuokranneet kokotilan määrävuosiksi ja vastasivat tilan verotuksesta.⁴²⁰

Vuokrattavilla osatiloilla, torpilla, oli paljon suurempi merkitys käsityöläisten toimeentuloon kuin lampuotitiloilla, sillä moni käsityöläinen ryhtyi torppariksi tai yhdisti käsityön ja torpan hoidon. Verotuksellisesti torpparin asema oli kannattavampi kuin käsityöläisen, sillä torpparien tuli maksaa vain henkilökohtaisia veroja ja maksuja, joista torpparit yleensä maksoivat pienempää henkiveroa kuin käsityöläiset.⁴²¹ Torppareita ei verotettu maanomistuksen mukaan, eivätkä torppia kuormittaneet samat velvoitteet kuin kantatiloja, jotka vastasivat verotuksesta myös torppien puolesta.⁴²² Torpparit maksoivat tilojensa vuokran pääasiassa työsuorituksilla ja päivätöillä, vaikka torpan perustamisesta ja sen pellonraivauksesta sai ensin vapaavuosia. Usein suullisissa torpan vuokrakontrahdeissa oli määritelty mitä peltoja ja niittyjä torpparit saivat käyttää, mutta metsän käyttö ei ollut aina vapaata.⁴²³ Torpparikäsityöläiset korvasivat perinteiset päivätyöt käsitöillä, eikä torpan hoito kausiluontoisuutensa takia estänyt käsitöiden tekoa muille asiakkaille. Torppien määrä kasvoi vielä 1800-luvulla ja olennainen syy tähän oli kasvava väestö. Isojaon jälkeen talonpojat saattoivat helpommin perustaa omalle maalleen uusia torppia ja taata väistyville perillisilleen toimeentuloa torpan muodossa. Torppien määrää kasvatti myös ruotutorppien muuttaminen tavalliseksi torpiksi.

Maanviljelysväen lisäksi kylän mailla asui monenlainen joukko tilattomia. Heitä olivat ensinnäkin kylän yhteiset palkolliset, jotka saivat tekemistään töistä korvausta, nimensä mukaisesti, kylän jokaiselta talolta. Esimerkiksi kyläsepät, jotka työskentelivät kylän yhteisesti ylläpitämässä pajassa, toimivat tällaisilla sopimuksilla. Lisäksi myllärien ja paimenten palkka saatettiin koota yhteisesti. Yhteisomistuksessa olevissa lahkomyllyissä työskentelevät myllärit asuivat yleensä vesimyllyjen luona. Myllärin asemaa arvostettiin, vaikka heitä ei voi suoranaisesti pitää käsityöläisten veroisina. Paimenten asema oli puolestaan

⁴¹⁹ Keskitalo 1964, 242 (Hausjärvi). Toisaalta esimerkiksi Pekka Haatanen pitää lampuodin asemaa samanvertaisena kuin torpparin. Haatanen 1968, 38.

⁴²⁰ Rasila 2003, 368.

⁴²¹ Rasila 2003, 382. Kartanoiden ja rusthollien torpparit maksoivat kuitenkin suurempaa henkiveroa. Hollolan henkikirjat 1810–1840.

⁴²² Vakiintuneen käytännön mukaan maatorpparit olivat vuokranneet sellaisen osatilan, jonka pellon tuotolla he saattoivat elää. Torppia perustettiin ensin kartanoiden tarpeisiin, mutta perintötiloille torpat sallittiin vuonna 1743 ja kruununtiloille 1757. Usein torppia muodostettiin väistyville perillisille, jolloin torppa pysyi suvun hallussa, mutta myöhemmin niitä perustettiin myös muille halukkaille. Torppareista Rasila 2003.

⁴²³ Torpparit käyttivät usein sukunimenään torpan nimeä, samalla tavoin kuin talollisilla oli läntisessä Suomessa sukunimenä talon nimi. Torppien nimet kuitenkin erosivat yleensä talonnimistä, joten torpparit ja talolliset on mahdollista erottaa toisistaan erityyppisten nimien avulla. Käsityöläisillä käytössä olleiden torppien nimiä olivat muun muassa Kiviportti, Ihanais, Moskow.

päinvastainen. Yleensä paimenina toimivat muihin töihin kelpaamattomat vanhat miehet sekä naiset tai nuoret lapset, joille maksettiin palkaksi viljaa kylän joka talosta.⁴²⁴

Valtaosaa kylän yhteismailla asuneista tilattomista kutsuttiin lähinnä hallinnollisella termillä *inhyses*, joka on suomennettavissa nimikkeellä itsellinen. Näin heidät erotettiin omaksi ryhmäkseen muusta kylän väestöstä, mutta itsellisenimitys tarkoitti käytännössä myös sitä, että he eivät olleet irtolaisia. Kun itsellisellä oli käytössään mökki tai sauna kylänmäellä, oli hän kylän vakituinen asukas ja näin ollen laillisen suojeluksen alainen.⁴²⁵ Itsellisten joukossa oli paljon käsityötaiteisia miehiä, joita kutsun sekatyöläisiksi. Lisäksi osa käsityöläisistä vajosi itsellisen asemaan ammatinharjoittamisesta luovuttuaan. Tilattomien asema ei kuitenkaan ollut yksiselitteinen tai yhdenmukainen eri puolilla maata. Läntisessä Suomessa, kuten Hollolassa, itselliset asuivat pääasiassa omissa mökkeissään tai huoneissaan kylän yhteismailla ja kantatalojen tonteilla.⁴²⁶ Itäisessä Suomessa heistä käytettiin useimmin nimitystä loinen, joka tuli siitä, että itselliset asuivat muiden nurkissa, eikä heillä yleensä ollut omia asuintiloja. Itselliset ja loiset erottuivat myös sillä, että itsellisiä pidettiin vielä työkykyisinä. Hollolassa työkyvyttömät itselliset joutuivat ruotuvaivaisiksi tai kirkonköyhiksi. Nimitys osoitti sen, että he eivät voineet enää huolehtia itsestään. Monen vanhan ja raihnaisen käsityöläisen tie johti uran ehtoopuolella ruotujen huollettavaksi.

Yleisnimitys itsellinen kätki sisäänsä joukon muita statusnimikkeitä, muun muassa muonatorpparit (*spannmålstorp*), joiden lukumäärä kasvoi Hollolassa erityisesti 1830-luvulla.⁴²⁷ Muonatorpparien yleistymisen liittyi perunanviljelyn leviämiseen, minkä seurauksena pieneltä peltotilkulta sai enemmän ravintoa.⁴²⁸ Uskollinen renki palkittiin hänen mentyä naimisiin joko maatorpalla tai muonatorpalla, johon kuului pieni peltotilkku. Hollolassa muonatorpparit eivät näytä olleen talokohtaisia, vaan palkanmaksaja vaihtui tiheään tahtiin.⁴²⁹ Muonarengit (*spannmålsdräng*) kuuluivat muonatorpparien kanssa samaan sesonkityöläisten ryhmään, jonka palkka maksettiin viljana. Heillä ei kuitenkaan ollut talon puolesta asuntoa, joten he olivat vielä heikommassa asemassa kuin muonatorpparit.

Kaakkois-Hämeessä käytettiin harvoin nimitystä mäkitupalainen (*backstuga*), vaikka itselliset saattoivat mäkitupalaisten tapaan asua omissa mökkeissään kylän yhteismailla tai talojen tonteilla. Mäkitupalaisilla oli, kuten muonatorp-

⁴²⁴ Kylän palkollisista Virtanen 1934, 470–476.

⁴²⁵ 1770 luotiin lainsäädäntö, joka mahdollisti itsellisväestön kasvun ja laillisen suojeluksen. Haatanen 1968, 28–30.

⁴²⁶ Varsinkin 1700-luvun jälkipuoliskolla itselliset merkittiin usein rippikirjaan tiettyjen tilojen asukkaiksi, mutta 1800-luvulla heitä rekisteröitiin myös omana ryhmänään kylän loppuun. Tämän voisi tulkita tarkoittavan sitä, että alun perin itselliset olivat tietyn talon vastuulla, mutta myöhemmin kylän yhteismaalle syntyi itsellistalouksia, joita ei voitu merkitä enää minkään talon alaisuuteen. Saman ilmiön huomaa myös käsityöläisissä, jotka yhä harvemmin kirjattiin tietyn talon väen joukkoon. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1770–1859.

⁴²⁷ Soininen 1978, 45.

⁴²⁸ Jutikkala 2003, 394–395.

⁴²⁹ Muonatorpparien muuttoja on analysoitu Hollolan rippikirjoista. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1820–1840.

pareilla, usein käytössään pieni peltotilkku, joka ei ollut tarpeeksi suuri antamaan perheelle koko toimeentuloa, vaan he tarvitsivat myös muita toimeentulon lähteitä. Myös käsityöläiset toisinaan yhdistetään asumismuotonsa perusteella mäkitupalaisiin.⁴³⁰ Usein käsityötaitoiset mäkitupalaiset olivat kuitenkin enemmän käsityön avulla toimeentuloaan hankkivia sekatyöläisiä kuin varsinaisia käsityöläisiä. Itsellisväestöön kuuluivat 1800-luvun alkupuoliskolla myös entiset sotilaat, jotka olivat jääneet ruotujakolaitoksen purkamisen myötä toimeentulonsa torpista tai sekatoilla.

Laillisen suojelun piiriin kuuluvien kyläläisten vastakohtana olivat irtolaiset eli irralliset (*lösdrifvare*) henkilöt, jotka eivät kuuluneet kylän vakituiseen asujaimistoon, eikä heillä ollut siellä laillista suojelusta. Irtolaisiksi katsotut henkilöt saatettiin viedä vankilaan yksinomaan irtolaisuuden perusteella.⁴³¹ Asiakirjalähteistä ei tapaa kovinkaan usein irtolaisia, vaikka manttaalikirjurit joskus käyttivät tätä termiä Kymenkartanon läänin puolella. Kiertelevän ja epä säännöllisen elämäntavan vuoksi lähdemerkinnät ovat vähäisiä ja yleensä niitä löytyy rikosjuttujen yhteydessä. Tosin joihinkin rippikirjoihin on henkilöiden kohdalle merkitty sana *vandrande*, jolloin henkilö on lähtenyt kotikylästään ilman papin kirjaa. Käytännössä tämä tarkoitti irtolaiseksi muuttumista. Joskus myös käsityöläiset ajautuivat irtolaisiksi, mikä oli heille myös tilaisuus ryhtyä kierteleviksi käsityöläisiksi. He olivat todennäköisesti ammattitaitonsa ansiosta muita paremmassa asemassa.

Kylät paikallisyhteisön runkona

Kaakkois-Hämeessä asutus koostui tiivistä kyläyhteisöistä, joissa yhteisöllisyys oli päivittäisen kanssakäymisen, sukulaisuuden (oikean ja rituaalisen) sekä muiden kontaktien vuoksi itsestään selvää. Käsityöläiset olivat osa tätä kyläyhteisöä. Yhteisöt nähdäänkin usein juuri sosiaalisten suhteiden verkostoina tai ihmisten keskinäisten siteiden joukkoina.⁴³² Kyläyhteisöä määritti myös sen luonne alueellisesti rajattavissa olevana maanomistusyhteisönä.⁴³³ Kylän maanomistuksen rajat ja rajapyykit erottivat kyläläiset konkreettisesti muista kylistä ja muodostivat perustan yhteenkuuluvuuden tunteelle. Lisäksi yhteisön jäseniä yhdistivät usein vanhat tavat ja perinteet, yhteiset taloudelliset intressit sekä keskinäinen naapuruus ja siihen liittyvät yhteistyövelvoitteet. Vaikka isojako pienensi yhteisömuotoista yksikköä, vanhaan maanomistukseen perustunut yhteisöllisyys - hyvässä tai pahassa - ei hävinnyt minnekään.⁴³⁴

⁴³⁰ Peltovuori 1975, 98 (Suur-Tuusula); Pulma, 2007, 68–70.

⁴³¹ Irtolaisista enemmän Nygård 1985.

⁴³² Näitä yhteyksiä loivat muun muassa sukulaisuus- ja avioliittoverkostot, naapuruus ja kummisuhteet sekä luottosuhteet. Verkostojen avulla yhteisöjä ovat tutkineet muun muassa Piilahti 2007; Keskinen 2012; Hemminki 2014.

⁴³³ Lehtonen 1991, 17; Piilahti 2007, 29. Kylätutkimuksesta Tommila & Heervä (toim.) 1980.

⁴³⁴ Yhteisö-käsite on varsinkin sosiologiassa paljon tutkittu aihe. Erityisesti saksalaisen sosiologi Ferdinand Tönnies kehittämä jako on ollut vaikuttamassa yhteisökeskusteluun. Tönniesin mukaan kyläyhteisö kuuluu traditionaaliseen yhteisökattegoriaan (*Gemeinschaft*), josta on myöhemmin kehittynyt moderni yhteiskunta (*Gesellschaft*). Yhteisöllisyyden on katsottu vähentyneen ja muuttaneen muotoa modernisaation myötä. Tällöin keskinäinen yhteenkuuluvuuden tunne on kadonnut tai yhteisöt ovat muuttaneet muo-

Kylä tarkoittaa vanhaan asutushistoriaan pohjautuvaa hallinnollista maanomistusyhteisöä, omistus- tai jakokuntaa.⁴³⁵ Kylän alueen rajat oli tarkasti määritelty ja merkitty. Rajapaikat olivat osittain peräisin jo keskiajalta, vaikka rajakiistoja käytiin vielä 1800-luvulla.⁴³⁶ Kylän viljelymaa oli yhteisomistuksessa ja kyläläiset käyttivät suurinta osaa peltopinta-alasta yhdessä.⁴³⁷ Yhteisviljelyksen katsottiin kuitenkin haittaavan maanviljelyksen kehitystä ja talonpojat haettiin vapauttaa sarkajaon aiheuttamasta vainiopakosta. Tätä varten suoritettiin isojako, jonka yleisenä tavoitteena oli järjestää jokaisen tilan maanomistus mahdollisimman yhtenäisiin lohkoihin. Ajatuksena oli, että yritteliäät talonpojat pääsisivät kehittämään viljelystään. Hollolassa kylien maanomistuksen uudelleenorganisointi aloitettiin eräissä kylissä jo 1770-luvulla, mutta toisissa kylissä järjestelytoimiin päästiin vasta 1800-luvun puolella. Jaoista myös riideltiin ja maanjakotoimituksista saattoi muodostua monivuotisia tai jopa vuosikymmeniä kestäneitä prosesseja, joissa toimituksia jouduttiin välillä uusimaan. Koko 1800-luvun alkupuoli oli käytännössä isojaon suorittamista tai siihen totuttautumista.⁴³⁸

Yleensä isojako alkoi kylän rajojen tarkastamisella, minkä jälkeen maa-alueet jyvitetiin. Työ tehtiin usein vaiheittain ja tavallisesti ensimmäisenä jaettiin kylän pellot, jotka ositettiin talojen kesken niiden mantaali- ja äyrilukujen perusteella. Tämän jälkeen jakovuorossa olivat kylän niityt ja metsäalueet.⁴³⁹ Kylän yhteisomistukseen ja kyläläisten käyttöön jäi kuitenkin muun muassa venevalkamia, hiekanottopaikkoja, muta- ja savikuoppia sekä pellavanliotuspaikkoja, joihin myös tilattomilla saattoi olla käyttöoikeus.⁴⁴⁰ Myöskään peltojen jako ei yleensä merkinnyt sitä, että vainiopakosta olisi päästy täysin eroon, sillä talojen peltopalstojen lukumäärä säilyi suurena ja talolliset olivat edelleen sidottuja naapuriensa kanssa yhteiseen viljelysjärjestelmään ja vuodenkiertoon.⁴⁴¹ Muitakin yhteisiä maanviljelykseen liittyviä velvollisuuksia, kuten kylän peltojen aitaaminen, jäi voimaan. Aitojen ylläpito saatettiin jakaa kylän

toaan. Lehtonen 1991, 25–26; Piilahti 2007, 14; Keskinen 2012, 21–22; Moilanen & Eilola 2013, 12–14. Olen ottanut kantaa käsitteeseen artikkelissani *Kylän kummit*. Uotila 2013.

⁴³⁵ Kylät saattoivat muodostaa jakokunnan, jonka maaomaisuus jyvitetiin kylien kesken vasta isojaon myötä. Länsi-Hollolassa Kastari, Järventaka ja Pinnola muodostivat tällaisen kolmen kylän jakokunnan, jonka sisäiset kylärajat määritettiin vasta 1700-luvun lopulla. Uotila & Helén 2010.

⁴³⁶ Hollolalaisen Toivolan kylän rajoja ja rajapaikkoja olen käynyt läpi artikkelissa Lamberg & Mäkinen & Uotila 2008 ja 2011.

⁴³⁷ Kylän alueella saattoi olla yksittäisten talojen raivaamia peltoja, joihin taloilla oli yksinoikeus. Myös käsityöläisillä saattoi olla viljelyoikeuksia raivaamiinsa peltoihin.

⁴³⁸ Useimmissa kylissä jouduttiin isojakoa korjailemaan vuonna 1848 asetetulla isojaon täydennyksellä ja myöhemmin 1900-luvulla uusjaolla. Kuusi 1937, 96–117. Isojaosta katso myös Saarenheimo 2003.

⁴³⁹ Esimerkiksi Kankaantaan jakokunnan, joka käsitti seitsemän kylää, isojako alkoi vuonna 1791 peltomaan jaolla, jota seurasi niitym Maiden jakaminen vuosina 1792–1793. Kylien kotometsät jaettiin talojen kesken myöhemmin, ulkoalue vasta 1817–1822. Lisäksi rajoja selvitettiin vielä vuonna 1842. Lopullisesti jakoperusteista päästiin sopuun maanjako-oikeudessa. Kuusi 1937, 100–103.

⁴⁴⁰ Virtanen 1934, 455–456.

⁴⁴¹ Kuusi 1937, 115–116, 124–125; Saarenheimo 2003, 362.

asukkaiden kesken, mutta oli kaikkien yhteinen etu, että jokaisesta aitajaksosta pidettiin huolta.⁴⁴²

Isojaon aikaansaamat maanomistussuhteiden muutokset koskettivat myös käsityöläisiä. Käsityöläisille oli perinteisesti annettu viljeltäväksi jonkin verran peltoalueita. Käsityöläisten pellot olivat aikaisemmin olleet kylän yhteisiä, mutta isojaon myötä peltojen omistusoikeudet siirtyivät yksittäisille tiloille, käsityöläiset niiden vuokralaisina. Toisinaan kylän käsityöläisten käytössä perinteisesti olleet pellot jätettiin jakamatta ja isojakoasiakirjoihin vahvistettiin käsityöläisten käyttöoikeudet ja niiden ehdot.⁴⁴³

Kyläyhteisö oli tiivis. Länsisuomalaisten kylien näkyvimpiä ominaispiirteitä olivat erityiselle kylätontille pystytetyt asuin- ja käyttörakennukset.⁴⁴⁴ Niiden läheisyydessä sijaitsivat kylän kotopellot ja peltoja ympäröivät kylän omistamat metsäalueet.⁴⁴⁵ Hämäläiset kylät olivat usein ryhmä- tai raittikyliä, joissa aikaa myöten useisiin osiin jakautuneet kantatilat sijoituivat tavallisesti kylämälle epäsäännöllisinä pihapiireinä. 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa rakennukset olivat vierä vieressä ja kiinni toisissaan.⁴⁴⁶ Asutuksen keskittymistä kuvaa myös se, että yksinäistalot, eli kylät, jossa oli vain yksi kantatila, eivät 1800-luvulla olleet nimensä mukaisesti vain yhden talon kyliä, vaan niissäkin kantatila oli jakautunut vähintään kahtia, toisinaan useampaan osaan. Kaakois-Hämeessä kylät olivat erityisen suuria, sillä niissä saattoi olla jopa parikymmentä kantatilaa. Tällöin kylällä saattoi olla kaksi toisistaan erillään sijaitsevaa kylätonttia.⁴⁴⁷ Varsinaisten talonpoikaistalojen jatkeena kylätontin sisälle muodostui itsellisasutusta ja mäkitupia. Itsellistupien alue oli kylän yhteisessä omistuksessa. Käsityöläiset asuivat enimmäkseen tällä mäkitupa-alueella, vaikka toisinaan heille oli järjestynyt asuinrakennus jonkin kantatilan tontilta.

⁴⁴² Tuomiokirjoihin on kirjattu jonkin verran tapauksia, joissa yhteisön jäseniä syytettiin aitaamisvelvollisuuden laiminlyönneistä. Esimerkiksi HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 324; Hollolan talvikäräjät 1831, § 347. Katso myös Virtanen 1934, 453–455; Kuusi 1937, 115–116.

⁴⁴³ Oksanen 1991, 303–305 (Mäntsälä).

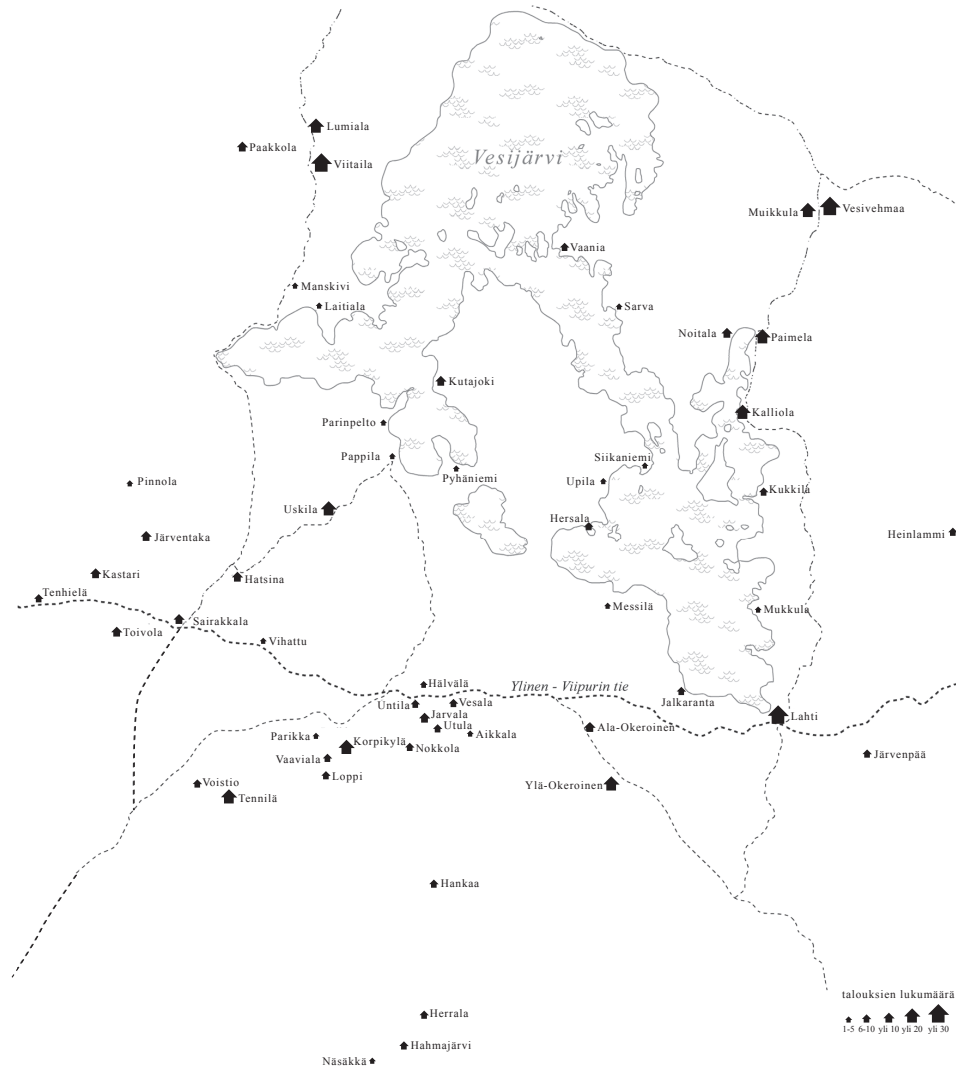
⁴⁴⁴ Kylätontti on alue, jolla suurin osa kylien asuin- ja talusrakennuksista sijaitsi. Kylätontti oli tavallisesti jakautunut eri kantatilojen tonttien kesken. Lisäksi kylätonttiin kuului asuintontteja ympäröivä, yleensä yhteisesti omistettu alue, jolla sijaitsivat itsellismökit. Eräissä kylissä tätä yhteisaluetta kutsuttiin sikopiiriksi - sillä se oli yleensä myös kotieläinten laidunalueena - joka saattoi jäädä isojaossa jakamatta.

⁴⁴⁵ Virtanen 1934, 417.

⁴⁴⁶ Tilojen tonttien piti maanlain mukaan olla suhteessa kantatilan verolukuun. Kun tiloja halottiin, uusi talo rakennettiin usein kantatilan viereen. Virtanen 1934, 417–424.

⁴⁴⁷ Orrman 2003, 115

KARTTA II:1 Hollolan kylien sijainti ja talouksien lukumäärä vuonna 1840

Piirros Marjut Uotila

Asutus jakautui Hollolassa lähes joka kolkalle, mutta kylien koko vaihteli. (KARTTA II:1) Isoimmista kyläkeskittymissä oli lähes 50 taloutta, pienimmissä niitä oli vain muutama.⁴⁴⁸ Osittain tämä johtui kylien asutushistoriasta: varsinkin vanhimmat kylistä oli asutettu jo keskiajalla, pienemmät kylät olivat puolestaan syntyneet 1500- ja 1600-luvulla. Suurimmat maarekisteriin merkityt kylät

⁴⁴⁸ Taloudet tarkoittavat tässä ruokakuntia, ei kantatiloja tai rekisteritiloja. Taloudet on laskettu vertailemalla henki- ja rippikirjojen tietoja ja ottamalla huomioon kantatilalla asuneiden talonpoikaisten ruokakuntien määrä.

olivat jakautuneet useammalle kylätontille, kuten Okeroinen Ylä- ja Ala-kylään, Vesivehmas varsinaiseen kylään ja Muikkulaan, Lumiala ja Viitaila taas olivat kyläpari. Kylien talouksien lukumäärä ei tutkimusaikana varsinaisesti juuri noussut, vaikka torppien määrä lisääntyi jonkin verran. Koska Hollola oli vanha asutuspitäjä, sen erityispiirre oli, että valtaosa kylistä omisti niin sanottuja ulkoalueita. Pääsääntöisesti nämä alueet olivat kaukana varsinaisesta asuinalueesta, joten kylien maaomistus ei sijainnut yhdessä osassa. Osa niittymaista oli naapuripitäjien alueella.

Hollola oli myös maantieteellisesti laaja pitäjä, jonka Vesijärvi jakaa kahtia Maakansan ja Vesikansan alueisiin. Tämä jako näkyi erityisesti seurakunnan hallinnossa. Kulkuyhteydet Hollolaan olivat hyvät, vesireittien lisäksi pitäjän läpi kulki lännestä itään Ylinen Viipurintie, alueen valtaväylä. Myös etelään ja pohjoiseen meni teitä, esimerkiksi nykyisen valtatie 4:n esiaste kulki Lahden kylän läpi. Suurin osa kylistä sijaitsi teiden varsille ryhmittyneinä tai niiden läheisyydessä ja vain muutama pienempi kylä oli polkujen varassa ilman kartoissa näkyvää tieyhteyttä. Virallisten teiden lisäksi Hollolan läpi kulki talvitie etupäässä Vesijärven jäällä.

Kyläyhteisö tarkoitti Hollolassa isojaon jälkeinkin yhteisellä kylätontilla asuneita ihmisiä, sillä vain muutamat talot muuttivat isojakotoimituksien seurauksena kylätontilta ja tavallisesti vasta maanjako-oikeuden velvoittamina. Vapaaehtoiset talojensiirrot yleistyivät 1800-luvun aikana vähitellen, mutta kyse oli yksittäisten talojen muutoista, ei perinteisen kyläasutuksen murtumisesta - se tapahtui vasta 1900-luvun alkupuoliskolla. Taloja ei yleensä siirretty kovin kauas kylämäeltä, vaan joko vähän sivummalle ahtaalta kylätontilta tai jo olemassa oleville torpansijoille.⁴⁴⁹ Kylätontteja saatettiin kuitenkin jakotilanteessa laajentaa ja muuttaa. Tämä kaikki tarkoitti lisärakentamista ja lisääntyviä työtilaisuuksia rakennuskäsityöläisille, sillä uudet asuintalot olivat yleensä jo savupiippullisia, ehkä jopa lasi-ikkunallisia rakennuksia, joten niissä tarvittiin enemmän käsityöläisten erikoisosaamista.⁴⁵⁰ Toinen merkittävä isojaon tuoma muutos oli se, että tilattomien riippuvuus maanomistajista kasvoi, sillä kylän yhteisten metsäalueiden vapaa käyttö loppui. Tämä tarkoitti tilattomien kaskenpolton vähenemisestä ja peltotilkkujen vuokraamista yksittäisiltä maanomistajilta. Myös erilaisten tarveaineiden hankinta metsästä vaikeutui.⁴⁵¹ Nämä muutokset kavensivat myös käsityöläisten oikeuksia käyttää metsää.⁴⁵²

Kyläläisillä oli myös muita yhteisesti hoidettavia velvollisuuksia, kuten velvoite huolehtia kylän alueella kulkeneiden teiden ja siltojen ylläpidosta ja kunnostuksesta sekä osallistua kyläalueen ulkopuolella olleiden pääteiden hoitoon ja talviteiden auraukseen sekä viitoitukseen. Kylän tilaton väestö joutui tekemään oman osuutensa, joten myös käsityöläiset ottivat osaa yhteisiin toi-

⁴⁴⁹ Kuusi 1937, 106–113.

⁴⁵⁰ Siirtyminen savutuvista ”valkeaan tupaan” yleistyi 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Kuusi 1937, 305–307; Halila 1939, 466–472; Niiranen 1981, 136–140.

⁴⁵¹ Saarenheimo 2003, 362.

⁴⁵² Käsityöläisten laittomasta puiden hakkuusta todistavat useat rikosjutut. Esimerkiksi HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 140; Hollolan syyskäräjät 1837, § 213.

hin.⁴⁵³ Kylän sisäisestä työvelvollisuudesta kertovat erilaiset talkoot ja työliitot, joiden avulla suoritettiin usein työläitä, yksitoikkoisia tehtäviä. Hirrenveto ja hirsisalvoksen pystyttäminen oli esimerkki tavallisesti talkoilla suoritetusta työstä, jossa vapaaehtoinen työpanos korvattiin kestityksellä.⁴⁵⁴ Samanlainen yhteinen askare oli tapa käydä yhdessä niittämässä heinää kylän ulkoalueiden joenvarsiniityiltä.⁴⁵⁵ Eräissä kylissä näiltä alueilta heinät koottiin yhdessä ja vasta työn tulos jaettiin talojen kesken.⁴⁵⁶ Kylillä oli myös yhteisiä palkollisia, kuten paimenia sekä niitty- ja metsävahteja, jotka saivat palkkansa kylän taloista.⁴⁵⁷

Kylän lisäksi yhteisiä velvollisuuksia oli myös paikallisyhteisöllä laajemmalla mittakaavassa eli pitäjällä tai pitäjänosalla. Tällaisia velvoitteita olivat erityisesti kirkon rakentamiseen ja pappilan rakennusten ylläpitoon ja korjaukseen liittyvät työsuoritukset ja maksut. Suurin taakka oli säilytetty talonpojille, vaikka myös torpparit ja käsityöläiset velvoitettiin osallistumaan kustannuksiin ja työsuorituksiin, mutta pienemmällä osuudella.⁴⁵⁸ Lisäksi jokainen talo otti osaa köyhäinruotujen ylläpitoon. Aluksi ylläpitovastuu oli annettu vain talollisille, mutta rasituksen lisääntyessä myös muut, kuten torpparit ja käsityöläiset, velvoitettiin osallistumaan kustannuksiin.⁴⁵⁹ Köyhäinhoito sai lisäksi varoja erilaisista sakoista sekä kirkollisista toimituksista.⁴⁶⁰ Eräs yhteisöllisyyttä lisäävä velvollisuus ja rasite oli tulipalovahinkojen korvaaminen. Tulipalon sattuessa kärjäyhteisö keräsi keskuudestaan viljakappoja, joilla auttaa jälleenrakentamista ja korvata vahinkoja.⁴⁶¹

Paikallisyhteisön yhteisiä asioita käsiteltiin kihlakunnanoikeuksissa ja enenevässä määrin pitäjänkokouksissa.⁴⁶² Ensiksi mainitussa kokoontumista johti kihlakunnantuomari ja jälkimmäisessä kirkkoherra.⁴⁶³ Käräjät olivat perinteisesti paikallisyhteisön tärkein itsehallintoelin, vaikka niiden valtaa oli vähitellen kavennettu. Osittain tämä johtui vahvistuvasta virkakoneistosta, mutta myös pitäjän eli kirkonkokousten kasvavasta merkityksestä.⁴⁶⁴ Käräjillä käsiteltiin edelleen rikos- ja riitatapausten lisäksi lukuisia hallinnollisia asioita ja käräjille osallistui koko paikallisyhteisö. Yhteisistä velvollisuuksista, kuten teiden

⁴⁵³ Virtanen 1934, 453–455.

⁴⁵⁴ Kiista talkoista HMA, Hollolan talvikäräjät 1827, § 338.

⁴⁵⁵ Joidenkin käsityöläisten velvollisuus oli osallistua vuokranantajan heinän- ja viljankorjuuseen. Esimerkiksi HMA, Hollolan käräjät 1839, § 239.

⁴⁵⁶ Virtanen 1934, 457–459; Kuusi 1937, 134–137.

⁴⁵⁷ Virtanen 1934, 470–477.

⁴⁵⁸ Kirkkojen ja pappiloiden yhteisestä rakennusvelvollisuudesta katso esimerkiksi Kuusanmäki 1966, 461–505.

⁴⁵⁹ Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1837.

⁴⁶⁰ Markkanen 1988, 17.

⁴⁶¹ Kuusi 1937, 314; Kuusanmäki 1966, 578–579. Esimerkiksi Messilän kylän palo, HMA, Hollolan syyskäräjät 1835, § 195; Hollolan syyskäräjät 1836, § 289.

⁴⁶² Tutkimusajalta ei ole tietoa, että Hollolassa olisi toiminut varsinaista kylähallintoa tai kylänvanhinta. Rippikirjaan nimitys *bys äldsta* tulee vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Katso Virtanen 1934, 459–469.

⁴⁶³ Käräjillä tuomaria avustivat lautamiehet, jotka toimivat myös haastemiehinä. Käräjätoiminnan ohessa he osallistuivat katselmuksiin sekä erilaisiin arviointitilaisuuksiin. Koskimies 1966a, 326–330.

⁴⁶⁴ Kuusanmäki pitää käräjien arvovaltaa 1800-luvun alussa vielä suurempana kuin pitäjänkokousten. Kuusanmäki 1966, 362–384.

ylläpidosta ja paloapuasioista sopiminen kuului käräjille. Hallinnollisiin asioihin kuuluivat myös käsityöläisten puoltolauseet.

Pitäjänskokouksiin sen sijaan osallistui vain maata omistava väestö, jolla oli äänivalta manttaaliensa perusteella, vaikka toisinaan myös käsityöläiset ja torpparit saattoivat osallistua heitä koskeviin kokouksiin.⁴⁶⁵ Pitäjänskokouksissa käsiteltiin yhteisistä velvollisuuksista lähinnä kirkon rakennusten korjauksiin ja köyhäinhoitoon liittyviä asioita.⁴⁶⁶ Hollolan pitäjänskokouksissa käsityöläiset esiintyvät yleensä jutuissa, jotka liittyvät yhteisten rakennusten ylläpitotehtäviä tai köyhtyneiden käsityöläisten asettamista ruotujen hoitoon. Eräissä pitäjissä pitäjänskokouksien puoltolauseiden käsittely alkoi pitäjänskokouksissa, mutta koska pitäjänskokous ei ollut asiassa päätösvaltainen, anomusten käsittely jatkui käräjillä.⁴⁶⁷

3.2 Maaseutukäsityöläisten määrä ja merkitys

Ruotsalaisen käsityöpolitiikan jatkumo Suomen maaseudulla

Ruotsissa maaseutukäsityö oli järjestetty pitäjänskokouksilaitokseksi, jonka varsinaisena syntyaikana pidetään 1680-lukua. Vuonna 1680 kuningas vahvisti talonpoikien anomuksesta maaseudulla toimivien käsityöläisten oikeudet sekä rajoitti sallitut ammatit räätäleihin ja suutareihin, joita oli lupa ottaa joka pitäjään yksi.⁴⁶⁸ Ammattiveroa tai -maksua (*gärningsöre*) näiden työskentelyalueensa mukaisesti pitäjänskokouksilaitokseksi kutsuttujen ammattilaisten piti maksaa tästedes kruunulle, kun ne aikaisemmin olivat menneet lähikaupungin tai ammattikunnan kassaan.⁴⁶⁹ Vuonna 1686 käsityöläisten lukumäärää täsmennettiin sanamuotoon ”tarpeellinen määrä suutareita ja räätäleitä”, mutta tämän tarpeen määrittä maaherra, eivät paikalliset asukkaat.⁴⁷⁰ Käytännössä maaherra myönsi paikallisten asukkaiden anomuksesta luvan ottaa paikkakunnalle pitäjänskokouksilaitokseksi, jolla oli merkinä asemastaan valtakirja (*gärningsbrev*).⁴⁷¹ Pitäjänskokouksilaitokseiden oikeuksia vahvistettiin vielä 1700-luvun alussa.⁴⁷²

Maaseutukäsityöläisten aseman vakiinnuttamisen on katsottu osittain juontuneen heikosta ammattikuntalaitoksesta, joka ei kyennyt estämään maa-

⁴⁶⁵ Kuusanmäki 1966, 376.

⁴⁶⁶ Hollolan seurakunta, pitäjänskokousten pöytäkirjat 1811–1846.

⁴⁶⁷ Puoltolauseita käsiteltiin pitäjänskokouksissa ainakin seuraavien tutkimusten mukaan: Tommila 1959, 197 (Nurmijärvi); Laakso 1974, 16–24; Myllyniemi 1990, 74 (Vihti); Pänkäläinen 2001, 51–52 (Lamm); Talka 2009, 133 (Lemi). Myös Gadd kertoo, että Ruotsissa hakemus käsiteltiin ensin pitäjänskokouksessa. Gadd 1991, 302. Katso myös Ranta 1978, 101–103.

⁴⁶⁸ Virallistamisprosessin voidaan kuitenkin katsoa alkaneen jo vuonna 1604, jolloin Norrköpingin valtiopäivillä annettiin kihlakunnille lupa ottaa rahvaan välttämättä tarvitsemat ammattimiehet. Heino 1984, 69. Katso myös Ranta 1978, 91.

⁴⁶⁹ Gadd 1991, 244, 238, 315.

⁴⁷⁰ Samalla maaseutukäsityöläiset saivat ensi kertaa luvan ottaa palvelukseensa oppirengin. Heino 1984, 72–73; Gadd 1991, 248–249.

⁴⁷¹ Myöhemmin asemaa haki käsityöläinen itse. Katso luku 4.1. *Hakemuskäytänteet paikallisyhteisöissä*.

⁴⁷² Räätälien ja suutareiden entiset oikeudet vahvistettiin vuoden 1719 valtiopäivillä. Maaherrojen valvontavastuuta tähdennettiin 1723, kuten myös maaherrojen ohjesäädöksessä vuodelta 1734. Ranta 1978, 88.

seutukäsityöläisten toimintaa.⁴⁷³ Toisaalta ehkä merkittävämpi seikka oli se, että vahva talonpoikaissäätö katsoi oikeudekseen ylläpitää omia käsityöläisiä ja tästä oikeudesta pidettiin tiukasti kiinni. Varsinkin 1600-lukua, mutta vielä 1700-luvun alkupuolta leimasivat talonpoikaissäädyn ja kaupunkikäsityöläisten eli porvariston edustajien vastakkaiset anomukset joko maaseutukäsityön sallimiseksi tai kieltämiseksi.⁴⁷⁴ Talonpojilla oli useita argumentteja maaseutukäsityöläisten sallimisen puolesta. Esimerkiksi valtiopäivävalituksessa vuodelta 1643 talonpojat vetosivat siihen, että kaupunkilaismestarit eivät osanneet tehdä maalla tarvittavia tuotteita.⁴⁷⁵ Myös matkoja kaupunkimestarien luokse pidettiin liian pitkinä. Kaupunkilaismestarit taas vetosivat omien privilegioidensa puolesta ja valittivat maaseutukäsityöläisten vievän heidän leipänsä.⁴⁷⁶ Maaseudun käsityöläiset eivät itse valtiopäiväsäätyjen ulkopuolelle jäävänä ryhmänä voineet osallistua tähän keskusteluun, vaikka olivatkin kiistan pääkohde.

Maaseudulla sallittiin käsityöammateista vain suutarit ja räätälit. Ranta on kuitenkin todennut maaherrojen käyttäneen harkintavaltaansa myöntäessään valtakirjoja myös muiden alojen ammattilaisille.⁴⁷⁷ Sepät puuttuivat sallittujen ammattien joukosta, sillä takominen oli Rannan tulkinnan mukaan talonpoikaisväestön luontainen oikeus samalla tavalla kuin muu kotiteollisuuden harjoitus. Talonpoikaiset sepät eivät tarvinneet virallista statusta, koska he maksoivat veronsa talonpoikina, mutta sepille annettiin myös pitäjänkäsityöläisvaltuuksia 1700-luvun alussa.⁴⁷⁸ Seppiä toiminta maaseudulla kuitenkin kiellettiin vuonna 1736. Talonpojat protestoivat kieltoa vastaan ja vetosivat kuninkaaseen heille tarpeellisten ammattilaisten toiminnan sallimiseksi. Tähän myönnyttiin ja vuodesta 1739 lähtien oli jälleen mahdollista antaa pitäjänkäsityöläisvaltuuksia myös sepille.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Esimerkiksi Gadd esittää maaseutukäsityöläisten sallimisen johtuneen heikosta ammattikuntalaitoksesta. Gadd 1991, 338.

⁴⁷⁴ Kaupunkikäsityöläiset valittivat maaseutukäsityöläisten sallimisesta muun muassa vuosien 1672, 1686 ja 1734 valtiopäivillä. Talonpojat puolestaan anoivat lupaa pitää käsityöläisensä vuosina 1644, 1650, 1680 ja 1739. Söderlund 1949, 137, 226–229; Ranta 1978, 87–89; Heino 1984, 71–74.

⁴⁷⁵ Heino tulkitsee talonpoikien vedonneen ”kaupunkilaismestareiden haluttomuuteen ja taitamattomuuteen valmistaa rahvaan kuosien mukaisia tuotteita, väittivät pä kaupunkilaisten pitävän itseään liian hienoina neulomaan rahvaan sarkatakkeja”. Heino 1984, 71.

⁴⁷⁶ Heino 1984, 73.

⁴⁷⁷ Valtakirjojen myöntämisperusteet vaihtelivat alueittain ja esimerkiksi puuseppiä ja sorvareita otettiin paikoitellen pitäjänkäsityöläisiksi jo 1700-luvulla. Tällöin vedottiin usein vuoden 1604 Norrköpingin valtiopäiväpäätökseen, jonka mukaan maaseudulla saivat toimia rahvaalle tarpeelliset käsityöläiset. Ranta 1978, 90–94. Toisaalta samaisilta ammattialan edustajilta evättiin pitäjänkäsityöläisasema vielä 1800-luvun alkupuoliskolla. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1818, f 40; HMA, lääninkanslia, päätöskonseptit 1818, f 250.

⁴⁷⁸ Esimerkiksi Koukkula 1967, 94 (Ruovesi); Mäkelä 1979, 319 (Nastola).

⁴⁷⁹ Raimo Ranta epäilee, että oikeus pitää seppiä oli talonpoikaisväestölle itsestäänselvyys, mutta se ilmeni lainsäädännössä vasta 1700-luvulla. Myös Gadd yhtyy Rannan tulkintaan ja pitää seppiä poissaoloa sallittujen ammattien joukosta näennäisenä. Lisäksi Gadd huomauttaa, että sepät eivät olleet samalla tavalla liikkuvia käsityöläisiä kuin suutarit ja räätälit, vaan toimivat kiinteissä tiloissa. Varhaisimpina aikoina taustalla oli periaate, että ne käsityöläiset, joilla ei ollut kiinteää kotipaikkaa, eli suutarit ja räätälit, maksoivat veroa. Ranta 1978, 88–90; Gadd 1991, 209, 304–306.

Maaseudulla luvallisten ammattien lukumäärää kasvatettiin 1700-luvun jälkipuoliskolla. Vuodesta 1756 lähtien muurarit ja vuodesta 1762 tiilenlyöjät saivat hakea pitäjänkäsityöläisiksi. Lasimestarit laillistettiin vuodesta 1766 lähtien. Tämä maaseudun asukkaiden näkökulmasta myönteinen kehitys päättyi kuitenkin vuonna 1789, jolloin Kustaa III rajoitti maaseudulla luvalliset ammatit vain räätäleihin, suutareihin ja seppiin. Päätöksen taustalla oli valtakunnanpoliittinen tilanne, sillä Kustaa III tarvitsi uudistustyölleen porvariston tuen, jota hän havitteli kaventamalla maaseutukäsityöläisten oikeuksia.⁴⁸⁰ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, etteivät muurarit ja lasimestarit voineet enää hakea pitäjänkäsityöläisiksi. Ammatit laillistettiin uudestaan parikymmentä vuotta myöhemmin, kun vuodesta 1802 lähtien muurareita ja lasimestareita voitiin ottaa taas pitäjänkäsityöläisiksi.

Käsityöelinkeinon näkökulmasta 1800-luku oli taloudellisten esteiden purkamisen aikaa. Vuodesta 1817 lähtien sorvarit saattoivat hakea pitäjänkäsityöläisiksi. Merkittävämpi muutos tuli vuonna 1824, jolloin suuri joukko uusia ammatteja sai luvan työskennellä maaseudulla. Näiden joukossa olivat muun muassa nahkurit, puusepät, satulasepät, hatuntekijät ja maalarit.⁴⁸¹ Merkittävä vaikuttaja näiden päätösten taustalla oli Keisarillinen Suomen Talousseura, joka oli vedonnut hallitsijaan käsityön esteiden purkamiseksi.⁴⁸² Päätökset myös enakoivat myöhemmin tapahtunutta elinkeinonvapautta.

Maaseutu- ja kaupunkikäsityöläiset eivät olleet samanarvoisia, vaan maaseutukäsityöläisten asema poikkesi monella tapaa kaupunkilaisista ammattikuntamestareista. Jo aikalaiset pitivät kaupungin ja maaseudun käsityöläisten oppia ja arvostusta erilaisena. Esimerkiksi maaseudulla saatu käsityökoulutus ei kelvannut kaupungeissa, vaan maalla oppinsa saanut käsityöläinen joutui kaupungissa opiskelemaan lisää.⁴⁸³ Kaupungeissa työskentelevät käsityöläiset olivat ammattikuntapakon alaisia, eli heidän oli kuuluttava johonkin ammattikuntaan. Velvoite muodostaa oma ammattikunta syntyi kun kaupungissa toimi kolme saman alan mestaria. Jos käsityöläisten määrä ammatissa oli tätä vähäisempi, piti heidän liittyä jonkun toisen kaupungin ammattikunnan alaisuuteen.⁴⁸⁴ Ammattikuntien tehtävät oli lueteltu yleisessä ammattikuntajärjestyksessä, jonka avulla valtiovalta pyrki säännöstelemään ammattikuntien toimintaa.⁴⁸⁵ Ammattikunnat valvoivat privilegionsa - yksinoikeuden kaupunkikäsityöhön - toteutumista ja ne pyrkivät estämään laittoman eli ammattikunnan

⁴⁸⁰ Söderlund 1949, 230; Ranta 1978, 90; Gadd 1991, 299–300.

⁴⁸¹ Keisarillinen asetus 17.4.1817; Keisarillinen asetus 3.4.1824; von Bonsdorff 1833, 620–621; Paloposki 1976, 383–384. Samanlaista käsityöammattien vapautumista ei Ruotsissa tapahtunut ennen yleistä elinkeinonvapautta vuonna 1846. Lindström 1991, 9–10.

⁴⁸² Laurila 1971 (1938), 34; Aaltonen 1958, 432–433; Ranta 1988, 732; Rosenberg 1993, 123. Seurasta yleisesti Cygnaeus 1897.

⁴⁸³ Toisaalta Tukholman ammattikunnat eivät hyväksyneet kuin Tukholmassa saadun opin. Söderlund 1949, 314.

⁴⁸⁴ Käytännössä pienten kaupunkien käsityöläiset eivät aina muodostaneet omia ammattikuntiaan, eivätkä he myöskään osallistuneet muissa kaupungeissa toimivien ammattikuntien toimintaan. Pienten kaupunkien käsityöläisistä esimerkiksi Räihä 2013, 226–232.

⁴⁸⁵ Näistä viimeisin, yhä 1800-luvulla voimassa ollut yleinen ammattikuntajärjestys, oli peräisin vuodelta 1720. Jokaisen yksittäisen ammattikunnan säännöt oli virallisesti hyväksyttävä. Söderlund 1949, 168 ja teoksen liite 1.

ulkopuolisen käsityönharjoituksen järjestämällä laittomien käsityöläisten, nurkkamestarien, fuskareiden ja patustajien, etsintöjä.⁴⁸⁶

Ammattikuntien tavoitteena oli sovittaa tuotanto kysyntään ja pitää mestarien lukumäärä vakiona, saada voimaan *numerus clausus*. Laki ei kuitenkaan suoranaisesti sallinut suljettuja ammattikuntia, vaan ammattikunnilla täytyi olla muita keinoja, kuten erilaisia institutionaalisia maksuja, jotka mahdollistivat mestarien määrän kontrolloimisen ja tarpeen mukaan rajoittamisen.⁴⁸⁷ Lisäksi ammattikunnat pyrkivät vähentämään keskinäistä kilpailua muun muassa säätelemällä tuotteiden hintoja ja ostamalla yhdessä raaka-aineita. Eräs ammattikunnan tärkeimmistä tehtävistä oli valvoa jäsentensä töiden laatua. Ammattikunnilla oli myös sosiaalista merkitystä: ne huolehtivat jäsenistään sekä heidän perheistään vanhuuden tai sairauden iskiessä.⁴⁸⁸ Yhteenkuuluvuuden tunne oli kaupunkikäsityöläisten keskuudessa suuri ammattikuntien, mutta myös lähekkäisten asuin- ja toimintaympäristöjen vuoksi. Kaupunkikäsityöläiset olivat usein keskittyneet asumaan samoihin kortteleihin ja samojen katujen varsille, ja olivat päivittäisessä kanssakäymisessä keskenään.⁴⁸⁹

Käsityön näkökulmasta suurin ero maaseudun ja kaupunkien välillä oli, että kaupungeissa ammattikunnan jäsenyys määritteli, kuka oli käsityöläinen ja kuka ei.⁴⁹⁰ Maaseudun käsityöläisiä ei samalla tavalla vaadittu organisoitumaan, eikä Ruotsin tai Suomen maaseudulla toiminut ammattikuntia.⁴⁹¹ Näin ollen maaseutukäsityöläiset eivät muodostaneet kiinteitä ryhmittymiä, jotka olisivat kollektiivisesti puolustaneet omia etujaan.⁴⁹²

Ammattikäsityöläisten hitaasti kasvava määrä 1700-luvulla

Käsityöläisten lukumäärä oli Suomen maaseudulla vielä 1600- ja 1700-luvun alkupuolella alhainen, vaikka kiistely maaseutukäsityön tarpeesta oli jatkuvasti esillä.⁴⁹³ Hollolasta on 1600-luvulta vain satunnaisia merkintöjä yksittäisistä käsityöläisistä ja esimerkiksi luettelot käsityöläismaksun suorittaneista ammatillisista alkavat vasta vuodesta 1724. Tällöin Hollolassa työskenteli yksi kanku-

⁴⁸⁶ Laittomilla käsityöläisillä oli useita nimityksiä. Nurkkamestarien etsintöjä oli mahdollista järjestää vain kaupungin maistraatin luvalla. Papinsaari 1967, 318–320; Edgren 1987, 135–140; Farr 2000, 82.

⁴⁸⁷ Periaatteessa lainsäädäntö kielsi 1700-luvulla rajoittamasta täysinoppineiden kisällien pääsyä mestareiksi, mutta usein kovat sisäänpääsyvaatimukset ja erilaiset mestariksiottoon kuuluvat maksut tekivät ammattikuntaan liittymisen tavallisille kisälleille mahdottomaksi tai ainakin kalliiksi. Tämä mahdollisti käsityöläisten omien poikien suosimisen vaatimalla heiltä pienempiä maksuja. Myös säädös siitä, että kaupungin maistraatti ja ammattikunta saivat määrittellä sen, oliko uudelle mestarille kaupungissa tilaa, saattoi estää uusia hakijoita saavuttamasta mestarin asemaa. Kielteisestä päätöksestä pystyi kuitenkin aina valittamaan kamarikollegiolle, Suomessa myöhemmin senaatille. Söderlund 1949, 114–117; Edgren 1987, 109–111; Paloheimo 2012, 105–107.

⁴⁸⁸ Käsityöläiskulttuurista yleisesti esimerkiksi Farr 2000.

⁴⁸⁹ Kallio 1999, 41–45.

⁴⁹⁰ Waris 1951, 61.

⁴⁹¹ Vertaa Ehmer 2008.

⁴⁹² Tästä oli myös poikkeuksia. Esimerkiksi Kosken pitäjän käsityöläiset yhdessä torpparien kanssa valittivat maaherralle siitä, että he joutuivat osallistumaan köyhäinkassan maksuihin. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslian anomusdiaarit 1818, f 133.

⁴⁹³ 1600-luvun käsityöläismääristä Heino 1984, 46–54. Yleensä käsityöläisiä tapaa 1600-luvulla enemmän tuomiokirjoissa kuin henkikirjoissa. Katso esimerkiksi Koukkula 1972, 420 (Pälkäne); Mäkelä 1979, 319 (Nastola).

ri ja seppä, mutta tiedot heidän toiminnastaan jäivät yksittäisten henkikirjainaintojen varaan.⁴⁹⁴ Samankaltainen tilanne oli usealla muullakin paikkakunnalla. Esimerkiksi Hausjärvellä ei ollut yhtään laillistettua käsityöläistä ennen isoavihaa.⁴⁹⁵ Kaupunkikäsityöläisten valituksia maaseutukäsityöläisten suuresta määrästä ja vakavasta uhasta heidän toimeentulolleen on tässä suhteessa vaikea pitää uskottavina. Varsinkin isovihan jälkeen maaseutukäsityöläisistä oli pikemmin puutetta, sillä vuoden 1738 valtiopäivillä Uudenmaan ja Hämeen rahvas valitti joutuvansa turvautumaan kaupunkikäsityöläisiin jopa sepän palveluksissa.⁴⁹⁶ Maaseutukäsityöläisten määrä kasvoi hitaasti ja varsinaisen lukumääräinen tarkastelu voidaan aloittaa useilla paikkakunnilla vasta 1700-luvun alkupuoliskolta lähtien eli kun pitäjänkäsityöläislaitos oli ollut voimassa jo jonkin aikaa.⁴⁹⁷ Yleisesti pitäjänkäsityöläislaitoksen laajeneminen ajoitetaan vasta 1700-luvun jälkimmäiselle puoliskolle, jolloin moni pitäjä Heinolan tavoin sai ensimmäiset pitäjänkäsityöläisensä.⁴⁹⁸ Pitäjänkäsityöläisten vähäinen lukumäärä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että maaseudulla ei toiminut käsityöläisiä, he eivät vain hakeneet pitäjänkäsityöläisiksi, eivätkä siten näy viranomaisen tuottamissa verolähteissä.⁴⁹⁹ Tätä epävirallista käsityöläistoimintaa on myös pidetty syypäänä siihen, että pitäjänkäsityöläislaitos vakiintui hitaasti.⁵⁰⁰

Toivo Paloposki on tarkastellut lähemmin Hämeen alueen kihlakunnissa toimineiden käsityöläisten määrää. (TAULUKKO II:2) Hän pitää 1700-luvun alkupuoliskolla työskennelleiden käsityöläisten joukkoa erittäin pienenä. Käsityöläisten vähäinen määrä 1700-luvun alkupuolella selittyy osin isovihan ja pikkuvihan aiheuttamasta taloudellisesta ja hallinnollisesta tilanteesta, mutta myös sillä, että käsityöharjoitus ei ollut virallista ja näkyvää. Nähtävästi viranomaiset myös kirjasivat ammattiryhmiä eri tavalla veroluetteloihin.⁵⁰¹ Näin ollen Hämeen luvut ovat vain minimimääriä. Lisäksi käsityöläisten ammattikauma oli 1700-luvun alkupuoliskolla poikkeuksellinen, sillä esimerkiksi Hollo-

⁴⁹⁴ Varhaisimmat käsityöläisainninnat liittyvät keskiaikaan. Esimerkiksi Hollolan tuomionkunnassa oli lautamies, jonka nimi viittaa ammattimaiseen tynnyrintekijään. Käsityöläisainninnat olivat kuitenkin harvinaisia keskiajalla ja sitä seuranneille vuosisadoilla. Kuusi 1935, 279–284.

⁴⁹⁵ Ensimmäinen Hausjärven pitäjänkäsityöläinen oli vuodelta 1740 räätäli Johan Spelman. Keskitalo 1964, 251–252. Kalvolan ensimmäinen pitäjänkäsityöläinen oli vuodelta 1742. Suvanto 1992, 230. Nurmijärvellä oli vain yksi pitäjänkäsityöläinen ennen isovihaa. Tommila 1959, 198. Toisaalta esimerkiksi Orivedellä ja Kangasalalla oli yhteinen pitäjänräätäli jo 1681. Jutikkala 1949, 295. Messukylässä ensimmäinen pitäjänräätälianomus on vuodelta 1684. Arajärvi 1954, 410. Uudessakylässä ja litissä puolestaan pyydettiin vuonna 1682 saada ottaa oma pitäjänseppä. Mäkelä 1979, 319 (Nastola).

⁴⁹⁶ Paloposki 1976, 366.

⁴⁹⁷ Näin esimerkiksi Jämsästä Luukko 1963, 454; Kuhmoisista Suvanto 1965, 227–230.

⁴⁹⁸ Tällöin räätäli Johan Borgelin aloitti pitäjänkäsityöläisenä Heinolan kylässä 1750-luvun puolivälissä. Wilmi 1988, 358. Katso myös Kuisma 1991, 253–254 (Helsingin pitäjä); Tommila 1959, 197 (Nurmijärvi).

⁴⁹⁹ Jutikkala 1949, 295–296 (Längelmävesi); Tommila 1959 196–197 (Nurmijärvi); Koukkula 1972, 422 (Pälkäne); Saarenheimo 1974, 411–412 (Pirkkala); Paloposki 1976, 367–368; Mäkelä 1979, 323 (Nastola); Blomstedt 1981, 526 (Asikkala); Ojanen 1992 (Tammela), 273; Suvanto 1992, 230 (Kalvola).

⁵⁰⁰ Koukkula 1967, 94 (Ruovesi).

⁵⁰¹ Esimerkiksi Ylä-Satakunnan korkeaa käsityöläismäärää selittävät siellä työskennelleet 13 seppää. Paloposki 1979, 368.

lan ylisen tai alisen kihlakunnan alueella ei tuolloin toiminut lainkaan suutareita. Hollolan ylisen kihlakunnan, johon Hollolan pitäjä kuului, vuoden 1740 käsityöläismäärä selittyi kuudella kankurilla, jotka aloittivat Hämeessä myöhemmin leimalliseksi muodostuneen ammatinharjoituksen.⁵⁰²

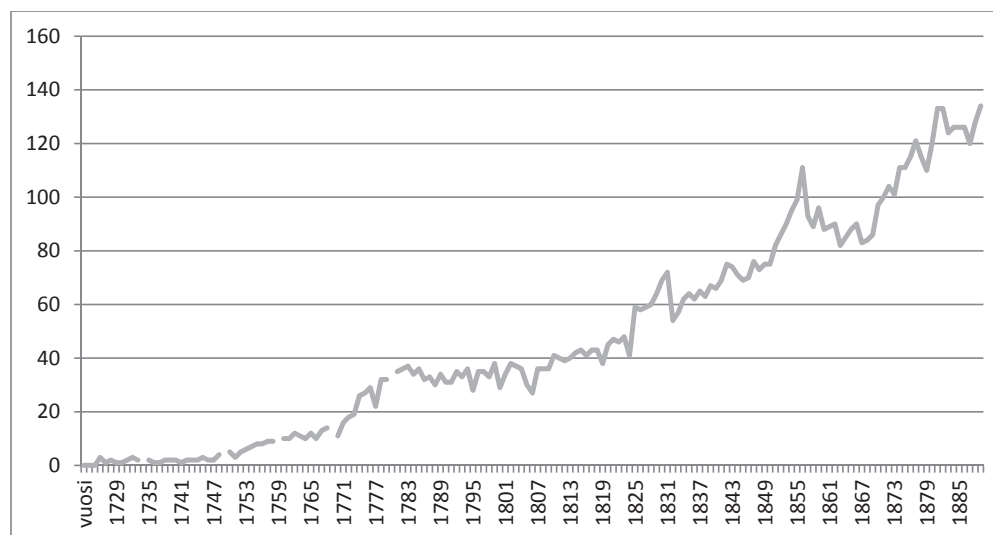
TAULUKKO II:2 Virallisten käsityöläisten lukumäärä Hämeen läänissä 1725–1845

Kihlakunnat	1725	1740	1765	1805	1845
Hollolan ylinen	3	18	33	116	286
Hollolan alinen	2	7	49	118	399
Sääksmäen ylinen	0?	1	65	131	296
Sääksmäen alinen	0?	6	53	112	237
Ylä-Satakunnan	5	17	84	82	238
yhteensä	10	49	284	559	1456

Lähde: Paloposki 1976, 370

Käsityöläisten lukumäärä kasvoi 1700-luvun puolivälistä lähtien ja kasvuvauhti oli vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla nopeaa.⁵⁰³ Käsityöläisten määrän lisääntyminen ilmeni usein kasvupiikkeinä. Hämeestä Paloposki on todennut kasvukausiksi hattujen sodan jälkeiset vuodet, Ruotsin ajan loppuvuodet sekä 1820- ja 1830-luvut. Osittain tämä tulkita sopii myös Hollolaan, vaikkakaan Ruotsin ajan loppuvuodet eivät Hollolassa näytä samanlaista kasvutrendiä. (KUVIO II:1)

KUVIO II:1 Virallisten käsityöläisten lukumäärä Hollolassa 1727–1890

Lähde: Hollolan henkikirjat 1724–1890

⁵⁰² Paloposki 1976, 368–369.

⁵⁰³ Vertaa esimerkiksi Raimo Rannan tutkimaan Pohjanmaan tilanteeseen. Ranta 1978, 200, 205. Katso yksittäisistä pitäjistä Tommila 1959, 200 (Nummijärvi); Saarenheimo 1974, 415 (Pirkkala).

Vertailua muihin maakuntiin hankaloittavat muutokset lääninjoissa. Ranta on kuitenkin todennut maaseutukäsityöläisiä olleen Pohjanmaalla lukumääräisesti selvästi vähemmän kuin Turun ja Porin tai Uudenmaan ja Hämeen lääneissä. Väkilukuun suhteutettuna tilanne näyttäytyy hivenen toisenlaisena. Eniten käsityöläisiä oli vuonna 1749 Turun ja Porin läänissä, sitten Pohjanmaan ja Uudenmaan ja Hämeen lääneissä. Vähiten käsityöläisiä oli Kymenkartanon läänissä. Vuoteen 1790 mennessä maaseutukäsityöläisten osuus oli kasvanut huomattavasti ja heitä oli Rannan laskelmien mukaan jo 3,9 promillea Suomen väkiluvusta. Tosin Pohjanmaan läänissä maaseutukäsityöläisten osuus oli vain 2,3 promillea.⁵⁰⁴ Rannan luvut sisältävät vain veroa maksaneet pitäjänkäsityöläiset, eli ne kertovat käsityöläisten minimimääristä.

Myös Hollolassa virallisten käsityöläisten lukumäärä etupäässä kasvoi läpi 1700- ja 1800-luvun, kuten kuvio II:1 osoittaa. Varsinaisesti käsityöläisten määrä lähti kasvamaan 1700-luvun puolivälissä ja sadassa vuodessa virallisten käsityöammattilaisten lukumäärä moninkertaistui, vuosien 1760 ja 1860 välissä jopa kahdeksankertaistui.⁵⁰⁵ Kun tarkastellaan lähemmin, keitä 1700-luvun jälkimmäisen puoliskon viralliset ammattilaiset olivat, suurin osa tuon aikakauden käsityöläisistä paljastuu sepiksi. Heitä työskenteli pitäjässä noin 15, kun taas oli räätälien ja suutarien yhteenlaskettu lukumäärä oli yleensä saman verran. Seppiä palveluksia siis tarvittiin eniten, lähinnä kasvavan raudankäytön johdosta. Sen sijaan räätäleitä oli 1700-luvun enemmän kuin suutareita, sillä viralliset suutarit olivat tuolloin toisinaan jopa harvinaisia. Tilanne kääntyi päinvastaiseksi 1810-luvulla, jolloin suutarien lukumäärä alkoi kasvaa voimakkaammin kuin räätälien. Erityisesti 1820-luvulla Hollolan käsityöläisten määrä kasvoi ja se oli 1830-luvulle tultaessa melkein kaksinkertaistunut vuoden 1810 tilanteeseen verrattuna. Kato- ja tautiepidemioista tunnetulla 1830-luvulla käsityöläisten lukumäärä hieman laski. Samankaltainen kehitys näkyi eräissä muissakin Hämeen pitäjissä.⁵⁰⁶ Käsityöläisten lukumäärässä oli jälleen kasvupiikki 1840-luvun lopulla ja 1850-luvun alkupuoliskolla.⁵⁰⁷ Suotuisa kehitys kuitenkin pysähtyi äkkiniisesti 1850-luvun jälkipuoliskolla, mitä selittävät niin yleinen taloudellinen tilanne kuin lainsäädännön muutokset. Vuonna 1859 annettu säädös käsityöammattin harjoittamisen vapautumisesta, jolloin kuka tahansa saattoi maaseudulla hankkia toimeentuloa käsityöllä, merkitsi virallisten käsityöläisten lukumäärän laskua.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Pohjanmaalla tilanteeseen on saattanut vaikuttaa kaupunkien lukuisuus. Ranta 1978, 247–253, 297.

⁵⁰⁵ Käsityöläisten kasvava määrä merkitsi sitä, että heidän palveluita alkoi olla kattavasti tarjolla ja asiakkaat saattoivat kääntyä ammattimiehen puoleen niin halutessaan. Katso de Vries 2008, 52–53.

⁵⁰⁶ Esimerkiksi Jämsän ja Heinolan pitäjänkäsityöläisten lukumäärässä on havaittavissa vastaavia kehityskulkuja. Aaltonen 1963, 36; Wilmi 1988, 426.

⁵⁰⁷ Käsityöläisten määrä Hausjärvellä oli väkilukutaulujen mukaan tasaisesti kasvava vuoteen 1860 saakka. Keskitalo 1964, 253. Näin oli tilanne myös vanhassa Pirkkalassa ja Mäntsälässä. Saarenheimo 1974, 415; Rosenberg 1993, 127.

⁵⁰⁸ Katso myös Laurila 1971 (1938), 39.

3.3 Käsityön kasvu ja rakennemuutokset

Käsityöläisten lukumäärä Hollolassa autonomian ajan alkuvuosina

Vuosien 1810 ja 1840 välillä virallisten käsityöläisten määrä lähes kaksinkertaisui. Kuva monipuolistuu, kun huomioidaan myös epävirallinen ammatinharjoitus. Tällöin virallisten käsityöläisten lukumäärän vuosittaiset vaihtelut tasoittuivat. Kaiken kaikkiaan epävirallisen ammatinharjoittamisen huomioiminen lähes kaksinkertaisti paikallisen käsityötarjonnan verrattuna virallisten käsityöläisten määrään. Epävirallisen toiminnan osuus näyttää kuitenkin vähentyneen 1840-luvulle tultaessa. (KUVIO II:2)

Virallisten ammattilaisten lukumäärä ei ollut suoraviivaisesti kasvava, vaan siinä tapahtui ajallista vaihtelua. (TAULUKKO II:3) Esimerkiksi virallisten seppiä laski 1830-luvulla. Vuonna 1810 seppiä oli 17 ja parhaimmillaan heitä työskenteli Hollolassa 23, mutta vuonna 1840 heitä oli enää 15. Räättälien määrä sen sijaan kaksinkertaisui kolmessa vuosikymmenessä. Vain suutarien joukko kasvoi tasaisesti: suutareita oli vuonna 1810 vain kuusi, kun taas vuonna 1840 suutarit olivat virallisista käsityöläisistä suurin ryhmä. Myös erikoiskäsityöläisten lukumäärä vaihteli paljon, mihin vaikutti se, että erikoiskäsityöläisten ryhmä koostui useista eri ammateista. Virallisten käsityöläisten lukumäärä ei kuitenkaan anna todellista kuvaa Hollolassa työskennelleistä käsityöläisistä ja paikallisten asukkaiden käytössä olleesta ammattilaisjoukosta.

TAULUKKO II:3 *Virallisten käsityöläisten lukumäärä ja ammattijakauma Hollolassa vuosina 1810–1840*

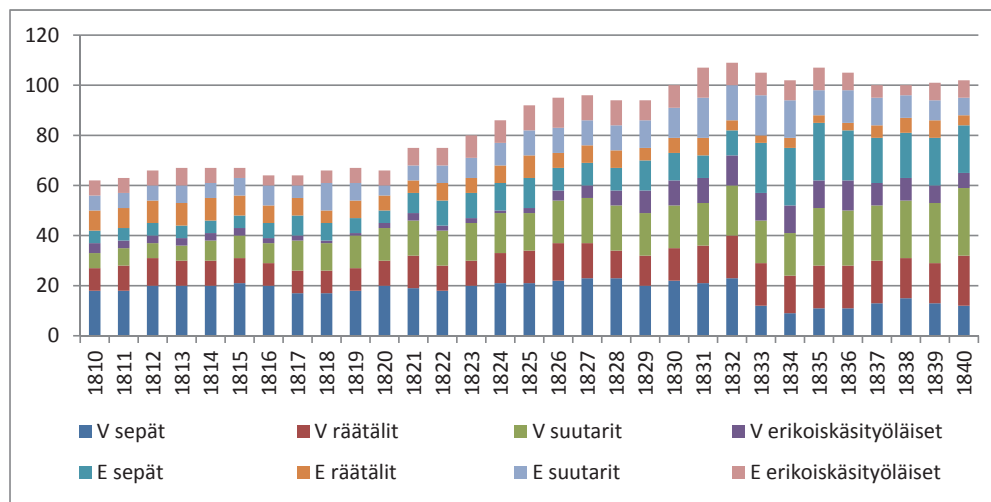
	seppiä	räättäleit	suutareita	erikois-	yhteensä
1810	17	10	6	4	37
1815	20	9	10	3	42
1820	20	10	13	3	46
1825	23	15	15	2	55
1830	22	12	17	9	60
1835	13	18	23	9	63
1840	15	20	26	6	67

Lähde: Hollolan henkikirjat 1810–1840

Epävirallisten, mutta kokoaikaisten ammatinharjoittajien laskeminen mukaan lukumäärään muuttaa tilannetta hieman monimutkaisemmaksi. Luonnollisesti se lisäsi käsityöharjoittajien määrää, mutta esimerkiksi eri ammattiryhmissä tapahtuneet määrälliset muutokset ajoittuvat hiukan eri tavalla. (KUVIO II:2) Ensinnäkin käsityöläisten vuosittainen määrällinen vaihtelu lieveni, sillä puuttuvat veromerkinnot eivät tarkoittaneet käsityöstä luopumista. Suurimmillaan virallisten käsityöläisten osuus oli hieman yli 60 prosenttia, ja alimmillaan vain puolet. Epävirallisesti ammattia harjoittavien käsityöläisten osuus oli siis lähes 40 prosenttia. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että varsinkaan ammattiveroluettelot eivät anna oikeaa kuvaa maaseudulla toimineista käsityöläisistä. Eri am-

mattien välillä oli kuitenkin suuriakin eroja sen suhteen, missä määrin ammatteja harjoitettiin virallisesti tai epävirallisesti. Tämä johtui muun muassa siitä, että eri käsityöläisillä oli erilaiset mahdollisuudet muihin sivuammatteihin, esimerkiksi sepillä oli muita paremmat edellytykset siirtyä torppareiksi.

KUVIO II:2 Viralliset ja epäviralliset käsityöläiset Hollolassa vuosina 1810–1840 - absoluuttinen lukumäärä

Huom. V = virallinen, E = epävirallinen

Lähde: Prosopografinen tietokanta

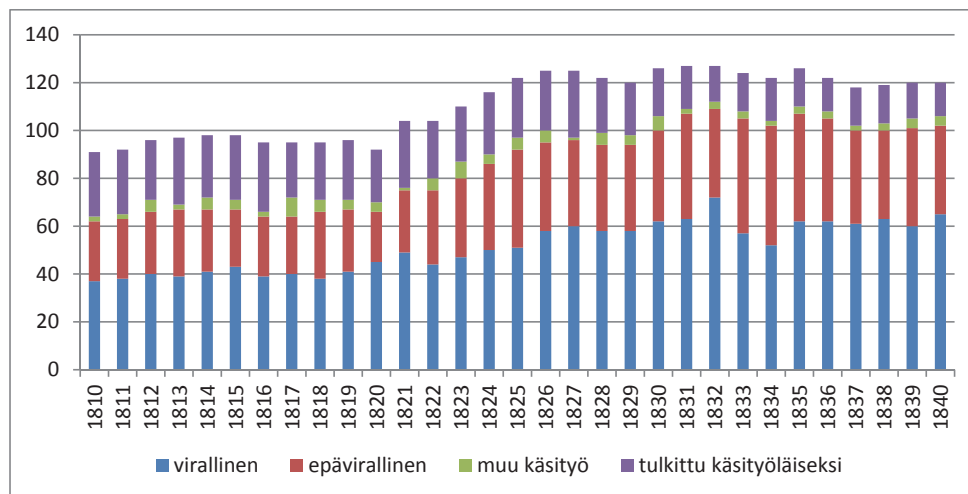
Suuri osa käsityöläisistä toimi jossakin elämänsä vaiheessa epävirallisina käsityöläisinä ja siirtymä virallisesta käsityönharjoituksesta epäviralliseen toimintaan oli yleistä. Tämä huomioiden tulkintaa käsityöläisten lukumäärästä voi viedä vielä pidemmälle. Prosopografinen elämäkertatiedosto antaa mahdollisuuden arvioida eri kategorioihin kuuluvien käsityönharjoittajien toimintaa myös niinä vuosina, jolloin heistä ei ole lähteissä käytetty käsityöläisnimitystä, mutta ammatinharjoittaminen on muuten ollut hyvin mahdollista ja usein jopa todennäköistä.⁵⁰⁹ Näin tapahtui muun muassa silloin kun käsityöläisnimitys on jäänyt toisen tittelin, esimerkiksi vävy- tai talonpoika-nimityksen alle. Virallisten käsityöläisten uraa tarkemmin analysoidessa on puuttuvia merkintöjä otettu huomioon tapauksissa, joissa pitäjään muuttanut käsityöläinen on saanut ammattimerkinnän vasta pari vuotta Hollolassa asuttuaan. Sekatyöläisten kohdalla tulkintaa on tehty käsityöläisenä toimimisen hyväksi esimerkiksi silloin, kun käsityöläisnimitys on ollut käytössä lasten syntymän yhteydessä, mutta

⁵⁰⁹ Olen tehnyt yksityiskohtaisen Excel-tietokannan, johon olen merkinnyt vuosittain jokaisen käsityöläisen esiintymisen ammattinimikkeillä eri lähteissä. Näin on ollut helppo huomata vuosia, jolloin yksittäisellä käsityöläisellä ei ole tai vastaavasti on ollut ammattinimike käytössä ja arvioida tapauskohtaisesti, onko hän mahdollisesti voinut toimia käsityöläisenä.

lapsia on syntynyt vain joka toinen vuosi. Sekatyöläisten on katsottu siis työskennelleen käsityöläisinä myös näiden yksittäisten merkintöjen välillä.

Varsinaisesti kategorian *muu käsityö*, eli sekatyöläisten ja talonpoikien käsityötoiminnan huomioiminen, lisää käsityöläismäärää vuosittain vain muutamalla henkilöllä. Toisaalta käsityöläisuran tarkastelu kokonaisuutena, ottamalla huomioon muun muassa uran alkuvaiheen epävirallinen toiminta, lisää käsityöläisten miesten määrä huomattavasti. (KUVIO II:3) Kun potentiaaliset tai tulkinnalliset käsityöläiset lasketaan mukaan, nousee käsityöläisten lukumäärä toisinaan jopa kolmanneksella erityisesti 1800-luvun alkupuolella. Tulkinnan osuus kuitenkin vähenee 1840-luvulle tultaessa, jolloin potentiaalisesti käsityöläisinä toimineiden miesten osuus kaikista käsityöläisistä on laskenut 15 prosenttiin. Samalla virallisten ammatinharjoittajien osuus on kasvanut yli puoleen, kun se 1810-luvulla oli 40 prosentin tuntumassa. Epävirallinen ammatinharjoitus ei kuitenkaan ole vähentynyt, vaan ryhmän osuus kaikesta käsityöharjoituksesta nousi neljänneksestä kolmasosaan. Virallisen käsityön tutkiminen tavoittaa siis vain noin puolet käsityöammatinharjoittajista.

KUVIO II:3 Käsityöläisten virallinen ja tulkinnallinen lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840 (kaikki käsityöläiset)

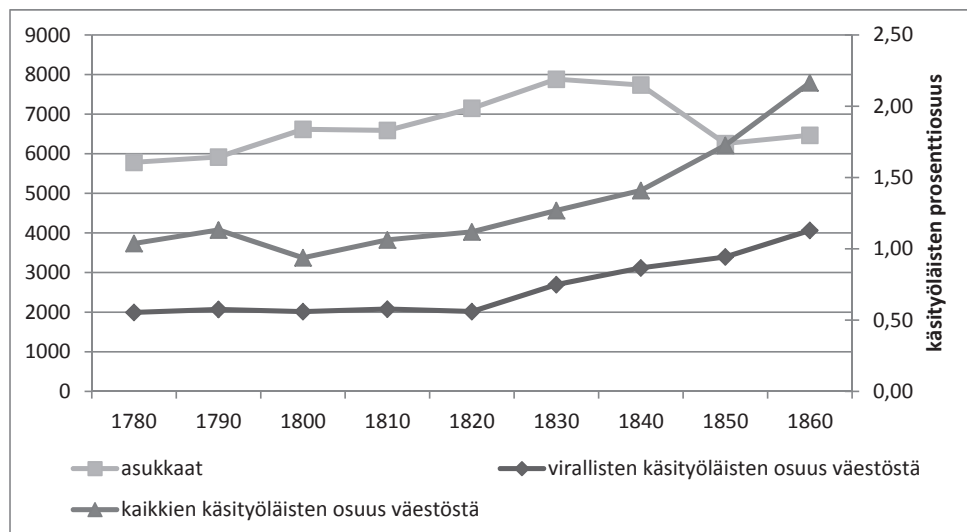
Lähde: Prosopografinen tietokanta

Kaikilla ryhmillä ei kuitenkaan ollut yhtäläinen merkitys palvelujen ja tavaroiden tuotannossa. Viralliset ja osittain myös epäviralliset käsityöläiset tekivät suurimman osan paikallisväestön tarvitsemista tuotteista, sillä heille käsityötuotteiden teko oli lähes kokoaikaista työtä. Sen sijaan sekatyöläisten ja jossain määrin myös talonpoikaisten käsityöläisten merkitys oli todennäköisesti vähäisempi. Sekatyöläiset tekivät tuotteita halvemmalla ja harvemmin, ja he eivät ehkä olleet niin taitavia käsityöntekijöitä kuin pitäjänkäsityöläiset. Näin ollen he palvelivat ennen kaikkea pitäjän köyhempää väestönosaa tai paikkasivat pitäjänkäsityöläisten palvelusten puutetta kiireaikoina. Heille käsityön teko oli

pieniskaalaista toimintaa, joten siitä ei muodostunut varsinaista uhkaa virallisille käsityöläisille, eikä heitä haastettu käräjille laittomasta työstä.⁵¹⁰

Tutkimusajankohtana käsityöläisten määrä kasvoi myös suhteellisesti. Kun vielä 1700-luvun lopussa käsityöläisiä oli noin 0,5 prosenttia koko alueen väestöstä, oli luku 1800-luvun puolivälissä kaksinkertaistunut.⁵¹¹ Virallisten käsityöläisten osuus väestöstä oli 1700-luvun lopun ja 1800-luvun ensimmäisten vuosikymmenien maaseudulla hyvin pysyvä, sillä väestön määrä kasvoi samaa tahtia käsityöläisten lukumäärän kanssa. Väkimäärään suhteutettuna Hollolan pitäjässä ei siis näytä olleen yhtään sen enempää ammattilaisia tekemässä käsitöitä kuin ennenään. (KUVIO II:4)

KUVIO II:4 Hollolan asukasluvun kehitys (vasen akseli, lkm) ja käsityöläisten osuus väkimäärästä (oikea akseli, %) 1780–1860

Huom. Hollolan väkiluku väheni 1840-luvulla hallinnollisten järjestelyjen johdosta.

Lähde: Hollolan henkikirjat 1860–1840; Prosopografinen tietokanta; Kuusi 1937, 88–90

Tilanne muuttui 1820-luvulta lähtien ja käsityöläisten suhteellinen osuus väestöstä kaksinkertaistui 1860-luvulle tultaessa. Edes 1830-luvun vaikeat katovuodet eivät vähentäneet käsityöläisten suhteellista osuutta, vaikka käsityötuotteiden kysynnän voisi olettaa vähentyneen.⁵¹² Tämä johtui mahdollisesti asiakkaiden varallisuuden kehityksessä ja siitä tosiasista, että katovuodet kohtelivat

⁵¹⁰ Katso Paloposki 1976, 371.

⁵¹¹ Vuonna 1780 virallisten käsityöläisten osuus koko Hollolan väestöstä oli 0,55 % ja se säilyi samana 1820-luvulle saakka. Vuonna 1830 käsityöläisten osuus oli jo 0,75 % ja 1850 0,95 %. Olettaessa huomioon myös epäviralliset käsityöläiset, koko käsityöläisjoukon osuus väestöstä oli 1780 noin 1 prosentti, 1820-luvulla 1,25 % ja 1850 jo lähellä kahta prosenttia (1,7) sekä kasvussa.

⁵¹² Kotitaloustavaroiden kulutus ei aina käy yksiin taloudellisten indikaattoreiden kanssa, kuten Maxine Berg on todennyt. Berg 1994, 130; De Vries 1994, 254; Dribe & van de Putte 2012, 1143.

pahiten tilatonta väkeä, joka ei ollut käsityöläisten merkittävin asiakaskunta. Olettaessa huomioon myös epäviralliset käsityöläiset, on yleinen kehityskulku samanlainen, kaikkien käsityöläisten osuus oli vain noin puoli prosenttia suurempi.

Vaikka käsityöläisten suhteellisen osuus väkiluvusta kasvoi, kasvu kadottaa osittain merkittävyyttään tilattoman väestöryhmän määrän lisääntymisen takia; tilaton väestö ei ollut käsityöläisten pääasiakaskuntaa. Kun käsityöläisten määrä suhteutetaan väkiluvun sijaan talonpoikaistalouksiin, ilmenee käsityöläisten lukumäärän kasvu ja sen merkitys paremmin. (TAULUKKO II.4)

TAULUKKO II:4 *Käsityöläisten lukumäärä Hollolassa 1810–1840 väkimäärään ja talonpoikaistalouksiin suhteutettuna*

	pitäjän asukkaat	talonpoi- kaistalou- det	väkiluku/ käsityöl.	talous/ seppiä	talous/ räätäleitä	talous/ suutareita
1810 viralliset käsityöläiset	6589	619	173,4	34,4	61,9	103,2
1840 viralliset käsityöläiset	7737	625	115,5	41,7	31,3	24,0
1810 kaikki käsityöläiset	6589	619	106,3	26,9	36,4	51,6
1840 kaikki käsityöläiset	7737	625	75,9	20,2	26,0	18,4

Lähde: Kuusi 1937, 88–90; Hollolan henkikirjat 1810–1840; Hollolan rippikirjat 1809–1840; Prosopografinen tietokanta

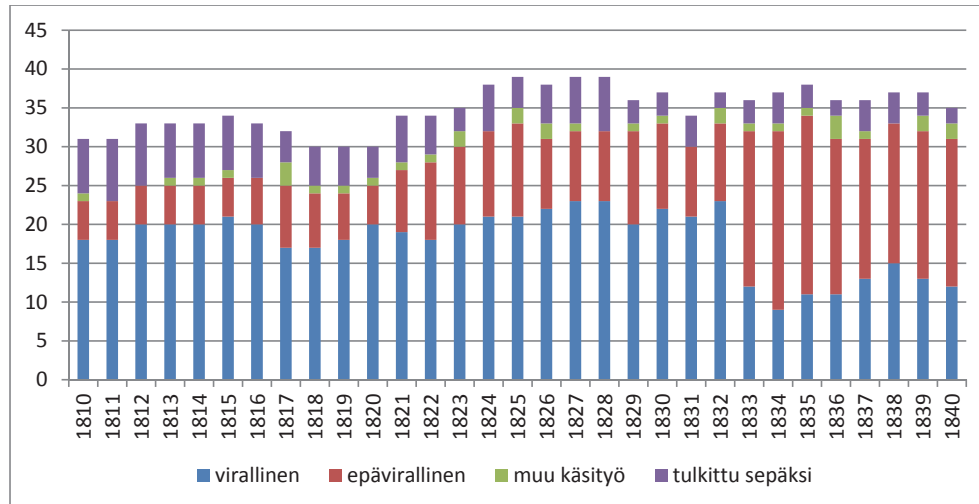
Dramaattisin muutos tapahtui suutarien suhteellisessa määrässä. Kun vuonna 1810 virallisia suutareita oli yksi yli sataa taloutta kohti, vastaava suhdeluku kolmekymmentä vuotta myöhemmin oli 24 taloutta. Huomioitaessa myös epäviralliset ammatinharjoittajat, oli suhdeluku vieläkin pienempi ja yksi suutari työskenteli 18 taloutta kohti. Vastaavana aikana räätälien suhteelliset osuudet lähes puolittuivat, sillä vuonna 1810 virallisten räätäleiden laskennallinen asiakaskunta oli yli 60 taloutta ja vuonna 1840 enää 31 talonpoikaistaloutta. Tosin räätälien osuudessa näkyi epävirallisten ammatinharjoittajien suuri määrä, sillä kaikkiaan vuonna 1810 räätäleitä oli yksi 36 talonpoikaistaloutta kohti. Yhtä selvää trendiä ei sen sijaan näy seppien kohdalla. Tämä johtui osittain siitä, että seppien lukumäärä oli kasvanut jo 1700-luvun puolella. Virallisten ammatinharjoittajien lukumäärä pikemminkin väheni, mutta lukuisat epäviralliset ammatinharjoittajat tasasivat tilannetta ja vuonna 1840 seppien laskennallinen asiakaskunta oli 20 taloutta yhtä seppää kohti.

Hollolan käsityöläisten määrät ammattiryhmittäin

Virallisten ja epävirallisten käsityöläisten osuus ei ollut samanlainen kaikissa ammattiryhmissä. Yleisin ja tärkein ammattiryhmä maaseudulla olivat sepät, sillä he olivat maanviljelyksen kannalta tärkeimmät käsityöläiset, kaupungeissa seppien osuus käsityöläisistä oli yleensä pienempi. Virallisten seppien lukumäärä, kuten edellä on todettu, laski 1800-luvun alkupuolella ja erityisesti 1830-

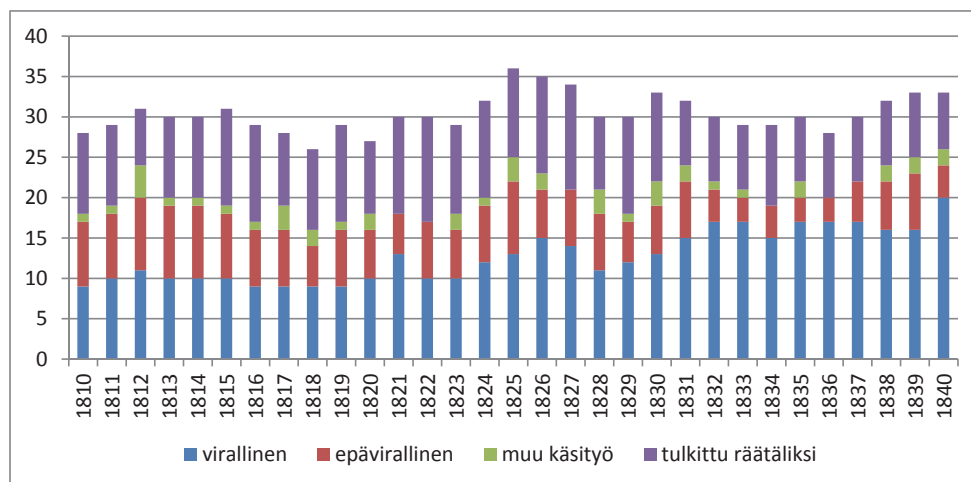
luvulla.⁵¹³ Tämä ei merkinnyt sitä, että seppien lukumäärä olisi vähentynyt tai talonpoikien käytössä olisi ollut vähemmän takomataitoisia ammattilaisia. Kun mukaan lasketaan myös epävirallisesti toimineet sepät, seppien lukumäärä pysytteli 30 ja 40 välillä. (KUVIO II:5)

KUVIO II:5 Seppien lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840

Lähde: Prosopografinen tietokanta

KUVIO II:6 Räättälien lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840

Lähde: Prosopografinen tietokanta

⁵¹³ Pitäjänseppien lukumääräisen vähenemisen ja korvautumisen muilla ammatinharjoittajilla totesi Ranta Pohjanmaalta jo 1790-luvulla. Ranta 1978, 261–262.

Seppien näennäinen vähentyminen johtui siitä, että suuri määrä virallisista seppistä siirtyi epävirallisen ammatinharjoituksen puolelle.⁵¹⁴ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että useat sepät ryhtyivät torppareiksi. Lisäksi pitää muistaa, että käsityöläismaksua maksavat sepät olivat harvinaisia ja vastaavasti taas kyläsepät yleisiä.

Sepän ammatti oli varsin vaativaa työtä, jota sekatyöläiset eivät juuri harjoittaneet. Heillä ei ollut ensinnäkään tähän varaa, sillä sepät tarvitsivat ammatin aloittamiseen pääomaa. Myöskään entiset sotilaat, joita sekatyöläisissä oli paljon, eivät yleensä kouluttautuneet sepiksi. Sen sijaan takominen oli tavallista talonpoikaisille käsityöläisille, mikä näkyy (kuviossa) muun käsityön osuutena. Talonpoikaistiloilla työllistettiin myös jonkin verran takomotaitoisia renkejä, jotka ennen oman, itsenäisen uran aloitusta olivat ottaneet väliaikaisesti renkipestin. Rengit ovat mukana käsityöläisten kokonaismäärässä. Selvästi havaittava kehitys on kuitenkin sepiksi tulkittujen miesten lukumäärän väheneminen: se oli 1830-luvun jälkimmäisellä puoliskolla alle kymmenen prosenttia. Johtopäätöksenä tästä on, että Hollolassa sepän ammatin harjoittaminen oli suurelta osin näkyvää, mutta se tapahtui usein epävirallisena ammatinharjoituksena.

Räätälin ammatin harjoittajien lähempi lukumääräinen tarkastelu paljastaa hyvin toisenkaltainen kehityskulun kuin sepillä. Räätäleitä oli kaikkiaan vain hieman vähemmän kuin seppiä ja heidän lukumääränsä vaihteli - kaikki kategoriat mukaan lukien - 26 ja 36 välillä. (KUVIO II:6) Toisaalta virallisten käsityöläisten, eli pitäjänräätälien, osuus kaikista ammatinharjoittajista kasvoi, kun taas sepillä osuus oli laskeva. 1810-luvulla kolmannes räätäleistä oli virallisia ja vuoteen 1840 mennessä heidän lukumääränsä oli kohonnut jo 60 prosenttiin. Tämä merkitsi sitä, että epävirallisten räätälien määrä laski ja oli joinakin vuosina jopa hyvin vähäinen, alle 10 prosenttia. Suurin osa räätäleistä siis halusi tai tarvitsi virallisen pitäjänkäsityöläisen aseman. Näin ollen - seppien toimintatavoista poiketen - valtaosa räätäleistä maksoi toiminnastaan ammattimaksuja. Työskentelyn painottumista viralliseen puoleen kuvaa myös se, että räätälit toimivat ennen pitäjänkäsityöläis-aseman hankkimista epävirallisesti usein vain vähän aikaa.

Räätälien joukossa oli sen sijaan paljon sekatyöläisiä. Samalla myös käsityömäiseksi tulkittu toiminta oli yleisempää kuin muissa käsityöammateissa. Kun vuonna 1810 Hollolassa työskenteli 10 virallista räätäliä, oli alueella potentiaalisia räätäleitä - siis toimintaa ilman ammattimerkintää - yhtä paljon. Toisinaan jopa 40 prosenttia Hollolan räätäleistä oli muita kuin kokoaikaisia, virallisia tai epävirallisia käsityöläisiä, joten räätäleiksi tulkittujen miesten osuus on huomattava, vaikkakin sen suhteellinen merkitys laski aikaa myöten. Voidaan siis sanoa, että räätälin tointa harjoitettiin yleisesti sivutyönomaisesti, tai muuta toimeentuloa täydentämässä. Sen sijaan talonpoikaisia räätäleitä ei ollut kovin montaa.

Useat syyt ovat voineet johtaa siihen, miksi räätälien joukossa oli niin paljon "näkymätöntä" tai vaikeasti havaittavaa toimintaa. Räätälintyötä oli ensinnäkin helppo harjoittaa salassa. Ammatin harjoittamisen aloittamiseen ei myös-

⁵¹⁴ Vertaa esimerkiksi Sirén 1981, 209 (Pernaja).

kään tarvittu niin paljon pääomaa kuin sepillä, koska työvälineet olivat yksinkertaisia. Lisäksi entisten sotilaiden joukossa oli useita ompelutaitoisia miehiä, joten räätälin työ toi sekatyöläiselle helposti lisätuloja. Toisaalta tilannetta voidaan pohtia myös toisinpäin, eli elättikö räätälintyö kunnolla? Varsinkin köyhempien räätäleiden piti mahdollisesti hankkia lisätoimentuloa jollakin muilla tavoilla ja jättää räätälin ammatti vain satunnaisten sivutulojen tuojaksi. Joka tapauksessa räätälintaitoisia miehiä oli pitäjässä paljon enemmän kuin viralliset tilastot antavat ymmärtää.

Suutarien lukumäärä oli 1800-luvun alkupuoliskolla vähäinen. Hollolassa työskenteli vuonna 1810 vain kuusi virallista suutaria. Kun otetaan huomioon myös epävirallinen ammatinharjoitus, suutarien lukumäärä kaksinkertaistui. Tästä huolimatta kengäntekijöitä oli 1810-luvun ensimmäisellä puoliskolla hyvin vähän, alle 20 koko laajaa pitäjää palvelemissa. Tarve suutarin tuotteille kuitenkin kasvoi koko ajan. Tämä näkyi virallisten suutarien lukumäärän moninkertaistumisena, sillä tutkimusajan lopulla pitäjänsuutareita oli jo 27. (KUVIO II:7) Suutarien lukumäärä kasvoi myös taloudellisesti vaikeana aikana 1830-luvulla, vaikkakin hitaasti. 1810-luvun alussa viralliset ja epäviralliset ammatinharjoittajat muodostivat molemmat kolmanneksen suutarien kokonaismäärästä. Myöhemmin epävirallisen käsityön osuus kuitenkin vaihteli ollen pienimmillään vain viidennes. Vastaavasti virallisen ammatinharjoituksen osuus kasvoi tutkimusajanjakson lopulla, sillä vuonna 1840 se muodosti jo 70 prosenttia kaikesta toiminnasta. Sekatyöläisten ja heihin rinnastettavien suutarintoimen harjoittajien joukko oli vielä 1810-luvun alussa lähes yhtä suuri kuin virallisten ja epävirallisten ammatinharjoittajien ryhmät. 1840-luvulle tultaessa heitä oli kuitenkin enää kymmenen prosenttia kaikista käsityöläisistä, heidän joukossaan vain yksi talonpoikainen suutari ja muutama kenkiä tekevä tai korjaava torppari.

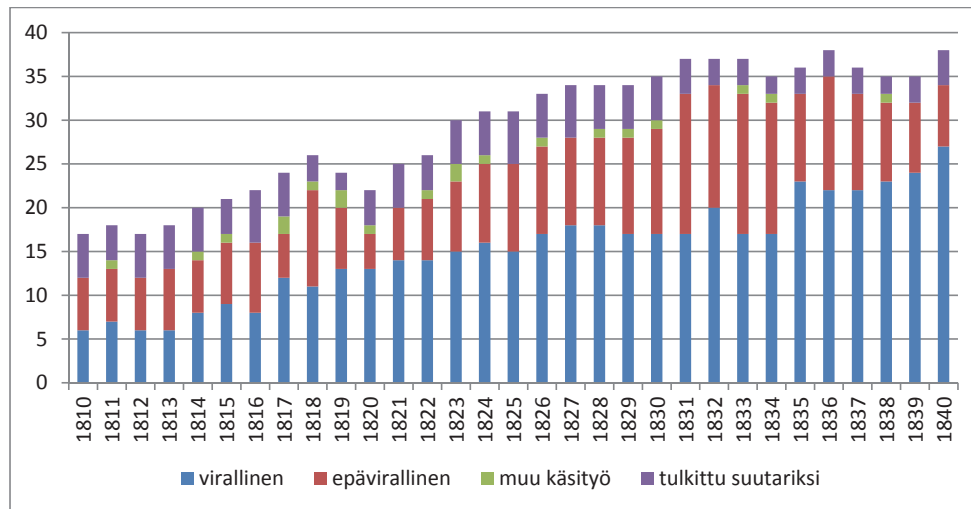
Suutarin ammattia harjoitettiin siis varsin näkyvästi ja suutarit hakivat usein virallisen pitäjänkäsityöläisen aseman. Epävirallisen, mutta ennen kaikkea sivutoimisen tai toimeentuloa lisäävän kenkien teon osuus väheni. Ero tulee vielä selvemmin näkyviin, kun suutareita ja räätäleitä verrataan keskenään. Räätäleillä voidaan arvioida olleen paljon enemmän epävirallista toimintaa kuin suutareilla.⁵¹⁵

Erikoiskäsityöläisten lukumäärän tarkastelu on hivenen haastavampaa, sillä tämä ryhmä käsittää monta eri ammattia. Erikoiskäsityöläisiä oli kuitenkin muita käsityöläisryhmiä vähemmän, vaikka joukko koostui eri ammattien edustajista. Tietyn ammatin harjoittajia oli tavallisesti vain muutama, joten kovin suurta tarvetta erikoiskäsityöläisille ei Hollolassa vielä ollut. Käytännössä 1810-luvun alussa Hollolassa oli vain muutama virallinen puuseppä-muurari. Virallisen työn osuus oli usein alle viidennes erikoiskäsityöläisten koko joukosta.

⁵¹⁵ Arajärvi toteaa räätälin ammatin houkutelleen luvattomia mestareita. Hän tulkitsee tämän johtuneen siitä, että räätälin ammatti lienee ollut helpoimmin opittavissa. Arajärvi 1950, 232 (Vesilahti). Katso myös Papinsaari 1967, 325, Laakso 1974, 26–26; Edgren 1987, 138.

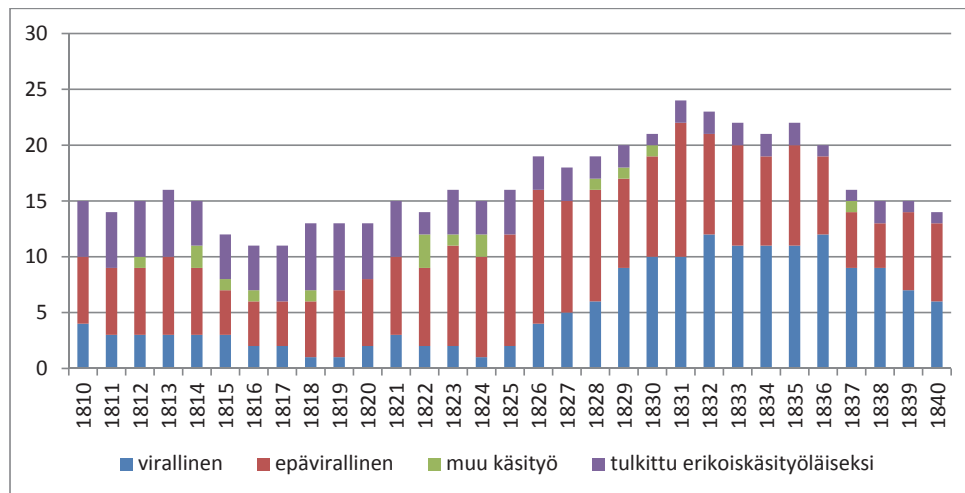
Erityistä on, kuinka selvästi lainmuutos ja ammatinharjoittamisen vapauttaminen näkyi virallisten erikoiskäsityöläisten lukumäärässä.⁵¹⁶ (KUVIO II:8)

KUVIO II:7 Suutarien lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840

Lähde: Prosopografinen tietokanta

KUVIO II:8 Erikoiskäsityöläisten lukumäärä Hollolassa vuosina 1810–1840

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Vuonna 1824 luvalliseksi muuttuneita ammatteja oli toki suurta osaa jo aiemminkin harjoitettu paikkakunnalla, mutta epävirallisesti. Tämä ei myöskään

⁵¹⁶ Erityisesti nahkurit ja värjärit lähtivät maaseudulle. Schybergson 1992, 87.

tarkoittanut sitä, että epäviralliset ammatinharjoittajat olisivat täysin muuttuneet virallisiksi, sillä virallisia käsityöläisiä oli alle puolet kaikista käsityönharjoittajista. Muutos oli kuitenkin merkittävä siinä suhteessa, että tulkinnanvaraisten käsityöläisten osuus väheni. Hajanaiset ja yksittäiset ammattimerkinnot muuttuivat erikoiskäsityöläisillä osin epäviralliseksi, osin viralliseksi toiminnaksi. Lisäksi osa erikoisammateista, kuten kultasepät, olivat edelleen kiellettyjä maaseudulla. Tästä huolimatta hollolalainen pappi kirjoitti rippikirjoihin Adolf Fredrik Bergrenin ammatiksi kultasepän.

4 Käsityöläiset osana yhteisöään

4.1 Pitäjänkäsityöläiseksi hakeutuminen

Paikallisyhteisön merkitys hakemusprosessissa

Maaseudun virallinen käsityönharjoitus rakentui pitäjänkäsityöläisinstituution varaan. Yksityiskohtaisia määräyksiä pitäjänkäsityöläisen aseman hakemisesta ei ollut (koko järjestelmän perustana olleissa) valtiopäiväpäätöksissä, säädöksissä tai myöhemmissä ohjeissa, vaan anomusprosessia ohjasivat aikaa myöten syntyneet käytänteet ja menettelytavat.⁵¹⁷ Pitäjänkäsityöläisen valtakirjan myönsi maaherra, mutta ei ilman paikallisväestön antamaa puoltolausetta, eli tukea anomukselle. Tästä syystä anomusprosessi piti käynnistää käräjillä, jossa puoltolause hankittiin. (Hakuprosessista KUVA II:1) Joillakin paikkakunnilla käsityöläisanomuksia käsiteltiin ensin pitäjänkokouksissa, minkä jälkeen tapausten käsittely jatkui käräjillä. Tämä vaihe ei kuitenkaan ollut välttämätön, eikä esimerkiksi Hollolassa anomuksia valmisteltu pitäjänkokouksissa.⁵¹⁸

Paikallisyhteisön merkittävän roolin perustana oli vuoden 1719 valtiopäiväpäätös, jossa todettiin pitäjänkäsityöläisten tarvitsevan pitäjäläisten kannatuksen.⁵¹⁹ Pitäjäläisten katsottiin tienneen maaherraa paremmin paikalliset olosuhteet ja sen, oliko uudelle käsityöläiselle tarvetta.⁵²⁰ Puoltolausekäsittelyn avulla paikallisyhteisö pääsi itse arvioimaan käsityötuotteiden kulutusta. Eräissä yhteyksissä on todettu asiakkaiden samalla valvoneen pitäjäkäsityöläisten määrää, jotta tuotteista ja palveluksista ei olisi tullut ylitarjontaa.⁵²¹ Toisaalta ainakin Hollolassa pitäjänkäsityöläisanomuksia hylättiin vähän, eikä paikallisväestö muutenkaan osoittanut olevansa huolissaan kohonneista pitäjänkäsityöläismääristä.⁵²² Tilanne oli pikemmin päinvastainen: lähes kaikille päteville ha-

⁵¹⁷ Ranta 1978, 90–94; Heino 1984, 67–74.

⁵¹⁸ Esimerkiksi Pohjanmaalla pitäjänkäsityöläisten lupa-asioita saatettiin käsitellä 1700-luvun puolivälissä jo pitäjänkokouksissa. Ranta 1978, 101–104. Katso myös Tommila 1959, 197 (Nurmijärvi); Laakso 1974, 16–24; Myllyniemi 1990, 74 (Vihti); Pänkäläinen 2001, 87 (Lammi); Talka 2009, 133 (Lemi).

⁵¹⁹ Ranta 1978, 101.

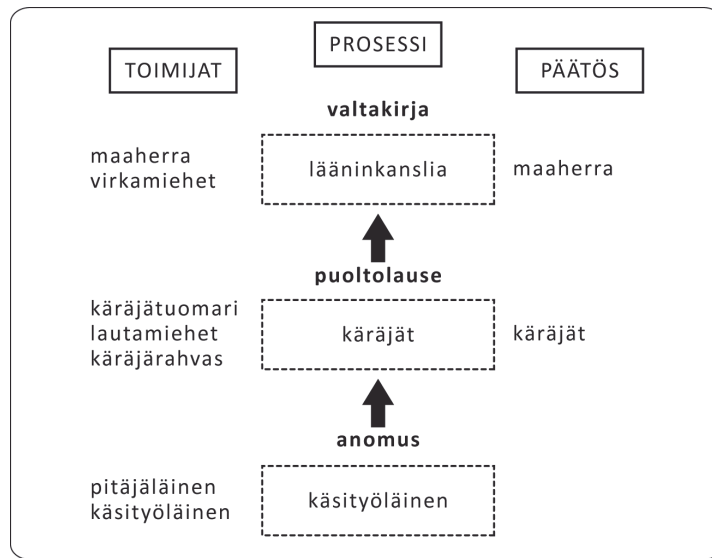
⁵²⁰ Jutikkala 1949, 299 (Längelmävesi); Ranta 1978, 98–101.

⁵²¹ Kuisma 1991, 259–263 (Helsingin pitäjä); Tommila 1959, 197 (Nurmijärvi).

⁵²² Vain yhdessä hylätyssä tapauksessa todettiin pitäjässä olleen jo riittävästi haetun alan harjoittajia. Tämän kielteisen vastauksen taustalla on saattanut olla myös muita syitä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1840, § 4.

kijoille myönnettiin puoltolause, ja samoilla käräjillä saatettiin antaa suositus usealle saman alan ammattilaiselle.⁵²³ Tämä oli myös pitäjäläisten etu, sillä näin pidettiin hintoja kurissa.

KUVA II:1 Pitäjänkäsityöläishakuprosessi 1800-luvun alkupuolella

Paikallisyhteisö myös arvioi hakijoiden henkilökohtaisia ominaisuuksia, sillä tulevilta asiakkailta kysyttiin puoltolauseen yhteydessä mielipidettä siihen, haluttiinko hakija ottaa yhteisön täysivaltaiseksi jäseneksi. Taustalla oli muun muassa huoli ehdokkaan kyvystä elättää itsensä, sillä pitäjään ei haluttu ottaa käsityöläistä, joka olisi myöhemmin ollut vaarassa joutua pitäjäläisten huollettavaksi.⁵²⁴ Paikallisyhteisöllä oli kristillinen velvollisuus pitää huolta omista köyhistään, mutta naapuripitäjästä lähteneet kerjäläiset lähetettiin helposti takaisin sinne, mistä he olivat tulleet.⁵²⁵ Tämä merkitsi sitä, että ulkopaikkakuntalaisen käsityöläisen muuttolupa saatettiin evätä korkean iän tai perheen suuren lapsiluvun takia.⁵²⁶ Lisäksi pitäjänkokoukset saattoivat määrittää paikkakunta-kohtaisia kriteerejä sille, millaisia henkilöitä he saattoivat ottaa pitäjänkäsityö-

⁵²³ Kuisma 1991, 261–263 (Helsingin pitäjä).

⁵²⁴ Lain mukaan ne, jotka eivät tulleet toimeen omillaan, joutuivat seurakunnan ja pitäjäläisten huollettaviksi. Laki kotipaikkaoikeudesta (1788) mahdollisti muuton kieltämisen sellaisilta henkilöiltä, joiden pelättiin turvautuvan uudessa kotipitäjässään köyhäinhoitoon. Pulma 1994, 48. Katso myös Favorin 1996, 69 (Kalvola).

⁵²⁵ Hollolan pitäjänkokouksissa käsiteltiin jonkin verran kotipaikkaoikeuksia. Esimerkiksi vuonna 1848 entinen räätäli Palm halusi vanhan äitinsä muuttavan luokseen asumaan. Ennen kuin äiti, räätälin leski, sai muuttoluvan, piti Palmin mennä takuuseen siitä, ettei hänen äitinsä joutuisi köyhäinhoidon varaan. Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1848.

⁵²⁶ Esimerkiksi KA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1819, f. 26. Myös Kaukovalta toteaa isoperheisellä olleen vaikeuksia saada suojelusta, paitsi maksamalla takuumaksun. Kaukovalta 1931, 441

läisekseen. Esimerkiksi Lohjan pitäjässä päätettiin vuonna 1844, että pitäjänkäsityöläiseksi haluavan tuli varustautua ”entisen mestarinsa todistuksella hyväksytystä taitavuudestaan ammatissaan sekä moitteettomasta käyttäytymisestään”.⁵²⁷

Pitäjänkäsityöläiset olivat pitäjäläisten valitsemia ja virallisen asemansa myötä oikeutettuja lailliseen suojelun, jota he pystyivät tarjoamaan myös taloutensa jäsenille, kuten oppilailleen. Ketä tahansa ei siis haluttu pitäjänkäsityöläiseksi.⁵²⁸ Puoltolausepyyntöön saatettiin vastata kieltävästi, jos hakijalla oli esimerkiksi huono maine tai häntä ei tunnettu. Kun viitailalainen räätälin oppilas Johan Abelstedt valitti vuonna 1817 maaherralle siitä, että hän ei ollut saanut käräjiltä puoltolauseetta, vastasi maaherra olevansa kykenemätön puuttumaan asiaan. Hän kehotti Abelstedtia parantamaan sekä käytöstään että käsityötaitojaan ja yrittämään käräjillä uudestaan.⁵²⁹

Aikaa myöten pitäjäyhteisön rooli pieneni ja koko anomusprosessi muuttui rutiininomaiseksi. Varsinkin 1700-luvun alkupuolella pitäjäläisillä oli ollut käräjillä näkyvä osa ja asiakkaat olivat itse anoneet lupaa ottaa käsityöläinen joko pitäjän, kappelin tai joidenkin kylien nimissä. Käytännössä pitäjäläiset toivat tällöin käräjillä ilmi tarpeen saada tietyn käsityöammatin edustaja pitäjään - ja yleensä tähän asemaan oli jo hyvä ehdokas tiedossa.⁵³⁰ Hakijoiden lukumäärän lisääntyessä 1700-luvun puolivälistä lähtien käsityöläiseksi haluavien rooli itsenäistyi; vähitellen lähes kaikki anomukset tehtiin käsityöläisten omissa nimissä.⁵³¹ 1800-luvun Hollolassa pitäjänkäsityöläisanomuksen varsinaisena hakijana ja näkyvänä toimijana oli aina käsityöläinen itse.⁵³² Pitäjäläisillä saattoi säilyä aktiivinen rooli prosessissa, mutta se ei enää näkynyt käräjillä.

Pitäjänkäsityöläisinstituution alkuvaiheessa puoltolauseiden myöntäminen aiheutti paljon keskustelua paikallisyhteisössä. Laakson mukaan anomuksien käsittely muuttui kaavamaiseksi rutiiniksi vasta 1790-luvulla ja 1800-luvun alussa.⁵³³ Tämä tarkoittaa sitä, että suurin osa pitäjänkäsityöläisanomuksista käsiteltiin hallinnollisina asioina käräjien alussa.⁵³⁴ Näin oli tilanne myös Hollo-

⁵²⁷ Hirsijärvi 1950, 98.

⁵²⁸ Paikallisyhteisö päätti itse keitä se otti suojelukseensa. Kun muuttolupaa tai muuta laillista suojelua ei ollut, voitiin tulija määritellä irtolaiseksi. Esimerkiksi Mäkelä-Alitalo kertoo, että Hauholla eräs seppä oli määritelty oikeudessa loiseksi, joka voitiin ajaa tiehensä. Mäkelä-Alitalo 2009, 564–566. Katso myös Kaukovalta 1931, 441; Favorin 1996, 61 (Kalvola).

⁵²⁹ Abelstetin huono maine johtui nähtävästi hänen aviottomista lapsistaan. Hän sai seuraavilla käräjillä puoltolauseen. Abelstedt tosin toimi pitäjänkäsityöläisenä vain muutaman vuoden, koska hän ryhtyi avioliiton myötä lampuodiksi. HMA, lääninkanslian päätösdiaarit 1817, f. 882v.

⁵³⁰ Jutikkala 1949, 297 (Längelmävesi); Ranta 1978, 104; Mäkelä 1979, 320 (Nastola).

⁵³¹ Arajärvi 1959, 298 (Lempäälä); Laakso 1974, 19–21; Ranta 1978, 110–114.

⁵³² Tosin esimerkiksi Kymenkartanon lääninkanslian 1800-luvun anomusdiaareissa on joitakin merkintöjä muutamien yksittäisten henkilöiden tai kyläläisten anomuksista saada ottaa tietty henkilö pitäjänkäsityöläiseksi. Esimerkiksi MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, anomusdiaarit 1831, f. 363.

⁵³³ Laakso 1974, 20–21. Katso myös Nallinmaa-Luoto 1990, 186 (Hämeenkyrö).

⁵³⁴ Hollolassa käsittelyyn tuli jonkin verran anomuksia myös muina päivinä, jolloin ne löytyvät pöytäkirjojen myöhemmistä pykälistä. Tämä johtui siitä, että käräjillä käsiteltiin aluksi tuomiokunnan Orimattilan pitäjän ja Kärkölän kappelin asioita, ja vasta lopuksi olivat vuorossa Hollolaan liittyneet oikeuskäsittelyt.

lassa. 1800-luvun varsinaisasiain pöytäkirjoista käy ilmi, että pitäjänkäsityöläisänomusten kärjäkäsittelyt olivat hyvin lyhyitä ja muodollisia, vaikka päätöslauselmien sanamuodot ja perustelujen laajuus hieman vaihtelivat.⁵³⁵

Lyhyt kärjäkäsittely alkoi sillä, että pitäjänkäsityöläiseksi tahtova ammatilainen ilmoitti kaikkien kuullen haluavansa tulla otetuksi, sanamuodosta riippuen, varsinaiseksi, viralliseksi tai vakinaiseksi pitäjänkäsityöläiseksi.⁵³⁶ Samassa yhteydessä aiotuksi työskentelyalueeksi mainittiin tavallisesti koko asianomainen kärjäkunta, toisinaan myös joku kylä, seurakunta tai pitäjä. Todellisuudessa pitäjänkäsityöläisten työskentelyalueena saattoi toimia huomattavasti haettua aluetta pienempi työreviiri. Hollolan Hämeen läänin puolella hakija saattoi työskennellä koko kärjäkunnan kattavalla aluemäärittelyllä kahden pitäjän ja yhden kappelin muodostamalla alueella ja mahdollisesti muuttaa näiden kolmen paikan välillä ilman uuden valtakirjan hakemista. Hollolan Kymenkartanon läänin alueella haettavissa oleva toiminta-alue oli väistämättä pienempi, sillä Hollolasta kuului Kymenkartanon lääniin vain kahdeksan kylää. Näissä kylissä pitäjänkäsityöläisänomukset kohdistuivat useimmiten yksittäisiin kyliin, ei koko kärjäalueeseen.⁵³⁷ Tämä osoittaa sen, että alueen sijoittumisella ja hallinnollisilla seikoilla oli merkitystä käsityöläisten virallisten reviirien muodostumiseen. Maaherra saattoi myöntää toimiluvan vain omalle hallintoalueelleen, eikä lääninrajojen ylittäminen ollut mahdollista.⁵³⁸ Käytännössä käsityöläisten reviirit saattoivat ylittää vähintään pitäjänrajat.

Käsityöläisänomusta ei voinut tehdä ilman paikallisyhteisön suostumusta, sillä anomukseen tarvittiin kannattajia. Kärjäillä hankittavan puoltolauseen saannin varmistamiseksi pitäjänkäsityöläiseksi halajava saattoi tiedustella mahdollisia suosittelijoita ennen kärjille menoa. Todisteita tästä löytyy kuitenkin vähän ja ainoastaan silloin kun käsityöläinen on hankkinut paikallisilta asukkailta kirjallisia suosituksia. Nämä suosituskirjeet mahdollisesti nopeuttivat oikeuskäsittelyä, mutta ainakin ne osoittivat sen, että anomuksella oli tukijoita.⁵³⁹ Kirjallisten suositusten harvinaisuudesta kertoo se, että vain kolmessa anomuksessa mainitaan puoltokirje. Näistä kaksi on Hollolasta ja yksi naapuriri-

⁵³⁵ Hollolan tuomiokunnan Hämeen läänin puoleisen kärjäkunnan tuomiokirjoista on analysoitu 127 pitäjänkäsityöläisänomusta, joista kuusikymmentä koskee varsinaisella tutkimusalueella asuneita käsityöläisiä. Loput ovat naapuripitäjiä koskevia anomuksia, jotka niin ikään käsiteltiin Hollolan, Orimattilan ja Kärkölän pitäjien yhteisillä kärjäillä. Koska naapuripitäjien tapaukset valaisevat myös Hollolassa vallinneita traditioita ja toimiluvat myönnettiin usein koko kärjäkunnan alueelle, olen ottanut tarkasteluun mahdollisuuksien mukaan Orimattilassa ja Kärkölässä asuneiden käsityöläisten juttuja. Toisinaan kärjäkäsittelyn yhteydessä ei ole ilmoitettu tarkemmin mitä aluetta anomus koski. Kun työreviiriä ei tällaisessa tapauksessa voida varmentaa muista lähteistä, eikä käsityöläinen ilmesty Hollolan pitäjää koskeviin muihin asiakirjoihin, en ole lukenut häntä hollolalaiseksi käsityöläiseksi.

⁵³⁶ Useasti sanamuoto oli *blifva antagen till sockne skräddare/smed/skomakare*.

⁵³⁷ Muurari Mats Helander pyysi poikkeuksellisesti työskentelyalueekseen sitä osaa Hollolaa, joka kuului Kymenkartanon lääniin. Uudenmaan ja Hämeen läänin puoleisiin osiin Hollolaa ei Kymenkartanon viranomaisilla olisi ollut valtuuksia myöntää valtakirjaa. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, anomusdiaarit 1831, f. 460.

⁵³⁸ Jutikkala 1949, 296 (Längelmävesi).

⁵³⁹ Ranta 1978, 103, 114. Suosituksista katso myös Aaltonen 1963, 42 (Suur-Jämsä); Rosenberg 1993, 124 (Mäntsälä).

pitäjä Kärkölästä. Hollolaa koskevista anomuksista toisessa tapauksessa on tyydytty vain kertomaan kirjeen olemassaolosta, mutta toisessa mukaan on liitetty alkuperäinen puoltokirjelmä.⁵⁴⁰ Vuoden 1817 alkupäiville ajoittuvassa kirjeessä joukko Hollolan asukkaita pyysi nöyrästi saada Johan Vikman -nimisen räätälin oppilaan omaksi pitäjänkäsityöläisekseen, koska hän teki kelvollista (*försvarligt*) räätälintyötä ja oli paikallisille tuttu sävyisästä ja raittiista käytöksestään.⁵⁴¹ Kirje luettiin oikeudessa ääneen, minkä jälkeen käräjäoikeus totesi Vikmanin olevan käsityötaitoinen ja omalta osaltaan puoltavansa hakemusta.⁵⁴² Kirjeen allekirjoittaneita talonpoikia oli kuudesta eri kylästä. Nämä kylät muodostivat Hollolan etelä- ja keskiosissa yhtenäisen alueen, jota oli mahdollisesti ajateltu tulevalle räätälille työskentelyreviiriksi. Itse kirjeessä tai käräjäkäsitteilyn aikana ei tullut esille sitä, mistä varsin nuoren, 18-vuotiaan Vikmanin käsityötaito oli peräisin tai kuinka kauan hän oli ollut opissa.⁵⁴³ Tämä ei ollut mitenkään epätavallista, sillä 1800-luvulla ei käräjillä yleensä käsitelty käsityötaitoa yksityiskohtaisesti.⁵⁴⁴

Toisessa tuomiokirjoihin liitetystä kirjallisesta suosituksesta räätälin oppilas Anders Henriksson toi käräjille lähes 30 kärköläläisen talonpojan allekirjoittaman kirjeen, jossa he kertoivat olevansa tyytyväisiä Anders Henrikssonin työhön ja pyysivät saada ottaa hänet viralliseksi pitäjänkäsityöläisekseen. Anders Henriksson, joka ilmoitti käräjillä sukunimekseen Valheim, oli syntyperäinen kärköläläinen. Hänen todettiin olevan oppinsa käynyt räätäli, joka oli jo kuuden vuoden ajan työskennellyt omaan laskuunsa (*egenreckning*) paikallisten räätälinä. Käräjäoikeus totesi Valheimilla olevan tarvittavat tiedot ja valmiudet käsityön harjoittamiseen sekä kannatti puoltolauseen myöntämistä.⁵⁴⁵ Tässä anomuksessa käsityöuralla toimiminen tuotiin siis esille positiivisena asiana. Paikalliset tunsivat käsityöläisen taidot ja olivat käyttäneet hänen palveluksiaan hyväksi. Omaan laskuun työskentely, epävirallisena käsityöläisenä toimiminen, ei siis ollut pitäjäläisten tai tuomareiden silmissä laitonta.

Paikallistason hakemusprosessissa uuden käsityöläisen ottoa perusteltiin yleensä tietyllä argumenteilla. Suurimmassa osassa puoltolausehakemuksia todettiin käsityöläisten palveluksien puutetta tai tarvetta (*brist/behov*), joilla uu-

⁵⁴⁰ Maininta suosituksesta ilman sen liittämistä osaksi tuomiokirjaa on vuodelta 1839, jolloin Gabriel Wahlberg haki Hollolaan pitäjänsuutariksi. HMA, Hollolan talvikäräjät 1839, § 4.

⁵⁴¹ Vikman ilmestyi henkikirjoihin pitäjänkäsityöläisenä, mutta hän ehti työskennellä paikakunnalla vain kaksi vuotta ennen kuin hän muutti perheineen Asikkalaan. Vikman ei esimerkiksi ehtinyt hakea maaherralta valtakirjaa. Muuton taustalla olivat todennäköisesti Vikmanin riidat vaimon perheen kanssa. Niiden seurauksena Vikman muun muassa menetti asumisoikeutensa appensa taloon. HMA, Hollolan syyskäräjät 1818, § 229–231.

⁵⁴² HMA, Hollolan talvikäräjät 1817, § 34.

⁵⁴³ Tämä käy yksiin Raimo Rannan huomioiden kanssa. 1700-luvun lopulta lähtien käräjäkäsitteilyt olivat hyvin ylimalkaisia, eikä niissä enää mainita oppivuotia tai sitä, kenen oppilaana hakija on ollut. Ranta 1978, 173. Tässä tapauksessa Vikmanin oppi oli peräisin Hollolasta, sillä Vikman oli ollut, tosin alaikäisenä, joitakin vuosia räätäli Moses Lindqvistin oppilaana. Koska hänen oppivuotensa näkyvät vain lastenkirjoissa, oppilasaikaa ei voi tarkasti määritellä.

⁵⁴⁴ Ei aina myöskään 1700-luvulla, kuten Laurinmäki on todennut Askolasta vuodelta 1738. Laurinmäki 1957, 407.

⁵⁴⁵ Valhem haki myös valtakirjaa ja sai sen varsin nopeasti, seuraavana vuonna. HMA, Hollolan talvikäräjät 1812, § 12; Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1813.

den käsityöläisen ottoa perusteltiin.⁵⁴⁶ Hollolassa tätä ei kuitenkaan erityisesti korostettu, vaan yleensä se kävi ilmi tuomiokirjan sanamuodosta ”aina on tarvetta tällaisille käsityöläisille (*behovet af en slik gerningsman*)”.⁵⁴⁷ Käsityöläisen ”hyödyllisyys” yhteisölle todettiin pikemmin yleisellä tasolla. Tämä poikkeaa 1700-luvusta, jolloin käsityöläisten tarvetta tai puutetta todisteltiin yksityiskohtaisemmin. Käytettyjä perusteluita olivat muun muassa edellisen käsityöläisen ammatista luopuminen tai vanhan käsityöläisen heikko kunto. Myös pitkä matka käsityöläisen luo kelpasi argumentiksi. Lisäksi usein vedottiin paikkakunnalla toimineiden mestareiden kiireeseen tai haluttiin huonoksi koetun tilalle uusi, ammattitaitoisempi käsityöläinen.⁵⁴⁸

Käsityön tarpeen lisäksi oli tärkeää todeta käsityöläiseksi haluavan miehen riittävä käsityötaito. Edellä mainituissa Vikmanin ja Valheimin tapauksissa se tuli ilmi puoltolauseen yhteydessä. Tavallisimmin käsityötaidon todentaminen jäi kuitenkin toteamisen asteelle; asianomainen hakija teki kelpoista käsityötä. Hollolassa ei anojilta vaadittu työnäytteitä, eikä heillä myöskään teetetty työnäytöksiä kuten kaupungeissa mestarinäytteen teon yhteydessä tapahtui. Kun maaseutuympäristössä 1700-luvulla paikoin vaadittiin erityisiä työnäytteitä, haluttiin tällöin varmistaa varsinkin itseoppineiden käsityöläisten kohdalla hakijoiden käsityötaito.⁵⁴⁹ Kirjallisia todisteita käsityötaidosta esitettiin Hollolassa harvoin.⁵⁵⁰ Esimerkiksi Hollolan pitäjänkäsityöläiseksi kohonnut suutarin kisälli Carl Gustaf Gröndahl esitti työtaitoon tai pikemmin opinkäyntiin liittyvänä todistuksenaan Hämeenlinnan suutarin ammattikunnan hänelle vuonna 1803 myöntämän kisällikirjeen. Samalla hän kertoi työskennelleensä kisällinä kaupungeissa. Tärkein seikka pitäjänkäsityöläisarvon myöntämisessä saattoi kuitenkin olla se, että Gröndahl oli jo kahden vuoden ajan työskennellyt suutarina paikallisessa Mukkulan kartanossa, joten hän oli paikkakuntalaisille tuttu henkilö.⁵⁵¹

Kisälli Gröndahlin esittämien todistuksien kaltaiset asiakirjat koulutuksesta tai kirjalliset suositukset työtaidosta ja maineesta olivat yhtä harvinaisia kuin kirjalliset puoltolauseet, eikä todistuksista ole mainintoja kuin muutamissa kärjäkäsitelyissä. Saati että kisällikirjoja tai oppilastodistuksia olisi jäljennetty tuomiokunnan pöytäkirjoihin. Niitä tarvitsivat vain ne ulkopaikkakuntalaiset käsityöläiset, joita ei pitäjässä entuudestaan tunnettu. Kisällikirjeen lisäksi todistus saattoi olla oppimestarilta, kuten räätälin oppilas Mats Simonsson Tikanderilla hänen hakiessaan pitäjänkäsityöläiseksi Orimattilan Hämeen läänin

⁵⁴⁶ Erityisesti Ranta korostaa käsityön tarpeen olleen tärkein kriteeri uusien käsityöläisten ottoon. Ranta 1978, 101–104. Katso myös Arajärvi 1959, 296 (Lempäälä).

⁵⁴⁷ *Slik* eli *sådan*-sana on ymmärretty muodossa tällainen, tuollainen, moinen. Sen on tulkittu tässä yhteydessä tarkoittavan lähinnä muotoa ”aina on tilaa vielä yhdelle ammattimiehelle”.

⁵⁴⁸ Tällainen kuva ainakin syntyy pitäjänhistorioiden kautta. Katso esim. Jutikkala 1949, 297–298 (Längelmävesi); Kuisma 1991, 261 (Helsingin pitäjä).

⁵⁴⁹ Työnäytteitä käytettiin 1700-luvulla ja erityisesti Pohjanmaalla, jossa käsityöläiseksi haluava ei aina ollut saanut virallisen oppipoikajärjestelmän mukaista koulutusta, ja hänen taitojaan piti testata. Ranta 1978, 155, 173–181. Mestarinäytteistä kaupungeissa katso Söderlund 1949, 114–116.

⁵⁵⁰ Vertaa Aaltonen, 1963, 42 (Suur-Jämsä); Tommila 1959, 202 (Nummijärvi).

⁵⁵¹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1812, § 27.

puoleiseen osaan. Lapinjärveläisen pitäjänräätäli Mats Bergmanin allekirjoittamassa todistuksessa vakuutettiin oppilaan olleen räätälin opissa täydet oppivuodet, eli hän oli ”ulosoppinut” ja työskennellyt Bergmanin palveluksessa viisi vuotta. Lisäksi kirjeessä mainittiin Tikanderin olleen elämäntavoiltaan kunniallinen, raitis, uskollinen ja siivo (*är till lefveret ärligt, nykter, trogen och beskelig*). Tikander oli muutenkin hyvin valmistautunut hakemaan pitäjänkäsityöläisen asemaa pitäjässä, jossa häntä ei entuudestaan tunnettu, sillä hänellä oli mukanaan paikallisen papin antama mainetodistus. Valmistautuminen kannatti, sillä Tikander sai hakemukselleen puoltavan lausunnon.⁵⁵²

Usein korostetaan, kuinka pitäjänkäsityöläiseksi hakevien tuli olla maineeltaan kunnollisia. Huonoa mainetta saatettiin joskus jopa pitää esteenä käsityöläiseksi pääsyyllä.⁵⁵³ Toisaalta hakijan hyvään ja kunnialliseen maineeseen kohdistuvaa vaatimusta ei kannata ylenpalttisesti painottaa, vaikka se hidasti esimerkiksi räätäli Johan Abelstedtin puoltolausekäsittelyä.⁵⁵⁴ Ensinnäkin maineen tai luonteen kuvaus ei ollut anomuksissa pakollista, eikä sitä ilmennyt pelkistetyimmissä kärjäpöytäkirjoissa. Jos jonkinlaista luonnehdintaa tuli esille, niin yleensä siinä mainittiin hakijan olleen tunnettu raittiista ja kunniallisesta tai hyvästä käytöksestä.⁵⁵⁵ Avioton syntyperäkään ei estänyt pitäjänkäsityöläiseksi ottoa.⁵⁵⁶ Hyvän maineen vaatimuksesta ei myöskään pidetty aina tarkasti kiinni, vaan konkreettiset käsityötaidot olivat tärkeintä. Tästä esimerkkinä on suutari Tobias Hedgren, joka vuonna 1813 haki ja sai käräjiltä puoltavan lausunnon käsityöläisanomukseensa. Paikallinen pappi oli samaan aikaan kommentoinut häntä rippikirjassa huikentelevaiseksi, irstaaksi, kunniaattomaksi ja epäluotettavaksi mieheksi (*oordentlig, okysk, ohederlig, opålitlig*).⁵⁵⁷

Yleensä hakijat tunnettiin maineeltaan ja taidoiltaan etukäteen, eikä täysin tuntemattomia käsityöläisiä tarvinnut valita pitäjänkäsityöläisiksi. Suurin syy tähän oli se, että pääosa anojista oli syntyperäisiä hollolalaisia tai he olivat hankkineet koulutuksensa Hollolassa. Kärjäväki siis tiesi hakijan henkilöhistorian ja sen, kenellä ja kuinka kauan anomuksen tekijä oli ollut opissa. Näitä seikkoja ei ollut enää tarpeen tuoda esille kärjäkäsittelyn yhteydessä kuin poikkeustapauksissa. Valtaosa niistä käsityöläisistä, jotka eivät olleet syntype-

⁵⁵² HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 67. Samanlainen merkintä papin antamasta mainetodistuksesta löytyi myös Myrskylästä Hollolaan tulleen räätäli Gustaf Löfbergin anomuksesta. HMA, Hollolan syyskäräjät 1820, § 41.

⁵⁵³ Laakson tutkimusmateriaalissa on tapaus, jossa käsityöläisen anomusta vastustettiin, koska oikeuksien anoja oli tunnettu juopottelevista elintavoistaan. Laakso 1974, 18. Katso myös Lindqvist 1930, 137–138; Wirilander 1989, 156–157 (Ristiina).

⁵⁵⁴ Pappien antamat mainetodistukset olivat harvinaisia. Yleensä niitä esiintyi tuomiokirjoissa rikosjuttujen yhteydessä, kun esimerkiksi varkaudesta syytetty halusi todistaa maineensa olevan puhdas.

⁵⁵⁵ Ranta on nostanut esiin tutkimistaan asiakirjoista 1700-luvun Pohjanmaalta sellaisia käytöstä luonnehtivia sanoja kuin tarmokas, ahkera, raitis, säyseä, siveellisesti moitteeton. Ranta 1978, 104 ja erityisesti alaviite 8.

⁵⁵⁶ Aviottomasta syntyperästä ei hakemuksissa ole mitään mainintoja, vaikka joidenkin hakijoiden voidaan muussa yhteydessä todeta olleen syntynyt avioliiton ulkopuolella.

⁵⁵⁷ Hedgrenin hakemusta ei löydy lääninkanslian anomusdiaareista. Negatiivinen luonnehdinta hänestä saattoi johtua siitä, että Hedgren sai lyhyen ajan sisällä kaksi aviotonta lasta eri naisten kanssa. HMA, Hollolan talvikäräjät 1813, § 128. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1810–1819.

räisiä hollolalaisia, oli muuttanut Hollolaan ja työskennellyt siellä jopa vuosia ennen virallisen aseman hakemista. Heidän käsityötaitonsa oli näytetty toteen omalla työllä, räätäli Valheimin yhteydessä mainitun omaan laskuun työskenteilyn avulla.⁵⁵⁸ Lisäksi eräiden käsityöläisten kohdalla voidaan olettaa heidän tulleen rekrytoituksi, eli paikalliset isännät olivat varta vasten hankkineet tai houkutelleet käsityöläisiä kotikyliinsä. Tällöin käsityöläisten tietotaito oli tullut punnituksi jo lähiseudulta sopivia käsityöläiskandidaatteja etsittäessä.⁵⁵⁹

Maaseudulla, kuten kaupungeissakin, hakijan sukulaisuussuhteet helpottivat virallisen aseman saamista. Nepotismilla oli kuitenkin suurempi merkitys ammattikuntien suljettujen ovien aukaisemisessa kuin pitäjänkäsityöläisen aseman saavuttamisessa, sillä ammattiveljien mahdollisuus estää tai hidastaa uusien käsityöläisten ottamista oli kaupungeissa suurempi. Maaseudulla perhesuhteiden merkitys oli erityisen näkyvää silloin, kun poika seurasi isäänsä. Joskus ammatistaan luopuva isä suorastaan pyysi ottamaan poikansa seuraajakseen.⁵⁶⁰ Toisinaan taas aseman periminen on pääteltävissä ajoituksesta. Kun räätäli Gabriel Lindfors ilmoitti vuoden 1820 syyskäräjillä vanhuuteen vedoten luopuvansa pitäjänkäsityöläisen asemastaan, käräjien seuraava juttu oli hänen poikansa hakemus pitäjänräätäliksi.⁵⁶¹ Vastaavanlaista toimintastrategiaa käytettiin myös muualla Hämeessä ja Uudellamaalla sekä Kymenkartanon läänissä.⁵⁶²

Käsityöläisanomusten esittäminen käräjillä näyttää usein olleen pelkkä muodollisuus - ainakin mitä tulee hakemusten käsittelyyn oikeudessa. Käräjäkäsittely vaikuttaa olleen lyhyt ja kaavamainen tapahtuma, jonka lopputulos oli yleensä myönteinen. Käytännössä asiat oli sovittu jo etukäteen tulevien asiakkaiden eli pitäjäläisten ja käsityöläisten välillä. Hollolan käräjillä vuosien 1810 ja 1840 välillä pyydytyistä puoltolauseista vain kaksi jätettiin myöntämättä.⁵⁶³ Näistä ensimmäisessä oli kyse räätälinoppilas Fredrik Veismanin anomuksesta vuodelta 1839. Hänen oppimestarinsa, räätäli Gustaf (pitäisi olla Adolf) Löfberg vastusti puoltolausunnon antamista, koska Veisman ei ollut vielä suorittanut kaikkia oppi- ja palvelusvuosiaan. Veisman ei voinut kiistää väitettä, joten käräjäoikeus katsoi Veismanin olleen toimeen sopimaton, eikä siten antanut puoltavaa lausuntoa. Veisman joutui kuitenkin maksamaan kielteisestä päätöksestä

⁵⁵⁸ Katso Laakso 1974, 18; Laakso 1997, 45.

⁵⁵⁹ Tästä lisää luvussa 4.2. *Kyläyhteisön ja käsityöläisten rooli uusien käsityöläisten rekrytoinnissa.*

⁵⁶⁰ Ranta 1978, 114.

⁵⁶¹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1820, § 168 ja § 169. Samanlainen vaihdos tapahtui vuonna 1807, kun seppä Johan Kaitlin jätti asemansa pojalleen Hermannille. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1807.

⁵⁶² HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1810–1830; MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, anomusdiarit 1810–1830. Katso myös Åkerblom 1950, 332 (Siipoo)

⁵⁶³ Kaikkiaan hakemuksia oli 127. Näin vähäinen hylkäämismäärä ei aina ollut normi. Esimerkiksi Ranta ja Laakso ovat löytäneet materiaaleistaan enemmän anomusten hylkäämisiä. Ranta 1978, 183; Laakso 1974, 19. Toisaalta Jutikkala on todennut tavanneensa Längelmäveden seudulla vain yhden tapauksen, jossa ei puoltolausuntoa annettu. Jutikkala 1949, 299. Katso myös Hirsijärvi 1950, 98 (Lohja); Arajärvi 1954, 410 (Messukylä); Favorin 1975, 400 (Mäntyharju).

anomuksen käsittelystä säädetyt kärjämaksut.⁵⁶⁴ Kärjäkäsitteilyn yhteydessä ei tullut ilmi, minkä takia Löfberg protestoi. Veisman ei enää asunut entisen oppimestarinsa luona, eikä kärjäkäsitteilykään saanut häntä palaamaan mestarinsa luo. Lopulta oikeudenkäynti vain hidasti Veismanin toimintaa, sillä myöhemmin Veisman, tällöin nimellä Wilkman, päätyi pitäjänkäsityöläiseksi.⁵⁶⁵

Toisessa hylätyssä anomuksessa räätälin oppilas Johan Erik Eriksson haki vuoden 1840 syyskäräjillä puoltolausetta. Hänellä oli myrskyläläisen räätälin Johan Löfbergin - joka oli todennäköisesti sukua edellä mainitun Löfbergin kanssa - todistus ammattitaidosta ja papinkirja maineestaan. Kärjäväki ilmoitti kuitenkin, että sillä ei ollut tarvetta useammalle räätälille kuin pitäjässä jo toimi. Samaan aikaan käräjillä silti myönnettiin puoltolauseet sepän ja suutarin oppilaille. Kielteiseen vastaukseen vaikutti mahdollisesti se, että edellä mainittu nuori räätäli oli vain paria kuukautta aikaisemmin asettunut asumaan Vesalan kylään ja ajan tavan mukaan osoittanut tämän toimittamalla papintodistuksensa seurakuntaan. Häntä ei siis tunnettu. Nopeasti kärjäkäsitteilyn jälkeen Johan Erik Eriksson otti muuttokirjansa ja lähti Hartolan pitäjään katsomaan, olisiko siellä ollut tilaa räätälille.⁵⁶⁶

Perinteisen käytännön mukaan jo virassa toimivien pitäjänkäsityöläisten mielipidettä uusista tulijoista ei tarvinnut tiedustella.⁵⁶⁷ Kenties tämän vuoksi pitäjänkäsityöläiset eivät yrittäneet aktiivisesti estää uusien käsityöläisten ottoa käräjillä tietäen sen turhaksi.⁵⁶⁸ Ainoa mahdollisuus vastustaa uutta tulijaa näyttää olleen uuden hakijan osoittaminen asemaan kelpaamattomaksi, kuten Löfbergin teki. Tämä on myös ainoa tapaus, jossa hollolalaiskäsityöläiset jollakin tavalla protestoivat uusien ammattilaisten ottoa. Kahnauksia on mahdollisesti syntynyt muulloinkin, mutta ristiriidat eivät tulleet esille käräjillä.⁵⁶⁹ Myöskään käsityöläisten keskinäistä kilpailua pitäjänkäsityöläisviran haussa ei tule näkyviin; käsityöläisten anomukset käsiteltiin käräjillä yksittäin, eikä saman alan hakijoita laitettu kilpailemaan keskenään.⁵⁷⁰ Käsityöläisten passiivi-

⁵⁶⁴ HMA, Hollolan talvikäräjät 1839, § 2. Tosin samana vuonna Veisman esiintyi käräjillä todistajana räätälin tittelillä, ei enää räätälin oppilaana.

⁵⁶⁵ Veisman oli Löfbergin oppilas vuosina 1834–1837. Vuoden 1837 aikana hän muutti takaisin isänsä luo ja seuraavana vuonna hän, nyt suutarin kisällinä, meni naimisiin lampuodin tyttären kanssa. Kun hän haki virallista asemaa vuonna 1839, oli kulunut vähintään vuosi Löfbergin luota muuttamisesta. Väistämättä syntyy epäily siitä, että miesten välillä oli ollut kannausta. Pitäjänkäsityöläiseksi Veisman/Wilkman mainitaan henkikirjoissa vasta vuodesta 1850 lähtien.

⁵⁶⁶ HMA, Hollolan syyskäräjät 1840, § 4. Hollolan seurakunta, muuttaneiden luettelot 28.10.1840.

⁵⁶⁷ Pitäjänhistorioissa on tuotu esille useitakin esimerkkejä siitä, kuinka käsityöläiset ovat esittäneet käräjillä vastalauseita uusista käsityöläisistä. Niitä ei kuitenkaan tarvinnut huomioida. Jutikkala 1934, 470 (Sääksmäki); Arajärvi 1950, 231 (Vesilahti); Arajärvi 1954, 410 (Messukylä); Laurinmäki 1957, 406 (Askola); Nikander 1981, 177 (Espoo); Kuisma 1991, 261–263 (Helsingin pitäjä).

⁵⁶⁸ Myöskään Ranta ei ole huomannut käsityöläisten vastustaneen uusia tulijoita kovin aktiivisesti käräjillä. Veikko Laakson mukaan Loimaalla ja Huittisissa taas samalla alueella toimivat virkaveljet vastustivat kymmenesosaa hakemuksista. Laakso 1974, 19; Ranta 1978, 181–187.

⁵⁶⁹ Käsityöläiset saattoivat protestoida uusien pitäjänkäsityöläisten ottoa maaherralle. Esimerkiksi MMA, Kymenkartanon lääninkanslian anomusdiarit 1829, f 354.

⁵⁷⁰ Vertaa Ranta 1978, 107–108.

suus uusien käsityöläisten toimiluvissa ei kuitenkaan estänyt käsityöläisiä haastamasta laittomia käsityön harjoittajia oikeuteen, mutta tällöin oli kyse yleensä oppilaista, ei epävirallisista käsityöläisistä.

Paikallistason puoltava päätös käsityöläisanomuksiin tehtiin yleensä kihlakunnanoikeuden nimissä, mutta sitä tukivat kärjälautakunta tai lautamiehet. Toisinaan puoltolause meni sanamuotonsa mukaisesti kärjärahvaan nimiin eli saapuvilla oleva kärjäväki totesi hakijan tarpeelliseksi ja riittävän taidokkaaksi pitäjänkäsityöläisen asemaan. Laakso on korostanut kärjillä lautakunnan ja lautamiesten harkintaa ja toteaa tuomarien tehneen päätöksensä näiden paikallistuntemukseen luottaen.⁵⁷¹ Näin käsityöläisten asiakkailta, talonpojilta, oli sananvaltaa siihen, ketkä valittiin pitäjänkäsityöläisiksi. Tämä valtasuhde ei päätynyt käräjille, vaan talonpojat saattoivat myös asiakkaan roolissa valita ne käsityöläiset, joiden ammattitaitoon he luottivat eli joilta he tilasivat tarvitsemansa tuotteet.

Maaherran myöntämä valtakirja

Varsinaisen pitäjänkäsityöläisen toimiluvan eli valtakirjan ammatinharjoittamiseen myönsi maaherra. Tästä muistutuksena tuomiokirjoihin kirjatut anomukset miltei poikkeuksetta päättyivät huomautukseen siitä, että hakijan oli ennen omatoimisen ammatin harjoittamisen aloittamista ilmoitettava kärjäoikeuden päätöksestä maaherralle.⁵⁷² Tämä tapahtui lähettämällä lääninkansliaan ote kärjäpöytäkirjasta.⁵⁷³ Säädöksiä siitä, kuinka nopeasti käräjien myöntämä puoltolause piti toimittaa eteenpäin, ei kuitenkaan ollut.⁵⁷⁴ Tämä antoi tilaisuuden viivyttelyyn ja käsityöläismaksun välttelyyn. Esimerkiksi suutari Henrik Willberg, joka oli saanut käräjien puoltavan lausunnon jo vuonna 1813, tiedusteli maaherran valtuutusta neljä vuotta myöhemmin, vuonna 1817. Vasta tämän jälkeen Willberg ilmaantui henkikirjoihin suutarina ja alkoi maksaa käsityöläismaksua. Willberg oli muuttanut Hollolaan jo vuonna 1809, ja hänen voidaan olettaa työskennelleen epävirallisena käsityöläisenä pitäjään tulostaan lähtien, sillä virallisesti hänen statuksensa määriteltiin muonatorppariksi.⁵⁷⁵ Tällä tavoin suutari pystyi välttämään useamman vuoden maksut. Willbergin tapaus on kuitenkin ääriesimerkki viivytelmästä, johon vain harva käsityöläinen syyllistyi

⁵⁷¹ Laakso 1974, 19.

⁵⁷² Kuten räättälän oppilas Anders Simonsson Paveniukselle muistutetaan ”*dock åligger det Pavenius, innan han med handtoverket får sig befatta, att försedd med Utdrg af detta Protocoll i ödmjukhet anmäla sig hos Herr Landshöfdingen i Länet, i afseende i Fullmaktg erhållande*”. HMA, Hollolan talvikäräjät 1835, § 205. Muistutus on kuitenkin hieman ristiriidassa sen kanssa, että ammattia oli jo useassa tapauksessa harjoitettu omaan laskuun.

⁵⁷³ Käytännössä merkintä anomuksesta tehtiin lääninkanslian anomusdiaareihin vielä 1810- ja 1820-luvuilla, mutta jostakin syystä ei enää 1830-luvulla. Näin ollen anomusdiaareihin pohjautuva tarkastelu on keskitetty kahdelle ensiksi mainitulle vuosikymmenelle. Uudetaan käsityöläisanomukset löytävät tiensä anomusdiaareihin taas 1840-luvulla. HMA, Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1830–1850.

⁵⁷⁴ Katso Ranta 1978, 187–189.

⁵⁷⁵ Henkikirjoissa Tennilän Rekolassa on Henrik-niminen muonatorppari, joka on tulkittu Willbergiksi, sillä hän oli ainoa Tennilän kirjoihin merkitty Henrik ja hän asui rippikirjojen mukaan juuri Rekolassa. Kun Willberg 1813 meni naimisiin, on hänet mainittu suutariksi. HMA, Hollolan talvikäräjät 1813, § 17; HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1817; Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelo 27.12.1813.

1800-luvun alkupuoliskon Hollolassa. Eräs syy viivytelyyn oli, että tarpeellisten asiakirjojen hankinta maksoi.⁵⁷⁶

Tavallisesti lääninkansliasta tiedusteltiin valtakirjaa vuoden sisällä käräjäpäätöksestä. Tämän jälkeen hakija merkittiin henkikirjaan pitäjänkäsityöläisenä ja häneltä alettiin vaatia käsityöläismaksun suoritusta.⁵⁷⁷ Osa käsityöläisistä katsoi kuitenkin olleensa oikeutettu työskentelemään pitäjäläisten suomin valtuuksin, eikä nähnyt tarpeelliseksi, ohjeistuksesta huolimatta, lähettää käräjien myöntämää puoltolauseetta maaherralle.⁵⁷⁸ Osa heistä ryhtyi tosiasiallisesti kyläkäsityöläisiksi, vaikka he olivat hankkineet käräjiltä pitäjänkäsityöläisvaltuutuksen. Eräät ilmoitusvelvollisuudesta laistaneista käsityöläisistä eivät jääneet puoltolauseen myöntämisestä huolimatta Hollolaan, eivätkä he näin ollen enää tarvinneet virallista työskentelyoikeutta.⁵⁷⁹ Lisäksi kaksi käsityöläistä työskenteli Hollolassa naapuripitäjästä hankittujen valtakirjojen valtuuttamina ilman luvan uudelleen käsittelyä lääninkansliassa.⁵⁸⁰

Lähes kaikki lääninkansliaan lähetetyt pitäjänkäsityöläisanomukset vahvistettiin. Läänintasolla siis luotettiin paikallistason asiantuntemukseen ja käräjien päätöksiin, koska maaherran valtuutus oli yleensä selviö. Hollolan kohdalla kielteisiä päätöksiä ei ole tullut esille lainkaan. Vain muutamissa tapauksissa valtakirjan myöntäminen ei tapahtunut automaattisesti, vaan anomukseen vaadittiin joko lisätietoja tai se hylättiin.⁵⁸¹ Yleensä hylkäämisen taustalla oli se, että maaherralla ei ollut valtuuksia myöntää hakijalle valtakirjaa. Esimerkiksi vuonna 1818 Uudenmaan ja Hämeen lääninkansliassa käsiteltiin useita nahkureiden toimittamia pitäjäkäsityöläisanomuksia, mutta lupia ei myönnetty, koska maaseudulla ei vielä voinut työskennellä pitäjännahkurina. Ratkaisuna ongelmaan maaherra kehotti nahkureita perustamaan oman manufaktuurin, nahkurinverstaan, mikä oli mahdollista myös maaseudulla.⁵⁸² Maaherralle lähetettiin jonkin verran valituksia uusien lupien myöntämisestä. Tämä käy ilmi erityisesti Ky-

⁵⁷⁶ Verojen välttelystä katso Ranta 1978, 56–57.

⁵⁷⁷ Laakso on todennut samaan tapaan, että anomukset lähetettiin lausunnon saamisen jälkeen lääninkansliaan miltei poikkeuksetta saman tai viimeistään seuraavan vuoden aikana. Pohjanmaalla puolestaan tässä asiassa saatettiin viivytellä tai jättää anomus maaherralle kokonaan tekemättä. Laakso 1974, 21. Ranta 1978, 188.

⁵⁷⁸ Käräjillä vuosina 1810–1830 käsitellyistä 46 anomuksesta 16:sta puuttuu virallinen vahvistus. Koska tapauksia on näin monta, ei liene todennäköistä, että kaikkia niitä olisi unohdettu kirjata anomusdiaariin. Yksittäisten anomusten kohdalla tämä on kuitenkin mahdollista. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiaarit 1810–1830; HMA, Hollolan tuomiokirjat 1810–1830. Näin ollen valtakirjan omistaminen ei käy pitäjänkäsityöläismääritelmän osaksi, sillä osa pitäjänkäsityöläisiksi merkityistä käsityöläisistä ei anonut varsinaista valtakirjaa.

⁵⁷⁹ Esimerkiksi suutarit Herman Hidström ja Johan Björk eivät jääneet työskentelemään Hollolaan, eivätkä siten tarvinneet maaherran myöntämää valtakirjaa. Toisaalta Carl Gustaf Forsten hankki sekä puoltolauseen että maaherran suostumuksen, eikä silti jäänyt paikakunnalle.

⁵⁸⁰ Muurari Erik Salin oli hankkinut valtakirjan jo Hauholla asuessaan ja räätäli Anders Gröndahlilla oli Koskella myönnetty valtakirja, joten he hakivat käräjiltä vain uuden puoltolauseen, siis pitäjäläisten valtuutuksen. Maaherran kantaa ei kyselyt.

⁵⁸¹ HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiaarit 1810–1830; MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, anomusdiaarit 1810–1830.

⁵⁸² Samana vuonna maaherra hylkäsi anomuksen ryhtyä pitäjänpuusepäksi. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiaarit 1818, f. 90; HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1818, f. 182v, f. 268v, f. 250.

menkartanon lääninkanslian anomus- ja päätösdiaareista, joissa on jouduttu käsittelemään useita pitäjänkäsityöläisten protesteja.⁵⁸³ Tavallisesti valittaminen oli kuitenkin turhaa ja uudelle käsityöläiselle myönnetty valtakirja pysyi voimassa.⁵⁸⁴

Pitäjänkäsityöläisiksi hyväksytyille käsityöläisille lähetettiin valtakirja. Siinä hakija asetettiin pysyväksi käsityöläiseksi ”niin pitkäksi aikaa kun hän raittiilla ja kunniallisella käytöksellä ahkerasti palveli paikallista rahvasta ja nämä hänelle tästä suorittivat asianmukaiset maksut”.⁵⁸⁵ Valtakirja laadittiin 1800-luvulla painetulle lomakkeelle, joten sen sisältö oli kaikille käsityöläisille yhtäläinen.⁵⁸⁶ Kun käsityöläinen luopui ammatinharjoittamisesta, piti asiakirja palauttaa lääninkansliaan.⁵⁸⁷

Tieto uudesta pitäjänkäsityöläisestä lähetettiin edelleen paikallisviranomaisille, sillä verotuksesta vastaavan virkamiehen täytyi tietää, keneltä vaatia vuosittaista 48 kopeekan käsityöläismaksua.⁵⁸⁸ Maksun periminen oli kruununvoutien ja manttaalikirjurien vastuulla ja he saattoivat periä maksua myös käsityöläisiltä, joilla ei ollut kaikkia virallisia asiakirjoja, eli jotka eivät siten tarkasti ottaen olleet pitäjänkäsityöläisiä.⁵⁸⁹ Hollolasta ei tiedetä, oliko kaikilla ammatti-vero maksavilla valtakirja. Lähtökohtaisesti veroa vaadittiin kuitenkin vain pitäjänkäsityöläisiksi merkityiltä henkilöiltä. (KUVIO I:3) Vastaavasti asemasta luopumiseen liittyneiden virallisten muodollisuuksien on katsottu johtuneen siitä, että viranomaiset tiesivät vapauttaa oikean käsityöläisen maksuvelvollisuudesta.⁵⁹⁰ Tosin kovin moni pitäjänkäsityöläinen ei virallisesti luopunut asemastaan, eikä nähtävästi palauttanut valtakirjaansa, joten kruununvoutien täytyi saada tietonsa aktiivisista pitäjänkäsityöläisistä muuta kautta. Läänintilien

⁵⁸³ Näistä lupaprosesseista, joihin valitukset liittyivät, on mahdollisesti käyty puoltolauseen myöntämisen yhteydessä käräjillä enemmän keskusteluja. Tämän selvittäminen vaatisi kuitenkin kyseisten pitäjien tuomiokirjojen analysointia. Esimerkiksi MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, anomusdiaarit 1829, f. 354 ja 1831, f. 10.

⁵⁸⁴ MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, anomusdiaari 1810–1830; HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiaarit 1810–1830.

⁵⁸⁵ Entiselle sotilaalle, Gustaf Orrelle, vuonna 1834 myönnetty valtakirja kuului: ”*Öfver Tawastehus Län Gör Weterligt: att Jag uppå derom gjord ansökning, wederböränders aftundan och härads Rättens i Orten aflemnade tillstyrkan, äfwensom med stöd af gällande Försättningar, funnit godt härigenom antaga och förordna ... så länge han under nycktert och årlige uppförande, med flit och besked emot skällig betalning, Allmogen med handtverket betjenar och de honom åliggande utskylder behörigen sig afbördar...*” HMA, Hämeen lääninkanslia, saapuneet pöytäkirjanotteet, 1855–1857.

⁵⁸⁶ 1860-luvulla Turun ja Porin läänissä käytössä ollut valtakirjamalli poikkesi kirjoitusasuultaan hivenen 1830-luvun Hämeen valtakirjasta, mutta sisällölliset eroavaisuudet olivat pieniä. Katso Arajärvi 1950, 236, 684 (Vesilahti); Kaukovalta 1931, 438–440. Ranta on esitellyt Pohjanmaalla myönnettävää valtakirjaa. Ranta 1978, 189.

⁵⁸⁷ Hämeenlinnan maakunta-arkistossa on koottu lääninkansliaan lähetettyjä anomuksia ja palautettuja valtakirjoja arkistoyksikköön Saapuneet pöytäkirjanotteet. Lähdesarja vaikuttaa olevan sekalainen kokoelma valtakirjoja, joten kaikkia valtakirjoja ei palautettu tai ne eivät ole säilyneet. On siis mahdotonta tietää, lähetettiinkö kaikki valtakirjat takaisin lääninkansliaan. HMA, Hämeen lääninkanslia, saapuneet pöytäkirjanotteet 1855–1857.

⁵⁸⁸ Käsityöläismaksua maksavista pitäjänkäsityöläisistä tehtiin läänintileihin erillinen luettelo.

⁵⁸⁹ Ranta 1978, 62, 65.

⁵⁹⁰ Aaltonen on tulkinnut tämän niin, että samalla paikka tuli tavallaan uudestaan avoimeksi. Aaltonen 1963, 42–43 (Suur-Jämsä).

rästilueteloissa ei mainita kovin usein puuttuvia käsityöläismaksusuorituksia, joten veronkannossa oli ajantasaista tietoa.

Paikallisia asukkaita informoitiin pitäjänkäsityöläisluvan myöntämisestä tavalliseen tapaan kirkossa kuuluttamalla.⁵⁹¹ Vaikka asia oli ollut esillä jo käräjillä puoltolauseen yhteydessä ja paikalliset tiesivät asiasta muutenkin, liittyi kirkossa kuuluttaminen aseman virallistamiseen. Merkinä kuulutuksen lukemisesta oli pitäjänkäsityöläisen valtakirjassa papin kirjaus siitä, koska tieto uudesta pitäjänkäsityöläisluvasta oli ilmoitettu saarnastuolista.⁵⁹² Voidaan siis olettaa, että koko seurakunta oli hyvin tietoinen siitä, ketkä olivat virallisia pitäjänkäsityöläisiä ja ketkä eivät, koska uuden käsityöläisen otto oli ollut esillä usealla paikallishallinnon taholla, eräissä pitäjissä myös pitäjänkokouksissa. Kirkossa kuuluttaminen oli myös markkinointia, sillä näin koko kirkkokansa tuli tietoiseksi pitäjän uudesta ammattilaisesta. Toisinaan saarnastuolia käytettiin suoranaiseen mainontaan, kuten vuonna 1833 Pieksämäen kirkossa, jossa luettiin ääneen maalari Petter Kylenein ilmoitus. Siinä maalari ilmoitti tekevänsä kaikenlaisia maalaustöitä sopivaa palkkiota vastaan.⁵⁹³

Pitäjänkäsityöläisanomusten kasvava määrä

Pitäjänkäsityöläisiksi haluavien määrä vaihteli vuosittain. Joinakin vuosina ei ollut yhtään hakijaa, toisinaan lääninkansliaan lähetettiin Hollolasta useita anomuksia.⁵⁹⁴ Myös koko läänissä anomuksien lukumäärässä on vuositasolla suuria vaihteluita.⁵⁹⁵ Suurin hakijaryntäys Uudenmaan ja Hämeen läänissä oli vuonna 1826, jolloin kansliaan toimitettiin yli 150 uutta pitäjänkäsityöläisanomusta, pienin rauhanaikainen lukumäärä oli alle 40 hakemusta vuonna 1814. (KUVIO II:9) Vuositaiset heitot saattoivat olla jopa 20–30 anomuksen luokkaa. Myös sotavuodet ja levottomat ajat vaikuttivat anomusten lukumäärään. Esimerkiksi Kustaa III:n sodan aikana 1788–1790 pitäjänkäsityöläisanomusten määrä kasvoi, sillä virallinen asema suojasi sotaväenotoilta.⁵⁹⁶ Suomen sodan vuosina kävi päinvastoin. Vuosina 1808–1809 Suomen maaperällä käydyt taistelut, venäläisten vaatimat sotaponnistelut sekä yleinen levottomuus häiritsivät arkipäiväistä elämää, eikä tuona aikana kovin moni hakenut

⁵⁹¹ Kaukovalta 1931, 440.

⁵⁹² Merkintää tavataan lääninkansliaan palautetuissa valtakirjoissa. HMA, Hämeen lääninkanslia, saapuneet pöytäkirjanotteet 1855–1857.

⁵⁹³ Lappalainen 1967, 578–579. Erään lasimestarin kuulutuksesta Kurun kirkossa vuonna 1829 katso Koukkula 1967, 96. Toisaalta kuulutettavaksi annetut käsityöläisten ilmoitukset saatettiin kokea häiritsevinä. Esimerkiksi Vihdissä kiellettiin kierteleviä värjäreitä enää vaivaamasta kirkkokansaa lukuisilla mainoksillaan. Myllyniemi 1990, 73–74.

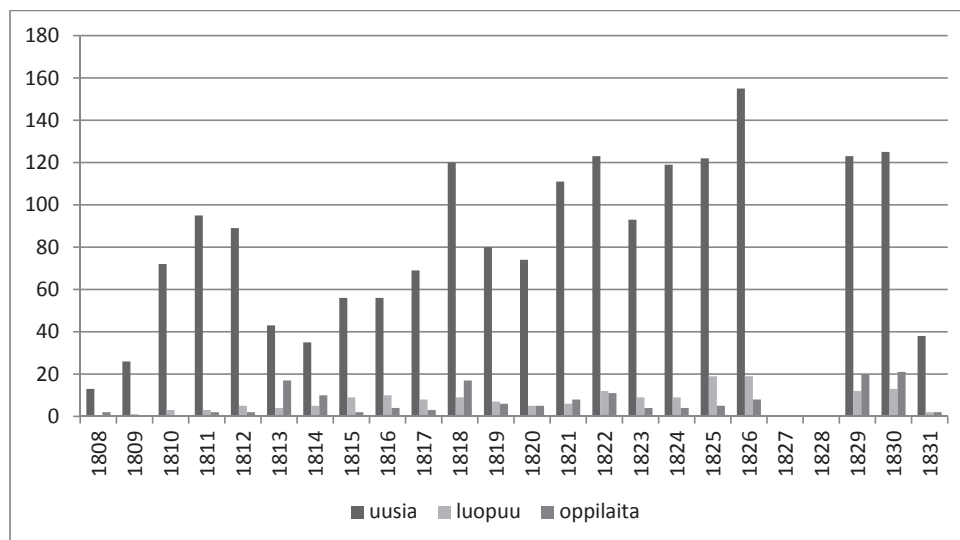
⁵⁹⁴ Anojien lukumäärä vaihteli alueittain paljon, eikä Hollolan tai edes koko käräjäkunnan hakijamäärät olleet kovin suuria, joten olen ottanut tarkasteluun kaikki Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninkansliaan vuosina 1808–1830 lähetetyt käsityöläisammattin harjoittamista koskevat anomukset. Niihin sisältyvät myös oppipoikien ottoon sekä ammatin harjoittamisesta luopumiseen tai muuttoihin liittyvät anomukset, vaikka näitä olikin paljon vähemmän kuin anomuksia pitäjänkäsityöläisvaltakirjojen myöntämiseksi.

⁵⁹⁵ Katso Pohjamaan tilanteesta Ranta 1978, 105–106.

⁵⁹⁶ Gadd 1991, 94; Uotila 2010, 460. Ranta toteaa 1800-luvun alun Pohjanmaalta samankaltaisen ilmiön. Ranta 1978, 205.

pitäjänkäsityöläiseksi.⁵⁹⁷ Vuosien 1810–1811 suuri hakemusten määrä osoittaa siis ennen kaikkea sodan aiheuttaman katkoksen purkautumista, ei sotaväenotolta suojaavan aseman tavoittelua, koska sitä pelkoa ei ruotuväen lakkauttamisen myötä enää ollut. 1810-luvun jälkipuoliskolla hakemusten lukumäärä kasvoi hitaasti ja tasaisesti - lukuun ottamatta poikkeusvuotta 1818 - ja 1820-luvulla samanlainen kasvutahti jatkui. Vuoden 1820 jälkeen hakijoita oli lähes poikkeuksetta yli sata, huippuvuonna 1826 lähes 160. Suurista vaihteluista huolimatta hakemusten lukumäärä pääasiassa kasvoi.

KUVIO II:9 Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslian anomusdiareissa esiintyvät käsityöammatin harjoittamiseen liittyvät anomukset vuosina 1808–1831

Lähde: HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomus- ja päätösdiarit 1808–1830

Pitäjänkäsityöläisten määrän kasvun taustalla oli vanhojen käsityöläisten virasta luopumisia, alueellista muuttoliikettä, uusien tulokkaiden kouluttautumista sekä yksilöiden kokemaa tarvetta vakinaistaa asemansa. Lisäksi moninaiset taloudelliset seikat, kuten yleinen tai paikkakuntakohtainen elintason ja tuotteiden vaatimustason kasvu, lisäsivät käsityöläisten lukumäärää.⁵⁹⁸ Edelleen pitää muistaa se, että aineisto ja siitä tehty tilasto kertovat vain virallisen pitäjänkäsityöläisen statuksen anomisesta, kyse ei välttämättä ollut käsityöläisuran aloittamisesta. Hakijalla saattoi olla jo pitkä työura takana, joten pitäjänkäsityöläisstatuksen hankkimiseen ja virallisen aseman tavoitteluun oli todennäköisesti myös muita, enemmän henkilökohtaisiin tavoitteisiin liittyviä syitä.

Mitä tulee muihin maaherralta anottaviin käsityöläislupiin, jäivät ne määrällisesti varsinaista pitäjänkäsityöläisasemaa koskevien anomusten varjoon. Lupaa oppilaiden ottoon haki vain muutama maaseutukäsityöläinen. Kovin

⁵⁹⁷ Esimerkiksi Hollolassa käräjien kokoontuminen piti keskeyttää sodan takia. Sodan vaikutuksesta maaseutukäsityöläisten elämään katso Uotila 2010.

⁵⁹⁸ Laakso 1974, 59; Paloposki 1976, 374; Farcy 1984, 235.

moni pitäjänkäsityöläinen ei myöskään luopunut virallisesti ammatin harjoittamisesta. Pitäjänkäsityöläisten lukumäärän kasvu näyttääkin johtuneen pikemmin uusista työtilaisuuksista kuin vanhojen ammattilaisten korvaamisesta uusilla käsityöläisillä.

*Valtakirjan hakijat*⁵⁹⁹

Pitäjänkäsityöläisaseman hakijoilla oli yleensä muodollinen koulutus ammattiin, sillä valtaosa anojista oli käsityöläisten oppilaita nimikkeellä *lärling*.⁶⁰⁰ He olivat siis ”ulosoppineita”, vähintään oppilastasoisia käsityöläisiä. Käytetty nimike kuvasti hakijan koulutusta ja oppiarvoa sekä statusta myös siksi, että kaikki hakijat eivät suinkaan olleet juuri opinkäyntinsä päättäneitä oppipoikia, vaan varsinaisesta koulutuksesta oli saattanut kulua useampi vuosi. Osa hakijoista oli ehtinyt työskennellä jo monen vuoden ajan ”omaan laskuunsa” itsenäisinä käsityöläisinä, kuten räätäli Anders Valheim, joka oli anomuksensa yhteydessä merkitty edelleen räätälin oppilaaksi.⁶⁰¹ Näin ollen kyse oli ennen kaikkea siitä, että nimityksellä osoitettiin kärjäkansalle hakijan saaneen muodollisen koulutuksen käsityöammattiin, ei siitä, että hän olisi ollut yhä oppipoika-asteella. Kaupungissa oppinsa suorittanut käsityöläinen olisi saanut ottaa itselleen kisälli-nimityksen, mutta tämä ei kuulunut maaseutukäsityöläisten toimintatapoihin.⁶⁰²

Anomusprosessin yhteydessä vain muutama yksittäinen hakija esiintyi jollakin muulla tittelillä. Varsinaisia kisällejä pitäjänkäsityöläisluvan anojina oli neljä. Kisälli-nimitys osoitti periaatteessa kaupunkilaistaustaa. Eräissä erikoiskäsityöhön luettavissa ammateissa ei ennen vuotta 1824 voinut edes opiskella ammattia muualla kuin kaupungeissa, joten oli luonnollista, että satulaseppä Carl Östfeldt ja maalari Fredrik Kuhlman olivat kaupunkikisällejä. Jo aikaisemmin esillä ollut suutarin kisälli Carl Gustaf Gröndahl esitti anomuksensa yhteydessä erityisen kisällinkirjeen todistuksena kaupungissa hankitusta koulutuksestaan. Myös Adam Eklund nimitti itseään suutarin kisälliksi. Näiden esimerkkien valossa kaupunkien kisällit eivät näytä kovin usein hakeutuneen maaseudulle työskentelemään.⁶⁰³ Aineistona käytetyt anomusprosessin asiakirjat ovat kuitenkin yksipuolisia ja kaupungeissa kouluttautuneita käsityöläisiä oli erityisesti suutarien keskuudessa enemmän, mutta he eivät hakeneet virallista asemaa Hollolassa 1800-luvun alkuvuosikymmeninä.⁶⁰⁴

Pelkän ammattistatuksen omaavia anojia oli vain kaksi. Näissä tapauksissa kyse oli todennäköisesti kotipaikan ja työpiirin vaihdosta, kuten suutari Adam Palmgrenilla, joka oli jo hankkinut pitäjänsuutarin aseman Lammilta.

⁵⁹⁹ Lukua varten on analysoitu 60:n puoltolauseen hakijan ominaisuuksia Hollolan Uudenmaan ja Hämeen läänin puoleiselta alueelta.

⁶⁰⁰ Kaukovalta 1931, 440; Rosenberg 1993, 124 (Mäntsälä), 124; Rosenberg 1995, 125 (Suur-Tuusula).

⁶⁰¹ Omaan laskuun työskentely näyttää olleen hakijan taidot todentava toimintatapa. Tämän toteavat myös Manninen 1953, 245 (Kangasniemi); Teittinen 1957, 253 (Juva). Luottamuksen ja pätevyyden todistamisesta toiminnalla katso Nyberg 2006, 156–160.

⁶⁰² Kouluttautumisesta lisää luvussa 5.1. *Käsityöläiseksi kouluttautuminen*.

⁶⁰³ Toisaalta 1700-luvun Pohjanmaalla hakijoista lähes puolet oli kaupungeissa oppinsa saaneita. Ranta 1978, 156. Katso myös Edgren 1987, 160.

⁶⁰⁴ Tästä lisää luvussa 5.1. *Hollolalaiskäsityöläisten koulutustausta*.

Muuttaessaan Hollolaan hän haki uutta puoltolausetta, joka piti muiden anomusten tavoin lähettää lääninkansliaan uuden valtakirjan myöntämistä varten. Jos uuden puoltolauseen hakeminen oli harvinaista, vielä harvinaisempaa oli sen lähettäminen maaherralle uutta valtakirjaa varten.⁶⁰⁵ Yleisestikin virallisuoltoiset, muuttamiseen ja aseman siirtämiseen liittyvät anomukset olivat epätavallisia, vaikka pitäjänkäsityöläisten olisi pitänyt hankkia asiakkailtaan muuttolupa. Oli paljon tavallisempaa, että asemastaan luopuva käsityöläinen pyysi seurakunnasta muuttotodistukseksi tarvittavan papinkirjan ja lähti uudelle paikkakunnalle kyselemättä tähän lupaa paikallisyhteisön jäseniltä.⁶⁰⁶ Tutkimusaineistossa on vain yksi esimerkki muuttoluvan hakemisesta, tämäkin Orimattilan puolelta.⁶⁰⁷

Hakijan ammattinimike saattoi olla myös jokin muu kuin käsityöhön viitattaava, vaikka tämä oli poikkeuksellista. Esimerkkinä tästä ovat ensinnäkin sotilastaustaiset henkilöt, kuten entinen sotilas Gustaf Orre, joka halusi Hollolaan pitäjänsuutariksi.⁶⁰⁸ Toinen esimerkki erilaisesta taustasta oli entisenä talonpoikana esiintynyt Wilhelm Pettersson, joka haki pitäjänlasimestariksi. Todellisuudessa Pettersson oli edelleen talonpoika, joka oli muuttanut Hollolaan vähän ennen anomustaan hankittuaan sieltä maatilan.⁶⁰⁹ Myös myllärit saattoivat hakeutua käsityöläisiksi. Tavallisesti näihin muun tittelin omaavien henkilöiden anomuksiin suhtauduttiin myönteisesti, joten oppipoika-status ei ollut välttämätön puoltolauseen saamiseksi.

Hakijoiden ikä vaihteli huomattavasti; nuorimmat anojista olivat vasta 18-vuotiaita, vanhimmat yli 40 vuotta.⁶¹⁰ Keski-ikä hakijoiden keskuudessa oli 25 vuotta.⁶¹¹ Eräs nuorimmista oli räätäli Johan Vikman, joka todennäköisesti katsoi vain 18 ikävuoden takia tarvitsevansa hakemukseensa paikallisten asukkaiden suosituksen. Vanhin hakija Uudenmaan ja Hämeen läänin puolelta oli lasimestari Wilhelm Pettersson, joka oli hakemuksen jättäessään 44-vuotias. Sepä Anders Göös oli puolestaan muutamaa vuotta nuorempi. Kymenkartanon läänin alueelta pitäjänkäsityöläisen asemaan haki 45-vuotias puuseppä Mats Helander. Helander, joka oli paikallisen talonpojan poika, näyttää vasta vanhemmalla iällä ryhtyneen ammattikäsityöläiseksi, sillä hänestä ei tätä aikai-

⁶⁰⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1833, § 251. Vastaavia uuden valtakirjan hakijoita löytyy lääninkanslian anomusdiaareista muutama, mutta kovin yleinen tapa tämä ei liene ollut. HMA, Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninkanslia, anomusdiaarit 1810–1830. Hattulasta Hollolaan muuttanut muurari Salin ja räätäli Gröndahl Koskelta olivat hakeneet valtakirjan jo vanhassa kotipitäjässään, mutta Hollolassa he anoivat ainoastaan uutta puoltolausetta. Suutari Palmgrenin uuden anomuksen kohtalo jää selvittämättä, sillä 1830-luvulta ei ole säilynyt lähdeaineistoja, joista tiedot selviäisivät. HMA, Hollolan syyskäräjät 1819, § 270; Hollolan talvikäräjät 1823, § 6; Hollolan syyskäräjät 1833, § 251.

⁶⁰⁶ Myös Ranta on todennut virallista muuttolupaa haetun vain harvoin. Ranta 1978, 189.

⁶⁰⁷ Tässä yksittäistapauksessa räätäli Erik Matsson Ahman muutti pois kärjäkunnasta. HMA, Hollolan talvikäräjät 1817, § 29.

⁶⁰⁸ HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 230.

⁶⁰⁹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1832, § 8.

⁶¹⁰ Vastaavasti Rannan tutkimalla Pohjanmaalla hakijoiden ikähaarukka oli vielä laajempi, 15-vuotiaista 60-vuotiaisiin asti. Ranta 1978, 156.

⁶¹¹ Suurin osa hakijoista oli hieman yli 20-vuotiaita nuorukaisia, mutta muutama muita ikäkäämpi hakija nosti keskiarvoa. Uran aloittamisesta ja ikäkausista lisää luvussa 5.3. *Käsityöläisuran alku*.

semmin käytetty käsityöläistitteliä.⁶¹² Seppä Göös puolestaan oli työskennellyt jo kymmenkunta vuotta kyläseppänä ennen pitäjänkäsityöläisen aseman hakemista. Anomuksessaan Göös käytti titteliä sepän oppilas, ei kyläseppä. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että hakemuksen yhteydessä tuli korostaa muodollista koulutustaustaa, ei varsinaista ammattia tai asemaa.

Pitäjänkäsityöläisanomukset jakautuivat epätasaisesti eri ammattien kesken. Eniten käräjillä oli esillä hollolalaisuutarien anomuksia, ja räätälien hakemuksia oli vain muutama vähemmän. Koko kärjäkunnassa räätäleitä oli hiukan suutareita enemmän.⁶¹³ (TAULUKKO II:5) Sen sijaan pitäjänkäsityöläiseksi haluavien seppiä hakemuksia oli niukasti verrattuna seppiä kokonaismäärään niin Hollolassa kuin koko kärjäkunnassa. Sepät eivät siis useinkaan hakeneet pitäjänkäsityöläisiksi, vaikka heitä oli eniten. (Vertaa TAULUKKO II:3) Erikoiskäsityöläisten, kuten nahkurien, lasimestarien ja satulaseppiä anomukset olivat yksittäisiä, eikä niitä ollut montakaan koko Hollolan tuomiokunnassa. Ajallisesti tarkasteltuna voidaan todeta 1820-luvulla olleen hieinan enemmän pitäjänkäsityöläisanomuksia kuin muilla vuosikymmenillä. Poikkeuksen tästä muodostavat sepät, joiden anomuksia oli eniten 1830-luvulla. Heitä eivät näytä rasittaneen 1830-luvun taloudellisesti vaikeat ajat.

TAULUKKO II:5 Pitäjänkäsityöläiseksi hakeneet käsityöläiset Hollolan tuomiokunnan alueella (Hollolan, Örimattilan ja Kärkölän Hämeen läänin puoli)

	seppiä	suutareita	räätäleitä	erikoisk.
1810–1819	4	11	12	1
1820–1829	5	19	20	7
1830–1839	11	17	16	5
yhteensä	20	47	48	13

Lähde: HMA, Hollolan tuomiokirjat 1810–1839

Suutarien ja räätälien anomusten määrän merkittävä kasvu 1810-luvulta 1820-luvulle tultaessa voidaan osittain selittää heidän tuotteidensa kasvavalla kysynnällä. Pitäjänkäsityöläisanomusten kasvu ei kerro koko kuvasta, sillä kaikki käsityöläisammattilaiset eivät hakeneet virallista asemaa tai viivytelivät aseman anomista. Kyse oli myös halusta ja tarpeesta nousta pitäjänkäsityöläiseksi saavuttaakseen paikallisyhteisössä arvostetun statuksen. Erityisen tärkeää tämä oli nuorille miehille, joita olikin runsaasti pitäjänkäsityöläisen asemaa hakeneissa suutareissa ja räätäleissä. Seppiä pieni osuus virallisten käsityöläisten joukossa puolestaan osoittaa sen, että kaikissa ammateissa ei tarvinnut muodollista

⁶¹² Helander oli avioituessaan ja lastensa kastemerkinnän yhteydessä saanut statusmerkinnän talonpojan poika tai talonpoika. Vasta isän kuoltua Helander on merkitty käsityöläiseksi, joten ei ole varmaa, oliko kyseessä myöhemmällä iällä opittu ammatti vai johtuiko merkintöjen muutos esimerkiksi itsenäisemmästä asemasta isän kuoltua. Helanderin voidaan kuitenkin tulkita olleen niin sanottu itseoppinut puuseppä, sillä häntä ei voi yhdistää kenenkään puuseppä oppilaaksi. On siis hyvin mahdollista, että hän on vasta myöhemmällä iällä ryhtynyt hankkimaan varsinaista toimeentuloaan käsityön avulla.

⁶¹³ Tarkasteluun on otettu koko kärjäkunta laajentamaan lähdepohjaa.

statusta. Useat sepät työskentelivät kyläseppinä, mikä takasi muun muassa laillisen suojeluksen. Kyläseppien ei tarvinnut hakea pitäjänkäsityöläisten asemaa, ellei sitä varta vasten halunnut, kuten seppä Anders Göös.⁶¹⁴ Sepän ammatin arvostus takasi jo itsessään korkean aseman paikallisyhteisössä.⁶¹⁵

Erikoiskäsityöläisten aseman virallistamisprosesseihin vaikuttivat hivenen toisenlaiset tekijät. Lukumäärän kasvua selittää erityisesti lainsäädännön höllyntyminen vuonna 1824, jolloin sallittiin useiden erikoisammattilaisten hakeutuminen pitäjänkäsityöläisiksi.⁶¹⁶ Lainsäädännön muuttumisen jälkeen erityisesti nahkurit hankkiutuivat maaseudulle ja anoivat pitäjänkäsityöläisen asemaa.⁶¹⁷ Tässä vaikuttavana tekijänä oli myös kysynnän kasvu, sillä nahkurit valmistivat hyvälaatuista raaka-ainetta ennen kaikkea kenkätuotantoon. Tosin laillisuuden rajoja ei aikaisemminkaan vahdittu kovin tarkasti, ja erikoiskäsityöläisille oli jo ennen lainsäädännöllisten rajoitusten purkamistakin tarpeen mukaan myönnetty pitäjänkäsityöläislupia.⁶¹⁸

Pitäjänkäsityöläisen erottaminen

Pitäjänkäsityöläisen asema ei ollut pysyvä ja erottamaton. Virallinen status toi myös vastuuta ja vaatimuksia toimia aseman edellyttämällä tasolla. Pitäjänkäsityöläisen suoranainen erottaminen näyttää kuitenkin olleen harvinaista, eikä Hollolasta löydy yhtään tällaista paikallisyhteisön tai virkamiehen alullepanemaa erottamisprosessia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö paikallisyhteisö olisi voinut pettyä pitäjänkäsityöläisen toimintaan ja painostaa toimenhaltijoita eroamaan. Esimerkiksi vankilatuomio ja maineen menettäminen johtivat räätäli Jacob Sahlstedtin ilmoitukseen luopua pitäjänkäsityöläisen asemasta. Hän oli saanut käräjillä kokea olevansa ilman kyläyhteisönsä tukea, sillä hänen vankilassaoloaikanaan kyläläiset takavarikoivat velkojen vuoksi räätälin omaisuuden, eivätkä käräjät velvoittaneet kyläläisiä palauttamaan omaisuutta takaisin Sahlstedtille.⁶¹⁹

Pitäjänkäsityöläiset saivat kuitenkin toisinaan lähtöpassit toimistaan. Eroprosessin alkuunpanijana saattoi olla viranomainen. Esimerkiksi Orimattilassa nimismies pyysi käräjillä räätäli Johan Saxlin erottamista, koska hän ei ollut maksanut toimeensa kuuluvaa ammattimaksua.⁶²⁰ Tämä on mahdollisesti yksi syy siihen, miksi rästiluetteloissa ei ole kovin usein mainittu puuttuvia käsityöläismaksusuorituksia: se olisi merkinnyt ammatista erottamista. Viranomaiset yleensä kruunun nimismiehet, saattoivat lähettää maaherralle pyynnön käsityöläisen erottamisesta myös siksi, että hän oli käsityössään leväperäinen (*vårdlös i sitt hantverk*), kuten eräs Vesilahden muurari. Syynä saattoi olla lisäksi se, että

⁶¹⁴ Ranta 1978, 107.

⁶¹⁵ Arvostuksesta muun muassa Brenner 1953, 438 (Siuntio); Arajärvi 1954, 414 (Messukylä); Tommila 1959, 207 (Nurmijärvi).

⁶¹⁶ Ennen vuotta 1824 vain muurarit ja lasimestarit olivat laillisia ammattilaisia.

⁶¹⁷ Kuten edellä todettiin, tätä ennen nahkureiden piti perustaa oma manufaktuuri, jotta he saisivat toimia maaseudulla. Katso myös Schybergson 1992, 87; Paloheimo 2012, 96–97, 103–107.

⁶¹⁸ Ranta 1978, 91–94.

⁶¹⁹ Sahlstedt tuomittiin varkaudesta vankeuteen. HMA, Hollolan talvikäräjät 1824, § 380; Hollolan syyskäräjät 1824, § 367; Hollolan syykäräjät 1824, § 368.

⁶²⁰ HMA, Hollolan talvikäräjät 1835, § 8.

työn jälki oli huonolaatuisesta, kuten lammilaisella räätäli Gustaf Lindholmilla.⁶²¹ Toisinaan erottamista pyydettiin siitä yksinkertaisesta syystä, että käsityöläinen ei enää palvellut pitäjäläisiä käsityöllään.⁶²² Messukylässä pyydettiin pitäjänkäsityöläisen erottamista toimestaan, kun hänen maanviljelyksensä vei liikaa aikaa käsitöiltä.⁶²³ Käsityöläisen erottamisesta keskusteltiin myös silloin, kun asiakkaat eivät olleet tyytyväisiä hintoihin. Toisaalta käsityöläisen haastamisessa oikeuteen oli omat riskinsä, ja oli helpompaa hankkia kehnon käsityöläisen tilalle uusi, ammattitaitoisempi käsityöläinen.⁶²⁴

Myös käsityöläisen oma käytös saattoi antaa aiheen erottamiseen. Vanajan pitäjässä räätäli Abel Lindströmiä syytettiin juopottelusta, joka puolestaan johti leväperäiseen käsityöhön. Viinan käyttö oli monen muunkin erottamispyyntön taustatekijä.⁶²⁵ Vuonna 1843 maaherralle tuli neljä pyyntöä saada erottaa pitäjänkäsityöläinen ja kolmessa näistä oli kyse juopottelusta. Seuraavana vuonna maaherralle tullessa valituksessa erästä asikkalalaista suutaria kutsuttiin riettaaksi, ja koska hän ei myöskään palvellut asiakkaitaan, hänet oli irtisanottava toimestaan.⁶²⁶

4.2 Ammatilliset suhteet

Paikallisväestön palvelijoita

Paikallisväestö ja käsityöläiset olivat riippuvaisia toisistaan: käsityöläiset tarvitsivat asiakkaita ja asiakkaat käsityöläisten tekemiä tuotteita. Suhde ei kuitenkaan ollut tasavertainen. Pitäjänkäsityöläinen veloitettiin hänelle myönnetyn valtakirjan sanamuodon mukaisesti palvelemaan hänet toimeensa hyväksyneitä pitäjäläisiä kohtuullista korvausta vastaan. Pitäjäläiset puolestaan olivat velvollisia maksamaan teettämästään työstä kohtuullisen korvauksen.⁶²⁷ Käsityöläisten rooli paikallisväestön palvelijoina tulee esiin monessa eri yhteydessä. Esimerkiksi lakitekstit, kuten yhdistys- ja vakuuskirja vuodelta 1789, mainitsevat käsityöläisten tehtävän olevan väestön palveleminen (*betjenar*) käsityöllä. Myös paikallisella tasolla korostettiin tätä tehtävää. Pitäjänräätäli Gabriel Lindforsin pyydettyä käräjillä vapautusta toimestaan totesivat lautamiehet Lindforsin esiintyneen rehellisesti ja säyseästi sen ajan, kun hän oli palvellut pitäjäläisiä räätälinä.⁶²⁸ Suutari Gustaf Gustafssonin jäädessä kiinni fuskauksesta oli hän

⁶²¹ Pirkkalassa räätäliä syytettiin huonosta työnjäljestä, joten nimismies halusi erottaa hänet. Saarenheimo 1974, 412–413. Vihdissä erotettiin 1840 useampia pitäjänkäsityöläisiä. Näistä erästä suutaria pidettiin irstaana ja työssään leväperäisenä. Myllyniemi 1990, 74.

⁶²² HMA, Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1843, f. 448 ja 1844, f. 90.

⁶²³ Arajärvi 1954, 413.

⁶²⁴ Esimerkiksi 1750 Helsingin pitäjässä anottiin uutta räätäliä, kun aiemmin pitäjänräätäliksi otettu mies osoittautui laiskanlaiseksi ja toimiaan laiminlyöväksi. Kuisma 1991, 261.

⁶²⁵ Jämsän pitäjänkokouksessa käsiteltiin vuonna 1839 kellosepänoppilas Gabriel Lindströmin tapausta. Hän oli juopotellut ja poistunut seurakunnasta, eikä häntä haluttu enää takaisin. Aaltonen 1969, 42. Katso myös Laurila 1971 (1938), 48.

⁶²⁶ HMA, Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1843, f. 116, f. 351, f. 447, f. 448 ja 1844, f. 90.

⁶²⁷ Valtakirjan sanamuodosta Hämeen läänin osalta HMA, Hämeen lääninkanslia, saapuneet pöytäkirjanotteen 1855–1857. Katso myös Arajärvi 1950, 236 ja 684; Kaukovalta 1931, 438–440.

⁶²⁸ Lautamiehet saattoivat siis omasta puolestaan vapauttaa Lindforsin räätälin toimesta. ”Och emedan det i nämnden utredt blefot att Gabriel Lindfors under den tid han såsom

ollut palvelemassa hollolalaisia suutarin käsityöllä.⁶²⁹ Toisinaan vastaavissa tapauksissa kirjattiin käsityöläisen ”avustavan käsityössä”. Esimerkiksi seppä Johan Lampen sai oikeuden päätöksen mukaan toimia ”edelleen avuksi sepän työssä niin rusthollille kuin muillekin Kutajoen kyläläisille”.⁶³⁰ Edellä esitetyistä esimerkeistä vain Lindfors oli pitäjänkäsityöläinen, joten myös muut käsityöammattilaiset katsottiin paikallisväestön palvelijoiksi.⁶³¹ Sanamuodot ja -valinnat olivat tietysti osa aikakaudelle tyypillistä kielenkäyttöä, joissa papit olivat seurakunnan palvelijoita ja kaikki palvelivat kuningasta ja keisaria. Ne eivät kuitenkaan olleet puhtaasti retoriikkaa. Sanavalinnat osoittivat käsityöläisten talonpoikia alhaisempaa asemaa ja velvoittivat heidät toimimaan asiakkaidensa hyväksi. Tämä tuli myös muissa yhteyksissä selväksi.

Käsityöläisten työsuoritukset oli tapana tilata joko ennakolta tai sitten asiakkaiden kanssa oli sovittu jokin erityinen työskentelypäivä tai -järjestys, jonka mukaan käsityöläiset toimivat.⁶³² Käsityöläiset olivat velvollisia noudattamaan työskentelykutsua. Jos he eivät saapuneet töihin säädyllisen ajan kuluttua, saattoivat he joutua käräjille selittelemään poissaolojaan. Esimerkiksi majuri Carl Fredrik Neuebohm haastoi pitäjänsuutari Tobias Hedgrenin vuonna 1814 oikeuteen, koska suutari ei ollut saapunut majurin talouteen töihin, vaikka hänet oli useampaan kertaan kutsuttu. Majurin oli pitänyt Hedgrenin laiminlyöntien vuoksi hankkia tilalle toinen suutari, minkä aiheuttamat kolmen työpäivän kulu Hedgreniä vaadittiin korvaamaan. Erityisen paheksuttavaa näyttää olleen se, että suutari oli laistanut velvollisuudesta palvella oman kärjäkunnan asukkaita, mutta oli ehtinyt työskennellä muissa pitäjissä.⁶³³ Vastaavanlaisia laiminlyöntejä tapahtui harvakseltaan, ja yleensä näissä tapauksissa oli kyse siitä, että jo luvattua työtehtävää ei saatu valmiiksi.⁶³⁴

skräddare betjenat sina sockne boar uppfört sig ärligt och beskedligt så fannt häräds rätten godt för sin del befria Lindfors från des inna häfda skräddare befattning” HMA, Hollolan syyskäräjät 1820, § 168.

⁶²⁹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1832, § 277.

⁶³⁰ ”*Hoarå sedan jemväl utredt blifvit att Johan Lampen alt fortfarande tillhandagår såväl Kataisto Rusthålls inträsenarterne som öfriga Kutajoki byssboer med smed arbete” HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 194. Katso myös Aaltonen 1963, 32–33 (Suur-Jämsä).*

⁶³¹ Åkerblom 1950, 327 (Sipoo); Nikander 1981, 179–180 (Espoo); Kaukiainen 1970, 429 (Vironlahti).

⁶³² Käsityöläisten palvelusten tilaamisesta katso esimerkiksi Kaukovalta 1931, 441; Jutikkala 1934, 472 (Sääksmäki); Halila 1939, 601 (Iitti); Jutikkala 1949, 301 (Längelmävesi); Arajärvi 1950, 234 (Vesilahti); Rosenberg 1993, 129–130 (Mäntsälä).

⁶³³ Hedgren oli vasta edellisenä vuonna hankkinut pitäjänkäsityöläisen aseman. HMA, Hollolan talvikäräjät 1814, § 150. Vastaava tapaus tuli ilmi Sahalahdelta, kun maaherralle valitettiin erään räätälin jättäneen noudattamatta kutsua tulla töihin. Maaherran vastauksessa korostettiin pitäjänräätälin velvollisuutta palvella käsityöllään jokaista pitäjän asukasta, muuten hän joutui tästä lailliseen vastuuseen. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1818, f. 40; Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1818, f. 502v. Katso myös Nikander 1981, 180 (Espoo).

⁶³⁴ Esimerkiksi David Porri syytti seppä Johan Valleniusa siitä, että tämä ei ollut korjannut sepän pajaan jätettyjä kirveitä. Johan Vallenius selitti laiminlyöntiään sillä, että David Porri ei ollut saapunut paikalle häntä avustamaan. Tämän Porri kuittasi kertomalla käyneensä ainakin neljä kertaa etsimässä seppä Valleniusa, mutta tätä ei ollut näkynyt pajalla. HMA, Hollolan talvikäräjät 1833, § 245. Myös suutari Fredrik Schreij sai sakot töiden laiminlyönnistä, kun Schreij ei ollut valmistanut tilattuja kenkiä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1800, § 205.

Asiakkaiden ja käsityöläisten suhteita säädeltiin erilaisilla sopimuksilla, joiden sisältö riippui pitkälti käsityöammattista, ammatinharjoittajasta sekä paikallisista olosuhteista ja perinteisistä käytänteistä. Sopimukset saattoivat olla hyvin monimuotoisia ja sisältää vaihtelevia yhdistelmiä eri etuuksia ja palkkasuorituksia.⁶³⁵ Yleensä sepät oli palkattu jonkinlaista vuosipalkkaa vastaan. Suutarit ja räätälit puolestaan saivat töistään rahapalkkioita tai maksettava korvaus oli sovittu etukäteen.⁶³⁶ Tavallisesti käsityöläisten sopimukset olivat suullisia, tai ainakaan kirjallisia sopimuksia ei lähteiden joukosta juuri löydy. Hollolassa työehtoihin liittyviä sopimusrikkomuksia tuotiin harvoin oikeuteen. Yleensä käsityöläiset haastettiin oikeuteen tekemättömistä töistä ja käsityöläiset puolestaan syyttivät asiakkaitaan tekopalkkoihin liittyvistä laiminlyönneistä. Erimielisyydet ja sopimusrikkomukset eivät yleensä olleet kollektiivisia, koko asiakaskuntaa koskevia, vaan käsityöläinen haastoi tavallisesti yksittäisen talollisen oikeuteen velvoitteidensa laiminlyönnistä.⁶³⁷ Tällöin talollinen oli laistanut yhteisestä, koko asiakaskuntaa koskevasta sopimuksesta, tai kuten useammin näyttää tapahtuneen, käsityöläinen oli solminut erillisen sopimuksen yksittäisen talollisen kanssa.

Toinen huomiota herättävä seikka käsityöläisten työehtoihin liittyvissä sitoumuksissa on sopimusten epämääräisyys tai tulkinnanvaraisuus. Usein riitaan johtaneissa tilanteissa käsityöläinen oli luvannut tehdä taloon kaiken sen tarvitseman käsityön ilman, että työtä tai työmäärää olisi sen tarkemmin määriteltä.⁶³⁸ Seppä oli sopinut tekevänsä taloon kaiken tarvittavan takomisen tai räätäli kaiken ompelemisen.⁶³⁹ Kyseinen sopimusmuoto olisi voinut olla omiaan aiheuttamaan riitaa siitä, mitä "kaikki työ" sisältää. Näin ei kuitenkaan näytä käyneen, vaan ennemmin kiistat ovat alkaneet muiden sopimusvelvoitteiden laiminlyönneistä. Olivatko käsityöläisten vuotuistyöt niin hyvin määriteltäjä tai perinteiden sitomia, että niistä ei edes keskusteltu, vai eikö talonpojilla ollut varaa ja materiaaleja teettää käsityöläisten näkökannalta liikaa töitä? Yhtä kaikki, kukaan ei valittanut liian suurista työtaakoista.

Käräjille tuoduissa sopimusriidoissa sepät esiintyvät muita ammattiryhmiä useammin, joko kantajan tai vastaajan roolissa. Tähän on voinut vaikuttaa se, että sepillä oli muita käsityöaloja enemmän arvovaltaa viedä kiistojaan käräjille, sillä heidän tekemänsä tuotteet olivat välttämättömiä maanviljelyksen ja muun työn teon kannalta. Toisaalta riitelyyn sepän työpalkasta saattoi johtaa muista käsityöammateista poikkeava korvauskäytäntö. Useimmiten sepät saivat korvauksen vuotuisesta työpanoksestaan, johon sisältyivät kaikki maatilalla

⁶³⁵ Keskitalo 1964, 254 (Hausjärvi); Suvanto 1954, 189 (Akaa).

⁶³⁶ Kaukovalta 1931, 445; Jutikkala 1934, 472–473 (Sääksmäki); Halila 1939, 601–602 (Iitti); Jutikkala 1949, 300–301 (Längelmävesi); Arajärvi 1950, 234–235 (Vesilahti); Suvanto 1954, 189 (Akaa); Keskitalo 1964, 254–255 (Hausjärvi); Koukkula 1967, 98–99 (Ruovesi).

⁶³⁷ Kollektiivisia riitatapauksia saattoi kuitenkin esiintyä. Tällöin käsityöläinen haastoi koko kylän tai koko asiakaskunta syytti yksittäistä käsityöläistä. Katso Laakso 1974, 74.

⁶³⁸ Tämä koskee vain käsityötä, sillä päivätyövelvollisuudet ja perinteiseen maanviljelykseen liittyvät taksvärkit oli yleensä määriteltä tarkemmin. Wilmi 1988, 464–465 (Heinolan pitäjä).

⁶³⁹ Esimerkiksi nahkuri Helenius lupasi suorittaa erään niityn vuokran tekemällä taloon kaikki sen tarvitsemat nahan parkitsemiset. HMA, Hollolan syyskäräjät 1834, § 58. Katso myös Arajärvi 1950, 234 (Vesilahti); Wilmi 1988, 465 (Heinolan pitäjä.).

tarvitut tavanomaiset takomistyöt, kuten hevosten kengitys tai maataloustyökalujen korjaus, mutta erityistöistä oli mahdollista vaatia ylimääräistä palkkiota.⁶⁴⁰ Sitä, mikä sitten oli tavanomaista ja mikä ylimääräistä työtä, jouduttiin toisinaan pohtimaan käräjillä ja tuomioita jaettiin molempiin suuntiin.

Jo varsinaisen vuosipalkan määrittely saattoi toisinaan aiheuttaa kahnauksia, kun osapuolille oli jäänyt epäselväksi millaiseen vuosipalkkaan he olivat sitoutuneet, vai olivatko he ylipäättään sitoutuneet johonkin. Seppäkin saattoi kiistää olevansa sidoksissa vuosittaiseen korvaukseen ja hakea suorittamastaan työstä erilliskorvausta, kuten Simon Eriksson (Ståhl) yritti vakuuttaa kärjäväelle vaatiessaan rusthollari Fredrik Lindbomilta maksua viiden vuoden työstä. Tänä aikana okerolainen Simon Eriksson oli tehnyt rusthollarille 18 työpäivää sekä käyttänyt Lindbomin töihin kahdeksan koria omia sysiä. Oikeus päätti kuitenkin kanteen vastaajan hyväksi, koska seppä asui rusthollari Lindbomin tontilla ja nautti oikeudesta käyttää rusthollin perunamaata, aittaa ja navettaa. Lindbom muistutti vielä siitä, että sepän piti takomisen ohessa osallistua vuosittain rusthollin heinän- ja viljankorjuutöihin 20 päivän ajan.⁶⁴¹ Tavallisesti vuosipalkkaan liittyvissä riidoissa tilanne oli kuitenkin niin, että asiakkaat kiistivät olevansa velvollisia maksamaan erilliskorvausta.⁶⁴²

Käsityöläisten kanssa tehtyjen sopimusten mukaan asiakkaat olivat lupautuneet tilamaan tuotteet ”omalta mestariltaan”, kuten Halila toteaa.⁶⁴³ Näin käsityöläisille periaatteessa taattiin varma toimeentulo ja vastaavasti asiakkailla oli käsityöläisten palvelukset käytössään. Erityisesti sepillä tilauskanta ja työpäivät saattoivat vakiintua säännöllisesti suoritettaviksi pajapäiviksi.⁶⁴⁴ Tilanne ei kuitenkaan ollut välttämättä näin yksioikoinen tai vakiintunut edes seppien asiakkaiden keskuudessa - muista ammattiryhmistä puhumattakaan. Esimerkiksi Messilän Alestalon omistaja Hans Henrik Polón, joka oli käyttänyt yhtenä vuonna edellä mainitun seppä Simon Erikssonin palveluksia, kielsi oikeudessa hyväksyneensä häntä omaksi vakituiseksi (*beständig*) sepäkseen. Simon Eriksson taas luuli näin tapahtuneen ja haastoi maanomistaja-tehtailija Polónin oikeuteen maksamattomista korvauksista. Omassa puolustuksessaan Polón kertoi maksaneensa sepälle joka kerta erikseen. Polónilla tai hänen kotikylässään ei ollut omaa seppää, jolla teettää takomistyöt, joten Alestalon sepän työt teetettiin kellä haluttiin. Seuraavan tarvitsemansa työsuorituksen Polón tilasi Pyhäniemen seppältä.⁶⁴⁵

⁶⁴⁰ Seppien kiinteästä palkasta esimerkiksi Jutikkala 1934, 473 (Sääksmäki); Halila 1939, 601–602 (Iitti); Jutikkala 1949, 300–301 (Längelmävesi); Arajärvi 1950, 235 (Vesilahti); Suvanto 1954, 189 (Akaa); Keskitalo 1964, 254–255 (Hausjärvi); Koukkula 1967, 99 (Ruovesi); Rosenberg 1993, 130 (Mäntsälä).

⁶⁴¹ Miksi Simon Eriksson oli kieltänyt olevansa sidottu vuotuisen sepäntyöhön tai muuhun päivätyöhön, jää arvailujen varaan. Seppä oli asunut rusthollin mailla jo kymmenkunta vuotta, mutta joutunut tukalaan taloudelliseen tilanteeseen. Oikeusjuttua saattoi selittää jokseenkin epätoivoinen yritys saada jostain tuloja. Ståhl oli jo pantannut työkalunsa Lindbomille ja hän oli velkaa myös useille muille tahoille. HMA, Hollolan syyskäräjät 1839, § 239; Hollolan talvikäräjät 1840, § 202.

⁶⁴² Korvausten sisällöstä vielä luvussa 6.1. *Käsityöstä saatu korvaus*.

⁶⁴³ Halila 1939, 600 (Iitti). Katso myös Keskitalo 1964, 254 (Hausjärvi).

⁶⁴⁴ Rosenberg 1993, 130 (Mäntsälä).

⁶⁴⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1832, § 364; Hollolan talvikäräjät 1833, § 334.

Polón saattoi olla erikoistapaus, sillä hän kuului paikalliseen säätyläistöön, mutta vastaavanlaisia kieltäytymisiä oli myös talonpoikien keskuudessa. Esimerkiksi seppä Adam Norring oli aikaisemmin tehnyt kotikylänsä Korpikylän Sirolan talolle sen tarvitsemat sepäntyöt ja saanut tästä korvauksena viljellä erästä talon peltoa. Myöhemmin sopimus oli sanottu irti. Kun Norring valitti tästä käräjillä, vastaaja Mats Sirola perusteli asiaa sillä, että hän ei ollut useaan vuoteen ”antanut Norringin työskennellä itselleen”. Näin hän katsoi voivansa erottaa sepän palveluksestaan. Pelto oli ollut jo edellisen sepän käytössä, ja vaikka Norring oli Korpikylän oma seppä ja myöhemmin vielä määritelty pitäjänsepäksi, saattoi yksi kylän taloista siis kieltäytyä käyttämästä oman seppänsä palveluksia.⁶⁴⁶

Nämä seppiä koskevat tapaukset osoittavat, että talonpojilla oli valtaa määritellä keitä käsityöläisiä työllistää ja keitä ei. Talonpoika saattoi valita tai halutessaan lakata käyttämästä tietyn käsityöläisen palveluksia. Tosin ammattilaisen vaihdon edellytyksenä oli, että alueella työskenteli useampia saman alan mestareita. Muilla käsityöläisaloilla kuin sepillä saattoi olla vielä vaikeampaa pitää asiakkaistaan kiinni, varsinkin jos työn laadussa tai käytöksessä oli jotakin moitittavaa. Aina käsityöläisten täysiaikainen työllistäminen ei muutenkaan onnistunut, vaan käsityöläiset valittivat toisinaan työpulaa.⁶⁴⁷ Toimeentulo ei siis ollut varma, vaikka olisi ollut virallinen pitäjänkäsityöläinen tai muuten onnistunut vakiinnuttamaan asemansa paikallisväestön palvelijana.

Käsityöammatit ja maaseudun työskentelyedellytykset⁶⁴⁸

Maaseudun käsityöläiset myivät asiakkailleen käytännössä vain työpanoksensa. Aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu talonpoikaisväestön omavaraisuusasteen vähenemistä muun muassa siitä syystä, että työtä alettiin teettää käsityöläisillä.⁶⁴⁹ On kuitenkin syytä pitää mielessä, että käsitöiden raaka-aineiden hankinta oli vielä pitkälti talonpoikien omalla vastuulla, oli sitten kyse omatekoisista tarveaineista tai niiden ostamisesta.⁶⁵⁰ Esimerkiksi räätälin käyttämät kankaat olivat usein kotikutoista sarkaa tai verkkaa. Suutarien tarvitsemat nahat

⁶⁴⁶ Jutussa ei tule esille sitä, miksi Mats Sirola oli lopettanut sepän palvelusten käytön tai kuka teki hänelle tarvittavat sepän työt. HMA, Hollolan syyskäräjät 1827, § 217.

⁶⁴⁷ Tästä esimerkkinä seppä Johan Lampen, joka oli viettänyt talven Helsingissä, kun Hollolassa oli ollut puute työstä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 194. Myös suutari Henrik Willberg myönsi erään kärjäkäsitelyä aikana kärsivänsä tilausten puutteesta, koska oli työllistänyt oppipoikansa muilla töillä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 113.

⁶⁴⁸ Olen yhdistänyt tässä luvussa pääasiassa tuomiokirjoissa ilmeneviä aikaistietoja myöhäisempään muisti- ja perimätietoon, sillä valtaosa käytännön työskentelytapojen kuvauksista ja tiedoista on peräisin 1800-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta tai 1900-luvun alusta, jolloin niitä ryhdyttiin keräämään. Talletettu perimätieto ei välttämättä ole kaikelta osin vertailukelpoista suhteessa 1800-luvun alun tilanteeseen. Esimerkkinä muistitietoaineistosta on ylioppilaiden kotiseutturekillä kerätty ja myöhemmin julkaistu materiaali, kuten *Hämeenmaa 6*, jonka aiheet ovat peräisin Asikkalaan tehdyltä retkeltä. Lisäksi pitäjänhistoriat käyttävät toisinaan lähdetietona muisteluita. Katso Rosenberg 1995, 132, alaviite 95 (Suur-Tuusula). Museoviraston kysely nro 16 vuodelta 1969 koski ammattikäsiä työtä, mutta tätä en ole katsonut tarpeelliseksi käydä läpi.

⁶⁴⁹ Kaukiainen 1970, 430 (Vironlahti); Paloposki 1976, 374.

⁶⁵⁰ Keskitalo 1964, 255 (Hausjärvi); Koukkula 1967, 98 (Ruovesi); Rosenberg 1995, 132 (Suur-Tuusula). Kaupungeissa ammattikunnat saattoivat yhdessä ostaa materiaaleja. Söderlund 1949, 120–124.

saattoivat olla asiakkaiden parkitsevia tai sitten suutari oli käsitellyt talonpojilta saamiaan vuotia. Vasta kun erityiset nahkurinverstaat yleistyivät 1800-luvulla, nahka alkoi olla ammattilaisten käsittelemää.⁶⁵¹ Kiistatilanteissa tuotiin esille se, kenen materiaaleja oli kulloinkin käytetty. Suutari Henrik Willberg vaati erillistä korvausta, kun hän oli käyttänyt asiakkaan materiaalien lisäksi omia nahanpalojaan.⁶⁵² Myös sepät käyttivät asiakkaiden hankkimaa metallia ja lisäksi ahjossa käytettävä syysi oli tavallisesti asiakkaan mukanaan tuomaa, vaikka toisinaan seppä vaati korvausta työssä käytetystä polttoaineesta.⁶⁵³ Tavallisesti seppää avustivat asiakkaan hänelle palkkaamat paja-apulaiset, jotka käyttivät palkeita ja auttoivat seppää muillakin tavoin.⁶⁵⁴ Käsityössä käytetyt työkalut olivat yleensä käsityöläisten omia eli talonpojat maksoivat käsityöläisille työpanoksen lisäksi korvausta myös tuotantovälineiden käytöstä. Käytännössä käsityö oli siis tuotantovälineiden ja niiden käyttäjän vuokrausta.

Käsityöläisten yhteys asiakkaisiin oli monella tapaa tiivis. Esimerkiksi asiakkaiden luona kiertelevät suutarit ja räätälit olivat yleensä talon ylläpidossa sen ajan, joka meni kaikkien tarvittavien tuotteiden tekemiseen.⁶⁵⁵ Usein tähän kului viikko tai kaksi. Perimätiedon mukaan he saivat tällöin talon puolesta ruuan ja toisinaan jopa työvaatteet.⁶⁵⁶ Jos työn teettäjä ei osallistunut käsityöläisen ja tämän oppipoikien ylläpitokuluihin, saattoi työn hinta olla kaksinkertainen. Ylläpitovelvollisuus oli näin ollen tarpeellinen palkanlisä tai ainakin se lievitti huolta jokapäiväisestä toimeentulosta. Suutarien ja räätälien oli helppo liikkua paikasta toiseen, koska heidän välineensä olivat vähäiset; suutarin neulat, pihdit, naskalit sekä mahdollisesti myös lestit kulkivat helposti mukana, eivätkä räätälin neulat, sakset tai prässirauta vieneet nekään paljoa tilaa. Työkalut olivat siis yksinkertaisia ja käsityöläiset ryhtyivät jo oppilasaikanaan keräämään niitä. Usein työvälineet olivat itse tehtyjä.⁶⁵⁷

Asiakkaiden luona työskennellessään käsityöläiset pystyivät tekemään oikean kokoisia vaatteita ja kenkiä, koska niitä oli mahdollista sovittaa eri työvaiheissa. Samalla asiakkaat saattoivat valvoa, ettei kangasta tai nahkaa kulunut liikaa ja että ylijäävä materiaali jäi taloon. Talossa ollessaan käsityöläinen saattoi keskittyä häiriöttä tuotteiden tekoon ja muutenkin työn kulku oli jouhevaa. Osittain tämän vuoksi suutarien ja räätälien sanotaan kiertäneen piirinsä keväisin ja syksyisin, maanviljelyskauden ulkopuolella. Suutarit kävivät isoimmissa taloissa kahdesti vuodessa ja räätälit vähän harvemmin, ehkä kerran vuodes-

⁶⁵¹ Söderlund 1949, 20–21.

⁶⁵² Oman materiaalin käyttö ei vaikuta mitenkään yleiseltä tilanteelta ainakaan tuomiokirja-aineiston perusteella. HMA, Hollolan talvikäräjät 1819, § 189.

⁶⁵³ Simon Eriksson halusi korvausta muutaman killingin sysisäkiltä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1839, § 239; Hollolan talvikäräjät 1840, § 202. Katso myös Tommila 1959, 205 (Nurmijärvi); Rosenberg 1993, 130 (Mäntsälä).

⁶⁵⁴ Esimerkiksi torppari saattoi avustaa seppää. HMA, Hollolan talvikäräjät 1819, § 112.

⁶⁵⁵ Suvanto 1954, 189 (Akaa); Keskitalo 1964, 255 (Hausjärvi); Koukkula 1967, 98 (Ruovesi); Rosenberg 1993, 129 (Mäntsälä). Työtä saatettiin joissakin tilanteissa harjoittaa myös kotona, esimerkiksi jos asiakas oli samalta kylältä.

⁶⁵⁶ Talon ylläpidossa tehdyistä töistä esimerkiksi HMA, Hollolan talvikäräjät 1819, § 189.

⁶⁵⁷ Söderlund 1949, 37.

sa.⁶⁵⁸ Kiertelyyn liittyi sosiaalinen aspekti, sillä käsityöläisten tulo rikkoi arkisen aherruksen ja käsityöläiset oppipoikineen mainitaan usein seuramiehinä, jotka kierrellessään talosta toiseen levittivät paikkakuntaa koskevia uutisia ja juoruja.⁶⁵⁹

Suutarien ja räätälien työnkuva näyttää olleen monipuolinen. He tekivät uusia tuotteita ja korjasivat sekä paikkasivat vanhaa. Lisäksi he uudistivat tuotteita ja tekivät käytetystä materiaalista uutta.⁶⁶⁰ Suutarit valmistivat erityisesti saappaita ja parempia kenkiä. Suutarien työtilaisuudet lisääntyivät kun kotitekoiset tuohivirsut tai töppöset eivät enää kelvanneet kuin arkikäyttöön. Suutarien työn määrää kasvatti se, että palkollisille kuului osana vuosipalkkaa yleensä kenkä- tai saapaspari.⁶⁶¹ Esimerkiksi suutari Abraham Vidlöf teki vuoden aikana kiistakumppaninsa, rusthollari Johan Borgelinin talouteen useita kenkiä. Isännälle hän valmisti kaksi pari uusia saappaita (*par stöflar*) sekä korjasi kaksi saapasparia. Borgelinin isälle suutari teki saappaat ja kengät sekä puolipohjasi kolme paria. Carl Gustafille, perheen vanhimmalle pojalle hän ompeli kaksi uutta saapasparia sekä puolipohjasi kaksi. Perheen tyttarelle Vidlöf valmisti kengät (*skor*) ja varsikengät (*känga/år*) sekä puolipohjasi kaksi paria. Johannekelle, toiseksi vanhimmalle pojalle tehtiin uusi saapaspari ja toisen parin suutari puolipohjasi. Nuorin poika Jeremias sai parin saappaita ja hänelle leikattiin (*förskådda*) pari pieksuja (*pjänar*). Anders Ruth, joka oli perheen renki, sai pieksut ja piika Eva varsikengät. Viimeisenä luettelossa oli emännälle tehdyt varsikengät. Suutarin lasku oli yhteensä 8 taaleria 8 killinkiä. Tästä isännälle tehdyt tuotteet maksoivat 2 taaleria, muiden vähemmän.⁶⁶²

Suutari Vidlöfin rusthollarin perheelle tekemät tuotteet eivät olleet välttämättä tyypillisemmästä päästä, sillä myös lapset, jotka olivat tuolloin vielä nuoria, saivat omat jalkineensa.⁶⁶³ Varsinaisesti Vidlöfin kiistassa vuokranantajansa kanssa oli kyse asunnonvuokran ehdoista, jotka eivät enää sopineet suutarille. Toki suutarin lasku antaa aihetta epäillä, että suutarin työtaakka muodostui raskaaksi, sillä hänen piti tehdä kaikki talon tarvitsema suutarintyö ilman erilliskorvausta. Tätä ei kuitenkaan suoranaisesti sanottu julki oikeuskäsittelyn yhteydessä.⁶⁶⁴

⁶⁵⁸ Kaukovalta 1931, 441; Jutikkala 1934, 472 (Sääksmäki); Jutikkala 1949, 301 (Längelmävesi); Arajärvi 1950, 234 (Vesilahti). Lisäksi Lappalainen määrittää suutarien ja räätälien kiertoajan lokakuusta helmikuulle. Lappalainen 1961, 575–576 (Pieksämäki).

⁶⁵⁹ Koukkula 1967, 99 (Ruovesi). Käsityöläisen erilaisesta asemasta paikallisyhteisössä katso Laurila 1971 (1938), 51; Alapuro 1995, 111; Peltonen 2006, 59; Suodenjoki 2010, 65–66.

⁶⁶⁰ Viittaus uusiokäyttöön tulee muun muassa tuomiokirjasta, jossa erään varkaustapauksen yhteydessä keskusteltiin siitä, oliko varkaudesta epäilty suutari teettänyt itselleen takin varastetusta takista vai oliko takki tehty käyttämättömästä kankaasta. Käräjille haastettu takin tekijä todisti, ettei ollut purkanut vanhaa takkia. HMA Hollolan talvikäräjät 1839, § 369.

⁶⁶¹ Hollolalaisesta rengin ja piian palkasta esimerkiksi HMA, Hollolan talvikäräjät 1935, § 161; Hollolan talvikäräjät 1839, § 247. Katso myös Arajärvi 1950, 234 (Vesilahti).

⁶⁶² HMA, Hollolan talvikäräjät 1831, § 180.

⁶⁶³ Kenkiä saaneet lapset olivat kymmenen ikävuoden molemmin puolin. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1829–1839; lastenkirjat 1820–1830.

⁶⁶⁴ Sopimus, jonka mukaan Vidlöfin piti tehdä taloon kaikki suutarintyö asuntoa sekä uudisviljelyä vastaan purkautui, joten Vidlöf peräsi entiseltä vuokranantajaltaan korvausta tehdystä työstä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1831, § 180.

Räätälien toimenkuvaan kuului ommella erityisesti päällys- ja ulkovaatteita.⁶⁶⁵ Räätälit tekivät muun muassa erilaisia takkeja, joita aikalaiset kutsuivat esimerkiksi sortuukeiksi, nutuiksi tai röijyiksi. Perukirjoissa saattoi esiintyä suuria vaatevarastoja.⁶⁶⁶ Alusvaatteiden ja paitojen teko oli edelleen naisten tehtävä. Räätälien työllistymiseen vaikutti muodin muuttuminen vartaloa myötällevämmäksi, jolloin työn vaativin osuus oli kankaan leikkaus.⁶⁶⁷ Parempilaatuisia, kudontataidon ja työvälineiden kehityksen myötä syntyneitä ja suurella vaivalla kudottuja kankaita ei haluttu pilata taitamattomalla leikkaamisella, joten turvaututtiin räätälien erikoisosaamiseen. Kun räätäli Gustaf Palm kiisteli talonpoika Mats Tikkanan kanssa siitä, miten hänen piti korvata isännältä saatu takki, mainitaan räätälin tehneen isännälle kaksi pari housuja ja pitkän turkin. Tikkanan pojille teetätettiin kahdet housut, turkkiröijy (*tröja*) sekä takki (*jacka*). Lisäksi Tikkanan isä, vanhaisäntä Jonas Tikkala, sai housut ja turkkiröijyn/nutun.⁶⁶⁸ Tämä saattoi olla hyvin tyypillinen räätäliille toimitettu tilaus, joka sisälsi ulko- ja päällysvaatteita miehille.

Suutarit ja räätälit eivät olleet ainoita kiertäviä palkkatyöläisiä. Esimerkiksi muurarien ja puuseppien ammatissa työt ja kohteet vaativat - varsinkin rakentamiseen liittyvässä työssä, kuten uunin muuraamisessa tai ikkunan karmien istutuksessa - että ne suoritettiin paikan päällä. Perinteisesti talonpoika osasi itse pystyttää hirsikehikon ja muurata yksinkertaisen lieden, mutta savupiiput ja ikkunat vaativat erikoisosaamista.⁶⁶⁹ Tästä huolimatta muurarien ja puuseppien erottaminen veistotaitoisista talollisista ei ole välttämättä helppoa. Yleensä ero rakennustaitoisen talonpojan ja käsityöläisen välillä tehdään koulutautumisen kautta: käsityöläiset olivat opiskelleet käsityöalaa ja harjaannuttaneet taitojaan.⁶⁷⁰ Lisäksi ammattilaisista käytetyt käsityönimikkeet helpottivat rakentamiseen osallistuneiden talonpoikien ja renkien erottamista käsityöläisistä. Sen sijaan kirvesmiehet (*timmerman*) rinnastettiin usein käteviin talonpoikiin tai

⁶⁶⁵ Hollolalaisesta vaateparresta Kuusi 1937, 322–330. Kansanpuvusta katso Lönnqvist 1979.

⁶⁶⁶ Toisaalta vaatteilla koreilu oli pahasta, eikä oman aseman ylitystä katsottu hyvällä. Tästä esimerkkinä ovat 1790-luvun ylellisyysasetukset, ja niihin liittyvät pitäjätason keskustelut. Juvelius 1925, 623–626 (Sysmä); Kuusi 1937, 327–328. De Vries tarjoaa toisenlaisen näkökulman vaatteilla koreiluun. Kyse ei välttämättä ollut ylemmän luokan matkimisesta, vaan huomiota kohdistettiin niin omaan säätyyn kuin yksilöön itseensä. De Vries 2008, 46–52. Suuresta vaateomaisuudesta perukirjoissa katso Johnson 2012; Ulväng 2012. Varikat saattoivat viedä arvokkaimpia vaatekappaleita mukanaan. HMA, Hollolan syyskäräjät 1838 § 237; Hollolan talvikäräjät 1839, § 369.

⁶⁶⁷ Vaatimuksien kasvusta Tommila 1959, 199 (Nurmijärvi).

⁶⁶⁸ Gustaf Palm oli saanut Tikkalasta viiden taalerin arvoisen takin. Kiista syntyi siitä, kuinka takin hinta piti korvata. Asiaa hankaloitti se, että räätäli oli asunut Tikkalassa ja häneltä vaadittiin myös talonvuokraa. Palmin ja Tikkanan kärhämöinti oli tyypillinen kasautunut oikeusjuttu, jossa vedottiin puolin ja toisin niin maksamattomaan vuokraan, suoritettuihin töihin kuin oppilaan ylläpitoon. HMA, Hollolan syyskäräjät 1831, § 267.

⁶⁶⁹ Suvanto 1954, 189 (Akaa); Nallinmaan-Luoto 1990, 113 (Hämeenkyrö).

⁶⁷⁰ Söderlund 1949, 29–30. Hollolassa suurin osa puuseppistä ja muurareista oli hankkinut ammattiinsa jonkinlaisen koulutuksen. Vain yhden henkilön kohdalla ei löydy tietoja minkäänlaisesta oppipoika-ajasta, joten kyseinen muurari, Mats Helander, oli todennäköisesti itseoppinut.

alempiarvoisiin palkkarenkeihin, eikä heitä yleensä pidetty varsinaisina käsityöläisinä.⁶⁷¹

Muurarien ja puuseppien työnjako oli häilyvä ja samat henkilöt saattoivat harjoittaa kumpaakin ammattia.⁶⁷² Molempien ammattien harjoittaminen oli yksi syy nimikkeiden kirjavuuteen. Oli kuitenkin kannattavampaa, että virallinen ammattinimike oli muurari, sillä se oli maaseudulla sallittu ammatti, kun taas puusepät laillistettiin vasta vuoden 1824 jälkeen.⁶⁷³ Hollolalaisesta Mats Häggstedtistä käytettiin molempia ammattinimikkeitä, vaikka hän oli ennen kaikkea muurarimestari ja saanut vuonna 1805 pitäjänmuurarin aseman.⁶⁷⁴ Hän myös todella teki molempiin ammatteihin liittyviä töitä, sillä kun hän vuonna 1820 peräsi rusthollari Erik Isäntälältä työpalkkaa uunista, jutun yhteydessä kävi ilmi, että hänelle oli maksettu sovittu korvaus samalle tilaajalle tehdystä sohvasta.⁶⁷⁵ Häggstedtin taitojen monialaisuutta valaisee vielä eräs toinen oikeusjuttu, jonka Häggstedt toi itse käräjille. Siinä muurari valitti vänrikki Polónin Uskilasta takavarikoineen omavaltaisesti Häggstedtin puusepän työkalut syytäten muuraria fuskauksesta. Häggstedt oli vienyt asian ensin maaherralle, joka käskei (kihlakunnanoikeuden kautta) palauttaa työkalut muurarille. Kuten aiemmin oli jo esillä, oikeudessa todettiin Häggstedtin omaavan oikeuden harjoittaa käsityötä, sillä hänellä oli maaherran myöntämä valtakirja ja hän oli pappilan torppari, eli pitäjän vakituinen asukas. Polón puolestaan tuomittiin sakkoihin liiallisesta omankädenoikeuden käytöstä ja kiusanteosta.⁶⁷⁶

Muurarien ja puuseppien työtilaisuudet lisääntyivät, kun perinteinen rakennustapa vähitellen väistyi ja savupirtit korvattiin savupiipullisilla asuinrakennuksilla - valkeilla tuvilla. Varsinkaan vanhempi väki ei halunnut muuttaa savupirtistä, joten uusi, savupiipullinen tupa rakennettiin tavallisesti uuden isännän käyttöön tai kun isojaon edistymisen myötä taloja määrättiin muuttamaan kylätontin ulkopuolelle. Lisäksi varakkaammat talolliset teettivät ammatimiehillä asuinrakennuksiin lasi-ikkunoita ja näyttäviä ovia, joita ei osattu tehdä yhtä laadukkaasti itse, mutta joiden teettämiseen ammattilaisilla oli jo va-

⁶⁷¹ Kirvesmiehenä sai toimia kuka tahansa. Osa tutkijoista pitää kuitenkin kirvesmiehiä käsityöläisinä. Vertaa Rosenberg 1995, 129 (Suur-Tuusula).

⁶⁷² Kuhmoisissa myönnettiin pitäjänkäsityöläisstatus henkilölle, joka toimi samalla muurarina, puuseppänä ja sorvarina. Tosin parin vuoden kuluttua hän ilmoitti haluavansa jatkaa vain muurarin ammattia. Suvanto 1965, 230. Katso myös Jutikkala 1949, 297 (Längelmävesi); Arajarvi 1959, 299 (Lempäälä).

⁶⁷³ Maaherra vastasi vuonna 1818 kielteisesti erään käsityöläisen pyyntöön päästä pitäjänpuusepäksi, koska puuseppä ei ollut laissa mainittu pitäjänkäsityöläisammatti. Hän kehotti kuitenkin hakemuksen tehnyttä lammilaista puusepänoppilasta, joka oli saanut käräjillä puoltolauseen palvelemaan puusepän työllään muuten Lammin pitäjän asukkaita ”*kunna förrätta snickare arbete, obetaget att dermed betjena Lampis sockne boer*”. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1818, f 182.

⁶⁷⁴ HMA, Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninkanslia, anomusdiarit 1805. Erään kastetilaisuuden yhteydessä kummina toimineelle Häggstedtille oli merkitty ammatiksi sorvari, mutta tämä oli ainoa sorvarimerkintä. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 9.10.1827.

⁶⁷⁵ Edellä mainittu sohva oli tehty Isäntälän laudoista ja sen tekemiseen oli kulunut viisi päivää. Tästä kantaja oli siis saanut asiallisen työpalkan. HMA, Hollolan syyskäräjät 1820, § 181.

⁶⁷⁶ HMA, Hollolan talvikäräjät 1813, § 53; HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1812, f. 759v.

raa.⁶⁷⁷ Asuinrakennusten paraneminen puolestaan johti siihen, että myös huonekaluihin alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Niidenkin laatu parani ja lukumäärä kasvoi, sillä ne näkyivät paremmin savupiipullisissa huoneissa kuin savutuovissa.⁶⁷⁸ Muutos alkoi vähitellen näkyä myös Hollolassa, sillä Böckerin tilaston mukaan vuonna 1824 Hollolan yllisen kihlakunnan asuinrakennuksista 47 prosenttia oli savupiipullisia ja 53 savupirttejä.⁶⁷⁹

Myös muurarit ja puusepät saivat suuren osan käyttämistään materiaaleista tilaustöiden teettäjiltä. Huonekalujen tekemistä varten puusepillä saattoi olla myös erityinen vaja tai verstaas, mutta todennäköisesti he toimivat samoin kuin muissa perinteisissä miesten puhdetöissä, eli työtä tehtiin kotona tuvassa sen tilan puitteissa, mitä käytössä oli.⁶⁸⁰

Rakennustavan muutos loi maaseudulle työtilaisuuksia myös lasimestareille, jotka leikkasivat ja asensivat ikkunalaseja yleensä vain savupiipullisiin tupiin.⁶⁸¹ Aikaisemmin, kun ikkunalaset olivat harvinaisia, maaseudun varakaampaa väestöä palvelivat kiertelevät lasimestarit tai lähikaupunkien mestarit, kuten vuonna 1809 Hollolan kirkon ikkunoita uusittaessa työn hoiti Hämeenlinnan kaupungissa asunut lasimestari. Kirkon uudet ikkunanpuitteet teki paikallinen puuseppä, Johan Thorfeldt.⁶⁸² Ensimmäinen Hollolassa asuva lasimestari oli hetken aikaa 1820-luvun alussa Uskilassa vaikuttanut Carl Illberg, mutta häntä käsityöammatti ei vielä elättänyt.⁶⁸³ Tilanne oli mahdollisesti muuttunut 1830-luvulla, jolloin Hollola sai ensimmäisen virallisen pitäjänlasimestarinsa, Wilhelm Petterssonin.⁶⁸⁴ Pettersson oli kuitenkin samalla talollinen, joten hän ei ollut täysin riippuvainen käsityöammattinsa tuomasta toimeentulosta.⁶⁸⁵ Paikkakuntalaisten tarpeita palvelemaan riitti kuitenkin yksi ammattilainen.

⁶⁷⁷ Esimerkiksi puuseppä Johan Johansson vaati lampuuti Adam Käykälältä tekopalkkaa kahdesta ikkunasta, katosta ja leivinuunista, jotka hän oli tehnyt Käykälälle tupaan. HMA, Hollolan syyskäräjät 1837, § 362.

⁶⁷⁸ Tämä voidaan tulkita merkinä de Vriesin mainitsemasta kotiin suuntautuvasta kulutuksesta. De Vries 2008, 54–56.

⁶⁷⁹ Kuusi 1935, 334–339; Halila 1939, 466–472; Pänkäläinen 2001, 51–52. Keisarillisen Suomen Talousseuran sihteeri, professori Carl Christian Böcker keräsi senaatin toimeksiannosta monipuolista tilastotietoa Suomesta tavoitteenaan julkaista siitä erillinen tilastoteos. Teos ei koskaan valmistunut, mutta Böckerin keräämää arvokasta tilastotietoa säilytetään Kansallisarkistossa Böckerin kokoelman nimellä. Luther 2000.

⁶⁸⁰ Aineistoissa ei ole merkkejä siitä, että puusepillä olisi ollut omia työhuoneita.

⁶⁸¹ Lasi-ikkunat olivat verotettavaa ylellisyysomaisuutta. Ikkunoista Niiranen 1981, 38–42.

⁶⁸² Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1809–1810.

⁶⁸³ Lasimestari Illberg ei pystynyt maksamaan verojaan, joten hänelle Hollola ei tarjonnut vielä tarpeeksi toimeentulomahdollisuuksia. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, pääkirjojen tositteet: rästiluetellot 1820–1822

⁶⁸⁴ Mäntsälän lasitehtaasta muun muassa Lomu 1993, 193–200.

⁶⁸⁵ Lasimestari Wilhelm Petterssonin pitäjänkäsityöläisanomus on nimellä Petter Wilhelms-son. Petterssonin perhe oli tullut edellisenä vuonna Mäntsälästä ja he asuivat Hollolassa kaikkiaan 12 vuotta. Pettersson oli hankkinut haltuunsa osan Nikulan talosta ja hänet on lähteisiin merkitty yleensä talonpoikana tai isäntänä. Verotus meni näin hänen talonpoikaisuutensa mukaan. Ainoa ammattitaitoon tai koulutukseen viittaava seikka hänen taustassaan on se, että mies asui jonkin aikaa Mäntsälän Sellingin lasitehtaalla. Lasinleikkuun oppi oli siis todennäköisesti sieltä kotoisin. Varsinaisesti lasin leikkuuseen ei tarvittu kovin suurta tietämystä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 243. Lasimestarin työstä esimerkiksi Janson 1989.

Rakennustavan kehittymisestä hyötyivät muiden ammattilaisten ohella maalarit, vaikka rakennusten maalaaminen ei ollut vielä 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla kovin yleistä.⁶⁸⁶ Maalarit toimivat aluksi enemmän huonekalujen parissa. Myös perukirjoihin merkittiin maalattuja huonekaluja, yleensä kirsuja ja kaappeja. Esimerkiksi entinen siltavahti Johan Andelin peräsi oikeudessa yhden taalerin ja 16 killingin työpalkkaa kaapin maalaamisesta.⁶⁸⁷ Hollolassa työskenteli yksi epävirallinen maalari. Kyseinen Gustaf Kalling oli virallisesti merkitty useimmiten mäkitupalaiseksi. Hollolassa myönnettiin puoltolause myös eräälle kiertelevalle maalarielle, joka ei kuitenkaan jäänyt pitäjään töihin.⁶⁸⁸

Rakennusmestarit johtivat ja käytännössä usein myös suunnittelivat isoja rakennushankkeita. He eivät aina itse osallistuneet rakennustöihin, vaan lähinnä organisoivat ammattipuuseppien tai muurarien sekä aputyövoiman käyttöä. Heidän erityistaitojaan tarvittiin lähinnä suuren mittakaavan kohteissa, kuten kirkkorakennuksissa tai kartanoissa, joten heidän työnsä oli luonteeltaan liikkuvampi kuin paikallisten puuseppien ja muurarien. Hollolassa rakennusmestarinimikettä käytettiin toisinaan muutamasta talonpojasta, mutta heidän osallistumisestaan rakennusurakoihin ei ole tietoa. He eivät välttämättä olleet käsityöläisiä, vaan pikemmin organisointikykyisiä työnjohtajia, jotka ohjasivat perinteisissä talonpoikaisrakennusprojekteissa muiden toimintaa ja saivat tästä hyvästä *byggmästare*-nimikkeen.⁶⁸⁹

Hollolassa paikallisille talonpoikaisille rakennusmestareille ei uskottu suuria rakennushankkeita. Ludvig Engelin suunnitteleman kirkon kellotapulin rakentamisen sai hoitaakseen rakennusmestari Magnus Tolpo, joka oli voittanut kohteen rakentamisesta pidetyn tarjoushuutokaupan. Varsinaisessa rakentamisessa käytettiin hyväksi pitäjäläisten työvoimaa, sillä kohde valmistui ennen kaikkea päivätyövelvoitettujen työllä.⁶⁹⁰ Kirkon korjaukseen osallistui myös erikoiskäsityöläisiä, kuten ruukuntekijä Henrik Blomqvist, joka kutsuttiin töihin Mäntsälästä, koska Hollolassa ei ollut tiilentekoon erikoistuneita käsityöläisiä. Paikallisista käsityöläisistä kellotapulin pystyttämiseen osallistui päivätyövelvoitteiden ohella vain pappilan seppä Lampen.

Kiertelevä työ ei ollut mahdollista, jos käsityön harjoittaminen vaati työskentelyä erityisissä verstaissa ja pajoissa tai tuotantovälineitä ei ollut mahdollista siirtää paikasta toiseen.⁶⁹¹ Lisäksi osa tuotantotiloista saattoi vaatia erityistä sijoittelua, kuten lähistöllä sijaitsevan vesilähteen. Nahkurinverstaita ei mielel-

⁶⁸⁶ Niiranen 1981, 53–56.

⁶⁸⁷ HMA, Hollolan syyskäräjät 1834, § 248.

⁶⁸⁸ HMA, Hollolan syyskäräjät 1835 § 347. Kyseinen Fredrik Kuhlberg/Kuhlman, mikäli tiedot on yhdistetty oikein, oli varsin kiertelevää elämään viettänyt käsityöläinen. Seuraavan kerran hänet tavattiin käräjillä syytettynä varkaudesta. Maaherra oli myös etsintäkuuluttanut maalarin. Kuhlberg ei ikinä päätenyt Hollolan kirkonkirjoihin, joten hänellä ei todennäköisesti ollut papinkirjaa. HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 23.

⁶⁸⁹ Vain yhteen, vuonna 1809 kuolleeseen puuseppään/muurariin, Mats Petrelliin, voi yhdistää nimikkeen rakennusmestari.

⁶⁹⁰ Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1828–1832; Kuusi 1937, 204. Tolpo ei varsinaisesti muuttanut Hollolaan, joten häntä ei ole laskettu Hollolan käsityöläisten joukkoon, kuten ei muitakaan kirkon rakentamiseen osallistuneita ulkopuolisia erikoiskäsityöläisiä.

⁶⁹¹ Hanssen 1952, 492–494. Katso myös Gadd 1991, 27.

lään haluttu rakentaa keskelle kylää, sillä nahkojen muokkaus aiheutti hajuhaittoja. Pajat puolestaan rakennettiin tulipalovaaran takia yleensä kylätontin reunalle, jossa oli myös vettä saatavilla. Sepille kierteleminen ei ollut samalla tavalla luontaista kuin suutareille ja räätäleille, vaikka sepät saattoivat kulkea eri pajojen välillä.⁶⁹² Hollolassa sepät olettavasti työskentelivät vakituisesti omissa pajoissaan, sillä muusta ei ole merkkejä. Sepät eivät välttämättä omistaneet pajoja, joissa he työskentelivät, vaan niiden varustaminen oli usein kyläläisten vastuulla. Esimerkiksi Hollolan perukirjoissa vain yhden sepän omaisuudeksi on merkitty pajarakennus.⁶⁹³ Kylän, joidenkin talojen tai rusthollin yhteinen paja ylläpitoinen saattoi pienentää sepän kuluja ja siten vähentää työn pääomavaltaisuutta, mutta työvälineet olivat yleensä sepän omia.⁶⁹⁴ Perusvälineet olivat yksinkertaiset: ahjo, alasin ja jonkin verran työkaluja. Perukirjoissa työkaluja oli kuitenkin usein paljon; oli erikokoisia ja laatuksia vasaroita, hohtimia ja tonkia.⁶⁹⁵ Kaikkiaan sepän työvälineiden hankkiminen vaati varallisuutta.⁶⁹⁶

Maaseudulla seppiä työkuvana oli monipuolinen, he tekivät rautaesineitä laidasta laitaan.⁶⁹⁷ Erityisen tärkeää oli tehdä ja korjata maataloudessa käytettyjä työvälineitä, joita oli jo tapana vahvistaa raudalla. Sepät kengittivät hevosia sekä heloittivat huonekaluja ja kulkuvälineitä.⁶⁹⁸ Seppiä taitotasoa kuitenkin vaihteli ja osa heistä oli taitavia asesepiä tai kellontekijöitä, kun taas toiset osasivat vain korjata perustuotteita. Maaseudulla sepät olivat yleensä karkeaseppiä (*grovsmed*), jotka tekivät sananmukaisesti karkeampaa työtä kuin yleensä kaupungeissa työskentelevät hienotaesepät (*klensmed*).⁶⁹⁹ Raaka-aineena käytetty

⁶⁹² Seppiä kiertelystä Arajärvi 1950, 235 (Vesilahti); Saarenheimo 1974, 415 (Pirkkala); Gadd 1991, 28.

⁶⁹³ Kyläseppä Michel Johanssonin omaisuudeksi on perukirjaan merkitty paja. Hän ei ollut ainoa seppä, jolla oli kiinteää rakennusomaisuutta, sillä myös kolme muuta seppää omisti rakennuksia, mutta heille ei ole merkitty pajarakennusta. Sepät kyllä omistivat pajan sisällä olleet ahjon ja tulipesän. HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1826.

⁶⁹⁴ Kylän omista pajoista muun muassa Jutikkala 1934, 472–473 (Sääksmäki); Tommila 1959, 205 (Nurmijärvi); Gadd 1991, 28, 184; Rosenberg 1993, 129 (Mäntsälä); Rosenberg 1995, 132 (Suur-Tuusula). Myös rustholleissa oli yleensä oma paja. Esimerkiksi seppä Johan Lampenia syytettiin rusthollin pajan luvattomasta käytöstä. Lampen väitti kuitenkin, että hänellä oli rusthollin omistajien lupa käyttää pajaa, minkä todistajat vahvistivat. HMA, Hollolan syyskäräjät 1837, § 241.

⁶⁹⁵ Muistelu- ja perimätietoa kyläseppien työvälineistä ja toimintatavoista erityisesti Mäntsälässä katso Viljanen 1982.

⁶⁹⁶ Perukirjojen perusteella työkaluihin sijoitettu omaisuus saattoi olla huomattava ja käsittää valtaosan perukirjaan arvioidusta omaisuudesta. HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1810–1845; Hollolan seurakunta, perukirjat 1810–1845. Sepän työvälineistä Koukkula 1967, 99 (Ruovesi).

⁶⁹⁷ Talonpoikien raudan tarve ja käyttö oli lisääntynyt 1700-luvun lopulta lähtien. Tämä johtui muun muassa raudoitettujen auran ja hevosen kengittämisen yleistymisestä. Saarenheimo 1974, 415 (Pirkkala); Gadd 1991, 32.

⁶⁹⁸ Esimerkiksi Kastarissa asunut seppä Johan Salomonsson teki lukkoja (HMA, Hollolan talvikäräjät 1820, § 234), pistooleja (*puffert*) (Hollolan talvikäräjät 1822, § 119) ja raudoitti kärryjä (Hollolan syyskäräjät 1822, § 190). Tosin kahdessa ensiksi mainitussa tapauksessa hän oli laiminlyönyt työvelvollisuutensa ja kärryt hän oli omin luvin pantannut.

⁶⁹⁹ Maaseudulla seppätyyppejä ei yleensä erotella toisistaan. Ainoa maininta sepän erikoistumisesta on 1700-luvulla Hollolan kirkolla asuneen seppä Rosenströmin merkintä hienotaesepäksi. Seppätyypit tarkemmin Söderlund 1949, 36.

metalli tuli yleensä asiakkailta ja sitä saatettiin myös uusiokäyttää.⁷⁰⁰ Vain muutamissa tapauksissa sepät olivat itse hankkineet raudan, joka sitten laskutettiin asiakkaalta.⁷⁰¹

Edellä mainitut käsityöläiset, eli suutarit, räätälit ja sepät, tekivät valmis- tuotteita, mutta eräiden käsityöammattilaisten tuotanto oli osa tuotteen jalostusprosessia. Tähän ryhmään kuuluivat esimerkiksi nahkurit ja värjärit, jotka muokkasivat raaka-aineita asiakkailleen ja muille käsityöläisille. Värjärit ja nahkurit olivat erityisen riippuvaisia vaateteollisuuden ja muodin kehittymisestä sekä laadusta, ja siten riippuvaisia asiakkaidensa elintasosta. Kasvava elintaso näkyi ensin kaupungeissa, joissa useat värjärit elättivät itsensä 1700-luvun lopusta lähtien käsittelemällä maalaisten kankaita ja lankoja.⁷⁰² Vähitellen tuotantolaitoksia pystytettiin myös maaseudulle. Koska nahkurit ja värjärit tarvitsivat laajamittaiseen tuotantoon tarkoituksenmukaiset tilat ja sammiot, tuotannon aloittaminen vaati paljon pääomaa. Näin ollen tuotantotilojen rahoittaminen ei välttämättä ollut yksinomaan käsityöläisten vastuulla. Esimerkiksi Hollolassa värjäriin kisälli Ojalin anoi yhdessä hämeenlinalaisen raatimies Anders Magnus Hofdahlin kanssa lupaa perustaa värjäämö Uskilan kylään. Aie ei kuitenkaan näytä toteutuneen.⁷⁰³

Nahkurin työhön liittyvä tekninen osaaminen ei ollut kovin suurta ja ammatin oppi nopeasti, mutta työssä vaadittiin ruumiillista voimaa sekä aputyöläisiä.⁷⁰⁴ Ammatin aloittamiseen tarvittiin alkupääomaa, sillä nahan muokkauksen eri työvaiheisiin kului aikaa.⁷⁰⁵ Tuotannon alkuvaiheessa piti käytännössä elää vuosi muilla varoilla ennen kuin ensimmäinen erä käsiteltyjä nahkoja oli valmis ja myyntikelpoinen. Muuten - jos toiminnassa käytettiin asiakkaiden materiaalia, eikä nahkoja tarvinnut erikseen ostaa - nahkojen valmistus ei vaatinut tuotantotilojen ohella erityisen paljon varoja.⁷⁰⁶ Hollolassa nahkojen valmistus näyttää olleen erääseen tuomiokirjaan jäljennetyin tilauskirjan perusteella perinteistä tilaustyötä, eikä siitä kehittynyt myyntikäsityötä tai kotiteollisuutta, kuten joillakin karjatilavaltaisilla alueilla. Hollolalaisnahkureiden asiakkaina

⁷⁰⁰ Esimerkiksi seppä Johan Salomonssonin olisi pitänyt korjata Johan Kerolan viinapannu hopeisella soljella. HMA, Hollolan talvikäräjät 1822, § 119. Toisaalta Herman Kaitlin vaati Erik Isäntälältä ruflan Isäntälän rekeen käytetystä sepän omasta raudasta. HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 183. Sepän töistä myös Rosenberg 1995, 132–134 (Suur-Tuusula).

⁷⁰¹ Rauta oli materiaali, jota talonpoikien ja seppiä piti perinteisesti hankkia muualta. Esimerkiksi seppä Anders Matsson väitti käräjillä jonkun varastaneen hänen Loviisasta ostamansa raudan, kun hän oli kotimatkinsa aikana nukkunut jonkin aikaa reessä. Tiukoista kuulusteluista huolimatta varkaan henkilöllisyyttä ei saatu selville. HMA, Hollolan talvikäräjät 1818, § 112 ja § 195.

⁷⁰² Näin ainakin Hämeenlinnassa, jonne myös Hollolasta vietiin tuotteita värjättäväksi. Kaukovaalalta 1931, 444–445.

⁷⁰³ HMA, Hollolan syyskäräjät 1826, § 326.

⁷⁰⁴ Eri nahanmuokkauslajeista Söderlund 1949, 278–282. Hollolassa on 1700-luvulla työskennellyt myös säämiskäntekijä, mutta säämiskäntekijöiltä hävisivät toimintaedellytykset, kun nahkaiset polvihousut jäivät pois muodista.

⁷⁰⁵ Nahkojen käsittelystä kotiteollisuutena Virrankoski 1963, 390.

⁷⁰⁶ Söderlund 1949, 279.

olivat niin talonpojat, säätyläistä kuin torpparit, jotka toivat verstaalle parkittavaksi lehmien, vasikoiden ja lampaiden nahkoja.⁷⁰⁷

Ensimmäiset nahkurit toimivat Hollolassa joko epävirallisesti tai manufaktuurien alaisuudessa, sillä kuten aiemmin on todettu, nahkurin tointa saattoi harjoittaa itsenäisenä pitäjänkäsityöläisenä vasta vuoden 1824 jälkeen.⁷⁰⁸ Uudenmaan ja Hämeen maaherra oli ennen tätä ajankohtaa kehottanut pitäjännahkureiksi haluavia perustamaan maaseudulle manufaktureja, eikä myöntänyt muita toimilupia.⁷⁰⁹ Ensimmäisen Hollolassa toimineen privilegoidun nahkäsittelylaitoksen perustaja ei kuitenkaan ollut käsityöläinen, vaan Messilän Alestalon toisen puolikkaan omistaja Carl Johan Polón, joka oli anonut vuonna 1817 senaatilta oikeutta perustaa mailleen englantilaisen mallin mukainen nahkurinversta.⁷¹⁰ Polónin ensimmäinen yritys ei tuottanut toivottua tulosta, joten hän laittoi vuonna 1821 senaatille uuden hakemuksen. Tällä kertaa laitokselle myönnettiin privilegio vielä samana vuonna.⁷¹¹ Privilegioiden anominen oli kuitenkin lähinnä toiminnan virallistamista, sillä Messilässä oli asunut nahkureita vähintään 1800-luvun alusta lähtien ja voidaan olettaa jonkinlaista versta-toimintaa olleen kylässä jo paljon aikaisemmin.⁷¹² Kyse oli yrittäjälähtöisestä toiminnasta, sillä verstaassa työskennelleet nahkurit hankittiin muualta ja he työskentelivät laitoksessa vain joitakin vuosia kerrallaan.⁷¹³

Käytännössä Alestalon nahkurinverstasta joutui hoitamaan Polónin leski, Eva Catharina Tollet, sillä Carl Johan Polón hukkuu Vesijärveen ennen myönteisen päätöksen tuloa. Alestalon nahkurinverstaan toiminta vakiintui nahkuri Anders Holmin ympärille. Holm oli Helsingissä oppinsa saanut kisälli, joka muutti perheineen Hollolaan joskus 1810-luvun kuluessa.⁷¹⁴ Aseman vakiintumisen myötä Holmin nimitys vaihtui kisällistä nahkuriksi. Lisäksi verstaassa vieraili useita nahkuri- ja satulaseppäkisällejä. Satulasepistä vain Henrik Östfeldt jäi pidempiaikaisesti työskentelemään Messilän kylään. Hän myös hankki itselleen pitäjänkäsityöläisen aseman, joten hän ei virallisesti kuulunut nahkurinverstaan työväkeen. Hänen sijoittumisensa Messilään johtui kuitenkin mitä todennäköisimmin verstaasta ja sieltä saatavasta raaka-aineesta.

Carl Johan Polónin veli Hans Henrik ei pidemmän päälle katsonut hyvällä veljensä lesken toimintaa heidän yhteisesti asumallaan tontilla, vaan vaati vuoden 1829 käräjillä lesken käytössä olleita tiloja takaisin omaan hallintaansa. Eva

⁷⁰⁷ Erään korvausvaatimuskiistan yhteydessä tuomiokirjaan jäljennettiin otteita nahkurinverstaan tilauskirjasta. HMA Hollolan syyskäräjät 1828, § 189.

⁷⁰⁸ Hollolassa oli asunut useita nahkureita jo 1780-luvulta lähtien, mutta ilman pitäjänkäsityöläisstatusta.

⁷⁰⁹ HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1818, f. 40, f. 90; HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1818, f. 250, f. 268v.

⁷¹⁰ Nahkateollisuudesta Annala 1928, 412.

⁷¹¹ KA, Senaatin Talousosaston registraattorinkonttori, anomus- ja valitusdiarit 1817, 1820 ja 1821; Senaatin Talousosaston yhteisistunto- ja jaostopöytäkirjat, 1. jaoston istuntopöytäkirjat 1820 ja 1821.

⁷¹² Maaseudulla toimivista nahkurinverstaista myös Ranta 1988, 741.

⁷¹³ Messilässä toimineita nahkureita: Johan Söderholm 1804–1814, Petter Lundström 1813–1815, Johan Wikström 1813–1814, Anders Holm 1816–1844.

⁷¹⁴ Tarkkaa ajankohtaa ei ole mahdollista selvittää, sillä Holm haki muuttokirjan Helsingistä vasta jälkeenpäin. Lisäksi hän on mahdollisesti käynyt vielä Nurmijärvellä ennen vakiintumista Hollolaan.

Catharina Tollet asui lankonsa omistaman talon yläkerrassa yhdessä nahkurinverstaan väen kanssa. Lisäksi lesken hallussa oli erinäisiä muita rakennuksia ja verstaan toimintaan oli varattu suuri pirtti. Hans Henrik Polón valitti yritystoiminnan aiheuttavan monia epäkohtia, joista keskeisin oli Polónin mukaan yhteisen kaivon käyttö. Leskellä oli kuitenkin edesmenneen miehensä privilegioiden lisäksi anoppinsa ja Hans Henrik Polónin vuonna 1820 allekirjoittama suostumus perustaa ja ylläpitää tilalla nahkurinverstasta. Oikeudessa vahvistettiin lesken olevan oikeutettu käyttämään Alestalon tiloja omaan asumiseensa ja nahkurinverstaan pyörittämiseen.⁷¹⁵ Hans Henrik Polón valitti oikeuden päätöksestä Turun hovioikeuteen asti, mutta lesken oikeutta harjoittaa edesmenneen miehensä yritystoimintaa ei kumottu. Kiista aiheutti kuitenkin sen, että Eva Catharina Tollet haki senaatilta vahvistuksen hallintaoikeudelleen, joka totesi hänellä olevan oikeus hallita nahkurinverstasta niin kauan kuin hän pysyi leskenä.⁷¹⁶

Eräs syy, miksi Hans Henrik Polón yritti häätää veljensä lesken manufaktuurin, oli hänen omissa liiketoimissaan. H. H. Polón oli itsekin tehtailija (*fabrique*) ja perustanut todennäköisesti veljensä esimerkin innostamana oman nahkurinverstaan, jonne Eva Catharina Tolletin verstaasta oli siirtynyt kisälli Anders Lindholm. Polón ei ollut kuitenkaan hankkinut oman verstaansa toimintaan privilegioita.⁷¹⁷ Verstaan laittomuus paljastui, kun Parinpeltoon verstaan perustanut pitäjännahkuri Gustaf Helenius haastoi Hans Henrik Polónin oikeuteen valtuudettomasta nahkurinverstaasta. Polón tunnusti harjoittaneensa nahkurintoimintaa omaan ja muiden tarpeeseen, mutta vetosi oikeudessa olevansa oikeutettu harjoittamaan nahkurin tointa kotiteollisuuden luontoisesti. Hän siis vetosi talonpoikaiseen oikeuteen valmistaa tuotteita myyntiin oman väen avustamana. Oikeus kuitenkin katsoi Polónin perustelut riittämättömiksi ja tuomitsi hänet fuskauksesta - siis laittomasta käsityönharjoituksesta - 10 taalerin sakkoihin.⁷¹⁸ Tuomion jälkeen Polónin verstaassa työskennellyt nahkuri Lindholm katsoi parhaaksi hankkia itselleen pitäjännahkurin oikeudet ja jatkaa toimintaansa itsenäisenä.⁷¹⁹

Hans Henrik Polónin toiminnassa ei ollut kyse tietämättömyydestä, sillä hän oli aiemmin hankkinut privilegion verkatehtaalle ja hänellä oli siis kokemusta anomuskäytännöistä. Ehkä perinne työllistää nahkureita Messilässä oli hämännyt ajattelemaan, ettei toimintaan tarvinnut erityistä lupaa. Toiminnan laiton puoli tuli ilmi vasta uuden yrittäjän kyseenalaistaessa Polónin toiminnan. Miksi hänen kälynsä ei sitä tehnyt, on toinen kysymys. Tollethan muun muassa menetti yhden kisälleistään Polónille. Lisäksi Hans Henrik Polón ei tuomion jälkeen välttämättä täysin luopunut nahan muokkauttamisesta, sillä hänen ta-

⁷¹⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 206.

⁷¹⁶ KA, Senaatin Talousosaston registraattorinkonttori, anomus- ja valitusdiaarit 1830–1831; Senaatin Talousosaston yhteisistunto- ja jaostopöytäkirjat, 1. jaoston istuntopöytäkirjat 1830. Naisten osallisuudesta yritystoimintaan 1800-luvun alkupuolella katso Paloheimo 2012, 80–85, 139–149, 178–185.

⁷¹⁷ On myös mahdollista, että aikaisemmat nahkurit olivat työskennelleet Hans Henrik Polónin verstaassa.

⁷¹⁸ HMA, Hollolan talvikäräjät 1827, § 210; Hollolan syyskäräjät 1827, § 188.

⁷¹⁹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1827, § 65.

loudessaan asui vaihtelevia aikoja muissa yhteyksissä nahkurinkisälleiksi mainittuja renkejä. Myös Lindholm on voinut jatkaa toimintaansa Polónin omistamassa nahkurinverstaassa, vaikka hän virallisesti toimi yksin. Varsinainen nahkäsittelytoiminta kuihtui Messilässä vuoden 1844 jälkeen molempien nahkureiden, Holm ja Lindholm, kuoltua.

Hans Henrik Polónin oikeuteen haastanut Gustaf Helenius oli Hollolan ensimmäisen pitäjännahkuri. Hän oli Hämeenlinnassa koulututtunut nahkurinoppilas, joka vuonna 1826 perusti verstaansa Parinpeltoon, Keisarin talon maille lähelle kirkonkylää.⁷²⁰ Helenius toimi pitäjäläisten toimiluvalla ja työskenteli pääosin yksin tai omien renkiensä avustamana, sillä hänellä oli tutkimusajana vain yksi oppilas. Verratessa manufaktuurin ja itsenäisen pitäjänkäsitöläisen työtä, ei käytännön toiminta eronnut muussa kuin työn laajuudessa, jos siinäkin. Vuotia muokattiin samalla tekniikalla ja välineillä, eikä manufaktuuri toiminta ollut aina kovin suurimuotoista. Asiakkaiden kannalta ei ollut väliä kumpaa nahkurinverstasta käytti, senaatin laillistamaa vai pitäjäläisten omilla valtuuksilla toimivaa laitosta.

Messilässä oli myös verkatehtaita, joiden perustamisoikeuksia oli myönnetty sekä Alestalon - jossa oli siis jo nahkureita - että Ylöstalon.⁷²¹ Ylöstalon verkatehtaan oikeudet olivat vuodelta 1815 ja Alestalon vuodelta 1821.⁷²² Eri verstaiden toimintoja tai niissä työskenteleviä käsityöläisiä on vaikea yhdistää oikeaan tilanpuolikkaaseen ja verstaaseen. Näyttää siltä, että ainakin alkuvaiheessa molemmissa taloissa oli omaa toimintaa, eli sekä kankaankutojia että värjäreitä, mutta myöhemmin on todisteita vain yhden laitoksen toiminnasta.⁷²³ Verstaiden työ näyttää painottuneen värjäämiseen, sillä töissä oli eniten värjäreitä.⁷²⁴ Käytännössä Messilässä asui eripituisia aikoja lähes 20 erinimistä värjäreitä tai tavallisemmin värjärin kisälliä. Osa heistä toimi ehkä mestareina, osa kisällinä. Myöhemmin verstaas annettiin vuokralle, jolloin toiminta ei ollut enää omistajalähtöistä. Verstaiden toiminta ei näyttäyty kovin kannattavana, sillä vuokria ei välttämättä saatu perittyä edes oikeudenkäynnin kautta.⁷²⁵

Värjäreitä ja värjäämöitä saivat palkkansa työhön käytetyistä värjäysaineista sekä itse värjäystyöstä, sillä värjättävät kankaat ja langat olivat asiakkaiden omia. Kankaiden värjäämistä harrastettiin myös kotitalouksissa luonnontuot-

⁷²⁰ HMA, Hollolan syyskäräjät 1825, § 247.

⁷²¹ Messilän yksinäistalo oli jaettu veljesten kesken kahtia 1700-luvun lopulla. 1810-luvulla tiloja isännöivät serkukset Carl Johan ja Carl Henrik Polón. Suvusta katso Walli 1965.

⁷²² Verstaiden privilegit tulevat ilmi jutussa, jossa käsiteltiin Uskilan kylään perustettavaa värjäämöä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1826, § 51; Hollolan syyskäräjät 1826, § 326.

⁷²³ Värjäämöistä ja sen toiminnasta löytyy erinäistä tietoa tuomiokirjoista. Värjäämöissä muun muassa kävi varkaita paikoiltaan nostetun ikkunan kautta. Tällöin sieltä vietiin vaateprassi ja kangasta (HMA, Hollolan syyskäräjät 1838, § 372). Värjäämö tuhoutui Messilän kylän palossa, joten sen tuotantolaitoksista löytyy tietoa verstaan vuokraajan vaadittua korvausta tekemistään kunnostustöistä. Kunnostustyöt kuitenkin johtivat vuokraajan konkurssiin. Konkurssin, kylän palon ja vuokraajan kuoleman jäljiltä konkurssin hoitaja joutui vastaamaan käräjillä kankaiden katoamissyytteisiin. HMA, Hollolan syyskäräjät 1835, § 195; Hollolan syyskäräjät 1839, § 172; Hollolan talvikäräjät 1840, § 339.

⁷²⁴ Verkamanufaktuuriin kuului Annalan mukaan seuraavat osat: kehräämö, kutomo, vanustuslaitos, värjäämö ja nukanleikkaamo. Annala 1928, 226.

⁷²⁵ Esimerkiksi vuonna 1828 värjäämöön vuokra oli 75 taalerialuodessa. HMA, Hollolan talvikäräjät 1830, § 220.

teiden avulla, mutta ammattimaiset värjärit omasivat erikoisosaamista ja paremmat värjäysaineet. Värjärit sekoittivat värejä itse ja lisäksi heillä oli aineita, jolla väri saatiin kiinnittymään tekstiiliin paremmin. Varsinaisesti teolliset väriaineet tulivat käyttöön myöhemmin.⁷²⁶ Söderlundin mukaan värjärit säilyttivät yhteydet asiakkaisiin henkilökohtaisina, joten pieniä verstaita oli paljon enemmän kuin suuria värjäämöitä.⁷²⁷ Värjäys yleistyi 1800-luvulla, kun kotitekoisten kankaiden laatu parani ja niitä kannatti värjättää ammattilaisilla. Aluksi kankaita vietiin kaupunkeihin värjättäväksi tai värjärit kiertelivät maaseudulla keräämässä asiakkaidensa tuotteita työstettäväksi.⁷²⁸ Vähitellen värjäämöitä kannatti perustaa myös maaseudulle. Maalle siirtyi usein kisällejä, jotka pystyivät itsenäistymään perustamalla oman tehtaan. Todellisuudessa toiminta oli kuitenkin hyvin pienimuotoista ja lepäsi yhden käsityöläismestarin harteilla.⁷²⁹

Varsinaista värjäämöä ryhdyttiin Hollolassa perustamaan 1820-luvun puolivälissä Uskilan kylään, sillä asiasta pyydettiin paikallisväestön lausuntoa vuoden 1826 käräjillä.⁷³⁰ Tällöin todettiin, että Hollolassa ei ollut omaa värjäämöä ja lähimmät värjärit olivat käytettävissä Hämeenlinnassa. Tämä antaa aiheutta kysyä, keitä Messilän värjärit sitten olivat? Toteamus värjäämön puutteesta vaikuttaa erikoiselta, kun kaikki verkatehtaita koskevat oikeusjutut liittyivät lähes yksinomaan värjäykseen, värjäystöiden katoamiseen tai työn huonoon laatuun. Lisäksi verkatehdasta pyörittivät värjärit. Kyse ei ollut muualla tarkoitettuista tuotteista, sillä oikeusjutuissa kantajat, eli tilaustöiden toimeksiantajat, olivat paikallisia asiakkaita. Kankaiden kudonta ei myöskään ollut laitoksessa kovin suurimuotoista, sillä verkakankureita verstaassa oli vain yksi kerrallaan. Lisäksi muusta yhteydestä voi todeta verkakankureiden toimeentulon olleen huono.⁷³¹ Verkatehtaassa ei edes näytä olleen vanuttamoa tai muuta mahdollisuutta kankaiden tamppaamiseen, sillä eräs värjäämön vuokralaisista oli vienyt tuotteita käsiteltäväksi Hausjärvelle saakka.⁷³² Kehräys oli todennäköisesti jätetty paikallisten naisten tehtäväksi, jolloin se oli luonteeltaan kotiteollisuutta, tai jos kehrättävä materiaali tuli verkatehtaalta, kustannusteollisuutta. Käsityöksi sitä ei kuitenkaan kutsuttu.

Verkatehtaisi kutsuttuja privilegoituja manufaktuureja oli lähipitäjissä useita. Varhaisimmat niistä syntyivät Orimattilaan jo 1700-luvun puolimaissa. Orimattilan Ruhan kartanon omistaja Henrik Löving (Löfving) kasvatti erikoislampaista ja hän perusti mailleen verkatehtaan jalostamaan lampaankasvatuksen tuotteita, joilla ei ollut muuten juuri kysyntää. Hän perusti myös kankaiden va-

⁷²⁶ Teollisesta värjäyksestä katso Murmann 2003, 239-257.

⁷²⁷ Söderlund 1949, 283.

⁷²⁸ Esimerkiksi värjäri Sundberg kiersi maaseudulla värjäystöitä etsimässä ja antoi asiakkailleen erityisen värjäysmerkin, jota vastaan omat työt sai hakea Hämeenlinnasta. Toisinaan värjäysmerkit katosivat tai sekoittuivat. Näitä sekaannuksia käsiteltiin muutaman kerran käräjillä. Esimerkiksi HMA, Hollolan talvikäräjät 1815 § 199; Hollolan syyskäräjät 1816, § 152. Lappalainen 1961, 577 (Pieksämäki).

⁷²⁹ Schybergsson 1992, 87.

⁷³⁰ HMA, Hollolan talvikäräjät 1826, § 51; Hollolan syyskäräjät 1826, § 326.

⁷³¹ Messilän verkakankurit: Thomas Fagerlund 1826-1834 ja Johan Lomberg 1834-1843. Näistä Fagerlund muutti pois ja Lomberg kuoli köyhänä miehenä.

⁷³² HMA, Hollolan talvikäräjät 1840, § 339.

nutuslaitoksen Hakoisten myllyyn.⁷³³ Toinen Messilän verankutojista oli työskennellyt aikaisemmin Orimattilan Ruhassa. Vastavuoroisesti eräs Messilässä toiminut kisälli perusti Orimattilan Virenojalle oman verkatehtaan ja siirsi myöhemmin toimintansa Kosken Hankaan kylään.⁷³⁴ Verstaiden perustaminen vaati pääomaa, joten usein toiminnan aloittamisen taustalla oli paikallinen säätyläistö, kuten Polónit tai Orimattilan Lövingit. Verstaat toimivat osittain laillisten privilegioidensa turvin, mutta niiden toiminnassa oli myös epävirallinen puoli, joka ilmeni esimerkiksi luvattomana nahkaverstaana sekä värjäyksen harjoittamisena verkatehtaiden tiloissa. Toiminta ei kuitenkaan ollut vakaalla pohjalla, sillä työntekijät vaihtuivat usein. Ehkä tästä syystä verstaat muodostivat omanlaisensa käsityöläiskeskittymän. Ne myös pysyivät pienimuotoisina ja keskittyivät palvelemaan paikallisia asukkaita.

Messilän verkakankureiden paikallisina kilpailijoina olivat kutovat naiset, sillä varsinainen kankurien ammattikunta oli jo käytännössä hävinnyt kotikudonnalle ja kotiteollisuudelle.⁷³⁵ Tämä näkyi muun muassa siinä, että perukirjoissa monelle jäämistölle oli merkitty omaisuudeksi kangaspuita ja rukkeja. Tilanne oli ollut hyvin toisenlainen vielä 1700-luvun jälkimäisellä puoliskolla, jolloin Hollolassa työskenteli useita kankureita, jopa yksi pellavakankuri. Viimeinen varsinainen virallinen ammattilainen, kyläkankuri Helin, siirtyi 1800-luvun alkupuolella vähitellen yhä enemmän torppariksi, eikä hänellä ollut oppilaita tai miespuolisia perillisiä kenelle ammattitaidon olisi voinut siirtää. Kudonta jatkuikin jossain määrin miesten epävirallisena ammattina. Esimerkiksi kankuri Anders Åhman yhdisti torppariuden ja kutomisen. Lisäksi kankuri-merkintöjä oli sekatyöläisiksi katsotuilla miehillä.⁷³⁶

Erikoisammattilaisiksi katsottuja käsityöläisiä Hollolassa asui vain muutama. He tekivät yleensä ylellisyystuotteita tai tavaroita, joiden kysynnän koko pitäjässä yksi ammattilainen pystyi tyydyttämään. Esimerkiksi hatuntekijöitä Hollolassa asui vain yksi kerrallaan. Säädyllisyys ja aikakauden tapakulttuuri vaati, että miehillä oli päässään myssy tai huopahattu. Näin hatusta tuli ylellisyysesineen sijaan välttämättömyystuote. Hollolalaisen hatuntekijän Carl Häggstedtin käsityöstä saama toimeentulo ei tosin ollut riittävä, sillä hän työskenteli myös myllärinä. Ammatissaan hän tarvitsi erityisosaamista, mutta työ ei vaatinut suurtaakaan alkupääomaa. Toisaalta yksi ammattilainen pystyi tyydyttämään koko pitäjän tarpeet, sillä yksi hatuntekijä saattoi tehdä vuodessa satoja huopahattuja. Lisäksi hatut kestivät yleensä aikaa, eikä niitä uusittu vuosittain.

Hollolassa asui lisäksi kultaseppä ja kultasepän kisälli, vaikka kultaseppi-en toiminta oli sallittua vain kaupungeissa.⁷³⁷ Miehistä käytetyt nimikkeet eivät

⁷³³ Syrjö 1976, 50–51 (Orimattila); Narva 1987, 203 (Orimattila).

⁷³⁴ O. A. Nordgrenin värjäämö sai privilegion vuonna 1828, mutta jo seuraavana vuonna se oli annettu vuokralle. Nordgren ei kuitenkaan saanut perittyä kaikkia vuokratuloja ja toi jutun käräjille. HMA, Hollolan talvikäräjät 1830, § 73; Syrjö 1976, 51 (Orimattila).

⁷³⁵ Esimerkiksi Hämeenlinnassa oli 1812 vielä kolme kankuria, 1829 enää yksi ja 1840 ei kehtään. Lindeqvist 1930, 130. Katso myös Vainio-Korhonen 1998, 63–69.

⁷³⁶ Kaikkiaan kankaankudontataitoisia miehiä oli vähintään seitsemän. Hämäläisistä kutojista ja heidän tuotteistaan katso Ripatti 1985.

⁷³⁷ Kultaseppistä Vainio-Korhonen 1994. Katso myös Lindeqvist 1926, 575–576; Gadd 1991, 180.

kuitenkaan olleet kirjoitusvirheitä, vaan usein toistettuja ammattinimikkeitä.⁷³⁸ Heistä Carl Strömberg oli useita vuosia kouluttautunut kultasepän kisälli, joka ei kuitenkaan pyrkinyt ammattikuntamestariksi, vaan päätyi torppariksi synnyinseudulleen, Pyhäniemen kartanon maille. Hänellä oli työvälaineensä talleissa, sillä seppä Johan Lampenia syytettiin käräjillä Strömbergin työkalujen varastamisesta. Strömberg siis pystyi ainakin jossain määrin pitämään taitojaan yllä ja korjaamaan metallituotteita.⁷³⁹ Toisen kultasepäksi mainitun miehen, Adolf Fredrik Bergrenin, elämänsäkuuluun taas ei voi yhdistää kultaseppäopintoja tai mitään muutakaan ammatinharjoittamiseen viittaavaa tietoa. Bergrenin toinen nimike oli sotilas.

Sorvareita Hollolassa tavataan erityisesti kartanoiden yhteydessä. Sorvarit tekivät pääasiassa rukkeja, mutta myös muita puuesineitä. Viralliseksi pitäjän-sorvariksi ei kukaan kuudesta Hollolasta tavatusta käsityöläisestä hakenut, vaikka se oli mahdollista vuodesta 1817 lähtien. Hollolan sorvarit olivat siis epävirallisia tai sorvaaminen oli yksi toimeentulokeino muiden joukossa. Heillä ei myöskään voida todeta olleen mitään virallista tai epävirallista koulutusta ammattiin. Kartanoihin liittyen on lisäksi mainittava eräs vaununtekijä, joka asui perheineen vuoden ajan Paimelassa. Hollola ei kuitenkaan elättänyt Heino-lasta muuttanutta Michel Holmingia ja vaununtekijä jatkoi matkaansa Asikkalan kautta Porvooseen.

Hollolassa ei työskennellyt kaikkia niitä käsityöammatteja, joiden oli mahdollista vuoden 1824 säädöksen jälkeen hakeutua pitäjänkäsityöläisiksi. Hollolasta puuttuivat muun muassa kellosepät, ruukuntekijät, pyöräntekijät ja säämiskäntekijät. Tasku- ja seinäkellot alkoivat yleistyä myös maaseudulla, mutta niiden tekijää ei maaseutu yksin elättänyt.⁷⁴⁰ Hollolassa eräs mylläri ja suutari olivat toimineet toisinaan kellojen korjaajina.⁷⁴¹ Pitäjässä ei myöskään toiminut muita metallinkäsittelyyn liittyviä ammattilaisia kuin seppiä. Naapuripitäjässä Orimattilassa asui kupariseppä, joka on voinut palvella myös hollolalaisia asiakkaita.⁷⁴² Myöhemmin käsityöläisten ammattivalikoima lisääntyi ja esimerkiksi 1850-luvulla Hollola sai ensimmäisen keltavalurin.⁷⁴³

Käsityöammattilaisten työskentelyalueet sekä asuinkylät

Maaseutukäsityöläiset asuivat ja työskentelivät asiakkaidensa joukossa, he eivät eristäytyneet omiin kyläkuntiinsa tai poikenneet asumismuotojensa puolesta muista maata omistavaan ryhmään kuulumattomista maaseudun asukkaista. Käsityöläisten toiminta-alueita, työreviirejä, saatettiin nimittää paikkakunta-kohtaisesti piireiksi, lohkoiksi tai lääneiksi. 1700-luvulla, jolloin käsityöläisiä oli

⁷³⁸ Esimerkiksi Sysmään pyrki asukiksi vuonna 1835 eräs kultaseppä perheineen, mutta hänelle ei hellynyt muuttolupaa. Sen sijaan perhe, jossa oli neljä alaikäistä lasta, lähetettiin irtolaisina pois pitäjältä. Juvelius 1927, 487.

⁷³⁹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1831, § 302.

⁷⁴⁰ Esimerkiksi Könnin kellosepät Ilmajoelta tekivät kelloja koko Suomeen. Ritvanen 1956, 71–78. Hemminki 2014, 169–171.

⁷⁴¹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1822, § 231; Hollolan syyskäräjät 1832, § 410; Hollolan talvikäräjät 1833, § 367.

⁷⁴² Narva 1987, 209 (Orimattila).

⁷⁴³ Uotila 2001, 78.

vähän, yksittäisten käsityöläisten työskentelyalueet olivat laajoja. Ne käsittivät yleensä koko pitäjän tai käräjäkunnan. Tällöin uusien käsityöläisten lupia myönnettäessä huomioitiin erityisesti toiminta-alueiden laajuus ja asiakkaiden pitkät ja vaivalloiset matkat harvojen pitäjänkäsityöläisten luo. Käsityöläisten lukumäärän kasvaessa työreviirit luonnollisesti pienenivät. Vähitellen pitäjän joka tienoo sai omat peruskäsityöläisensä. Harvinaisten ammattien harjoittajilla säilyivät laajemmat toimintapiirit. Myös jonkin erikoistaidon omaavien peruskäsityöläisten työskentelyalueet olivat laajoja, sillä taitavalle mestarille tuotiin töitä kauempaa.⁷⁴⁴ Esimerkiksi aseiden valmistukseen ja korjaamiseen kykenevien seppien, eli pistooliseppien, palveluksia käytettiin yli pitäjänrajojen.

Käsityöläisten sijoittumista tutkimusalueelle olen tarkastellut kartallistamisen avulla. Menetelmässä tutkimusaluetta kuvaavaan karttapohjaan, joka perustuu aikalaiskarttaan, on merkitty kylien kohdalle niissä asuvat käsityöammattien harjoittajat. Olen valinnut pohjakartaksi 1700-luvun lopussa piirretyn niin sanotun Kuninkaankartaston, armeijan rekognosointikarttasarjaan kuuluvat Hollolaa kuvaavat lehdet, johon olen merkinnyt kylässä asuneet käsityöammattilaiset neljänä eri poikkileikkausvuotena, eli vuosina 1810, 1820, 1830 ja 1840.⁷⁴⁵ Olen merkinnyt karttapohjaan virallisten, eli pitäjän-, kylä- manufaktuuri- ja kartanokäsityöläisten lisäksi epävirallisten käsityöläisten asuinpaikat. Kartta kattaa siis käytännössä kokoaikaiset käsityöläiset. Karttoihin ei ole otettu mukaan kategoriaan muu käsityö kuuluvia sekatyöläisiä tai talonpoikia, joiden toiminnan ajoittaminen on hankalaa.

Koska käsityöläisten työskentelyalueiden selvittäminen on haastavaa, on tarkastelun kohteeksi otettu käsityöläisten asuinpaikat. Asuinkyliä ja niiden vaihtuvuutta on mahdollista seurata varsin tarkasti.⁷⁴⁶ Oletettavasti käsityöläiset asettuivat asumaan työpiirinsä alueelle tai ainakin sen liepeille.⁷⁴⁷ Asuinkyliä tutkimalla voidaan erityisesti hahmottaa sitä, kuinka käsityöläisten asutus laajeni keskusalueilta pitäjän joka kulmalle. 1800-luvulla pitäjässä työskenteli jo niin paljon perusammattilaisia, että käsityöläisiä riitti lähes joka puolelle pitäjää niin Hollolassa kuin muualla Suomessa. (Käsityöläisasutuksen leviämisestä katso KARTTA II:2.) Joka kylässä ei kuitenkaan asunut käsityöläisiä. Asuinpaikan valintaan vaikutti koko joukko erinäisiä tekijöitä, kuten sukulaisuus tai

⁷⁴⁴ Jutikkala 1934, 472 (Sääksmäki); Jutikkala 1949, 296 (Längelmävesi); Arajärvi 1950, 235 (Vesilahti); Aaltonen 1963, 31 (Suur-Jämsä).

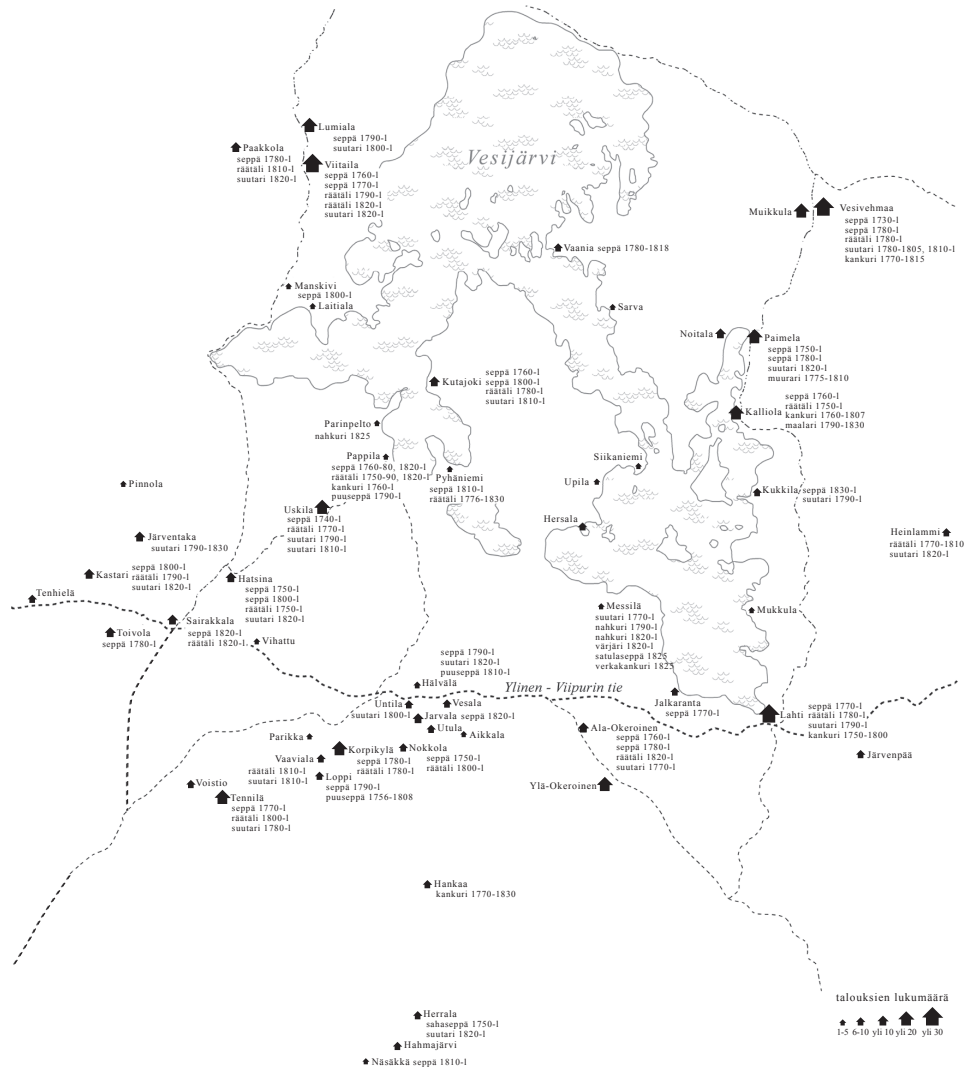
⁷⁴⁵ Kuninkaankartastoa pidetään varsin yhtenäisenä materiaalisarjana, joka tehtiin ennen kaikkea sotilaskäyttöä varten. Karttoihin on merkitty kattavasti kylät, niitä ympäröivät pellot sekä tie- ja polkuverkostot. Mahdollisia muita lähdesarjoja, joita olisi voinut ottaa karttapohjaksi, ovat muun muassa niin sanottu Hermelinin painettu kartta sekä 1700-luvun lopulle ja 1800-luvun alkupuolelle sijoittuvat pitäjänkartat. Kylittäin toteutettujen pitäjänkarttojen ongelmana on niiden epätasainen laatu sekä niihin tehdyt myöhemmät muutokset. Hermelinin karttamateriaalissa puolestaan on mittakaava suurempi ja niissä on vähemmän yksityiskohtia. Tämä kartta on ollut sopiva pohja piirroksissa, joissa kuvataan laajempia alueita, kuten luvun III kartoissa.

⁷⁴⁶ Asuinkylät on merkitty rippikirjoihin yleensä huolellisesti, sillä ne vaikuttivat siihen, mihin kinkerialueeseen asukas kuului. Ongelmaksi muodostuu, että kylän sisäisiin muuttoihin on vaikea päästä käsiksi. Lisäksi lyhytaikaiset muutot tai tilapäiset asuinjärjestelyt jäävät lähteissä usein huomioimatta.

⁷⁴⁷ Käsityöläisten asuinkyliä kartallistamisesta myös Nallinmaa-Luoto 1990, 62 (Hämeenkyrö); Kuisma 1991, 258 (Helsingin pitäjä).

muut kontaktit, vapautuva asunto, kylien koko ja sijainti. Yleensä käsityöläiset elivät joko kylän yhteismaalla sijainneissa omissa tai kylän omistamissa mökeissä tai sitten he olivat vuokralla omassa tai tiettyyn taloon kuuluvassa rakennuksessa tai huoneessa.⁷⁴⁸ Poikkeuksia toki oli. Esimerkiksi Paakkolan kylän isojakokarttaan on merkitty kylätontin ulkopuolella sijaitseva räätälin tontti, joka kuului räätäli Gustafille.⁷⁴⁹

KARTTA II:2 Hollolalaiskyliin vakiintuneet käsityöläiset 1740–1840

Piirros Marjut Uotila

⁷⁴⁸ Asuinrakennusten omistamisesta HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1810–1845; Hollolan seurakunta, perukirjat 1810–1845.

⁷⁴⁹ KA, Asikkala, Paakkolan isojakokartta ja asiakirjat kotitiluksista 1794–1838.

Tarkasteltaessa käsityöläisten levittäytymistä eri kyliin 1800-luvun alku-puolella voidaan todeta, että sepät olivat jo 1800-luvun alkuun mennessä levittäytyneet ympäri Hollolaa. Seppien pajat oli suurelta osin perustettu jo 1700-luvun jälkipuoliskolla, huomattavan usein 1780-luvulla. Näin ollen seppien ammattiryhmässä ei ollut enää suurta tarvetta levittäytyä. Sepän ammatin harjoittaminen oli pysyvämpää ja keskittyneempää kuin muissa ammateissa, sillä pajiin käytettyjen resurssien vuoksi niitä piti pitää toiminnassa. Toisaalta kunnollisen pajan ylläpitäminen helpotti uusien mestareiden rekrytointia, ja myös uudella tulokkaalla oli käytössään valmiit tilat. Eniten asuinpiiriään ja samalla asiakaskuntaansa laajensivat suutarit erityisesti 1810- ja 1820-luvuilla. Kun suutareita asui vuonna 1810 vain 12 kylässä, olivat he vuoteen 1830 mennessä levittäytyneet asumaan yhtä laajalle alueelle kuin sepät, vaikka suutarien kiertävän toimenkuvan perusteella näin ei olisi tarvinnut olla. Suutarien asutuksen leviämistä voidaan tulkita niin, että ammatti ja ennen kaikkea suutarien valmistamat tuotteet olivat tulleet maaseudun väestölle yhä tärkeämmiksi. Rääätäleiden kohdalla samankaltainen kehitys oli hitaampaa, ja rääätälien merkityksen kasvu näyttäytyy verkkaisempaan.⁷⁵⁰ Erityiskäsityöläisten tilanne oli päinvastainen; levittäytymisen sijaan erikoiskäsityöläiset keskittyivät asumaan tiettyihin kyliin. Tästä syystä eräissä isoissa asutuskeskitymissä ei ollut lainkaan omia erikoiskäsityöläisiä, vaikka muut ammatit olivat niissä hyvin edustettuna.

Käsityöläisten työskentelyalueet ja asuinpaikat riippuivat ammatista. Seppien pajat ja asunnot sijaitsivat tavallisesti keskeisillä ja helposti saavutettavilla paikoilla, sillä asiakkaiden piti pystyä kuljettamaan isotkin tavarat, kuten raudoitusta vaativat kärret ja kärrynpyörät, seppien pajaan. Sepät eivät yleensä keskittyneet asumaan samoille alueille, vaan olivat levittäytyneet tasaisesti ympäri pitäjää, jolloin mahdollisemman monella oli siedettävä matka sepän luo.⁷⁵¹ Myös muut kiinteät verstaat kannatti sijoittaa keskeisille paikoille, joissa oli joko ennestään paljon potentiaalisia asiakkaita, seudulle oli usein muutenkin asiaa tai sinne oli muutoin toimivat liikenneyhteydet. Tämä merkisi erityisten käsityöläisryhmien syntymistä pappiloiden, teollisuuslaitosten ja muiden isojen asutuskeskusten läheisyyteen.⁷⁵² Varsinkin erikoiskäsityöläiset pyrkivät perustamaan pajansa tai verstaansa pitäjän keskuspaikoille, olihan heillä yleensä työskentelyalueena koko pitäjä. Kun ammatin luonteeseen kuului asiakkaiden luona kiertely, ei asuinpaikalla tai vakiintuneella toiminta-alueella ollut niin suuri merkitys. Suutarit ja rääätälit saattoivat päätyä asumaan myös syrjäkylille, jolloin työpiireistä tuli laajempia. Näissä ammattiryhmissä oli lisäksi mahdollista, että kylässä asui useita saman alan harjoittajia, sillä käsityöläiset saattoivat kiertää eri kylissä.⁷⁵³

Vaikka pitäjänkäsityöläisen valtakirjassa mainittu työskentelyalue käsitti yleensä koko pitäjän, oli käytännön työskentelyalue tavallisesti tätä pienempi.

⁷⁵⁰ Rosenberg toteaa, että 1800-luvun puolivälissä oli suutareita ja rääätäleitä jo joka kylässä. Rosenberg 1993, 127 (Mäntsälä).

⁷⁵¹ Koukkula 1967, 98–99 (Ruovesi).

⁷⁵² Paloposki 1976, 371–372.

⁷⁵³ Koukkula 1967, 98–99 (Ruovesi); Suvanto 1992, 231 (Kalvola).

Esimerkiksi Hollolan Kymenkartanon läänin alueella, missä pitäjänkäsityöläisten työskentelyalue oli määritelty tarkasti, koski lupa yleensä vain yhtä tai kahta kylää. Kun suutari Johan Enqvist luopui vuonna 1843 ammatin harjoittamisesta, oli hänen työreviirikseen mainittu Lahti, Järvenpää, Mukkula ja Kukki-la.⁷⁵⁴ Kymenkartanon puolella valtakirja kuvasti paremmin todellista toimintaa aluetta kuin Uudenmaan ja Hämeen läänin puolella määritelty koko kärjäkunta. Kyläkäsityöläisten voidaan olettaa työskennelleen pääasiassa vain omassa asuinkylässään, mutta tämä ei ole välttämättä itsestään selvää. Toisinaan kyläkäsityöläisiä tapaa tekemässä tuotteita myös asuinkylänsä ulkopuolella.⁷⁵⁵ Myös kartanokäsityöläiset saattoivat työskennellä ulkopuolisille. Muiden, epävirallisesti toimivien käsityöläisten, työskentelyalueista ei ole näinkään paljoa tietoa.

Vuonna 1810 käsityöläisiä asui jo joka puolella Hollolaa, mutta ei vielä joka kylässä, sillä lähes kolmannes kylistä oli ilman omia käsityöläisiä. Tilanne pysyi koko tutkimusajan suhteellisen vakiona. (TAULUKKO II:6) Käsityöläisiä asui todennäköisemmin pitäjän suurissa kylissä, mutta vielä 1810 samassa kylässä ei tavallisesti asunut kahta saman alan ammattilaista. Lisäksi vain kolmessa kylässä, Viitailassa, Uskilassa ja Tennilässä asui sekä seppä, suutari että räätäli.

TAULUKKO II:6 Hollolalais kylät, joissa asui käsityöläisammattien harjoittajia 1810–1840

	1810	1820	1830	1840
seppiä	21	23	25	23
suutareita	12	19	24	22
räätäleitä	16	14	16	18
erikoiskäsityöläisiä	10	6	10	7
3 yleisintä ammattia	3	7	11	14
ei käsityöläisiä	17	18	19	22

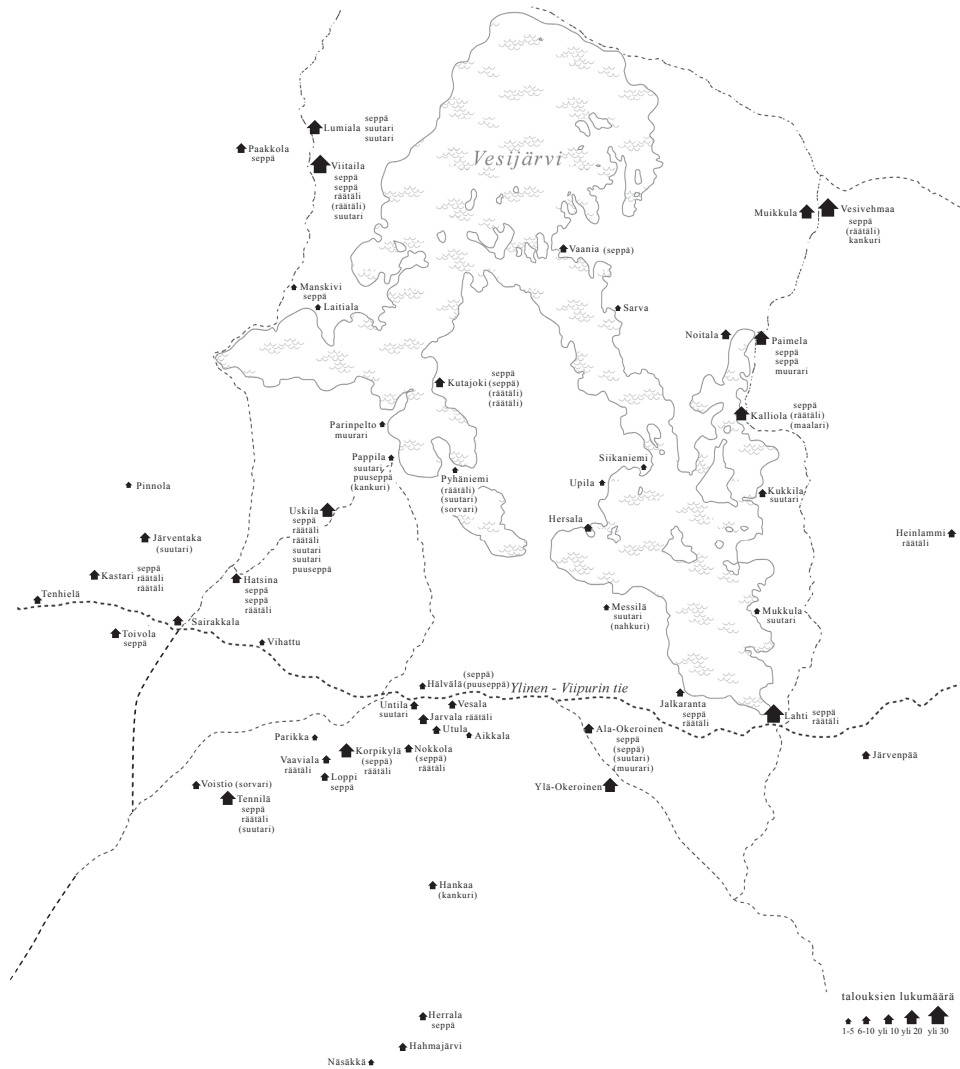
Lähde: Prosopografinen tietokanta

Eniten käsityöläisiä oli lähellä kirkkoa sijainneessa Uskilassa, jossa oli seppä, kaksi räätäliä, kaksi suutaria ja puuseppä. Sen sijaan alueen suurimmissa kylissä Okeroisissa, Vesivehmaalla tai Lahdessa ei käsityöläisten palveluja ollut samaan tapaan saatavilla. Esimerkiksi Lahdessa ja Vesivehmaalla ei asunut vuonna 1810 lainkaan omaa suutaria. Ammateista laajimmin levittäytyneitä olivat sepät, sillä heitä oli kahdessakymmenessä kylässä, seuraavaksi eniten oli räätäleitä, joita oli 15 kylässä. Suutareita asui vain 12 kylässä, mutta he olivat muuten sijoittuneet eri puolille pitäjää. Hollolan koillisosa, jossa ei suutareita jostain syystä asunut lainkaan, muodosti tässä suhteessa poikkeuksen. (KARTTA II:3)

⁷⁵⁴ HMA, Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1843, f. 4.

⁷⁵⁵ Tietoja käytännön työskentelyalueista tulee ilmi tuomiokirjoissa, joissa esimerkiksi todetaan käsityöläisen työskennelleen tietyssä paikassa jonkun tapahtuman aikana tai kerrotaan heidän asiakkaistaan. Tämän lähderyhmän avulla ei ole kuitenkaan saavutettavissa yhtenäistä kuvaa työskentelyalueista, sillä käsityöläisten esiintyminen tuomiokirjoissa oli hyvin satunnaista.

KARTTA II:3 Hollolalaiskylät, joissa 1810 asui virallisia tai epävirallisia käsityöläisiä.

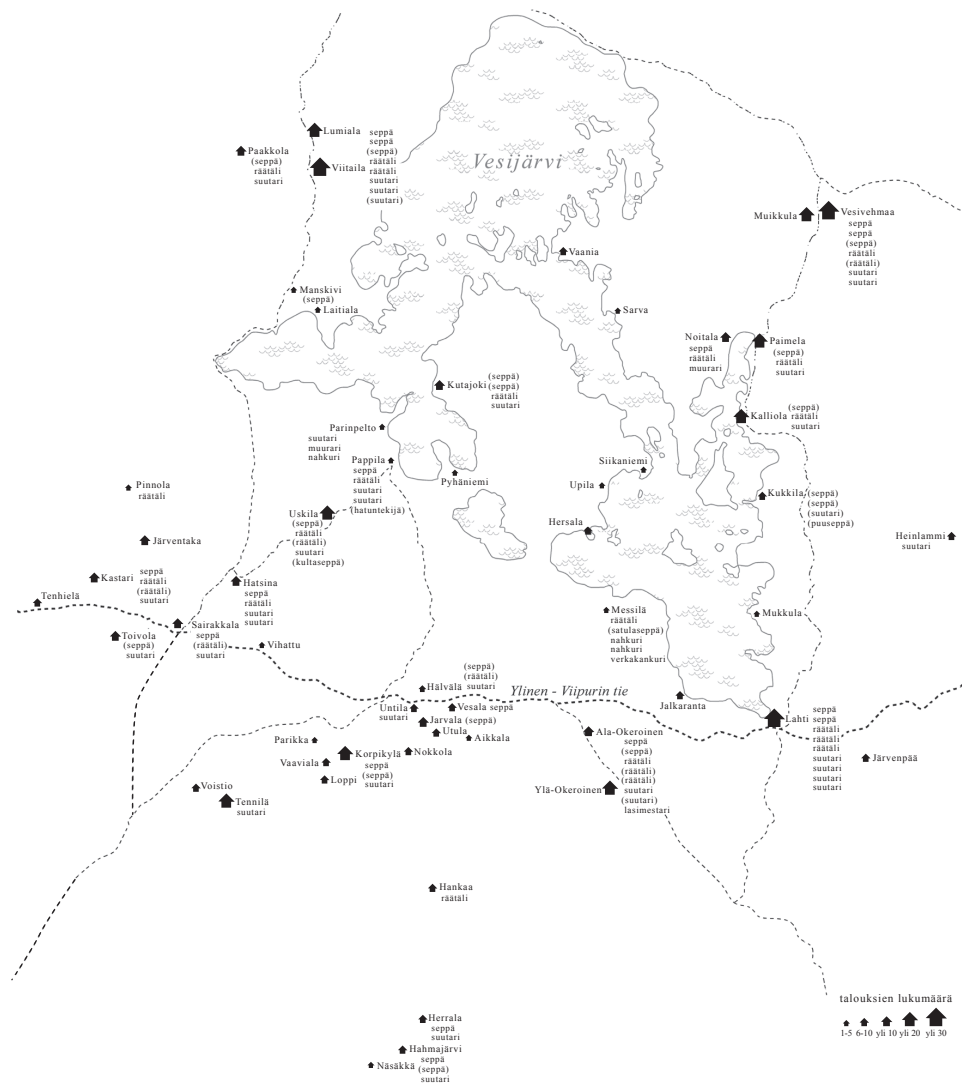

Piiros Marjut Uotila

Vuoteen 1820 mennessä tilanne oli muuttunut vain hieman. Seppiä asui edelleen lähes puolessa pitäjän kylistä. Suutarien lukumäärä kasvoi ja heitä tapaa yhä useammasta kylästä. Räätälien asuinkylien määrä oli puolestaan hieman laskenut. Suutarien määrän lisääntymisen myötä kaikkia peruskäsityöläisiä asui jo seitsemässä kylässä. Suurista kylistä Okeroisten tilanne oli muuttunut ja kylässä asui kahdella eri kylätontilla kaksi seppiä, suutari ja räätäli, sillä kylään oli muuttanut Myrskylästä kotoisin oleva räätäli. Lahdessa ei puolestaan enää

työskennellyt omaa seppää, mutta tilanne oli väliaikainen.⁷⁵⁶ Käsitöläiset levittäytyivät yhä useampiin kyliin vuoteen 1830 mennessä: tuolloin jo 11 kylässä asui peruskäsityöläistä. Seppiä oli yhä kattavasti joka kulmakunnalla, mutta tällöin myös suutarit olivat levittäytyneet asumaan lähes yhtä moneen kylään. Räätälejä oli harvemmassa kylässä kuin suutareita tai seppiä, mutta tilanne oli palautunut vuoden 1810 tasolle, eli räätäleitä asui 16 kylässä.

KARTTA II:4 Hollolalais kylät, joissa 1840 asui virallisia tai epävirallisia käsityöläisiä

Piirros Marjut Uotila

⁷⁵⁶ Lahden seppi Henrik Laitman oli sokeutunut, eikä uutta seppää ollut vielä ehditty hankkia tilalle.

Käsityöläisten levittäytyminen ei enää jatkunut vuonna 1840, vaan pikemminkin jokunen kylä menetti käsityöläisiä. (KARTTA II:4) Seppiä ja suutareita oli lähes yhtä monessa kylässä ja joka puolella Hollolaa. Kyliä, joissa asui kaikkia perusammattien harjoittajia, oli jo 14. Käsityöläisten keskuudessa tapahtui keskittymistä, sillä joihinkin suurimpiin kyliin oli muuttanut asumaan useampia saman alan harjoittajia, jopa seppiä, kun tämä oli aikaisemmin ollut epätavallista. Käsityöläiskeskittymä syntyi niin Lahteen, Vesivehmaalle kuin Okeroisiin - jotka vielä 1810 olivat ilman kaikkia peruskäsityöläisiä. Käsityöläisten kasvava lukumäärä alkoi erottaa niitä muista kylistä. Erikoiskäsityöläisten asuinpaikat pysyivät samoilla alueilla kuin lähtötilanteessa; joko suurimmissa kylissä tai siellä mistä heitä oli perinteisesti tavattu - kirkonseudulla tai Messilän manufaktuureissa.

Käsityöläisten työskentely- ja asuinkylät muodostavat kokonaisuuden ja tutkimuksessa täytyy ottaa huomioon koko naapurusto, sillä lähekkäin sijainneet kylät olivat luonnollinen jatke käsityöläisten toiminta-alueelle. Vastaavasti muista kylistä erillään sijainneet kylät muodostivat selvemmin omat työskentelyalueensa. Se, että kylässä ei asunut yhtään käsityöläistä, ei siis tarkoittanut kylän olleen ilman käsityöläisten palveluksia. Oli kyliä, joiden oli helppo käyttää läheisissä naapurikylissä asuneiden käsityöläisten palveluksia, vaikka luonnollisesti syrjäisimmät kylät jäivät muita useammin ilman omia käsityöläisiä. Lisäksi on muistettava, ettei kyläkäsityöläisten ylläpito ollut välttämättä katkeamatonta, sillä vanhan mestarin lopettaessa tai kuollessa ei välttämättä heti saatu uutta ammatinharjoittajaa tilalle.

Hollola on alueellisesti varsin helposti jaettavissa kyläkeskittymiin ja kyläpareihin, joiden koostumus riippui kylien luonteesta, sijainnista, koosta ja asujaimistosta.⁷⁵⁷ Esittelen seuraavaksi käsityöläisten jakautumista kylittäin. Hollolan tunnetuimmalla kyläkeskittymällä on ollut jopa oma nimi, Kankaantaka - tai Vainio, kuten sitä myöhemmin nimitettiin. Kyseisellä alueella seitsemän kylää (Nokkola, Jarvala, Utula, Vesala, Untila, Hälvälä, Aikkala) oli keskittynyt laajalle yhtenäiselle peltovainiolle Ylisen Viipurintien ympärille, näköetäisyyden päähän toisistaan.⁷⁵⁸ Kaikissa kylissä ei asunut käsityöläisiä, mutta käytännössä käsityöläisten saatavuus oli taattu niin, että alueella asuneet käsityöläiset palvelivat myös lähikylien asukkaita. Kankaantaan muodostumisesta omaksi käsityöpiirikseen kertoo myös se, että kylissä asuneiden käsityöläisten kotipaikka saattoi vaihdella alueen sisällä. Esimerkiksi räätäli Gabriel Löfving muutti elämänsä aikana useasti Jarvalan ja Nokkolan kylien välillä. Eniten käsi-

⁷⁵⁷ Olen koostanut seuraavaksi esiteltävät kokonaisuudet muun muassa maantieteen, aikaisempien kyläjakojen, verkostojen ja yleiseen paikallistuntemuksen perusteella. Myös torpparien ja käsityöläisten köyhäinhoitoa varten tehty kylittäinen ruodutus (vuodelta 1837), on antanut suuntaa, vaikka tässä jaossa kylien koolle oli annettu suurempi merkitys kuin niiden luontaiselle yhteistyölle. Myös isojakojen suorittamiseen muodostetut alueet kertovat jotain paikallisesta alueryhmittelystä ja ovat jonkin verran vaikuttaneet aluejaotteluuni. Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirja 1837. Kuusi 1937, 96-109.

⁷⁵⁸ Kylät ovat voineet aiemmin muodostaa yhtenäisen hallinnollisen kokonaisuuden, mutta ovat myöhemmin jakautuneen eri kyliin. Varhaisin merkintä Kankaantaasta on vuodelta 1461. Kuusi 1935, 55-56.

työläisiä asui Hälvälässä, jossa sijaitsi myös krouvi. Koko alueella asui tutkimusaikana muutama suutari, räätäli ja kaksi seppää sekä puuseppä. Yleisestä kehityksestä poiketen käsityöläisten määrä oli 1840-luvun alussa vähäisempi kuin aikaisemmin.

Kankaantaan kyläkeskittymän länsipuolella sijainnut Korpikylän, Parikan, Vaavialan ja Lopin muodostama kyläyhteisö saattoi ainakin sijaintinsa vuoksi käyttää yhteisiä käsityöläisiä. Näistä Korpikylä oli suuruutensa vuoksi keskuskylä ja siellä asui eniten käsityöläisiä.⁷⁵⁹ Aikaisemmin esille tullessa räätäli Johan Vikmanin suosituskirjeessä sen allekirjoittaneiden talonpoikien asuinpaikkojen (Korpikylä, Parikka, Hangas, Herrala, Näsäkkä, Hahmajärvi) pohjalta voidaan olettaa, että pitäjänräätälin työreviiri olisi koostunut näistä kylistä sekä muutamasta pienemmästä kylästä Hollolan eteläosista.

Toinen alue, jossa käsityöläisten sijoittumista on luonnollista tarkastella kokonaisuutena, on Länsi-Hollola, jonka kahdeksan kylää erottautuvat muusta Hollolasta Salpausselän harjujen ja yhtenäisten metsäalueiden myötä.⁷⁶⁰ Alueen kylät eivät sijaitse yhtä lähellä toisiaan kuin Kankaantaassa, mutta muun muassa kylien välinen polku- ja tieverkosto osoittaa, että kylien välillä oli keskinäistä kanssakäymistä.⁷⁶¹ Sen keskuspaikkana oli käsityöläisten määrästä päätellen Hatsina, jossa oli jo 1700-luvun puolivälistä lähtien ollut omia seppiä ja räätäleitä. (KARTTA II:2) Koko alueella asui vuonna 1810 neljän sepän lisäksi useita räätäleitä, mutta vain yksi suutari, jonka status oli epävirallinen. Erikoista oli, että alueen suurimmassa kylässä, Sairakkalassa, jossa oli peräti 10 kantatilaa ja kylätontti kahdessa osassa, ei ollut 1810-luvulla lainkaan omaa käsityöläistä. Ensimmäisen oman käsityöläisen, sepän, kylä sai vasta 1820-luvulla. Aikaa myöten seudulle muutti lisää käsityöläisiä, sillä vuonna 1830 suurimmassa kylässä oli kaikki perusammattilaiset.⁷⁶² Vain pienimmät kylät jäivät ilman käsityöläisiä. Käsityöläisten kattavaan sijoittumiseen ja tietynlaiseen käsityöläisomavaraisuuteen on voinut vaikuttaa muusta Hollolasta syrjässä olevan sijainnin lisäksi se, että Hatsinassa ja toisinaan Sairakkalassa pidettiin käräjiä ja alueen läpi kulki Ylinen Viipurintie. Kylät eivät siis olleet syrjässä. Lisäksi Kastarissa oli Mikkolan virkatalo, jonka alueella oli tilaa käsityöläisten mökeille. Alueella ei kuitenkaan ollut tarvetta erikoiskäsityöläisille.

Hollolan lounaisosissa Tennilä ja sen naapurikylä Voistio olivat samaan tapaan muista kylistä syrjässä. Tämä on voinut vaikuttaa siihen, että erityisesti Tennilässä pyrittiin pitämään kiinni omista käsityöläisistä. Tennilä oli muutenkin iso kylä, vuonna 1840 siellä oli lähes kolmisenkymmentä taloutta, joten se muo-

⁷⁵⁹ Tällä alueella tapaa myös erään käsityöläisen, jonka asuinpaikka oli merkitty henkikirjoissa ja rippikirjoissa eri kylään. Räätäli Anders Sirenin oli merkitty välillä Parikkaan ja välillä Korpikylään, joten nähtävästi aina ei ollut väliä, missä kylässä käsityöläinen tarkasti ottaen asui.

⁷⁶⁰ Tällä alueella toimii nykyään Länsi-Hollolan kyläyhdistys ja muut alueen järjestöt käsittelevät kyseiset kahdeksan kylää. Länsi-Hollolasta tutkimuskohteena muun muassa Uotila 2002; Uotila & Helén 2009.

⁷⁶¹ Kylillä oli muitakin yhteyksiä ja Järventaka, Kastari ja Pinnola muodostivat esimerkiksi yhteisen jakokunnan, jonka maat jaettiin vasta 1700-luvun lopussa.

⁷⁶² Kastarin kylän oman sepän puute vuonna 1830 oli vain hetkellinen, joten sekin voitaisiin määritellä kyläksi, jossa asui kaikkia peruskäsityöläisiä.

dosti tarpeeksi suuren alueen pystyäkseen elättämään käsityöläisiä. Vuoden 1840 käsityöläisomavaraisuuden lasku oli tilapäinen. Tällöin pitkäaikainen räätäli oli vanhuuteen vedoten eronnut ja seppä saanut Voistion kartanosta hallintaansa torpan, joten varsinaista puutetta ei kylissä kärsitty. Toisinaan Voistiossa oli myös kartanokäsityöläisiä. Alueen itsenäisyyttä ja poikkeavuutta muusta Hollolasta lisäsi se, että kylät olivat aiemmin kuuluneet Tennilän neljännekuntaan ja näin olleet hallinnollisesti erossa muusta Hollolasta.⁷⁶³

Jos Tennilää pidetään syrjäisenä kylänä, vielä syrjemmässä olivat Hankaa ja Hahmajärven ympärille kehittynyt kulmakunta, johon kuuluivat Herralan, Hahmajärven (asiakirjoissa jaettu usein Papulan ja Maattolan taloihin) sekä Näsäkän kylät. Kyliin ei päässyt tietä myöten, vaikka kylien eristyneisyyttä lievitti talvisin seudun läpi kulkeneen talvitien ahkera käyttö. Alueen syrjäisyys näkyi käsityöläisten määrän vähäisyytenä. Kylät olivat pieniä ja asukkaita oli vähän, eivätkä he pystyneet edes elättämään kovin montaa käsityöläistä. 1750-luvulla perustettu Vuohikosken saha oli alueen ainoa maatalouden ulkopuolinen työllistäjä. Vuonna 1810 ainoa käsityöläinen oli juuri Vuohikosken sahaseppä, jonka olisi periaatteessa pitänyt työskennellä vain sahalli, mutta todennäköisesti hän auttoi sepän töissä lähiseudun kyläläisiä.⁷⁶⁴ Myöhemmin seudulle muutti enemmän seppiä ja muutama suutari. Hankaan kylässä asui kankuri Åhman, jonka sijoittumiseen alueelle vaikutti kylän mailla sijainneen torpan hallinta.⁷⁶⁵ Hänen jälkeensä torppa siirtyi kankurin tyttären kanssa naimisiin menneelle räätäliille.

Hollolan emäseurakunnan pohjoisosissa Viitaila muodosti sisarkylänsä Lumialan kanssa oman kokonaisuutensa, josta ei aina erota, asuiko käsityöläinen Viitailassa vai Lumialassa.⁷⁶⁶ Viitaila-Lumiala oli poikkeuksellisen iso kylä, sillä siellä oli yli 20 kantatilaa ja 50 taloutta, joten se pystyi hyvin elättämään omat käsityöläisensä. Lisäksi kylässä asui säätyläisiksi luokiteltavaa väkeä, muun muassa kihlakunnankirjuri. Alue oli ollut käsityöläisten suhteen omavarainen 1700-luvulta lähtien. Kylän käsityöläiset olivat todennäköisesti tuottaneet myös lähikylissä tarvittavat käsityöt, sillä esimerkiksi Manskivessä oli omasta takaa vain seppä. Paakkola tosin sai omat käsityöläisensä vuoteen 1840 mennessä, mutta tätä ennen kyläläiset olivat joutuneet turvautumaan Viitailassa asuneisiin käsityöläisiin. Kulmakunnan kylistä Laitiala oli kartanonsa vuoksi poikkeuksellinen kylä, sillä siellä asui vain kartanon väki ja kartanon torpparit. Laitialassa ei työskennellyt virallisia käsityöläisiä, mutta toisinaan siellä asui lyhytaikaisesti suutareita. Kyseisellä osalla Hollolaa ei asunut lainkaan erikoiskäsityöläisiä, joten esimerkiksi kankaita vietiin värjättäväksi Messilään.

Pitäjän keskeisellä kirkonseudulla Pappila ja sen naapuri Parinpelto muodostivat ilmeisen kyläparin. Kyliä yhdisti läheisen sijainnin lisäksi asujaimisto. Kirkkoherra ja muutama muu kirkon virkamies asui kirkonkylällä ja kappalai-

⁷⁶³ Tennilän kylän käsityöläistilanteeseen palataan seuraavassa alaluvussa.

⁷⁶⁴ Vuohikosken saha oli pieni, vain keväisin ja syksyisin toiminut saha. Kuusi 1937, 185–189.

⁷⁶⁵ Kankuri Anders Åhman nuorempi oli perinyt torpan isältään, kankuri Anders Åhman vanhemmalta, joka oli luopunut pitäjänkäsityöläisen toimestaan virallisesti vuonna 1804.

⁷⁶⁶ Kyläpari on edelleen merkitty maarekisteriin yhdeksi rekisterikyläksi.

sen virkatalo sijaitsi Parinpellossa.⁷⁶⁷ Se, että kirkonseutu veti puoleensa käsityöläisiä, oli Suomessa yleistä, koska kirkkomatkan yhteydessä oli kätevää tilata samalla käsityöläisiltä tuotteita.⁷⁶⁸ Näin oli tilanne myös Hollolassa, sillä esimerkiksi Parinpellon Sikalan torppa oli jo 1700-luvun puolivälistä saakka tarjonnut käsityöläisille lisätoimeentuloa. Tosin kirkonkylän käsityöläiskirjo oli ollut 1700-luvulla laajempi kuin 1810-luvulla. Kirkonseudulla asui enemmän erikoiskäsityöläisiä kuin perusammattien harjoittajia. Esimerkiksi Parinpellon kylän alueelle perustettiin 1820-luvulla nahkurinverstaas ja vähän myöhemmin kirkolle asetettiin hatuntekijä. Tosin hän kuului Pappilan torppaa asuttaneeseen muurarisukuun, mikä on saattanut vaikuttaa pitäjänhatuntekijän asuinpaikan valintaan. Lisäksi alueen käsityöläisillä oli muista seuduista poiketen tiivistä keskinäistä kanssakäymistä, muun muassa omanlaisensa kummiverkosto.⁷⁶⁹

Uskilan kylä, joka sijaitsi vain parin kilometrin päässä kirkolta, liittyi läheisesti kirkonkylän käsityöläispiiriin. Uskila todennäköisesti hyötyi kirkon läheisyydestä, sillä osa kirkonmenoihin osallistuvista pitäjäläisistä matkusti kirkolle Uskilan kylän läpi kulkenutta tietä. Lisäksi muualta tulleilla käsityöläisillä oli tapana ensin muuttaa kirkonseudulle, mutta myöhemmin he löysivät pysyvän asuinpaikan usein Uskilasta.⁷⁷⁰ Näin Uskila muodosti varsinaista kirkonkylää vankemman käsityöläiskeskittymän, jota lisäsi pappilan alueen käsityöläispiirin hetkellinen näivettyminen 1800-luvun alkupuoliskolla. Toisaalta Uskila oli jo itsessään iso ja vauras kylä, toisin kuin Pappila ja Parinpelto, jossa oli vain muutama talonpoikaistalous. Uskilassa oli esimerkiksi kaksi rusthollia, millä todennäköisesti oli vaikutusta käsityöläisten suureen lukumäärään. Alueet kuitenkin poikkesivat toisistaan käsityöammattien suhteen, sillä Uskilassa asui enemmän peruskäsityöläisiä ja kirkon luona erikoiskäsityöläisiä.

Muutama kilometri kirkolta itään sijaitsevia Kutajoen ja Pyhäniemen kyliä luonnehtivat kartanot ja suurtilat torppineen. Ne eivät siis olleet perinteisiä talonpoikaistalouksia, vaikka Kutajoella asusti myös talonpoikia. Kylissä asuneista käsityöläisistä suurin osa oli epävirallisia. He eivät olleet välttämättä edes kartanokäsityöläisiä, vaan pikemmin kartanon tai rusthollien torppareita, jotka olivat samalla käsityöläisiä. Esimerkiksi Kutajoen rusthollilla oli oma sepä. Myös Kutajoella asunut suutari Tobias Hedgren piti itseään pikemmin rusthollin suutarina, koska hän vuonna 1813 pyysi tähän seikkaan vedoten vapautusta käsityöläismaksusta. Tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista, joten Hedgren velvoitettiin hakemaan pitäjänsuutarin asemaa.⁷⁷¹

Messilän kylä erottui selvästi omaksi kokonaisuudekseen siellä toimineiden manufaktuurien ja kylän syrjäisen sijainnin vuoksi. Messilässä ei ollut perinteisiä talonpoikaistiloja, vaan sen omistivat jo edellä esiin tulleet Polón-

⁷⁶⁷ Kyläläisten piti yhdessä ylläpitää molempia virkataloja, ja tilojen rakennuskanta uudistettiin 1800-luvun alkupuoliskolla. Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1829–1836; Kuusi 1937, 310.

⁷⁶⁸ Jutikkala 1934, 472 (Sääksmäki).

⁷⁶⁹ Katsota luku 4.4. *Käsityöläislasten kummit*.

⁷⁷⁰ Tämä oli yleistä muuallakin. Paloposki 1976, 371.

⁷⁷¹ HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1813.

suvun jäsenet.⁷⁷² Tiloilla, Ylöstalolla ja Alestalolla, oli myös useita torppia. Manufaktuurien takia Messilässä oli muun muassa värjäreitä, joita ei asunut muualla Hollolassa. Lisäksi pitäjän ainoa satulaseppä asui kylässä. Koska Messilässä ei ollut perinteisiä talonpoikaistiloja, ei siellä myöskään ollut tarvetta omalle sepälle, mutta yleensä kylässä asui suutari ja räätäli. Messilän omalaatuisuutta korostaa sen kokoluokkaan verrattavissa olevat muut Vesijärven rantamien pienet kylät, kuten Upila, Siikaniemi, Hersala, Sarva ja Vaania. Ne eivät tarvitse tai houkutelleet käsityöläisiä, vaan ne olivat riippuvaisia muualla asuneista ammattilaisista. Ne eivät sijainneet yleisten teiden varsilla ja olivat yleensä vain muutaman kantatilan tai yksinaistalon muodostamia kyliä, kuten Messiläkin, mutta Messilän erotti muista yritteliäs Polón-suku.

Yleensä suuret kylät muodostuivat käsityöläisten suhteen omavaraisiksi kokonaisuudeksi. Tämä ei kuitenkaan ollut suoranainen sääntö, vaan käsityöläisten määrä saattoi vaihdella ja osassa kyliä kehitys oli hidasta. Esimerkiksi Okeroisissa, jossa oli 17 kantatila - mukaan lukien kartano ja virkatalo - asui vasta 1820-luvulta lähtien kaikkia peruskäsityöläisiä.⁷⁷³ Kylässä ei myöskään ollut niin paljoa käsityöläisiä kuin olisi voinut sen asukasluvun vuoksi olettaa. Tähän on saattanut vaikuttaa muun muassa se, että useat kylän taloista paloivat vuonna 1808 Suomen sotaan liittyneen taistelun yhteydessä.⁷⁷⁴ Kylässä oli kuitenkin useita saman alan käsityöläisiä. Tätä selittävät kenties kaksi kylätonttia, sillä kylätontit sijaitsivat selvästi erillään toisistaan. Kylät ovat näin voineet muodostua omiksi työreviireikseen. Okeroisten alakylässä oli toisiaan myös kartanokäsityöläisiä.

Esimerkkejä hitaasta kasvusta tarjoavat myös Lahden ja Vesivehmaan kylät. Lahden kylä, josta tuli myöhemmin Lahden kauppala ja kaupunki, ei ollut vielä käsityöläisten suosiossa vuonna 1810, jolloin siellä asui vain seppä ja räätäli.⁷⁷⁵ Kantatiloja Lahdessa oli peräti 20, joten käsityöläisten lukumäärä ei täysin vastannut kylän asukaslukua, hyvää sijaintia tai asemaa käräjäpaikkana. Kylästä alkoi kuitenkin kehittyä käsityöläiskeskus 1830-luvulta lähtien, sillä tuolloin ammattilaisten lukumäärä lähti nopeaan kasvuun. Vuonna 1840 Lahdessa oli eniten eri alan käsityöläisiä, suutareita peräti neljä. Lukumäärän kasvu johtui ennen kaikkea kylään muuttaneista uusista käsityöläisistä. Myöhemmin kylän käsityöläisten määrä jatkoi kasvuaan, sillä se sijaitsi kahden valtaväylän risteyksessä Vesijärven rannalla.⁷⁷⁶ Voidaankin pohtia, oliko käsityöläisten lukumäärän kasvulla vaikutusta koko kylän kehitykselle ja kasvulle vai oliko käsityöläisten määrän lisääntyminen seurausta kylän kasvusta?

Myös Vesivehmaa olisi voinut muodostaa asukasmääränsä perusteella käsityöläisomavaraisen alueen. Vesivehmaalla ja sen yhdellä kylänosalla, Muik-

⁷⁷² Kyseisenä aikana talojen omistajia kutsuttiin maanomistajiksi (*lantbrukare*) tai tehtailijoiksi, joten he eivät pitäneet itseään tavallisina maanviljelijöinä. Katso Wirilander 1974, 102–104.

⁷⁷³ Kylä oli jakautunut kahteen erilliseen kylätonttiin ja kummallakin osalla, sekä ylä- että alakylällä, oli omat sepät.

⁷⁷⁴ Uotila 2010, 454–456.

⁷⁷⁵ Vaikka Lahtea on pidetty käsityöläiskeskittymänä, se ei vaikuta sellaiselta vielä vuonna 1810. Kuusi 1937, 94–95; Vihola 1996, 21–22, 66–71.

⁷⁷⁶ Se sai myöhemmin kauppala-aikana rautatieaseman. Vihola 1996, 18–20, 71–78.

kulalla, oli 20 kantatilaa, joten sillä olisi ollut asukasluvun, mutta todennäköisesti myös tilojen varallisuuden perusteella edellytyksiä elättää suurta määrää käsityöläisiä - kuten se teki 1840-luvulla.⁷⁷⁷ Tästä huolimatta vasta 1830-luvulla kylässä asui kaikkia perusammattien harjoittajia. Osittain tämä johtui siitä, että suutarit ja räätälit eivät asettuneet pysyvästi kylään asumaan. Esimerkiksi 1820-luvulla kylässä ei ollut lainkaan omaa suutaria, joten kylällä täytyi olla joko yhteyksiä naapurikylissä asuviin ammatinharjoittajiin tai kyläläisten piti turvautua sekatyöläisten palveluksiin. Lisäksi eräs talollinen oli aikaisemmin työskennellyt Asikkalassa pitäjänsuutarina, joten kylä ei ollut täysin ilman kengäntekijää - mikäli talonpojaksi merkitty suutari jatkoi ammatinharjoitustaan.

Vesivehmaa oli sijaintinsa perusteella helposti kiertelevien käsityöläisten tavoitettavissa. Muut Vesijärven itäpuolen kylät, erityisesti Paimela ja Kalliola, olivat seppävaltaisia kyliä, sillä Paimelassa oli pitkään kaksi seppää ja Kalliolakin oli yhden seppäsuvun hallussa. Myöhemmin Kalliolan käsityöläisten lukumäärä kasvoi, mutta Paimelan ei. Paimelassa oli kuitenkin kartano, jossa oli jonkin verran kartanokäsityöläisiä. Muista itäpuolen kylistä Kukkila oli riippuvainen Lahden ja Kalliolan käsityötarjonnasta. Heinlammi oli Hollolasta katsoen syrjässä, mutta Nastolan vireät käsityöläiskylät olivat sen lähellä. Järvenpää taas oli selvästi Lahden vaikutusalueen piirissä, mutta myös Orimattilan kylät olivat lähellä lisäämässä käsityötarjontaa.

Kyläyhteisön ja käsityöläisten rooli uusien käsityöläisten rekrytoinnissa

Eräissä kylissä oli jatkuvasti tietyn käsityöammatin edustajia: vanhan lopettaessa uusi käsityöläinen oli jo muuttamassa tilalle. Tulijoista osa saapui lähikyliä kauempaa, naapuripitäjistä tai vielä pidemmältä. Etsivätkö kyläläiset uusia ammatinharjoittajia vai olivatko käsityöläiset itse aktiivisesti kiertelemässä maakunnassa uusia työtilaisuuksia hakemassa, on vaikeasti selvitettävissä oleva asia. Ainakin 1750-luvulla maaherra kuulutti kankureita tarvittavan maaseudulla.⁷⁷⁸ Myös 1800-luvulla kaupungit saattoivat ilmoittaa virallisessa lehdessä tarvitsevansa tietyn alan käsityöläisiä.⁷⁷⁹ Mutta mikä oli tilanne maaseudulla ja mikä oli kyläläisten tai toisten käsityöläisten rooli rekrytoinnissa? Toisinaan käsityöläisiä tavataan kiertelemässä pitäjistä toiseen etsimässä vakinaista pestiä, ja voidaan epäillä, että osa pitäjässä vain vähän aikaa asuneista käsityöläisistä kävi kokeilemassa onneaan ja yrittämässä tehdä itseään tarpeelliseksi. Uusien käsityöläisten hankkiminen ei kuitenkaan välttämättä lähtenyt liikkeelle käsityöläisistä tai ollut sattumanvarainen prosessi. Todennäköisesti sopivia ammattilaisia haettiin aktiivisesti esimerkiksi tiedustelemalla tunnettujen mestareiden oppipoikien sopivuutta tai houkuttelemalla vakiintuneita ammattilaisia muuttamaan. Menettelytavoista on jäänyt vain vähän todisteita, mutta toiminta viittaa tällaiseen käytäntöön, sillä monissa kylissä näkyy selvä traditio

⁷⁷⁷ Vesivehmaa kuului nykyisin Asikkalaan, mutta 1800-luvun alkupuolella se oli vielä Hollolan emäseurakuntaan lukeutuva kylä, jonka historiaa on valaisut esimerkiksi Anneli Mäkelä-Alitalo. Mäkelä-Alitalo 2005.

⁷⁷⁸ Tämän seurauksena mahdollisesti myös Hollolaan saapui uusia käsityöläisiä.

⁷⁷⁹ Virallisen lehden julkaisemia kuulutuksiin turvautuivat erityisesti vapaakaupungit. Ojala 1948, 187 (Heinola).

huolehtia oman käsityötarjonnan ja tietyn alan ammattilaisten palveluksien jatkuvuudesta.

Selvimminkin tapa ylläpitää omaa käsityöläistarjontaa näkyi seppien kohdalla; oli luontevaa, että kylän yhteisesti ylläpidetyssä pajassa oli aktiivisesti työskentelevä seppä. Käsityön eriytyminen alkoi sepistä ja käsityöammateista he myös säilyivät kauimmin osana kyläyhteisöä.⁷⁸⁰ Nostan aluksi esille Korpikylän asukkaiden 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkuvuosikymmenien toiminnan, sillä se kuvaa kyläläisten ponnisteluja saada kylälle pysyvä seppä. Korpikylässä oli ollut oma seppä viimeistään vuodesta 1783, jolloin Thomas Johansson, Korpikylän Siirilän talon sepäksi kouluttautunut poika, aloitti uransa. Kun kylän ensimmäinen seppä kuoli vain muutaman työskentelyvuoden jälkeen, hänen seuraajakseen saapui Henrik Matsson -niminen seppä läheisestä Voistion kylästä. Sepälle oli järjestetty oma torppa tai mökki, johon kuului jonkin verran peltojen käyttöoikeutta.⁷⁸¹ Henrik Matsson työskenteli virallisena seppänä vuoteen 1806 saakka, mutta käytännössä hän toimi kyläseppänä kuolemaansa vuonna 1818 asti. Henrikin kuoleman jälkeen hänen perheensä jäi asumaan sepän torppaan, vaikka kylään muutti uusi seppä.

Uusi seppä Anders Johan Matsson oli Mäntsälästä kotoisin oleva sepän oppilas, joka oli kouluttautunut naapuripitäjä Kärkölässä. Jonkin aikaa muutonsa jälkeen Anders Johan Matsson meni naimisiin edeltäjänsä Henrik Mattsonin tyttären Marian kanssa. Anders Johan Matsson ei kuitenkaan koskaan hakenut virallisen sepän asemaa ja häntä nimitettiin esimerkiksi rippikirjassa vain sepän oppilaaksi - siitä huolimatta, että hänellä ei ollut kylässä oppimestaria. Tämä järjestely muistuttaa kaupungeista ja ammattikunnista tuttua tilannetta, jossa käsityöläisen leskivaimo ylläpiti käsityöverstasta edesmenneen miehensä kisällin tai jonkun muun ammatin taitavan kisällin kanssa. Tavallisesti kisälli avioitui lesken tai tämän tyttären kanssa, sillä tämä helpotti mestarin aseman saavuttamista.⁷⁸² Korpikylässä Anders Johan Matsson todennäköisesti asui edeltäjänsä perheen luona jo ennen avioliittoaan, sillä heidät oli merkitty rippikirjaan samaan yhteyteen.

Anders Johan Matsson ei jäänyt Korpikylään kovin pitkäksi aikaa, vaan muutti 1821 - kahden vuoden oleskelun jälkeen - takaisin synnyinseuduilleen Mäntsälään.⁷⁸³ Kylä jäi näin vähäksi aikaa ilman seppää, kunnes vuonna 1823 kylään muutti uusi ammattilainen, tälläkin kertaa Kärkölästä. Tulokas Adam Norring oli syntynyt Kärkölässä ja saanut sepänoppinsa Mäntsälässä. On mahdollista, että hän löysi tiensä Korpikylään Anders Johan Mattsonin avulla. Miehiä yhdisti myös Kärkölän Iso-Sattialan kylä, jossa molemmat olivat kouluttau-

⁷⁸⁰ Perinteiset kyläsepät hävisivät maaseudulta vasta toisen maailmansodan jälkeen. Myös seppien pajat muuttuivat tavallisiksi korjaamoiksi, joita on edelleen joillakin paikkakunnilla. Viljanen 1982, 124-125.

⁷⁸¹ Käytänteet olivat muodostuneet Henrik Matssonin aikana, mutta ne voivat liittyä myös seppälahkon perustamisen aikaan. Viittaukset sepän torpasta ovat 1820-luvulta, jolloin kylän neljäs seppä Adam Norring mainitsee sepän torpan erään riidan yhteydessä.

⁷⁸² Samankaltainen tilanne oli 1780-luvun Hatsinassa, jossa räätälinkisälli piti verstasta kunnes edesmenneen räätälin poika Anders Peislander nuorempi tuli täysi-ikäiseksi.

⁷⁸³ Seppä vakiinnutti asemansa Mäntsälässä. Myöhemmin hän otti rengikseen vaimonsa veljen.

tuneet, ei tosin samaan aikaan. Norring palveli kyläläisiä usean vuoden ajan, eikä aivan ristiriidatta, sillä eräät kyläläiset kieltäytyivät käyttämässä Norringin palveluksia. Myöhemmin Norringille tarjoutui tilaisuus ottaa haltuunsa vaimonsa ensimmäisen miehen tila ja hän siirtyi Okeroisten kylään talonpojaksi.⁷⁸⁴ Korpikylään oli jälleen saatava uusi seppä, joka tällä kertaa saapui edellisiä ammattilaisia kauempaa. Uusi seppä, Johan Kullman, oli tosin mahdollisesti syntyisin naapuripitäjästä Orimattilasta, mutta Hollolaan hänen muuttokirjansa on kirjattu Myrskylästä, josta Kullmanin monivuotinen koulutus oli peräisin.⁷⁸⁵ Johan Kullman kuitenkin kuoli vain vuosi pitäjään saapumisensa jälkeen keuhkotautiin. Seuraava seppä kylään tuli nopeasti ja edellistä lähempää, Koskelta. Vuosi edellisen sepän kuolemasta, joulukuussa 1836, sepän oppilas Mats Järvelin meni naimisiin edeltäjänsä, seppä Kullmanin lesken Lena Karlbergin kanssa.

Samanlainen tapa pitää kylän paja aktiivisessa käytössä on nähtävissä Hollolan länsiosissa Toivolon kylässä, jossa myös työskenteli seppiä 1780-luvulta lähtien. Kylän sepät tulivat osittain hieman eri alueilta kuin Korpikylän ammattilaiset. Toivolon ensimmäinen seppä oli kotoisin Lammilta. Kun kyseinen Henrik Samuelsson kuoli, tuli hänen seuraajansa Jöran Jöransson perheineen Luopioisista. Kymmenen palvelusvuoden jälkeen Jöran Jöransson lähti takaisin Keski-Hämeeseen, tällä kertaa Hauhon pitäjään. Korvaava seppä löytyi läheltä, sillä vuonna 1812 sepäksi pyydettiin Viitailan kylässä oppinsa saanutta Gustaf Adamssonia. Hän toimi Toivolon kyläseppänä vuoteen 1827 saakka, jolloin hän muutti Kutajoelle torppariksi.⁷⁸⁶ Adam Gustafssonin toimintavuosien loppuaikana kylän seppälohko hajosi, sillä jo vuonna 1824 ilmestyi Toivolaan toinen seppä, Malachias Johansson. Hän muutti Toivolaan Koskelta, jossa hän oli ollut sepän oppilaana.⁷⁸⁷ Malachias Johansson toimi pitkään kyläyhteisön seppänä. Poikaa sepällä ei ollut, mutta 1850-luvulla hänen tyttärensä meni naimisiin isänsä oppilaan kanssa ja vävystä tuli Malachiaan kuoleman jälkeen Toivolon kyläseppä.⁷⁸⁸ Toivolon ja Korpikylän kyläsepät eivät olleet poikkeustapauksia, vaan samankaltaista toimintaa oli muuallakin erityisesti silloin, kun kylän sepällä ei ollut jälkeläistä, joka olisi seurannut isäänsä ja saanut asemaa perintönä. Tällöin seppiä etsittiin muista pitäjän osista ja usein myös pitäjän ulkopuolelta.

Uusia kyläseppiin etsittiin varta vasten. Kyläläisillä tai muilla välittäjillä oli mahdollisesti suuri rooli käsityöläisten värväyksessä, koska osa käsityöläi-

⁷⁸⁴ Norring oli mennyt naimisiin lampuodin lesken kanssa, joten tila oli vuokralla.

⁷⁸⁵ Kullmanilla oli kaksi oppimestaria. Hän oli muuttoasiakirjojen mukaan muuttanut 1822 Perniöstä Myrskylään, Myrskylästä vuonna 1826 Lapinjärvelle, ja takaisin Myrskylään vuonna 1831. Lisäksi hän kävi samana vuonna Liljendalissa.

⁷⁸⁶ Gustaf Adamsson oli syntyisin Kutajoelta ja hän ehti toimia torpparina vain vähän aikaa, sillä hän kuoli jo vuonna 1828. Gustaf Adamssonin vaimo palasi takaisin Toivolaan ja asui siellä itsellisenä elämänsä loppuun saakka. Pariskunnan ainoa lapsi, poika Gustaf lähti jo alaikäisenä rengiksi. Alaikäisten lasten elämänvaiheiden seuraaminen on kuitenkin haastavaa ja sepän pojan elämänvaiheiden seuraaminen ei ole mahdollista.

⁷⁸⁷ Mistä Malachias Johansson oli oikeastaan kotoisin, ei ole lähteistä selvinnyt, sillä hän muutti useamman pitäjän välillä.

⁷⁸⁸ Suvun sepät toimivat Toivolassa 1900-luvun puolelle saakka.

sistä muutti kaukaa, eikä heillä voi todeta olleen muita yhteyksiä Hollolaan.⁷⁸⁹ Vastaavasti yhdistävinä linkkeinä toimivat käsityöläisten kotiseutu, opiskelualue tai oppimestari. Myös käsityöläiset saattoivat toimia välittäjinä. Pitäjänseppä Erik Salomonsson (Testengrenin) esimerkki on harvinainen, Hollolassa ainutlaatuinen näyte seuraajan valinnasta. Erik Salomonsson ja hänen vaimonsa olivat lapseton pariskunta, joka ei jättänyt omaisuuttaan perinnöksi sukulaisille, eikä asemaa jatkanut sukulainen, vaikka Erik Salomonsson oli kouluttanut kaksi sisarustensa lasta sepiksi.⁷⁹⁰ Sen sijaan seppä jätti omaisuutensa ja asemansa viimeisimmän oppipoikansa Anders Matssonin haltuun. Anders Matssonille testamentattu omaisuus oli hollolalaisen käsityöläisen omaisuudeksi huomattava. Syy jättää perintö oppipojalle ilmenee käräjillä vahvistetusta testamentista. Siinä mainittiin perijän velvollisuudeksi huolehtia vanhan sepän ja tämän vaimon eläkepäivistä.⁷⁹¹ Erik Salomonsson tosin kuoli pian sopimuksen solmimisen jälkeen, mutta okerolaiset saivat Anders Matssonista joksikin aikaa palvelukseensa käsityöammattilaisen. Hän ei tosin näytä sopeutuneen kyläsepäksi, eikä hän koskaan hankkinut pitäjänsepän arvoa.⁷⁹²

Seppien rooli seuraajien valinnassa korostui erityisesti tapauksissa, joissa ammatti ja asemapaikka voitiin pitää suvussa; tietotaito ja perintö siirtyivät isältä pojalle tai pojanpojalle. Kiinnostus isän uran jatkamiselle oli suurempi, kun tiedossa oli vakituinen sepän torppa ja siihen kuuluneet nautinnat tai viljelysalueet. Sepän poika ei tällöin perinyt vain taitoa, vaan myös käsityöharjoitukseen sidotun, mutta toisaalta omalla työllä hankitun ja ylläpidetyn omaisuuden.⁷⁹³ Esimerkiksi Tennilän kylän toinen seppä - ensimmäinen oli kylän erään kantatilallisen poika, joka (kuten Korpikylässä) kuoli nuorena - hankittiin Hollolan länsiosista Hatsinan kylästä. Tämä Johan Salomonsson (edellä mainitun Erik Salomonssonin veli) palveli tenniläläisiä kuolemaansa, vuoteen 1790 saakka. Hänen seuraajansa Jöran Thomasson tuli mahdollisesti Kuhmoisten pitäjältä ja meni naimisiin edesmenneen Johan Salomonssonin lesken kanssa. Jöran koulutti Johanin pojan sepäksi, ja kyseinen Johan Johanssonin aloitti oman uransa isäpuolensa jälkeen, yli 30-vuotiaana.⁷⁹⁴ Myöhemmin Johan Johanssonin pojista tuli käsityöläisiä, heistä vanhimmasta Tennilän kylän seppä.⁷⁹⁵ Esimerkkejä siitä, kuinka kylän sepän ammatti oli kiinteästi yhden suvun hallussa, on useita. Kalliolan kylässä sepän ammatti oli tiiviisti Herkepeus-suvun hallus-

⁷⁸⁹ Esimerkiksi Lahden kylään tuli seppiä muun muassa Askolasta, Myrskylästä ja Asikkalasta. Myös Kastariin muutti seppiä Lammilta ja Koskelta.

⁷⁹⁰ Toinen heistä siirtyi lampuodiksi ja toinen palasi synnyinkylänsä sepäksi.

⁷⁹¹ Testamentti tuotiin käräjille heti Erik Salomonssonin kuoleman jälkeen. HMA, Hollolan talvikäräjät 1822, § 12.

⁷⁹² Anders Matsson käytännössä hukkasi perimänsä omaisuuden. Muutenkin hän oli osallisena useissa palkkariidoissa, varkaussytöksissä ja velkajutussa. Hän näyttää olleen ongelmayksilö, joka oli jatkuvasti käräjillä selittämässä tekojaan tai tekemättä jättämisiään.

⁷⁹³ Pojan kouluttaminen samaan ammattiin oli todennäköisempää silloin, kun tarjolla oli torppa tai jokin muu kiinteä omaisuus. Katso esimerkiksi Daniels 1995, 4–6; Juutila 1997, 148–151.

⁷⁹⁴ Vaimonsa kuoleman jälkeen Jöran Thomasson muutti tyttärensä Sofian kanssa Okeroisiin, jossa tytär meni naimisiin sepän oppilaan kanssa. Seppien avioliittostrategioista enemmän seuraavassa pääluvussa.

⁷⁹⁵ Toinen poika muutti sepäksi Kastariin ja kolmas poika lähti keltavalurin oppiin Helsinkiin.

sa.⁷⁹⁶ Samaan tapaan Paimelassa ja Vesivehmaalla Veckman-sukuiset sepät olivat omineet ammatinharjoituksen itselleen. Voidaan siis yleistää: silloin kun ammatit olivat kiinteästi tiettyjen sukujen hallussa ja suvulle syntyi jälkeläisiä, ei kyläläisten tarvinnut etsiä uusia seppiä.

Muissa ammattiryhmissä on vaikeampi havaita yhtä selviä sukujatkumoi- ta tai samanlaista pyrkimystä ylläpitää kattavaa käsityöläisjoukkoa. Lisäksi ajal- liset katkokset seuraajien välillä olivat pidempiä. Seppien erikoisasema johtui sepän alan pääomavaltaisuudesta ja pajakulttuurista. Toisaalta, vaikka tilanne ei ollut muissa ammateissa yhtä selvä, asui eräissä kylissä lähes jatkuvasti suu- tareita ja räätäleitä, joten myös heidän palveluksiaan pidettiin tärkeinä ja alan ammattilaisia mahdollisesti rekrytoitiin aktiivisesti. Esimerkiksi Lahdessa oli oma räätäli 1780-luvulta saakka, vaikka käsityöläisten työskentelyjaksojen välil- lä oli joitakin katkoksia. 1800-luvun alkupuolelta lähtien Löfvingien räätäli- kuun kuulunut Johan Löfving palveli lahtelaisia kuolemaansa, vuoteen 1818 saakka.⁷⁹⁷ Häntä seurasi räätäli Johan Ingelin.⁷⁹⁸ Kun eräs Ingelinin oppilaista aloitti oman itsenäisen uransa mestarinsa rinnalla, kasvoi räätälien määrä Lah- dessa 1830-luvulla kahteen. Kalliolassa edellä mainitun Löfvingin sukuhaara katkesi vuonna 1804, kun Johan Löfvingin veli Herman kuoli ilman jälkeläisiä. Uusi räätäli kylään saatiin myöhemmin omasta pitäjästään, kun kylään houkuteltiin räätäliksi koulutautunut Johan Åhl -niminen sotilaan poika Jalkarannasta. Kalliolassa hän muutti nimensä Vikmaniksi ja meni naimisiin Herkepeuksen seppäsukuun kuuluneen sotilaan lesken kanssa.

Myös Kastarissa pyrittiin huolehtimaan siitä, että kylässä oli ompelutaitoi- sia käsityöläisiä. Kylän ensimmäinen räätäli, Moses Lindqvist, oli kylässä asu- neen sotilaan poika. Lindqvistin - sotilasnimeltään Sparfin - suvussa muutkin jäsenet osasivat ommella, mutta he harjoittivat räätälin tehtäviä epävirallisesti tai sotilasuran lomassa.⁷⁹⁹ Kun Lindqvist kuoli keuhkotautiin 40-vuotiaana vuonna 1823, seuraava ammattilainen kylään tuli Lammilta. Anders Suhlman ei kuitenkaan vakiinnuttanut asemaansa Kastarissa, vaan palasi muutaman vuo- den kuluttua takaisin kotipitäjäänsä Lammille, jossa hän haki ja sai pitäjänräätä- lin aseman. Tällä välin Lindqvistin poika Moses oli varttunut ottamaan isänsä paikan kyläläisten räätälinä.

Tennilässä ylläpidettiin käsityöläisreserviä myös suutarien suhteen. Kun pitkäaikainen suutari Petter Andersson ei enää vanhuuden takia kyennyt töi- hin, vaan joutui kylän yhteisesti huollettavaksi ruotuvaivaiseksi, muutti Kärkö- lässä syntynyt ja siellä oppinsa saanut suutari Henrik Willberg Tennilään. Will-

⁷⁹⁶ Saarinen 2006.

⁷⁹⁷ Löfvingien suvussa isä koulutti kolme poikaansa räätäleiksi. Heistä yksi jäi kotikylään ja kaksi lähti ammattilaisiksi muihin Hollolan kyliin. Johanilla ja Hermanilla ei ollut lapsia, joten vain Gabrielin poika saattoi pitää sukuperintöä yllä, mutta hänkään ei toiminut Hollolassa. Ammatin periytyvyydestä lisää luvussa 5.2. *Käsityöammatin periytyminen*.

⁷⁹⁸ Ingelin ilmestyy henkikirjoihin vuonna 1820, mutta hän on voinut hyvin aloittaa uransa jo hivenen aikaisemmin.

⁷⁹⁹ Lindqvistin isovelji Thomas oli toiminut Kastarissa räätälinä 1790-luvulla ja pikkuveli David 1810-luvun alkupuoliskolla, mutta molempien käsityöura päättyi sotilaspestiin. Sen sijaan veljesten isään ei voi liittää käsityömerkintää, vaan hän esiintyi yksinomaan sotilas-titteleillä.

berg kuitenkin kuoli ennenaikaisesti tapaturmassa. Hänen seuraajansa tuli Lammilta saakka. Kyseinen Adam Palmgren, joka oli ollut suutarin opissa Hämeenlinnassa, oli jo Lammilla hankkinut pitäjänsuutarin aseman, mutta siitä huolimatta hän oli valmis muuttamaan Tennilään. Kylän pitkäaikaisena räätälinä Tennilässä toimi samanaikaisesti Johan Holmberg. Hänen lopetettuaan ammatinharjoittamisen jäi kylä hetkeksi ilman omaa räätäliä.

Sukulaisuus- ja perhesuhteet helpottivat uusien käsityöammattilaisten hankintaa. Perhesuhteet näkyivät erityisesti tavassa kouluttaa väistyviä perillisiä käsityöammattiin.⁸⁰⁰ Näin useat kylät, kuten edellä esitellyt Korpikylä ja Tennilä, saivat ensimmäiset seppänsä paikallisten talonpoikien käsityökouluteuista pojista. Myös muissa ammateissa talonpoikien lasten kouluttaminen ammattilaisiksi omaan kylään oli yleistä, mutta vain 1700-luvulla. Esimerkiksi Lumialan kylän ensimmäinen suutari Staffan Holmstedt oli erään talonpojan poika, joka oli lähetetty 1790-luvulla käsityöoppiin Turkuun ja Poriin saakka. Holmstedtin seuraajat sen sijaan saivat koulutuksensa Hollolassa. Perhesuhteet ja perhehistoria saattoivat muullakin tavoin vaikuttaa käsityöläisten hankintaan. Esimerkiksi naapuripitäjässä Nastolassa varttunut suutari Anders Lönneer palasi syntymäkylänsä Lahteen käsityöläiseksi 1830-luvulla. Suutari Anders Lindholmin tausta oli samanlainen, sillä hänenkin perheensä oli muuttanut Hollolasta Lindholmin ollessa pieni poika. Kun räätäli myöhemmin palasi harjoittamaan isältään oppimaa käsityötä entiselle kotiseudulle, saattoi sopeutumiseen, kuten myös rekrytointiin, vaikuttaa henkilöhistoria, olihan hän tavallaan edelleen oman pitäjän poika. Myös avioliittojen solmimisen myötä Hollolaan saatiin uusia käsityöläisiä.⁸⁰¹

Edellä esitetyt esimerkit osoittavat, että paikallisväestö pyrki pitämään käytössään kattavan joukon käsityöläisiä ja he osallistuivat käsityöläisten rekrytointiin myös itse. Luonnollisesti myös paikalliset käsityöläiset järjestivät jälkeläisiään hyviin asemiin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivätkö käsityöläiset olisi voineet itsenäisesti etsiä työnhakuun Hollolaan. Esimerkiksi osa käsityöläisistä on voinut kisällivaelluksellaan etsiä maaseudulle.⁸⁰² Muuttaneiden luettelot ja kirkonarkistoon kerääntyneet pappien mainetodistukset ja muuttokirjeet ovat täynnä tuntemattomiksi jääneitä käsityöläisiä. Heidän joukossaan on erityisesti oppilaita, jotka eivät vakiinnuttaneet asemaansa Hollolassa, vaan jatkoivat matkaansa koettelemaan onneaan muualla.⁸⁰³

Ammatin harjoittamiseen liittyvät kiistat ja erimielisyydet

Valtaosin käsityöläiset elivät sopusoinnussa muun väestön kanssa. He täyttivät yhteisesti sovitut velvoitteensa ja tekivät työnsä hyvin, joten ammatin harjoittamiseen liittyviä konflikteja esiintyi tuomiokirjoissa harvoin. Toisinaan yhteistyö ei kuitenkaan sujunut tai keskinäisiä sopimuksia ei kunnioitettu. Käräjät eivät olleet ensisijainen pienten erimielisyyksien ratkaisuareena, sillä kiistojen

⁸⁰⁰ Laakso 1974, 168.

⁸⁰¹ Tästä tarkemmin seuraavassa pääluvussa.

⁸⁰² Esimerkiksi eräässä tappelussa oli mukana vaeltava (*kringvandrante*) räätälin kisälli. HMA, Hollolan syyskäräjät 1834, § 112. Katso myös Ehmer 2008, 156–157.

⁸⁰³ Hollolan seurakunta, saapuneet muuttokirjat 1813–1840.

viemisessä oikeuteen oli riskinsä; hävitessään saattoi joutua maksamaan vasta-puolelle korvauksia. Ehkä tästä syystä käsityöläisiä haastettiin harvoin käräjille selvittämään tuotteiden valmistuksessa tapahtuneita virheitä.⁸⁰⁴ Osapuolet joko sopivat riitansa käräjien ulkopuolella tai käsityöläiset hoitivat velvoitteensa moitteettomasti.

Määrällisesti eniten käräjillä käsiteltiin käsityötuotteiden korvauserimieli-syyksiä, sillä lähes puolet käsityöammattiin liittyvistä tuomiokirjajutuista koski palkkasaatavia. Hollolassa tällaisissa oikeusjutuissa oli lähes aina kantavana osapuolena käsityöläinen. Vaaditut summat eivät välttämättä olleet suuria ja osa saatavista oli usean vuoden takaa. Esimerkiksi seppä Jöran Thomasson vaati maksettavaksi neljän vuoden takaista vuosipalkkaansa. Vastaaja, talonpoika Staffan Köyhälä myönsi vaateen oikeaksi ja ilmoitti olevansa halukas maksa-maan vaaditun korvauksen, kuusi kappa viljaa.⁸⁰⁵ Vastaavasti talonpoika Adam Mäkelä Toivolasta myönsi seppä Johan Salomonssonin palkkavaatimuk-sen oikeaksi ja lupasi maksaa sepälle pyydetyn summan edellisellä syksynä teettämistään töistä. Velkasuhteen myöntäminen ei kuitenkaan aina riittänyt, vaan palkkasumman lisäksi käsityöläiset olivat oikeutettuja saamaan korvauk-sia oikeudenkäyntikuluistaan. Näin ollen Adam Mäkelä joutui maksamaan Jo-han Salomonssonille korvauksena yhden ruplan.⁸⁰⁶

Käräjien kautta haettiin rästiin jääneitä maksuja jopa yksittäisistä tuotteis-ta. Pienilläkin summilla saattoi olla käsityöläisen toimeentulolle suuri merkitys. Tenniläläinen suutari Henrik Willberg toi pariin otteeseen käräjien käsiteltäväk-si maksamattomia palkkasaataviaan. Niistä ensimmäisessä Willberg vaati ta-lonpoika Johan Mikkolalle tekemistään saappaista työpalkkana sekä materiaa-likorvauksena viittä kappa ruista. Johan Mikkola ei suinkaan kieltäytynyt maksamasta saappaista - vaan ilmoitti olevansa tähän suostuvainen - mutta piti korvausvaatimusta liioiteltuna ja tarjosi maksuksi pienempää summaa. Tähän Willberg ei taas suostunut, vaan asia jäi käräjien ratkottavaksi. Oikeus otti kiis-tassa kantaa Mikkolan puolesta ja piti Willbergin vaatimaa maksua liian kor-keana (*högt drifven*). Saappaiden hinta määriteltiin Mikkolan esittämään 2 taale-riin ja 8 killinkiin. Willbergille ei myöskään suotu hänen vaatimiaan korvauksia oikeudenkäyntikuluista.⁸⁰⁷ Seitsemän vuotta myöhemmin Willberg toi käräjille toisen vaateen maksamattomista töistä. Tällä kertaa hän haki korvausta torppa-ri Johan Anderssonilta, joka oli neljä vuotta aikaisemmin ostanut suutarilta saappaat. Torpparin saaminen käräjille kesti kuitenkin aikansa.⁸⁰⁸ Kun Johan Andersson viimein saapui paikalle kuultavaksi, väitti hän maksaneensa saa-

⁸⁰⁴ Käsityöläisiä tapaa tuomiokirjoissa monenlaisten juttujen yhteydessä. He toimivat käräjil-lä niin kantajina ja vastaajina kuin erilaisten tapahtumien tai kirjallisten sopimusten to-distajina. Tässä yhteydessä on keskiöön nostettu vain ammatin harjoittamiseen ja mak-suihin liittyvät tapaukset. Muut tavanomaiset rikosjutut, pahoinpitelyt, kunnianloukka-ukset tai varkaudet on jätetty tässä yhteydessä huomioimatta.

⁸⁰⁵ Eräs syy periä neljän vuoden takaista velkaa saattoi olla siinä, että Jöran Thomasson ha-lusi tasata vanhat saatavat ollessaan lopettamassa toimintaansa tenniläläisten seppänä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1826, § 347.

⁸⁰⁶ HMA, Hollolan talvikäräjät 1827, § 222.

⁸⁰⁷ HMA, Hollolan talvikäräjät 1819, § 189. Korvaussummaa päätettäessä huomioitiin se, että Willberg oli saappaita tehdessään ollut asiakkaansa Johan Mikkolan ruuissa.

⁸⁰⁸ Torppari joutui myös maksamaan sakkoja aiheuttomasta poissaolosta.

pasparin hinnan - kolme taaleria - tekemällä suutarille yhdeksän päivätöypäivää. Willberg kiisti korvaussumman sekä sen, että torppari olisi tehnyt hänelle päivätöitä. Kun Willberg vahvisti väitteensä vielä valalla, päätyi oikeus Willbergin kannalle.⁸⁰⁹

Velkasuhteen kärjäkäsittelystä saattoi muodostua laaja ja monisyinen vyyhti, jossa käytiin tarkasti läpi todistajien kanssa kuka oli tehnyt mitä ja kenelle, sekä mitä näistä töistä oli sovittu korvattavan ja millä tavalla. Jotkut ammattilaiset toivat palkkariitojaan käräjille useammin kuin toiset. Tämä saattoi olla seurausta käsityöläisen hyvin kehittyneestä omanarvon tunteesta tai korkeaksi katsotusta asemasta, jolloin pienestäkin maksussa lipsumisesta vietiin asia käräjille. Toisaalta osa korvausjutuista oli muutaman vuoden takaa, joten palkkoja oli mahdollisesti yritetty periä suoraan velalliselta, mutta tuloksetta, jolloin velka jouduttiin viemään käräjien käsiteltäväksi. Tavallisesti vastaaja tunnusti käräjillä kanteen oikeellisuuden ja lupasi maksaa rästit. Erityisesti sepät hakivat käräjien avulla takomispalkkojaan (*smedje lön*). Kuten aiemmin on tuotu esille, usein kiistassa oli kyse siitä, kuuluiko suoritus vuositöihin, vai saiko siitä ottaa erillispalkan.

Seppä Herman Kaitlin oli eräänlainen poikkeustapaus. Hänellä saattoi olla samanaikaisesti useita työpalkkaan ja muihin velkoihin liittyviä juttuja vireillä. Velkasuhteet eivät myöskään olleet vanhoja, joten Kaitlin vaikuttaa vieneen kiistansa helposti käräjille. Yksi esimerkki monimutkaisesta velka- ja korvauskiistassa on vuoden 1823 talvikäräjillä esillä ollut Kaitlinin ja rusthollari Erik Isäntälän välinen kiista. Kaitlin vaati rusthollarilta edellisvuoden sepäntöistä korvauksena kuutta ruplaa sekä rusthollarin reen heloitukseen käytetystä omasta raudasta yhtä ruplaa. Lisäksi Kaitlin halusi vielä kahdeksan killinkiä sahan valmistamisesta.⁸¹⁰ Isäntälä ei ollut ensimmäisessä käsittelyssä paikalla, joten juttu siirrettiin seuraaville käräjille. Erik Isäntälä toi samoille käräjille vastakanteensa, jossa hän vaati seppä Kaitlinilta korvausta vuonna 1820 sepälle myymästään reestä. Vaadittu summa oli neljä taaleria, josta Isäntälä saattoi hyvittää yhden taalerin verran siitä sahasta, jonka Isäntälä oli saanut Kaitlinilta. Tässä oikeuskäsittelyssä Kaitlin puolestaan ei ollut saapuvilla, joten Isäntälä sai käräjiltä yksipuolisen tuomion, jonka mukaan Kaitlinia vaadittiin maksamaan velkansa rusthollarille ja korvaamaan kantajan oikeudenkäyntikulut. Seuraavilla syyskäräjillä Isäntälän ja Kaitlinin kiistat jatkuivat Kaitlinin nostaman kanteen käsittelyllä. Erik Isäntälä ei ollut tälläkään kertaa paikalla, mutta tästä huolimatta oikeus kuuli kahden todistajan lausunnot. Kaitlinin tuomat todistajat, eräs itsellisenainen ja renki, kertoivat kuinka sekä Erik Isäntälä itse että hänen palkollisensa olivat vuosien 1821 ja 1822 aikana erinäisiä kertoja vierailleet Kaitlinin pajassa ja työskennelleet sepän apuna. Kun Kaitlin vielä myönsi edellisvuoden syytteesen liittyen saaneensa yhden taalerin verran korvausta Isäntälälle antamastaan saharaudasta, oli oikeus valmis tekemään päätöksensä. Se

⁸⁰⁹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1826, § 322; Hollolan talvikäräjät 1827, § 389; Hollolan syyskäräjät 1827, § 314.

⁸¹⁰ 1800-luvun alkupuolella raha-asiat olivat Suomessa monimutkaisia ja käytössä saattoi olla neljä eri valuuttaa. Hemminki 2014, 98-103.

tuomitsi Isäntälän korvaamaan Kaitlinin vaatimat korvaukset sepän töistä ja oman raudan käytöstä. Lisäksi Kaitlin sai oikeudenkäyntikuluistaan korvausta neljä ruplaa.⁸¹¹

Syytöksiä huonosta tehdystä työstä on vähän, eikä Hollolassa valitettu käräjillä tai pitäjänkokouksissa käsityöläisten taitamattomuutta.⁸¹² Osittain tämä on voinut johtua siitä, että käsityöläisen ei kannattanut antaa huonoon työhön liittyvien kiistojen mennä käräjille saakka mainettaan pilaamaan, vaan kiistat sovittiin ilman julkista oikeudenkäyntiä. Toisaalta vähäiset valitukset ovat voineet johtua käsityöläisten taidoista tai asiakkaiden alhaisista laatuvaatimuksista. Joka tapauksessa käräjillä oli esillä vain muutama tapaus, joissa käsityöläisten työhön oltiin tyytymättömiä.⁸¹³ Yhdeksi tällaiseksi tapaukseksi voidaan katsoa toivolalaisen talonpojan, Mickel Mikkolan, oikeuteen viemä valitus siitä, kuinka suutari Carl Palmgrenin tekemät kengät olivat liian pienet.⁸¹⁴ Kengät oli tarkoitettu Mikkolan piialle, jolle ne olivat kuitenkin liian tiukat. Mikkolan tuomat todistajat eivät voineet tukea talonpojan väitettä, joten juttu raukesi. Jonkin verran epäiltiin suutarien ja räätälien käyttävän tuotteiden tekoon liikaa asiakkaiden materiaalia ja hyödyntävän ylijääneitä kankaanpaloja sekä nahkoja omien vaatteiden ja kenkien tekoon, kuten eräissä hollolalaisessa sananlaskusakin epäiltiin: ”suutarit, räätälit, suuret varkaat, vievät nahat ja kankaat”.⁸¹⁵

Oli paljon yleisempää, että käsityöt katosivat, kuin että käsityöläisiä olisi syytetty työn huonosta laadusta. Tavallisesti katoamistapaukset koskivat värjättäviksi tai muuten käsiteltäviksi jätettyjä kankaita ja lankoja. Eräissä tapauksessa kantaja ei ollut tyytyväinen värjäryn työn laatuun, joten kangas palautettiin uudelleen värjättäväksi. Oikeuteen juttu eteni siksi, että uudelleen käsiteltäväksi tuotu kangas oli kadonnut.⁸¹⁶ Kankaiden hukkuminen ei ollut yksin Messilän verkatehtaan ongelma, vaan myös Hämeenlinnaan värjättäväksi viedyt kankaat katosivat toisinaan. Yleensä kyse oli siitä, että värjäreiden kankaiden omistajille antamat värimerkit hukkuivat tai sekaantuivat keskenään. Usein sekaannuksiin

⁸¹¹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 183 ja § 259; Hollolan syyskäräjät 1823, § 183. Seppä Herman Kaitlinin kiistoja työpalkasta myös HMA, Hollolan talvikäräjät 1820, § 246; Hollolan syyskäräjät 1820, § 217. Tässä jutussa rusthollari Carl Pahl tuomitaan maksamaan sepän vaatima palkka. Rusthollarin poika Gustaf Engren ei heti suostunut maksamaan Kaitlinille tämän viljamylyyn tekemistä korjauksista, mutta käräjien avulla Kaitlin sai vaatimansa korvauksen. HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 184; Hollolan syyskäräjät 1823, § 184.

⁸¹² Yleensä käsityöläisen taitamattomuutta tai laiskuutta valitettiin silloin, kun haluttiin ottaa pitäjään uusi ammattilainen. Saarenheimo 1974, 412–413 (Pirkkala); Kuisma 1991, 261 (Helsingin pitäjä).

⁸¹³ Pitäjänhistorioissa on jonkin verran nostettu esiin käsityöläisten taitamattomuuteen tai huonoon työhön liittyviä juttuja. Esimerkiksi Iitissä räätäliä syytettiin kankaan pilaamisesta kehnolla työllä. Vesilahdella puolestaan röjy oli liian ahdas. Halila 1939, 604 (Iitti); Arajärvi 1950, 234 (Vesilahti).

⁸¹⁴ Palmgren oli tehnyt Mikkolan luona talon nahasta saapasparin ja kengät sekä talon piialle kengät. HMA, Hollolan talvikäräjät 1832, § 359.

⁸¹⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1832, § 292. Sananlaskuista Sirén 1983.

⁸¹⁶ Todistaja kertoi, että kangas oli jätetty Hollolan kirkonmäellä värjäri Gustaf Nystedtin pojalle Wilhelmille. Hänen tehtävänsä oli viedä kangas isälleen uudelleen käsiteltäväksi, sillä 31 ja puoli kyynärää tamppaamatonta verkkaa oli niin kelvottomasti värjätty. Wilhelm oli sitä mieltä, että kangas oli kelvollisesti värjätty, mutta vei silti kankaan isälleen. HMA, Hollolan syyskäräjät 1835, § 328.

oli syynä se, että kankaita ei jätetty värjättäväksi henkilökohtaisesti, vaan tehtävä annettiin jonkun toisen hoidettavaksi.⁸¹⁷ Esimerkiksi Messilässä asunut nahkuri Holm oli ottanut kirkkomatkallaan tehtäväkseen viedä värjättäviksi tarkoitettuja kankaita kotikylänsä verkatehtaaseen. Hän myös yritti palauttaa käsitellyt kankaat takaisin omistajalle, sillä Holm oli ottanut kankaat mukaansa kolmelle eri kirkkomatkalle, mutta ei ollut kirkonmenojen yhteydessä kertaakaan tavannut kankaiden omistajaa Michel Seppälää Paakkolasta. Näin hän oli joutunut palauttamaan kankaat verkatehtaaseen, josta kankaat olivat sitten kadonneet.⁸¹⁸ Osittain kankaiden katoaminen johtui huolimattomuudesta, mutta osa kankaista tuhoutui Messilän kylän palossa vuonna 1835, jonka jälkeen useampi asiakas peräsi korvauksia käräjillä. Myös Messilän konkurssi ja värjäämön hoitajan kuolema aiheuttivat epätietoisuutta kankaiden olinpaikasta.⁸¹⁹

Käsityöläisiä syytettiin toisinaan siitä, että he eivät olleet suoriutuneet annetuista tilaustöistä. Esimerkiksi suutari Fredrik Schreij oli laiminlyönyt velvollisuutensa valmistaa kruunun nimismies Gustaf Andersson Finerin tilaamat jalkineet. Tästä hän joutui maksamaan sakkoa kaksi taaleria.⁸²⁰ Seppä Johan Salomonsson puolestaan oli haastettu oikeuteen, koska hän ei ollut korjannut Johan Kerolan kolme vuotta aikaisemmin hänelle jättämää pistoolia (*puffert*). Kerola vaati korvattavaksi työn etumaksuna annettuja 16 naulaa suolaa sekä kahta taaleria lainaksi annetusta hopeisesta soljesta. Seppä selitti luovuttaneensa pistoolin turkulaiselle teurastaja Laurenille, joka oli väittänyt pistoolia omakseen. Hopeisella soljella oli ollut tarkoitus korjata viinapannu, mutta sen seppä lupasi takaisin Kerolalle. Kerola kuitenkin väitti edelleen pistoolia omakseen ja selitti ostaneensa sen eräältä venäläiseltä. Koska Johan Salomonssonilla oli vastaavasti velkomista Kerolalta erään puolivalmiin lehmännahan verran, ehdotti seppä vaatimusten kuittaamista. Näin yksinkertainen kiista pistoolin korjauksesta oli laajentunut monimutkaisten keskinäisten lainasuhdekierrosten selvittelyyn. Mahdollisesti pitkään kiistelyyn väsyneenä oikeus ja Kerola suostuivat esitykseen.⁸²¹

Myös käsityöläiset saattoivat jäädä velkaa asiakkailleen tai käyttämiensä tuotantovälineiden omistajille. Esimerkiksi sepille alasin oli yksi kalleimmista ja tärkeimmistä työvälineistä, sen hinta saattoi olla jopa 35 taaleria. Hollolassa eräs seppä oli jättänyt alasimen vuokran maksamatta ja toinen oli velkaa alasimen ostosta.⁸²² Lisäksi seppä Johan Lampen Kutajoelta joutui syytteeseen rust-

⁸¹⁷ HMA, Hollolan syyskäräjät 1827, § 144; Hollolan syyskäräjät 1827, § 144.

⁸¹⁸ HMA, Hollolan talvikäräjät 1827, § 120; Hollolan syyskäräjät 1827, § 132; Hollolan talvikäräjät 1828, § 102.

⁸¹⁹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1835, § 195, § 328, § 359; Hollolan syyskäräjät 1836, § 289; Hollolan syyskäräjät 1839, § 172; Hollolan talvikäräjät 1840, § 339.

⁸²⁰ HMA, Hollolan syyskäräjät 1815, § 205.

⁸²¹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1821, § 100; Hollolan talvikäräjät 1822, § 119.

⁸²² Kankuri Anders Åhman haki syytetyltä sepältä alasimesta maksamatta jäänyttä vuokraa 4 kappaletta ruista vuodessa. Anders Matsson ei itse ollut paikalla, joten yksipuolisella tuomiolla kankurille myönnettiin kahden vuoden vuokrasaavat. HMA, Hollolan talvikäräjät 1825, § 296; Hollolan talvikäräjät 1826, § 188. Seppä David Kandolin Jarvalasta oli puolestaan ostanut alasimen 35 taalerilla, mutta lyhentänyt velkaa vain 6 taaleria. Alasimen myynyt talonpoika Adam Sipilä Okeroisista vaatii käräjillä velkana olevaa loppusummaa

hollin pajan laittomasta käytöstä, kun yksi pajan omistajista vaati seppää vastuuseen pajan ja perunamaan luvattomasta käytöstä. Muut tilan omistajat pitivät Lampenia edelleen rusthollin seppänä, vaikka hän oli työn puutteen takia joutunut viettämään talven Helsingissä, ja juttu hylättiin. Samainen Lampen oli myös tuomittu siitä, että hän oli laittomasti ominut kultasepän kisällin työvälineitä käyttöönsä.⁸²³

4.3 Avioliitot käsityöläisten sosiaalisten verkostojen muodostajina

Länsisuomalaiset avioliittokäytänteet

Puolisonvalinta ja siihen liittyneet toimintatavat ja -strategiat olivat tärkeitä yhteisön dynamiikalle. Kartoitan maaseutukäsityöläisten sosiaalisia verkostoja puolisonvalinnan ja seuraavassa luvussa käsiteltävän kummivalinnan kautta: mistä sosiaalisesta luokasta käsityöläiset löysivät puolisonsa, ketkä toimivat käsityöläislasten kummeina ja vastavuoroisesti, kuinka usein käsityöläiset valittiin kummeiksi. Näillä suhteilla luotiin, ylläpidettiin ja vahvistettiin sukulais- ja ystävyysverkostoja sekä käsityöläisten asiakaskontakteja. Avioliiton ja kummivalinnan kautta muodostuneilla sosiaalisilla suhteilla ja niistä muodostuvilla verkostoilla oli kuitenkin erilaiset funktiot ja lähtökohdat. Aviopuolison valinta oli usein aintukertainen tilanne, kun taas kummiverkostot olivat laajempia, yleensä vastavuoroisia kontaktiverkkoja, sillä käsityöläisillä oli monia kummilapsia ja käsityöläisperheiden lapsikatraassa jokaisella lapsella oli useita kummeja. Verkostoilla saattoi olla myös erilaisia käyttötarkoituksia.⁸²⁴

Avioituminen merkitsi uuden statuksen saamista. Puolisot siirtyivät naimisissa olevien ryhmään ja heistä tuli yhteisön silmissä täysivaltaisia, sosiaalisesti aikuisia yksilöitä, uuden sukupolven kasvattajia, tulevia isiä ja äitejä.⁸²⁵ Myös aviopuolisoiden yhteiskunnallisen status saattoi muuttua, sillä sopivan avioliiton kautta oli mahdollista kohota sosiaalisessa hierarkiassa ylöspäin. Vastaavasti sosiaalisen aseman laskua, eli avioliittoa alempiarvoiseksi katsotun henkilön kanssa pyrittiin välttämään. Näin oli tavallista, että avioliitot solmittiin saman sosiaalisen ryhmän sisällä. Puolisonvalintaa ohjasivat myös erilaiset taloudelliset seikat. Huomiota kiinnitettiin puolisojen työkykyyn, varallisuuteen sekä muihin ominaisuuksiin, kuten ulkonäköön, luonteenpiirteisiin tai maineeseen. Käsityöläiset olivat varsinkin muuhun tilattomaan väestöön nähden potentiaalisia sulhaskandidaatteja, sillä suotuisissa olosuhteissa heillä oli kykyä ja välineitä vaurastua tai vähintään hankkia taidoillaan ja ahkeruudellaan perheelle riittävä toimeentulo.

maksettavaksi. Tämän vaateen oikeellisuuden Kandolin tunnusti. HMA, Hollolan talvikäräjät 1833, § 245.

⁸²³ HMA, Hollolan syyskäräjät 1827, § 241; Hollolan talvikäräjät 1838, § 194. Luvattomasta työvälineiden otosta HMA, Hollolan syyskäräjät 1831, § 302; Hollolan syyskäräjät 1833, § 344.

⁸²⁴ Kummi- ja avioliittoverkostot ovat yleisimpiä tutkimuskohteita verkostoja hahmoteltaessa. Ne voidaan erottaa toisistaan käsitteillä *strong ties* (avioliitot) ja *weak ties* (kummiverkostot). Alfani 2006, 62–64.

⁸²⁵ Sirén 1999, 110.

Avioliitossa ei ollut kyse pelkästään kahden yksilön muodostamasta liitosta, vaan parinmuodostus oli koko yhteisön ja erityisesti asianomaisten sukujen ja perheiden välinen asia. Avioliitto sitoi perheitä sekä sukuja toisiinsa, ja avioitumista säätelivät niin vanhemmat, lähisuku kuin myös paikallisyhteisön tavat ja normit. Myös kirkolla oli sanottavansa aviopuolison valintaan liittyvissä seikoissa. 1800-luvun alkupuolella avioliittoa sääteli vielä vuoden 1689 kirkkolaki, jonka mukaan avioliiton edellytys oli riittävä kristinopin taito.⁸²⁶ Kirkon ajaman käsityksen mukaan avioliitto ja sitä edeltävä kihlaus olivat lähes peruuttamaton tapahtuma, eikä kihlausta tai avioliittoa ollut helppo mitätöidä ilman laillisia syitä, joiksi katsottiin muun muassa mielenheikkous tai kyvyttömyys. Uudelleenavioitumista säätelivät omat norminsa, sillä mies saattoi solmia uuden avioliiton puolen vuoden ja nainen vuoden kuluttua puolison kuolemasta. Tällä erimittaisella suruajalla varmistettiin se, että leski ei ollut raskaana edesmenneelle miehelleen.⁸²⁷

Avioliitot on nähty välineenä lisätä oman perheen ja suvun varallisuutta sekä arvovaltaa. Erityisesti varakkaiden perheiden avioliittojen solmimisstrategiat ja käytänteet oli tarkoitettu edistämään koko suvun hyvinvointia. Puolisonvalinta oli myös taloudellinen kysymys, sillä mitä korkeampi perheen varallisuus ja siten status, sitä kauempaa sopivaa puolisoa saatettiin etsiä.⁸²⁸ Avioliittojen avulla luotiin ja vahvistettiin strategisia liittoja ja sukulaisuussuhteita erityisesti aateli- ja porvarisperheissä.⁸²⁹ Myös talonpoikaisissa avioliitossa tilan perimiseen ja maanomistukseen liittyvät taloudelliset seikat olivat vahvasti läsnä, vaikka lapsiin saattoi kohdistua sukupuolen ja syntymäjärjestyksen mukaisesti eri odotuksia. Tilan perijän, usein esikoispojan, avioliittoon liittyivät suurimmat toiveet, kun taas tilalta pois muuttaville, erityisesti tyttärille, hankittiin asemaa vastaavat myötäjäiset ja kapiot.⁸³⁰ Tilattoman väestöryhmän joukossa vastaavilla strategioilla ei ole katsottu olleen yhtä suurta merkitystä ja puolisot löydettiin usein läheltä.⁸³¹

Avioliiton vahvistuseremoniana toimi hääjuhla. Hollola kuului läntiseen perinnealueeseen, jossa vietettiin yleensä kylähäitä. Nimensä mukaisesti niihin kutsuttiin ja juhliin otti osaa koko yhteisö, sukulaiset, naapurit ja kylänväki. Varsinkin varakkaammalla talonpoikaisluokalla hääjuhla oli tilaisuus osoittaa vaurautta ja häitä juhlittiin monta päivää.⁸³² Paikallisyhteisön näkökulmasta häät olivat odotettu sosiaalinen tapahtuma. Perimätiedon mukaan käsityöläiset saivat paikallisissa pidoissa usein kunniavieraan aseman ja heille oli osoitettu

⁸²⁶ Käytännössä rippikoulu täytyi olla suoritettuna. Vaatimuslistalla oli myös työkykyisyys. Lisäksi sulhasen oli oltava 21 vuotta, ellei hänellä ollut vakituista ammattia, jolloin oli mahdollista mennä naimisiin jo 18-vuotiaana. Oli myös olemassa avioesteitä, kuten aviorikos. Sirén 1999, 114.

⁸²⁷ Sarmela 1981, 11–17; Piilahti 2007, 204–210.

⁸²⁸ Ylikangas 1968, 26–27.

⁸²⁹ Esimerkiksi kauppias- ja porvarisperheistä Häggman 1994, 86–93; Ojala 1999, 288–294; Keskinen 2012, 84–85.

⁸³⁰ Talonpoikaisista avioliittokäytännöistä Sirén 1999, 110–113; Piilahti 2007, 232–236.

⁸³¹ Ylikangas 1968, 26–27. Tosin tilattoman väestön avioliittokäyttäytymistä on tutkittu huomattavasti vähemmän.

⁸³² Hollolalaisista häidenviättötavoista katso Kuusi 1937, 338–348. Yleisesti häätavoista Sarmela 1981, 11–55.

asianomaista arvoa osoittava paikka isäntien pöydässä. Kunnia koski ennen kaikkea seppiä. Myös räätälit pääsivät tavallisesti istumaan pääpöytään, mutta suutarien paikan mainittiin olleen muun rahvaan joukossa.⁸³³ Alemmalla väestönosalla ei ollut samanlaista mahdollisuutta järjestää suuria, monipäiväisiä kylähäitä, vaan oletettavasti avioliitot solmittiin pienimuotoisemmissa tilaisuuksissa.⁸³⁴ Mahdollisesti käsityöläisten omat häät olivat luonteeltaan vaatimattomia tilaisuuksia, vaikka varakkailta käsityöläisillä oli ehkä enemmän paineita erottautua muista tilattomista järjestämällä näyttävämpiä häjäjuhlia.

Häiden viettoaika heijasti sosiaalisia, kulttuurisia ja uskonnollisia tapoja.⁸³⁵ Talonpoikien monipäiväiset häät olivat keskittyneet niihin aikoihin vuodesta, jolloin tiet olivat liikennöitävässä kunnossa, maataloustöissä ei ollut kiirettä ja taloissa oli sadon jälkeen saatavilla runsaasti elintarvikkeita, eli mahdollisuus kestitä vieraita.⁸³⁶ Tämä tarkoitti sitä, että häitä vietettiin tavallisesti syyskiireiden jälkeen. Itähamäläiseen tapaan avioliitot solmittiin Hollolassa useimmiten joulukuussa, yleensä joulun jälkeisenä aikana.⁸³⁷ Myös lokakuu ja marraskuu olivat suosittuja häidenviettokausia. Kesähäät olivat puolestaan harvinaisia, joskin ne vähitellen kasvattivat suosiotaan erityisesti varakkaamman väestön keskuudessa. Maattomalla väellä ja itsellisillä ei välttämättä ollut samanlaisia vaatimuksia järjestää häitä satokauden päätteeksi, vaikkakin palkollisväestön suosima häidenviettoaika oli Mikkelin ajan vapaaviikko.⁸³⁸ Käsityöläisavioliittojen solmimisajankohdat - syyskuun lopulta tammikuun alkuun - eivät sanottavasti poikenneet muun väestön häidenviettoajankohdasta, sillä valtaosa käsityöläisavioliitoista solmittiin joulukuussa. Käsityöläisten ei siis voida sanoa tässä suhteessa pyrkineen erottautumaan muista.

*Käsityöläisten solmimat avioliitot ja aviopuolisoiden tausta*⁸³⁹

Avioliittojen solmimista voidaan tutkia monella tapaa. Ensinnäkin puolisonvalintaa voidaan tarkastella avioliittokenttien kautta hahmottelemalla alueet, jois-

⁸³³ Halila 1939, 602 (Iitti); Teittinen 1957, 255 (Juva); Tommila 1959, 207 (Nummijärvi); Rosenberg 1995, 135 (Suur-Tuusula).

⁸³⁴ Vihkiminen tapahtui arkena pappilassa ja pyhänä kirkossa. Hollolalaisilla talonpojilla oli tapana pitää häätילוisuus kotona, kuten vuoden 1845 piispantarkastuksessa moitittiin. Kuusi 1937, 343

⁸³⁵ Sirén 1999, 111–112; Dribe & van de Putte 2012.

⁸³⁶ J. F. Bucht valittaa pitäjänkuvauksessaan, kuinka hollolalaiset tuhlasivat pitoihinsa ylenpalttisesti ruokaa. Bucht 1792.

⁸³⁷ Hollolassa lähes kolmannes kaikista vihkimisistä suoritettiin joulukuussa, yleensä vielä kuun viimeisten päivien aikana. Tämä tarkoitti sitä, että joulun jälkeisinä päivinä, erityisesti 26. ja 27. päivä oli useita vihkimisiä. Katso myös Turpeinen 1981.

⁸³⁸ Sirén 1999, 112; Turpeinen 1981.

⁸³⁹ Tutkimusmateriaali käsittää kaikkien vuosien 1810 ja 1840 välisenä aikana Hollolassa toimineiden käsityöläisten puolisonvalinnan huolimatta siitä, missä avioliitto oli aikaan solmittu tai millä nimikkeellä miehet oli merkitty vihittyjen luetteloon. Näin tarkasteluun on saatu mukaan myös ne käsityöläiset, jotka ovat menneet naimisiin ennen varsinaista tutkimusaikaa (kuitenkin ennen vuotta 1840) tai kun avioliitto on solmittu Hollolan ulkopuolella. Tarkastelusta on kuitenkin rajattu pois Hollolassa vain lyhytaikaisesti asuneet käsityöläiset, eli henkilöt, joiden oleskelu Hollolassa ei ole jatkunut yhtäjaksoisesti kolmena peräkkäisenä vuonna. Useat heistä olivat Hollolassa vieraillessaan vielä naimattomia tai avioliitto oli solmittu jossain muualla. Näin lähempään analysointiin on valikoitunut lähes 200 käsityöläistä, osa heistä virallisia, osa epävirallisia.

ta puolisoita käytiin hakemassa.⁸⁴⁰ Kaikista Hollolassa vihityistä pariskunnista ulkopaikkakuntalaisten sulhasten ja muutaman muualta tulleen morsiamen osuus oli viidennes. (TAULUKKO II:7) Suurin osa miehistä tuli Hollolan lähipi-
täjistä, Asikkalasta, Orimattilasta, Koskelta ja Nastolasta. Loput avioliitoista voidaan jakaa joko kylän sisäisiin avioliittoihin, joissa sulhanen ja morsian oli-
vat ainakin vihittyjen luettelon mukaan kotoisin samasta kylästä sekä avioliit-
toihin, joissa tulevat aviopuolisot olivat samasta pitäjästä, mutta eri kylistä. Vuosien 1810–1839 aikana kylän sisällä solmittujen avioliitojen osuus oli noin 45 ja kylien välisten 35 prosenttia.⁸⁴¹ Avioliittokenttien muodostumiseen ovat vaikuttaneet muun muassa kylien kokoerot ja ihmisten liikkuvuus. Isommissa kylissä, joita Hollolassa oli runsaasti, mahdollisuus löytää sopiva puoliso oli suurempi kuin pienissä kylissä, jossa kaikki saattoivat jo olla sukulaisia keske-
nään.⁸⁴²

TAULUKKO II:7 *Hollolassa vuosina 1810–1839 avioliittoon vihittyjen puolisojen kotipaikka-
kunnat (prosentit)*

	sama kylä	eri kylä	eri pitjä
1810-luku	47	34	19
1820-luku	45	35	20
1830-luku	47	37	16
käsityöläiset	52	28	20

Lähde: Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 1810–1839

Käsityöläisillä vastaavat luvut ovat samansuuntaisia, sillä joka viidennessä Hol-
lolassa solmittujen käsityöläisavioliittojen puolisoista tuli pitäjän ulkopuolelta. Toisaalta yli puolet avioliitoista solmittiin samassa kylässä asuneiden kesken ja eri kylistä kotoisin olleiden puolisojen osuus oli pienempi kuin muilla väestö-
ryhmillä keskimäärin. Samassa kylässä asuneiden vihittävien osuus oli siis hieman korkeampi kuin muulla väestöllä. Tämä viittaa siihen, että käsityöläis-
ten avioliittokäyttäytyminen olisi ollut lähempänä itsellisväestöä - jossa puoli-
sot löytyivät yleensä läheltä - kuin varakkaita talonpoikia, jotka etsivät sopivia puolisoita myös kauempaa.⁸⁴³ Toisaalta pitää myös ottaa huomioon, että käsi-

⁸⁴⁰ Avioliittokentistä Lehtonen 1968. Katso myös Lamberg & Mäkinen & Uotila 2011.

⁸⁴¹ Tilasto on tehty Hollolan vihittyjen luettelon mukaan ja kaikkiaan tarkastelussa on ollut lähes 1700 avioliittomerkintää. Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 1810–1839.

⁸⁴² Olen verrannut Anneli Mäkelän *Nastolan historiassa* esittämiä avioliittotilastoja Hollolan lukuihin. Mäkelän mukaan vieraskuntalaisten osuus Nastolassa solmituissa avioliitoissa oli vuosina 1800–1821 29,7 prosenttia ja 1821–1840 luku oli kohonnut jo 37,4 prosenttiin. Kylän sisäisiä avioliittoja oli samoina tarkasteluajankausina 46,4 ja 40,2 prosenttia. Seurakuntien välisiä avioliittoja oli 23,9 ja 22,2 prosenttia. Mäkelä 1979, 484, 497–500. Useat Nastolan ulkopaikkakuntalaisista puolisoista tulivat juuri Hollolasta. Ulkopaikkakunta-
laisten avioliittojen suureen osuuteen on voinut vaikuttaa pitäjien koko, sillä Nastolassa oli hiukan yli 3000 asukasta. Lisäksi Hollolassa oli useita suuria kyliä, joten kylien sisäisiä avioliittoja oli runsaasti.

⁸⁴³ Vertaillun vuoksi olen tarkastellut samalta ajanjaksolta myös hollolalaisia talonpoikais-
taustaisia avioliittoja. 1810-luvulla vain talonpoikaisiksi katsotuissa avioliitoissa aviopuo-
lisot olivat samasta kylästä 40 prosenttisesti, eri kylistä lähtöisin olevien puolisojen suhe-
teellinen osuus oli 38 ja ulkopaikkakuntalaisten puolisojen 22 prosenttia. 1830-luvun ti-

työläiset asuivat yleensä isoissa kylissä, joissa potentiaalisten morsianten lukumäärä oli suurempi. Lisäksi osa paikkakunnan käsityöläisistä oli kotoisin muualta, joten sukulaisuustekijät eivät olleet esteenä avioliiton solmimiselle.⁸⁴⁴ Nämä kaikki seikat ovat voineet vaikuttaa puolisonvalintaan.

Kuulutettujen ja vihittyjen luettelo ei toisaalta aina anna oikeaa kuvaa puolisoitten sosiaalisesta taustasta avioliiton solmimisen hetkellä. Statusmerkintä vihittyjen luettelossa ei myöskään kerro siitä, millä tavoin perhe tuli myöhemmin toimeen. Tästä syystä analyysiin on otettu mukaan kaikki käsityöllä elantonsa ansainneet miehet, vaikka heidän statuksensa olisi ollut jokin toinen avioliiton solmimisen aikana. Huomionarvoista on myös, että morsiamista käytettiin usein nimitystä piika (*pig*), jolla saatettiin tarkoittaa palkollisen lisäksi nuoren naimattoman naisen siviilisäätyä.⁸⁴⁵ Myöhemmin nimikkeiden skaala laajeni ja talonpoikien tyttäret alettiin kirjata isän statuksen mukaisesti talonpoikien tyttäriksi. Samalla käyttöön otettiin merkintä palveluspiika (*tjenste pig*), jolla tarkoitettiin vieraan palveluksessa olevaa naispuolista palkollista.⁸⁴⁶ Käsityöläisten tyttäriksi on tunnustettu vain kaksi prosenttia morsiamista eli 32 naista. Tämä käsityöläismäärään nähden ”liian pieni” lukumäärä johtuu ennen kaikkea sosiaalisen statuksen merkitsemistavasta: käsityöläisten tyttäret kirjattiin usein piioiksi - mitä he myös tavallisesti olivat - käsityöläisten tyttäreiden sijaan.⁸⁴⁷

Käsityöläisten vaimot tulivat useasta eri sosiaalisesta ryhmästä, sillä vain viidennes vaimoista oli käsityöläisten tyttäriä tai leskiä.⁸⁴⁸ (TAULUKKO II:8) Näin ollen puolisoita etsittiin myös muista sosiaalisista ryhmistä.⁸⁴⁹

lanne oli hyvin samankaltainen, 43, 37 ja 22 prosenttia. Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 1810–1839.

⁸⁴⁴ Taulukossa II:7 ei ole huomioitu sitä, että joka viides käsityöläisavioliitoista solmittiin Hollolan ulkopuolella. Tarkasteluun on valittu vain Hollolassa solmitut avioliitot.

⁸⁴⁵ Vastaava merkintä miehillä oli UK (ung karl) - poikamies. Kirkon intresseissä oli merkitä sulhaset ja morsiamet siviilisäädyn mukaan, eli olivatko tulevat aviopuolisot naimattomia vai leskiä. Pappien ei sinänsä tarvinnut tietää puolisoitten ammattia tai toimeentulokeinoa, vaan yksinomaan sen, saiko pari mennä naimisiin. Käytännössä miesten ammatit on merkitty lähes kattavasti.

⁸⁴⁶ Piilahden mukaan palveluspiika-määrite yleistyi vuoteen 1810 mennessä. Mäkelä puolestaan on katsonut voivansa tehdä Nastolasta päteviä luokitteluja vihittyjen luettelon avulla jo 1780-luvulta lähtien. Omassa aineistossani ei varsinaista muutosvuotta voida määrittellä, vaan se tapahtui vähitellen 1800-luvun ensivuosisikymmenien aikana. Ylikangas 1968, 21; Mäkelä 1979, 497; Piilahti 2007, 208.

⁸⁴⁷ Olen ratkaissut nimitysongelman siten, että tapauksissa, joissa morsian oli merkitty piiksi, olen muista lähteistä etsinyt tietoja morsiamen vanhempien sosiaalisesta statuksesta. Tarkasteluun on otettu isän statusmerkintä avioitumisen aikaan, tai jos isä oli jo kuollut, se merkintä, joka oli viimeksi käytössä. En ole käsitellyt piika-nimitystä sosiaalisena statuksena, kuten esimerkiksi Mäkelä on Nastolan pitäjässä tehnyt, vaan pyrkinyt selvittämään vanhempien aseman muuta kautta. Tämä aiheuttaa eroja esimerkiksi taulukossa II:7.

⁸⁴⁸ Jos ensimmäinen vaimo kuoli, meni suurin osa käsityöläisistä uusiin naimisiin. Uuden avioliiton solmiminen oli pikemmin sääntö kuin poikkeus, varsinkin jos lapset olivat pieniä. Toisen vaimon status saattoi olla hyvinkin erilainen kuin ensimmäisen vaimon. Eräät käsityöläisistä ehtivät mennä kolme kertaa naimisiin, mutta tämän useammin uudelleenavioitumista ei tapahtunut. Joukkoon mahtuu myös yksi avioero, joka oli harvinainen poikkeus. Uudelleenavioitumisesta katso esimerkiksi Lundh 2002.

⁸⁴⁹ Vertailun vuoksi olen tehnyt samankaltaisen analyysin vain vuosina 1810–1840 solmituista avioliitoista ja tutkinut käsityöläisavioliitot pelkästään Hollolan vihittyjen ja kuulutet-

TAULUKKO II:8 Hollolassa 1810–1840 välisenä aikana työskennelleiden käsityöläisten morsianten perhetausta

	a	b	c	d	e	f	g	n
sepät	0	21	20	9	3	4	8	64
räättälit	1	7	5	10	6	2	10	41
suutarit	0	12	6	10	3	8	11	50
erikoisk.	1	7	6	1	3	2	9	29
yhteensä	2	47	37	30	15	16	38	185

a. säätyläistö

b. talonpoika

c. käsityöläinen

d. vuokraviljelijät (lampuodit, torpparit)

e. itsellinen (muonatorppari, renki)

f. sotilas

g. ei tietoa

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Suurin osa käsityöläisten vaimoista oli, kuten muuallakin Suomessa, talonpoikien tyttäriä.⁸⁵⁰ Esimerkiksi 1700-luvun Loimaalla ja Huittisissa käsityöläisten vaimot, ammattialasta riippumatta, olivat pääasiassa talonpoikaisia.⁸⁵¹ Hollolassa heitä oli noin neljännes morsiamista. Lähtökohtaisesti talonpoikaistaustaisen vaimon saaminen oli käsityöläisen omaan asemaan nähden edullinen avioliitto, vaikka tässä oli ammatista ja talonpoikaistilan koosta johtuvia eroja. Toisaalta käsityöläismorsianten talonpoikaisesta taustasta täytyy muistaa, että vaikka morsian oli merkitty talonpojan tai talonpojan pojan tyttäreksi, ei tämä välttämättä tarkoittanut morsiamen isän olleen talon isäntä. Viidennes talonpoikaisista morsiamista oli joko orpoja tai puoliorpoja mennessään naimisiin, eikä isä ollut enää vaikuttamassa tyttärensä puolisonvalintaan. Lisäksi useat morsiamet, oli talonpoikainen isä elossa tai ei, työskentelivät avioliiton solmimisen aikaan vieraassa taloudessa piikana, mikä antaa viitteitä siitä, että morsiamen perheen oma taloudellinen asema ei välttämättä ollut kovin hyvä.⁸⁵² Vain harvoissa tapauksissa käsityöläisen morsian muutti kotitalaltaan miehelleen.

Talonpoikaisista morsiamista kolmannes meni naimisiin sepän kanssa. Vastaavasti seppien puolisoista kolmasosa oli talonpoikien tyttäriä. Myös suutareilla oli paljon talonpoikaistaustaisia vaimoja, kun taas räättälit jäivät vähemmistöön sekä lukumääräisesti että suhteellisesti. Eräs esimerkki talonpoikaisten morsianten suosimisesta ovat Kalliolassa asuneet Herkepeus-suvun sepät. Gustaf Gustafsson Herkepeuksen vaimo oli talonpojan tytär naapurikylästä

tujen luettelon osalta. Kaikissa kolmessa tilastossa on samantapaiset tulokset prosentuaalisten osuuksien kohdalla, vaikka lukumäärät hivenen vaihtelevat.

⁸⁵⁰ Brenner 1959, 208 (Siuntio); Tommila 1959, 208 (Nummijärvi); Keskitalo 1964, 255 (Hausjärvi); Suvanto 1965, 231 (Kuhmoinen); Arajärvi 1973, 222 (Urjala); Mönkkönen 1989, 114 (Hirvensalmi).

⁸⁵¹ Laakso 1974, 125.

⁸⁵² Talon tytär on voinut etsiä piiiaksi myös muista kuin taloudellisista syistä: esimerkiksi opetellakseen taloudenhoitoa vieraassa talossa, seikkailunhalusta tai itsenäistymispyrkimyksenä. Myös ristiriidat kotona ovat saattaneet vaikuttaa haluun lähteä palkolliseksi vieraalle. Varsinaisesti palkollisasetukset eivät enää 1800-luvulla pakottaneet talonpoikien lapsia lähtemään vieraan palvelukseen. Rahikainen 2005, 157–158.

Kukkilasta. Morsiamen isä oli avioliiton solmimisen aikaan jo kuollut ja tilan isännöisyys siirtynyt morsiamen veljelle, mutta tuleva vaimo asui avioliiton solmimiseen saakka kotitilallaan. Myös Gustafin sepäksi koulutettu poika Samuel nai parikymmentä vuotta myöhemmin talonpojan tyttären. Herkepeusten seppäsuku oli paikkakunnalla muutenkin tunnettu, sillä myös Samuelin isoisa ja Gustafin isä sekä hänen appensa olivat olleet vuosikymmeniä saman kylän seppiä. Talonpoikaistaustaisilla äideillä oli todennäköisesti myös oma merkityksensä aviopuolisoiden valintaan ja saantiin.

Paikallisuus ja tunnettuus eivät aina olleet käsityöläiselle välttämättömiä edellytyksiä talonpoikaisen puolison saantiin.⁸⁵³ Tästä esimerkiksi voidaan nostaa tenniläläinen suutari Henrik Willberg, jonka vaimo oli talonpojan tytär Voistiosta, vaikka Willberg itse oli kärköläläisen sotilaan poika.⁸⁵⁴ Toisaalta talonpoikaistaustaisen vaimon naiseen käsityöläisen syntyperä oli usein samaan tapaan talonpoikainen, kuten suutareilla Staffan Holmstedtillä ja Jöran Salmenilla, jotka olivat talonpoikien käsityökoulutettuja poikia.⁸⁵⁵ Näin käsityöläisen talonpoikainen suku oli edistämässä samaa syntyperää olevan morsiamen saantia. Tapa oli kuitenkin vähentymässä 1800-luvulla, sillä yhä harvempi talonpoika laittoi poikansa käsityöläisuralle. Edellä mainitut Holmstedt ja Salmen olivat molemmat saaneet koulutuksensa 1700-luvun loppupuolella, jolloin talonpojan väistyvän perillisen käsityöläiskoulutus oli vielä tavallista.

Käsityöläisten morsiamista määrällisesti toiseksi suurimman joukon muodostivat käsityöläissukuihin kuuluneet naiset, sillä lähes joka viidennessä avioliitossa morsian kuului taustaltaan samaan sosiaaliseen ryhmään kuin sulhanen.⁸⁵⁶ Tavallisesti käsityöläisten tyttäret eivät kuitenkaan esiintyneet lähteissä käsityöläisstatuksella, sepän tai suutarin tyttärinä, vaan heidät oli yleensä merkitty piiioiksi, jolloin vasta morsianten taustan tarkastelu paljastaa isän käsityöammatin. Tyttäret toimivat usein palkkollisina, sillä maaseudulla käsityöläistaloudessa ei ollut varsinaisesti tarvetta tyttärien työpanokselle.⁸⁵⁷ Yli puolessa käsityöläissukujen keskinäisistä avioliitoista sulhasen ammatti oli seppä. Sulhasen ja morsiamen isän käsityöammatin ei tarvinnut kuitenkaan olla sama.⁸⁵⁸ Niinpä seppä Johan Löfman nai räätäli Sirenin tyttären ja seppä Abraham Randeda sai puolisoikseen suutari Helanderin tyttären. Toisaalta Hollolassa naimisiin menneet seppien tyttäret päätyivät naimisiin - jos sulhanen ylipäätensä oli käsityöläinen - lähes aina seppien kanssa.⁸⁵⁹ Muissa ammattiryhmissä saman-

⁸⁵³ Tässä on sisäänkirjoitettuna oletamus, että talonpoikaisella morsiamella olisi ollut jo lähtökohtaisesti korkeampi asema.

⁸⁵⁴ Willberg oli ehtinyt asua ennen avioliittonsa solmimista Tennilässä nelisen vuotta ja hankkia käräjiltä puoltolauseen. Pitäjänsuutarin valtakirja oli kuitenkin vielä hankkimatta.

⁸⁵⁵ Myös Laakso on todennut käsityöläisten olleen usein itsekin talonpoikaistaustaisia. Laakso 1974, 124; Nikander 1981, 180 (Espoo).

⁸⁵⁶ Laakso esittää käsityöläismorsianten olleen harvoin käsityöläissuvusta. Laakso 1974, 125–126.

⁸⁵⁷ Gadd 1991, 167.

⁸⁵⁸ Tämä oli yleistä myös muualla, sillä käsityöläisammatit eivät olleet sulkeutuneita. Katso esim. Laakso 1974, 125; Farr 2000, 245–247.

⁸⁵⁹ Poikkeuksena oli sepän tytär Christina Kaitlin, joka nai asikkalalaisen pitäjänräätälin. Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 29.12.1816.

laista rajoittuneisuutta ei ollut.⁸⁶⁰ Tämä osoittaa sepillä olleen muista ryhmistä poikkeavia käytänteitä, joihin palataan lähemmin seuraavassa luvussa.

Käsityöläisavioliitoista 15 prosenttia solmittiin maanvuokraajien eli torpparien tai lampuotien tyttärien kanssa. Räätäleillä joka neljännes ja suutareilla joka viides morsian edusti tätä ryhmää.⁸⁶¹ Tämä on suhteellisen suuri luku, sillä Hollolassa ei ollut erityisen paljon torppia ja suurin osa kantatiloista oli talonpoikaisomistuksessa sekä omistajien itsensä viljelemiä. Hierarkkisesti tarkasteltaessa käsityöläisten ja torpparien välillä ei ollut suurta sosiaalista eroa ja useat käsityöläiset toimivat torppareina. Myös merkkejä alenevasta säätykierrosta voidaan nähdä, sillä esimerkiksi räättäli Halinin vaimo syntyi talonpojan tyttäreksi, mutta avioituessaan hän oli torpparin tytär. Sen sijaan oli harvinaista, että torpparien ja lampuotien tyttäret olisivat menneet naimisiin erikoiskäsityöläisten kanssa, sillä vain yksi verkakankuri valitsi puolisoikseen torpparin lesken.⁸⁶² Sepät eivät myöskään kovin usein menneet naimisiin torpparien tyttärien kanssa, vaan puoliset olivat tavallisimmin talonpoikais- tai käsityöläistaustaisia.

Morsiamen isä saattoi olla myös sotilas. Tavallisesti kyse oli siitä, että entisillä sotilailla oli jäänyt aikaisempi nimitys käyttöön, vaikka perhe sai todellisuudessa toimeentulonsa muilla tavoin.⁸⁶³ Muuten sotilasluokka oli 1800-luvulla enää pieni ryhmä, sillä värvättyjä sotilaita oli paikkakunnalla vähän. Kaikista käsityöläisliitoista alle kymmenen prosenttia solmittiin sotilaiden tyttärien kanssa ja puolet näistä sotilastaustaisista morsiamista nai suutarin. Tämä osaltaan vahvistaa aiemmassa tutkimuksessa esitettyä väittämää sotilaiden ja suutareiden tiiviistä keskinäisistä suhteista.⁸⁶⁴ Renkien ja itsellisten tyttärien kanssa solmitut avioliitot olivat varsin harvinaisia, sillä tällaisia avioliittoja oli alle kymmenen prosenttia.⁸⁶⁵ Näistä avioliitoista kaksi viidesosaa solmittiin räättälin kanssa. Käsityöläisen naineita rengin tyttäriä oli vain kolme. Kolmannes ryhmän morsiamista oli itsellisten tyttäriä, eli heidän isänsä saattoivat ansaita toimeentulonsa monella eri tavalla. Esimerkiksi muurari Jacob Häggstedt avioitui myllärin tyttären kanssa. Olipa mukana myös yksi merimiehen tytär, mutta tämä avioliitto solmittiin Turussa.⁸⁶⁶

⁸⁶⁰ Esimerkiksi puuseppä Mats Häggstedtin vaimo oli kankuri Gustaf Palmgrenin tytär ja räättäli Bertlinin ainoa tytär meni naimisiin suutari Carl Gustaf Gröndahlin kanssa.

⁸⁶¹ Torpparien osuus miespuolisesta väestöstä Hollolassa oli noin 12 prosenttia. Katso taulukko II:1.

⁸⁶² Thomas Fagerlund oli kaupunkikoulutuksen saanut verkakankurin kisälli, joka meni naimisiin Orimattilan Ruhassa paikallisen torpparin lesken kanssa. Myöhemmin pariskunta lapsineen muutti Hollolaan.

⁸⁶³ Kuten jo aiemmin on todettu, sotilasidentiteetti oli niin voimakas, että se jäi elämään entisten sotilaiden nimikkeissä. Lisäksi osa nyt tutkituista avioliitoista solmittiin ennen vuotta 1809, jolloin isä on saattanut vielä aktiivisesti toimia armeijassa.

⁸⁶⁴ Laakso 1974, 125.

⁸⁶⁵ Renkien ja moninaisen itsellisjoukon yhdistäminen yhdeksi tarkasteluryhmäksi on tässä puolusteltavissa sillä, että yleensä renki-nimitys kuului nuoren miehen elämänvaiheeseen ja perheen perustettuaan rengit pyrkivät joko torppareiksi tai päätyivät muonatorppareiksi tai muiksi itsellisiksi. Miesten kohdalla nimitys renki oli melko yleinen status vihitettyjen ja kuulutettujen luettelossa. Tämä kuitenkin johtui miesten nuoruudesta, eikä kerro sitä, millä tavalla perhettä myöhemmin elätettiin.

⁸⁶⁶ Verkakankuri Johan Lomberg nai piika Ulla Wilhelmina Wikströmin, jonka isä oli ollut merimies.

Käsityöläismiehillä ei ollut juuri mahdollisuutta mennä naimisiin sosiaaliselta asemaltaan maaseudun yläluokkaan kuuluneiden säätyläisnaisten kanssa.⁸⁶⁷ Ainoat poikkeukset olivat kirkkovahdin virkaa sukunsa erityisoikeutena pitäneeseen Sigell-sukuun avioliiton kautta liittyneet käsityöläismiehet.⁸⁶⁸ Toinen heistä oli räätäli, jonka isä oli saanut koulutuksensa kaupungissa ja toinen puuseppä; molemmat kuuluivat siis parempiosaisten käsityöläisten ryhmään.⁸⁶⁹ Toisaalta useasta käsityöläismorsiamesta käytettiin vihittyjen luettelossa sellaisia nimityksiä kuten *jungfru* tai *husjungfru*, jotka ilmentävät heidän tavallista palveluspiikaa parempaa asemaansa. Esimerkkinä tästä ovat Burmanin sisarukset, joista käytettiin nimitystä talousneitsyt (*husjungfru*).⁸⁷⁰ Toinen heistä nai räätälin ja toinen sepän.⁸⁷¹

Useiden käsityöläisten morsiamien perhetausta jää hämäräksi. Tavallisesti tähän oli syynä morsianten liikkuvuus.⁸⁷² Suurin osa heistä oli piikoja tai palveluspiikoja, jotka olivat muuttaneet Hollolaan työn perässä, joten heidän sukutaustaansa on (yleensä) lukuisten muuttojen takia hankalampi selvittää. Monet näistä käsityöläisen naineista piioista näyttävät olleen niin sanottuja paremman väen piikoja, eli he olivat olleet töissä joko kartanoissa tai pappiloissa. Esimerkiksi suutari Johan Dahlströmin Nastolasta saapunut vaimo oli Hollolassa samassa kartanossa töissä kuin tuleva miehensä. Räätäli Johan Grönqvistin avioliitto Asikkalan pappilassa piikana työskennelleen morsiamen kanssa solmittiin Asikkalassa.

Olen jonkin verran seurannut myös käsityöläisten tyttärien elämää ja puolisonvalintaa. Tarkemman analyysin kohteeksi ovat valikoituneet vuosina 1790–1820 syntyneet lapset, sillä heidän aikuistumisensa tapahtui 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Otanta tosin jää pieneksi (48 perheessä oli 76 tytärtä), mutta toisaalta käsityöläisillä ei ollut tavallisesti kovin montaa aikuiseksi selviytynyttä jälkeläistä.⁸⁷³ (TAULUKKO II:9) Sepillä oli muita enemmän aikuisiän saavuttaneita tyttäriä, mutta osittain tämä johtui siitä, että 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella Hollolassa työskenteli eniten seppiä. Käsityöläisten tyttärien avioliittokäyttäytymistä on haasteellista seurata. Tyttäret lähetettiin usein muualle palkollisiksi, jolloin heidän elämänsä on voinut muodostua kierteleväksi. Näin ollen joka viidennen tyttären tiedot jäävät vaillinaisiksi, pois lukien seppien tyttäret, joista vain joka kymmenennen elämänsä jää

⁸⁶⁷ Vertaa Ylikangas 1968, 22–23. Hänen mukaansa käsityöläiset saattoivat hyvinkin saada puolisoikseen säätyläistöön kuuluneen neidin tai leskirouvan. Syyksi tähän hän mainitsee käsityöläisten suhteellisen varakkuuden ja sen, että käsityöläismestarien joukko oli pieni. Sigell-suvusta Kuusi 1937, 240.

⁸⁶⁸ Miehet olivat räätäli Carl Gustaf Lindfors ja puuseppä Gustaf Ahlgren.

⁸⁶⁹ Myös joidenkin käsityöläisten tyttärinä käytettiin erilaisia neiti-nimikkeitä. Esimerkiksi muurari Häggstedtin tytärtä Wilhelminaa kutsuttiin nimikkeellä *jungfru* kun hänet pyydettiin kummiksi. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 19.8.1818, 1.8.1821.

⁸⁷⁰ Sisarukset olivat mahdollisesti kotoisin Turusta ja he asuivat kappalaisen taloudessa. Sepän nainut nuorempi sisar Carolina oli saanut aviottoman lapsen. Sisarusten avioliitot oli solmittu jo 1700-luvun puolella.

⁸⁷¹ Melko suuren joukon taustaa on mahdoton selvittää, sillä peräti joka viidennessä käsityöläisavioliitossa morsiamen perhetausta jää hämärän peittoon.

⁸⁷² Samalla ajanjaksolla käsityöläisillä oli 81 aikuisiän saavuttanutta poikaa. Heidän elämänsä olen analysoinut luvussa 5.3 *Käsityöammatin periytyminen*.

selvittämättä. Käsityöläisten tyttärien toimiminen palveluspiikana oli tavallista, sillä heistä vähintään neljännekseen voi yhdistää piika-merkintä.

Suurin osa käsityöläisten tyttäristä päätyi naimisiin. Korkein avioitumisprosentti oli seppien tyttärillä (78) ja pienin erikoiskäsityöläisillä, joilla tosin ryhmän pienuus vaikuttaa tuloksiin. Erikoiskäsityöläisten tyttäristä vain kaksi jäi naimattomaksi, mutta suhteellisesti ottaen tämä oli viidennes kaikista kankureiden, muurareiden, nahkureiden ja puuseppien tyttäristä.⁸⁷⁴ Muilla ryhmillä naimattomaksi jääneiden tyttärien osuus oli vähän päälle kymmenen prosenttia. Seitsemän sepän tytärtä meni naimisiin talonpojan jälkeläisen kanssa, kuten Gustaf Herkepeuksen tytär Anna Lisa, joka vihittiin 26.12.1831 talonpojan pojan Gabriel Matssonin kanssa. Gabriel Matsson oli kotoisin samaisesta Kalliolan Marttilan tilalta, jossa myös sepän perhe asui. Myös kankuri Johan Helinin molemmat tyttäret saivat talonpoikaistaustaisen miehen. Räättälien tai suutarien perheissä ei sen sijaan ollut lainkaan talonpoikaisia vävyjä. Käsityöläisten tyttäret päätyivät useammin naimisiin käsityöläisten kanssa, sillä noin viidennes käsityöläisistä sai vävykseen toisen käsityöläisen. Tämä oli lähes yhtä yleistä kaikissa käsityöläisammattiryhmissä.

TAULUKKO II:9 Käsityöläisten vuosina 1790–1820 syntyneiden tyttärien avioliitot ja puolisoitten sosiaalinen tausta (lukumäärä/prosenttiosuudet)

	a	b	c	d	e	f	g	h
sepät	18	32	78	13	22	19	22	12
räättälit	12	16	69	13	0	19	0	51
suutari	12	19	63	16	0	16	16	32
erikoisk	6	9	56	22	22	33	0	0
n/ keskim.	48	76	53	14	11	22	13	24

a. käsityöläinen, jolla tyttäriä (lkm)

c. meni naimisiin

e. talonpoika

g. vuokratilajelijä (lampuodit, torpparit)

b. tyttärien lukumäärä

d. ei todettu avioliittoa

f. käsityöläinen

h. muita (itselliset, rengit)

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Suurimmat erot eri käsityöläisryhmien tyttärien puolisonvalinnassa on havaittavissa silloin kun sulhaset olivat vuokratilajelijöitä ja renkejä. Räättäleillä tai erikoiskäsityöläisillä ei ollut torpparivävyjä, mutta suutareilla ja sepillä heitä oli jonkin verran. Sen sijaan räättälien tyttäret menivät usein naimisiin renkien kanssa, sillä lähes 40 prosenttia räättälien vävyistä sai avioitumisen hetkellä toimeentulonsa palkollisena. Räättälien tyttärien puolisoilla oli siis keskimäärin muita alhaisempi status. Tähän on voinut vaikuttaa se seikka, että viidellä, eli lähes joka kolmannella räättälin tyttärellä oli avioton lapsi. Lisäksi räättälien tyttäret lähtivät muita useammin palveluspiioiksi. Myös suutareilla suurin osa vävyistä oli renkejä tai muita itsellisiä. Erikoiskäsityöläisten yhdeksästä tyttä-

⁸⁷⁴ Puuseppä Gustaf Ahlgrenin tytär Maria oli aviottomia lapsia saanut ruotuvaivainen ja nahkuri Anders Holmin tytär Gustava ei mennyt koskaan naimisiin.

restä kukaan ei ollut tässä asemassa, vaan heidän puolisonsa tulivat talollisten tai käsityöläisten joukosta.

Selvittääkseni kuinka hollolalaisten käsityöläisten avioliittokäyttäytymisen suhteutuu naapuripitäjien tilanteeseen, olen verrannut tietoja Anneli Mäkelän kokoamiin tuloksiin Nastolan, Hollolan kappeliseurakunnan, väestöstä. (TAULUKKO II:10) Vaikka Mäkelän luokittelu on tehty hiveneri metodein ja verrattavat pitäjät ovat erikokoisia, on tuloksissa samankaltaisia piirteitä. Kummassakin pitäjässä käsityöläisten vaimoista suurin osa tulee talonpoikaishuokasta ja torpparitaustaisten vaimojen osuus on samankaltainen. Toisaalta eroja löytyy muun muassa käsityöläistaustaisten morsianten osuudesta, joka oli Hollolassa suurempi. Tähän on voinut olla syynä pitäjien kokoero, sillä Hollolassa oli enemmän käsityöläisiä ja käsityöläisperheitä.

Myös tutkimusten erilaiset luokitteluperusteet ovat johtaneet toisistaan poikkeaviin lopputuloksiin. Kuten edellä on todettu, osa käsityöläisten tyttäristä nimettiin vihittyjen luetteloon pelkästään piioiksi, ei käsityöläisten tyttäreiksi. Heidän syntyperänsä on kuitenkin tullut ilmi prosopografisen tietokannan luomisen yhteydessä, jolloin sosiaalinen tausta on voitu ottaa huomioon. Todennäköisesti Nastolassa oli vallalla samanlainen tapa käyttää piika-nimitystä sosiaalisena statuksena, jolloin kaikkia käsityöläisten tyttäriä ei ole otettu huomioon Mäkelän taulukoissa. Tätä käsitystä tukee se, että kaiken kaikkiaan piikojen osuus morsiamista on Mäkelän laskelmissa suuri. Myös sotilaiden osuudessa on eroja. Sotilastaustaisia morsiamia on Nastolassa vielä 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alkupuolella, mutta ei enää myöhemmin. Erityisesti 1700-luvun lopulla sotilaiden tyttärien osuus oli Nastolassa huomattava.⁸⁷⁵ Tilanne on voinut olla samankaltainen myös Hollolassa.

TAULUKKO II:10 *Käsityöläisten morsianten perhetausta Nastolassa 1780–1860 ja Hollolassa 1810–1840, prosenttiosuudet*

	a	b	c	d	e	f
1780–1799	33	11	17	17	22	0
1800–1819	26	3	20	3	26	23
1820–1839	33	5	10	0	44	8
1840–1860	38	11	16	0	33	2
Hollola	25	20	16	9	21	9

a. talonpoika
c. vuokraviljelijät (lamputit, torpparit)
e. piika

b. käsityöläinen
d. sotilas
f. muita (itselliset/loiset, lesket)

Lähde: Mäkelä 1979, 501–504; Prosopografinen tietokanta

Suurin osa Hollolassa pidempiaikaisesti työskennelleistä käsityöläisistä avioitui jossakin elämänsä vaiheessa, poikamiehiä oli vain muutama.⁸⁷⁶ Yksi esimerkki

⁸⁷⁵ Mäkelä 1979, 501.

⁸⁷⁶ Valtaosa naimattomiksi luokitelluista käsityöläisistä ei ehtinyt mennä naimisiin ennen poismuuttoaan Hollolasta naimisiin, enkä ole seurannut heidän myöhempää elämäänsä. Edgren mainitsee koko elämänsä avioitumattomina pysyneitä käsityöläisiä pidetyn outoina. Edgren 1987, 180.

poikamieheksi jääneestä käsityöläisestä on seppä Johan Andersson Kutajoelta.⁸⁷⁷ Hän asui suuren osan elämästään yhdessä leskiäitinsä kanssa. Syy aviottomuuteen voi piillä häneen rippikirjassa liitetystä ripittämismerkinnästä, vaikka syytä 1808 annettuun merkintään ei tule ilmi. Ainakin suutari Malachias Schönbergille huono maine ja avioliittolupauksen pettäminen - ei kerran, vaan kahdesti - oli todennäköinen syy siihen, että mies ei koskaan mennyt naimisiin.⁸⁷⁸ Räätäli Johan Lindforsin aviottomuuden syy taas oli todennäköisesti hänen kiertelevässä elämäntavassaan.⁸⁷⁹ Lisäksi hänellä oli liuta aviottomia lapsia, mikä ei edistänyt vaimon saamista.⁸⁸⁰ Kaikilla aviottomista jääneistä käsityöläisistä epäilyttävä maine ei kuitenkaan selitä naimattomuutta, sillä esimerkiksi räätäli Carl Mennanderin ei tiedetä olleen maineeltaan kyseenalainen tai fyysisesti vammautunut. Hän ei vain koskaan mennyt naimisiin.

Käsityöläisten avioliittostrategiat

Käsityöläisten avioutumista tarkasteltaessa voidaan havaita eräitä avioliittostrategioita. Kyseiset strategiat olivat osin tyypillisiä käsityöläisille, osin samanlaisia käyttäytymistä oli nähtävissä myös muilla väestöryhmillä. Käsityöläisryhmän sisäiset avioliitot (*homogamy*), olivat Hollolassa yleisempiä kuin naapuripiitäjässä Nastolassa, sillä joka viidennessä käsityöläisavioliitosta puolisoiden sosiaalinen status ja asema yhteisössä olivat yhtenevät. Avioliittokäyttäytymisen osoittaa tällöin tiettyä ryhmätietoisuutta: aviopuolisoilla oli yhteisiä käsityöläisyyteen liittyviä tapoja ja käytänteitä, vaikka puolisoa ei aina hankittu saman ammattiryhmän piiristä.⁸⁸¹ Riitti, että kuului käsityöläisiin ja käsityökulttuuriin. Erityisesti sepille näyttää olleen muita tärkeämpää löytää puoliso samasta sosiaalisesta ryhmästä. Seppiä kohdalla voidaan puhua jopa muutamasta seppädynastiasta, joissa pojille hankittiin puoliset muista seppäperheistä, ja päinvastoin, Hollolaan tuli muualta seppiä, jotka naitettiin seppiä omille tyttäriin. Sepät olivat myös ainoa käsityöläisryhmä, jossa harrastettiin konservointia, eli sepän leski meni uudelleen naimisiin sepän kanssa.⁸⁸²

Konservointitilanteet ovat kiinnostavia, koska niissä avioliittostrategioiden käyttö tulee näkyväksi. Ammattikuntakäsityöläisten keskuudessa konservointi oli totunnainen tapa, mutta myös maaseudulla seuraaja saattoi mennä lesken kanssa naimisiin. Hollolasta voidaan 1800-luvun alkupuolelta todeta tällaisia avioliittoja olleen viisi.⁸⁸³ Lesken naittaminen viran tai aseman uudelle haltijalle oli tuttua papiston piirissä, jossa toisinaan viran myöntämisen edellytyksenä oli velvollisuus pitää huolta edeltäjän perheestä. Käytännössä tämä ta-

⁸⁷⁷ Johan Andersson oli sepän poika, joka peri isänsä aseman ja ammatin. Myös hänen sisarensa nai sepän. Johan Andersson kuoli 56-vuotiaana naimattomana seppänä.

⁸⁷⁸ Tuomiokirjajutut ovat Orimattilan puolelta. HMA, Hollolan syyskäräjät 1836, § 28, § 74; Hollolan syyskäräjät 1839, § 371; Hollolan syyskäräjät 1840, § 233.

⁸⁷⁹ Hänet on rippikirjoihin merkitty sanalla *vandrande*.

⁸⁸⁰ Lindforsin elämäntavalla on vaikea seurata kiertelevän elämäntavan takia.

⁸⁸¹ Farr 2000, 245–247

⁸⁸² Kun käsityöläisen morsian oli leski, on analyysissä huomioitu lesken edesmenneen miehen status, ei sitä, mikä oli lesken status ennen ensimmäistä avioliittoa.

⁸⁸³ Tässä esillä olleiden lisäksi yksi tapaus on Asikkalasta vuodelta 1804 ja toinen Hollolan Kastarista vuodelta 1842. Konservointitapauksia oli muutama myös 1700-luvulla. Katso myös Ojanen 1992, 275 (Tammela).

pahtui usein menemällä naimisiin edeltäjän lesken kanssa. Jos ikäero oli kovin suuri, oli mahdollista avioitua tyttären kanssa.⁸⁸⁴ Käsityöläisten kohdalla ei voida todentaa, oliko uudella ammatinharjoittajalla samankaltaista velvoitetta huolehtia edeltäjän perheestä, sillä avioituminen sepän lesken kanssa ei välttämättä tapahtunut heti uuden sepän tullessa paikkakunnalle. Esimerkiksi Johan Sarlund meni naimisiin edeltäjänsä lesken Anna Johansdotterin kanssa vasta neljän vuoden päästä saapumisestaan.⁸⁸⁵ Lahtelaisen sepän, Gustaf Tyskin, leski meni puolestaan naimisiin edesmenneen miehensä oppilaan kanssa. Kyseinen oppilas, Johan Lydman, ei kuitenkaan heti suoraan korvannut edesmennyttä seppää, sillä pariskunta muutti ensin Lydmanin kotipaikkakunnalle Asikkalan Kalkkisiin, jossa he menivät naimisiin juuri ennen yhteisen pojan syntymää. Tämän jälkeen Lydman perheineen palasi lahtelaisten sepäksi.⁸⁸⁶

Avioliittojen hyödyntämisestä käsityöläisaseman vahvistamisessa ja miksei myös uuden ammattilaisen hankinnassa oli kyse myös silloin, kun uudelle sepälle naitettiin edesmenneen käsityöläisen tytär.⁸⁸⁷ Näin tapahtui esimerkiksi Kutajoella vuonna 1826, jolloin seppä Michel Simonsson meni naimisiin sepän tyttären Eva Christina Michelsdotterin kanssa. Morsian oli avioliiton solmimisen aikaan vasta 17-vuotias.⁸⁸⁸ Michel Simonsson oli juuri ennen avioitumistaan muuttanut Hollolaan Kärkölästä, jossa hän oli ollut sepän opissa. Seppä-isät saattoivatkin hankkia jo eläessään seuraajia naittamalla tyttäriään sopiville vävyehdokkailla ja turvata samalla oman vanhuutensa. Esimerkiksi Jöran Thomassonin ainoalle eloon jääneelle biologiselle lapselle, Sofia-tyttärelle, hankittiin mieheksi hausjärveläissyntyinen sepän oppilas Simon Eriksson. Muuttokirjan mukaan tuleva vävy muutti Hollolaan juuri avioliiton solmimista varten naapuripitäjästä Koskelta.⁸⁸⁹ Avioliiton myötä Simon Eriksson peri appensa aseman okerolaisten seppänä. Toimintatapa ei ollut tässä suvussa mikään poikkeuksellinen, sillä Jöran Thomasson oli aikoinaan tullut Hollolaan Kuhmoisten pitäjältä ja mennyt naimisiin edeltäjänsä lesken kanssa.⁸⁹⁰ Myös lammilainen Erik Lampen oli muuttanut Hollolaan mennäkseen naimisiin sepän tyttären kanssa ja samalla hänelle järjestyi paikka pappilan seppänä.⁸⁹¹

Konservointia ja järjestettyjä avioliittoja ei pidetä kovin tavallisena toimintatapana.⁸⁹² Lisäksi yleinen mielipide alkoi kääntyä järjestettyjä avioliittoja vas-

⁸⁸⁴ Suolahti 1913, 51–52; Widén 1988.

⁸⁸⁵ Pariskunnan ikäero oli 16 vuotta. Myös muissa tapauksissa lesket olivat miehiään vanhempia, mutta puolisoiden ikäero jäi alle kymmeneen vuoteen. Katso Vainio-Korhonen 1997a, 181.

⁸⁸⁶ Jo aikaisemmin on ollut esillä seppä Mats Järvelin tapaus Korpikylästä. Järvelin muutti Hollolaan huhtikuussa 1836 ja avioitui edeltäjänsä lesken kanssa saman vuoden joulukuussa. Kun edeltäjä oli kuollut vuoden 1835 marraskuussa, tuli lain kirjan noudatetuksi, sillä uusi avioliitto solmittiin vuoden ja kuukauden päästä edellisen miehen kuolemasta.

⁸⁸⁷ Tällaisia avioliittoja oli viisi.

⁸⁸⁸ Myös hänen isosiskonsa Maria Margareta oli nainut sepän (Elias Åkerblom) muutamaa vuotta aikaisemmin.

⁸⁸⁹ Hollolan seurakunta, saapuneet muuttokirjat 1824.

⁸⁹⁰ Tämä tapahtui vuonna 1790, jolloin kulkutaudit tappoivat kolme samaan sukuun kuuluvaa seppää. Heidät korvattiin juuri avioliittojen kautta. Uotila 2006, 124.

⁸⁹¹ Kaikki nämä edellä mainitut sepät liittyivät toisiinsa avioliittojen tai muiden sukulaisuus- ja oppilassuhteiden kautta.

⁸⁹² Edgren 1987, 232; Vainio-Korhonen 1997a; Vainio-Korhonen 1997b.

taan.⁸⁹³ On ylipäättään vaikea selvittää ja tulkita, kuka avioliitot oli käytännössä järjestänyt, tai kuinka ennalta sovittuja ne olivat. Myös sattumalla ja tunteilla oli oma roolinsa. On kuitenkin hyvin mahdollista, että ainakin osa edellä esitetyistä tapauksista perustui muiden osapuolten toiveisiin ja että tällaisiin liittoihin suhtauduttiin suopeasti vielä 1800-luvun alun maaseutuyhteisöissä. Konservointi tai suoranainen avioliittojen järjestäminen näyttäytyy Hollolassa kuitenkin vain seppien yksinoikeutena, eikä avioliittojärjestelyt ole muissa ammattiteissa yhtä näkyvää. Todennäköisesti seppien avioitumisstrategioita selittävät, samaan tapaan kuin papeilla, taloudelliset syyt, eli ammatin pääomavaltaisuus ja pajajärjestelmä.⁸⁹⁴

Avioliiton yksi edellytys oli miehen itsenäinen asema, joten oppilastasolla olleet miehet eivät kovin usein menneet naimisiin, vaan odottivat itsenäisen uran aloittamiseen.⁸⁹⁵ Vihittyjen luettelossa on monia oppilas- tai kisällinimityksellä olevia sulhasia, mutta yleensä he olivat jo aloittaneet itsenäistymisprosessin, eivätkä eläneet enää mestarinsa taloudessa. Oli pikemmin poikkeuksellista, jos mestarin taloudessa eleli oppilas vaimoineen.⁸⁹⁶ Vastaavasti 1800-luvun kaupungeissa kisällit menivät yhä useammin naimisiin ennen mestarin aseman saavuttamista.⁸⁹⁷ Oppipoikien avioliitot mestarien tyttärien kanssa olivat harvinaisia, mutta eivät ennenkuulumattomia.⁸⁹⁸ Esimerkiksi sepän oppilas Jonas Backlund meni naimisiin oppimestarinsa Johan Sarlundin tytärpuolen kanssa.

Käsityöläisväestön lukumäärä oli tavallisesti pieni jopa suuressa pitäjässä, joten yksinomaan ryhmän sisäisiä avioliittomarkkinoita ei voitu tästä syystä luoda. Jonkin verran puolisoita löydettiin oman kotipitäjän ulkopuolelta. Sepät hakivat eniten käsityöläissukuun kuuluvia puolisoita oman kotiseutunsa ulkopuolelta, vaikka tällaisia käsityöläisavioliittoja oli myös muissa ammattiryhmissä. Vastaavasti hollolalaisnaiset avioituivat muualta tulleiden käsityöläisten kanssa. Hollolassa vihityistä sepistä 27 prosenttia oli ulkopaikkakuntalaisia, rääätäleillä vastaava luku oli 14, suutareilla 15, mutta erikoiskäsityöläisillä 33 prosenttia. Huomattavaa ulkopaikkakuntalaisissa käsityöläisissä oli - olivat he todellisuudessa kotoisin muualta, tai vain opissa toisella paikkakunnalla - että monet heistä tulivat tekemään käsityöuransa Hollolassa. Pitäjään saatiin siis uusia käsityöläisiä naimakauppojen avulla. Eräs esimerkki, tosin ei aivan tyyppisimmästä päästä, oli suutarinoppilas Johan Almqvist, joka oli tavannut piikana työskennelleen vaimonsa Porvoossa. Avioliiton solmimisen myötä pariskunta muutti vaimon kotipaikkakunnalle Hollolaan ja Almqvist haki pitäjän-

⁸⁹³ Myöhemmin järjestetyt avioliitot alkoivat sotia avioliittoideologiaa vastaan ja niitä alettiin pitää sopimattomina. Vainio-Korhonen 1997b, 175.

⁸⁹⁴ Edgren 1987, 232-233.

⁸⁹⁵ Käsityöläisten avioitumisesta vielä lisää luvussa 5.3. *Käsityöläisavioliittojen solmimisajan kohta.*

⁸⁹⁶ Tästä ainoa esimerkki on suutari Henrik Lindqvist, joka oli merkitty avioliiton solmimisen jälkeen hetken aikaa yhteistalouteen mestarinsa Henrik Willbergin kanssa ennen pariskunnan muuttoa omilleen. Willberg oli myös avioparin esiköisen kummi.

⁸⁹⁷ Tämä oli vastoin perinteistä kisälli-ideologiaa, joka korosti kisällien liikkumisen vapautta ja siten naimattomuutta. Edgren 1987, 164-169.

⁸⁹⁸ Humphries 2003, 89.

suutariksi. Yleensä avioliittojen kautta kotiutuneet käsityöläiset tulivat toki Porvoota lähempää. Puolisonvalinta voidaan nähdä siis myös yhteisöön integroitumisen välineenä, jonka avulla muualta kotoisin olevat käsityöläiset sulautuivat tai heidät liitettiin tiiviimmin osaksi ympäröivää yhteisöä.

Morsiamia saatettiin hakea käsityöläisten entisiltä kotiseuduilta. Tavallista oli, että käsityöläismies vakiinnutti ensin uudella paikkakunnalla asemansa, jonka jälkeen morsian muutti sulhasen perässä. Esimerkiksi seppä Anders Göösin morsian seurasi sulhastaan Hauholta, vaikka pariskunta vihittiin Hollolassa. Nahkuri Helenius puolestaan matkusti vihkimistä varten takaisin opiskelupaikkakunnalleen Hämeenlinnaan. Häiden jälkeen tuore aviopari muutti Hollolaan, jossa miehen verstaas oli jo toiminnassa. Vastaavasti tilanne saattoi olla myös toisinpäin; Hollolasta kotoisin oleva käsityöläinen, joka oli vakiinnuttaneet asemansa muualla, haki vaimon kotiseudultaan. Tästä eräs esimerkki on suutari Johan Björk, joka oli onnistunut saavuttamaan Helsingissä mestarin aseman, mikä oli sinänsä harvinaista maalta kotoisin olevalle käsityöläiselle. Kun suutari Björk kuoli, palasi hänen leskensä lasten kanssa takaisin pariskunnan kotiseudulle Hollolaan. Kumpikaan edellä mainituista strategioista, morsiamen hakeminen entisestä kotipitäjästä tai miehen perässä muuttaminen ei kuitenkaan ollut kovin yleinen tapa.

Avioliittoja solmittiin myös erisäätyisten välillä, vaikka niitä perinteisesti vieroksuttiin. Toisinaan avioliittoja käytettiin strategiana ja sosiaalisen nousun välineenä.⁸⁹⁹ Käsityöläisille avioliitto talonpojan tyttären kanssa saattoi tarjota väylän päästä jopa maatilan isännäksi. Räätäli Gustaf Löfberg ei ainoastaan kohonnut talonpojaksi, vaan hän päätyi siltavahdiksi ja myöhemmin lautamieheksi. Löfbergin etuna oli hänen luku- ja kirjoitustaitonsa.⁹⁰⁰ Ruotsinkielisestä Myrskylästä kotoisin olevan Löfbergin toimintatapoja voidaan tulkita jopa laskelmoiviksi, sillä hänen vaimonsa oli avioliiton solmimisen aikoihin jo 46-vuotias, yli kaksi kertaa 21-vuotiasta aviomiestään vanhempi. Kun vaimo kymmenen lapsettoman avioliittovuoden jälkeen kuoli, meni Löfberg nopeasti uudelleen naimisiin vaimonsa sisarentyttären kanssa, vaikka tähän avioliittoon tarvittiin hallitsijan erikoislupa. Gustaf Löfberg ei ollut ainoa räätäli, joka pääsi kohoamaan talonpoikaisluokkaan, sillä Erik Palm päätyi samoin isännäksi menemällä naimisiin talonpojan lesken kanssa. Yhteistä näille miehille oli ammatin ja myrskyläläisen koulutuksen lisäksi se, että he jättivät avioliiton solmimisen myötä ammattimaisen käsityöharjoituksen.⁹⁰¹ Näin statuksen vaihto näkyi myös käytännössä.

Vastavuoroisesti naimakauppa käsityöläisen kanssa oli edullinen strategia alemman sosiaalisen kerrostuman naisille, kuten renkien tai itsellisten tyttärille. Heille avioliitto oli väylä sosiaaliseen nousuun, sillä käsityöläisen asema oli vakiintunut niin kauan kuin mies säilyi työkykyisenä. Lisäksi käsityöläiset saattoivat tarjota sukunsa jäsenille käsityötuotteita halvemmalla tai nopeammin. Näin käsityöläisvävy nosti tavallisen itsellisperheen asemaa.

⁸⁹⁹ Brenner 1953, 411 (Siuntio).

⁹⁰⁰ Esimerkiksi tuomiokirjoista tapaa Löfbergin kirjoittamia todistuksia.

⁹⁰¹ Palm in syntyperää ei ole voitu varmentaa lähteistä.

4.4 Kummiverkostot sosiaalisten suhteiden kuvaajina⁹⁰²

Kummius sosiaalisena suhteena

Kummissuhteet eivät olleet vielä 1800-luvun alkupuolella supistuneet yksinomaan perhe- ja sukulaispiirin sisäisiksi valinnoiksi, kuten myöhemmin tapahtui, vaan kummeiksi pyydettiin toistuvasti perheiden ulkopuolisia henkilöitä.⁹⁰³ Näin kummissuhteita voidaan käyttää käsityöläisten asiakassuhteiden ulkopuolisten verkostojen tarkasteluun, vaikka nämä kaksi verkostoa saattoivat mennä myös päällekkäin.⁹⁰⁴ Kummiverkostot toivat perheen kontaktiverkostoja ja sosiaalisia suhteita näkyviksi, sillä kasteseremonia oli julkinen tilaisuus. Kummivalinnat osoittivat siis yhteisön muille jäsenille asianosaisten välistä keskinäistä luottamusta ja arvostusta. Käsityöläisten erikoisasemasta ja käsityön tuomasta arvostuksesta kertoo se, että käsityöläisiä pyydettiin heidän suhteellista osuut-taan useammin kummeiksi.⁹⁰⁵ Lukuisat kummissuhteet olivat merkki yhteisön hyväksynnästä ja arvostuksesta. Kummipyynnöillä pyrittiin myös integroitumaan omaan yhteisöön, joka mitä suurimmassa määrin oli kylä ja naapurusto.

Lapsia oli yleensä useita ja heillä oli vähintään kaksi, mutta tavallisesti useampikin kummi. Kummivalinta paljastaa perheiden sosiaaliset verkostot monipuolisemmin kuin avioliitot, koska kummissuhteilla saattoi ylittää isompia säätyeroja kuin puolisonvalinnalla ja kummeiksi voitiin pyytää ylempien yhteiskuntaryhmien jäseniä. Kummien valikoitumista on mahdollista tutkia kahdesta eri näkökulmasta; keitä pyydettiin käsityöläislästen kummeiksi ja keiden kummeina käsityöläiset toimivat. Siihen, mitä kummissuhteella tavoiteltiin tai miten se käytännössä näkyi lapsen kasvatuksessa, on tämän aikakauden lähteillä vaikea päästä käsiksi.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu, kuinka kummeiksi haluttiin usein vanhempien sosiaalista statusta korkeammassa asemassa olevia henkilöitä, statuskummeja, muun muassa taloudellisen hyödyn takia.⁹⁰⁶ Kummius vahvisti jo olemassa olevia suhteita sekä loi uusia kontakteja.⁹⁰⁷ Koska kummius perustui vapaaehtoisuuteen, kummien sekä vanhempien välillä piti olla jokin yhteys tai kontakti ennen kuin ketään saatettiin pyytää kummiksi, vaikka joskus lapsen kummiksi päätyi vain siitä syystä, että sattui olemaan kastetilaisuudessa paikalla. Piilahti kutsuu tällaisia kummeja tilannekohtaisiksi kummeik-

⁹⁰² Luku perustuu artikkeliini ”Kylän kummit. Käsityöläisten kummiverkostot maaseutuyhteisön sosiaalisten suhteiden heijastajana 1800-luvun alkupuolella”. Tähän tarkasteluun on otettu kymmenen vuotta pidempi ajanjakso kuin artikkelissa. Uotila 2013.

⁹⁰³ Ericsson 1989, 233; Ericsson 2000, 277; Alfani & Gourdon 2012a, 1005–1007; Alfani & Gourdon 2012b, 30.

⁹⁰⁴ Kummiverkostojen merkityksestä esimerkiksi Fertig 2009, 508; Marttila 2010, 129–130; Alfani & Gourdon 2012a, 1005–1006; Alfani & Gourdon 2012b, 21; Keskinen 2012, 120, 132, 144; Kotilainen 2012, 312; Piilahti 2012a, 225–226.

⁹⁰⁵ Piilahti 2007, 258; Ericsson 2012, 240.

⁹⁰⁶ Lempäinen 1965, 190; Bringéus 1971, 68, 80–81; Fagerlund 1999, 220. Kari-Matti Piilahti ei ole kuitenkaan suoranaisesti löytänyt tätä varakkuutta tukevaa todistusaineistoa omasta materiaalistaan, 1700-luvun alun Valkealasta. Piilahti 2007, 261, 264; Piilahti 2012a, 218–220, 225. Katso myös Keskinen 2012, 143.

⁹⁰⁷ Kriittisestä näkökulmasta Laakso 1974, 151.

si.⁹⁰⁸ Lisäksi kastetodistajien ominaisuuksilla oli vaikutusta kummivalintaan, sillä lapsien uskottiin perivän kummiensa ominaisuuksia, kuten ahkeruutta tai erityisiä taitoja.⁹⁰⁹ Käsityöläiskummien voitiin näin olettaa siirtävän kummilapsilleen kätevyyttä ja käsityötaitoja. Lisäksi, kun kummisuhde oli yhdistämässä asiakasta ja käsityöläistä, saattoi käsityöläiskummi mahdollistaa tuotteiden ja palvelun paremman saatavuuden sekä laadun. Suuren kummilasten määrän voidaan katsoa merkitsevän hyviä sosiaalisia verkostoja ja ennen kaikkea yhteisön hyväksyntää.

1800-luvulla käytössä olleet kummisäädökset perustuivat vuoden 1686 kirkkolakiin. Sen mukaan lapsella tuli olla kummeja, jotka olivat kastehetkellä läsnä todistamassa lapsen oikeaoppista kastetta ja myöhemmin huolehtimassa hänen hengellisestä kasvatuksestaan. Lisäksi kummit olivat ainakin moraalisesti velvollisia osallistumaan lapsen kasvatukseen, jos lapsen omat vanhemmat olivat tähän kykenemättömiä. Kummisuus oli siis kunniatehtävä ja osoitus kummiin kohtaan tunnetusta luottamuksesta ja arvostuksesta, eikä kummiudesta ollut helppo kieltäytyä.⁹¹⁰ Myöskään kirkon silmissä kuka tahansa ei kelvannut kummiksi, vaan tähän luottamustehtävään valitun tuli nauttia kansalaisoikeuksista. Käytännössä heidän tuli olla luterilaisen kirkon jäseniä sekä hallita kristinopin taidot. Maineeltaan kummien piti olla nuhteettomia ja rikoksesta tuomitsemattomia. Kummien lukumäärästä ei ollut ehdottomia säädöksiä, vaan kummeja tuli olla tarvittava määrä, käytännössä sen verran kuin vanhemmat katsoivat tarpeelliseksi.⁹¹¹ Lisäksi lapsi tuli kastaa kahdeksan päivän sisällä syntymästä.⁹¹²

Kummien lukumäärä riippui paikkakuntakohtaisista tavoista sekä pappien käytänteistä. Tämän vuoksi olen keskittynyt ennen kaikkea kummien aseman ja taustan tarkasteluun.⁹¹³ Hollolassa lapselle hankittujen kummien määrästä voidaan kuitenkin yleistäen todeta, että se vaihteli kahden ja kahdentoista välillä, mutta kummien lukumäärässä ei näy selviä eroja eri sosiaaliluokkien välillä, lukuun ottamatta yläluokkaa, jolla oli muista poikkeavat kummikäytännöt. Yleensä kastetta oli todistamassa neljä henkilöä, kaksi miestä ja kaksi naista.⁹¹⁴ Aina kyse ei kuitenkaan ollut kahdesta pariskunnasta.⁹¹⁵ Käsityöläislasten

⁹⁰⁸ Piilahti 2007, 256–258, 264; Piilahti 2012a, 221.

⁹⁰⁹ Similä 1939, 176; Bringéus 1971, 68; Fagerlund 1999, 220; Fagerlund 2000, 354; Piilahti 2007, 239. Erityisesti Fagerlund korostaa naispuolisten kummien ominaisuuksien tärkeyttä.

⁹¹⁰ Katso Bringéus 1971, 68.

⁹¹¹ Lempiäinen 1965, 185–187; Bringéus 1971, 68–69; Fagerlund 1999, 220; Piilahti 2007, 238–239.

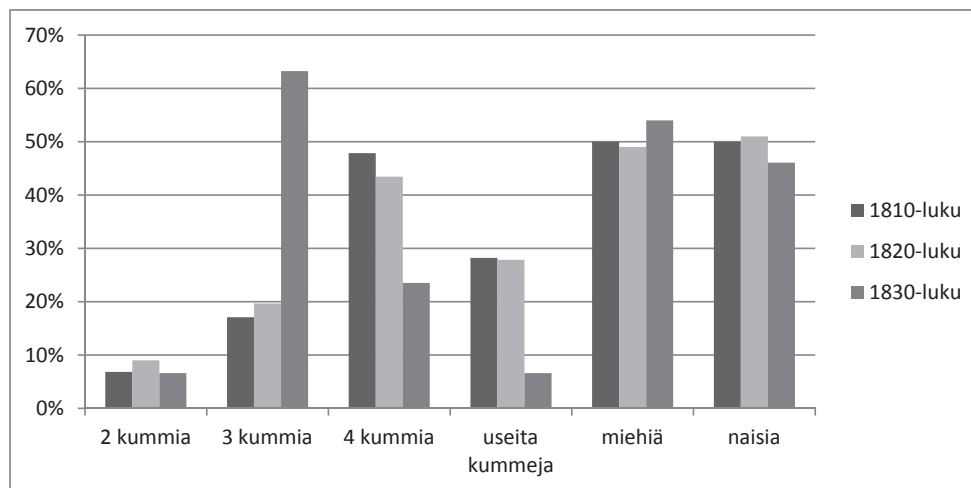
⁹¹² Hollolassa määräystä noudatettiin tarkasti, sillä suurin osa lapsista kastettiin joko heti, syntymän jälkeisenä päivänä tai viimeistään kahden päivän kuluessa. Nopeaa kastetta pidetään taikauskon merkinä, sillä kansanuskon mukaan kastamaton lapsi oli suojaaton. Similä 1939, 176; Ojanen 1966, 57. Tarkemmin lapsen suojaamattomasta ajasta ja siihen liittyvästä kansanperinteestä katso Vilku 1989.

⁹¹³ Esimerkiksi Laakso on todennut, että kummien lukumäärä ei välttämättä osoita yhteiskunnallista asemaa tai arvostusta, sillä ne vaihtelevat paljon eri pitäjien ja eri pappien käytänteiden takia, eikä määrän vaihtelulle ole aina löydettävissä selitystä. Laakso 1974, 140–150. Katso myös Lempiäinen 1965, 179–185; Kotilainen 2012, 309.

⁹¹⁴ Valkealassa oli 1700-luvun ensimmäisellä puoliskolla kummeja joko kolme, jolloin kaksi oli samaa sukupuolta kuin kastettavana oleva lapsi, tai vaihtoehtoisesti neljä, jolloin

kummien lukumäärässä näkyy 1800-luvun alkupuolella muutos, kuten kuvios-
ta II:10 käy ilmi. Erityisesti 1810-luvulla oli yleistä pyytää lapsen kummiksi nel-
jää henkilöä. Lisäksi neljänneksellä vastasyntyneistä oli vielä useampi kummi.
Sen sijaan 1830-luvulla käsityöläisten lapsille valittiin tavallisesti enää kolme
kummiä. Kummeina oli yleensä sekä miehiä että naisia, vaikka oli mahdollista,
että lapsen kaikki kummit olivat naisia. Tällöin oli usein kyse aviottomasta lap-
sesta.⁹¹⁶ Lapsella ei sen sijaan voinut olla yksinomaan mieskummeja, koska vain
naiset saattoivat olla sylikummeja. Lapsen äiti ei ennen kirkottamista voinut itse
osallistua kastetilaisuuteen.⁹¹⁷ 1810- ja 1820-luvulla kummeina oli lähes yhtä
paljon miehiä sekä naisia, mutta siirtyminen kolmen kummin järjestelmään
kasvatti miespuolisten kummien osuutta jonkin verran.

KUVIO II:10 Käsityöläislasten kummien määrä ja sukupuolijakauma Hollolassa 1810–1839

Lähde: Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 1810–1839

kummeina oli yleensä kaksi miestä ja kaksi naista. Piilahti 2007, 241. Hämeenlinnan seu-
dulla kummeja oli 1800-luvun alussa yleensä neljä tai viisi, usein kaksi avioparia ja renki
tai piika. Ojala 1966, 59.

⁹¹⁵ Kahden miehen ja kahden naisen merkitseminen pareittain ei aina tarkoittanut pariskun-
taa, mutta kun heistä on käytetty merkintää ”ja vaimonsa” (*med hustru*), on mahdollista
todeta kummien olleen aviopari. Tutkimuskirjallisuudessa kahden naisen ja kahden mie-
hen muodostamaa kummiryhmää on usein pidetty kahtena pariskuntana. Käsityöläisten
kohdalla olen havainnut, että usein kummeina olivat käsityöläinen ja talonpoikaisryh-
mään kuuluva nainen, ei käsityöläisen vaimo. Myös Piilahti on todennut avioparien
esiintymisen saman lapsen kastetodistajina olleen harvinaista. Lempiäinen 1965, 188; Pii-
lahti 2007, 242.

⁹¹⁶ Esimerkiksi Solveig Fagerlundilla, jonka tutkimusalueen kummeista yli puolet oli naisia,
on tutkimusmateriaalissa 80 lasta, joilla ei ollut lainkaan miespuoleisia kummeja. Näistä
kolmanneksessa oli kyse aviottoman lapsen kummeista. Fagerlund 1999, 221; Fagerlund
2000, 348–349.

⁹¹⁷ Asikkalassa syli- eli äitekummi piteli lasta kastetilaisuudessa. Kummina toiminut nainen
ei saanut kuitenkaan olla raskaana. Similä 1939, 176. Katso myös Bringéus 1971, 67; Fager-
lund 2000, 348.

Toisinaan kummien suuri lukumäärä johtui siitä, että pappi oli merkinnyt kahdelle, joskus jopa kolmelle samana päivänä kastetulle lapselle yhteiset kummit, jolloin kummien määrä moninkertaistui.⁹¹⁸ Usean lapsen yhteiskummit oli mahdollisesti valittu tilannekohtaisesti ja he olivat esimerkiksi kirkonpalvelijoita, jotka olivat kastetilaisuudessa paikalla.⁹¹⁹ Myös kaksosille merkittiin lähes poikkeuksetta yhteiset kummit.⁹²⁰ Tämä viittaa siihen, että pyyntö ryhtyä kummiksi olisi mahdollisesti tehty jo ennen syntymää. Samaan suuntaa osoittaa myös se, että lapsen sukupuolella ei näytä olleen merkitystä kummien lukumäärälle tai sukupuolelle.⁹²¹

Käsityölläiset kummeina

Käsityölläiset toimivat lukumääräänsä nähden melko usein kummeina, sillä karkeasti arvioiden vuosittaisesta yli 200 kastetusta lapsesta lähes 20:llä oli käsityölläiskummi, kun käsityölläisten osuus koko väestöstä oli 1–2 prosentin luokkaa.⁹²² Vastaavasti käsityölläisperheille syntyi vuosittain tavallisesti 10–15 lasta.⁹²³ Suhteellisesti tarkasteltuna noin kahdeksalla prosentilla Hollolassa kastetuista lapsista oli yksi tai useampi käsityölläistaustainen kummi.⁹²⁴ (TAULUKKO II:11)

Kummeiksi ei pyydetty ainoastaan käsityölläismestareita, vaan myös muut perheenjäsenet toimivat kummeina joko yhdessä perheenpään kanssa tai itsenäisesti. Jopa oppipoikia saatettiin pyytää kastetodistajiksi.⁹²⁵ Erityisesti käsityölläisten vaimot näyttäytyvät itsenäisinä toimijoina, koska heitä oli pyydetty kummeiksi ilman miehiään. Tämän voidaan toisaalta tulkita olleen merkki sosiaalisten kontaktien hajauttamisesta ja naisten erityisestä välittäjäasemasta, ku-

⁹¹⁸ Esimerkiksi 9.9.1821 kastettiin kahden talonpojan ja yhden torpparin lapset ja heille merkittiin yhteiset kummit. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 9.9.1821. Oliko kaikille lapsilla todellakin tarkoitus antaa yhteiset kummit, vai oliko heidät vain merkitty yhteisiksi, on kuitenkin epävarmaa. Toisinaan kummien joukosta voidaan erottaa kylien perusteella eri ryhmiä, mutta aina tällaista jaottelua ei ole mahdollista tehdä.

⁹¹⁹ Tilaisuudessa saattoivat olla paikalla myös ne henkilöt, joiden lapsi oli kasteella samana päivänä tai pariskunta, joka oli hakemassa kuulutuksia. Piilahti 2007, 259–258, 264. Myös Hollolasta löytyy viitteitä vastaavasta käytännöstä.

⁹²⁰ Esimerkiksi seppä Bergströmin kaksoset Johan Gustaf ja Elisabeth saivat yhteiset kummit. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 24.6.1832. Vertaa Kotilainen, jonka mukaan kaksosilla saattoi olla eri kummit tai Lempiäinen, jonka tutkimuksessa kaksosilla oli kummeja kaksinkertainen määrä tai toisella enemmän kummeja kuin toisella. Lempiäinen 1965, 179–180; Kotilainen 2008, 137.

⁹²¹ Alfani & Gourdon 2012b, 20; Keskinen 2012, 120. Vertaa kuitenkin Piilahti 2012b, 58.

⁹²² Vuosien 1810–1840 aikana on Hollolan syntyneiden luetteloon merkitty kummeja noin 7000 lapselle.

⁹²³ Olen laskenut lukuun syntyneiden luettelosta ne lapset, joiden isä on merkitty käsityölläiseksi tai tunnistettu muuten käsityölläiseksi. Se ei kuitenkaan kerro todellista käsityölläisten lasten lukumäärää, sillä osa lapsista puuttuu syntyneiden ja kastettujen luettelosta.

⁹²⁴ Tämä tarkoittaa sitä, että kummista on kastettujen luettelossa käytetty käsityölläismerkintää tai olen tunnistanut hänet muuten käsityölläiseksi, sillä kummeille ei ole aina merkitty nimen lisäksi mitään muuta titteliä tai arvoa. Käsityölläiskummien lukumäärä kertoo siis kummien vähimmäismäärän, sillä varsinkin epävirallisilta käsityölläisiltä ammattinimike saattoi jäädä pois tai se oli jokin muu kuin käsityöhön viittaava.

⁹²⁵ Katso myös Keskinen 2012, 138.

ten Keskinen on todennut naisten roolista Porin porvaristossa.⁹²⁶ Voidaan myös pohtia naisten ominaisuuksien merkitystä kummivalinnoissa, sillä eikö sukupuolella ja naiseudella ollut tärkeä asemansa lapsia ja perhekeskeisyyttä korostavassa seremoniassa. Lisäksi nuorilla naisilla näyttää olleen oma erityinen roolinsa, johon palaan tarkemmin seuraavassa luvussa.

TAULUKKO II:11 Kastetut lapset ja näiden käsityöläskummit Hollolassa viiden vuoden tarkasteluvälillä 1810–1840

	a	b	c	d	e	f
1810 *	241	6	8	8	5	3
1815	258	18	13	23	16	7
1820	215	22	11	26	17	9
1825	235	24	15	31	23	8
1830	258	36	12	43	33	10
1835	195	13	13	15	11	4
1840	239	30	11	39	30	9
keskim.	234,4	21,3	11,9	26,4	19,3	7,1

* 1810-luvun alussa kastettujen luettelosta löytyy kummien asemaa kuvaavia nimikkeitä harvoin, mutta ne yleistyvät vuosikymmenen kuluessa. Tämä näkyy taulukossa vuoden 1810 luvuissa, sillä vain muutama ihminen on ollut mahdollista tunnistaa käsityöläiseksi pelkän nimen perusteella.

- a. kaikki kastetut lapset
 b. lapset, joilla käsityöläistaustainen kummi
 c. käsityöläisten lapset
 d. kaikki käsityöläistaustaiset kummit
 e. näistä varsinaisia käsityöläisiä
 f. muut kummeina toimineet käsityöläisperheen jäsenet, joista pääosa naisia tai tyttäriä

Lähde: Hollolan seurakunta, syntyneet ja kastetut 1810–1840

On myös syytä muistaa, että oli miehiä, joita ei koskaan pyydetty kummeiksi, vaikka heidän vaimonsa toimivat kastetodistajina. Oliko mies tällöin edustettuna vaimonsa kautta vai olivatko vaimon ominaisuudet tärkeämpiä? Kun taas leskivaimoja haluttiin kummeiksi, olivatko he tällöin myös miestensä edustajia? Esimerkkinä leskistä on Eva Willberg, jota oli suutarimiehensä kuoleman jälkeen pyydetty kummiksi kolmesti. Hän oli myös toiminut itsenäisenä kummina miehen vielä eläessä. Pariskunnalla oli lisäksi yhteisiä kummilapsia.⁹²⁷ Kaiken

⁹²⁶ Keskinen 2012, 129–135, 154. Perhekunnittaista tarkastelua kannattaa myös Marttila. Marttila 2010. Vertaa kummijärjestelmää ruotsalaisessa Uumajan kaupungissa tutkineeseen Ericssoniin, joka on jättänyt tutkimusmateriaalistaan kaikki naiset pois. Ericsson 2000, 276.

⁹²⁷ Eva Willberg toimi miehensä kuoleman jälkeen Tennilässä ja sen naapurikylässä Voistiossa torpparin, talonpojan ja syytinkiläismiehen lasten kummina (3.4.1832, 2.11.1836 ja 12.10.1837). Eva oli talonpojan tytär Voistiosta ja vaikka hänen miehensä oli kotoisin naapuripitäjästä Kärkölästä, vaimon sosiaaliset verkostot olivat paikallisia. Pariskunnan kummilasten määrään on voinut vaikuttaa se seikka, ettei heillä ollut omia lapsia. Heillä oli kaksi yhteistä kummilasta (21.1.1823, 7.6.1824). Miehellä oli tämän lisäksi kolme (8.4.1822, 14.2.1823, 31.10.1824) ja vaimolla yksi kummilapsi (26.2.1826). Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelo 1810–1840.

kaikkiaan kolmannes käsityöläisiin kuuluneista kummeista oli muita kuin itse mestareita.

Lukumääräisesti eniten kummeiksi pyydettiin seppiä, sillä toisinaan jopa puolet saman vuoden aikana kastetodistajina toimineista käsityöläisistä oli seppiä. (TAULUKKO II:12) Seppien suosio kummeina näkyy myös siinä, että suurimmalla osalla sepistä oli kummilapsia ja vain kolmasosa ei esiinny kummeina. Tämä kertoo seppien tärkeydestä ja arvostuksesta; kummisuhteen perustana saattoi toimia ammatillisesti luottamuksellinen suhde. Joillakin sepillä oli runsaasti kummilapsia.⁹²⁸ Esimerkiksi Viitailassa työskennellyt Johan Sarlund oli valittu 18 kertaa kummiksi. Sarlund ei ollut syntyperäinen hollolalainen, mutta tällä ei näytä olleen merkitystä. Sarlundilla ei myöskään ollut omia lapsia, mutta hänellä oli virkaveljiinsä nähden poikkeuksellisen paljon oppipoikia.⁹²⁹

TAULUKKO II:12 Hollolalaisten käsityöläisten kummilasten vanhempien status 1810–1840

	a	b	c	d	e	f	g	N
sepät	0	173	20	85	45	6	24	353
räättäli	2	36	9	37	28	2	15	129
suutarit	4	52	19	30	25	2	10	142
erikoiskäsit.	5	40	36	31	14	0	17	143
yhteensä	11	301	84	183	112	10	66	767

a. säätyläistö

c. käsityöläinen

d. itsellinen (muonatorppari, renki)

g. aviottomat

b. talonpoika

d. vuokratilajelijät (lamput, torpparit)

f. ei tietoa

Lähde: Hollolan seurakunta, syntyneet ja kastetut 1810–1840

Seppien ohella erikoiskäsityöläisiä, kuten nahkureita, värjäreitä ja puuseppiä suosittiin kummeina. Olipa joukossa kaksi hatuntekijää sekä lasimestaria, kultaseppä ja kultasepän kisälli. Erikoiskäsityöläisiä oli kuitenkin kummeina selvästi vähemmän kuin seppiä. Suurimmalla osalla erikoiskäsityöläisistä oli kummilapsia, vaikka he olivat yleensä kotoisin Hollolan ulkopuolelta ja osa heistä vietti paikkakunnalla vain vähän aikaa. Heidän suosioonsa kummeina vaikutti erityisesti se, että erikoiskäsityöläiset valitsivat usein kumminsa joukostaan. Kirkonkylällä työskennellyt nahkuri Gustaf Helenius oli kummina kolmelletoista lapselle, joista kolme oli käsityöläisten jälkeläisiä. Nahkuri ei ollut kotoisin Hollolasta ja lisäksi hän oli saanut oppinsa Hämeenlinnan kaupungissa. Ulkopaikkakuntalainen syntyperä ei siis ollut kummiutta estävä tekijä, vaan kummeja valittiin myös muualta tulleista käsityöläisistä. He olivat joko ehtineet integroitua yhteisöön tai heidän statuksensa käsityöläisinä tarkoitti,

⁹²⁸ Kummilasten lukumäärä kuitenkin vaihteli. Yleensä sepillä oli 2–4 kummilasta, mutta joillakin oli jopa yli kymmenen, enimmillään lähes 20 kummilasta. Katso myös Fagerlund 1999, 224; Fagerlund 2000, 350.

⁹²⁹ Sarlund nai edeltäjänsä lesken, jolla oli aikaisemmasta avioliitosta kaksi lasta, Gustaf ja Eva.

ettei heidän syntymäpaikkakunnallaan ollut merkitystä.⁹³⁰ Edellä mainittuun Sarlundiin verrattuna hänellä ei ollut juuri lainkaan oppipoikia ja lisäksi hänellä oli suuri perhe.

Seppien ja erikoiskäsityöläisten jälkeen kolmanneksi suurin kummeina toiminut käsityöläisryhmä olivat suutarit. On yllättävää, että käsityöläisten sisäisessä hierarkiassa arvostetumpina pidettyjä räätäleitä oli kummeina vähemmän kuin suutareita.⁹³¹ Toinen, merkittävämpi seikka oli se, että yli puolella suutareista oli kummilapsia, kun räätäleillä tilanne oli toisinpäin, heistä alle puolet oli kummeja. Esimerkiksi suutari Michel Stellenbergiä oli pyydetty jo oppipoika-aikanaan kahdesti mestarinsa Carl Gustaf Gröndahlin poikien kummiksi.⁹³² Myöhemmin Stellenberg, joka oli syntyperäinen hollolalainen ja asui pitäjässä koko ikänsä, sai viisi kummilasta lisää. Sarlundin tavoin hänelläkin oli paljon oppipoikia, mutta ei lainkaan lapsia, sillä hän meni naimisiin vasta yli 40-vuotiaana suutarin samanikäisen tyttären kanssa.⁹³³ Esimerkkien perusteella kummilapsia näyttää olleen erityisen paljon lapsettomilla pariskunnilla, vaikka esimerkiksi nahkuri Heleniuksella oli paljon niin lapsia kuin kummilapsiakin. Ei ole toisaalta perusteltua myöskään väittää, että kummilapsia olisi ollut paljon suurlapsisissa perheissä - olettaen siis vastavuoroisuuden periaatteen tuoneen useita pyyntöjä ryhtyä kummeiksi. Verkostoitumisen kannalta lapsettomien pariskuntien kummisuhteet olivat kuitenkin yksipuolisia, heitä pyydettiin kummeiksi.⁹³⁴

Ketkä sitten pyysivät käsityöläisiä lastensa kummeiksi? Käsityöläisillä ei näytä olleen juuri lainkaan niin sanottuja yläluokkaisia kummilapsia, kuten pappien, kartanonomistajien tai virkamiesten lapsia. Tämän ryhmän kummikäytänteet poikkesivat muusta maaseudun väestöstä, sillä heillä kummit olivat lähes poikkeuksetta samasta yhteiskunnallisesta ryhmästä kuin vanhemmat.⁹³⁵ Erään poikkeuksen muodosti kirkkovahti Anders Sigell, joka oli pyytänyt lapsiensa kummeiksi suutarin ja puusepän sekä toimi vastavuoroisesti heidän lastensa kummeina. Kyseisessä suvussa oli muitakin kytköksiä käsityöläisiin, sillä

⁹³⁰ Kummeina ei suosittu muualla asuvia henkilöitä, sillä vuosittain pitäjän ulkopuolisten kummien määrä oli vähäinen, alle 11. Hollolan ulkopuolella asuvia käsityöläiskummeja oli alle 20, näistä puolet seppiä.

⁹³¹ Veikko Laakso sai tutkimuksessaan päinvastaisen tuloksen. Hänen mukaansa räätälit näyttävät olleen kummisuhteiden perusteella suutarien yläpuolella. Laakso 1974, 154–155. Hollolassa tosin työskenteli enemmän suutareita kuin räätäleitä.

⁹³² Gröndahlilla oli kaksi poikaa, joiden molempien kummeiksi pyydettiin Stellenberg. Tilanne oli poikkeuksellinen, sillä Hollolasta on tiedossa vain yksi toinen esimerkki, jossa oppipoika toimi mestarinsa lapsen kummina. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 5.7.1820, 1.1.1822, 10.3.1823.

⁹³³ Stellenbergin vaimo Ulrika Landsroth työskenteli monissa taloissa piikana tai taloudenhoitajana ennen avioliittoaan suutarin kanssa. Myös Ulrikalla oli useita kummilapsia, itse asiassa enemmän kuin tulevalle miehelle, sillä hänet oli pyydetty yhdentoista lapsen kummiksi.

⁹³⁴ Katso Keskinen 2012, 147.

⁹³⁵ Ryhmän kummikäytänteet poikkesivat myös kasteen ajankohdassa: lasta ei välttämättä kastettu heti, vaan jopa 8 päivän jälkeen. Näin kummeja saatettiin kutsua kokoon kauempaa tai käytetään sijaisia kaukaisten vieraiden tilalla. Lisäksi kummien lukumäärä oli toisinaan hyvin suuri. Katso Lempiäinen 1965, 193–194; Häggman 1994, 108–109; Piilahti 2007, 258–259.

Sigellin sisko oli mennyt naimisiin paikkakuntalaisen räätälin kanssa.⁹³⁶ Lisäksi Sigelliä, hänen lastensa kummeja ja kummilapsiaan yhdisti naapuruus, sillä he kaikki asuivat kirkonkylällä.

Enimmäkseen käsityöläiset toimivat talonpoikien sekä heidän poikiensa ja vävyjensä lasten kummeina.⁹³⁷ Tähän luokkaan kuuluivat myös rusthollarit, talonpoikien yläluokka. Ilmeinen syy talonpoikien suureen osuuteen on, että talonpojat perheineen olivat vielä maaseutuväestön suurin ryhmä ja heille syntyi eniten lapsia. Toisaalta erityisesti seppien ja talonpoikien yhteys tulee muutoinkin selvästi näkyviin, sillä suurin osa seppien kummilapsista oli talonpoikaista syntyperää. Talonpoikien ja seppien keskinäinen kanssakäyminen ulottui siis luottamuksellisiin kummisuhteisiin. Esimerkiksi seppä Sarlundin kummilapsista neljätoista (yhdeksän poikaa ja viisi tyttöä), eli suurin osa, oli talonpoikaista syntyperää.⁹³⁸ Myös suutareilla näyttää olleen talonpoikaisia kummilapsia enemmän kuin räätäleillä tai erikoiskäsityöläisillä. Erot ovat tosin hyvin pieniä, sillä näiden ryhmien kohdalla puhutaan vain muutamasta kummilapsista vuosittain.⁹³⁹

Seuraavaksi suurin ryhmä, joka valitsi lapsilleen käsityöläiskummeja, käsitte alueella asuneet vuokraviljelijät. Torpparien lisäksi tähän joukkoon lukeutuivat lampuodit ja muut viljelmien vuokraajat. Vuokraviljelijöiden lasten kummeissa kaikki neljä käsityöläisryhmää olivat edustettuina, mutta eniten kummilapsia oli sepillä. Myös räätälit olivat tärkeässä osassa, sillä heillä oli kummilapsina vuokraviljelijöiden lapsia enemmän kuin talonpoikien jälkeläisiä. Torpparien lasten osuutta käsityöläisten kummilapsina selittää osaltaan se, että sosiaaliselta statukseltaan käsityöläiset olivat lähellä torppareita, joten oli helpompaa pyytää kummiksi käsityöläistä kuin talonpoikaa.⁹⁴⁰ Lisäksi useat käsityöläiset olivat käsityöammattinsa ohella torppareita tai siirtyivät myöhemmin torppareiksi.

Käsityöläiset toimivat myös maattoman työväestön, eli renkien, itsellisten ja muonatorpparien lasten kummeina. Parhaiten edustettuna olivat edelleen sepät, vaikka räätäleillä ja suutareilla olikin lukumääräänsä suhteutettuna paljon itselliluokkaan kuuluvia kummilapsia. Lisäksi käsityöläiset saattoivat hyväksyä kummipyynnön aviottomalta äidiltä.⁹⁴¹ Pelkoa syntyvästä huoltosuhteesta ei siis ollut tai tämä ei estänyt käsityöläistä toimimasta isättömälle lapsel-

⁹³⁶ Sigellin suku toimi Hollolassa kirkkovahteina eli suntioina vuosikymmeniä. Anders Sigell ei toiminut lankonsa, räätäli Carl Gustaf Lindforsin lasten kummeina, koska räätäleillä ei ollut lapsia. Toisaalta Lindforsilla oli paljon kummilapsia, peräti kymmenen.

⁹³⁷ He ovat lähteissä saaneet nimikkeen *bonde*, tai lyhenteen *bs*, sekä tarvittaessa jonkun tarkentavan lisämääreen kuten *son* tai *måg*.

⁹³⁸ Lisäksi yksi lapsi oli torpparin, toinen rengin ja kolmas aviotonta syntyperää.

⁹³⁹ Vertaa Laakso 1974, 156–158.

⁹⁴⁰ Veikko Laakso on määrittänyt käsityöläiset välittäväksi luokaksi talonpoikien ja maaseudun alempien sosiaaliryhmien välille. Tämä asema johtui osittain käsityöläisten kummisuhteista. Laakso 1974, 161. Katso myös Farcy 1984, 235.

⁹⁴¹ Veikko Laakso kirjoittaa käsityöläisten ennakkoluulottomuudesta. Hän tosin pohtii myös sitä, pyydettiinkö maineestaan tarkkaa käsityöläistä laisinkaan aviottoman lapsen kummiksi. Laakso 1974, 158.

le kummina.⁹⁴² Esimerkiksi nahkuri Helenius oli kotikylänsä torpparin tyttären aviottoman lapsen kummina.⁹⁴³ Erityisesti käsityöläisten vaimoja tapaa aviottomien lasten kummeina, kuten vuonna 1837, jolloin verkakankurin puoliso Ulrika Wilhelmina Wikström oli erään piian aviottoman tyttären kummina yhdessä toisen piian kanssa.⁹⁴⁴ Kuten todettua, toisinaan aviottoman lapsen kaikki kummit saattoivat olla naisia, joten voidaan olettaa kummien tulleen äidin ja äidinpuoleisen suvun verkostoista. Lisäksi näiden kummien sosiaalinen asema saattoi olla alhaisempi kuin aviolaisten kummien status.⁹⁴⁵

Kummius näyttää olleen maantieteellisesti hyvin paikallinen ilmiö, sillä usein kummit valittiin lapsen kotikylästä.⁹⁴⁶ Tavallisesti ulkopaikkakuntalaisen kummin taustalla oli jonkinasteinen sukulaisuus. Esimerkiksi suutari Anders Sirenin tyttären kummeista yksi oli naapuripitäjästä Koskelta, mutta hän oli Andersin sisar Maria Sofia, jonka kaimaksi lapsi kastettiin.⁹⁴⁷ Jos kummit eivät olleet samasta kylästä, olivat he usein läheisestä naapurikylästä, eli edelleen samasta elinpiiristä. Näin ollen kummit olivat lapsen lähipiiristä, jos eivät sukua niin naapureita tai ystäviä, joten heidän oletettiin olevan lapsen elämässä konkreettisesti läsnä.⁹⁴⁸

Käsityöläisille, varsinkin räätäleille ja suutareille, olisi voinut olettaa muodostuneen liikkuvan elämäntavan ja laajan asiakaspiirin ansiosta kummissuhteita kotikylän ulkopuolelle. Merkkejä työsuhteiden laajenemisesta kummissuhteiksi muualla kuin kotikylässä on kuitenkin vähän. Toiskyläläisen kummin taustalta löytyvät yleensä muut kuin ammatinharjoitukseen liittyneet syyt. Esimerkiksi Herralan kylän suutari Stellenbergin kummiverkostot juontuivat hänen asuinkylästään ja oppivuosistaan.⁹⁴⁹ Toisena esimerkkinä voidaan maini-

⁹⁴² Hollolassa niistä 20 käsityöläisestä, joilla oli vähintään viisi kummilasta, puolella oli myös aviottomia kummilapsia.

⁹⁴³ Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 14.2.1826.

⁹⁴⁴ Hänet on merkitty luetteloon nahkurin vaimoksi, vaikka hänen miehensä oli todellisudessa verkakankuri. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 30.7.1837.

⁹⁴⁵ Aviottomia lapsia syntyi jo varsin paljon, esimerkiksi 1830-luvulla syntyneistä lapsista 6,6 prosenttia oli aviottomia. Useina vuosina aviottomia lapsia syntyi enemmän kuin käsityöläisperheiden lapsia. Aviottomien lasten kummien status oli riippuvainen äidin asemasta, sillä talon tyttäreillä oli paremmat mahdollisuudet hankkia kummeja kuin palveluspiialla. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1840. Aviottomien lasten lukumäärästä Hollolassa ja Päijät-Hämeessä katso Turpeinen 1982, 116, 120.

⁹⁴⁶ Pappi saattoi merkitä kasteluetteloon kaikkien olleen samasta kylästä. *Alla från* + kylämerkintä oli yleinen vuosina 1824–1827, jolloin lähes puolella lapsista oli merkintä siitä, että kaikki kummit olivat samasta kylästä. Myöhemmin fraasi jäi vähemmälle käytölle. Oliko kyse todella siitä, että kummit olivat samasta kylästä, on kuitenkin toinen asia, sillä varsinkaan käsityöläisten kohdalla kylämerkinnät eivät aina pitäneet paikkaansa.

⁹⁴⁷ Suutarin tyttären kaksi muuta kummiä olivat talonpoikia ja kolmas talonpoijan tytär. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 30.10.1826.

⁹⁴⁸ Myös Piilahti on todennut suurimmaksi kummiryhmäksi ruokakunnan ulkopuoliset kotikyläläiset. Piilahti 2007, 244.

⁹⁴⁹ Stellenberg oli ollut opissa Uskilassa ja asunut lähellä pappilaa, josta hänen kolmas kummipoikansa, puusepän poika oli kotoisin. Varsinaisen työuransa Stellenberg teki eteläisessä Hollolassa asuen Herralassa, joka oli hänen vanha kotikylänsä. Käytännössä hänen kummipoikansa (myös kaksi oppimestarin poikaa) asuivat yli 20 kilometrin mittaisen, vaikeakulkuisen taipaleen takana, sillä Herralaan ei vielä tuolloin mennyt maantietä. Hän tosin saattoi nähdä kummipoikiaan kirkkomatkan yhteydessä. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 6.2.1828.

ta kirkonkylällä asunut seppä Erik Lampen, jonka esikoisen kummi oli Viitailan kylässä asunut seppä Henrik Pettersson Lampen. Heitä yhdisti pikemminkin sama oppimestari kuin sukulaisuus tai naapuruus, eivätkä he nimestä huolimatta olleet tunnetusti sukua keskenään. Ja vaikka Erik valitsi esikoisensa kummiksi entuudestaan tuntemansa sepän, seuraavien lasten kummit löytyivät jo naapurustosta.⁹⁵⁰

Kummisuhteet saattoivat jäädä pintapuolisiksi tai lyhytaikaisiksi jo suuresta lapsikuolleisuudesta johtuen. Lisäksi osalla kummeista oli paljon kummilapsia, joten aina kanssakäyminen ei voinut muodostua kovin tiiviiksi.⁹⁵¹ Käsi-työläisille osa kummisuhteista jäi lyhytaikaiseksi sen takia, että osa viipyi Hollolassa vain lyhyen aikaa. Esimerkiksi Uskilan kylässä neljä vuotta asunutta seppä Michel Martinia pyydettiin lyhyen ajan sisällä kolmesti kummiksi, vaikka hän oli vasta vähän aikaisemmin muuttanut Hollolaan. Oli epätavallista päätyä kummiksi pian uudelle paikkakunnalle saapumisen jälkeen. Martinin valinnan tekee erikoiseksi myös se, että hän ei ollut maineeltaan aivan nuhteeton, vaan hänet oli tuomittu avioliiton ulkopuolisesta suhteesta.⁹⁵² Näin ainakin papit tiesivät tahran poikamiehenä eläneen Martinin maineessa. Tämä ei näyttänyt haittaavan lasten vanhempia, vaikka Martinin kummilasten vanhempien status ei ollut kovin korkea. Seppä oli sotilaan ja myöhemmin kultaseppä-nimikkeen käyttöönsä ottaneen miehen, hevosenkengittäjän ja rengin lasten kummi.⁹⁵³

Vastavuoroisesti paikkakuntaa vaihtaneiden käsityöläisten lapsien kummit jäivät Hollolaan, sillä kummit valittiin kulloisenkin asuinpaikan mukaan. Käsi-työläiset eivät siis hankkineet kummeja entisistä kotikylistä, vaan kummi-valinnoilla sitouduttiin uuteen ympäristöön.⁹⁵⁴ Esimerkiksi Nastolasta kotoisin olleen, mutta Heinlamin kylään muuttaneen seppä Michel Areniuksen Hollolassa syntyneiden kolmen lapsen kummit olivat kaikki hollolalaisia. Kahdeksan Hollolassa vietetyn vuoden jälkeen perhe palasi takaisin Nastolaan.⁹⁵⁵ Katkesiko lasten suhde kummeihin, on toinen asia, sillä ainakin Areniuksen tapauksessa perhe muutti vain naapuripitäjään, eikä välimatka ollut kovin pitkä. Areniukselta ei jäänyt omia kummilapsia Hollolaan, sillä häntä ei valittu yhdenkään hollolalaislapsen kummiksi. Hollolassa vain vähän aikaa asuneet käsityöläiset eivät välttämättä ehtineet muodostaa tarpeeksi vahvoja siteitä paikal-

⁹⁵⁰ Molemmat miehet olivat saaneet koulutuksensa ja asuneet Lammilla, kuten sukunimestä Lampen voi huomata. Erik Eriksson oli sepän poika ja Henrik oli todennäköisesti ollut Erikin isän tai isoisän opissa. Lisäksi he kuuluivat eri ikäluokkaan, sillä Henrik oli tullut Viitailan kylään jo 1800-luvun alussa, Erik puolestaan muutti kirkonkylään vuonna 1821, jolloin hän meni naimisiin paikallisen sepän tyttären kanssa.

⁹⁵¹ Keskinen 2012, 137; Piilahti 2012, 225.

⁹⁵² Hollolan rippikirja, kuten myös Martinin muuttokirja sisältävät tiedon entisessä kotipitäjässä saadusta tuomiosta. Michel Henriksson Martin tuli Hollolaan vuonna 1824 Hauholta ja lähti vuonna 1828 Kuhmalahdelle. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1819–1829; Hollolaan saapuneet muuttoasiakirjat 1824.

⁹⁵³ Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 27.3.1825, 5.2.1826, 5.9.1826.

⁹⁵⁴ Vertaa Alfani & Gourdon 2012a, 1011; Alfani & Gourdon 2012b, 25.

⁹⁵⁵ Vuonna 1823 syntyneellä lapsella oli yhteiset todistajat erään toisen lapsen kanssa. Vuonna 1825 ei mainita kummien kylää, mutta sukunimistä päätellen kaikki olivat Heinlammilta. Vuonna 1827 luetteloon on merkitty kaikkien kummien olleen samasta kylästä, Heinlammilta. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 19.3.1823, 6.1.1825 ja 20.10.1827.

lisväestöön tullakseen valituksi kummeiksi, sillä vain kolmasosalla Hollolassa alle kymmenen vuotta asuneista käsityöläisistä oli paikkakuntalainen kummilapsi.

Käsityöläislasten kummit

Suurimmalla osalla käsityöläisten lapsista vähintään yksi kummeista oli talonpoikainen. Kaikkien kummien ei täytynyt olla samasta yhteiskuntaryhmästä, sillä lapsella saattoi olla kummina sekä talonpoika että torppari, joista ensimmäiseksi kirjattiin sosiaalisessa hierarkiassa ylempänä ollut talonpoika.⁹⁵⁶ Kummien lukuisuus mahdollisti sen, että muuntelemalla kummikombinaatioita voitiin samanaikaisesti pyrkiä useisiin erilaisiin tarkoitukseen. Osa kummeista oli valittu asemansa perusteella statuskummeiksi, osa oli naapurikummeja, eräät kummisuhteista taas perustuivat ystävyyteen ja toiset asiakkuuteen.

TAULUKKO II:13 Hollolalaisten käsityöläislasten kummit 1810–1840

	a	b	c	d	e	f *	N
sepät	28	230	32	30	26	155	501
räätäli	19	140	11	7	20	103	300
suutarit	36	162	19	21	33	109	380
erikoiskäsit.	81	44	27	10	8	41	211
yhteensä	164	576	89	68	87	408	1392

* Näistä suuri osa oli naisia, joista käytettiin nimikettä vaimo, mutta ei merkitty kenen vaimosta oli kyse.

a. säätyläistö

b. talonpojat

c. käsityöläinen

d. vuokraviljelijät (lampuodit, torpparit)

e. itsellinen (muonatorpparit, rengit, piijat)

f. ei tietoa

Lähde: Hollolan seurakunta, syntyneet ja kastetut 1810–1840

Varsinkin seppien ja talonpoikien kummiverkosto näyttää vahvalta, mutta myös räätäleillä ja suutareilla osa kummeista oli tavallisesti talonpoikaistaustaisia.⁹⁵⁷ Erikoiskäsityöläiset jäivät traditiosta hivenen syrjään. (TAULUKKO II:13) Esimerkiksi seppien ja talonpoikien suhteista voidaan ottaa seppä Anders Göösin ainoan lapsen, Carolinan kummit. Göös oli pyytänyt samassa kylässä asunutta talonpoika Johan Pekaraa (Piekkari) vaimoineen sekä Josef Äijälää tyttärensä Lena Caisan kanssa lapsensa kummeiksi. Kaikki kummit olivat talonpoikaisia, sillä Äijälä oli eräs kylän kantataloista.⁹⁵⁸ Göös sitoi kummivalinnoillaan perheensä osaksi paikallista kyläyhteisöä ja asiakkaitaan. Tähän on saattanut olla tarvetta, sillä Göös ja hänen vaimonsa olivat muuttaneet Hollolaan Hauholta. Kyläyhteisöön sopeutuminen näyttää onnistuneen, sillä myöhemmin heidän tyttärensä meni naimisiin sairakkalalaisen torpparin kanssa.⁹⁵⁹ Lisäksi Göös oli vastavuoroisesti neljän sairakkalalaisen talonpoijan lapsen kummi.

⁹⁵⁶ Vertaa esimerkiksi Lempiäinen 1965, 190.

⁹⁵⁷ Laakso 1974, 152–153.

⁹⁵⁸ Vaikka Josef Äijälälle ei ole merkitty talonpoika-nimitystä, olen tunnistanut hänet sukunimen perusteella isännäksi. Henkilöllisyyden olen tarkistanut myös rippikirjasta. Hollolan seurakunta, rippikirjat 1819–1829.

⁹⁵⁹ Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 8.6.1826. Tosin joitakin ongelmia Gööseillä oli kyläläisten kanssa, sillä toisipaikkakuntalaisina he eivät esimerkiksi tun-

Torppareita oli käsityöläislasten kummeina huomattavasti vähemmän kuin käsityöläisiä torppareiden jälkeläisten kummeina. Tässä suhteessa ei ole siis nähtävissä selvää vastavuoroisuutta - mikä sinänsä ei ole poikkeuksellista - sillä Hollolassa oli mahdollista valita torpparikummeja vain tietyillä alueilla. Torpat olivat keskittyneet erityisesti kartanoiden ympärille, ja kyseisissä paikoissa oli mahdollista muodostaa torppariyhteisö.⁹⁶⁰ Esimerkiksi Kutajoella asuneen seppä Elias Åkerblomin lasten kummeista suurin osa oli saman kylän torppareita. Läheiset suhteet selittyvät osin sillä, että Åkerblom oli itsekin torppari. Hän tosin omisti edelleen sepän työvälineet ja teki niillä sepäntöitä, mutta vuodesta 1836 lähtien häntä nimitettiin virallisissa yhteyksissä pelkästään torppariksi.⁹⁶¹ Hän oli omien kummivalintojensa kautta osa Kutajoen torppariyhteisöä, jossa muutkin torpparit valitsivat lastensa kummit omiensa joukosta.⁹⁶²

Torpparien vähäinen määrä käsityöläislasten kummeina kertoo myös siitä, että kummin tehtävään ei tavallisesti pyydetty alempiarvoisia henkilöitä.⁹⁶³ Erityisesti tämä näkyi renkien ja itsellisten vähäisessä määrässä käsityöläislasten kummien joukossa. Kun tähän ryhmään on luettu myös piiat, kasvaa itselliskummien lukumäärä hieman. Toisaalta piikojen valinta kummeiksi ei välttämättä johtunut niinkään heidän sosiaalisesta statuksestaan, vaan perustui traditioon pyytää kummeiksi tyttöjä tai nuoria naimattomia naisia - piikoja. Määräväänä kriteerinä oli tällöin sukupuoli ja ikä.⁹⁶⁴ Nuorten naisten suosiminen kummivalinnoissa voi perustua heidän rooliinsa tulevana äiteinä. Kyseisten nuorten naisten sosiaalisesta asemasta kertoo kuitenkin se, että tavallisesti he esiintyivät kummiluettelossa viimeisinä. Lisäksi lasten kummeiksi pyydettiin suhteellisen usein säätyläisiksi katsottavia neitejä, koska heistä käytettiin sellaisia nimityksiä kuten *jungfru*, *fröken*, *demoiselle* tai *mamsell*.⁹⁶⁵ Näin ollen yläluokkaisten kastetodistajien lukumäärä selittyy osittain neitien roolilla käsityöläislasten kummeina.⁹⁶⁶ Nuoret naiset olivat osin sukujensa edustajia, mutta myös heidän omia ominaisuuksiaan ja sukupuoltaan voidaan korostaa valintaan vaikuttaneina tekijöinä. Naisilla oli yleisestikin tärkeä asema kummeja valittaessa. Säätyläiskummeihin kuului myös kartanoiden omistajia, joita oli pyydetty alaisensa lasten kummeiksi. Varsinkin erikoiskäsityöläisillä oli maaseudun yläluokkaan kuuluvia kummeja. Myös suutarit hankkivat lapsilleen muita enem-

teneet perinteisiä maanomistussuhteita, vaan syyllistyivät puunkaatoon väärästä paikasta. HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 140.

⁹⁶⁰ Kuusi 1937, 93. Vuonna 1800 yli kymmenen torppaa oli vain Voistiossa, Pyhäniemellä ja Kutajoella, käytännössä kartanoiden tai rusthollien ympärille keskittyneenä.

⁹⁶¹ Myös Åkerblomin vaimon isä ja sisaren mies olivat toimineet Kutajoella sekä seppänä että torpparina. Kummilapsia Åkerblomilla oli vain yksi.

⁹⁶² Toinen esimerkki torppariyhteyksistä on Johan Lampen, Kutajoella sekä Pyhäniemessä asustanut seppä. Hänen kummilapsensa, joita oli lähes kaksikymmentä, olivat pääsääntöisesti torppariperheistä.

⁹⁶³ Esimerkiksi Fagerlund 2000, 352.

⁹⁶⁴ Similä 1939, 176; Fagerlund 1999, 223–224; Fagerlund 2000, 349.

⁹⁶⁵ Heidät voisi luokitella ”tyttökummeiksi” eli ”maiden witnesses” tai ”pigefaddar”, kuten Solveig Fagerlund heitä kutsuu. Fagerlund näkee yläluokkaisen väestönosan kummiksi pyytämisen olleen osa patronus-klientti-järjestelmää. Fagerlund 1999, 221, 225–226; Fagerlund 2000, 349.

⁹⁶⁶ Keskinen 2012, 129–135, 154. Katso myös Piilahti 2006, 243; Alfani & Gourdon 2012b, 15.

män korkeassa asemassa olevia kummeja, toisin kuin esimerkiksi sepät, joille talonpojat olivat merkittävämmässä asemassa.

Käsityöläislasten kummeiksi ei valittu kovinkaan usein käsityöläisiä, sillä heitä oli vain 14 prosenttia käsityöläislasten kummeista.⁹⁶⁷ Käsityöläiset eivät siis muodostaneet tässä mielessä vahvaa ja yhtenäistä yhteisöä. Laakso on esittänyt syyksi käsityöläisten heikkoon sisäiseen kummiverkoston alueella työkentelevien käsityöläisten vähäisen määrän sekä etäisyyden toisistaan.⁹⁶⁸ Tämä ei ole kuitenkaan Hollolassa täysin pitävä selitys, sillä kylät olivat maantieteellisesti lähellä toisiaan, ja sen parin päivän aikana, mitä lasten syntymän ja kastamisen välillä oli, olisi hyvin ehditty pyytää naapurikylässä asuvaa käsityöläistä kummiksi. Seppä Anders Göösin kotikylässä Sairakkalassa ei asunut seppiä tai edes muita käsityöläisiä, mutta noin kolmen kilometrin säteellä sijaitsevilla naapurikylissä Toivolassa, Kastarissa ja Hatsinassa oli jokaisessa oma seppi. Lisäksi kyläyhteisöissä toimi muiden käsityöammattien edustajia. Aika tai etäisyys eivät siis olleet esteenä valinnalle, sillä Anders Göösin liikkuminen kylästä toiseen olisi kesällä 1826 voinut silloisia tie- ja polkuverkostoja pitkin korkeintaan tunnin tai vähän toista. Välimatkat eivät siis käytännössä estäneet käsityöläiskummin valintaa. Käsityöläiskummien vähäistä määrää selittää enemmän se, että kummivalinnoilla ei haluttu solmia läheisempiä suhteita kilpailijoihin, joita naapurikylän sepät edustivat.

Muista poiketen erikoiskäsityöläiset muodostivat vahvat keskinäiset verkostonsa, vaikka heitä oli lukumääräisesti muita vähemmän, tai ehkä juuri tästä syystä. Tämä ilmeni Hollolassa kahdella alueella. Ensinnäkin kirkon seudulla, Parinpellon sekä kirkonkylän ja toisinaan Uskilan muodostamalla kyläkeskittymällä oli kummiverkostojen perusteella käsityöläispiiri, jossa ristikkäiskummisuus ja vastavuoroisuus olivat hyvin yleisiä. Esimerkkinä tästä voidaan käyttää aiemmin mainittua kirkkovahti Anders Sigellin ja puuseppä Jacob Häggstedtin vastavuoroista kummiutta. Lisäksi pappilan sepän Erik Lampenin lapsen kummina oli vuonna 1827 Jacobin isä Mats Häggstedt. Sepän viidennen lapsen kummeina toimivat Matsin pojat Jacob ja hatuntekijäksi kouluttautunut Carl Häggstedt. Myös nahkuri Gustaf Helenius kuului tähän kummiverkostoon, sillä hän oli Carlin ja Jacobin lasten kummeina ja Jacob vaimoineen toimi nahkurin lapsien kummina.⁹⁶⁹

Kirkonkylässä asuneilla käsityöläisillä saattoi olla lasten kummeina myös säätyläisiä. Esimerkiksi Jacob Häggstedtin tyttären kummeiksi oli pyydetty kanttori Anders Blomgren vaimonsa Annan kanssa. Vaimo kuului Björksténin pappissukuun, joka oli vaikuttanut Hollolassa 1700-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta lähtien.⁹⁷⁰ Samat henkilöt tavataan Jacobin veljen Carlin tyttären kummeina. Nahkuri Heleniuksen lapselle oli pyydetty kummiksi pastori Wilhelm

⁹⁶⁷ Vahvasta käsityöläisten sisäisestä verkostosta katso Marttila 2010. Hän on tarkastellut artikkelissaan ruukkiyhteisön seppien sisäistä kummiverkostoa.

⁹⁶⁸ Laakso 1974, 152.

⁹⁶⁹ Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 9.10.1827, 4.2.1828, 3.11.1828, 19.3.1830, 22.3.1830, 2.12.1831, 28.6.1833, 16.9.1833, 14.5.1834, 2.4.1835, 3.4.1836.

⁹⁷⁰ Tästä pappissuvusta katso Kuusi 1937, 224–226.

Björkstén vaimoineen.⁹⁷¹ Näin ainoat esimerkit pappien toimimisesta käsityöläislasten kummeina ovat juuri Hollolan kirkonkylästä, mikä selittyy osin sillä, että käsityöläisiä asui pappilan tai kappalaisen virkatalon torpissa ja he olivat pappilan alustalaisia.

Kirkonseudun käsityöläisten välisiä kummissuhteita luonnehti naapuruus, sukulaisuus ja osin myös vastavuoroisuus, ei niinkään sama ammatti. Näin puuseppien, hatuntekijän, nahkurin ja jonkin aikaa myös sepän sekä myöhemmin suutari Gustaf Lindbomin perheet kietoutuivat toisiinsa keskinäisillä kummissuhteilla. Heidän kuulumisensa verkostoon ei ollut samanarvoista, sillä seppä Lampenin perhe liittyi kummiverkostoon vain omien valintojensa kautta, sillä seppää tai hänen vaimoaan ei pyydetty muiden perheiden lasten kummeiksi.⁹⁷² Lampenit näyttävät myöhemmin jäävän ulos kokonaan, sillä vaikka heidän ensimmäisten lastensa kummit olivat osa käsityöläispiiriä, seitsemännen ja kahdeksannen lapsen kummien statukset olivat selvästi muita alempia. Lampenilla oli kaikkiaan 10 lasta, joista kolme kuoli ennen täysi-ikäisyyttä. Tällaiset suurperheet olivat harvinaisia ja suuri lapsimäärä on mahdollisesti vaikuttanut kummien statusten laskemiseen, koska kaikille lapsille ei riittänyt lähipiiristä hyvämaineisia kummeja. Lasten lukumäärän lisäksi seppäperheen 1830-luvulla kohtaamat taloudelliset vaikeudet ovat saattaneet vaikuttaa heidän laskevaan sosiaaliseen asemaan. Suuri lapsikatras saattoi myös itsessään aiheuttaa ja pahentaa perheen taloudellisia vaikeuksia.

Toinen omaksi kokonaisuudekseen erottuva seutu on Messilän kylä. Siellä toimineissa verkatehtaissa ja nahkurinverstaissa työskennelleiden käsityöläisten kummeina toimivat enimmäkseen kylässä asuneet käsityöläiset sekä verstaiden omistajat, Polón-suvun jäsenet. Polónien toiminta alustalaistensa kummeina ei ollut sinänsä mitenkään erikoista, sillä oli tavallista, että työntekijät pyysivät tehtaiden omistajia lastensa kummeiksi.⁹⁷³ Samalla tavalla kartanoiden yläluokkaiset omistajat ja asukkaat toimivat palkollistensa ja torppareidensa lasten kummeina, osin juuri tyttäriensä kautta, mutta kummissuhteet olivat yksisuuntaisia, ylhäältä alaspäin. Tällöin kummit ja kummilasten vanhemmat tunsivat toisensa asuin- ja työpaikan perusteella. Näitä kummissuhteita syntyi kuitenkin vain kartanoiden omalla alueella.⁹⁷⁴

Messilän käsityöläiset valitsivat kumminsä läheltä, koska he eivät usein lyhyiksi jääneiden vierailuidensa takia integroituneet muuhun yhteisöön. Heille ei näytä syntyneen suhteita paikallisväestöön, koska Messilä sijaitsi hivenen syrjässä muista kylistä, eikä siellä ollut itsenäisiä talonpoikaistiloja. Lisäksi Messilässä toimineet käsityöläiset olivat kaikki muualta tulleita, eikä heillä ollut yleensä edes paikallisia oppilaita. Heidän oppinsa ja tapansa olivat tavallisesti peräisin kaupungeista ja kummiervalinnoillaan he saattoivat korostaa omaa ase-

⁹⁷¹ Pappien toimimisesta kummeina vertaa Lempiäinen 1965, 190–191; Piilahti 2007, 243.

⁹⁷² Sepällä oli neljä kummilasta, mutta heitä ei ollut samassa suhteessa kuin hänen omilla lapsillaan oli kummeja. Seppä oli sotilaan, torpparin, suutarin ja aviottoman lapsen kummi ja hänen vaimonsa vielä toisen aviottoman lapsen kummi. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 30.7.1821, 23.3.1822, 6.9.1823, 19.3.1831.

⁹⁷³ Alfani & Gourdon 2012a, 1005; Alfani & Gourdon 2012, 25, 34.

⁹⁷⁴ Fagerlund 1999, 225–226.

maansa sekä pyrkiä erottautumaan muista. Esimerkiksi nahkuri Lindholmin ainoan pojan kummiksi oli pyydetty toinen nahkuri ja satulaseppä.⁹⁷⁵ Kylässä oli jonkin verran torppareita, mutta he eivät sopineet käsityöläislasten kummeiksi, vaikka tilanne oli joskus toisinpäin.

Sukulaisuudella on todettu usein olleen vahva yhteys kummiverkostojen muodostumiseen.⁹⁷⁶ Tämä ei ole kuitenkaan helposti todettavissa käsityöläisten kohdalla, koska monet heistä olivat kotoisin muualta. Eräs esimerkki sukulaiskummeista tulee puuseppä Carl Gustaf Melanderin perheestä ja hänen vaimonsa sukulaisista. Melander oli mennyt naimisiin hollolalaisen talonpojan tyttären Johanna Dahlgrenin kanssa, joten suurin osa lasten kummeista oli vaimon perhettä, siskoja ja veljiä puolisoineen.⁹⁷⁷ Nastolasta kotoisin olleella Melanderilla ei ollut Hollolassa omia sukulaisia, joten kummit oli valittu pääasiassa vaimon suvun puolelta. Vaimon kuoltua Melanderin ainoa tytär jäi kasvatiksi vaimon perheen ja kumminsa luo, kun taas perheen pojat lähtivät puuseppä-isän mukana Hollolasta.⁹⁷⁸ Tämä on kuitenkin ainoa esiin tullut selvä esimerkki kummin ja kummilapsen välisestä huoltosuhteesta ja tällöinkin taustalla oli verisukulaisuus. Kummilapsen kasvattajaksi päätyminen oli siis harvinaista ja kertoo siitä, miksi käsityöläiset uskaltautuivat myös aviottomien lasten kummeiksi: huoltosuhteeseen joutuminen oli loppujen lopuksi varsin epätodennäköistä.

Sukulaisuussuhteiden välittymisestä käsityöläisten kummiverkoston voidaan ottaa esimerkiksi myös räätäli Adolf Löfbergin ja hänen perheensä käytänteet. Adolf, joka oli kotoisin Myrskylästä, muutti isoveljensä Gustafin vana-vedessä Hollolaan. Gustaf oli nopeasti pitäjään muuton jälkeen päässyt suotuisan avioliiton avulla nousemaan räätälistä talonpojaksi ja hän näyttää jättäneen vaatteiden ompelun. Adolf siis tavallaan paikkasi isoveljensä roolia kylän räätälinä. Talonpoikainen Gustaf oli useasti Adolfin lasten kummina. Myös naapuri-pitäjään muuttanut kolmas veli, Emanuel, toimi yhden Adolfin lapsen kummina. Kummisuhteet eivät kuitenkaan olleet vastavuoroisia, sillä Gustaf valitsi lastensa kummit vertaistensa joukosta, toisista talonpojista, eikä lähellä asuneita käsityöläisveljiä pyydetty Gustafin lasten kummeiksi. Sukulais- ja perhesuhteilla ei näytä tässä suhteessa olleen merkitystä, vaan kummin status oli tärkeämpi.

⁹⁷⁵ Samalla kertaa kastettiin kaksi lasta, mutta Sairakkalasta kotoisin olevat talonpojat tuskin olivat nahkurin pojalle tarkoitettuja kummeja. Hollolan seurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 19.11.1820.

⁹⁷⁶ Esimerkiksi Piilahti on todennut Valkealassa sukulaiskummeja olleen vuosina 1736–1738 noin 22 prosenttia. Keskisen mukaan Porin porvaristolla noin 16 prosenttia kummeista oli sukulaisia. Tom Ericsson on vastaavasti laskenut, että malmöläisperheessä 10–15 prosenttia kummeista oli sukulaisia. Christina Fertigin mukaan taas eräässä saksalaisessa 1800-luvun maaseutuyhteisössä puolet kummeista oli todettavissa sukulaisiksi. Ericsson 1989, 233; Ericsson 2000, 277; Piilahti 2007, 251–252; Fertig 2009, 513; Keskinen 2012, 149.

⁹⁷⁷ Yleisestikin suurin osa sukulaiskummeista tuli vaimon suvusta. Piilahti 2007, 252; Keskinen 2012, 133; Piilahti 2012a, 222.

⁹⁷⁸ Hollolan seurakunta, rippikirjat 1840–1849.

III YKSILÖ

”Vanhempasi tekivät vähän tyhmästi pannessansa sinut puusuutarin oppii ja ei nahkasuutarin...”

- Nummisuutarin Esko

Millaista oli toimia käsityöläisenä? Ketkä yleensä ryhtyivät maaseutukäsityöläisiksi? Saiko käsityöllä elätettyä perheensä? Tarkastelen tässä osiossa näitä kysymyksiä käsityöläisen ja hänen työnsä tasolta. Vaikka näkökulma on yksilökeskeinen, käsityöläisiä analysoidaan samalla osana laajaa käsityöläisjoukkoa ja näin on mahdollista pohtia käsityöläisuran ja -elämän tyypillisiä ja epätyypillisiä piirteitä. Tähän prosopografinen tietokanta - joukko yksityiskohtaisia elämäkertoja - tarjoaa mahdollisuuden.

Osion ensimmäinen luku kuvaa työuran perinteistä kaarta: opinkäyntiä ja kouluttautumista, työuran tavanomaisia polkuja sekä työskentelyn lopettamiseen johtaneita syitä. Tarkoitus ei ole kuitenkaan kuvata käsityöläisen koko elämänsä kaarta. Perinteisen käsityöläisen mukaan käsityöläisten pojista tuli käsityöläisiä, mutta todellisuus ei aina ollut yhtä yksinkertainen, joten käsityöläisten sosiaalisen taustan analysointi saa oman luvunsa. Osion toisessa luvussa lähestytään käsityöläisyyttä elinkeinonharjoituksen näkökulmasta eli tarkastelen käsityötä elantona, mutta huomioin myös muiden toimeentulomahdollisuuksien tarvetta. Käsityöhön elinkeinona liittyy kiinteästi kysymys varallisuudesta, johon paneudun työni viimeisessä käsittelyluvussa.

5 Käsityöammattilaisen elämäнкаari

5.1 Käsityöläiseksi kouluttautuminen

Oppipojasta mestariksi

Käsityöammattiin liittyvä tietotaito siirrettiin ammattikuntapohjaisessa koulutustraditiossa sukupolvelta toiselle oppipoika-kisälli-mestari -uramallin kautta. Siinä asemansa vakiinnuttanut käsityöläismestari vastasi ammattisalojen ja käsityöperinteen välittämisestä oppiinsa ottamalleen nuorukaiselle, joka sovitun oppiajan suoritettuaan ja ammatin perustiedot omaksuttuaan jatkoi pätevoitymistään alaan ja elinkeinoon kisällin statuksella. Maaseudun käsityöläiset ottivat mahdollisuuksien mukaan esimerkiksi kaupunkien ammattikuntien perinteistä, joten koulutuskäytännöissä oli paljon yhteneväisyyksiä. On perusteltua analysoida käsityökoulutusta ammattikuntien mallin pohjalta myös siksi, että osa maaseudun käsityöläisistä oli hankkinut oppinsa kaupungeissa.⁹⁷⁹ Kaupunkikouluttautuneiden maaseutukäsityöläisten osuus ei välttämättä ollut kovin suuri, mutta ei ole mitään syytä epäillä, etteivät maaseutukäsityöläiset olleet hyvin perillä kaupunkilaisten ammattiveljiensä perinteistä. Koulutusmallien välille aiheutti ristiriitaa kuitenkin se, että maaseudulla pitäjänkäsityöläisen luona taitonsa hankkinut oppipoika ei kelvannut työskentelemään kaupungeissa ilman, että hän täydensi taitojaan ammattikuntamestarin luona.⁹⁸⁰ Maaseutukäsityöläisen oppitausta oli siis lähtökohtaisesti heikompi kuin kaupunkikäsityöläisen. Kaupungeissa mestarin asema oli rajattu ammattikunnan hyväksynnän koulutuksen suorittaneille käsityöläisille; vain ammattikuntaan kuuluvan mestarin tarjoama opetus mahdollisti uran etenemisen kaupungissa. Ammattikunnilla oli siis koulutusmonopoli.⁹⁸¹

Ammattikuntainstituution näkökulmasta oli tärkeää, että kouluttautuminen tapahtui sen valvoman, muodollisen opinkäynnin kautta. Näin ylläpidettiin käsityöammatin vaatimaa taitotasoa, koska ammattikunta vastasi jäseniensä kyvykkyydestä suoriutua tehtävistään ja tehdyn työn laadusta.⁹⁸² Ammattikuntamestarit saattoivat ylläpitää koulutusmonopoliaan myös siksi, että käsityöammateissa tarvittavien taitojen ja tekniikoiden oppimiseen vaadittiin ammattimaista opastusta, jota pystyi tarjoamaan vain hyvin alaan perehtynyt, ko-

⁹⁷⁹ Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa tuodaan esiin epätietoisuus siitä, mistä maaseudulla ja kylissä toimivien mestareiden ammattioppi on peräisin. Usein esitetään heidän olleen kaupunkikäsityön kireän kilpailun synnyttämää ylijäämää. Jotkut tosin epäilevät, että heillä olisi ollut oma koulutus maaseutumestarin luota. De Munck & Soly 2007, 10–11. Katso kuitenkin Ehmer 2008.

⁹⁸⁰ Kaukovalta 1931, 440; Halila 1939, 598 (liitti); Jutikkala 1949, 299 (Längelmävesi); Kyöstiö 1955, 62–63; Papinsaari 1967, 259.

⁹⁸¹ Tämä oli yksi syy siihen, miksi vapaamestarius ei lyönyt itseään läpi. Vanhemmat eivät antaneet lapsiaan vapaamestarin oppiin, koska heidän tarjoama koulutus ei täyttänyt kaupunkimestariuden vaatimuksia. Söderlund 1949, 200.

⁹⁸² Työn tuloksiin tyytymätön asiakas saattoi valittaa ammattikunnalle, joka päätti oliko korvauksiin aiheutta. Jos tuotteessa oli vikoja tai laadussa puutteita, ammattikunta velvoitti käsityöläismestarin maksamaan korvauksia tai tuotteen teki tai korjasi toinen ammattikuntamestari. Söderlund 1949, 245; Papinsaari 1967, 316–318. Taitotason vaalimisesta Lindberg 1947; 78; Edgren 1987, 28; Vainio-Korhonen 2010, 228.

kenut asiantuntija.⁹⁸³ Lisäksi ammattikoulutukseen pääsyn säätely ja valvonta edistivät ja vahvistivat niin ammattikuntamestarin kuin myös oppipojan ja kisällin statusta. Ketä tahansa ei huolitettu käsityömestarin oppiin.⁹⁸⁴ Ei ollut myöskään haitaksi pystyä kontrolloimaan uusien tulokkaiden lukumäärää ja sitä kautta rajoittamaan ammattiveljien keskinäistä kilpailua.⁹⁸⁵

Käsityöläismestarit eivät hyvää hyvyttään lahjoittaneet ammatissalaisuuksiaan muille, vaan myös mestarien piti jollakin tavalla hyötyä oppipoikien opettamisesta.⁹⁸⁶ Mestarit saattoivat vaatia tarjoamastaan opista oppipojalta ja tämän vanhemmilta rahallisen korvauksen - oppirahan - jonka suuruus riippui oppipojan vanhempien maksukyvyistä. Oppiaika vaihteli alasta ja sen vaatimasta taitotasosta johtuen yleensä kolmesta viiteen vuoteen. Varakkaat vanhemmat saattoivat tarjota koulutuksesta kunnan korvauksen, mikä tarkoitti lyhyempää oppiaikaa ja vähäisempää määrää kotitaloustöitä.⁹⁸⁷ Toisaalta käsityöläismestarit saattoivat hyödyntää oppilaidensa työpanosta. Tämä tapahtui joko ennen varsinaista opetusta, jolloin oppilasta käytettiin aputyövoimana, tai oppipoika joutui perusopin saannin jälkeen vielä työskentelemään jonkin aikaa mestarinsa verstaassa.⁹⁸⁸ Erityisesti köyhillä pojilla ei välttämättä ollut mahdollisuuksia maksaa rahallista korvausta oppiajastaan tai he maksoivat siitä vain vähän, joten he korvasivat mestarille aiheutuneet ylläpitokulut työpanoksellaan ja olivat näin opissa kauemmin.⁹⁸⁹ Oli tavallista sopia jo ennen koulutuksen alkamista joko suullisesti tai kirjallisesti millä tavalla oppimestari hyötyi tulevasta oppisuhteesta.⁹⁹⁰ Käytännössä oppisopimus oli mestarin ja oppipojan sekä tämän huoltajien välinen taloudellinen, luottamukseen perustuva kontrahti, vaikka eri ammattikunnilla sopimuksiin saattoi kuulua erilaisia reunaehtoja.⁹⁹¹ Ammattikunnat valvoivat sopimusten noudattamista ja riitatilanteissa vedottiin ammattikuntaan. Sopimukset siis vahvistettiin ja ylläpidettiin ammattikuntainstituution painoarvolla.⁹⁹²

⁹⁸³ Söderlund 1949, 391.

⁹⁸⁴ Ammattikunnilla ei ollut varsinaisia säädöksiä siitä, kuinka opetuksen tuli tapahtua. Vain lopputulosta, eli ammattiin liittyvien taitojen omaksumista valvottiin kisälli- ja mestarikokein. Maaseudulla tilanne oli siinä suhteessa samankaltainen, että koulutuksen sisältöä ja oppimenetelmiä ei valvottu.

⁹⁸⁵ Ammattikunnan sisäistä kilpailua saatettiin rajoittaa muun muassa määrittelemällä oppipoikien enimmäislukumäärä tai jakamalla oppipojat ja kisällit tasaisesti eri mestarien kesken. Kaikilla ammattikunnilla tällaisia rajoituksia ei kuitenkaan ollut. Söderlund 1949, 112; Papinsaari 1967, 246, 314; Edgren 1987, 154.

⁹⁸⁶ Vapaamatkustajaongelmasta katso esimerkiksi Epstein 1998, 684–713. Hän pitää koko ammattikuntamallin perustana sen ylläpitämää koulutusmonopolia.

⁹⁸⁷ Söderlund 1949, 392; Edgren 1987, 115.

⁹⁸⁸ Tähän viittaa muun muassa Helsingin räätälien ammattikuntaan kuuluneiden luettelo, jossa eräissä tapauksissa eritellään varsinainen oppiaika ja se, kuinka kauan tämän jälkeen oli vielä lupauduttu työskentelemään mestarin luona. KA, Helsingin räätälien ammattikuntaan kuuluvien luettelo 1660–1845.

⁹⁸⁹ De Munck & Soly 2007, 14.

⁹⁹⁰ Oppisopimusten sisältö vaihteli. Katso esimerkiksi Möller 1936, 50; Heino 1984, 223; Edgren 1987, 145.

⁹⁹¹ Esimerkiksi Ranskassa käsityömestareiden ja oppilaiden sopimukset vahvistettiin notaarilla. Crowston 2007, 46.

⁹⁹² De Munck & Soly 2011, 5.

Ruotsin vuoden 1720 ammattikuntajärjestys määritti vielä 1800-luvulla käytössä olleet käsityökoulutukseen liittyvät perussäännöt.⁹⁹³ Vaikka säädös oli laadittu kaupunkikoulutusta silmälläpitäen, oli sillä vaikutusta myös maaseutukäsityöläisten koulutukseen. Ammattikuntajärjestyksessä määriteltiin muun muassa oppimestarien velvollisuudet ja enimmäisoppiajat. Mestarit saivat ottaa oppiin vain sen verran oppilaita kuin he kykenivät kunnolla opettamaan, eikä oppipoikia saanut rasittaa liikaa muilla, koulutuksen ulkopuolisilla askareilla. Iältään oppipoikien tuli olla vähintään 14-vuotiaita. Yläikärajaa ei ollut. Oppiin haluavan pojan soveltuvuus varmistettiin koeajalla, joka ammattikuntajärjestyksessä määriteltiin enintään kahdeksi kuukaudeksi.⁹⁹⁴ Tämän jälkeen oppipoika kirjattiin ammattikunnan rekisteriin. Ammattikunnan sisäänkirjoituskirjasta (*inskrivningsbok*) ilmeni oppilaan nimen lisäksi hänen isänsä ammatti, kotipaikka, mestarin nimi ja sovittu oppiaika. Myöhemmin rekisteriin merkittiin keskeyttämis- tai uloskirjaussyyt sekä päivämäärät.⁹⁹⁵ Ennen koulutuksen alkamista tarkastettiin tavallisesti oppipojan kunniallinen tausta, eli hänen piti erityisellä todistuksella vahvistaa aviollinen syntyperänsä. Virallista määräystä aviottomien poikien sulkemisesta koulutusmahdollisuuksien ulkopuolelle ei ammattikuntajärjestyksessä kuitenkaan enää 1700-luvulla ollut. Ammattikuntien yhteisöllisen kunniakäsitteiden hiipuminen näkyi 1800-luvulla siinä, että oppipoikien syntyperään ei kiinnitetty enää niin paljon huomiota ja aviottomien oppipoikien lukumäärä lisääntyi.⁹⁹⁶

Oppisopimuksen mukaisesti käsityöläismestari siirsi teknisen tietotaitonsa oppilaalleen. Oppipoika omaksui samalla ammatin piirissä yhteisesti jaetun kulttuurin ja ammatti-identiteetin.⁹⁹⁷ Siitä, millä tavoin käytännön koulutus ja oppiminen järjestettiin, tiedetään vain vähän.⁹⁹⁸ Tutkimuskirjallisuudessa tuodaan toisinaan esiin käsityöläisten omaelämäkerroista peräisin oleva toteamus, jonka mukaan mestari ei varsinaisesti opettanut mitään, vaan taidot ”varastettiin” seuraamalla oppimestarinsa toimia. Tällaista tulkintaa voidaan kuitenkin pitää eräänlaisena omaelämäkertoihin liitettynä liioitteluna ja taidon mystifiointina, sillä oppisopimuksissa mestarit velvoitettiin paljastamaan hallitsemansa ammattisalaisuutensa oppiinsa ottamalle pojalle ilman mitään rajoituksia.⁹⁹⁹ Opetustavat olivat todennäköisesti hyvin mestarikohtaista, ja niihin sisältyi käytännössä oppimestarin toimien imitointia ja hänen ohjeistamansa esimerkin

⁹⁹³ Ammattikuntajärjestyksen sisällöstä katso Söderlund 1949, 405–420.

⁹⁹⁴ Käytännössä koeaika saattoi olla pidempikin. Pitkä koeaika saatettiin kuitenkin ottaa huomioon oppiaikaa määriteltäessä. Papinsaari 1967, 259–260.

⁹⁹⁵ Möller 1936, 50; Papinsaari 1967, 249; Vainio-Korhonen 1998, 127–128; Vainio-Korhonen 2010, 232–233.

⁹⁹⁶ Erityinen *Geburtsbrev* oli todistus aviollisesta syntyperästä. Söderlund 1949, 398; Papinsaari 1967, 260–261; Edgren 1987, 152; Vainio-Korhonen 1998, 128. Katso myös Farr 2000, 35. Syntyperätodistuksen hakemisesta kotipitäjästä katso esimerkiksi Mäkelä 1979, 320 (Nastola).

⁹⁹⁷ Quimby 1984, 5; St George 1984, 99; Farr 2000, 34; De Munck & Soly 2007, 13; Epstein 2013, 28–33.

⁹⁹⁸ Usein oppisopimuskoulutuksesta eli apprenticeship-mallista käytetään englanniksi sitä hyvin kuvaavia käsitteitä ”learning on the shop floor”, ”learning by doing”, ”situated learning”, ”on-the-spot learning”. Munck & Soly 2007, 3–4.

⁹⁹⁹ De Munck & Soly 2007, 14–15; Vainio-Korhonen 2010, 232.

mukaista työskentelyä, sillä koulutuksen tukena ei ollut juurikaan kirjallista aineistoa.¹⁰⁰⁰ Tämä merkitsi myös sitä, että kaikista käsityöläisistä ei välttämättä ollut kouluttajiksi; arvostettujen ja ammattitaitoisten käsityöläisten oppiin hauduttiin muita hanakammin.¹⁰⁰¹

Mestari oli velvollinen tarjoamaan oppipojilleen riittävän ylläpidon, mutta ei erillistä palkkaa. Oppipojat asuivat lähes poikkeuksetta mestarinsa luona ja olivat tämän isäntävallan ja kuritusoikeuden alaisia. Oppisuhde perustui patriarkaalisiin arvoihin ja oli eräänlainen isä-poika -suhde.¹⁰⁰² Oppipojalta voitiin vaatia osallistumista käsityöläisperheen jokapäiväiseen taloudenhoitoon, mutta häntä ei saanut pitää pelkkänä renkinä. Oppipoikien liiallinen käyttö kotitöissä tai muilla asioilla juoksuttaminen oli yksi tavallisimmista ammattikuntakokouksiin vietyjen valitusten syistä. Toinen oppipoika-aikaan liittyvä yleinen kiistanaihe koski elinolosuhteita; oppipoika ei saanut tarpeeksi ruokaa, asuinolosuhteet olivat kurjat ja häntä pahoinpideltiin tai kohdeltiin muuten kovakouraisesti. Oppipojat olivat mestariensa kasvatettavina, joten isännän kuritusoikeuden käyttöä suvaittiin, mutta kohtuuttomat kurinpidolliset toimet tai huollon laiminlyönnit olivat peruste oppisopimuksen purkamiselle. Tästä päättivät ammattikunnan muut jäsenet yhteisissä kokouksissaan. Rärkeimmissä tapauksissa oppisopimukset purettiin kokonaan tai oppipojat siirrettiin toisten mestarien alaisuuteen.¹⁰⁰³

Mestarien omat pojat olivat erikoisasemassa, sillä heidän ei tarvinnut osallistua samalla tavalla muodolliseen käsityökoulutukseen. Yleensä mestarien poikien katsottiin kasvaneen käsityöläisiksi, joten heille ammattikunnan oppiin kirjautuminen ja siitä uloskirjautuminen saattoi tapahtua samana päivänä.¹⁰⁰⁴ He olivat ennen kaikkea ammattikuntamestarien poikia, joille isän osoittamalla uralla jatkaminen oli itsestään selvää, samoin kuin aseman tuomat etuoikeudet. Mestarien pojat saivat muun muassa alennuksia ammattikunta- ja mestariksiotomaksuista ja toisinaan jopa välttyivät niiden suorittamiselta. Näin ollen he olivat etulyöntiasemassa muihin oppipoikiin verrattuna.¹⁰⁰⁵

Oppipojan suoritettua vaaditun oppiajan, oppipoika ”uloskirjattiin” ammattikunnan rekisteristä antamalla hänelle kisällikirja. Käytännössä oppiajan pituuteen vaikuttivat niin käsityöala, aikaisemmat opinnot, henkilökohtaiset sopimusehdot kuin oppipojan ominaisuudet ja ikä.¹⁰⁰⁶ Eräillä aloilla kisällin piti tehdä erityinen kisällityönäyte, mutta yleensä opinnäytettä vaadittiin vasta

¹⁰⁰⁰ Vuodesta 1842 lähtien kaupungeissa velvoitettiin käsityöläisten oppipojat hankkimaan yleissivistävää opetusta sunnuntaikouluissa, joissa heille tarjottiin perustiedot matematiikasta ja kirjoittamisesta. Sunnuntaikouluista Kyöstiö 1955, 205–223. Tosin Prak toteaa esimerkiksi rakennusmestareilla olleen pienoismalleja ja mallikirjoja, joita saatettiin hyödyntää opetuksessa. Prak 2013, 144–148, 152

¹⁰⁰¹ Laakso 1974, 69–70.

¹⁰⁰² Patriarkaalisuudesta katso Karonen 2002.

¹⁰⁰³ Möller 1936, 51, 61–63; Söderlund 1949, 242, 259, 393; Papinsaari 1967, 265–270; Laakso 1974, 135; Heino 1984, 223–224; Edgren 1987, 29; Vainio-Korhonen 1998, 128; De Munck & Soly 2007, 9–10; Vainio-Korhonen 2010, 234–235.

¹⁰⁰⁴ Papinsaari 1967, 262; Edgren 1987, 151.

¹⁰⁰⁵ Möller 1936, 54–57; Söderlund 1949, 117; Papinsaari 1967, 306; Edgren 1987, 82–91. Vainio-Korhonen 2010, 239.

¹⁰⁰⁶ Möller 1936, 53–54; Papinsaari 1967, 258–259.

mestariksi haluavalta kisälliltä. Peruskoulutuksen läpikäynyt kisälli saattoi ruveta syventämään taitojaan vaihtuvien mestarien alaisuudessa ja perehtymään myös verstaan pyörittämiseen liittyviin taitoihin, mutta ennen kaikkea ansaitsemaan leipäänsä käsityöammattilla. Kisällille piti siis maksaa palkkaa, eikä kisällin työpanosta saanut käyttää mestarin talouden kotitöihin. Rahaa kisälli tarvitsi tuleviin mestariksiottomaksuihin ja oman verstaan perustamiseen, toisinaan myös elämiseen, sillä 1800-luvun aikana yhä useampi kisälli perusti perheen.¹⁰⁰⁷ Osa kisälleistä lähti kisällivaellukselle, jolloin he muuttivat kotikaupunkia kauemmas ja toisinaan jopa ulkomaille oppiaan kartuttamaan, osa heistä päätyi ammattilaisiksi maaseudulle. Kisällivaelluksia varten kisälleillä oli erityinen matkapassi. Kisällit muodostivat isoimmissa kaupungeissa oman kisällikillan tai -yhdistyksen, joka toimi asianomaisen ammattikunnan alaisuudessa. Kisälliorganisaatiot avustivat jäseniään ja kiertäviä kisällejä muun muassa ylläpitämällä majataloja, joissa kisällivaelluksilla olevat kisällit saattoivat pysähtyä etsiessään uutta työpaikkaa.¹⁰⁰⁸

Kaikki oppiin otetut pojat eivät suoriutuneet opinnoistaan, vaan jättivät ne kesken.¹⁰⁰⁹ Osa heistä karkasi, osa erosi yhteisymmärryksessä mestarin kanssa ja jonkin verran oppilaita kuoli kesken opintojen.¹⁰¹⁰ Koska oppipoikia ja kisällejä yleensä otettiin enemmän kuin alalla oli uudistustarvetta, eivät oppinsa keskeyttäneet aiheuttaneet ongelmia.¹⁰¹¹ Esimerkiksi Edgren on todennut oppipoikien ja kisällien suuren lukumäärän suhteessa kaupungissa toimineisiin mestareihin merkinneen sitä, että kaikkien oppipoikien ei ollut edes tarkoitus valmistua. Bert De Munck ja Hugo Soly puolestaan pitävät täysimääräistä tai osittaista käsityökoulutusta eräänä köyhien poikien selviytymiskeinona, sillä näin he saivat joksikin aikaa täyden ylläpidon ja tulevaisuudessa käsityötaidosta oli aina jotain hyötyä.¹⁰¹² Käsityökoulutuksen antaminen oli myös osa sosiaalihuoltoa. Tästä esimerkkinä ovat köyhäintalot, joissa orpolapsia opetettiin käsityön avulla huolehtimaan omasta toimeentulostaan.¹⁰¹³

Ammattikuntamestarin urasta luopuneiden oppilaiden tai kisällien työuran jatkumisesta ei ole juurikaan tietoa. Todennäköisesti osa uralla etenemisen vaikeudet todenneista oppipojista siirtyi muihin ammatteihin. Kisälleistä osa jäi kaupunkeihin palkkatyöläisiksi ”ikuisina kisälleinä” ilman mahdollisuutta

¹⁰⁰⁷ Alun perin kisällien paikan ajateltiin olevan mestarien luona, he siis asuivat mestarien talouksissa ja olivat mestarien valvonnan alaisia. Tällä ajateltiin estettävän laitton ammatinharjoitus, sillä suurin osa nurkkamestareista miellettiin omaan laskuun työskenteleviksi kisälleiksi tai oppinsa keskeyttäneiksi oppipojiksi - siis vapaamatkustajiksi. Kisällit ryhtyivät perustamaan perheitä kun elinikäinen palkkatyöläisyys yleistyi ja käsityöläismestareiksi nouseminen vaikeutui. 1800-luvulla jo suhteellisen moni kisälli tarvitsi rahaa elinkustannuksiinsa, sillä he eivät enää asuneet mestariensa luona. Söderlund 1949, 381–389; Edgren 1987, 161–166; Vainio Korhonen 2010, 230.

¹⁰⁰⁸ Kisällikoulutuksesta Ruotsissa muun muassa Söderlund 1949, 303–390; Papinsaari 1967, 273–294; Edgren 1987, 160–173; Vainio-Korhonen 1998, 126, 137–138. Kisällivaelluksesta yleisesti Leeson 1980.

¹⁰⁰⁹ Valmistumisprosentit vaihtelivat eri ammattien välillä. Katso esimerkiksi Möller 1936; Vainio-Korhonen 2010, 233.

¹⁰¹⁰ Möller 1936, 51; Papinsaari 1967, 265, 271–272; Vainio-Korhonen 1998, 133.

¹⁰¹¹ Hamilton 1995.

¹⁰¹² Edgren 1987, 192; De Munck & Soly 2007, 21.

¹⁰¹³ Lane 1996, 81–93; Humphries 2003, 96–99.

päästä ammattikuntamestarin asemaan. Eräs väylä kaupungeissa osattomiksi jääneillä oppipojilla ja kisälleillä oli etsiä maaseudulle.¹⁰¹⁴ Tätä ei voi kuitenkaan pitää minään itsestään selvänä reittinä. Esimerkiksi Edgren on todennut Malmön oppilaista vain pienen osan lähteneen maaseutumestareiksi.¹⁰¹⁵ Siirtymistä maaseudulle saatettiin kaupunkikäsiyöläisten näkökulmasta pitää arvon alenemisena.¹⁰¹⁶

Maaseutukäsityöläisten oikeus kouluttaa omia oppilaita

Maaseutukäsityöläisten yleisistä toimintaedellytyksistä ei ole ollut olemassa yhtä yhtenäistä säädöstä. Oli todennäköistä, että kaupunkikäsiyöläisten yleinen ammattikuntajärjestys oli soveltuvin osin voimassa myös maaseudulla erityisesti koulutuksen osalta.¹⁰¹⁷ Vallitsevista käytänteistä ja niiden perusteista ei näin ollen muodostunut selvää ja yksiselitteistä kuvaa. Maaseutukäsityöläisillä oli palveluksessaan kahdenlaisia apulaisia: oppipoikia (*lärogosse* tai *läropojke*) sekä oppirenkejä (*lärodräng*).¹⁰¹⁸ Nimikkeiden kirjavuutta lisää se, että 1700-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta lähtien ja hyvin yleisesti 1800-luvulla, käsityöläisten koulutukseen ottamista nuorukaisista käytettiin nimikettä oppilas (*lärling*). Jos nimikkeiden kirjavuus aiheuttikin ongelmia, yhtä hankalaa on apulaisten erottaminen toisistaan.

Maaseutukäsityöläisen oppipoika oli, kuten kaupungissa, vasta ammattiin ja sen perusteihin harjaantuva nuorukainen. Myös oppirenki-nimike tunnetaan kaupungeista. Söderlund esimerkiksi toteaa ensimmäisen vuoden kisällä nimitetyn oppirengiksi, sillä vastavalmistuneen kisällin odotettiin aluksi palvelevan omaa oppimestariaan.¹⁰¹⁹ Toisen käsityksen mukaan oppirenki oli ulosoppinut oppipoika, joka ei ollut vielä saavuttanut varsinaisen kisällin asemaa.¹⁰²⁰ Jutikkala puolestaan katsoo oppi- eli palkkarengin olleen yksinkertaisesti kisällä.¹⁰²¹ Oppirenkejä työskenteli myös maaseudulla, sillä ensimmäisen kerran maaseutukäsityöläisten oppirengit sallittiin vuonna 1686. Määräys toistettiin vuonna 1727, jolloin oppirenki määriteltiin jo oppipoikana alaan perehtyneeksi henkilöksi. Hän oli siis koulutuksessaan pidemmälle ehtinyt oppilas.

Maaseutukäsityöläisten apulaisten jako oppipoikiin ja oppirenkeihin oli näkyvissä vielä vuonna 1859 annetussa käsityöläisasetuksessa. Tässä vuonna 1861 voimaan tulleessa asetuksessa maaseutukäsityöläiselle (*gerningsman*) myönnettiin oikeus pitää opissaan yksi oppirenki (*lärodreng*) sekä niin monta alaikäistä poikaa (*gossar*) kuin hän pystyi ylläpitämään. Jos käsityöläinen halusi ottaa avukseen useampia oppirenkejä, tarvitsi hän tähän kihlakunnanoikeuden ja maaherran puoltavat päätökset.¹⁰²² Perustuiko tämä asetus vallitseviin käy-

¹⁰¹⁴ Kaukovalta 1931, 437; Miettinen & Mäkelä-Alitalo 2010, 310 (Hauho).

¹⁰¹⁵ Edgren 1987, 160.

¹⁰¹⁶ Kyöstiö 1955, 62.

¹⁰¹⁷ Esimerkiksi Englannissa käsityötoimintaa ohjannut laki, Statute of Artificers, oli voimassa myös maaseudulla. Munck & Soly 2007, 10.

¹⁰¹⁸ SAOB, sana *lärling*. Kyseisessä teoksessa ei ole eritelty oppilaisiin viittaavien sanojen eri merkityksiä.

¹⁰¹⁹ Söderlund 1949, 345. Katso myös Möller 1936, 92; Papinsaari 1967, 246-247.

¹⁰²⁰ Muun muassa Kyöstiö 1955, 59 ja viite 139.

¹⁰²¹ Jutikkala 1949, 300 (Längelmävesi).

¹⁰²² Asetuskokoelma 12.12.1859 erityisesti § 11 ja 12; Ehrström 1893, 534.

tänteisiin ja kuvasiko se niitä normeja, joiden mukaan toimittiin jo aikaisemmin, jää epäselväksi. Myös tutkijoiden keskuudessa on erilaisia tulkintoja siitä, milloin ja mihin päätöksiin tai säädöksiin maaseutukäsityöläisten oikeus kouluttaa oppipoikia perustui. Heino esimerkiksi katsoo, että vuoden 1680 pitäjänkäsityöläispäätökset takasivat maaseutumestareiden oikeudet ottaa omia oppilaita, vaikka samassa yhteydessä hän toteaa, että heillä oli ollut oppilaita jo aikaisemmin.¹⁰²³ Vainio-Korhonen taas pitää vuoden 1686 resoluutiota ajankohtana, jolloin maaseutukäsityöläisen koulutus-oikeus vahvistettiin virallisesti.¹⁰²⁴ Kyseisen resoluution mukaan kuningas salli käsityöläisten ottaa oppipojan lisäksi avukseen palkka- eli oppirengin.¹⁰²⁵ Ranta puolestaan pitää lähtökohtana maaseutukäsityöläisten oikeudelle kouluttaa oppipoikia vuonna 1727 vahvistettua oppirenkien otto-oikeutta.¹⁰²⁶ Määräyksiä oppipoikien pitämisestä oli lisäksi sotilaiden asemaan ja käsityöharjoitukseen liittyvissä säädöksissä, sillä vuosina 1719 ja 1748 sotilaita kiellettiin pitämästä oppipoikia tai oppirenkejä. Myöskään aatelisten suojelusmiehillä, kartanokäsityöläisillä, ei ollut oikeutta kouluttaa oppilaita.¹⁰²⁷

Käsityöläisten lukumäärästä päätti viime kädessä maaherra, joten on ymmärrettävää, että myös oppirengin ottamiseen piti hakea valtuutus maaherralta. Anomukseen tuli liittää, samaan tapaan kuin pitäjänkäsityöläisanomusprosesissa, käräjiltä hankittu paikallisväestön puoltolause. Molempien anomuskäytänteiden taustalla olivat todennäköisesti samat syyt; paikallisväestö tiesi parhaiten, oliko käsityöläisille tarpeeksi töitä. Tämä viittaa siihen, että alun perin kyse oli luvan hankkimisesta koulutuksessa pidemmälle ehtineiden avustajien palkkaamiseen, eikä koskenut varsinaisesti oppipoikia, kuten myöhempi vuoden 1859 säädös vahvistaa.¹⁰²⁸ Tämän käsityksen puolesta puhuu Hagar Nikanderin Espoon historiassa esiin tuoma asiakirjamerkintä. Siinä Espoon vuoden 1749 käräjillä kirkkoherra Cajander kritisoi sitä, että vuoden 1727 resoluutio ei antanut pitäjänkäsityöläisille oikeutta ottaa oppipoikia. Papin mielestä maaseutukäsityö ei voinut kehittyä ilman oppipoikien koulutus-oikeutta. Kihlakunnanoikeus ei tässä yhteydessä ottanut puheenvuoroon kantaa vaan totesi sen olevan talousasia, joka piti alistaa lääninhallinnon tarkasteluun.¹⁰²⁹

Erilaisten nimikkeiden ja niiden käännosmuotojen vaihtelevuuden vuoksi jää epäselväksi, millaisten oppilaiden tai avustajien pitoon piti anoa puoltolautetta ja maaherran valtuutusta. Eräs käsitys, joka tuodaan erityisesti pitäjänhistorioissa esiin, antaa ymmärtää, että maaherralta tarvittiin lupaa kaikenlaisten

¹⁰²³ Heino 1984, 220.

¹⁰²⁴ Vainio-Korhonen 2010, 241.

¹⁰²⁵ Heino 1984, 73.

¹⁰²⁶ Ranta 1978, 88. "At ingen til Lörodren antages then ther icke förut som läro-poike samma Handtvärk lärdt och idkat hafver." Kyöstiö 1955, 258; Laakso 1974, 129.

¹⁰²⁷ Ranta 1978, 89; Kyöstiö 1955, 258.

¹⁰²⁸ Suora määräystä siitä, että lupaa olisi pitänyt anoa maaherralta, ei välttämättä ole löydettävissä. Taustalla saattoivat olla vallitsevat käytänteet. Usein oppirenkien otton yhteydessä perusteltiin hakemusta sillä, että apulaisia tarvittiin, koska työtä oli niin paljon. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1810–1840. Arajärvi 1959, 297 (Lempäälä)

¹⁰²⁹ Nikander 1980, 177 (Espoo).

oppilaiden tai oppipoikien kouluttamiseen.¹⁰³⁰ Toisaalta käsitystä vain oppirenkien luvanvaraisuudesta kannatetaan. Esimerkiksi Aimo Halila toteaa litin historiassa, todennäköisesti vuoden 1859 asetusta mukaillen, että pitäjänkäsityöläisillä oli oikeus pitää apulaisinaan alaikäisiä poikia ja yksi varsinainen oppilas, maaherran päätöksen mukaan useampia.¹⁰³¹ Myös Antti Rosenberggillä on samanlainen käsitys: maaseutukäsityöläinen sai ottaa mielensä mukaan oppipoikia, mutta ulosoppineisiin apulaisiin hän tarvitsi kihlakunnanoikeuden luvan.¹⁰³² Kirsti Arajärvi taas mainitsee asetusten määränneen sen, kuinka monta oppipoikaa kukin sai pitää ja Lempäälän sekä Vesilahden käsityöläismestarien joutuneen oikeuteen vastaamaan siitä, että heillä oli ollut liikaa oppipoikia.¹⁰³³ Tutkijoista vain O. K. Kyöstiö on tulkinnut olemassa olevat säädökset niin, että maalla ei olisi saanut lainkaan kouluttaa oppilaita.¹⁰³⁴

Kaikkein kattavimmin maaseutukäsityöläisten oppilaista ja eriasteisista apulaisista käytettyjen nimikkeiden kirjavuutta on tutkinut Laakso. Hänen mukaansa Huittisissa ja Loimaalla 1700-luvulla aina vuoteen 1770 saakka pitäjänkäsityöläisänomukset tehtiin yleensä palkka- tai oppirenkienimikkeillä. Tittelien käyttö oli kuitenkin horjuvaa ja samasta oppilaasta saatettiin eri asiakirjoissa käyttää sekä termiä oppipoika että oppirenki. Vähitellen vakiintui myös uusi termi oppilas (*lärling*), joka korvasi aluksi käsitteen oppirenki ja myöhemmin yleistyi myös oppipoika-sanalle. Nimikkeissä näkyvä muutos samalla hämärsi oppilaista käytettyjen termien merkityssisältöä. Laakso onkin pohtinut, oliko näillä käsitteillä myöhemmin enää eroa vai riippuiko titteleiden käyttö kirjurista.¹⁰³⁵

Hollolassa 1800-luvun tilanne vastaa hyvin Laakson dokumentoimaa muutosta: suurin osa käsityöläisten apulaisista oli oppilaita ja heistä käytettiin nimikettä *lärling* tai vielä yleisemmin sitä vastaava lyhennettä (*lärl.*). Oppirenki oli arkikäytössä harvinainen nimitys, vaikka se lakiteksteissä vielä esiintyi.¹⁰³⁶ Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että maaherralta pitäjänkäsityöläiseksi ottoa hakeneet miehet olivat lähtökohtaisesti oppilaita, eivät oppipoikia tai oppirenkejä.¹⁰³⁷ Näin ollen oppipoikien ja pidemmälle ehtineiden apulaisten taitotasoon tai ikään ei pääse nimikkeiden avulla käsiksi. Avoimeksi jää edelleen myös kysymys siitä, minkälaisien oppilaiden kouluttamiseen tarvittiin maaherran lupa.

Käytännössä pitäjänkäsityöläisten anomuksia saada ottaa avukseen oma oppilas tai oppilaita tapaa Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninkanslian anomusdiareista vähän (katso KUVIO II:9). Vähäinen lukumäärä on erityisen silmiinpistävä, jos sitä verrataan tilastoituihin oppipoikamääriin.¹⁰³⁸ Hollolasta ei

¹⁰³⁰ Esimerkkejä Kaukovalta 1931, 440; Jutikkala 1949, 298 (Längelmävesi); Berndtson 1986, 171 (Laukaa); Kuisma 1991, 260–261 (Helsingin pitäjä); Mäkelä-Alitalo 2010, 569 (Hauho).

¹⁰³¹ Halila 1939, 598 (Iitti).

¹⁰³² Rosenberg 1993, 128 (Mäntsälä); Rosenberg 1995, 131 (Suur-Tuusula).

¹⁰³³ Arajärvi 1950, 232 (Vesilahti); Arajärvi 1959, 298 (Lempäälä).

¹⁰³⁴ Kyöstiö 1955, 59.

¹⁰³⁵ Laakso 1974, 65, 129.

¹⁰³⁶ Poikkeuksia toki oli. Esimerkiksi kun suutari Adam Eklundin oppilas lähti ennen aikaan opista, mainittiin oppilaan työskennelleen oppirenkinä suutarin luona (*såsom lärodräng arbete*). HMA, Hollolan syyskäräjät 1826, § 165.

¹⁰³⁷ Katso luku 4.1. *Valtakirjan hakijat*.

¹⁰³⁸ Kaukovalta 1931, 447.

löydy yhtään käräjillä tai lääninkansliassa käsiteltyä oppilaan ottoon kohdistuvaa anomusta, vaikka kaikkiaan käsityöläisten oppilaiden määrä ylitti tuona aikana sadan. Tietämättömyydestä tuskin oli kyse, sillä anomuksia kuitenkin tehtiin.¹⁰³⁹ Esimerkiksi vuonna 1841 seppä Johan Sarlund Viitailasta haki valtuutusta ottaa avukseen kaksi oppilasta, mutta hänelle myönnettiin lupa ottaa vain yksi.¹⁰⁴⁰

Käsitys siitä, että vain oppirenkien, siis pidemmälle ehtineiden avustajien, pitoon vaadittiin lupa, ei saa vahvistusta aineistosta. 1800-luvun alkupuolella maaherralta anottiin yleensä lupaa ottaa oppilaita (*lärling*). Lisäksi valtuutusta anottiin usein heti pitäjänkäsityöläishakemuksen yhteydessä, jolloin hakija ei ole voinut vielä kouluttaa omia oppilaitaan ainakaan virallisena pitäjänkäsityöläisenä. Myönteisistä päätöksistä päätellen käsityöläisten ei siis tarvinnut olla vakiintuneita pitäjänkäsityöläisiä omia oppipoikia saadakseen.¹⁰⁴¹

Myös Hollolasta tavattu käsityöläisoppilaiden asemaa koskeva poikkeuksellinen oikeustapa on omiaan hämärtämään käsitystä siitä, millaisten oppilaiden ottoon tarvittiin lupa. Vuonna 1826 suutari Henrik Willberg haastoi oppipoikansa (*lärogosse*) oikeuteen karkuruudesta. Asian selvittelyn yhteydessä Willbergiltä kysyttiin, oliko hänellä lupa pitää oppipoikia. Suutarin vastaus oli kielteinen, hän ei ollut anonut maaherran valtuutusta, joten kihlakunnanoikeus katsoi oppipojan olleen oikeutettu lähtemään opista.¹⁰⁴² Toisaalta Willbergin toinen, jo pidempään koulutuksessa ollut oppipoika sai jäädä mestarinsa luo ilman valtuutusta. Suutaria ei myöskään moitittu tai sakotettu laittomista oppipojista. Willbergin opista karannutta oppilasta ei voi myöskään mitenkään pitää oppirenkinä - eikä häntä sellaiseksi nimitetty - koska hän ei ollut ehtinyt olla opissa edes vuotta. Miksi siis juuri tämän oppipojan kouluttamiseen olisi pitänyt hakea lupa? Oliko kyse siitä, että suutari oli ottanut kaksi oppilasta? Näin ei ainakaan tapauksen yhteydessä todeta ja toisinaan muillakin käsityöläisillä oli samaan aikaan useampia oppilaita ilman, että tähän olisi hankittu käräjien tai maaherran valtuutus. Oppilaiden kouluttamiseen ei hankittu erityisiä lupia, todennäköisesti tähän ei ollut myöskään tarvetta kuin poikkeustapauksissa.¹⁰⁴³

Hollolalaiskäsityöläisten koulutustausta

Kaupungeissa opiskelleiden käsityöläisten oppimestarit ja oppivuodet voidaan tarkistaa ammattikuntien sisäänkirjaamiskirjasta, jos sellainen on säilynyt. Sen sijaan maaseutumestarien oppilaita ei pidetty erillisiä rekistereitä, ja koska oppilaiden pitoon ei tavallisesti anottu lupaa, on maaseudulla taitonsa hankkineiden käsityöläisten oppitausta selvitettävissä ainoastaan tarkastelemalla heidän

¹⁰³⁹ Orimattilan puolelta tuomiokirjoissa oli esillä suutari Johan Söderbergin anomus saada ottaa avukseen oppilas. HMA, Hollolan talvikäräjät 1831, § 114.

¹⁰⁴⁰ HMA, Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1841, f. 135. Oppilaita Sarlundilla oli ollut myös ennen tätä hakemusta, mutta kenestäkään heistä ei käytetty nimeä oppirenkki.

¹⁰⁴¹ Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1810–1840. Kaupungeissa piti työkennellä jonkin aikaa ennen kuin sai ottaa oppilaita.

¹⁰⁴² Johan Paulsson selitti lähteneensä palveluksesta, koska hän oli joutunut tekemään monia taloustöitä ja kyläläiset pitivät häntä tavallisena renkinä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 113.

¹⁰⁴³ Oppilaiden kouluttamiseen palataan luvussa 5.3. *Seuraavan sukupolven kouluttaminen*.

elämänvaiheitaan. Oppisopimuksia ei yleensä viety käräjien vahvistettaviksi, tehtiinpä niitä kirjallisesti tai suullisesti.¹⁰⁴⁴ Virallinen tai muodollinen opin-
käynti on todettavissa lähinnä oppimestareiden kautta ja tällöinkin vain niissä
tapauksissa, kun oppilaat kirjattiin käsityöläistalouksien jäseniksi. Tämä ei toi-
saalta tuota suuria ongelmia, sillä oppilaat olivat yleensä myös maaseudulla osa
käsityöläisen kotitaloutta ja muuttivat oppimestarinsa luo asumaan.¹⁰⁴⁵ Vastaa-
vasti kun koulutus oli epämuodollista tai hyvin lyhytaikaista, ei oppipoikaa
merkitty käsityöläistalouden jäseneksi, eikä oppisuhteesta jäänyt kirjallisia jäl-
kiä. Oppipojan kirjaaminen käsityöläistalouden jäseneksi näyttää olleen merkki
virallisen kouluttautumisen alkamisesta, sillä kun suutari Erik Siljander vaati
oikeudessa karanneita oppilaitaan palaamaan takaisin, hän pyysi papin käräjil-
le todistamaan siitä, kuinka Siljander oli antanut merkitä oppilaansa rippikir-
jaan kotitaloutensa jäseniksi.¹⁰⁴⁶ Samalla tavoin lastenkirjassa siirrettiin alaikäi-
set oppipojat vanhempiensa luota käsityöläisen perheen yhteyteen.

Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten koulutustausta oli kirjava. Kä-
sityötaito saattoi olla peräisin kaupungista, jossa he olivat olleet joko oppipoi-
kina tai kisälleinä, mutta valtaosa Hollolan käsityöläistä oli kouluttautunut
maaseudulla. Tässä suhteessa ajanjaksolla saattaa olla merkityksensä, sillä 1800-
luvulla maaseutukäsityöläisiä alkoi olla jo kattavasti eri paikkakunnilla - aina-
kin Suomen etelä- ja länsiosissa - joten ammattitaitoista opettajaa ei tarvinnut
enää hakea kaupungista.¹⁰⁴⁷

TAULUKKO III:1 Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden virallisten ja epävirallisten
käsityöläisten oppitausta

	sepät	räätälit	suutari	erikoisk.	n/ keskimäärin
n*	74	58	73	46	251
tietoa oppitaustasta	61	39	49	14	163
koulutus sukulaisen luona	23	12	7	4	46
koulutus kaupungissa	1	5	18	7	31
koulutus maaseudulla	60	36	32	8	136
keskimääräinen aloitusikä	22	17	18	20	19,2
keskimääräiset oppivuodet	4,9	4,4	5	5	4,9

* Mukana ei ole sekatyöläisiä tai talonpoikia, vaikka heilläkin saattoi olla muodollinen koulu-
tutus.

Lähde: Prosopografinen tietokanta

¹⁰⁴⁴ Heino 1984, 222. Vertaa esimerkiksi Ranskaan, jossa kirjalliset oppisopimukset vahvistet-
tiin notaarin luona. Crowston 2007, 46.

¹⁰⁴⁵ On harvinaista, että oppilaaksi merkittyä henkilöä ei voi yhdistää mihinkään käsityöläis-
talouteen. Lastenkirjasta olen tosin tavannut muutaman oppipojan, joita ei voi yhdistää
kehenkään huoltajaan. Joskus kyse on ollut siitä, että poika on ollut muualla oppilaana ja
myöhemmin palannut vanhempiensa luo Hollolaan. Tällöin varsinkin rippikirjassa ilme-
nevä oppilasmerkintä on tarkoittanut statusta, ei sitä, että poika olisi ollut Hollolassa
opissa. Nämä tapaukset olen jättänyt pois laskuista, jos varsinaista oppiaikaa ei ole ollut
mahdollista varmistaa muuta kautta.

¹⁰⁴⁶ HMA, Hollolan syyskäräjät 1833, § 63.

¹⁰⁴⁷ Aiemmin kaupunkikoulutus saattoi olla yleisempää. Aaltonen 1963, 41–42 (Suur-Jämsä).

Pääosasta (65 prosenttia) kokoaikaisiksi katsotuista käsityöläisistä on mahdollista selvittää kenen oppilaina he ovat olleet. Eri ammattien välillä on kuitenkin havaittavissa selviä eroja. Vaikeinta on ollut tutkia erikoiskäsityöläisten koulutustaustaa, mikä johtui osin heidän kaupunkitaustastaan, osin heidän liikkuvuudestaan. Seurauksena tästä vain kolmannes erikoiskäsityöläisten oppimestareista on ollut mahdollista selvittää.¹⁰⁴⁸ Sen sijaan seppien oppimestarit on pystytty määrittämään kattavasti, sillä heidän koulutustaustansa tiedetään yli 80 prosenttisesti. Tämä johtuu ensisijaisesti heidän maaseudulla hankitusta koulutuksestaan, mutta myös ammatin luonteen paikallaan pysyvyydestä. Suutarien ja räätälien kohdalla vastaavat selvitysprosentit ovat hiukan alle 70. Kaikissa tapauksissa en ole onnistunut selvittämään varsinaisen oppimestarin nimeä, mutta usein on kuitenkin ollut mahdollista hahmottaa opiskelupaikkakunta ja täten erottaa esimerkiksi kaupunki- sekä maaseutuoppilaat toisistaan.¹⁰⁴⁹

Oman isän kouluttamista pojista ei maalla käytetty kuin satunnaisesti nimitystä oppilas, koska he olivat ammattikuntakäsityöläisten mallin tavoin ennen kaikkea käsityöläisten poikia, joiden oletettiin kasvavan ammattiin.¹⁰⁵⁰ Näin ollen heidän koulutukselleen ei voi asettaa alkamisaikaa, eikä kouluttautumisen pituutta voida näin määrittää.¹⁰⁵¹ Koska pojat olivat lapsesta saakka tekemisissä isänsä ammatin kanssa, saattoi heidän oppiaikansa muodostua pitkäksi, ja vastaavasti itsenäisen uran aloittaminen viivästyä. Yleensä jos mestari oli sukua oppilaalleen, oli kyse isä-poika -parista, mutta toisinaan ammatin oppineet isoveljet perehdyttivät pikkuveljensä elinkeinon saloihin tai oppia haettiin enolta tai sedältä.¹⁰⁵² Esimerkiksi Anders Törnroos muutti enonsa perässä Hollolaa kouluttautumaan suutariksi. Löfbergin veljesten, Gustafin ja Adolfin, räätälinopin taustalla oli heidän isoveljensä, sillä poikien suutari-isä oli jo tuolloin kuollut.

Tavallisinta sukulaisten tarjoama koulutus oli kuitenkin sepille, joilla lähes 40 prosentilla oli ollut sukulainen harjaannuttamassa käsityön saloihin. Usein seppien ammattitaito siirrettiin vain omille jälkeläisille, kuten Herkepeus- tai

¹⁰⁴⁸ Oikean oppimestarin selvittäminen kaupungeista vie paljon aikaa, enkä ole katsonut tarpeelliseksi tehdä sitä kovin kattavasti. Lisäksi osa erikoiskäsityöläisistä on vain vierailut Hollolassa, joten heidän elämänsä kulkua olen seurannut varsin pintapuolisesti luottaen esimerkiksi HisKi-tietokannan ja papinkirjan tietoihin.

¹⁰⁴⁹ Olen katsonut riittäväksi tiedoksi esimerkiksi sen, että hollolalaispoika on lähtenyt johonkin kaupunkiin ja myöhemmin palannut samalta paikkakunnalta oppilastittelin ansainneena. Hän oli tällöin siis kouluttautunut kaupungissa. Esimerkiksi voi nostaa suutari Johan Lumenin. Lastenkirjassa 1780-luvulta on tieto hänen lähdöstään Hämeenlinnaan. Myöhemmin hän ilmestyi rippikirjaan merkinnällä suutari, palannut Hämeenlinnasta. Lisätietoja hänen kouluttautumisestaan ei ole mahdollista saada muista lähteistä, koska tänä aikana ei Hollolasta ole käytettävissä muuttaneiden luetteloita, eikä Hämeenlinnasta ole säilynyt rippikirjoja kyseiseltä ajalta.

¹⁰⁵⁰ Oppipoikamerkintöjä syntyi muun muassa silloin, kun käsityöläisten pojat tai veljet toimivat oikeudessa todistajina ja syytettyinä tai menivät naimisiin. Esimerkkeinä voivat toimia Carl Gustaf Lindfors ja Carl Fredrik Stendahl, jotka molemmat oli merkitty oppilaiksi tuomiokirjoissa, ensiksi mainittu myös vihittyjen luetteloon. Muuten sukulaisuussuhteet piilottivat rippikirjoissa ammattiin kouluttautumiseen viittaavat nimikkeet.

¹⁰⁵¹ Laakso 1974, 132.

¹⁰⁵² Laakso korostaa veljen asemaa ja mainitsee usein talollis- ja ruotusotamiesluokasta tulleiden käsityöläisten olleen kouluttamassa myös veljiään alalle. Laakso 1974, 134.

Veckman-suvuissa tehtiin. Seppäsukujen sulkeutuneisuus, johon liittyi myös aiemmin mainittu konservointi, oli omiaan johtamaan seppädynastioiden syntyyn.¹⁰⁵³ Suutareilla sukulaisten antama oppi oli puolestaan paljon harvinaisempaa, sillä vain 14 prosenttia suutareista oli sukua oppimestarilleen.¹⁰⁵⁴ Aina käsityötaitoinen isä ei ollut oman poikansa opin taustalla. Esimerkiksi epävirallisen räätäli Hans Abelstedtin kaksi poikaa hankki käsityökoulutuksen, mutta Johan kävi opissa Kärkölässä ja Benjaminin oppimestarit asuivat Asikkalassa ja Hollolassa. Pojat eivät todennäköisesti hakeneet vieraalta mestarilta lisäoppia, vaan ammatin perusteet, sillä Johan oli opissa viisi ja Benjamin neljä vuotta.

Kaupungissa oppinsa hankkineita ja sieltä maaseudulle palanneita käsityöläisiä oli tutkimusalueella kolmisenkymmentä.¹⁰⁵⁵ Noin joka kymmenennen hollolalaiskäsityöläisen koulutus oli siis peräisin kaupungista. On kuitenkin vaikea arvioida, oliko tämä paljon vain vähän. Toisaalta voidaan olettaa, että lähempänä kaupunkia sijainneissa maaseutupitäjissä kaupunkikoulutautuneiden käsityöläisten osuus oli suurempi kuin Hollolassa. Vielä useamman tutkimuspaikkakunnalla vaikuttaneen käsityöläisen kohdalla on todettavissa merkintöjä kaupunkivierailuista, mutta se, olivatko he silloin hakemassa käsityöoppia, vai (todennäköisemmin) elantoa, ei lähteistä yleensä selviä. Eniten kaupunkilaista ja samalla ammattikuntataustaista koulutusta oli suutareilla. Niistä suutareista, joiden opinkäynnin taustat tiedetään, yli kolmannes oli saanut koulutuksensa kaupunkimestareilta. Kaupunkiin myös erityisesti hakeuduttiin, kuten Gustaf Lindbom, joka vuonna 1825 lähetettiin Hollolasta Helsinkiin oppimaan siellä jonkin käsityötaidon.¹⁰⁵⁶ Lähtiessään kotoa Lindbom oli vasta 13-vuotias. Kymmenen vuotta myöhemmin Lindbom palasi Helsingistä suutarin kisällinä. Hän oli kisällivaelluksellaan käynyt Pietarissa asti.¹⁰⁵⁷

Kaikki kaupunkikoulutuksen saaneet käsityöläiset eivät jatkaneet koulutautumista kisälliksi saakka, vaan joukossa oli muutamia oppipoikia. Suurin

¹⁰⁵³ Seppädynastioista katso esimerkiksi Marttila 2010.

¹⁰⁵⁴ Tämä ei tarkoita sitä, etteikö suutareilla tai räätäleillä olisi ollut pyrkimystä kouluttaa jälkeläisiään samaan ammattiin, tässä ei vain aina onnistuttu. Esimerkiksi Landsroth-suutarisuvussa Johan Landsroth vanhempi koulutti molemmat poikaansa suutareiksi, mutta pojat kuolivat nuorina. Jacob kuoli 1795 ja Johan nuorempi 1800-luvun alkuvuosina. Jacobin pojat jatkoivat suutarinammattin tavoittelua, mutta Hämeenlinnassa. Johanilla taas ei ollut poikia, mutta yksi hänen tyttäristään nai suutarin. Räätäleistä Löfving-suvussa on tavattavissa samanlaista perinteensiirtoa. Jacob Löfving koulutti kaikki kolme poikaansa suutareiksi, mutta Herman ja Johan kuolivat ilman jälkeläisiä ja Gabrielin pojista tuli räätäleitä Kärkölään.

¹⁰⁵⁵ Niiden hollolalaispoikien, jotka lähetettiin suoraan kaupunkilaismestarin luo ja jotka eivät oppinsa suorittamisen jälkeen palanneet kotiseudulleen, lukumäärästä ei ole tietoa. Heistä kovin moni ei todennäköisesti vakiinnuttanut uraa ammattikuntamestarina, sillä se oli maaseutupojille vaikeaa. Osa heistä saattoi päätyä kisälleiksi tai lähteä mestareiksi muihin maaseutupitäjiin. Hollolalaisista oppipojista löytyy kuitenkin mainintoja, katso esimerkiksi Papinsaari 1967, 254.

¹⁰⁵⁶ Tieto tästä on ilmoitettu papille, joka sitten merkitsi nuorukaisen aiheet muuttaneiden rekisteriin. Lindbom ei ollut ainoa hollolalaispoika, joka papinkirjaa hakiessaan kertoi tavoitteistaan koulutautua käsityöläiseksi. Esimerkiksi puuseppä Helanderin pojat halusivat muurareiksi. Hollolan seurakunta, muuttaneiden luettelot 1825 ja 1834.

¹⁰⁵⁷ Pietaria pidettiin käsityöläiskisällien suosikkikaupunkina 1800-luvulla. Lindbom ei ollut ainoa hollolalainen, joka kävi valtakunnan pääkaupungissa käsityöopissa. Suomalaisista käsityöläisistä Pietarissa katso Engman 2004, 243–281.

osa suutareista oli kuitenkin hankkinut kisällin pätevyyden, sillä kisällejä oli peräti 12, näistä valtaosa Hämeenlinnassa kouluttautuneita. Heistä tosin vain Carl Gustaf Gröndahlin pitäjänkäsityöläisanimuskäsittelyn yhteydessä mainitaan Gröndahlin omistaneen kisällikirjan.¹⁰⁵⁸ Osa suutarinkisälleistä, kuten Erik Åkerblom ja Simon Sandgren, vain kävivät Hollolassa, mutta kuten Johan Stenroos tai Staffan Holmstedt, he saattoivat myös tehdä koko ammattilaisuransa Hollolassa. Holmstedt oli paikkakuntalaisen talonpojan väistyvä perillinen, joka 1780-luvulla lähetettiin 16-vuotiaana Turkuun. Kahdeksan vuotta myöhemmin Holmstedt palasi Porista suutarin kisällinä.¹⁰⁵⁹ Stenroos oli oppipoika-ajan alkaessa lähes samanikäinen, mutta hänen oppivuotensa alkoivat Hämeenlinnassa lähes neljäkymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1824. Stenroos otti Hämeenlinnasta muuttokirjan Helsinkiin vuonna 1833, mutta tuli sen sijaan Hollolan Lahden kylään.¹⁰⁶⁰ Yhteistä miehille oli myös se, että molemmat suutarit oli uransa alkuvuosina merkitty rippikirjoihin kisälleinä.

Kun suutarin ammattiin haluavat hakeutuivat usein kaupunkeihin, ei seppien tarvinnut tehdä näin. Vain yhden sepän taustalla on ollut jonkinlainen kaupunkikoulutus. Tämän kyseisen sepän, Michel Pereniuksen, oppilasura alkoi vuonna 1781, jolloin hänet lähetettiin Hämeenlinnaan. Syntyperältään talonpoikainen Perenius palasi kotipitäjäänsä kuusi vuotta myöhemmin.¹⁰⁶¹ Seppien kouluttautumisen pelkästään maaseudulla voidaan tulkita olleen merkki siitä, että maaseudun sepät saivat tarvitsemansa opin siinä samassa ympäristössä, jossa heidän tuli myöhemmin työskennellä. Toisaalta kaupungeissa ei edes työskennellyt niin paljon seppiä kuin maaseudulla. Myös räätälit olivat suuressa määrin maaseutumestarien kouluttamia, sillä vain viisi poikaa oli etsiytynyt ammattikuntaoppiin. Sen sijaan erikoiskäsityöläisten oppitausta oli kaupunkilainen, sillä valtaosa aloista saattoi toimia virallisesti vain kaupungeissa. Esimerkiksi värjärit ja nahkurit saattoivat levittäytyä maaseudulle vasta vuodesta 1824 alkaen, elleivät he sitten työskennelleet manufaktureissa.¹⁰⁶² Näin ollen oli luonnollista, että heidän oppimestarinsa olivat kaupunkilaisia. Merkittävän poikkeuksen tekevät vain muurarit ja puusepät, joiden oppitausta oli enemmän maalainen. Erikoiskäsityöläisistä puuseppien ja muurarien maaseututaustaista koulutusta selittävät talonpoikaisrakentamisen erityispiirteet. Maaseutumuura-

¹⁰⁵⁸ Näistä kisälleistä kahdeksan haki pitäjänkäsityöläiseksi, mutta vain kaksi hakemusta on käsitelty vuosien 1810–1840 välisenä aikana Hollolan tuomiokunnan käräjillä, josta tieto kisällikirjasta olisi mahdollista löytää. Muut hakemukset ovat joko aikaisemmalta ajanjaksolta tai Kymenkartanon läänin puolelta, jolloin kärjäkäsittelyn kulkua ei ole selvitetty. Loput kuusi kisällinimityksellä olevista suutareista eivät hakeneet Hollolassa pitäjänkäsityöläiseksi.

¹⁰⁵⁹ Tieto lähdestä löytyy lastenkirjasta ja paluu rippikirjasta.

¹⁰⁶⁰ Hän oli saapunut Hämeenlinnaan joko Hollolasta tai Koskelta ja merkitty suutari Carl Fredrik Westin oppilaaksi. Stenroosin syntymäpitäjää tai taustaa en ole onnistunut vahvistamaan.

¹⁰⁶¹ Pereniuksen oppitaustan olen päätellyt hänen muuttotiedoistaan. On hivenen epävarmaa, oliko hän virallisesti kouluttautunut Hämeenlinnassa. Hämeenlinnan seurakunnan arkistot alkavat vasta 1800-luvulta, joten vahvistusta Pereniuksen toimista ei saa ainkaan tästä asiakirjasarjasta.

¹⁰⁶² Manufaktureissa oli voimassa sama uramalli (oppipoika-kisälli-mestari) kuin ammattikunnissa, mutta sen institutionaalinen painoarvo ei ollut sama. Ammattikunnat saattoivat jättää hyväksymättä manufaktureissa suoritettua kouluttautumisen.

rien ei niinkään tarvinnut osata tehdä hienoja kakluuneja, tavalliset muurit ja uunit olivat riittävä taidonnäyte savupiipulliseen tupaan.

Käsityöläisten taitovaatimuksiin vaikuttivat asiakkaiden tarpeet ja kulutustottumukset, joten esimerkiksi maaseutuseppien täytyi osata korjata monipuolisesti erilaisia maataloustyökaluja ja ajoneuvoja. Maaseudulla ei tarvittu niinkään hienotaeseppiä, vaan monitaitoisia karkeaseppiä. Toki joukossa saattoi olla muita etevämpi aseseppä, mutta hänen asiakaspiirinsä koostui lähikyliä laajemmasta alueesta. Myös räätäleiden kohdalla maaseutu- ja kaupunkiasiakkaiden erilaiset vaatimustasot tulevat näkyviin. Kaupungeissa räätälien mestarikokeessa oli kisällin neulottava vaatteita ”paremmalle väelle”, eikä maalaisten suosimaa sarkaa saanut käyttää.¹⁰⁶³ Maaseudulla puolestaan piti pystyä valmistamaan talonpoikaisväestön perinteisiä sarkapukuja, sillä maaseudun säätöläisistö haki tarvitsemansa asusteet kaupungista tai palkkasi omia mestareita.

Suutarien monipuolisempi koulutustausta puolestaan oli mahdollisesti merkki siitä, että kenkien ja saappaiden valmistamisessa ei ollut olemassa samanlaista laatu- ja mallijakoa maaseudun ja kaupungin välillä kuin kahdessa edellä mainitussa ammatissa. Toisaalta suutariksi haluavien tarve hakeutua kaupunkioppiin saattoi heijastaa maalaisasiakkaiden muuttuneita kulutustottumuksia: suutarien palveluksille oli kasvavaa kysyntää, eikä tähän koulutustarpeeseen voitu maaseudulla vastata. Lisäksi suutarien ei enää tarvinnut osata käsitellä raaka-materiaalia itse, vaan nahkoja teetätettiin yhä enenevässä määrin nahkurinverstaissa, joten tämäkään työvaihe ei pitänyt kaupunkitaustaisia suutareita poissa maaseudulta.¹⁰⁶⁴ Toki suutarien kaupunkilaiseen oppitastaan ovat vaikuttaneet myös muut syyt, kuten vaikeus itsenäistyä kaupungissa.¹⁰⁶⁵ Tämän puolesta puhuvat muun muassa kaupunkitaustaisten suutarien pitkät oppijat.

Kaupunkikouluttautuneista käsityöläisistä kaikki eivät suinkaan olleet hollolalaisia, vaan esimerkiksi räätäleistä suurin osa oli kotoisin muualta. (TAULUKKO III:2) Kaupungissa käsityötaitonsa hankkineista suutareista kuitenkin lähes puolet oli syntyperäisiä hollolalaisia, jotka olivat hakeutuneet Hämeenlinnaan, Heinolaan¹⁰⁶⁶ tai Helsinkiin ammattiin perehtymään ja myöhemmin palanneet työskentelemään maaseudulle. Huomattavaa on myös se, että kaikki kaupunkikouluttautuneet peruskäsityöläisten oppilaat ja kisällit olivat, siltä osin kun heidän vanhempansa on onnistuttu selvittämään, syntyisin maaseudulta.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶³ Papinsaari 1967, 304.

¹⁰⁶⁴ Nahkurien muokkaama nahka oli kestävämpää ja lisäsi suutareiden työtilaisuuksia. Tämä on yksi esimerkki de Vriesin mainitsemista kulutuskasautumista, jossa yhden alan kehittyminen hyödytti myös toista. De Vries 2008, 31–37.

¹⁰⁶⁵ Ehmer kertoo olleen yleistä, että oppilaat palasivat maaseudulle, jossa oli helpompi itsenäistyä käsityöläisenä. Ehmer 2008, 157. Kotiseudulleen pyrkivistä kisällistä myös Laurila 1971 (1938), 44.

¹⁰⁶⁶ Heinola oli tuohon aikaan maaherran residenssi, jossa asui myös käsityöläisiä. Vuodesta 1839 lähtien se oli vapaakaupunki.

¹⁰⁶⁷ Myös Saarenheimo toteaa Pirkkalassa vuonna 1850 toimineiden käsityöläisten olleen kotoisin maaseudulta. Saarenheimo 1974, 416.

TAULUKKO III:2 Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten koulutuspaikkakunnat (prosentit)

	sepät	rääpälit	suutarit	keskimäärin
<i>n</i>	61	39	50	163
syntyperäinen hollolalainen	52	66	70	62
hollolalainen ja koulutus kotipitäjässä	44	38	32	42
hollolalainen, joka sukua oppimestarille	38	28	14	27
hollolalainen, jolla oppi naapuripitäjästä	7	13	18	13
syntyperä ja koulutus Hollolan ulkopuolelta	38	26	26	30
käsityöläinen, jolla oppia Hollolasta ja muualta	0	13	4	5
ulkopaikkakuntalainen, jolla koulutus Hollolasta	10	8	4	7
hollolalainen, jolla koulutus kaupungissa	2	2	16	7
kaikki, joilla kaupunkikoulutus	2	13	36	16

* Olen ottanut mukaan vain peruskäsityöläiset, joiden koulutustausta on selvinnyt. Lisäksi olen jättänyt pois erikoiskäsityöläiset, sillä heidän taustansa ja oppivuodet ovat selvinneet vain poikkeustapauksissa.

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Valtaosa 1800-luvun alkupuolella toimineista maaseutukäsityöläisistä oli hankkinut oppinsa maaseutumestarin luona. Maaseutu oli siis käytännössä omavarainen rekrytointialue erityisesti seppien ja räätäleiden kohdalla. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että opin perässä ei matkustettu. Päinvastoin, oli pikemminkin harvinaista, että oppimestari löytyi omasta kotikylästä. Koulutuksen takia muutettiin niin naapurikyliin kuin pitäjänrajojen yli. Kyse ei aina ollut siitä, että kotikylässä tai -pitäjässä ei olisi ollut halutun käsityöalan taitajia. Motiivit oman kotiympäristön ulkopuolelle hakeutumisessa olivat usein muita. Osittain kyse saattoi olla lähimmän käsityömestarin haluttomuudesta ottaa oppilaita, jotka olivat potentiaalisia kilpailijoita heille itselleen tai heidän jälkeläisilleen. Toisaalta jokaisesta käsityöläisestä ei ollut taidonsiirtäjäksi tai heillä ei ollut varaa elättää oppilaita. Käsityökoulutus oli lisäksi yksi syy lähteä katsomaan maailmaa. Oppipoikia pidetäänkin yhtenä eniten liikkuvana ryhmänä 1800-luvun alkupuolella.¹⁰⁶⁸

Oppivuodet eivät myöskään rajoittuneet vain yhden mestarin alaisuuteen, kuten kaupungeissa oli yleistä, vaan eräillä käsityöläisillä oli jopa kolme oppimestaria.¹⁰⁶⁹ Oppimestarin vaihtaminen näyttää olleen pikemmin tavallista kuin poikkeavaa. Se tehtiin yleensä osapuolten yhteispäätöksellä, sillä tästä ai-

¹⁰⁶⁸ Katso muun muassa Tommila 1959, 203–205 (Nummijärvi).

¹⁰⁶⁹ Kaupungeissa mestarin vaihtaminen kesken koulutuksen oli harvinaista ja tapahtui vain silloin, kun mestari oli syöllistynyt vakaviin laiminlyönteihin. Papinsaari 1967, 266–273.

heutuvia kiistoja tapaa harvoin oikeudessa.¹⁰⁷⁰ Vaikka koulutus yhden käsityöläismestarin valvonnassa oli yleisintä, joka viidennellä räätäilillä ja sepällä oli vähintään kaksi oppimestaria ja suutareista 15 prosentilla oli useampi kuin yksi kouluttaja. Esimerkiksi sepän oppilas Elias Matsson (myöhemmin Åkerblom) oli ollut vuodet 1817–1818 Asikkalassa seppä Johan Alexanderssonin opissa, mutta saanut tältä kirjallisen erokirjan, jossa hänet vapautettiin sepän palveluksesta. Tämän jälkeen Elias Matsson siirtyi Hollolaan Viitailan kylään seppä Johan Sarlundin oppilaaksi.¹⁰⁷¹

Jää avonaiseksi kysymykseksi, miksi useat mestarit sallittiin tai miksi niitä tarvittiin. Siihen saattoi olla käytännöllisiä syitä, kuten mestarien elämäntilanteen muutoksia tai kuolema. Esimerkiksi seppä Michel Martinin ainoa oppilas jäi jatkamaan kouluttautumista toisen hollolalaissepän opissa seppä Martinin muutettua pitäjästä pois. Toisaalta kiertely usean mestarin alaisuudessa on voinut olla tapa jäljitellä kisällitraditioon kuulunutta koulutuksen viimeistelyä muiden mestareiden luona. Tähän viittaavat muun muassa tiedot oppiaikojen pituuksista.

Käsityöläisten oppitausta oli usein hyvin paikallinen, sillä sepistä ja räätäleistä yli puolet oli saanut ammattikoulutusta Hollolassa. Osalle käsityöläisistä Hollola oli kotipitäjä, osa taas oli tullut sinne varta vasten kouluttautumaan. Näin ollen on ymmärrettävää, että todistuksia ei tavallisesti tarvittu, sillä hakija tunnettiin muutenkin. Tämän lisäksi joka neljännellä hollolalaissyntyisellä käsityöläisellä oli joitakin oppivuotia kotipitäjän ulkopuolella. (TAULUKKO III:2) Kokonaan Hollolan ulkopuolella opin saaneita käsityöläisiä oli ammatista riippuen noin kolmannes. Oli kuitenkin harvinaista, että ulkopuolinen vakiinnutti asemansa paikallisena käsityöammattilaisena vain kouluttautumalla Hollolassa. Yksinomaan sepillä oli käytännössä mahdollisuuksia päästä käsityöläiseksi olematta syntyperäinen pitäjäläinen, mutta opiskelemalla ammatti paikallisen mestarin johdolla. Sen sijaan suutareista ja räätäleistä löytyy vain muutamia vastaavia tapauksia.¹⁰⁷²

Koulutustaustassa oli suuria eroja eri ammattien välillä. Seppien ammatitoppi oli paikallisinta, mikä johtui ennen kaikkea sukulaisuusvaatimuksesta. Ilman oikeita sukulaisuussuhteita oli hankala päästä sepänoppiin, sillä vain muutamalla (neljällä) Hollolassa kouluttautuneella ja sieltä kotoisin olleella nuorukaisella ei ollut entuudestaan suvussa seppiä. Hollolalaiset eivät myöskään juuri lähteneet hankkimaan takomistaitoja oman kotipitäjän ulkopuolelta.

¹⁰⁷⁰ Hollolasta ei ole yhtään tällaista tapausta, mutta samoilla käräjillä tuli ilmi Orimattilasta eräs juttu, jossa käsityöläinen syytti toista mestaria oppilaidensa varastamisesta. Suutari Siljanderin syytösten kohteena olivat erityisesti karanneiden oppilaiden äidit, mutta myös pojat luokseen ottanut mestari sai tuomion hyysäämisestä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1833, § 63.

¹⁰⁷¹ Elias Matssonin elämänkulku on tiedossa katkelmallisesti. Hän asui lapsena vanhempiensa luona Heinolan maalaiskunnassa, mutta kun itsellisvanhemmat kuolivat Eliaksen ollessa vielä alaikäinen, lähti poika tuntemattomaan paikkaan elantoaan ansaitsemaan. Uudestaan Elias Matsson löytyi Asikkalasta sepän oppilaana, minkä jälkeen hänen elämänvaiheensa ovat tiedossa. Erokirja on Elias Matssonin muuttotodistuksen liitteenä. Hollolan seurakunta, saapuneet muuttokirjat 1819.

¹⁰⁷² Laakso mainitsee toimen vakiinnuttamisen olleen vaikeaa ulkopaikkakuntalaiselle Loimaalla ja Huittisissa. Laakso 1974, 130.

Sepän ala pystyttiin pitämään suljettuna suvun sisäisenä asiana, ja vain muutama sukujen ulkopuolinen hollolalaispoika sai jalan pajan oven väliin Hollolassa tai naapuripitäjissä.¹⁰⁷³ Tässä sepän ammatin vaatima alkupääoma on voinut olla rajoittamassa oppiin lähtöä, sillä kovin köyhillä oppilailla ei ollut varaa ammatissa tarvittaviin työvälineisiin. Toisaalta täysin ulkopuolisten seppiä, joilla ei ollut näkyviä siteitä Hollolaan, osuus oli suuri, lähes 40 prosenttia. Tämä luku on vastoin käsitystä, että sepät olisivat olleet hyvin paikallaan pysyviä ammattilaisia tai että työpaikan perässä ei olisi muutettu kovin pitkiä matkoja. Samalla tulee esille se, että paikalliset seppäsuvut eivät pystyneet pitämään täysin yllä omaa monopoliaan. Vastaavasti käsitys siitä, että kyläläiset hankkivat kyläpajoihinsa seppiä itse, vahvistuu. He joutuivat turvautumaan ulkopuolisiin seppiin, koska uusien ammattilaisten kouluttautuminen alalle oli Hollolassa hankalaa, eivätkä seppädynastiat pystyneet vastaamaan kysyntään. Seppiä jouduttiin siis hakemaan naapuripitäjistä tai kauempaa.

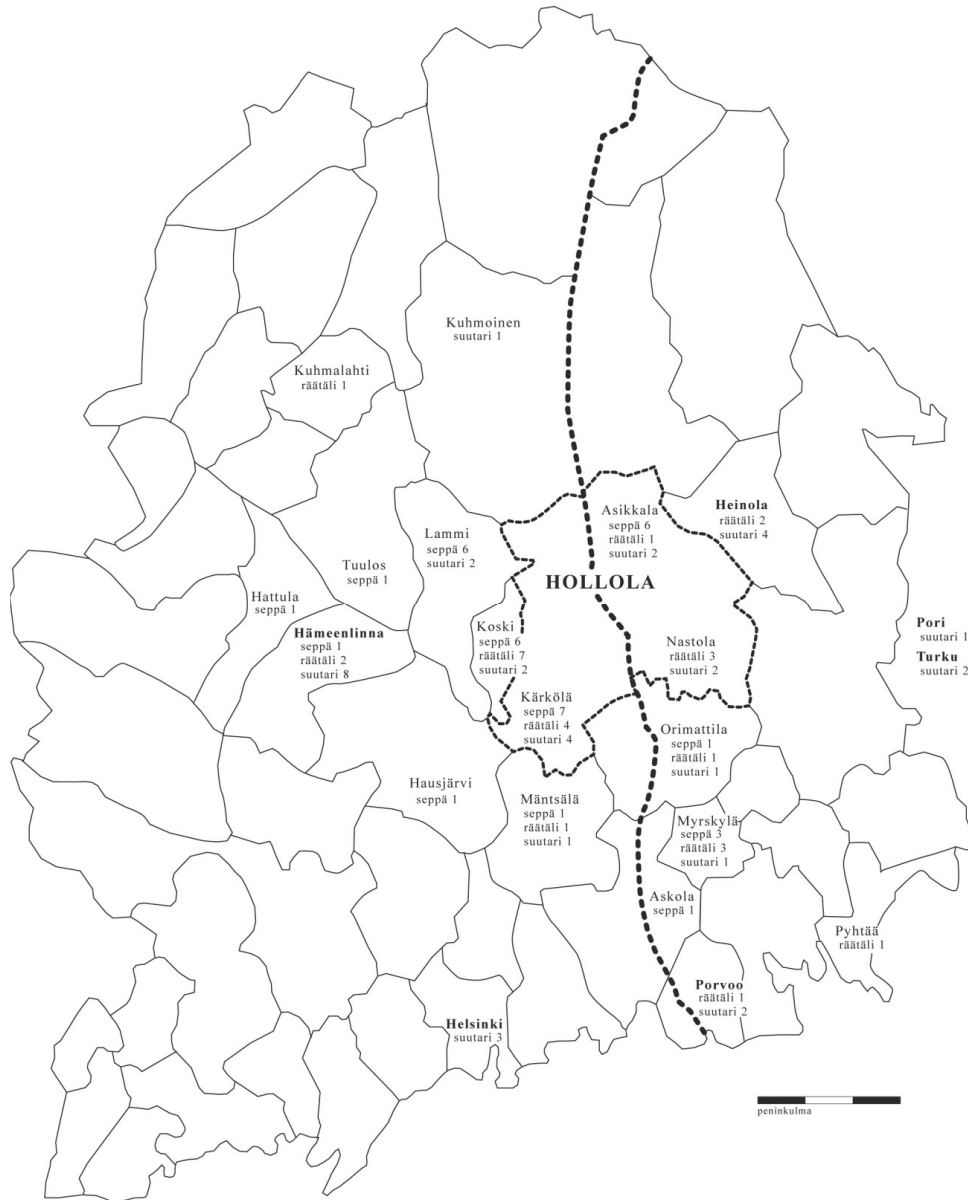
Räätäleillä sukulaisuussuhde oppimestarin ja oppipojan välillä ei ollut yhtä voimakkaasti esillä, vaan koulutukseen voitiin hakeutua myös muiden hollolalaimestarien luo. Tämän lisäksi hollolalaispojat lähtivät jonkin verran kouluttautumaan naapuripitäjiin tai yhdistivät kotipitäjässä ja naapuripitäjässä saadun opin. Koulutusta ei siis rajattu ulkopuolisilta kuten sepillä, mutta oppitausta oli silti hyvin Hollola-keskeinen, lähes 60 prosentilla ammattilaisista oli ainakin yksi paikkakuntalainen oppimestari. Täysin ulkopuolisten (syntymä ja koulutus muualla) osuus oli vain neljännes räätäleistä, joiden oppitausta tiedetään.

Perusammattilaisista vain suutareista alle kolmannes oli kouluttautunut kotipitäjässään. Tähän vaikutti, kuten edellä on tullut todettua, kaupunkikoulutuksen suuri osuus. Lisäksi hollolalaissyntyisistä suutareista yli viidennes oli hakenut oppia naapuripitäjistä. Näiden seikkojen vuoksi Hollolan ulkopuolella kouluttautuneiden suutarien suhteellinen osuus ylitti paikkakunnalla oppinsa saaneiden määrät (32 vs. 38 prosenttia). Lisäksi neljännes suutareista oli ilman näkyviä siteitä Hollolaan. Suutareiden piti siis lähteä oman kotiseutunsa ulkopuolella kouluttautumaan. Osittain tähän vaikuttivat suutarien palvelusten tarpeen kasvu ja vastaavasti ammattilaisten vähäinen määrä Hollolassa. Myös kaupunkien työntövoima tulee ottaa huomioon. Kaupunkeihin kouluttautumaan lähteneet nuorukaiset palasivat kotiseudulle kun mestarin asemaan nouseminen kaupungissa ei onnistunut.

Käsityöammatit ja niihin johtava koulutus eivät rajoittuneet yhden pitäjän sisälle, vaikka Hollolan esimerkin perusteella koulutuksen paikallisuus oli tärkeää. (KARTTA III:1) Kun tarkastellaan kartografisesti, missä kaikkialla hollolalaisten käsityöläisten oppimestareita asui, ovat Hollolan lähikunnat tärkeässä asemassa. Käsityöläisten rekrytointia tapahtui siis maantieteellisesti rajatulla alueella. Kaiken kaikkiaan Hollolan ulkopuolisia oppimestareita oli noin satakunta ja heistä yli puolet asui Asikkalan, Kosken, Kärkölän, Nastolan, Orimattilan tai Lammin alueella. Lähipitäjien keskeinen merkitys ei ole mitenkään yllättävää, mutta huomionarvoista on se, että pitäjien koko tai käsityömestareiden

¹⁰⁷³ Myös Laakso toteaa seppiä ammattikunnan olleen suhteellisen suljettu. Laakso 1974, 66, 138. Vertaa Marttila 2010 ja 2012.

KARTTA III:1 Hollolassa vuosina 1810–1840 toimineiden käsityöläisten ulkopaikkakuntalaiset oppimestarit.

Huom. Keskellä oleva poikkiviiva erottaa Uudenmaan ja Hämeen läänin sekä Kymenkartanon läänin toisistaan jakaen Hollolan yllisen kihlakunnan, kuten myös Hollolan emäseurakunnan kahteen eri läänin. Kartan pohjana olleessa Hermelinin kartassa ei ole merkitty Hollolan tai sen kappeliseurakuntien rajoja, joten niitä ei voi tässä esittää. Piirros Marjut Uotila.

lukumäärä ei yksinomaan ohjannut koulutukseen hakeutumista. Useimmiten ulkopuolinen oppi oli saatu koskelaisen ja kärköläläisen mestarin alaisuudessa, vaikka nämä olivat pieniä kappeliseurakuntia. Näin ollen kyse oli pikemmin paikallisista kontaktiverkostoista kuin alueella toimivien käsityöläisten määristä. Pitäjänrajat eivät olleet este kun suunnattiin sopivan mestarin luokse.

Perinteiseen käsitykseen hollolalaisten kontaktiverkostoista ei kuitenkaan sovi Myrskylän rooli käsityöläisten koulutuspaikkana. Se ei ollut Hollolan naapurissa, vaan pitäjät sijaitsivat varsin kaukana toisistaan. Toisaalta Myrskylä oli hollolalaisten Porvooseen suuntautuneen reitin varrella. Mahdollisesti kyse oli muutamasta yhteyshenkilöstä, jopa eräästä räätälisuvusta, jonka kautta pitäjien välille muodostui kontakteja. Tämän suvun ensimmäinen edustaja, Gustaf Löfberg, oli muuttanut 20-vuotiaana Hollolaan ja saanut pitäjänräätälin aseman. Vähän myöhemmin hänen pikkuveljensä Adolf tuli perässä. Tämän jälkeen Hollolaan saapui myös muita Myrskylässä kouluttautuneita käsityöläisiä, jotka eivät olleet pelkästään räätäleitä, vaan joukossa oli muutama seppä ja suutari, joten oletettavasti sana työtilaisuuksista oli kiertänyt.

Kaikkien käsityöläisten oppitustaa ei ole ollut mahdollista määrittää, vaikka jonkinlainen oppimisprosessi on ammattitaidon hankkimisen taustalla väistämättä ollut. Valtaosa selvittämättömistä tapauksista johtui siitä, että käsityöläisten liikkuvuutta oli mahdoton jäljittää. He olivat ensinnäkin kouluttautuneet Hollolan ulkopuolella, ehkä jopa kiertäneet useassa pitäjässä vakituista tointa etsimässä, tai olivat kotoisin ja kouluttautuneet pitäjässä, josta kaikkia tiedonhakuun tarvittavia asiakirjoja ei ole säilynyt. Tällöin varsinainen syntymäpitäjä, mutta myös koulutuspaikkakunta, ovat jääneet hämärän peittoon.¹⁰⁷⁴ Tämän lisäksi on olemassa joukko käsityöläisiä, pääasiassa Hollolasta kotoisin olevia miehiä, joiden oppimestarin ja oppitustan pitäisi periaatteessa olla tavoitettavissa, mutta joista ei asiakirjoista löydy merkintöjä. Syitä tähän on useita. Eräs näistä juontaa oppipoikien ikään. Osa käsityöläisistä lähti oppilaaksi alaikäisenä, eikä heitä tästä syystä rekisteröity täysimääräisesti muuttotietoihin - rippikirjoista tai henkikirjoista puhumattakaan. Muuttokirjan ottamatta jättämisestä ei nähtävästi pidetty kovin vakavana rikkeenä, varsinkin kun alaikäisyyden vuoksi ei ollut tarvetta todentaa avioliittokelpoisuutta. On esimerkiksi syytä epäillä, että viitailalaisen suutari Anders Gröndahlin taito olisi hankittu jo nuorukaisena. Ainoa selvittämätön vaihe miehen elämässä oli ajanjakso hänen muutettuaan 14-vuotiaana Asikkalaan vuonna 1811. Gröndahl palasi takaisin vanhempien luo paria vuotta myöhemmin, vuonna 1813. Todennäköisesti hän oli tällöin opissa jonkun käsityötaitoisen henkilön luona, mutta oppimestari ei ole selvinnyt.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ Kaikista käsityöläisistä neljänneksellä jää tieto oppimestarista puuttumaan sen takia, että he ovat kouluttautuneet jossain muualla kuin Hollolassa.

¹⁰⁷⁵ Tiedot Gröndahlin muutoista ovat lastenkirjasta. Myös Asikkalassa hänet olisi pitänyt merkitä vastaavaan asiakirjaan. On olemassa myös muita tapauksia, joissa lähdettiin alaikäisenä oppiin ilman muuttokirjoja, mutta joidenkin henkilöiden kohdalla olen onnistunut selvittämään oppimestarin. Ilman muuttokirjaa matkustamisesta katso Rosenberg 1966, 27–46.

Osa käsityöläisistä oli mahdollisesti itseoppineita tai he olivat saaneet hyvin vähän ja satunnaisesti ammattiopastusta.¹⁰⁷⁶ Omatoimista harjaantumista käsityöhön on pidetty mahdollisena maaseudun vähäisempien taitovaatimusten takia. Esimerkiksi Pohjanmaalla joidenkin itseoppineiden pitäjänkäsityöläiseksi haluavien käsityöläisten täytyi todistaa taitonsa tekemällä käräjillä työnäyte.¹⁰⁷⁷ Tällaisesta toiminnasta ei ole Hollolassa viitteitä. Itseoppineiksi voidaan kuitenkin epäillä niitä henkilöitä, joiden elämänvaiheet tunnetaan, mutta joita ei voi yhdistää kehenkään käsityöläismestariin. Esimerkiksi se, mistä pitäjänräätäli Gustaf Halinin oppi oli peräisin, jää epäselväksi. Hän asui koko elämänsä ajan synnyinseudullaan. Halinin räätälintaidoista ei ole mitään viitteitä ennen vuotta 1805, jolloin hän haki pitäjänräätäliksi. Tosin kun Halinin isä joutui ruotuvaivaiseksi, nimitettiin häntä vanhaksi räätäliksi. Tämä näyttää olleen kuitenkin ainoa isään yhdistettävissä oleva räätälimerkintä, ja se on saattanut johtua myös hänen poikansa ammatista. Halinin, tai muiden itseoppineiden käsityöläisten oppitietojen puuttumista ei selitä myöskään se, että heidät olisi jätetty merkitsemättä käsityöläistalouksien jäseniksi, sillä esimerkiksi Halinin kotikylässä ei toiminut ketään kyseisen alan ammattilaista.¹⁰⁷⁸

Opin ja taidon taustalla voi olla myös armeijassa vietetty aika, sillä usealla sotilaskoulutuksen saaneella miehellä oli jonkinlaisia käsityöläismerkintöjä, tosin vain suutarin ja räätälin toimialoilta. Nämä ammatinharjoittajat hoitivat armeijan varustehuollon kannalta keskeisiä tehtäviä, joten oli luonnollista, että armeijassa oli kyseisten alojen edustajia. Mutta usein jää epäselväksi, oliko käsityökoulutus armeijassa hankittua vai muuten epämuodollista.¹⁰⁷⁹ Sotilastaustaisesta käsityöläisestä voidaan nostaa esimerkiksi suutari Johan Enqvist, jota ei voi edellä mainitun räätäli Halinin tavoin yhdistää kenenkään käsityöläisen oppilaaksi. Enqvist oli nuoruusvuosien jälkeen merkitty sotilaaksi, mahdollisesti värväytyksi sotilaaksi tai jääkäriksi vuoteen 1811 saakka, jonka jälkeen hänestä tuli suutari. Myöhemmin hänen tittelinsä muuttui pitäjänsuutariksi. Toki osa armeijassa toimineista käsityöläisistä oli hankkinut varsinaisen käsityökoulutuksen ennen liittymistään armeijaan, mutta harvoin sen jälkeen. Esimerkiksi jo aiemmin sekatyöläisenä esitelty Adam Hell oli ollut nelisen vuotta pitäjänräätälin oppilaana ennen kuin hän lähti armeijan palvelukseen. Koulutuksestaan huolimatta hän ei armeijan jälkeen vakiinnuttanut asemaansa räätälinä.¹⁰⁸⁰

Edellä esimerkkitapauksina esitellyt käsityöläiset olivat, lukuun ottamatta Adam Hell, virallisia pitäjänkäsityöläisiä, jotka olivat hankkineet käsityötaitonsa joko epämuodollisesti tai heidän koulutustaastaansa ei ole muista syistä voinut varmentaa. Epämuodollinen koulutustausta oli vielä yleisempi sekatyöläisten keskuudessa, mutta heillä koulutus on voinut jäädä myös kesken, jolloin ammatinharjoittamista ei ole pystytty virallistamaan ja käsityötaidosta on jää-

¹⁰⁷⁶ Söderlund puhuu erikoistuneista amatööreistä, jotka olivat ilman muodollista käsityökoulutusta. Söderlund 1949, 269.

¹⁰⁷⁷ Ranta 1978, 103–104.

¹⁰⁷⁸ Kaiken kaikkiaan tällaisia pääasiassa hollolalaisia käsityöläisiä, joiden oppitausta jää mysteeriksi, on kolmisenkymmentä.

¹⁰⁷⁹ Niemelä 1991, 127–128; Laakso 1974, 31–32.

¹⁰⁸⁰ Hänet oli rekisteröity sotilaaksi, entiseksi sotilaaksi tai itselliseksi.

nyt ammattitaidon ja koulutuksen puutteellisuuden vuoksi vain vähän merkintöjä. He toki pystyivät hankkimaan perheelleen vähäistä toimeentulonlisää puutteellisellakin osaamisella, kuten korjaamalla kenkiä tai paikkaamalla vaatteita.

Käsityökoulutuksen aloittaminen ja oppivuodet

Ikä, jolloin käsityöoppiin lähdettiin, vaihteli paljon. Keskimääräiset aloitusiät (TAULUKKO III:1) perustuvat rippikirja- ja henkikirjamerkintöjen avulla tehtyihin päätelmiin, sillä tarkkaa aikaa oppiin lähdölle ei lähteistä voi määrittää. Esimerkiksi rippikirjoista ajankohdan voi karkeasti päätellä ehtoollismerkinnöistä, jolloin virhemarginaaliksi jää vuosi. Näissä luvuissa ei kuitenkaan ole voitu huomioida isän kouluttamia poikia, vaikka he ovat olleet isän opissa todennäköisesti heti siihen kyettyään.¹⁰⁸¹ Puutteista huolimatta keski-ikäarviot osoittavat ammattien välisiä eroavaisuuksia. Ne paljastavat muun muassa sen, että sepän pajaan mentiin kouluttautumaan muita käsityöaloja vanhempana, noin 22-vuotiaana. Räättälien ja suutarien oppipojat olivat suurelta osin nuorukaisia, suutarit keskimäärin 18-vuotiaita ja räättälit vielä nuorempia, 17-vuotiaita. Nämä luvut olivat todennäköisesti jopa hieman liian korkeita, sillä kahdessa viimeksi mainitussa ammatissa pojat saattoivat aloittaa opinkäynnin jo alaikäisinä.¹⁰⁸² Koska lastenkirjoihin ei ole tavallisesti merkitty muuttoaikoja, ei niistä pysty päättelemään hetkeä, jona oppipoika siirtyi käsityöläistalouden jäseneksi. Olen arvioinut alaikäisten oppilaiden koulutuksen alkamisajankohdan henkikirjoista, muuttokirjoista, rippilasten luetteloista tai muuten käyttänyt ripille pääsyä aloitusaikana, sillä tällä tavoin ajankohta ei tule määritellyksi liian aikaiseksi.¹⁰⁸³

Opin alkamisajankohdan lisäksi on syytä tarkastella samaa teemaa myös ikäryhmittäin. Tällä tavalla saadaan ensinnäkin näkyviin ääripäät, alaikäiset oppilaat - siis myös iältään nuoret pojat - ja poikkeuksellisen iäkkäät oppilaat. Ikäryhmittäin tarkasteltuna ammattien kesken saadaan esille myös enemmän hajontaa. (TAULUKKO III:3)

Edelleen sepät erottuvat joukosta muita vanhempina. Heidän ryhmässään on myös enemmän vaihtelua varsinkin ikäasteikon yläpäässä. Yli 25-vuotias ei ollut liian vanha aloittamaan sepän ammatin opiskelua, kun taas räättälit ja suutarit olivat aina koulutuksensa aloittaessaan alle 26-vuotiaita. Syynä muita korkeampaan aloitusikäen on usein todettu sepän työn fyysisyys: sepät tarvitsivat voimaa, joten aivan nuoret pojat eivät pärjänneet vaativassa koulutuksessa.¹⁰⁸⁴ Täysikasvuisia heidän ei kuitenkaan tarvinnut olla. Nuorin sepänoppilas oli 15-vuotias Gustaf Tysk. Seuraavassa ikäluokassa, 17–19-vuotiaissa on jo enemmän opin aloittaneita seppiä. Eniten oppilaita oli kuitenkin ikäryhmässä 20–22-vuotiaat, mutta ero edeltävään joukkoon ei ole kovin suuri. Vanhin tavattu se-

¹⁰⁸¹ Laakso 1974, 130–131.

¹⁰⁸² Alaikäisyydellä tarkoitan tässä sitä, että he eivät olleet päässeet vielä ripille. Rippikoulun suorittamisen ja ripille pääsyn ajankohdat vaihtelivat, pojilla se asettui yleensä 14–20 ikävuoden väliin. Tyttöillä vaihtelu oli vähäisempää. Hollolan seurakunta, rippilasten luettelot 1800–1836. Ikäkausista katso Vilkuna 2010, 14–37.

¹⁰⁸³ Myös Laakso epäilee omia tietojaan liian korkeiksi. Laakso 1974, 132.

¹⁰⁸⁴ Katso esimerkiksi Papinsaari 1967, 262; Laakso 1974, 132–133.

pän oppilas oli jo 38-vuotias, mutta Anders Liljan lyhyestä, vuoden mittaisesta oppiurasta päätellen hän on mahdollisesti ollut aikaisemmin jonkun toisen sepän oppilaana tai saanut muuten harjoitusta ammattiin.¹⁰⁸⁵

TAULUKKO III:3 *Hollolassa vuosina 1810–1840 toimineiden käsityöläisten koulutuksen alkamisikä ikäluokittain*

ikäkaudet	–16	17–19	20–22	23–25	26–28	29–	n*
sepät	2	12	14	7	5	2	42
räättälit	12	21	6	1	0	0	40
suutarit	9	21	6	3	0	0	39
yhteensä	23	54	26	11	5	2	121

* Otannassa ovat mukana vain ne käsityöläiset, joiden oppiuran olen arvioinut kokonaan selvitettyksi, eli heistä tiedetään lähes kaikki oppimestarit ja koulutuspaikkakunnat.

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Räättälit ja suutarit olivat jo lähtökohtaisesti nuorempia opiskelun aloittaessaan, sillä räättäleistä peräti 13 oli merkitty ensin lastenkirjaan käsityöläisen oppilaaksi. Suutareilla koulutukseen lähtö näin nuorena oli hivenen harvinaisempaa, vaikka yhdeksän nuorukaista aloitti opinkäynnin ennen 17 ikävuotta. Näissä kahdessa ammatissa fyysiset vaatimukset eivät olleet esteenä, sillä nuorin oppipoika on arvioitu 13-vuotiaaksi.¹⁰⁸⁶ Myöskään fyysiset vajavaisuudet eivät rajoittaneet käsityöoppiin hakeutumista.¹⁰⁸⁷ Valtaosa räättälin ja suutarin opin aloittaneista oli kuitenkin hieman vanhempia, 17–19-vuotiaita. Räättäleistä yli 20-vuotiaita oli vain seitsemän, heistä vanhin oli 23-vuotias Mats Pettersson. Suutareista vanhin puolestaan oli 24-vuotiaana Hämeenlinnaan kouluttautumaan lähtenyt Johan Lindholm ja nuorin 13-vuotias Henrik Lindqvist.

Valtaosa Hollolan käsityöläisistä oli opin aloittaessaan alle 20-vuotiaita, räättälit ja suutarit usein vielä alaikäisiä, osa todennäköisesti alle ammattikuntajärjestyksen salliman 14-vuoden alaikärajan. Myös Laakso sai tulokseksi räättälin oppilaiden olleen muita nuorempia hakeutuessaan koulutukseen, suurin osa heistä oli ikäluokassa 15–20-vuotiaat. Sepän oppilaat puolestaan olivat muita varttuneempia, yleensä 18–23-vuotiaita. Suutarin ammatissa aloitusikä taas vaihteli, Laakson aineistossa heistä 85 prosenttia sijoittui ikäluokkaan 15–23.¹⁰⁸⁸ Maaseutukäsityöläisten opinkäynnin aloitusajankohta vaikuttaa hyvin samankaltaiselta kuin kaupungeissa, vaihtelua oli vain jonkin verran. Esimerkiksi Pappinsaari toteaa Turun räättälien oppipoikien välillä olleen melkoisia ikäeroja. Hänen mukaansa lähes joka vuosi oppisopimuksen teki joku 14-vuotias poika, mutta joukossa oli myös runsaasti 20 vuotta täyttäneitä oppipoikia. Vainio-

¹⁰⁸⁵ Lilja oli entinen sotilas, jonka oppi oli kotoisin Lammilta. En ole onnistunut selvittämään mistä hän tuli seppä Carl Gustaf Gardimesterin oppilaaksi.

¹⁰⁸⁶ Räättäli Moses Lindqvistin oppipoika Johan Wichman oli noin 13–14-vuotias kun mestari vaihtoi asuinkyläänsä. Oppilaan aloitusikä on siis mahdollista vahvistaa Lindqvistin rip-pikirjamerkinnoista.

¹⁰⁸⁷ Pappinsaari 1967, 262; Peltovuori 1975, 155 (Suur-Tuusula).

¹⁰⁸⁸ Laakso 1974, 132–133.

Korhonen on arvioinut kaupunkikäsitöläisten keskialoitusiäksi 19 vuotta. Söderlund taas mainitsee oppipoikien yleensä olleen teini-ikäisiä. Malmön kaupungin oppilaat olivat Edgrenin mukaan keskimäärin 17-vuotiaita.¹⁰⁸⁹

Usein nuorena aloitettujen oppivuosien on katsottu merkitsevän pidempiä oppivuosia.¹⁰⁹⁰ Näin tosiaan oli muun muassa 13-vuotiaana suutarin oppiin lähteneellä Henrik Lindqvistillä, hänellä oppivuosia kertyi kaikkiaan seitsemän. Tämä ei ollut hollolalaisten käsityöläisten kohdalla kuitenkaan mikään ehdoton sääntö, sillä yleensä alaikäisinä aloittaneiden oppiajat olivat hyvin samankaltaisia kuin vanhempana oppiin lähteneiden koulutusajat, sikäli kuin ne on pystytty laskemaan.¹⁰⁹¹ Taulukossa III:1 arvioidut keskimääräiset oppivuodet olivat suutareilla viisi, sepillä 4,9 ja räätäleillä 4,3 vuotta. Käytännössä oppiaika vaihteli kuitenkin paljon. Olen tästä syystä tarkastellut keskimääräisten opiskeluaikojen lisäksi oppilaiden yksittäisiä koulutusvuosia. (TAULUKKO III:4) Yleistäen voidaan sanoa suurimman osan käsityöläisistä olleen opissa 3-5 vuotta. Koska oppiaikoja määriteltäessä tulee ottaa huomioon vuoden virhemarginaali, ei ole syytä väittää neljän vuoden oppiajan olleen todellisuudessa yleisintä.¹⁰⁹² Esimerkiksi käsityöläisten oppivuosista säilyneet harvat kirjalliset tiedot kertovat viisivuotisista oppisopimuksista.¹⁰⁹³ Ainoassa tuomiokirjaan jäljennetyssä oppisopimuksessa suutari Adam Eklund oli päätenyt oppilaansa kanssa kuuden vuoden kouluttautumiseen. Laakson mukaan 1700-luvun Loimaalla ja Huittisissa keskimääräinen oppiaika oli kolmen ja neljän vuoden välillä. Toki mukaan mahtui myös lähes kymmenen vuoden koulutusjaksoja. Laakso on voinut käyttää analyysinsä pohjana tuomiokirjojen pitäjänkäsityöläisänomuksia, joissa toisinaan kerrottiin oppiaikojen pituuksia.¹⁰⁹⁴ Vastaavaa tapa ei ollut käytössä 1800-luvun Hollolassa.

TAULUKKO III:4 Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten oppivuodet

	2 vuotta	3 vuotta	4 vuotta	5 vuotta	6 vuotta	yli 7v	n
sepät	2	7	6	6	4	7	32
räätälit	1	6	11	5	2	3	28
suutarit	2	6	10	7	0	9	34
yhteensä	5	19	27	18	6	19	94

Lähde: Prosopografinen tietokanta

¹⁰⁸⁹ Söderlund 1949, 397; Edgren 1987, 146; Vainio-Korhonen 2010, 233. Katso kansainvälisistä oppivuosista Munck & Soly 2010, 18.

¹⁰⁹⁰ Söderlund 1949, 398.

¹⁰⁹¹ Isän kouluttamilta pojilta on mahdoton laskea oppiaikoja, joten sitä en ole tehnyt. Myös joillakin muilla yksilöillä oppitietoja näyttäisi puuttuvan, joten vajaita oppiaikoja on pyritty jättämään laskuista pois.

¹⁰⁹² Virhemarginaali syntyy siitä, että oppiin lähdön, kuten myös päättymisen aika voidaan määritellä rippi- tai henkikirjassa vain vuoden tarkkuudella.

¹⁰⁹³ Tuomiokirjoissa on kiistatilanteiden yhteydessä käsitelty oppipoikien oppivuosien määrää, mutta Hollolasta on tietoja vain kolmen oppilaan oppivuosista. HMA, Hollolan talvikäräjät 1826, § 197; Hollolan syyskäräjät 1833, § 63.

¹⁰⁹⁴ Laakso 1974, 131.

Yhden vuoden oppiaikoja on syytä epäillä riittämättömiksi. Näissä tapauksissa käsityöläisellä on mahdollisesti ollut toinen oppimestari, josta ei ole säilynyt tietoa.¹⁰⁹⁵ Toisinaan lyhyt oppiaika johtui siitä, että perusoppi oli saatu käsityötaitoiselta isältä ja vieraalle mestarille mentiin vielä pätevoitymään imitoiden kaupunkikisällien perinnettä työskennellä myös muiden ammattikuntamestareiden alaisuudessa. Tällaista toimintatapaa on ainakin syytä epäillä räätäli Israel Liljenforsin tapauksessa. Hän oli vain vuoden Gustaf Halinin oppilaana, mutta myös Liljenforsin isä Henrik oli räätäli, joten Israelin perustaidot ovat todennäköisesti peräisin kotoa. Seppä Adam Lampenin kahden vuoden oppiaikaa selittää kuuluminen seppäsukuun.¹⁰⁹⁶ Nähtävästi myös kahden vuoden oppi kaupungissa oli tarpeeksi vakiinnuttamaan asema maaseudulla pitäjänräähtälinä, kuten räätäli Anders Gröndahlin tapauksessa.

Keskimääräisessä ajassa käsityöläisiksi pätevoityneitä kiinnostavampia ovat tilanteet, joissa koulutusajaksi oli jostakin syystä venähtänyt pitkäksi. Pisimmillään koulutus kesti lähes kymmenen vuotta. Pitkään oppilasajaksi on voinut johtaa esimerkiksi mestarin ja oppipojan välinen sukulaisuus. Avioliitto mestarin tyttären kanssa mahdollisesti vaikutti seppä Michel Johanssonin kuin myös seppä Henrik Lampenin oppilasvuosiin. Molemmat miehet asuivat oppimestarinsa, eli appensa kotitaloudessa tavanomaista kauemmin, ensiksi mainittu seitsemän ja jälkimmäinen kuusi vuotta. Johan Matsson Wahlberg taas kouluttautui pääasiassa veljensä Matsin luona, joten Johanin oppiajan venyminen kahdeksaan vuoteen selittyy osin tällä seikalla. Anders Matsson puolestaan oli merkitty oppipojaksi lähes yhdeksän vuoden ajaksi, mutta tämä ei välttämättä kerro yksinomaan pitkästä kouluttautumisesta. Tarkasteltaessa Anders Matssonin elämäntietoa lähemmin, voidaan todeta, että sepällä oli kaksi oppimestaria. Näistä ensimmäisen, Johan Johanssonin, luona Anders Matsson oli lähes neljä vuotta. Hänen oleskelunsa seuraavan oppimestarin, Erik Salomonssonin luona ei kyse kuitenkaan enää välttämättä ollut puhtaasta mestari-oppilas-suhteesta. Anders Matssonista nimittäin tuli lapsettoman Erik Salomonssonin seuraaja ja vanhuudenturva. Miehet olivat tehneet oikeuteen tuodun testamentin mukaan eräänlaisen syytinkisopimuksen, jossa Anders Matsson lupautui huolehtimaan Erik Salomonssonista ja tämän vaimosta vanhan sepän huomattavaa perintöä vastaan.¹⁰⁹⁷

Osittain syynä seppiä pitkiin oppivuosiin on voinut olla oman ammatin aloittamisen kalleus. Oppilaan piti periaatteessa hankkia tai tehdä itse sepän työvälaineet, mikä on voinut johtaa oman itsenäisen uran aloituksen lykääntymiseen. Lisäksi sepät tarvitsivat pajan missä työskennellä, ja koska suurin osa pajoista oli kylän yhteisiä, joutuivat sepän oppilaat odottamaan vapau-

¹⁰⁹⁵ Niitä ei ole huomioitu taulukossa III:4. Myös Veikko Laakso epäilee näin lyhyiden oppiaikojen riittävyttä ammattitaidon omaksumiseen. Laakso 1974, 131.

¹⁰⁹⁶ Tämä tulkinta on kuitenkin hieman ongelmallinen, sillä Lampenin isä oli luopunut ammatinharjoittamisesta kun tämä oli vielä poika, eikä isä näytä muutenkaan olleen kovin aktiivisesti läsnä poikansa elämässä (vanhemmat asuivat erillään). Lampenin veli Johan oli seppä, mutta jää epäselväksi oliko Adam hänellä opissa. Adam Lampen oli pikemmin itse vastuussa omasta toimeentulostaan, sillä hän oli ripiltä pääsystä saakka työskennellyt renkinä, kunnes 19-vuotiaana pääsi sepän oppilaaksi.

¹⁰⁹⁷ Testamentti HMA, Hollolan talvikäräjät 1822, § 12.

tuvia kyläseppäpaikkoja. Suutarien oppivuosien pituuteen taas ei vaikuttanut samalla tavalla oman työuran aloittamisen kalleus, vaan useiden suutarien kisa-ikätausta. Kaupunkikoulutustuneiden kisa-ikäisten oppipoika- ja kisa-ikäisiä ei ole voitu erottaa toisistaan, vaan tämä on otettu huomioon yhtenä kouluttautumisjaksona - mitä se tavallaan myös oli. Näin ollen viidellä kaupungissa oppinsa hankkineella miehellä oli takanaan lähes kymmenvuotinen harjaantuminen ammattiin ennen itsenäistymistä.¹⁰⁹⁸ Näin pitkä kouluttautuminen kertoo myös tavoitteena olleen ammattikuntamestarius, sillä maaseutukäsityöläisyyttä varten ei olisi tarvinnut hankkia näin perusteellista koulutusta. Lisäksi kahden suutarin (edellä mainittu Lindqvist ja Johan Fredrik Silen) alaikäisenä aloitetut oppivuodet ovat johtaneet seitsemän vuoden oppiaikaan. Hollolassa kouluttautuneista suutareista pisimpään opissa oli Carl Palmqvist, joka itsenäistyi, eli laati pitäjänkäsityöläisänomuksen vasta kymmenen oppivuoden jälkeen.

Räätäleillä yli kuuden vuoden oppiajat olivat vastaavasti harvinaisia, sillä vain kolmella miehellä oppiaika kesti näin kauan. Kaikilla kolmella oppiajan pituutta selitti osittain se, että he olivat lähteneet oppiin alaikäisenä, ja lisäksi oppimestareita oli useita. Carl Mennanderilla oli kaksi mestaria, joiden molempien luona hän ehti olla nelisen vuotta.¹⁰⁹⁹ Erik Johan Ekman taas oli vanhempinensa kuoleman takia ruodun elätettäväksi joutunut poika. Hänet annettiin aluksi enonsa, räätäli Gustaf Halinin, kasvatettavaksi. Mahdollisesti hän alkoi jo tällöin kouluttautua räätälikäsi, mutta hänellä oli myös toinen oppimestari, Anders Dahlberg, jonka luona Ekman oli kaksi vuotta ennen kuin palasi takaisin enonsa luo, nyt varsinaisena oppilaana.¹¹⁰⁰ Milloin Ekmanin koulutus varsinaisesti loppui, jää hieman epäselväksi. Ruodusta hän pääsi siirtyessään Dahlbergin oppilaaksi. Tällainen elätelapsien kouluttaminen käsityöläisiksi oli myös muualla käytössä ollut tapa. Hollolan pitäjänkokousten pöytäkirjasta löytyy toinenkin ruodun vastuulla ollut poika, jolle hankittiin käsityöoppia.¹¹⁰¹

Opinkäynti Hollolassa

Edellä tarkastettiin käsityöläisiksi päätyneiden mestarien koulutus- ja oppitautaa. Kaikki käsityöopissa olleet eivät kuitenkaan ryhtyneet varsinaisiksi käsityöläisiksi. Taustalla saattoi olla kesken jäänyt koulutus tai se, että he eivät pystyneet vakiinnuttamaan uraa käsityöläisinä. Tästä syystä olen katsonut tarpeelliseksi analysoida erikseen Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten oppipoikien elämää ja uraa. Mukana on osittain samoja henkilöitä kuin edellä (lähes 40), mutta nämä käsityöläismestareiksi¹¹⁰² päätyneet muodostivat vain kolmasosan

¹⁰⁹⁸ Tosin Fredrik Ahlström löytyy Helsingin suutarien oppilasluettelosta ja hänet on kirjattu ulos opista neljän vuoden jälkeen. KA, Helsingin suutarien ammattikuntaan kuuluvien luettelo 1729–1819.

¹⁰⁹⁹ Mennander muutti opin perässä Kärkölään ja hänen opissa alkamisensa on laskettu tiedossa olevasta muuttomerkinnästä. Anders Dahlbergillä oli myös kaksi oppimestaria, mutta hän oli ensimmäisen luona vain vähän aikaa ja toisen, koskelaisen räätälin Henrik Helénin luona, valtaosan koulutuksestaan.

¹¹⁰⁰ Ekmanin ruotutaustasta Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1817.

¹¹⁰¹ Kaukovalta 1931, 445; Laurila 1971 (1938), 52–53; Pulma 1994, 50. Kansainvälisesti katso Lane 1996, 81–93.

¹¹⁰² Käytän maaseutukäsityöläisistä tässä yhteydessä nimikettä mestari erottamassa heitä vasta käsityöläiseksi kouluttautumassa olevista oppilaista, vaikka yleensä mestarilla tar-

Hollolassa kouluttautuneista oppilasta. Kaiken kaikkiaan Hollolassa työskennelleillä peruskäsityöläisillä oli 118 oppilasta. Tämä lukumäärä on kuitenkin minimi, sillä jos oppipoika ei asunut käsityöläistaloudessa, ei merkintöjä hänen oppivuositään ole mahdollista löytää.

Eniten oppipoikia oli suutareilla, lähes viitisenkymmentä. Sepillä ja räätäleillä vastaava luku oli huomattavasti pienempi. (TAULUKKO III:5) Erikoiskäsityöläisten oppipojat olivat maaseudulla harvinaisia ja Hollolassa tällaisiksi katsottavia nuorukaisia oli vain kuusi, minkä vuoksi erikoisammattit on jätetty pois analyysistä.¹¹⁰³ Suutarinoppilaiden suuri lukumäärä ei ole yllättävä, sillä myös kaupungeissa suutareilla oli paljon oppilaita.¹¹⁰⁴ Maaseutumestarien tilanne ei kuitenkaan välttämättä ollut joka pitäjässä samanlainen 1700- tai 1800-luvulla. Esimerkiksi Laakson aineistossa suutareilla oli vähemmän oppilaita kuin räätäleillä. Poikkeuksen muodostaa ajanjakso 1790–1809, jolloin räätälien ja suutarien oppilaiden osuus oli lähes sama. Sepillä oli Loimaalla ja Huittisissa huomattavasti vähemmän oppilaita kuin kahdella edellä mainitulla ammatilla.¹¹⁰⁵ Erot saattavat olla paikallisia, sillä Hollolan oppilasmääriä selittää erityisesti suutarien kasvava luku myös itse ammattilaisten joukossa. Suutarien palveluksilla oli tarvetta ja ala houkutti uusia tulijoita.

TAULUKKO III:5 Vuosina 1810–1840 Hollolassa opiskelleiden oppilaiden oppitausta, lukumäärä ja oppiaika

	sepät	räätälit	suutarit	<i>n</i> /keskimäärin
<i>n</i>	35	34	49	118
käsityöläiseksi päätyneet	19	20	22	60
keskimääräinen aloitusikä	21	16	18	18,3
oppiaika (kaikki oppilaat)	3,6	4,3	4,1	4
oppiaika (ammattilaiset)	4	4,9	5	4,6
hollolalaiset oppilaat	16	24	33	71
ulkopaikkakuntalaiset oppilaat	17	10	15	42

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Ammattiuralle päätyivät todennäköisimmin seppien ja räätälien oppilaat, sillä heistä yli puolet teki myöhemmin käsitöitä elääkseen. Suutareilla vastaava prosenttiluku oli hieman pienempi, 44. Laaksolla käsityöläiseksi päätyneiden oppilaiden suhdeluvut olivat alhaisempia, noin 30 prosentin tietämillä.¹¹⁰⁶ Eräs syy

koitetaan vain ammattikuntakäsityöläisiä. Toki maaseudullakin käytettiin mestarin arvonimeä esimerkiksi eräiden ammattien nimissä, kuten lasimestari ja muurarimestari. Myös pitäjänhistorioissa ja toisinaan tutkimuskirjallisuudessa maaseutukäsityöläisiä nimitetään mestareiksi. Katso esimerkiksi Ehmer 2008, 146.

¹¹⁰³ Hollolassa suurin osa erikoiskäsityöläisten oppilaista kouluttautui Messilän manufaktuureissa. Kolme heistä oli värjärin oppipoikia tai kisällejä, joille on voitu todeta oppimestari, yksi satulasepän kisällä. Lisäksi pitäjännahkuri Heleniuksella oli vähän aikaa yksi oppilas ja puuseppä Ahlgrenilla yksi.

¹¹⁰⁴ Edgren 1987, 211.

¹¹⁰⁵ Laakso 1974, 68–69.

¹¹⁰⁶ Räätäleillä 32, suutareilla 29 ja sepillä 38 prosenttia. Laakso 1974, 67.

erilaisiin lukuihin johtuu siitä, että Laakso ei ole huomioinut Loimaan tai Huit-tisten ulkopuolelle muuttaneiden oppilaiden työuraa, kun taas omassa tarkaste-lussani olen mahdollisuuksien mukaan seurannut oppilaiden kohtaloita myös Hollolan ulkopuolelle.¹¹⁰⁷ Oppilaista vain 15 prosentilla työuran kulku jää hä-märän peittoon. Kaikista oppilasta ei kuitenkaan tullut mestareita, sillä osa jätti opinnot kesken. Toisaalta pitkäaikainenkaan kouluttautuminen ja opintojen loppuun saattaminen ei sinänsä taannut vakiintunutta ammattilaisuutta.

Myös kaupungeissa valtaosa oppipojista suoritti koulutuksensa loppuun. Esimerkiksi Malmössä käsityöläisten oppilaista 73 prosenttia valmistui. Vainio-Korhonen on puolestaan arvioinut Turussa vain viidesosan siellä harjoitelleista oppilasta jääneen ilman ammattipätevyyttä. Söderlund taas esittää kahden kolmesta oppilaasta uloskirjautuneen opista. Nämä luvut kertovat kisällikirjan saaneiden oppilaiden osuudesta, eivät mestareiksi päätyneiden määrästä.¹¹⁰⁸ Myös maaseudulla oli mahdollista suoriutua oppiajasta ilman että ryhtyi tai pääsi työskentelemään käsityöläisenä.

Verrattaessa kaikkien oppilaiden ikärakennetta myöhemmin mestareiksi päätyneisiin, voidaan todeta sen olleen hyvin samankaltainen. Oppiin tulles-saan sepät olivat vanhimpia, keskimäärin 21-vuotiaita. Räättälien oppipojat oli-vat noin 16- ja suutarit 18-vuotiaita. Käytännössä ikävuodet vaihtelivat 14 ja 32 vuoden välillä.¹¹⁰⁹ Luvut ovat hivenen alhaisempia kuin käsityöläismestareiksi päätyneillä. (Vertaa TAULUKKO III:1.) Myös ikäryhmittäinen jaottelu kertoo samaa: mestareihin verrattuna opin aloittaminen siirtyi hieman nuorempiin ikäluokkiin.¹¹¹⁰ (TAULUKKO III:6) Konkreettisesti tämä tulee ilmi muun muas-sa siinä, että alaikäisiä oppilaita, eli lastenkirjaan rekisteröityjä poikia, oli jonkin verran enemmän kuin käsityöammattilaiseksi päätyneiden joukossa.

TAULUKKO III:6 *Hollolassa vuosina 1810–1840 kouluttautuneiden oppilaiden koulutuksen alkamisikä ikäluokittain*

ikäkaudet	–16	17–19	20–22	23–25	26–28	29–
sepät	1	16	10	2	4	1
räättälit	21	8	3	0	0	0
suutarit	15	20	8	4	0	1
yhteensä	37	44	21	6	4	2

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Räättälien oppilaat olivat verrattain nuoria: yli 20-vuotiaita oppilaita oli vain kolme. Yksi heistä oli 22-vuotiaana räättälin oppiin lähetetty Johan Andersson.

¹¹⁰⁷ Verrattuna alkuperäismateriaalin läpikäymiseen nykyisillä, internetissä olevilla tietokan-noilla ja lähdeaineistolla oppipoikien elämän seuraaminen on varsin helppoa ja nopeaa verrattuna 1970-lukuun, jolloin Laakso teki tutkimuksensa.

¹¹⁰⁸ Söderlund 1949, 399; Edgren 1987, 155–160; Vainio-Korhonen 1998, 132–133.

¹¹⁰⁹ Näin oli tilanne myös muualla. Laakso 1974, 132–133; Vainio-Korhonen 2010, 233.

¹¹¹⁰ Tässä tarkastelussa pätevät samat rajoitukset kuin varsinaisten käsityöläisten oppi-ian tarkastelun kohdalla. Arviot on voitu tehdä vain vuoden tarkkuudella ja alaikäisillä oppi-lailta olen usein joutunut päättelemään opin aloittamisajankohdan. Luvut ja keskiarvot voisivat siis todellisuudessa olla alhaisempia.

Hän oli sairakkalalaisen talonpojan poika, jonka isä oli kuollut jo pojan lapsuudessa. Johan Andersson asui itselliseksi merkityn äitinsä kanssa, joten häntä ei voi syntyperästään huolimatta pitää talollisena. Lisäksi hänellä oli joitakin fyysisiä vajavuuksia; hän oli muun muassa huonokuuloinen ja hänellä merkittiin olleen vikaa käsissä ja jaloissa. Tästä huolimatta Johan Anderssonilla oli vakuuttava koulutustausta. Hän oli ensin kaksi vuotta naapurikylässä Hatsinassa pitäjänräätäli Gustaf Halinin opissa. Sieltä hän lähti naapuripitäjään Kärkölään, jossa hän oli kahden oppimestarin luona - vuoden kummankin opissa. Neljän vuoden kouluttautumisesta huolimatta Johan Andersson ei vakiinnuttanut koskaan uraa räätälinä, eikä hänestä käytetty räätäli-nimikettä. Tämä herättääkin joukon kysymyksiä. Jättikö hän hakematta viralliselle ammattiuralle fyysisten rajoitteidensa vuoksi? Toisaalta, miksi hänet olisi lähetetty käsityöoppiin ja niin monelle mestarille, jos hän ei olisi kyennyt räätälin ammattiin? Ja miksi hänet olisi otettu oppiin, jos hän olisi vain ollut taakka oppimestareilleen? Nämä seikat ohjaavat ajattelemaan käsityökoulutusta sosiaalihuollon välineenä, jolloin isättömälle ja fyysisesti vajavaiselle pojalle tarjottiin toimeentuloväylää käsityön parissa.¹¹¹¹ Mikään ei estänyt Johan Anderssonia saamasta toimeentuloaan käsityöstä, mutta hän ei vain ikinä virallistanut asemaansa.¹¹¹²

Nuorimmat räätälinoppilaat olivat noin 13-vuotiaita. Myös 14-vuotiaita oppipoikia oli useita. Alhainen aloitusikä ei kuitenkaan tarkoittanut siitä, että nuoret pojat olisivat käyneet kokeilemassa oppipoikana oloa, sillä vain vähän aikaa (2 vuotta tai alle) opissa olleista kymmenestä nuorukaisesta vain kaksi oli 15-vuotiasta. Suurin osa nuorena koulutukseen lähteneistä siis pysyi opissa.¹¹¹³ Räätälikoulutuksen jättivät todennäköisemmin kesken hieman vanhemmat pojat, joilla oli enemmän uravaihtoehtoja käytettävinaan.

Suutarien oppilaat eivät olleet yhtä nuoria kuin räätälien oppipojat, vaikka heistä nuorimmat olivat 13–14-vuotiaita. Suutarin oppiin saatettiin mennä myös vanhemmalla iällä ja toisin kuin räätäleillä yli 20-vuotias suutarin koulutuksen aloittaja ei ollut harvinaisuus. Vanhin suutarinoppilas oli 32-vuotias Mats Pettersson, joka oli merkitty lahtelaisen suutari Johan Enqvistin talouteen, tosin vain yhden vuoden ajaksi. Mats Pettersson oli jo perheellinen mies, jolla oli takanaan ura sotilaana sekä useita renkipestejä. Oppimerkintä ei kuitenkaan näytä olleen kirjaamisvirhe, vaan armeija-uran jälkeen toimeentulo-ongelmien kanssa painineen perheenisän yritys hankkia perheelleen parempaa elantoa. Mats Petterssonista ei kuitenkaan tullut suutaria, vaan hänet on myöhemmin merkitty paimeneksi. Eräs kiintoisa yksityiskohta perheen historiassa on kui-

¹¹¹¹ Käsityöläiseksi myös ryhdyttiin siksi, että vamman vuoksi ei pystytty muuhun työhön. Virrankoski 1963, 436; Peltovuori 1975, 155 (Suur-Tuusula). Katso myös Saarenheimo 1974, 414 (Pirkkala).

¹¹¹² Vuosina 1836–1839 hän oli kotikylässään räätälin oppirenki, sitten 1840–1841 itsellisen poika ja viimein vuosina 1842–1850 pelkästään itsellinen.

¹¹¹³ Vainio-Korhonen on tehnyt saman tulkinnan Turun oppipojista. Vainio-Korhonen 1998, 133.

tenkin se, että Mats Petterssonin pojasta tuli myöhemmin suutari, vieläpä isän vanhan oppimestarin kouluttamana.¹¹¹⁴

Ammatinharjoittamisen fyysiset vaatimukset vaikuttivat siihen, että sepän oppilaat olivat muita vanhempia ja aloitusikä pyöri kahdenkymmenen ikävuoden tienoilla. Useilla oppilailla oli jo takanaan työskentelyä muilla aloilla, yleensä renkeinä. Tämä poikkeaa räätälien oppilaista, joista suurin osa lähti kouluttautumaan vanhempiensa luota. Tämä ei yksinomaan juontunut iästä, vaan myös alaikäiset pojat työskentelivät renkeinä, sillä ainakin kaksi räätäliksi haluavaa poikaa oli ollut pikkurenkeinä. Ehkä poikien perheillä ei ollut varaa elättää lapsiaan, vaan heidän täytyi pyrkiä heti kynnelle kyettyään huolehtimaan omasta toimeentulosta ja mennä vieraalle töihin. Suutarien joukossa näitä köyhiksi tulkittuja poikia oli vielä enemmän, viisi.¹¹¹⁵ Eräästä heistä, suutari Michel Stellenbergistä, lastenkirja kertoo hänen joutuneen lapsena kerjäämään.¹¹¹⁶

Hollolalaiskäsiöläisten oppilaiden oppivuosien määrät vaihtelivat enemmän kuin varsinaisilla käsiöläisillä, sillä kaikki oppiin lähteneet eivät jääneet alalle ja myös hyvin lyhyet kouluttautumisajat olivat mahdollisia. Oppivuosien keskiarvot on laskettu kahdella eri tavalla (TAULUKKO III:5); toisistaan on erotettu kaikkien oppilaiksi mainittujen keskimääräiset koulutusajat (neljä vuotta) sekä ammattiin päätyneiden oppivuodet (4,6 vuotta). Ammattilaisiksi päätyneiden oppivuodet kuvastavat samanlaista trendiä kuin varsinaisilla käsiöläisillä - koulutusajat ovat 4–5 vuoden välillä - sillä suurelta osin kyse oli samoista henkilöistä.¹¹¹⁷ Kiinnostavampaa onkin tarkastella kaikkien oppilaiden oppiaikojen jakautumista.¹¹¹⁸ (TAULUKKO III:7.) Kolmasosalla oppilaista koulutus jäi alle kahteen vuoteen. Näinkin lyhyen koulutuksen käyneet oppilaat saattoivat toimia käsiöläisinä, jos osa koulutuksesta oli saatu omalta isältä tai oppi oli muuten hankittu epämuodollista väylää pitkin.¹¹¹⁹ Toisaalta valtaosa kaksi vuotta tai vähemmän kouluttautuneista näyttää jättäneen opinnot kesken ja siirtyneen muille aloille. Huomionarvoista on se, että ketään näistä vain vähän aikaa opissa olleista ei myöhemmin kuitenkaan syytetty fuskauksesta, eikä heihin voi yhdistää muutakaan näkyvää käsiöönharjoitusta. He näyttävät jättäneen käsiöalan kokonaan.

¹¹¹⁴ Poika Magnus Matsson Eklund lähti 17-vuotiaana Johan Dahlströmin oppiin. Hänen toinen mestarinsa, Johan Enqvist, oli 20 vuotta aikaisemmin opettanut myös Eklundin isää.

¹¹¹⁵ Varsinainen renkitausta oli puolella sepistä ja suutareista 30 prosentilla.

¹¹¹⁶ Lastenkirjassa on merkintä *gå på tigger* vuodelta 1813. Tämän jälkeen Stellenberg päätyi rengiksi ja hän lähti suutarin oppiin vasta 20-vuotiaana. Stellenberg ei ollut ainoa lapsuudessaan kerjäämään joutunut käsiöläinen.

¹¹¹⁷ Osa tästä ensiksi mainitusta ryhmästä pääsi aloittamaan ammatissa vasta vuoden 1840 jälkeen ja osa käsiöläisistä ei tehnyt lainkaan ammattiuraa Hollolassa.

¹¹¹⁸ Kuten varsinaisillakin käsiöläisillä, oppivuodet ovat arvioita ja sisältävät noin vuoden virhemarginaalin.

¹¹¹⁹ Kaupungeissa hyvät taidot tai aikaisemmat opinnot saattoivat lyhentää oppiaikaa. Möller 1936, 52; Vainio-Korhonen 1998, 130–131.

TAULUKKO III:7 Hollolassa vuosina 1810–1840 opiskelleiden oppilaiden oppivuodet

	1 v	alle 2	3 vuotta	4 v	5 v	6 v	yli 7	N
sepät	6	7	4	9	3	4	2	35
räätilit	5	5	5	8	4	1	6	34
suutarit	10	9	3	8	5	3	11	49
yhteensä	21	21	12	25	12	8	19	118

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Yleensä koulutus jätettiin kesken yhteisymmärryksessä mestarin kanssa, sillä tietoja konflikteista on varsin vähän. Syitä siihen, miksi koulutus päättyi ennen aikojaan, on vaikea saada selville. Kaupunkien kohdalla on arvioitu oppilaiden olleen alalle taitamattomia, tai kenties he ovat halunneet vaihtaa ammattia, osa oppilaista lienee lähteneet muiden houkutusten perään.¹¹²⁰ Oppipojan otto ja kouluttajaksi ryhtyminen oli kuitenkin vastuullinen tehtävä, eikä siinä haluttu tehdä virheitä. Lähteistä ei kuitenkaan ole mahdollista varmentaa, oliko maaseudun käsityöläisillä käytössä jonkinlaisia koeaikoja tai testasivatko he käsityöalalle haluavien kykyjä ja taitoja jollain muulla tavalla. On joka tapauksessa todennäköistä, että oppilaan soveltuvuus varmistettiin tavalla tai toisella. Kaupungeissa oli käytössä muutaman kuukauden koeaika, mutta myös siellä saatettiin koulutus jättää koeajasta huolimatta kesken, joten oli luonnollista, että näin tapahtui myös maaseudulla.

Toisinaan oppilaat lähtivät mestarinsa luota ilman lupaa, jolloin oppilaista saatettiin tehdä karkaamisilmoitus tai heidät haastettiin käräjille.¹¹²¹ Aikaisemmin oli jo esille tapaus, jossa suutari Henrik Willberg tuloksetta vaati käräjillä oppilastaan edesvastuuseen luvattomasta poistumisesta. Joskus karanneet tai toisen mestarin koulutukseen siirtyneet oppilaat veloitettiin palaamaan ensimmäisen mestarinsa luo. Esimerkiksi räätili Elias Siljander Orimattilan Simolasta oli haastanut oppipoikansa ja näiden vanhemmat, käytännössä poikien äidit, edesvastuuseen siitä, että pojat olivat lähteneet luvatta ja siirtyneet toisen räätilin oppiin. Syyksi pojat kertoivat, että Siljander ei ollut tarjonnut heille tarpeeksi ruokaa, eivätkä he räätilintöiden puutteen takia voineet tehdä mitään hyödyllistä. Poikien äidit puolestaan väittivät räätilin viettäneen irstasta ja halveksittavaa elämää, joten poikien moraalit oli ollut vaarassa. Vastaavanlaiset syytökset olivat tuttuja myös kaupungeista.¹¹²² Tässä tapauksessa oppilaat eivät kuitenkaan voineet todistaa väitteitään, joten heidät veloitettiin maksamaan karkaamisesta ja hyysäämisestä sakkoja kuninkaallisen asetuksen 27.2.1804 mukaisesti 20 taaleria. Lisäksi poikien tuli palata Siljanderin luo.¹¹²³ Kaikki luvattomat poistumiset eivät kuitenkaan päättyneet käräjille. Esimerkiksi 16-vuotiaana räätili Anders Lindströmin oppiin mennyt Carl Carlsson Fack karkasi kahden oppivuoden jälkeen. Häntä myös kuulutettiin, mutta turhaan. Nähtä-

¹¹²⁰ Papinsaari 1967, 265, 271–272; Vainio-Korhonen 1998, 133.

¹¹²¹ Karkuruudesta katso esimerkiksi Hamilton 1995. Wallis 2008, 843–844.

¹¹²² Papinsaari 1967, 266–267.

¹¹²³ HMA, Hollolan syykäräjät 1833, § 63; Hollolan talvikäräjät 1834, § 27.

västi oppipoika pääsi myöhemmin mestarinsa kanssa jonkinlaiseen sopimukseen, sillä Fack päätyi muonatorppariksi naapuripitäjään Asikkalaan. Tämä olisi tuskin jäänyt oppimestarilta huomaamatta, jos hän olisi todella tahtonut karanneen oppilaansa takaisin.¹¹²⁴

Oppivuodet katkesivat harvoin oppilaan tai mestarin kuolemaan.¹¹²⁵ Vain yksi sepän oppilaista kuoli oppiaikana ja erään toisen Hollolassa työskennelleen - mutta kuolinhetkellä naapuripitäjässä harjoittelemassa olleen - kisällin omaisuutta jaettiin oikeudessa entisten oppimestarien kesken. Myös muualla Suomessa opinkäynnin katkeaminen oppilaan kuolemaan oli epätavallista. Euroopassa oppivuodet, varsinkin isoissa kaupungeissa, saattoivat olla paljon vaarallisempaa aikaa. Esimerkiksi Lontoossa oppilaita kuoli suhteellisesti huomattavan paljon enemmän muun muassa kulkutautien takia.¹¹²⁶

Yli 40 prosentilla oppilaista koulutus kesti 3–5 vuotta.¹¹²⁷ Huomiota herättävää on, että suutarien ja räätälien joukossa oli paljon yli kuusi vuotta oppissa olleita. Suutareilla peräti 11 nuorukaista oli merkitty oppilaaksi vähintään seitsemänä vuonna. Tämä ei johtunut virallisesta kisällikoulutustautumisesta, kuten suutarimestarien monivuotisen kaupunkiopin kohdalla oli kyse. Kyseiset maaseudulla toisinaan jopa kymmenen vuotta oppilaina olleet miehet eivät juuri vierailleet kaupungeissa. Tässä tilanteessa pitkä koulutus ei välttämättä johtunut myöskään siitä, että oppiin olisi hakeuduttu alaikäisenä, vaikka joillakin oppilailla myös tällä seikalla oli merkitystä. Eräillä pitkät oppivuodet näkyivät useana oppimestarina, mutta tämäkään ei täysin selitä tilannetta, vaan esimerkiksi Gustaf Björk asui ainoan oppimestarinsa, suutari Mats Stendahlin luona vuosina 1829–1835.

Kaupungeissa yleistyneet palkkatyöläiset saattoivat osaltaan selittää pitkiä oppiaikoja. Palkkatyöläisten määrä lisääntyi kaupungeissa erityisesti 1800-luvun aikana. Yhä useampi kisälleistä muutti omilleen ja perusti perheen, mutta he säilyivät jonkun ammattikuntamestarin palkkalistoilla käyden töissä mestarin verstaalla tai tehden töitä kotonaan. He siis tyytyivät työskentelemään käsityöläismestarin laskuun.¹¹²⁸

Pitkät koulutusajat eivät välttämättä kerro taidon kartuttamisesta tai perusteellisesta, jopa 10–20 vuoden koulutustautumisesta, vaan pikemmin toimeentulosta. Joka ammatissa oli oppilas, jonka itsenäinen työura alkoi joko hyvin myöhään tai tähän vaiheeseen ei päädytty milloinkaan. Tällaisen henkilön oppimestarit vaihtuivat, mutta statusnimike pysyi oppilaana. Sepistä Israel Jöransson muutti työpaikkaansa kahden hollolalaisen ja yhden heinolalaisen sepäimestarin välillä. Vaikka hänen jokaisen mestarinsa sukunimi oli Weckman, eivät Bertil Weckman Vesivehmaalla, Israel Weckman Heinolan Härkälässä ja

¹¹²⁴ Tiedot karkaamisesta ovat muuttoasiakirjoista. Hollolan seurakunta, seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1833.

¹¹²⁵ Myös Vainio-Korhonen on todennut oppilasajan olleen harvoin vaarallinen. Vainio-Korhonen 1998, 133.

¹¹²⁶ Wallis 2008, 845–846.

¹¹²⁷ Samaa toteaa muun muassa Kaukovalta 1931, 445; Vainio-Korhonen 1998, 130. Tosin Papinsaari on huomannut tutkimansa Turun räätälikunnan oppilaiden oppiajassa pitenemistendenssiä. Papinsaari 1967, 247.

¹¹²⁸ Söderlund 1949, 382–389.

Johan Weckman Paimelasta välttämättä olleet kovin läheistä sukua, jos olivat sukua ensinkään. Israel Jöransson vuorotteli mestarien välillä lähes 20 vuotta, vuodesta 1832 vuoteen 1852 asti.¹¹²⁹ Myös räätälin oppilas Carl Evasson Hellmanilla oli kolme mestaria. Hän tosin työskenteli ajoittain myös renkinä, mutta palasi takaisin vanhan oppimestarinsa oppilaaksi.¹¹³⁰

Vaikeudet saavuttaa itsenäinen asema näyttävät olleen yleisimpiä suutari-
en oppilaille. Simon Simonsson Wikfors oli suorittanut perusopinnot kotikyläs-
sään Herralassa suutari Michel Stellenbergin luona. Tämän jälkeen Wikfors lähti
Helsinkiin, josta hän palasi vuonna 1834 suutarin kisällinä ja haki samoihin
aikoihin pitäjänkäsityöläiseksi. Vaikka Wikfors sai käräjiltä puoltolauseen, ei
hän silti näytä ryhtyneen pitäjänkäsityöläiseksi. Hän oli jonkin aikaa Herralassa
suutarin kisällinä, mutta varsinaisen itsenäistymisen sijaan hän päätyi toisen
Helsingissä opiskelleen suutarin, Gustaf Lindbomin oppilaaksi.¹¹³¹ Samalla ta-
valla suutarin oppilas Carl Johan Alexanderssonilla oli kolme mestaria 16 vuo-
den aikana. Hän kuoli vuonna 1846 ilman, että olisi koskaan työskennellyt
omaan laskuunsa.¹¹³²

Kaikkia neljää edellä mainittua ”ikuista oppilasta” yhdistää ainakin vaa-
timaton tausta. Yksi heistä oli palveluspiian avioton poika ja kaksi torpparin
poikaa. Carl Johan Alexanderssonin torpparivanhemmat päätyivät vanhoilla
päivillään ruotuvaivaisiksi. Eikä Simon Wikforskaan ollut varakkaasta perhees-
tä, sillä hänen isänsä oli sahalla työmiehenä. Lisäksi he kaikki olivat aloittaneet
koulutuksensa 1830-luvulla, joka oli taloudellisesti vaikeaa aikaa. He eivät kui-
tenkaan pystyneet itsenäistymään edes 1840-luvulla, jolloin talous oli jo elpy-
mässä. Näistä miehistä vain Carl Hellman perusti perheen.

Näistä neljästä miehestä Simon Wikforsin koulutus oli perusteellisin. Hän
oli myös ainoa, joka oli ottanut itselleen sukunimen. Sukunimen otto tai vaihto
toimi maaseudulla eräänlaisena siirtymäriittinä oppilaan ryhtyessä käsityöläi-
seksi tai kaupungissa maalaispojan päästessä käsityöoppiin. Sotilaiden pojilla

¹¹²⁹ Israel Jöransson oli vuodet 1833–1838 Vesivehmaalla, vuodet 1839–1844 ja 1848–1852 Heinolan Härkälässä sekä vuonna 1847 Paimelassa. Lisäksi hän oli vuodet 1838–1839 renkinä Vesivehmaalla.

¹¹³⁰ Carl Evassonin ura alkoi jo alaikäisenä räätäli Johan Ingelinin luona. Kolmen oppivuoden jälkeen hän siirtyi vähäksi aikaa Adolf Hellmanin oppilaaksi, mutta muutti 1837 Nastolaan paikallisen räätälin luo. Vuoden Nastolassa oltuaan hän palasi Adolf Hellmanin oppilaaksi, jossa asui vuoteen 1843 saakka. Tänä aikana Carl Evasson Hellman meni naimisiin ja lastensa syntymän yhteydessä hänet merkittiin kastettujen luetteloon toisinaan räätälin oppilaaksi, toisinaan räätäliksi. Oltuaan muutaman vuoden Paimelan kartanossa renkinä, Carl Hellman merkittiin taas vuonna 1849 räätälin oppilaaksi Adolf Hellmanin luo.

¹¹³¹ Michel Stellenbergin luona Wikfors oli vuosina 1826–1828, josta hän lähti 1828 Helsinkiin. Muuttokirja takaisin on vuodelta 1834. Rippikirjan ripillä käyntien mukaan hänet on kirjattu Herralaan vuosina 1836 ja 1838. Vuodesta 1839 hän kuului Gustaf Lindbomin talouteen Hollolan kirkonkylässä. Wikforsin virallista asuinpaikkaa ei voi tarkistaa henkikirjoista, sillä hänellä oli jokin fyysinen vajavaisuus, mikä tarkoitti sitä, että hänen ei tarvinnut maksaa henkiveroja. Vuodesta 1845 hän oli renkinä Laitialan kartanossa. Hän mahdollisesti teki kenkiä kartanon väen käyttöön, mutta pitäjänkäsityöläiseksi Wikfors ei koskaan päätenyt.

¹¹³² Carl Johan Alexanderssonin oppimestarit: 1830–1832 Carl Gustaf Gröndahl (Uskila), 1833–1838 ja 1841–1843 Johan Helander (Jarvala), 1839–1840 ja 1844–1845 Gustaf Orre (Hatsina).

kyse oli usein sukunimen vaihdosta, jolloin perinteinen sotilasnimi vaihdettiin käsityömäisempään tai käsityöammattiin viittaavaan sukunimi, kuten Ståhlhammar tai Saxlin. Useammin uusi nimi oli kuitenkin perinteinen ruotsalainen perhenimi.¹¹³³ Yksilöllisen sukunimen avulla käsityöläiset pyrkivät erottautumaan muista. Kun kaksi edellä esitellyistä miehistä ei ottanut sukunimeä ja Carl Hellmanin sukunimi oli äidin perua oleva, yleisesti sotilailla käytössä ollut nimi - jolla pystyi häivyttämään avioutonta taustaa - kertoo tämä siitä, etteivät miehet kyenneet vakiinnuttamaan käsityöläisuraansa.¹¹³⁴

Käsityöläisten oppilaissa oli paljon miehiä, joiden oppivuodet kestivät yli neljä vuotta ilman että heistä tuli käsityöläisiä. (TAULUKKO III:8) Oppiaika saattoi siis olla pitkä ja perusteellinen, vaikka se ei päätynyt itsenäistymiseen. Esimerkiksi niistä kuudesta sepän oppilaasta, jotka jäivät Hollolassa ilman sepän asemaa, vain yhden voidaan katsoa keskeyttäneen koulutuksensa. Muut oppilaat suorittivat oppivuotensa loppuun, mutta tästä huolimatta he siirtyivät muihin kuin sepän ammatteihin. Gabriel Beckman - huolimatta siitä, että hänes-tä oli muutamia seppämerkintöjä - ryhtyi avioliiton myötä lampuodiksi ja tilanvuokraajaksi, joten hän saavutti toisaalta kohtuullisen menestyksekkään työuran. Hän oli käyttänyt seitsemisen vuotta sepänkoulutukseen enonsa luona.

TAULUKKO III:8 Vuosina 1810–1840 käsityöopissa olleiden miesten koulutuksen jälkeinen työ-
ura

	sepät	rääätälit	suutarit	N
käsityöläisuralle	19	20	22	61
ei tietoa työurasta	7	3	7	17
ryhtyi rengiksi	3	3	8	14
muu työura	2	5	4	11
sotilaaksi	1	1	5	7
epäitsenäinen oppilas	1	1	2	4
palasi vanhempien luo	2	1	1	4
n	35	34	49	118

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Rääätälin poika Erik Johan Lindqvist, joka joutui isänsä varhaisen kuoleman takia muiden rääätälien koulutettavaksi, jäi myös ilman vakinaista asemaa. Hän aloitti rääätälinopinnot Adolf Löfbergin oppilaana Okeroisissa, jossa hän oli vuoden. Seuraavan mestarin, Anders Dahlbergin luona Viitailassa Lindqvist viipyi viisi vuotta. Koulutus kuitenkin keskeytyi väliaikaisesti, kun Lindqvist tuomittiin varkaudesta suorittamaan 400 päivän rangaistusta Suomenlinnaan.

¹¹³³ Möller 1936, 52; Hanssen 1952, 506; Arajärvi 1954, 414 (Messukylä); Berndtson 1986, 170 (Laukaa); Mikkola 1986, 71–92; Narva 1987, 201 (Orimattila); Gadd 1991, 156; Vuorimies 1993, 76–82; Paikkala 2004.

¹¹³⁴ Lähes kaikilla käsityöläisinä toimineilla miehille oli ruotsalainen sukunimi. Eräiden seppien kohdalla sitä kuitenkin käytettiin harvoin, joten he ovat tässäkin työssä esiintyneet patronymeillään. Tällaisia seppiä olivat muun muassa Johan Salomonsson (Wahlberg) ja Simon Eriksson (Ståhl). Nimityksistä myös Häkkinen 2008, 174–176, 183.

Tästä vapauduttuaan Lindqvist palasi vanhan oppimestarinsa luo Viitailaan. Siellä hän jatkoi työskentelyä mestarinsa kanssa kunnes solmi avioliiton torpparin tyttären kanssa. Puolisonsa myötä hänestä tuli torpparin vävy ja muonatorppari.¹¹³⁵

Eniten oppivuotia ilman ammattilaisuralle päätymistä oli suutareilla. Esimerkiksi Josef Stenbergistä tuli seitsemän vuoden kouluttautumisen jälkeen Messilän Alestalon renki. Johan Adolf Evasson, joka meni naimisiin oppimestarinsa tyttären kanssa, lähti sotilaaksi. Erik Johan Jacobsson oli peräti kahdeksan vuotta opissa ennen kuin palasi takaisin kotiinsa lampuodin pojaksi. Erik Thommasson Löfillä oli kolme oppimestaria kolmella eri paikkakunnalla ja hän päätyi Nastolaan muonatorppariksi. Nämä esimerkit kuvaavat hyvin vaihtelevia valintoja ja kohtaloita. Kaikki olivat oppineet ammatin, kyse ei ollut keskeneräisestä koulutuksesta, mutta he eivät silti päätyneet virallisiksi tai edes epävirallisiksi käsityöläisiksi. Oliko opissa sen pituudesta huolimatta jotakin vikaa, vai miehissä itsessään jotakin sellaista, etteivät he voineet hakea pitäjänkäsityöläiseksi? Mahdollisesti he eivät olisi saaneet puoltolausetta, yhteisönsä hyväksyntää, eivätkä he siitä syystä edes hakeneet pitäjänkäsityöläisyyttä. Käsityöopista ei kuitenkaan ollut mitään haittaa. Mahdollisesti köyhistä perheistä kotoisin olleet pojat saivat mestarinsa taloudessa täyden ylläpidon.¹¹³⁶ Koulutus ei mennyt hukkaan, sillä suutarin ja räätälin taidoista oli hyötyä, vaikka toimeentulo mahdollisesti koottiinkin monella eri tavalla. Toisaalta kyse on voinut olla myös Edgrenin mainitsemasta köyhien poikien hyötykäytöstä työvoimana.¹¹³⁷ Pitkä kouluttautuminen ilman näkyvää käsityöläisuraa kertoo joka tapauksessa siitä potentiaalisesta massasta, joka osasi käsityöammatin ja todennäköisesti teki tuotteita, jos ei muille, niin ainakin oman perheensä käyttöön. Kun heistä ei kirjattu lähteisiin käsityönimikkeitä, mahdollinen ammatinharjoitus jää piiloon.

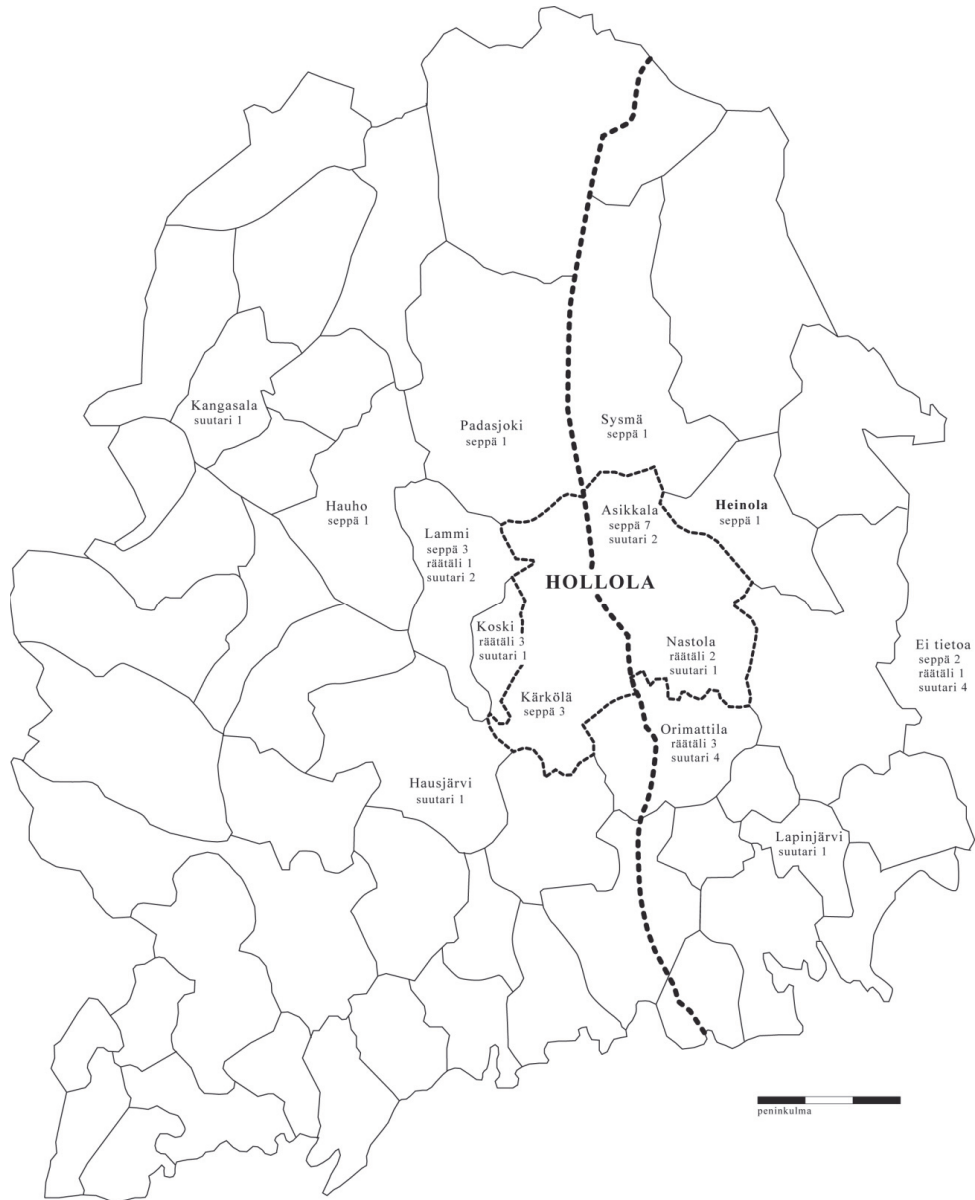
Hollolassa ei koulutettu vain paikkakuntalaisia poikia, sillä kolmannes oppilaista oli kotoisin Hollolan naapuripitäjistä, Asikkalasta, Lammilta, Koskelta ja Orimattilasta. (Tästä KARTTA III:2) Ammattien välillä oli kuitenkin eroja. Esimerkiksi seppien oppilaista enemmistö oli kotoisin muualta. Heitä tuli muun muassa Lammilta, Kärkölästä ja Asikkalasta. Kun näitä pitäjiä verrataan niihin, missä varsinaiset käsityöläiset olivat kouluttautuneet, samat alueet nousevat esiin yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Koskelta ei käyty sepän opissa Hollolassa, vaikka siellä kouluttautuneita käsityöläisiä muutti Hollolaan. Muilla aloilla erot olivat selvemmin hollolalaispoikien hyväksi. Poikkeavaa on myös se, että orimattilalaiset kävivät suutarin ja räätälin opissa Hollolassa, mutta ei juuri toisinpäin. Kauimmaisat oppilaat olivat syntyisin Uudenmaan ja Hämeen läänin alueelta, jokunen myös Kymenkartanon läänistä. Lapinjärveltä ja Kangasalalta kotoisin olevat pojat eivät kuitenkaan tulleet suoraan kyseisiltä paikkakunnilta käsityöoppiin, vaan he olivat muuttaneet jo aikaisemmin perheidensä mukana Hollolaan.

¹¹³⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1838 § 60. Hän kuoli kuitenkin suhteellisesti nuorena, vain 30-vuotiaana, jolloin mahdollinen ammattiura ei perhesuhteiden takia näkynyt lähteissä.

¹¹³⁶ Munck & Soly 2008, 21.

¹¹³⁷ Edgren 1987, 192.

KARTTA III:2 Hollolassa 1810–1840 kouluttautuneiden oppilaiden Hollolan ulkopuoliset synty-
mäpaikkakunnat

Huom. Keskellä oleva poikkiviiva erottaa Uudenmaan ja Hämeen läänin sekä Kymenkartanon läänin toisistaan jakaen Hollolan yllisen kihlakunnan, kuten myös Hollolan emäseurakunnan kahteen eri läänin. Kartan pohjana olleessa Hermelinin kartassa ei ole merkitty Hollolan tai sen kappeliseurakuntien rajoja, joten niitä ei voi tässä esittää. Piirros Marjut Uotila.

Oppilaiden muuttoa hyvän oppimestarin luo eivät pitäjän- tai lääninrajat estäneet. Koulutusalojen sisällä suunnat eivät välttämättä olleet vastavuoroisia, vaan pitäjien välillä oli ainakin hetkellistä epätasapainoa. Matkat, joita oppilaat liikkuvat, eivät käytännössä olleet kovin pitkiä. Sepille koulutuksen saaminen oli hankalinta, ja moni sepäksi haluava lähti toiselle paikkakunnalle käsityöoppiin. Voidaankin kysyä, pääsikö ulkopaikkakuntalainen poika helpommin sepän pajaan työtapoja oppimaan kuin naapurin poika?

Kisällien toiminta maaseudulla

Maaseutukäsityöläisen uramallin on yleisesti ymmärretty käsittäneen vain oppipoika- ja mestarivaiheet, eikä tämän näkemyksen mukaan kisällisysteemiä katsottu tarpeelliseksi ottaa maaseudulla lainkaan käyttöön.¹¹³⁸ Samalla on todettu, että pitäjänkäsityöläiseksi haluavilta miehiltä ei ole suoranaisesti vaadittu mestaritodistuksia tai kisällikirjoja, vaikka heidän piti pystyä tarvittaessa todistamaan ammattitaitonsa.¹¹³⁹ Kisällijärjestelmä ei kuitenkaan ollut täysin tuntematon maaseudulla. Osittain tähän vaikutti se, että osa kaupunkikisällleistä siirtyi maaseudulle. Kuten aiemmin tuli todettua, erityisesti suutarit olivat usein kisällitaustaisia. Tämä saattoi jonkin aikaa heijastua heistä Hollolassa käytettyihin nimikkeisiin, kuten suutari Staffan Holmstedtilla, joka uransa alkuvaiheessa oli merkitty kisälliksi.¹¹⁴⁰

Kisällejä toimi erityisesti Messilän tuotantolaitoksissa. Esimerkiksi nahkurinverstaan ja värjäämön pyörittämisestä vastanneet käsityöläiset olivat etupäässä kisällejä. Manufaktuureissa mestarit saatettiin korvata helpommin saatavilla olevilla kisälleillä, jotka myös tarvitsivat uusia työtilaisuuksia vakiintuneita mestareita enemmän. Tosin heidän kisällitaustansa hävisi nopeasti, sillä heistä ei manufaktuurin yhteydessä juuri enää käytetty kisälli-nimikettä, vaikka matkustusasiakirjoissa titteli vielä esiintyi. Lisäksi manufaktuurikäsityöläisillä toimi apunaan vaihteleva määrä avustajia, yleensä toisia kisällejä. Tästä syystä on ollut toisinaan vaikea todeta, kuka verstaan tuotantoa ohjasi ja kuka oli apulainen. Kisällit myös vaihtuivat usein, varsinkin värjäämön puolella. Osa värjäreistä oli paikkakunnalla vain muutaman kuukauden. Tämä apulaisten vaihtuvuus saattoi heijastaa verkatehtaan ongelmia.

Maaseudun palkka- tai oppirenkiperinne vastasi tai jäljitteli eräällä tapaa ammattikuntien kisällijärjestelmää.¹¹⁴¹ Tosin 1800-luvun palkkarengin ja tavallisen oppilaan erottaminen toisistaan on hankalaa.¹¹⁴² Osa pitkään kouluttautuneista oppilaista sai satunnaisesti kisällin asemaan viittaavan nimikkeen. Yleisimpiä maaseutukouluttautuneiden oppilaiden kisällinimitykset olivat avioliittokoulutusten yhteydessä. Esimerkiksi Carl Palmqvist, jolla oli lähes kymmenen vuoden koulutus takanaan, oli vihkimisen yhteydessä ilmoittanut statukseen suutarin kisälli, vaikka muissa yhteyksissä hänet mainitaan oppilaana.

¹¹³⁸ Esimerkiksi Jutikkala 1934, 470 (Sääksmäki); Suvanto 1954, 190 (Akaa); Saarenheimo 1974, 416 (Pirkkala); Suvanto 1992, 232 (Kalvola).

¹¹³⁹ Aaltonen 1963, 42 (Suur-Jämsä); Tommila 1959, 203 (Nurmijärvi); Kyöstiö 1955, 61.

¹¹⁴⁰ Kisällien toiminnasta maalla myös Gadd 1991, 171.

¹¹⁴¹ Maaseutukäsityöläisten kisällimäisistä apulaisista myös Laurila 1971 (1938), 57.

¹¹⁴² Ei ole esimerkiksi mahdollista selvittää, saivatko käsityöläistaloudessa olleet oppilaat palkkaa.

Toinen samalta kylältä oleva esimerkki on räätälin oppilas Erik Johan Ekman, joka naimisiin mennessään ilmoitti papille olevansa kisälli.¹¹⁴³ He menivät siis naimisiin vielä opissa ollessaan, mikä ei välttämättä ollut mahdollista tavallisille oppilaille. He ovat siis saattaneet toimia kisällin tai palkkarengin tapaan - vaikka kummankaan oppimestari ei ollut hakenut tähän lupaa - ja he työskentelivät enemmän mestarinsa apuna kuin uutta oppimassa.

5.2 Käsityöammattilaisten sosiaalinen tausta

Kun poika syntyy

Esimodernina aikana eri yhteiskuntaryhmien välinen liikkuvuus oli vähäistä ja säätykierto ylöspäin harvinaista. Näin ollen oli tavallista, että pojat kasvatettiin seuraamaan isänsä jalanjalkia. Tämä näkyi kaikissa väestöryhmissä: papin pojasta koulutettiin pappi ja sotilaan poika liittyi armeijaan. Myös talonpoikais-säädyssä oli tavallista, että vanhin poika peri tilan ja elinkeinon. Samalla tavalla käsityöammateissa pojat kasvoivat ammattiin ja sen perinteisiin. Ammattikunnat edistivät toimillaan säädynsisäistä yhtenäisyyttä, mestariksi noustiin usein sukulaisuussuhteiden avulla. Samalla tavalla maaseudulla annettiin etusija käsityöläisten omille pojille, sillä isän luopuessa ammatinharjoittamisesta seuraajaksi ehdotettiin yleensä hänen jälkeläistään. Se, kuinka yleistä isän ammattiperinteen jatkaminen oli ja oliko käsityöläisellä edes poikaa, jota auttaa uralla etenemisessä, on kuitenkin toinen asia. Tarkastelen tässä luvussa sitä, mistä yhteiskuntaryhmistä uudet käsityöläiset ja heidän oppilaansa tulivat. Tapahtuiko käsityöläisten rekrytointi niin tiukasti oman ryhmän sisältä kuin perinteisesti on esitetty? Käsityöläisten sosiaalista taustaa tarkastelemalla voin tutkia myös sitä, missä määrin käsityöläiseksi kouluttautumista pystyttiin käyttämään sosiaalisen nousun välineenä.

Käsityöläisten sosiaalista taustaa ja ammatin periytyvyyttä analysoitaessa on ollut tapana selvittää jo ammatissa toimivien käsityöläisten vanhempien sosiaalista asemaa.¹¹⁴⁴ Tällöin seurataan käsityöläisten elämänvaiheita taaksepäin ja tutkitaan käsityöläisinä toimineiden miesten vanhempien yhteiskunnallista statusta etsimällä niitä nimikkeitä, joilla vanhemmat on kirjattu lähteisiin. Yleensä tarkastelukohdaksi on valittu syntymä eli käsityöläisen isän asema on määriteltävä syntyneiden luettelosta.¹¹⁴⁵ Kun käsityöläisten elämää analysoidaan kokonaisvaltaisesti prosopografisen tietokannan avulla, voidaan tarkastelukohdat valita monipuolisemmin, ja kiinnittää huomiota esimerkiksi hetkeen, jolloin poika on siirtymässä käsityöoppiin.¹¹⁴⁶ Asettamalla analyysin kohteeksi

¹¹⁴³ Hollolan seurakunta, vihittyjen luettelot 9.2.1834, 11.11.1838.

¹¹⁴⁴ Papinsaari 1967, 249; Laakso 1974, 33-37; Laakso 1997, 49-50; Juutila 1997; Vainio-Korhonen 1998, 134-137.

¹¹⁴⁵ Lars Edgren on tällä menetelmällä tutkinut 1800-luvun Malmön kaupunkikäsityöläisiä. Lisäksi hän on analysoinut erikseen oppipoikien, kisällien ja käsityöläismestarien taustaa. Edgrenin tutkimustavasta katso Edgren 1987, 310-313.

¹¹⁴⁶ Veikko Laakso ilmoittaa käyttäneensä käsityöläisten taustan selvittämiseen kahta eri metodia. Hänen mielestään käsityöläisten syntyperää on helpointa etsiä rippikirjan sivuilta kun käsityöläinen on merkitty samalle sivulle vanhempiensa kanssa. Jos näin ei ole käynyt, voi käsityöläisten taustaa aina etsiä syntymäajan ja patronyymin avulla syntyneiden ja kastettujen luettelosta. Tämä metodi ei kuitenkaan kerro isän ammattia pojan

koko käsityöläisperhe, voidaan selvittää myös niiden lasten kohtaloita, joista ei tullut käsityöläisiä ja tutkia, oliko edes mahdollista siirtää perinnettä seuraavalle sukupolvelle. Tämä näkökulma on tuotu paljon harvemmin esille. Analysoin seuraavaksi käsityöläisinä toimineiden miesten sosiaalista taustaa kahdessa eri pisteessä, syntymän ja oppiin lähdön aikaan.¹¹⁴⁷ Myöhemmin samanlainen yksilöllinen tarkastelu tehdään käsityöläisten oppilaista.

Aloitin käsityöläisten taustan käsittelyn perinteisestä lähtökohdasta: selvitän, mikä oli käsityöläisen isän status pojan syntyessä. Olen ottanut mukaan kaikki Hollolassa työskennelleet kokoaikaiset käsityöläiset huolimatta siitä, mistä pitäjästä nämä olivat alun perin kotoisin. Haastetta tähän on luonut se, että Hollolassa syntyneiksi voidaan varmentaa noin puolet räätäleistä, suutareista ja sepistä, mutta vain viidennes erikoiskäsityöläisistä. Loput ovat joko Hollolan ulkopuolella syntyneitä tai en ole onnistunut selvittämään heidän syntymäpaikkakuntaansa ja vanhempiaan.¹¹⁴⁸ Tämä käy yksiin sen käsityksen kanssa, että käsityöläisten taustaa tutkittaessa vaikeuksia aiheuttaa käsityöläisten liikkuvuus.¹¹⁴⁹ Käytännössä tarkastelualue on kasvanut laajaksi, mutta toisaalta tämä on lisännyt tutkimuksen alueellista edustavuutta.

Käsityöläisten taustan selvittämisessä on isoja ammattien välisiä eroja. Räätälien ja seppien tausta jää pimentoon vain viidesosalla ammattilaisista, suutareilla kolmasosalla. Sen sijaan vain joka kolmannen erikoiskäsityöläisen tausta on ollut mahdollista selvittää. Tämä johtuu ennen kaikkea heidän toispaikkakuntalaisesta syntyperästään ja kaupunkilaisesta opinkäynnistään.¹¹⁵⁰ (TAULUKKO III:9) Todennäköisesti joillakin näistä muualta tulleista on ollut jonkinlaista käsityöläistaustaa, mutta sitä ei voida varmuudella todeta.¹¹⁵¹

ammatinvalinnan ja yhteiskuntaan asettumisen aikaan. Laakso näe tätä minään ongelmana, sillä hänen mielestään vanhassa agraariyhteiskunnassa sosiaalisen statuksen muutokset eivät olleet suuria perheen perustamisen jälkeen. Laakso 1997, 49–50.

¹¹⁴⁷ Käsityöläisten vanhempien asema on toisinaan pitänyt Hollolassa tarkistaa vielä rippikirjasta, sillä syntyneiden luettelossa ei aina ole merkitty isälle mitään titteliä.

¹¹⁴⁸ Noin 55 prosenttia räätäleistä, 52 suutareista, 46 sepistä, mutta vain 20 prosenttia erikoiskäsityöläisistä voidaan varmuudella todeta syntyperäisiksi hollolalaisiksi. Tietoja ulkopaikkakuntalaisten syntymäajasta ja -paikasta ei ole aina merkitty kovin tarkasti rippikirjoihin. Tavallisesti heille on merkitty vain syntymävuosi. Omat ongelmansa aiheuttaa se, että Hollolassa syntyneiden luettelot alkavat vasta vuodesta 1756 ja rippikirjat 1771.

¹¹⁴⁹ Vaikeinta taustan tutkiminen on yhteiskunnan alempiin kerroksiin kuuluneilta käsityöläisiltä, koska muuttoliike koski yleensä juuri tätä yhteiskunnan osaa. Laakso 1997, 51–52.

¹¹⁵⁰ Esimerkiksi Edgrenin käsityöläisten taustan selvittämisprosentti oli oppilaiden kohdalla 83 prosenttia, ja kisälleillä sekä mestareilla 77. Veikko Laakson selvitysprosentti jää paljon alhaisemmaksi, 54 prosenttiin. Edgren 1987, 150, 163, 176; Laakso 1974, 112.

¹¹⁵¹ Käytännössä joidenkin lasten syntymä on todella jäänyt merkitsemättä kirkonkirjoihin. Tällöin olen yrittänyt selvittää vanhempien nimiä ja sosiaalista asemaa seuraamalla käsityöläisten elämänkaarta taaksepäin. Yleensä tämä selvitystyö onnistuu, mutta se edellyttää sitä, että kaikki muuttamiseen liittyvät tiedot on muuten huolellisesti merkitty.

TAULUKKO III:9 Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden virallisten ja epävirallisten käsityöläisten isän ammatti pojan syntyessä (prosentit)

	n	a	b	c	d	e	f
sepät	74	11	35	11	4	16	23
räättälit	58	16	19	14	14	16	22
suutarit	73	12	8	14	12	12	42
erikoisk.	46	4	15	7	4	4	65
n/keskimäärin	251	11	20	12	9	13	32

a. talonpoika

b. käsityöläinen

c. vuokraviljelijä (lampuodit, torpparit)

d. itsellinen (muonatorppari, renki)

e. sotilas

f. ei tietoa

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Käsityöläistaustaiset ammattilaiset muodostavat suurimman ryhmän; Hollolassa toimineista käsityöläisistä joka viidennen isä oli työskennellyt käsityöläisenä. Oli siis varsin yleistä siirtää ammattitaito omalle pojalle, joka sitten ryhtyi käsityöläiseksi. Toisaalta erot eri ammattiryhmien välillä olivat suuria, sillä sepillä yli kolmanneksella isä oli käsityöläinen, kun taas suutareista vain kuuden isä oli käsityöläinen. Vertailun vuoksi voidaan todeta vastaavan luvun olleen sepillä 26. Käytännössä siis vain joka kymmenennen suutarin isä oli käsityöläinen ja tällöinkin yleensä suutari. Virallisia pitäjänkäsityöläisiä käsityöläistaustaisista suutareista oli vain kaksi, muut edustivat ammatinharjoittamisen epävirallista puolta. Ammattitaito siis siirrettiin pojalle, mutta poika ei välttämättä ryhtynyt viralliseksi käsityöläiseksi, vaan kuten Anders Lindqvist, torppariksi, tai Abraham Vidlöfin tapaan sotilaaksi.¹¹⁵² Käsityötaito oli siis hyvä oppia, sillä se antoi toimeentulon lisää. Voidaan kuitenkin pohtia, oliko suutariammattilaisen asema niin epävarma, ettei sen varaan kannattanut tukeutua. Ammattien epätasa-arvoisuutta kuvaa myös se, ettei isän ja pojan ammatin tarvinnut olla sama, sillä esimerkiksi suutarin poika saattoi koulutautua sepäksi tai räättäliksi. Poikkeus ovat tässäkin yhteydessä sepät, joiden poikia ei koulutettu muuhun kuin sepän käsityöhön.¹¹⁵³ (TAULUKKO III:10)

TAULUKKO III:10 Isän käsityöammatti vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten keskuudessa

	isä seppä	isä räättäli	isä suutari	yhteensä
seppä	25	0	1	26
räättäli	0	9	2	11
suutari	0	0	6	6

Lähde: Prosopografinen tietokanta

¹¹⁵² Carl Johan Schreij puolestaan työskenteli kauan renkinä. Anders Lilja oli jonkin aikaa kartanon palkkalistoilla.

¹¹⁵³ Esimerkiksi suutari Anders Lydmanin pojasta Johanista tuli Lahden kylän seppä ja Johan Löfbergin kahdesta pojasta Gustafista ja Adolfista räättäleit.

Suurin osan paikkakunnan käsityöläisistä tuli jostakin muusta sosiaalisesta ryhmästä, koska vain joka viides oli käsityöläissuvusta. Lähes puolet Hollolassa toimineista käsityöläisistä oli joko talonpoikien, vuokraviljelijöiden, sotilaiden tai itsellisten poikia. Näiden neljän ryhmän keskinäiset erot eivät olleet kovin suuria, sillä jokaisen ryhmän yksittäinen osuus oli kymmenen prosentin tietämissä.¹¹⁵⁴ Joitakin ammattikohtaisia eroja tulee kuitenkin näkyviin.

Maanviljelykseen perustuva sosiaalinen tausta oli käsityöläisille harvinaisen suhteessa siihen, kuinka suuresta talonpoikien ja torppareiden ryhmästä oli kyse. Maataloudesta pääasiallisen toimeentulonsa saaneita vanhempia oli saman verran kuin käsityöläistaustaisia, viidennes kaikista. Talonpoikainen syntyperä oli vain joka kymmenennellä käsityöläisellä: 28 käsityöammattilaisen isä oli poikansa syntyessä sosiaaliselta statukseltaan joko talonpoika tai tavallisemmin talonpojan poika tai vävy. 1700-luvun Loimaalla ja Huittisissa talonpoikaistaustaisten käsityöläisten lukumäärä oli kaksinkertainen, vaikka myös siellä heidän osuutensa aikaa myöten laski.¹¹⁵⁵ Seppien alan arvostuksen huomioiden on erikoista, että vain kahdeksan sepän tausta oli talollinen. Tähän on kuitenkin vaikuttanut se, että sepät olivat suljettu ammattiryhmä ja alan pariin oli vaikea päästä kouluttautumaan.¹¹⁵⁶ Näistä kahdeksasta sepästä vain Anders Andersson ja Michel Perenius olivat Hollolassa syntyneitä talonpojan poikia, jotka päätyivät työskentelemään kotipitäjäänsä ja -kyläänsä. Heidät laitettiin sepän oppiin 1780- ja 1790-luvulla. Käytännössä he eivät kuitenkaan olleet ainoita talonpoikaistaustaisia seppiä, sillä joillekin talonpojille takominen oli sivutoimi, joka jäi varsinaisen talonpoikaisnimityksen varjoon. Lisäksi Bertil Weckman (vanhemman) isä oli talonpojaksi ryhtynyt entinen seppä.

Torpparien ja lampuotien osuus käsityöläisten vanhemmista oli kaikissa ammateissa sekä suhteellisesti että lukumääräisesti ottaen hyvin samankaltainen kuin talonpojilla, noin kymmenen prosentin tienoilla. Käytännössä vain erikoiskäsityöläisten vanhemmilla oli muita vähemmän vuokraviljelijätaustaa, sillä heistä vain kolmen isä oli toiminut lampuotina tai torpparina, eikä kukaan näistä käsityöläisistä ollut virallinen ammattilainen. Toisaalta, kun huomioidaan talonpoikien määrällinen enemmistö paikallisväestössä, voidaan todeta torpparien laittaneen jälkeläisensä talonpoikia useammin käsityöoppiin. Esimerkiksi Johan ja Malachias Filenius olivat orimattilalaisen torpparin poikia, jotka oli laitettu räätälin koulutukseen.¹¹⁵⁷ Seppien vuokraviljelijätaustasta on todettava se, että yli puolet heistä oli kotoisin Hollolan ulkopuolelta. Tämä voi olla kuitenkin sattumaa.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁴ Lukumäärissä mitaten luvut vaihtelivat yhtä poikkeusta lukuun ottamatta 12 ja 8 välillä.

¹¹⁵⁵ Laakso 1974, 112–117. Toisaalta Edgren on tullut siihen tulokseen, ettei Malmön ympäristön talonpoikaisväestö kovin usein lähettänyt poikiaan käsityöoppiin kaupunkiin. Edgren 1987, 151.

¹¹⁵⁶ Laakso 1974, 121.

¹¹⁵⁷ He olivat kotoisin Orimattilan Ämmälän kylästä, joka sijaitsi aivan Hollolan naapurissa. Molemmat pojat lähetettiin käsityöoppiin pitäjänrajan toiselle puolelle ja isovelji Johanista tuli myöhemmin pitäjänräätäli Kutajoelle. Malachiaan itsenäinen työskentely alkoi vasta 1840-luvulla.

¹¹⁵⁸ Kaksi torppari tai lampuotitaustaisista sepistä oli Kärkölästä, yksi Mäntsälästä, Asikkalasta ja Nastolasta. Vain kolme oli syntyisin Hollolasta ja heistäkin yhden miehen perhe oli myöhemmin muuttanut Kärkölään.

Maanviljelijätaustaisten käsityöläisten vähäistä määrää on selitetty esimerkiksi käsityöammatin urbaanilla luonteella. Tätä osoittivat muun muassa käsityöläisten kaupunkilaiset tavat ja sukunimien otto.¹¹⁵⁹ Esimerkiksi Edgren on todennut Malmöön käsityökoulutukseen tulleiden maalaispoikien olleen usein käsityöläisten tai sotilaiden, ei talonpoikien jälkeläisiä.¹¹⁶⁰ Suomessakaan käsityöläiseksi ryhtyminen ei ollut enää merkittävässä määrin talonpoikien nuorempien poikien hyödyntämä mahdollisuus, toisin kuin sen on katsottu olleen 1700-luvulla. Heillä oli siis käsityön sijasta muita keinoja ansaita elantonsa, tai sitten ei enää ollut soveliasta laittaa talonpojan poikaa käsityöoppiin.

Tarkasteltaessa sosiaalisessa hierarkiassa käsityöläisiä alempana olevia ryhmiä, sotilastaustaiset käsityöläiset muodostavat heistä näkyvimmän osa. Lähes 15 prosentilla 1800-luvun alkupuoliskolla työskennelleistä käsityöläisistä isän ammattinimikkeenä oli käytetty pojan syntymän yhteydessä titteliä sotilas tai entinen sotilas.¹¹⁶¹ Myös Laakson tutkimuksessa sotilaiden osuus käsityöläisten vanhemmista on suurin piirtein samaa luokkaa vuosien 1760–1809 välisellä ajalla.¹¹⁶² Tämä siitä huolimatta - tai siitä syystä - että ruotusotaväki oli lakkautettu Suomen liittyessä Venäjään 1809. Kuten aikaisemmin on todettu, sotilastausta oli mahdollinen, koska suurin osa käsityöläisistä oli syntynyt ennen ruotusotaväen lakkautusta. Lisäksi osa sotilaista ei koskaan omaksunut tai ottanut käyttöön muita ammattinimikkeitä, vaan heidän sosiaalisena statuksenaan säilyi sotilas tai se muutettiin muotoon entinen sotilas.¹¹⁶³ Käsityöllä ja sotilasuralalla oli perinteisesti läheinen yhteys ja monet sotilaat olivat käsityötaitoisia. Toisaalta sotilaiden suuri osuus käsityöläisten vanhemmista saattoi olla seurausta siitä, etteivät ruotusotilaiden pojat enää voineet seurata isiensä jalanjalkia sotilasuralle. Käsityö oli siis kompensoimassa sotilasuraa, sillä vaihtoehtoja ei ollut monia, varsinkaan jos isä ei ollut onnistunut pitämään sotilastorppaa hallussaan. Myös Jari Niemelä on todennut, että autonomian aikana pojat lähetettiin usein sotilasuran sijasta käsityöoppiin.¹¹⁶⁴ Toisaalta Laakso korostaa, että ruotusotilailla oli varaa lähettää poikansa käsityökoulutukseen, sillä rauhanajalla ruotusotilaan asema oli torpan ja palkan ansiosta vakaa.¹¹⁶⁵

Isän sotilastausta oli suhteellisesti yleisempi sepillä ja räätäleillä kuin suutareilla, vaikka lukumääräisesti erot olivat pieniä. Hollolan tilanne ei käy yksiin 1700-luvun Loimaaseen ja Huittisiin, missä Laakson mukaan suutarit muodostivat suurimman osan sotilastaustaisista käsityöläisistä. Heitä oli lähes neljännes suutareista, kun taas räätäleistä vain kymmenellä prosentilla isä oli ollut sotilas.¹¹⁶⁶ Taustassa vaikuttaa siis olleen paikkakunnasta ja ajasta johtuvia ero-

¹¹⁵⁹ Jaottelu tulee Börje Hanssenilta, joka määrittä maaseutuväkeä pagan-termillä ja käytti kaupunkilaisesta käyttäytymisestä nimikettä urban. Hanssen 1952, 31, 412.

¹¹⁶⁰ Edgren 1987, 151.

¹¹⁶¹ Tässä yhteydessä ei eri sotilasnimikkeitä ole erotettu toisistaan. Myös tittelillä entinen sotilas kirjatut henkilöt olen luokitellut tähän ryhmään.

¹¹⁶² Laakso 1974, 117 ja taulukko 11. Myös Edgren on todennut, että maaseudulta muutti sotilaiden poikia kaupunkiin käsityöoppia saamaan. Edgren 1987, 151.

¹¹⁶³ Varstala 2006, 60.

¹¹⁶⁴ Niemelä 1991, 172, 186–187.

¹¹⁶⁵ Laakso 1997, 55.

¹¹⁶⁶ Laakso 1974, 120–121.

ja, sillä suutarien asema ja status eivät muutenkaan välttämättä kuvastu samantyyppisissä Hollolassa kuin Loimaalla ja Huittisissa.

Hollolan erikoiskäsityöläiset olivat poikkeuksellinen käsityöläisryhmä, sillä heistä vain kahden isän ilmoitettiin olleen sotilas. Muurari C. G. Melanderin isä toimi rummunlyöjänä (*trumslagare*) pojan syntymän aikoihin vuonna 1791, mutta myöhemmin isän ammatti oli vaihtunut maanviljelijäksi, tosin ei omalla tilalla, vaan lampuotina naapuripitäjä Nastolassa.¹¹⁶⁷

Viides ryhmä käsityöläismiesten vanhemmista on nimetty hallinnollisella termillä itsellinen. Käytännössä tämä kategoria käsitti maaseudun muun työväestön. Joukossa oli niin mylläreitä, paimenia, renkejä, muonamiehiä kuin mäkitupalaisia. Lisäksi Kallingin veljesten isä on määritelty itselliseksi, vaikka hän oli virkamies, aluksi tullimies ja myöhemmin tullivirkailija.¹¹⁶⁸ Itsellisten osuus räätälien ja suutarien vanhemmista oli kymmenen prosenttia.¹¹⁶⁹ Sen sijaan ainoa huomattava ero yhtäältä seppien ja toisaalta räätälien sekä suutarien välillä on juuri itsellisryhmässä, tai sen puuttumisena seppien vanhemmista. Vain kolmen sepän isä kuului tähän ryhmään. Erik Kellmanin isä oli kärköläinen mylläri, Elias Åkerblomin taas itsellinen Heinolan maalaiskunnasta ja Mickel Areniuksen renki Nastolan Koiskalan kartanosta. Huomiota herättävää tässä on, että he eivät olleet hollolalaisia. Käytännössä itsellistausta merkitsi usein mylläriä tai kartanorengiä vaatimattomampaa asemaa, isät toimivat tavallisina talonpoikaistalojen renkeinä ja sekatyömiehinä.

Taustaltaan aviottomat käsityöläiset muodostavat mielenkiintoisen ryhmän. Teknisesti heidän isänsä eivät olleet tiedossa, vaikka paikallisyhteisö saattoi hyvin olla tietoinen keitä isät olivat. Biologinen isä saattoi myös auttaa poikaansa tämän uravalinnoissa, mutta tästä ei ole juuri jäänyt aikalaistolähteisiin merkintöjä.¹¹⁷⁰ Vaikka aviottomana syntyneiden käsityöläisten lukumäärä oli Hollolassa vähäinen, kymmenen, ei heitä perinteisen kunnia- ja mainekäsityksen mukaan olisi saanut olla yhtään. Tämä kertoo ajatusmaailman muutoksesta, joka oli nähtävissä myös ammattikuntakäsityöläisten keskuudessa, sillä kaupungeissa alettiin yhä enenevässä määrin hyväksyä oppipojiksi aviotonta syntyperää olevia nuorukaisia, kuten Edgren on todennut 1800-luvun Malmön osalta.¹¹⁷¹ Jotakin vanhasta kunniakäsityksestä voi kertoa kuitenkin se, että kaupunkikoulutautuneista erikoiskäsityöläisistä ei kukaan ollut avioliiton ulkopuolella syntynyt.¹¹⁷² Lisäksi sepistä vain yhden tausta oli avioton. Lammilta

¹¹⁶⁷ Melander muutti myöhemmin Hollolaan, kun hän meni naimisiin entisen rummunlyöjän, silloisen talonpojan tyttären kanssa.

¹¹⁶⁸ Veljeksistä Gabriel oli räätäli ja Gustaf merkittiin maalariksi. He olivat kuitenkin enemmän epävirallisia ammattilaisia. Poikien isä oli Rantasalmella tullimiehenä, mutta kuoli kun pojat olivat pieniä. Veljessarjan nuorin, Emanuel, oli juuri syntynyt. Emanuel on luettavissa enemmän sekatyöläisten luokkaan, sillä vaikka hän oli ollut isovelji Gabrielilla räätälin opissa, kokosi Emanuel toimeentulonsa muilla tavoin, muun muassa sotilaana ja torpparina.

¹¹⁶⁹ 1700-luvulla itsellisryhmän osuus jää pieneksi, vain pariin prosenttiin, myös Laakson tutkimuksessa. Suutareilla itsellisvanhempia tosin on muita enemmän. Laakso 1974, 120–121.

¹¹⁷⁰ Kotilainen & Saarimäki 2013.

¹¹⁷¹ Edgren 1987, 152.

¹¹⁷² Tosin erikoiskäsityöläisten taustaa en ole useinkaan onnistunut selvittämään.

kotoisin olevan Jonas Backmanin avioton syntyperä ei välttämättä ollut laajasti tiedossa, sillä hän käytti patronyymia ja myös sukunimi peitti aviotonta taustaa. Sitä vastoin seitsemän suutarin tausta oli avioton.¹¹⁷³

Käsityöläisten tausta aikuistumisvaiheessa

Käsityöläisten taustan tutkiminen aikuistumisen ja oppiin siirtymisen kynnyksellä mahdollistaa uravalintaan liittyneiden tekijöiden pohtimisen. Olivatko käsityöläisiksi pyrkineiden nuorukaisten vanhemmat kenties auttamassa jälkeläisiään käsityöuran alkuun vai joutuivatko he tekemään päätökset yksin? Millaiset ylipäättään olivat vanhempien vaikutukset jälkeläisten uravalintaan? Tässä yhteydessä tarkoitan aikuistumisella hetkeä, jolloin poika lähti joko käsityöläiskoulutukseen tai muutti esimerkiksi renkipestin takia pois vanhempiensa luota. Ajankohdassa oli paljon yksilöllisiä vaihteluita, mutta yleensä kotoa lähteminen tapahtui 15 ja 20 ikävuoden välillä. Omalla tavallaan käsityöläisten taustan kirjavuudesta ja vanhempien toimeentulo-ongelmista kertoo se, että isien statukset vaihtelivat ja toisinaan on ollut haasteellista päätellä, mikä isän ammatti tuolloin oli. (TAULUKKO III:11) Maaseutuyhteisön staattisuus ja sosiaalisen aseman muuttumattomuus eivät pidä paikkaansa 1800-luvun käsityöläisten vanhempien osalta.¹¹⁷⁴

TAULUKKO III:11 *Virallisten ja epävirallisten käsityöläisten isän ammatti pojan aikuistuessa (prosentit)*

	n	a	b	c.	d	e	f	g
sepät	74	3	26	9	8	7	28	19
räätälit	58	7	16	5	20	9	20	22
suutarit	73	7	10	4	14	6	43	17
erikoiskäsit.	46	2	11	9	2	0	72	4
<i>n/keskimäärin</i>	<i>251</i>	<i>5</i>	<i>16</i>	<i>7</i>	<i>11</i>	<i>6</i>	<i>35</i>	<i>16</i>

a. talonpoika

c. vuokraviljelijä (lampuoti, torppari)

e. sotilas

g. isä kuollut

b. käsityöläinen

d. itsellinen (muonatorppari, renki)

f. ei tietoa

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Yleistäen voidaan sanoa, että käsityöläisten vanhempien sosiaalinen, mutta myös taloudellinen asema tavallisesti laski pojan lapsuuden aikana. Vastaavasti esimerkit aseman noususta olivat harvinaisia. Näin ollen pojan laittaminen käsityöoppiin voidaan yleensä nähdä pyrkimyksenä estää perheen aseman laskun jatkuminen. Toisaalta joka kolmannen käsityöläisen isä ei ollut enää vaikuttamassa poikansa ammatinvalintaan ja myöhempään uraan. Monet käsityöläisiksi päätyneet olivat pikemmin joutuneet ottamaan vastuun toimeentulostaan ja

¹¹⁷³ Lisäksi kahden suutarin vanhemmat eivät olleet lapsen syntyessä vielä naimisissa, mutta koska isät oli merkitty syntyneiden luetteloon ja vanhemmat menivät myöhemmin naimisiin, olen ottanut heidät mukaan isän ammatin mukaiseen ryhmään. Israel Liljeforsin isä oli suutari ja Fredrik Schreiĳ'n sotilas.

¹¹⁷⁴ Vertaa Laakso 1997, 50.

lähteneet palkkatöihin. Lisäksi vanhempien taustan muuttuminen näkyi itsellisten kasvaneena lukumääränä. Näin yli puolella käsityöläisistä vanhempien asema ei ainakaan nimikkeiden perusteella ollut kovin korkea. Toki osalla käsityöläisistä isä oli yhä käsityönharjoituksen piirissä ja hänen voi olettaa tukeneen poikaansa aikuistumisen yhteydessä, mutta heistäkin viidennes oli menettänyt isänsä. Maata viljelevän väestönosan merkitys käsityöläisten taustassa oli puolestaan tässä vaiheessa vähäinen, vain 15 prosenttia.¹¹⁷⁵

Suurin muutos verrattaessa vanhempien sosiaalista asemaa poikien syntymän ja aikuistumisen hetkellä on, että myöhemmässä vaiheessa joka viidennellä käsityöläisellä isä tai molemmat vanhemmat puuttuivat lastensa elämästä. Vähintään 40 käsityöläiseksi kouluttautunutta poikaa oli aikuisuuden kynnyksellä joko orpo tai puoliorpo. Tästä huolimatta he pystyivät hankkiutumaan käsityöammattiin, kuten serkuksien Johan Salomonssonin ja Johan Johansson Westerbergin esimerkit osoittavat. Molempien miesten seppinä toimineet isät ja isoisä olivat kuolleet Kustaa III:n sodan aikaisiin punatautiepidemioihin vuonna 1789. Huoltajien menetys ei estänyt poikia saavuttamasta ammattikäsitöläisen uraa, sillä apua saatiin sukulaisilta. Johan Salomonsson sai koulutuksensa enoltaan, Johan Westerberg puolestaan isäpuoleltaan.¹¹⁷⁶ Samaisessa seppäsuvussa myös äidin sukulaisuussuhteilla oli merkitystä, sillä yhtä aikaa Johan Salomonssonin kanssa opissa oli hänen serkkunsa Gabriel Beckman, jonka äiti oli ensiksi mainitun pojan täti ja poikien oppimestarin sisar. Toki myös itsellisen tai torpparin poika saattoi ilman isän avustusta päätyä käsityöläiseksi, ja esimerkiksi itsellismies Erik Löfin pojasta Carlista tuli Lahden kylän kyläräätäli.

Vanhempien kuolema vaikuttaa tutkimustuloksiin laskien käsityötaustaisten isien suhteellista osuutta ja lukumäärää, vaikka käsityöammattista luopuminen oli harvinaista. Muutamassa tapauksessa kyse oli päinvastaisesta kehityksestä ja isän status kohosi käsityöläiseksi. Esimerkiksi lammilaisen itsellisrenki Johan Palmmin ammatiksi vaihtui suutari hänen ollessaan jo keski-ikäinen mies. Hänen poikansa Adam ja Carl Palmgren hankkivat suutarikoulutuksensa Hämeenlinnasta, joten joko isän koulutustausta tai kyky opettaa jälkeläisiään eivät olleet riittäviä, pojille haluttiin parempi kaupunkikoulutus tai mahdollisesti esteenä olivat muut henkilökohtaiset erimielisyydet. Kärkölässä muonatorppari Gustaf Pantzarin ammatiksi vakiintui myöhemmin suutari, mutta hän oli oman poikansa Carl Gustaf Fileniuksen taitojen takana, sillä poikaa ei lähetetty muiden oppiin.¹¹⁷⁷

Sotilastaustaisten poikien lukumäärän väheneminen oli luonnollista, sillä ruotarmeijan lakkauttamisen myötä isän elinkeino muuttui. Silti suurin syy sotilasisien vähenemiseen ei johtunut sotilasuran vaihdosta, vaan itse ammatin vaarallisuudesta. Sotilastaustaiset isät katosivat, koska moni heistä kaatui Suo-

¹¹⁷⁵ Esimerkiksi Saarenheimo toteaa käsityöläisten syntyperän vaatimattomaksi, sillä vuonna 1850 Pirkkalassa työskennelleistä käsityöläisistä ja näiden oppipojista kahdella kolmesta oli tilattomaan väestönosaan kuulunut isä ja alle kymmenesosa kuului talonpoikaisväestöön. Saarenheimo 1974, 416.

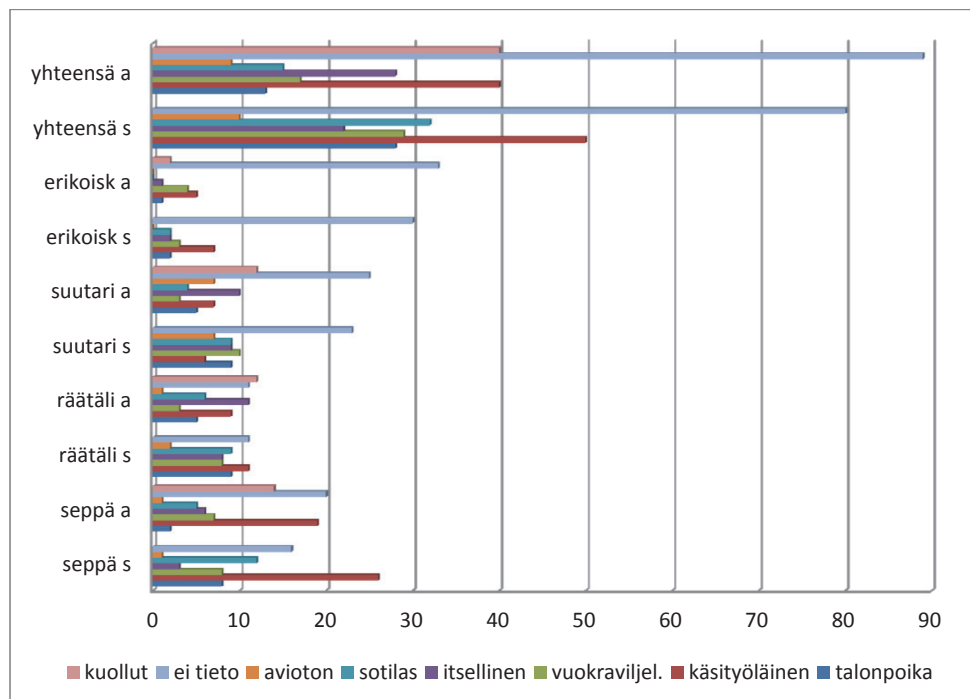
¹¹⁷⁶ Tämän seppäsuvun sukutaulu Uotila 2006, 123.

¹¹⁷⁷ Pantzar oli, kuten sukunimestä voi päätellä, ottanut pojan syntymän aikoihin sotilaspesittin. Status syntyneiden luettelossa oli kuitenkin muonatorppari Kärkölän Iso-Sattialassa.

men sodassa tai kuoli ennen pojan aikuistumista jostakin muusta syystä. Esimerkiksi suutari Anders Vikmanin isä Erik Strid joutui sotavangiksi ja kuoli vuonna 1808 pojan ollessa vasta muutaman vuoden ikäinen.

Verrattaessa käsityöläisten sosiaalista taustaa aikuistumisen ja syntymän yhteydessä (TAULUKOT III:9 ja III:11) huomattavin muutos käsityöläisten vanhempien statuksissa on niiden lasku, sillä ainoa lukumääräisesti kasvuaan lisännyt sosiaalinen ryhmä olivat itselliset. (Taulukoiden tiedot on esitetty kootusti, tosin absoluuttisina lukuina KUVIO III:1.) Kaikkiin muihin ryhmiin kuuluvien lukumäärä puolestaan väheni. Muiden ryhmien merkityksen väheneminen johtui osin siitä, että isät olivat kuolleet, muutoin kyse oli sosiaalisen aseman laskusta. Esimerkiksi niiden seppien, joiden isä kuului itsellisryhmään, lukumäärä kaksinkertaistui. Muuten seppien käsityöläinen tausta näyttää säilyneen, vaikka absoluuttiset lukumäärät laskivat. Samoin erikoiskäsityöläisillä käsityöläisyys periytyi usein ja isät olivat edelleen käsityöharjoittajia lasten aikuistuessa, mutta ryhmän otanta on pieni. Räätäleillä käsityöläistaustainen enemmistö vaihtui itsellisryhmän kasvuun. Suutareilla aseman laskua osoittaa, että lukumääräisesti isoin ryhmä syntymän aikaan olivat vuokraviljelijät, aikuistuessa taas itselliset.

KUVIO III:1 Hollolassa vuosina 1810–1840 työskennelleiden käsityöläisten isien status poikien syntyessä ja aikuistuessa

s = syntyessä, a = aikuistuessa

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Kaikissa ammattiryhmissä huomattavaa on talollisluokkaan kuuluvien lukumäärän väheneminen yli puolella. Räättäli Mats Johanssonin isä oli jälkeläisensä syntyessä talonpojan poika, mutta hän ei perinyt tilaa, vaan jäi Okeroisten Bertolaan syytinkiläiseksi. Samoin suutari Mats Stendahlin isä oli vielä pojan syntyessä talonpojan poika, mutta pikkuveljen syntymän aikaan kahdeksan vuotta myöhemmin hän oli enää itsellinen. Itse asiassa nuorempi veli Carl Fredrik kasvoi veljensä opissa ja elatuksessa, ei itsellisän luona. Tämä ei kuitenkaan estänyt myös nuorempaa veljeä saavuttamasta pitäjänsuutarin asemaa. Käsityöläisen isän kuuluminen talollisluokkaan tarkoitti käytännössä usein pojan olleen väistyvän perillisen jälkeläinen. Pojan aikuistuessaa isän todellinen asema paljastui, hän ei ollut se, josta tuli talonpoika.

Olen analysoinut käsityöläisjoukkoa myös laajemmin ajallisesti, sillä tutkimustulokseni eivät kaikelta osin täsmää Laakson 1700-luvun käsityötä koskeviin johtopäätöksiin. Laakson mukaan esimerkiksi talonpoikien väistyvät perilliset koulutettiin käsityöalalle paljon useammin kuin Hollolassa.¹¹⁷⁸ Tästä syystä olen verrannut jo 1780- ja 1790-luvulla toimintansa aloittaneiden käsityöläisten ja 1820- ja 1830-luvulla käsityöläiseksi ryhtyneiden ammattilaisten taustoja keskenään. Suurin ero aineistojen välillä on, että talonpoikien osuus käsityöläisten perhetaustasta pienentyi 1800-luvulla melkein puolella ja vastaavasti itsellisten osuus kasvoi. 1800-luvulla syntyneistä varsinaisesti vain kahden käsityöläisen, Gabriel Lindholm ja Anders Saxlin -nimisten veljesten isä oli talonpoika, siis isäntä, joka viljeli vaimonsa perintötilaa Sairakkalassa. Todennäköinen syy poikien käsityöoppiin laitolle oli perinteinen; väistyville perillisille piti löytää ammatti tilan ulkopuolelta, sillä Lindholmilla ja Saxlinilla oli useita veljiä.¹¹⁷⁹ Muilla syntymätodistuksen yhteydessä esiintyneet isän talonpoikaiset merkinnät eivät tulleet tilan isännyyden takia, vaan sukulaisuudesta talon isäntään. Esimerkiksi räättäli Mats Johanssonin isä merkittiin myöhemmin syytinkiläiseksi, kuten myös Fredrik Wilkmanin isä. Suutari Malakias Schönbergin isä oli yleensä kirjattu lähteisiin talonpojan pojaksi kun taas Gabriel Wilkmanin isän sosiaalinen asema oli pojan syntymän jälkeen laskenut ja hän oli muonatorppari. Nämä kaikki viittaavat käsityöläisten taustan alentumiseen. Myös eräitä muita eroja 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla uransa aloittaneiden välillä on nähtävissä. Ensinnäkin 1700-luvulla työskentelyn aloittaneista 36 miehestä kukaan ei ollut avioton, kun taas jälkimmäisellä jaksolla heitä oli jo useita. Myös käsityöläistausta oli 1700-luvulla hivenen yleisempi kuin 1800-luvulla. Vastaavasti sotilastausta oli jonkin verran tavallisempi 1800-luvulla kuin 1700-luvulla.

Käsityöläisten oppipoikien tausta

Olen analysoinut käsityöläisten oppilaiden vanhempien sosiaalista statusta samalla tavalla kuin käsityöläismestareiden taustaa. Osin tarkastelu koskee jopa samoja henkilöitä kuin edellä. Ainoa isompi muutos varsinaisia käsityöläisiä koskevaan tarkasteluun on se, että erikoiskäsityöläiset on jätetty tarkastelun ulkopuolelle, koska heillä ei ollut Hollolassa kuin muutama oppilas. Paikallisen

¹¹⁷⁸ Laakso 1974, 117–118; Laakso 1997, 54–55.

¹¹⁷⁹ Laakso 1974, 168.

taustan takia oppipoikien vanhemmat on löydetty varsinaisia käsityöläisiä kattavammin, yli 90 prosenttisesti. (TAULUKKO III:12)

TAULUKKO III:12 Hollolalaiskäsityöläisten oppilaiden tausta syntymän aikoihin (prosentit)

	N	a	b	c	d	e	f	g
sepät	35	3	23	17	14	14	11	17
rääätälit	34	12	9	24	18	15	21	3
suutarit	49	14	8	31	18	8	12	8
<i>n</i> /keskimäärin	<i>118</i>	10	13	25	17	12	14	9

a. talonpoika

b. käsityöläinen

c. vuokratilajelijä (lamputti, torppari)

d. itsellinen (muonatorppari, renki)

e. sotilas

f. avioton

g. ei tietoa

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Oppilaiden tausta näyttää jo syntymän yhteydessä olleen hieman vaatimattomampi kuin varsinaisten käsityöläisten. Lähes neljännes heidän vanhemmitaan työskenteli torppareina ja lamputteina. Myös itsellisten pojat lähetettiin usein hakemaan käsityöoppia. Hieman vaatimattomampaan sosiaaliseen taustaan voidaan osittain pitää syynä sitä, että kaikki oppilaat eivät suoriutuneet opinnoistaan, vaan osa heistä jätti opinnot kesken.¹¹⁸⁰

Käsityöläisten oppilaista vain sepillä oli merkittävässä määrin käsityöläinen tausta. Yleensä syy muuhun kuin oman isän antamaan koulutukseen oli isän kyvyttömyys opettaa omaa poikaansa esimerkiksi sairauden tai kuoleman takia. Käsityöläispoikia ei kovin usein lähetetty päteväitymään ja saamaan lisäoppia vieraan mestarin alaisuudessa. Tästä esimerkkinä voidaan mainita vain Erik Eriksson, sysmäläisen sepän poika, joka oli jonkin aikaa Johan Sarlundin oppilaana. Osittain sepän oppilaiden muita käsityöläisempi tausta johtui ammatin arvostuksesta, ja myös suutarit ja rääätälit laittoivat poikiaan kouluttamaan sepän ammattiin. (TAULUKKO III:13) Toisaalta seppien keskinäinen solidaarisuus ja sukulaissuhteet takasivat sen, että kuolleen ammattiveljen jälkeläisiä autettiin työuran alkuun. Jo aiemmin esitellyn Westerbergin¹¹⁸¹ seppäsuvun vesa Wilhelm Johansson menetti isänsä pojan ollessa vasta 15-vuotias. Hänet laitettiin - toisin kuin edellisessä sukupolvessa oli tapana - käsityöoppiin suvun ulkopuolisen sepän luo.¹¹⁸²

Käsityöläistäustaiset sepän oppilaat saavuttivat myös ammattikäsityöläisen aseman kesken opintojensa kuollutta Erik Eriksonia lukuun ottamatta. Räätäleistä vain Erik Johan Lindqvist ei saavuttanut itsenäisen käsityöläisen

¹¹⁸⁰ Oppinsa kesken jättäneitä on arvioitu olleen noin viidennes oppilaista. Katso TAULUKKO III:15.

¹¹⁸¹ Edellisessä luvussa mainittu Johan Johansson (Westerberg) oli saanut kasvatuksensa kuolleen isänsä sijaan isäpuoleltaan.

¹¹⁸² Westerbergin oppimestari Johan Löfman oli varsin vahvaa käsityöläissukua itsekin. Hänen isänsä Anders Tobiasson Kangelin oli torppari ja seppä, vanhin veli David samoin. Löfman oli nainut räätäli Sirenin tyttären Evan, jolla puolestaan oli kytköksiä Landsrothin suutarisukuun. Löfman koulutti sepäksi myös vaimonsa veljen Erikin.

asemaa, vaikka hän suoritti koulutuksensa loppuun.¹¹⁸³ Suutarien oppilaista Anders Sjöman jätti opintonsa kesken, mutta hänen isänsä oli pojan aikuistumisen aikoihin jo luopunut käsitöiden tekemisestä ja hänet mainittiin henkikirjoissa ja rästiluetteloissa köyhänä itsellisenä.¹¹⁸⁴

TAULUKKO III:13 *Käsityöläisten oppilaiden käsityöläisen taustan jakautuminen 1810–1840*

	isä seppä	isä räätäli	isä suutari	yhteensä
seppä	6	1	1	8
räätäli	0	3	0	3
suutari	0	2	2	4

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Talonpoikaisuus oli seppien oppilaiden keskuudessa harvinaista, vain Johan Thomassonin isä oli ollut poikansa syntyessä talonpojan poika Kalliolan Mattilasta, mutta myöhemmin perhe muutti Lahteen saatuaan sieltä viljeltäväksi torpan. Pojan opinkäynti lahtelaisen sepän luona muodostui katkonaiseksi ja nähtävästi nuorukainen palasi välillä auttamaan isäänsä torpan hoidossa. Epäyhtenäinen oleskelu sepän luona antaa aihetta myös epäillä Johan Thomassonin olleen enemmän sepän renki kuin oppilas. Ainakaan hänen saamansa koulutus ei ollut riittävä omaan uraan käsityöläisenä, sillä Johan Thomasson hankki oppiajan jälkeen toimeentulonsa renkinä ennen kuin katosi kirkonkirjoista.¹¹⁸⁵ Sepän oppilaiden keskuudessa oli useita torpanpoikia, mutta lähes yhtä monta sotilaan ja itsellisen jälkeläistä. Heistä lähes puolet vakiintui ammattiseppiksi.

Räätälien oppilaista enemmistö syntyi torppareiden perheisiin, sillä heistä lähes neljännes kuului tähän väestöryhmään. Talonpoikaistaustaisia oppilaita oli enemmän kuin sepillä, mutta lukumääräisesti heitä oli puolet vähemmän kuin torppareita, neljä. Näistä kenenkään isä ei perinyt talonpoikaistilaa. Gustaf Adolf Carlssonin syy oli erikoisin. Hänen rusthollari-isänsä oli syyllistynyt tappoon ja joutunut vankilaan, joten poika kasvoi isoisänsä perheessä. Räätäliä pojasta ei kuitenkaan tullut, vaan Gustaf Adolf Carlsson sai toimeentulonsa renkipesteistä, kunnes hävisi Hollolan kirkonkirjoista.

Lähes kolmannes suutarien oppilaista tuli torpparien ja lampuotien joukosta, sillä 15 poikaa oli kotoisin tästä ryhmästä. Itsellisten poikia oli yhdeksän, joten lähes puolet suutareiden oppilaista kuului varhaislapsuudessa näihin kahteen yhteiskuntaryhmään. Lisäksi seitsemän pojan tausta oli syntymän yhteydessä, mutta ei myöhemmin, talonpoikainen. Sen sijaan sotilaiden poikia oli suutareiden oppilaiden joukossa suhteellisesti vähemmän kuin sepillä tai räätäleillä. Eräs tällainen poika oli Carl Göök, jonka isä oli ollut pojan syntymän aikoihin vuonna 1810 vielä sotilas. Myöhemmin isä mainitaan jonkin aikaa torp-

¹¹⁸³ Erik Johan Lindqvististin elämäntarina oli esillä jo edellisessä luvussa.

¹¹⁸⁴ Fredrik Sjöman oli taustaltaan entinen sotilas, joka ei kyennyt vakiinnuttamaan uraansa käsityöläisenä, vaan hän kuului Lahden kylän itsellisiin.

¹¹⁸⁵ Hän sai rippikirjaan merkinnän vaeltava, koska oli lähtenyt pitäjästä ilman papin myöntämää virallista muuttokirjaa.

parina ja tämän jälkeen itsellisenä. Perhe tosin asui Hatsinan myllyllä, joten on mahdollista, että isä työskenteli myllärinä. Lähes kymmenen kouluttautumivuoden jälkeen Göök itsenäistyi käsityöammattilaisena ja otti itselleen uuden nimen Palmqvist.

Aviottomien poikien lukumäärä käsityöläisten oppilaissa on huomattava, heitä oli peräti 17. Suhteellisesti ottaen lähes 15 prosenttia kaikista oppilaista, räätäleistä jopa viidennes, oli syntynyt avioliiton ulkopuolella. Avioton tausta ei kuitenkaan estänyt käsityöläisuran saavuttamista. Esimerkiksi aviottomista räätälin oppilaista puolet vakiinnutti asemansa käsityöammattilaisina. Toki myös poikkeuksia oli, kuten edellisessä luvussa esille nostettu Carl Evasson Hellman, joka sai kyllä kunnollisen käsityökoulutuksen, mutta jäi palkkatyöläisen asemaan. Käsityökoulutus voidaan nähdä sosiaalihuollon välineenä, vaikka varsinaisesti käsityöoppiin laitettiin vain muutama pitäjän holhottavaksi joutunut poika.¹¹⁸⁶ Käsityökoulutuksen järjestäminen on voinut olla myös pojan isän keino huolehtia jälkeläisensä elämästä.¹¹⁸⁷ Isättömiksi katsottujen oppilaiden lukumäärän lisääntyminen voidaan toisaalta tulkita niin, että avioton status ei ollut enää yhtä leimaava ja käsityökoulutuksesta poissulkeva. Samaan aikaan aviottomien lasten lukumäärä oli kasvussa, joten asia arkipäiväistyi.¹¹⁸⁸

Oppilaiden vanhempien status laski poikien vanhetessa samalla tavalla kuin varsinaisilla käsityöläisillä. Viidenneksellä oppipojista isä ei ollut enää huolehtimassa jälkeläistensä ammatinvalinnasta. Erityisen usein isänsä ennen aikuistumista menettivät räätälin oppilaat, joista neljännes oli orpoja tai puoliorpoja. (TAULUKKO III:14) Suutareiden oppilaista kolmannes oli aikuistuaan isättömiä. Tästä huolimatta heistä yli puolet, viisi yhdeksästä, onnistui vakiinnuttamaan uran käsityöläisenä. Carl Johan Schreiĵ'n suutari-isä Fredrik oli kuollut keuhkotautiin pojan ollessa vähän toisella kymmenellä. Isä kuoli täysin varattomana ja perheen huonosta taloudellisesta tilanteesta kertoo, että Carl Johan joutui elättämään itsensä renkinä jo nuorukaisesta lähtien. Schreiĵ pääsi kuitenkin 17-vuotiaana suutarin oppiin ja päätyi alkuhankaluuksien jälkeen ammattisuutariksi. Köyhyys teki kuitenkin Schreiĵ'n käsityöuraan katkoja ja opista oli tuskin varaa maksaa. Lisäksi Schreiĵ'n itsenäisen uran aloittaminen viivästy ja hän työskenteli koulutuksensa päättymisen jälkeen jonkin aikaa renkinä.

¹¹⁸⁶ Vertaa englannissa ilmiöön *pauper apprenticeship*. Lane 1996, 81–93.

¹¹⁸⁷ Jos pojan isä oli yleisesti tiedossa, saattoi pappi merkitä myös aviottomalle lapsen isän nimen rekisteriin. Näin taustaltaan aviottomien oppilaiden joukossa oli myös talonpoikien poikia ja isällä mahdollisesti varaa järjestää jälkeläisten elämää.

¹¹⁸⁸ Turpeinen 1982.

TAULUKKO III:14 Käsityöläisten oppipoikien vanhempien tausta poikien itsenäistymisen aikoihin (prosentit)

	N	a	b	c	d	e	f	g	h
sepät	35	3	11	11	29	6	9	17	14
räättälit	34	0	9	6	41	6	12	0	26
suutarit	49	4	4	20	35	0	12	6	18
<i>n/keskim.</i>	<i>118</i>	3	8	14	35	3	11	8	19
a. talonpoika					b. käsityöläinen				
c. vuokraviljelijä (lampuoti, torppari)					d. itsellinen (muonatorppari, renki)				
e. sotilas					f. avioton				
g. ei tietoa					h. isä kuollut				

Lähde: Prosopografinen tietokanta

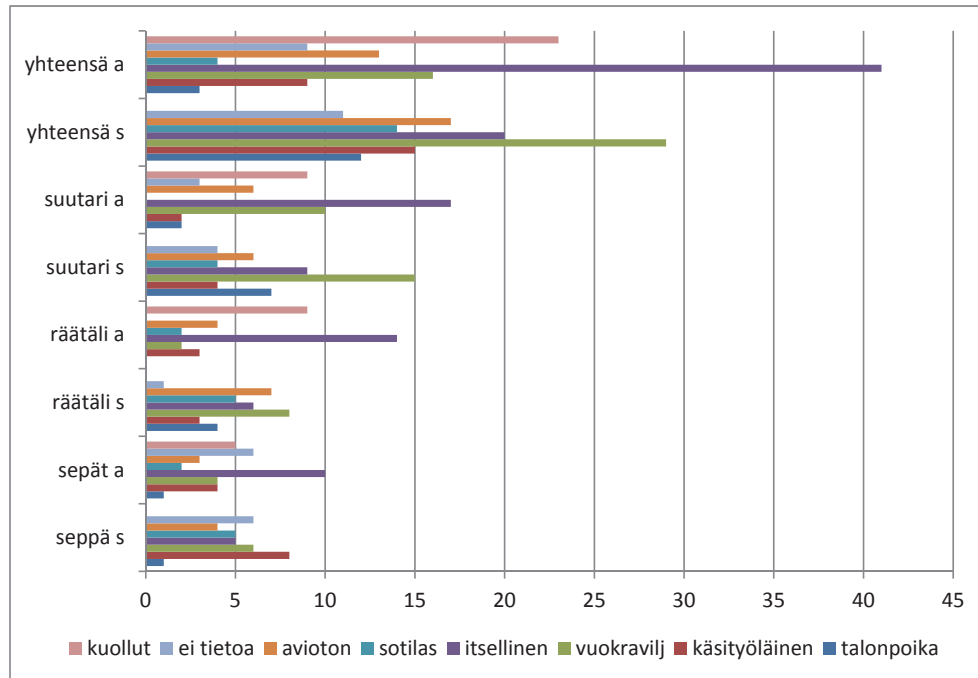
Oppilaiden talonpoikainen, käsityöläinen tai sotilaallinen tausta jäi jokseenkin harvinaiseksi ja valtaosa heistä oli oppiin lähdön aikaan joko itsellisten tai torpparien poikia. Lukumääräisesti itsellisten osuus jopa kaksinkertaistui. Erityisesti räättäläin oppilaat olivat tarkasteluajankohdan aikaan varsin usein itsellisten jälkeläisiä. Esimerkiksi Emanuel Matssonin isä oli pojan syntyessä vielä merkitty torppariksi, mutta kun tuli aika lähettää Emanuel käsityöoppiin 14–15-vuotiaana, oli isä jo jonkin aikaa yrittänyt koota perheelleen toimeentuloa sekalaisilla töillä, mahdollisesti myös ompelemalla. Mats Pettersson, Emanuelin isä, oli työskennellyt 1800-luvun alkupuolella jonkin aikaa räättälänä ennen kuin oli saanut viljeltäväkseen torpan. Jostakin syystä hän oli menettänyt torppansa hallinnan ja joutunut itsellisen asemaan. Perheen myöhempää vaikeaa asemaa kuvaa se, ettei heillä ollut lukuisista muutoista päätellen vakituista asuinpaikkaa. Emanuel pystyi kuitenkin nousemaan ammattiräättäliksi ja otti itselleen sukunimen Linden.¹¹⁸⁹

Kun käsityöläisten oppilaiden vanhempien asemaa verrataan sekä pojan syntyessä että aikuistuessa, vanhempien aseman lasku tulee vielä selvemmin näkyviin. (KUVIO III:2) Seppiä oppilaiden käsityöläinen syntyperä ja räättäläin ja suutarien oppilaiden vanhempien torppariasema vaihtuivat itsellisiksi. Tätä taustaa vasten perimätieto maksullisesta opinkäynnistä tuntuu epärealistiselta.¹¹⁹⁰ Kaikilla oppilailla ei edes ollut vanhempia, jotka olisivat voineet edistää poikansa uraa. Käsityöläisten vaatimaton tausta pikemmin korostaa sitä, että vähäinenkin käsityötaito saattoi auttaa oppilasta myöhemmässä elämässä ja antaa edes jonkinlaista toimeentuloa. Lisäksi, kuten Emanuel Lindenin tilanteessa oli todennäköistä, perheen toimeentulon kannalta oli merkityksellistä saada edes yksi suu vähemmän ruokittavaksi.

¹¹⁸⁹ Mats Pettersson on tässä työssä määritelty sekatyöläiseksi, sillä hänestä on vuoden 1808 jälkeen vain muutama räättälimerkintä.

¹¹⁹⁰ Käsityöopin maksullisuudesta pitäjänhistorioissa muun muassa Arajärvi 1954, 411 (Mesukylä); Tommila 1959, 202 (Nurmijärvi); Berndtson 1986, 171–172 (Laukaa). Laakso on löytänyt vain harvoja esimerkkejä opin maksullisuudesta. Kyse oli tapauksista, joissa maksuista tullut kiista vietiin käräjille. Laakso 1974, 134–137.

KUVIO III:2 Käsityöläisten oppilaiden tausta syntymän ja aikuistumisen yhteydessä

s = syntyessä, a = aikuistuessa

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Usein on todettu oppilaan aikaisemman statuksen olleen vaikuttamassa siihen, kuinka todennäköisesti tämä pystyi vakiinnuttamaan uransa itsenäisenä ammattilaisena. Mitä korkeampi status, kuten käsityöläisen poika, sitä todennäköisemmin oppilas päätyi käsityöläiseksi.¹¹⁹¹ Näin oli erityisesti kaupungeissa, joissa köyhien poikien oli ammattikuntamaksujen takia vaikea itsenäistyä. Maa-seudulla tilanne ei ollut yhtä suoraviivainen. Olen tarkastellut oppinsa keskeyttäneiden tai ilman ammattiuraa jääneiden oppilaiden vanhempien sosiaalista statusta pojan aikuistumisen yhteydessä (TAULUKKO III:15).

Kiistämättä huomiota herättää varsinkin se, että keskeyttäneiden tai ilman vakiintunutta uraa jääneiden joukossa ei ole talonpoikien tai käsityöläisten lapsia.¹¹⁹² Toki heitä oli kyseisenä ajankohtana muutenkin vähän. Myöskään isän kuolema tai avioton tausta ei ollut suoranaisten este ammattiuran saavuttamisen kannalta. Esimerkiksi kaikki seppiä oppilaat, joiden isä ei ollut enää auttamassa poikiensa uran alkua, onnistuivat pääsemään sepän ammattiin. Tosin seppiä oppilaista kaksi avioton poikaa päätyi muihin ammatteihin. Isätön tausta ei ollut ammattiuran esteenä myöskään räättäileille tai suutareille. Toisaal-

¹¹⁹¹ Vainio-Korhonen 1998, 131–133.

¹¹⁹² Ainoa poikkeus on jo aiemmin esitelty Erik Johan Lindqvist, joka ei saavuttanut ammatikäsityöläisen uraa.

ta suurin osa itsenäisen käsityöläisuran tavoittelussa epäonnistuneista oli itselisten ja torppareiden jälkeläisiä. Tämä puolestaan tukee käsitystä siitä, että alhainen sosiaalinen tausta oli jonkinlainen riski ammattiuran saavuttamisen kannalta.

TAULUKKO III:15 *Keskeyttäneiden tai muuten ilman ammattiuraa jääneiden oppilaiden vanhempien tausta Hollolassa 1810–1840*

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
sepät	0	0	3	4	2	2	4	0	5	15
räätälit	0	1	1	7	0	2	0	5	6	16
suutarit	0	0	8	12	0	2	1	4	14	27
yhteensä	0	1	12	23	2	6	5	9	25	58

a. talonpoika

c. vuokraviljelijä (lamputti, torppari)

e. sotilas

g. ei tietoa

i. oppi jäi kesken

b. käsityöläinen

d. itsellinen (muonatorppari, renki)

f. avioton

h. isä kuollut

j. ei itsenäistä käsityöuraa Hollolassa

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Käsityöammatin periytyminen

Tarkasteltaessa käsityöammatin periytyvyyttä on keskeisenä kysymyksenä usein ollut, seurasiko käsityöläisen poika isäänsä vai siirtyikö hän toimimaan jollekin muulle alalle.¹¹⁹³ Samalla analysoinnin kohteena on ollut ammatinharjoittamisen taloudellinen menestyksellisyys, sillä jälkeläisiä ei laitettu alalle, jossa ei nähty tarpeeksi hyviä toimeentuloedellytyksiä.¹¹⁹⁴ Kapeimmillaan analysointi on koskenut vain onnistuneiden ammatinperimysten lukumäärää, jolloin käsityöläisperhettä on harvoin tarkasteltu kokonaisuutena. Näin ollen kovin usein ei ole kiinnitetty huomiota siihen, oliko käsityöläisellä ylipäätään miespuolisia jälkeläisiä, joille siirtää ammattitietämys. Prosopografiset tietokannat antavat tässä suhteessa enemmän työskentelyvälineitä, sillä jälkeläisten lukumäärä ja heidän uravalintansa on helppo ottaa analysoinnin kohteeksi. Hollolassa toimineista käsityöläisistä viidesosalla oli käsityöläistausta. Se, oliko tämä pieni vai suuri luku, paljastuu tutkimalla lähemmin käsityöläisperheitä ja heidän käytäntöjään.

En ole ottanut tutkimuskohteeksi kaikkia käsityöläisperheisiin syntyneitä lapsia, vaan analysoin vuosina 1790–1820 pidempiaikaisesti Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten perheitä ja heille tuona aikana syntyneiden aviolas-ten uraa.¹¹⁹⁵ Näin lasten aikuistuminen ja samalla ammatinvalinta osuvat to-

¹¹⁹³ Tätä on tarkastellut muun muassa Ulla-Maija Juutila tutkiessaan turkulaismestarien perillisten asettumista yhteiskuntaa. Juutila 1997, 145–148.

¹¹⁹⁴ De Munck & Soly 2007, 19.

¹¹⁹⁵ Otanta käsittää 85 käsityöläistä. Olen jättänyt pois muun muassa lyhytaikaiset vierailijat sekä käsityöläiset, jotka muuttivat myöhemmin muualle, jolloin lapset eivät aikuistuneet Hollolassa. Tarkastelussa ovat mukana vain viralliset ja epäviralliset käsityöläiset, eivät sekatyöläiset tai täysin talonpoikaiset käsityöläiset.

dennäköisesti vuosien 1810–1840 väliselle ajalle. Käytännössä käsittelyssä on edelleen yksi sukupolvi.¹¹⁹⁶

Ensimmäinen edellytys ammatin periytyvyydelle oli, että käsityöläisille ylipääntensä syntyi jälkeläisiä. Suurin osa käsityöläisistä meni naimisiin ja heille syntyi avioliiton aikana lapsia. Avioliitossa syntyneitä lapsia oli yli 80 prosentilla käsityöläisistä. (TAULUKKO III:16)¹¹⁹⁷ Täysin lapsettomia pariskuntia oli vähän ja vain joka kymmenes Hollolassa tuona aikana asuneista käsityöläispariskunnista jäi ilman jälkeläisiä. Käsityöläisperheiden lapsilukumäärä ei ollut suuri ja yleensä vain muutama jälkeläinen kasvoi aikuiseksi.¹¹⁹⁸ Toinen, keskeisempi huomio on, että yli kolmanneksella käsityöläisistä ei ollut poikaa, jolle siirtää tietotaitoaan. Erikoiskäsityöläispariskunnista yli puolella ei ollut poika. Esimerkiksi vesivehmaalaiselle kankurille Johan Andersson Helinille syntyi vain kaksi tytärtä, jotka molemmat varttuivat aikuisiksi. Helin ei siis voinut opettaa isältään saamia kutomistaitoja pojilleen, mutta kylläkin molemmille aikuisiksi varttuneille tyttärilleen. Miespuolisten jälkeläisen puutetta oli myös muissa ammateissa. Seppä Erik Salomonssonilla oli vain yksi kuolleena syntynyt poika. Hän testamentasi omaisuutensa yhdelle oppilaistaan, joka huolehti vanhasta sepästä ja hänen vaimostaan. Seppä Jöran Thomasson taas sai seuraajan naittamalla ainoan elossa olleen tyttärensä sepän oppilaalle, josta tuli samalla hänen seuraajansa.¹¹⁹⁹

TAULUKKO III:16 Vuosina 1790–1820 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten perheet sekä poikien lukumäärä ja prosenttiosuus

	sepät	räätälit	suutarit	erikoisk.	yhteensä.
n	31	23	20	11	85
lapsia	87	83	80	73	81
poikia	61	65	60	45	58
poikien lkm	31	23	17	10	81
ei poikia	39	35	40	55	42

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Miespuoleisia jälkeläisiä, siis potentiaalisia ammatin jatkajia oli noin kahdella kolmesta käsityöläisestä. Sepistä ja räätäleistä 65 prosentilla oli aikuiseksi varttuneita poikia, suutareista vastaava osuus oli 60. Käsityöläisten pojista joka neljäs muutti sellaiselle paikkakunnalle, yleensä kaupunkiin, josta en ole löytänyt heidän uratietojaan. (TAULUKKO III:17) Osa heistä on voinut saavuttaa käsityöläisen uran tai he ovat mahdollisesti olleet ammattiopissa, mutta tätä en kaupunkilaisesta taustasta johtuen ole voinut varmistaa. Sen sijaan Hollolaan jää-

¹¹⁹⁶ Jos analyysissä olisivat olleet mukana vuosina 1810–1840 syntyneet lapset, osa lapsista olisi aikuistunut vasta 1860-luvulla, jolloin käsityöläisten toimintaympäristö olisi muuttunut melko paljon 1800-luvun alkuvuosikymmeneihin verrattuna.

¹¹⁹⁷ Naimattomia henkilöitä oli vain muuta.

¹¹⁹⁸ Esimerkiksi neljä aikuiseksi kasvanutta lasta oli tässä joukossa harvinaisuus.

¹¹⁹⁹ Käsityöläisten tyttäriä käsittelen luvuissa 4.3. *Käsityöläisten solmimat avioliitot ja aviopuolisoiden tausta* sekä *Käsityöläisten avioliittostrategiat*.

neiden tai johonkin lähipitäjään muuttaneiden poikien työura on pystytty selvittämään kattavammin. Merkittävin tutkimustulos on käsityöläisuran jatkuminen suurella todennäköisyydellä seuraavan sukupolven aikana. Seppiä pojista yli puolesta tuli itsekin seppiä, räätäleiden ja erikoiskäsityöläisten pojista vähintään 40 prosenttisesti. Suutareiden pojista noin kolmannes jatkoi isän ammatissa, osa virallisesti ja osa epävirallisesti. Toisaalta käsityöläisten omien käsityökoulutettujen poikien lukumäärä oli niin pieni, että he eivät voineet yksinään tyydyttää käsityötuotteiden kasvavaa kysyntää, vaan myös muista väestöryhmästä tuli ammatinharjoittajia.

TAULUKKO III:17 Vuosina 1790–1820 toimineiden käsityöläisten poikien ura (prosentit)

	poikien lkm	talonpoika	käsityö	torppari	itsellinen	renki	muutti
sepät	31	6	52	3	6	10	23
räätälit	23	4	39	13	9	13	22
suutarit	17	0	35	12	6	18	29
erikoisk.	10	0	40	20	0	10	30
<i>n/keskimäärin</i>	<i>81</i>	<i>4</i>	<i>43</i>	<i>10</i>	<i>6</i>	<i>12</i>	<i>25</i>

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Käsityöläisperheissä poika tai pojat jäivät harvoin Hollolaan ansaitsemaan elantoon ellei heistä tullut käsityöläisiä. Tosin tutkimusjoukon ollessa näin pieni, uravalintaan liittyvät yksilölliset ratkaisut saavat ehkä liian määräävän arvon. Esimerkiksi kahden erikoiskäsityöläisen pojat saivat elantonsa torpista (jotka olivat olleet jo isien käytössä), mutta suhteellisesti tämä muodosti jo viidennesen kaikista otantaan otetuista käsityöläisten pojista. Tavallisemmin torppareiden osuus käsityöläiset jälkeläisistä oli kymmenen prosentin tienoilla. Kaikista pojista vain kymmenisen prosenttia päätyi työskentelemään renkeinä. Esimerkiksi Hans Abelstetin kolmesta pojasta kaksi koulutettiin räätäleiksi, ei tosin isän luona, mutta kolmannen pojan kohdalla ammattimerkinnät osoittavat hänen saaneen toimeentulonsa renkinä. Räätäli Johan Bertlinin ainoa poika Erik sai muutaman renkivuoden jälkeen haltuunsa torpan, jonka tuotolla hän elätti perheensä. Bertlin jäi puolestaan asumaan tyttärensä perheeseen, jossa vävy ansaitsi toimeentulon kenkiä tekemällä. Pitää myös muistaa se, että vaikka kaikilla pojilla ei ollut käsityöläismerkintöjä, ei tämä tarkoittanut sitä, etteivät he kyenneet tekemään käsitöitä, siitä ei vain tullut heille näkyvää ammattia.

Ylenevä säätykierto oli harvinaista, vain yksittäisissä tapauksissa oli mahdollista nousta talonpojan asemaan. Lisäksi suutari Lindforsin yhdestä pojasta tuli korpraali. Itselliseksi käsityöläisten pojista päätyi harva, joten suoranaista alenevaa säätykiertoa ei ole näkyvissä, ellei sitten päätymistä palkolliseksi renkiä pidetä tällaisena.

Sepän ammatin periytymisen taustalla oli ennen kaikkea ammatin aloittamisen ja harjoittamisen pääomavaltaisuus. Tällainen runsaasti alkupääomaa

vaativa ammatti periytyi jälkeläisille muita yleisemmin.¹²⁰⁰ Näin muodostui muutamia vahvoja seppäsukuja, jossa jokainen poika koulutettiin ammattiin.¹²⁰¹ Näitä sukuja olivat muun muassa Weckmanit, Herkepeukset ja Lampenit, jotka vastasivat usean sukupolven ajan asuinkylänsä taontatöistä. Käsityöläisten lapset koulutettiin useimmiten samaan ammattiin kuin isä, vaikka isä ei joka kerta yksin vastannutkaan poikansa koulutuksesta. Käsityöläisille oman pojan kouluttaminen oli kannattavaa myös siitä syystä, että pojat toimivat isänsä apureina. Toisinaan lapset pyrittiin nostamaan sosiaalisella arvoasteikolla ylempään kouluttamalla pojat ”arvokkaampaan” ammattiin kuin isä oli. Hollolasta on tosin vain muutamia tapauksia, joissa pojat ovat oppineet eri ammatin kuin isä. Esimerkiksi muurari Mats Häggstedtillä näytti tuolloin olleen varaa ja suhteita lähettää poikiaan muualle oppiin. Vanhin poika sai isältään muurarin koulutuksen, mutta keskimäinen poika Carl lähetettiin Heinolaan hatuntekijän oppiin ja nuorin poika Otto meni sepän oppilaaksi Helsinkiin. Oton kaupungissa hankittu sepän koulutus oli arvokkaampi kuin saman alan maaseudulla hankittu opetus. Otto näyttää kuitenkin jääneen Helsingissä ilman mestarin asemaa, koska hän esiintyy lähteissä vain sepän kisällinä.

5.3 Käsityöläisen työuran eri vaiheet

Käsityöläisen työuran perusvaiheet olivat kaikille samat, vaikka yksilölliset valinnat tekivät jokaisen käsityöläisen urapolusta ainutlaatuisen. Ammattiin tarvittavat taidot hankittiin tavallisesti kouluttautumalla vanhemman mestarin ohjauksessa, seuraavaksi pyrittiin aloittamaan itsenäinen työskentely ja vakiinnuttamaan asema sekä kokoamaan käsityöllä ja ehkä jollain muulla sivuelinkeinolla oma ja myöhemmin perheen toimeentulo. Joidenkin käsityöläisten urapolkuun kuului tiedonsiirto omille jälkeläisille ja oppilaille. Jossain vaiheessa käsityön tekeminen päättyi ja osa käsityöläisistä lopetti uransa tietoisesti, kun taas joillakin se katkesi kesken. Yksilön elämäntilanteeseen vaikuttivat niin ammatti, terveys, sukulaissuhteet kuin sattuma, jotka määrittivät käsityöläisten työuran pituutta ja muotoa. Kaavamainen käsitys käsityöläisten nousujohteisesta urakehityksestä toteutui harvoin. Itsenäinen ura ei välttämättä alkanut heti kouluttautumisen jälkeen, perhe saatettiin hankkia jo oppilasaikana, ja kaikilla ei ollut varaa lopettaa käsityöläisten tekoa, vaikka taidot alkoivat hiipua tai sairaus vei muuten voimat. Maaseudun käsityöläisten työuraan liittyi joukko omia yksilöllisiä valintoja, mahdollisesti työskentelyä muissa ammattialoissa tai siirtymistä kokonaan toiselle alalle.¹²⁰²

Käsityöläisuran alku

Työskentelyuran aloitusajankohta vaihteli käsityöammattien kesken. Erot aiheutuivat niin opin aloittamisajankohdasta, oppiajasta kuin itsenäistymismah-

¹²⁰⁰ Daniels 1995, 4–6; Juutila 1997, 148–151.

¹²⁰¹ Seppäsuvuista myös Saarenheimo 1974, 417 (Pirkkala); Rosenberg 1995, 136–137 (Suur-Tuusula).

¹²⁰² Samanlaista trendiä ei näytä olevan kaupunkikäsityöläisten elämäntilanteissa. Vainio-Korhonen 1998, 130.

dollisuuksista. Itsenäinen ura ei välttämättä alkanut heti tarvittavan tietämyksen kartuttua ja sovitun oppiajan jälkeen, vaan oppilaan piti hankkia myös työvälineitä ja -tiloja. Työvälineiden kannalta ammatin aloittaminen oli yksinkertaisinta suutareilla, heidän työkalunsa eivät maksaneet erityisen paljon ja vaikeinta sepille, joiden työvälineet olivat yleensä arvokkaita.¹²⁰³ Lisäksi sepillä piti olla käytössään paja, jossa työskennellä. Joissakin tapauksissa uraansa aloittavan käsityöläisen täytyi, ennen kuin hän saattoi hakea virallista asemaa, saavuttaa mainetta ja tunnettavuutta; käytännössä hän tarvitsi tukijoita käräjiltä haettavaa puoltolausetta varten. Tämä johti siihen, että ammattilaisura ei alkanut heti virallisesti, vaan epävirallinen työskentely oli usein vartenotettava vaihtoehto uran vakiinnuttamiseksi. Lisäksi perheen perustaminen ja perhesuhteet saattoivat muutenkin vaikuttaa ammatin harjoittamisen aloittamiseen samalla tavalla kuin myös ammattiurasta luopumiseen.

Olen analysoinut ammattimaisen uran aloittamista vain viralliseksi katsottujen käsityöläisten kohdalla. (TAULUKKO III:18) Heillä ammatin virallistamisen katsotaan alkaneen pitäjänkäsityöläisprosessin alkuhetkistä tai kun heille merkittiin henkikirjoihin käsityöläisstatus. Epävirallisesti työskennelleitä käsityöläisiä ei ole otettu tarkasteluun mukaan, sillä heillä ammatin aloittaminen oli jo lähtökohtaisesti alkanut epävirallisesti. Talonpojilla tai sekatyöläisillä uran alkupistettä ei voi yleensä määrittää.

TAULUKKO III:18 Virallisten hollolalaiskäsityöläisten työuran aloitusmallit (prosentit)

	sepät	rääpälit	suutarit	erikoisk.	yhteensä
anoo pitäjänkäsityöläiseksi	26	50	54	33	37
hakee heti virallistamista	38	57	54	33	48
aloittaa ennen virallista asemaa	50	22	35	8	37
aloitus 1700-luvulla	20	15	5	13	12
uran aloitus Hollolassa	88	78	89	42	85
uran aloitus muualla	12	22	11	58	15
n	50	46	57	24	177

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Pitäjänkäsityöläisten työuran aloittaminen tulee ilmi viimeistään anomuksien ja veronmaksun myötä, vaikka käytännössä ammattimaiseen työskentelyyn on saatettu ryhtyä jo paljon aikaisemmin. Käsityöläiset saattoivat olla jopa henkikirjoissa ammattinimikkeillä, mutta he eivät maksaneet vielä käsityöläismaksua. Epävirallinen työuran aloitus ei ollut yksinomaan kielteinen asia, sillä eräissä pitäjissä käsityöläisanomuksissa on tuotu myönteisenä seikkana esille ammatin harjoittaminen ennen virallista statusta; hakija oli jo palvellut paikallisia asukkaita käsityöllään.¹²⁰⁴ Virallisista käsityöläisistä yli kolmannes oli aloittanut työskentelyn ennen muodollisen aseman anomista. Sepistä taas peräti

¹²⁰³ Edgren 1987, 138.

¹²⁰⁴ Omaan laskuun työskentely oli jo esillä luvussa 4.1. *Paikallisyhteisön merkitys hakemusprosessissa.*

joka toinen oli aloittanut ammatinharjoittamisen ennen pitäjänkäsityöläisen aseman anomista tai he eivät hakeneet statusta laisinkaan, vaan toimivat kyläseppinä. Seppien erilaisesta asemasta kertoo myös se, että virallisiksi pitäjänkäsityöläisiksi pyrki vain 13 seppää, eli neljännes henkikirjojen virallisista sepistä. Aseman virallistamista saatettiin myös viivytellä. Esimerkiksi Anders Göös muutti Hollolaan jo vuonna 1823, mutta haki pitäjänkäsityöläiseksi kymmenen vuotta myöhemmin, vuonna 1834.

Kuten jo aiemmin tuli todettua, suutarit ja räätälit hakivat pitäjänkäsityöläiseksi useammin kuin sepät. Lisäksi räätäleistä ja suutareista yli puolet haki pitäjänkäsityöläiseksi ilman merkittäviä viivyttelyjä.¹²⁰⁵ Vastaavasti työuran aloitus oli epävirallista vain joka kolmannella suutarilla ja joka viidennellä räätälillä.¹²⁰⁶ Ammattimaisen työskentelyn saattoi aloittaa esimerkiksi kartanossa, sillä näin ei laillisen suojelun ja aseman turvaamiseksi tarvittu valtakirjoja. Myöhemmin kartanokäsityöläiset saattoivat hakea pitäjänkäsityöläiseksi, kuten suutari Carl Gustaf Gröndahl teki.¹²⁰⁷ Ne suutarit ja räätälit, jotka eivät hakeneet pitäjänkäsityöläiseksi, eivät yleensä viipyneet Hollolassa kovin kauaa tai eivät muuten kyenneet vakiinnuttamaan uraansa käsityöläisinä.

Hollolassa toimineista virallisista käsityöläisistä viidennes oli aloittanut työuransa muualla. Tässä erityisesti erikoiskäsityöläiset nousevat esille, sillä heistä yli puolet oli toiminut käsityöläisinä jo ennen Hollolaan muuttoa. Eräs syy tähän olivat sellaiset erikoiskäsityöläiset, kuten vaununtekijä Michel Holming, joiden osaaminen oli niin erikoistunutta, ettei yksi pitäjä voinut työllistää heitä kovin kauaa.¹²⁰⁸ Kiertävä toimenkuva oli myös puuseppä Erik Salinilla. Lisäksi Messilän verstaissa työskentelevät värjärit olivat usein aloittaneet työuransa muualla.

Tavallisin syy siihen, miksi ura ei heti alkanut virallisesti, oli epävirallisessa toiminnassa. Toisaalta erällä käsityöläisillä tuli kouluttautumisen jälkeen ammattilaisuraan eräänlainen välivaihe, jolloin he olivat ottaneet yhden tai kahden vuoden renkipestin.¹²⁰⁹ Vastaava välivaihe saattoi syntyä myös siitä, että käsityöläiset palasivat oppivuosiensa jälkeen vanhempiensa luo ja esiintyivät lähteissä poikana. Lisäksi muut käsityön ulkopuolisen statusnimikkeet olivat mahdollisia. Tällaiset käsityöläiset eivät näyttäyty lähteiden valossa käsityöammattilaisina, vaikka he ovat hyvin voineet tehdä käsitöitä. Esimerkiksi suutari Gustaf Rönberg, joka oli tullut Hollolaan jo vuonna 1805, sai viralliset merkinnät kenkien valmistamisesta vasta vuodesta 1815 lähtien.¹²¹⁰ Renkeinä

¹²⁰⁵ Käytännössä olen määrittänyt hakemisen pitäjänkäsityöläiseksi tapahtuneen tällöin noin vuoden sisällä opista lähdöstä. Lähteistä ei ole mahdollista selvittää aivan tarkkoja aikoja, joten virhemarginaali on yksi vuosi.

¹²⁰⁶ Loput käsityöläisistä eivät aloittaneet työuraa Hollolassa.

¹²⁰⁷ Moni suutari ja räätäli aloitti uransa kartanoissa. Esimerkiksi suutareista näin toimivat Dahlström, Lindström, Lindholm, Nyberg, Schreij ja Suren.

¹²⁰⁸ Holming työskenteli vain vuoden verran kartanokäsityöläisenä Paimelassa. Tätä ennen Holming perheineen oli asunut Heinolassa ja Hollolasta matka vei Porvooseen.

¹²⁰⁹ Käsityöläisten työskentelystä renkeinä myös Gadd 1991, 171.

¹²¹⁰ Rönberg oli merkitty rippikirjaan vuosina 1808–1809 Vaavialan kylän suutariksi, mutta vuodet 1810–1814 hän toimi samassa kylässä renkinä. Tällöin hänellä oli siskonpoikansa oppilaana. Kun Rönbergin poika kastettiin vuonna 1814, isä merkittiin kastettujen luetteloon suutarina. Henkikirjoihin Rönberg sai suutarimerkinnät vuosina 1815, 1817–1821. Pi-

työskenteli niin tulevia seppiä, suutareita kuin räätäleitä. Räätäleistä esimerkiksi voidaan ottaa Löfvingin veljekset, jotka molemmat työskentelivät muutamman vuoden renkeinä ennen kuin hakivat pitäjänkäsityöläisasemaa. Lähteistä ei selviä, miksi he viivytelivät asemansa virallistamista.¹²¹¹

Eräs seikka, joka viivästytti käsityöläisen virallisen aseman hankkimista, oli oman isän toimiminen samalla alalla käsityöläisenä. Kun isä ja poika muodostivat työparin, eivät molemmat tarvinneet virallista asemaa. Käytännössä tämä esti poikaa saamasta käsityöläismerkintöjä. Esimerkiksi seppä Gustaf Herkepeus nuoremman oma ura tulee virallisesti näkyviin vasta isän kuoleman jälkeen, jolloin Gustaf oli jo 47-vuotias. Todennäköisesti Gustaf oli kuitenkin työskennellyt isän mukana nuorukaisesta alkaen.¹²¹² Aina tilanne ei kuitenkaan ollut näin päin, vaan muutamissa tapauksissa käsityöläisstatus siirtyi pojalle nopeasti isän jäädessä taka-alalle. Esimerkiksi Johan Andersson oli vasta 22-vuotias siirtyessään ammattilaiseksi. Perhesuhteista tarkemmin kertova rippikirja rekisteröi kuitenkin Johan Anderssonin sepän pojaksi, kun perheen päänä toimi edelleen isä Anders Gustafsson.¹²¹³ Nämä kaksi esimerkkiä osoittavat, että perheellä oli sananvaltaa siihen, kuka perheyritystä johti.

Kuten edeltä on käynyt ilmi, Hollolassa 1800-luvulla toimineista käsityöläisistä muutama oli ehtinyt aloittaa uransa jo 1700-luvun puolella. Tutkittavien joukossa erityisesti sepissä oli sellaisia konkareita, jotka olivat työskennelleet 1780- tai 1790-luvulta lähtien. Tähän vaikutti 1700-luvun lopulla kasvanut käsityöläisten tarve, joka näkyi tuolloin erityisesti uusien, vasta uraansa aloittelevien seppien lukumäärässä ja ikäjakaumassa. Osa tuolloin aloittaneista sepistä jatkoi työskentelyään pitkälle 1800-luvulle. Samaa suuntausta ei ole havaittavissa esimerkiksi suutareilla, joista vain kolme oli aloittanut työskentelyn 1700-luvulla. Lisäksi näistä kolmesta vain Staffan Holmstedt jatkoi virallista työskentelyään 1820-luvulle saakka.¹²¹⁴ Räätäleissä 1700-luvun puolella aloittaneiden osuus oli suurempi, mutta heistä suurin osa oli aloittanut työuransa vasta 1790-luvun loppupuolella ja pystyi näin ainakin ikänsä puolesta jatkamaan työskentelyä pitkälle 1800-luvun puolelle.

Käsityöläisten aloitusikä vaihteli: nuorimmat virallista asemaa hakeneet käsityöläiset olivat vain 18-vuotiaita ja vanhimmat yli nelikymppisiä. Nuorimmat, 18-19-vuotiaat käsityöläiset hakivat virallistamista suoraan oppivuosien

täjänsuutariksi Rönberg ei kuitenkaan hakeutunut, vaan hänen virallinen statuksensa oli torppari ennen kuin hän sai vapautuksen henkiverosta.

¹²¹¹ Johan ja Gabriel Löfving saivat koulutuksensa omalta isältään. Johan oli vuosina 1789–1792 renkinä Kalliolan Sipilässä ennen kuin aloitti lahtelaisten pitäjänräätälinä. Nuorempi veli Gabriel taas oli renkinä 1790-luvun lopulla. Vanhin veli Herman puolestaan peri isänsä aseman ja jäi veljesten kotikylään räätäliksi. Hänen ei tarvinnut työskennellä renkinä.

¹²¹² Tähän on voinut vaikuttaa myös se, että Gustaf Herkepeus nuoremman ja vanhemman työskentelyä ei voida samannimisyyden takia aina erottaa toisiinsa. Ensimmäinen varsinainen seppä-merkintä nuoremmalla Gustafilla on vasta vuodelta 1808, jolloin hänen tyttärensä kastettiin. Vuotta aikaisemmin solmitun avioliiton kirkonkirjamerkintä kertoo Gustafin olleen edelleen sepän poika. Avioliiton solmimisen aikoihin Gustaf oli jo 35-vuotias.

¹²¹³ Isä Anders Gustafsson ei kuitenkaan maksanut henkiveroa.

¹²¹⁴ Suutari Alex Nyman kuoli vuonna 1812 ja suutari Johan Lindqvistin toiminta oli pitkälti epävirallista tai omien poikien kanssa työskentelyä.

jälkeen. Vanhemmalla iällä pitäjänkäsityöläisiksi hakeneilla miehillä oli puolestaan kyse joko uran vaihdosta ja varttuneempana hankitusta koulutuksesta tai sitten epävirallisena alkaneen käsityöläisuran virallistamista - syystä tai toisesta. On vaikea hahmottaa, kummasta oli kyse seppä Johan Pettersson Kilkin kohdalla, sillä hän ilmaantui henkikirjoihin seppänä vasta vuonna 1823 ollessaan jo 42-vuotias. Tuomiokirjoissa seppä-merkinnät alkavat hänen kohdallaan jo vuonna 1818 ja mahdollisesti hän oli työskennellyt seppänä jo tätäkin aikaisemmin, sillä mies oli muuttanut Hollolaan jo vuonna 1810.¹²¹⁵

TAULUKKO III:19 Virallisten hollolalaiskäsityöläisten keskimääräiset aloitusiät

	sepät	rääpätilit	suutarit	erikoisk.
virallinen aloitusikä	29	24	26	30
todellinen aloitusikä	26	22	24	28
anojien ikä	28	24	23	26
n	44	36	51	10

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Keskimääräinen aloitusikä vaihteli virallisilla käsityöläisillä 24 ja 30 vuoden välillä. (TAULUKKO III:19) Käytännössä suurin osa käsityöläisuran aloittaneista oli jonkin verran yli 20-vuotiaita, sillä joukossa oli vain muutama alle 20-vuotias tai yli 40-vuotias. Sepät aloittivat yleensä itsenäisen käsityöläisuransa muita vanhempina ja rääpätilit nuorimpina. Tämä käy hyvin yksiin sen kanssa, mitä tiedämme käsityöopin alkamisikäkausista. Kun otetaan huomioon myös virallisten käsityöläisten epävirallinen työskentely, laskee aloitusikä kaikilla ryhmillä muutamalla vuodella. Tosin esimerkiksi seppien ikärakenteeseen vaikutti se, että eräät sepät olivat melko vanhoja aloittaessaan virallisen toimintansa, kuten Kilki 42-vuotiaana tai Anders Andersson 44-vuotiaana. Seppien yleensä korkeasta aloitusiästä poikkeavat huomattavasti seppien pojat, jotka aloittivat työuransa yleensä muita nuorempina. Kysymys olikin usein siitä, pääsikö sepän pojan ammatinharjoitus näkyviin vai ei. Esimerkiksi Herman Kaitlinin isä Johan luopui virallisesti ammatinharjoittamisestaan poikansa hyväksi ja Herman oli itsenäisen uransa aloittaessaan vasta 19-vuotias, poikkeuksellisen nuori sepäksi. Johan Salomonssonin kohdalla kyse ei ollut perheen yrityksen siirtämisestä pojan nimiin, sillä Johanin seppä-isä oli kuollut pojan ollessa vasta lapsi. Johan Salomonsson sai ammattikoulutuksensa sedältään ja aloitti uransa heti oppivuosien päättymisen jälkeen 21-vuotiaana. Tavallisesti isän ammattiuralle seuraaminen tapahtui kuitenkin vasta isän kuoleman jälkeen, ei hänen vielä eläessä. Esimerkiksi Jacob Stranden oli isän kuollessa ja itsenäiseksi

¹²¹⁵ Johan Pettersson muutti Hollolaan Kärkölästä. Hän toimi rippikirjojen statusmerkintöjen mukaan ensin renkinä (1811–1817) ja myöhemmin syytinkiläisenä (1819–1828), sillä hänen vaimonsa oli talonpojan tytär. Vasta vuonna 1829 Johan Petterssonin kohdalle tulee rippikirjoihin merkintä seppä, kun taas henkikirjoissa hänellä oli seppämerkinnät vuosien 1823–1832 ajan.

ammattilaiseksi ryhtyessään 26-vuotias, aiemmin esille ollut Gustaf Herkepeus taas 47-vuotias.

Suutareiden keskimääräinen aloitusikä oli selvästi alempi kuin sepillä, sillä se oli 26 ikävuoden tienoilla. Suutarin ammatissa tarvittiin virallisen pitäjänkäsityöläisen statusta, sillä sen lisäksi, että puolet virallisista suutareista haki pitäjänkäsityöläiseksi, olivat statuksen hakijat yleensä nuoria, hakijoiden keski-ikä oli vain 23 vuotta. Kaikki nuoret hakijat eivät kuitenkaan jääneet Hollolaan. Esimerkiksi Carl Gustaf Forsten, joka oli tullut Hollolaan Myrskylästä, haki virallista lupaa vain 18-vuotiaana. Lisäksi suutareilla saattoi olla takanaan muita työuria, erityisesti armeijassa. Esimerkiksi vasta 42-vuotiaana virallista asemaa hakeneella Anders Vidlöfillä oli suutari- ja sotilasmerkintöjä pitkin 1790-lukua ja 1800-luvun alkua. Vidlöf haki virallista asemaa vasta vuonna 1813, henkikirjoittajan merkittyä hänet irtolaiseksi.¹²¹⁶

Räätälien keskimääräinen aloitusikä oli muita alhaisempi ja todellinen uran aloitus tapahtui tavallisesti vielä nuorempina, 22-vuotiaana. Joukossa oli 11, jotka aloittivat ammatin 20-vuotiaina tai tätä nuorempina, esimerkiksi Moses Mosesson Lindqvist haki viralliseksi pitäjänkäsityöläiseksi vain 18-vuotiaana. Virallista pitäjänkäsityöläisen asemaa hakeneiden keski-ikä kohosi 24 vuoteen. Toisaalta räätälien joukossa oli myös iäkkäitä pitäjänkäsityöläisen arvon hakijoita, kuten Gabriel Lindfors, joka virallisti asemansa vasta 41-vuotiaana, lähes 20 vuotta kestäneen työskentelyn jälkeen.¹²¹⁷ Hänen poikansa Carl Gustaf ei jatkanut isänsä perinnettä, sillä hän aloitti oman itsenäisen työuransa 24-vuotiaana isän luopuessa omasta urastaan. He eivät myöskään jatkaneet yhdessä työskentelyä, sillä poika muutti toiseen kylään.

Erikoiskäsityöläisten työura alkoi muita myöhemmin, sillä heidän keskimääräinen aloitusikänsä oli lähellä 30 vuotta. Tosin pitäjänkäsityöläisen asemaa anoneiden keski-ikä laski 26 vuoteen. Korkeampi keski-ikä johtui niin myöhäisestä oppiin siirtymisestä, pidemmistä oppivuosista, kuin myös siitä, että oppia piti yleensä hakea muualta kuin maaseudulta. Nahkuri Gustaf Helenius oli saanut oppinsa Hämeenlinnassa ja haki Hollolaan pitäjänkäsityöläiseksi 26-vuotiaana. Muurari Mats Häggstedt oli 32-vuotias kun hän haki pitäjänkäsityöläiseksi, mutta Häggstedtin ammatissa isänsä seuraava poika Jacob oli asemaansa virallistettaessa vasta 21-vuotias. Tosin isä ja poika työskentelivät yhdessä ja merkinnällä muurari Häggstedt saatettiin henkikirjoissa tarkoittaa isää tai poikaa, todennäköisemmin molempia.

¹²¹⁶ Vidlöf esiintyi toisinaan suutarina ja toisinaan sotilaana. Vuonna 1813 Vidlöf joutui selittämään asemaansa maaherralle, sillä 1810-luvun alussa manttaalikirjoitus ja -tilaisuus toimitettiin tarkemmin kuin ennen ja Vidlöf oli saanut irtolaisstatuksen. Kyläläiset vakuuttivat, että Vidlöf oli kylän vakituinen asukas, mutta tästä viisastuneena Vidlöf haki pitäjänkäsityöläiseksi. Suutari ei ollut ainoa, joka oli saanut tuolloin irtolaisleiman. Hollolasta esimerkiksi räätäli Sahlstedt oli samanlaisissa ongelmissa. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1813, f. 68; HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1813 f. 748, f. 781.

¹²¹⁷ Tai sitten Lindfors uusi hakemuksensa edellä mainituista 1810-luvun alun tarkoista henkiverovaatimuksista johtuen.

Käsityöläisavioliittojen solmimisajankohta

Käsityöläisten avioliiton solmimisikä kertoi usein siitä, missä vaiheessa toimeentulo ja asema olivat niin vakaalla pohjalla, että oli varaa ja myös sosiaalisesti hyväksyttävää perustaa perhe. Avioliitto ja mestarin asema olivat sidoksissa toisiinsa ja kaupungeissa ammattikuntamestarin odotettiin menevän naimisiin.¹²¹⁸ Laki asetti omia rajoituksiaan ja alle 21-vuotiailla sulhasilla piti olla itsenäinen asema, jotta he saattoivat solmia avioliiton.¹²¹⁹ Käsityöläismiesten avioitumisen ajankohta vaihteli vain hieman eri ammattien välillä ja keskimäärin puolisonotto tapahtui 26,5-vuotiaana.¹²²⁰ (TAULUKKO III:20) Valtaosa avioliitoista solmittiin vähän yli 20-vuotiaana ja tätä nuoremmat sulhaset olivat harvinaisuus, heitä oli vain viisi. Yksi nuorista sulhasista oli sepän poika Johan Lampen, joka solmi ensimmäisen avioliittonsa vasta 18-vuotiaana.¹²²¹ Nuorena avioituneet sepät, kuten Lampen, kuuluivat tavallisesti vakiintuneisiin seppäsukuihin. Tämä mahdollisti varhaisen itsenäistymisen ja siten myös avioitumisen ja oman perheen perustamisen.

TAULUKKO III:20 *Hollolalaisten virallisten ja epävirallisten käsityöläisten keskimääräiset avioitumisiät ammateittain*

	n	sepät	räätälit	suutarit	erikoisk.
n*	168	60	38	42	26
keski-ikä	26,5	27	25	26	28

* Huomioon otettu vain ensimmäinen avioliitto. Aivan kaikkien käsityöläisten avioliiton solmimisajankohtaa ja siten avioitumisikää ei tiedetä.

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Yli 30-vuotiaita sulhasia oli 37. Ammateittain keski-ikältään vanhimpia olivat sepät, sillä heistä peräti 18 oli ylittänyt 30 vuoden ikäpyykin mennessään ensimmäistä kertaa naimisiin. Vanhin seppäsulhoista oli 60-vuotias Anders Andersson, mutta hän oli poikkeustapaus. Seppien muita ammatteja korkeampaan keski-ikään vaikutti - pois lukien seppäsukuihin kuuluvat - ennen kaikkea se, että sepän oppiin mentiin tavallisesti vähän vanhemmalla iällä, jolloin myös itsenäisen aseman saavuttaminen siirtyi myöhemmäksi. Lisäksi omien työvälineiden ja pajan hankkiminen ei aina ollut helppoa. Toisaalta sepillä järjestetyt avioliitot ja leskien konservointi vaikuttivat avioitumisikään, jolloin avioliitto saatettiin solmia jo aikaisemmin.

¹²¹⁸ Laakso 1974, 125; Edgren 1987, 180–181, 205; Crossick 1997, 9–10; Farr 2000, 245.

¹²¹⁹ Myös kihlaus vaati varoja, sillä morsiamelle piti paikallisen perinteen mukaisesti pystyä hankkimaan huivi ja sormus. Esimerkiksi HMA, Hollolan syyskäräjät 1836, § 74; Hollolan syyskäräjät 1838, § 237; Kuusi 1937, 338–340.

¹²²⁰ En ole seurannut tyttöjen avioitumisikää samalla tarkkuudella, koska naisilla ei ollut samanlaisia ikävelvoitteita. Käytännössä käsityöläisten tyttöjen naimisiinmenoikä vaihteli 16 ja 40 ikävuoden välillä.

¹²²¹ Tässä vaikuttivat myös Lampen-suvun traditiot, sillä myös Johan Lampenin isä Jacob ja veli Adam menivät parikymppisinä naimisiin, serkku Johan Salomonsson oli avioituaan vain 21-vuotias. Heitä yhdisti myös sepän ammatti.

Keskimääräinen avioitumisikä oli alhaisin räätäleillä, mutta eroa suutareihin ei ollut kovin paljon. Suurin osa räätäleistä ja suutareista saattoi vakiinnuttaa uransa ja työpiirinsä noin 25-vuotiaana. Joukossa oli myös yli 40-vuotiaana ensimmäisen avioliittonsa solmineita miehiä. Räätäleistä vanhimmat avioitujat olivat 47-vuotias Johan Ingelin ja 45-vuotias Tobias Tobiasson, mutta heidän lisäksi vain kaksi miestä oli ylittänyt kolmenkymmenen ikävuoden rajapyykin. Suutareissa ei ollut kuin viisi yli 30-vuotiasta ensimmäistä kertaa avioliiton solminutta sulhasta, vanhimpana heistä 44-vuotias Staffan Holmstedt. Holmstedt, kuten muutkin edellä nimetyistä miehistä, ehtivät hyvin vakiinnuttaa uransa ennen avioitumistaan, sillä esimerkiksi Holmstedt oli toiminut Viitailan suutarina ennen avioliittoaan jo lähes parikymmentä vuotta. Edellä esitettyjen esimerkkien valossa pelkästään ammattiaseman vakiinnuttaminen ei aina vaikuttanut avioliiton solmimiskään tai perheen perustamiseen. Vaikuttaa myös siltä, että käsityöläisenä toimiminen ei edellyttänyt avioitumista samalla tavalla kuin kaupungeissa, joissa tarvittiin vaimoa huolehtimaan kotitaloudesta ja tuotteiden myynnistä.¹²²²

Erikoiskäsityöläisten keski-ikä avioituessa oli suutareita ja räätäleitä korkeampi, sillä peräti yhdeksän heistä oli 30-vuotiaita tai vanhempia ensi kertaa naimisiin mennessään. Tässä voidaan ehkä nähdä pidemmän opiskeluajan vaikutusta.

Vaihtelevat työskentelyajat

Käsityöläiset työskentelivät ammateissaan eripituisia aikoja ja keskimääräiset toimintavuodet vaihtelivat paljon eri ammattiryhmien ja yksilöiden välillä. Jotkut ammattilaisista vain kävivät Hollolassa tai toimivat virallisina käsityöläisinä ainoastaan vuoden tai kaksi, toisaalta voidaan löytää myös yli neljä vuosikymmentä kestäneitä käsityöläisuria. (TAULUKKO III:21) Toki Hollolassa vain lyhyen aikaa vaikuttaneet käsityöläiset olivat saattaneet aloittaa uransa muualla, tai jatkaa sitä toisessa paikassa vaikka vuosikymmeniä.

TAULUKKO III:21 *Virallisten ja epävirallisten käsityöläisten keskimääräiset työskentelyvuodet Hollolassa (prosentit)*

	5 tai alle	6-10v	11-20v	21-30v	yli 30v	yli 40v	n
seppä	11	14	27	30	15	4	74
räätäli	21	4	23	30	18	4	56
suutari	29	10	17	22	18	4	72
erikoisk.	39	15	22	15	7	2	46
keskimäärin	24	10	22	25	15	4	248

Lähde: Prosopografinen tietokanta

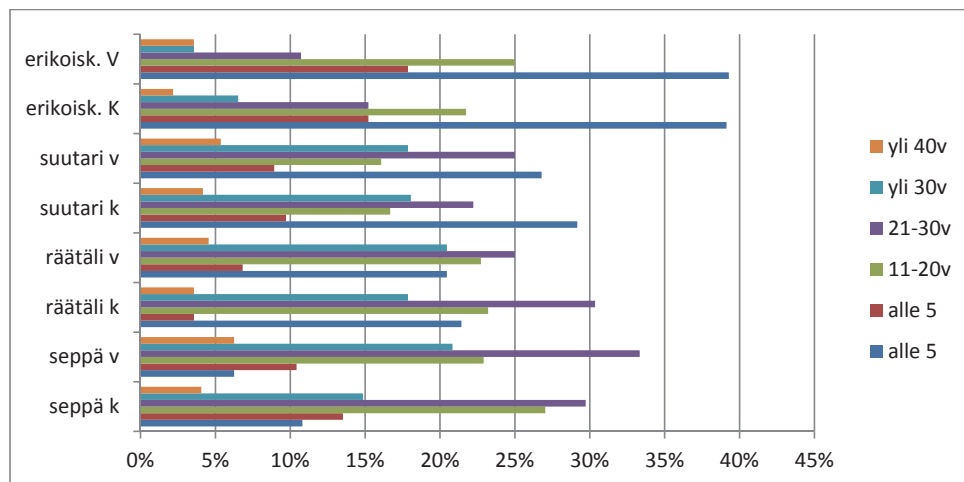
Käsityöläisten ura jakautui tavallisesti viralliseen ja epäviralliseen työskentelyyn. Esimerkiksi räätäli Johan Abelstedt oli hankkinut vuonna 1818 virallisen pitäjänkäsityöläisen arvon, mutta virallisesti hän toimi ja maksoi ammattimak-

¹²²² Crossick & Haupt 1984, 20- 21; Crossick & Haupt 1995, 93-99. Ehmer 1984; Farr 2000, 108.

sun vain vuoden ajalta. Epävirallisesti räätälin ammatin harjoittaminen näyttää jatkuneen koko 1820-luvun, jonka jälkeen Abelstedt peri apeltaan toimen lamputina. Näin ollen hänen työuransa käsityön parissa näyttää lähteiden valossa kestäneen noin kymmenkunta vuotta, vaikka hän on voinut hyödyntää oppimaansa taitoa koko elämänsä ajan.

Lyhyen työuran taustalla oli tavallisesti kykenemättömyys vakiinnuttaa asemaansa. Esimerkiksi suutarin kisälli Simon Sandgren asui vuonna 1816 Lahden kylässä vain muutamia kuukausia ennen kuin jatkoi vaimonsa kanssa matkaa Myrskylän pitäjään. Toisaalta suutari Carl Gustaf Stendahl oli vuosien 1827 ja 1832 välisenä aikana merkitty henkikirjaan käsityöläiseksi, mutta hän ei kyennyt elättämään perhettään käsityöllä ja köyhyydestä kertovat muun muassa verorästit. Suutari palasikin takaisin itsellisen ja muonatorpparin asemaan.¹²²³ Eniten lyhyitä työskentelyjaksoja oli suutareilla ja erikoiskäsityöläisillä. Nähtävästi suutareilla oman paikan etsiminen vei aikaa. Samaan tapaan erikoiskäsityöläisillä, kuten Messilän manufaktuurin värjäreillä, työskentelyajat jäivät lyhyiksi, tavallisesti muutaman vuoden mittaisiksi. Tähän on vaikuttanut verkahtaan työtilanne ja kannattavuusongelmat, jotka johtivat laitoksen lyhyisiin vuokrasuhteisiin.

KUVIO III:3 Virallisten ja epävirallisten hollolalaiskäsityöläisten työskentelyurien pituudet

v = viralliset, k = kokoaikaiset (viralliset ja epäviralliset) käsityöläiset

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Kun asema oli onnistuttu vakiinnuttamaan, käsityöläisten työurat vaihtelivat etupäässä 10 ja 30 vuoden välillä.¹²²⁴ (KUVIO III:3) Esimerkiksi sepistä ja räätäleistä lähes kolmasosalla työura kesti 20–30 vuotta. Lisäksi yli 30 vuoden urat olivat mahdollisia, räätäleistä ja suutareista lähes viidennes toimi ammatillaise-

¹²²³ Hän oli luokittelussani siis henkikirjakäsityöläinen. Katso Uotila 2014.

¹²²⁴ Vertaa kaupunkiin Vainio-Korhonen 1998, 168, taulukko 30.

na näin pitkään, sepistä 15 prosenttia. Sen sijaan yli 40-vuotiset työurat olivat harvinaisia ja vain muutama käsityöläinen pystyi uurastamaan näin kauan. Pitkästä työurasta ja sääntöjen ja lakien mukaisesta toiminnasta voi ottaa esimerkiksi räätäli Johan Bertlinin, joka työskenteli 40 vuotta pitäjänräätälinä ja lopetti virallisen ammatinharjoituksen täyttäessään 64 vuotta. Räätäli Gustaf Halin puolestaan toimi käsityöläisenä aivan kuolemaansa saakka ja ehti työskennellä räätälinä peräti 47 vuotta. Sepillä yli 40 vuoden työurat olivat mahdollisia vain seppien pojille, koska he aloittivat työuransa muita virkaveljiään aikaisemmin. Esimerkiksi Erik Salomonsson (Testengrenin) ura alkoi vuonna 1782 ja seppä kuoli 1821. Myös Herkepeus- ja Weckman-suvuissa oli pitkäaikaisia seppiä, osittain johtuen isä-poika -työpareista.

Leimallista pitkäaikaisille käsityöläisille oli paikallaan pysyvyys. Kun käsityöläinen oli sopinut asiakkaidensa kanssa työskentelyehdoista ja asettunut kylään asumaan, ei sieltä helposti enää muutettu pois. Varsinkin jos käsityöammatin harjoittaminen jatkui katkeamatta, oli muuttomerkintöjä hyvin vähän. Poikkeus tähän tilanteeseen syntyi ainoastaan silloin, kun käsityöläinen sai muualta viljeltäväkseen torpan tai maatilan. Kun seppä Elias Åkerblom muutti Pyhäniemeltä Kutajoelle, muuttui myös hänen statuksensa käsityöläisestä torppariksi. Räätäli Anders Gröndahlilla puolestaan oli Hollolassa elämänsä aikana kolme asuinkylää. Koskelaiselle räätäliille ja nuorelle vaimolle järjestyi heti Hollolaan muuton jälkeen asunto Parikasta. Uusi, pidempiaikainen asuinpaikka löytyi läheltä, Vaavialasta, jossa perhe vietti kahdeksan vuotta (1825–1833). Anders Gröndahlin ura ei kuitenkaan ollut menestyksekäs, vaan toimeentulovaikeudet olivat ilmeisiä. Gröndahl muun muassa värväytyi sotilaaksi ja hänellä oli verorästejä. Perhe joutui velkojen takia panttaamaan myös talonsa. Kun velkoja ei pystytty maksamaan ajallaan, menettivät he asuntonsa. Gröndahl perheineen muutti tällöin Hälvälään, jossa oli ennestään paljon itsellisasutusta. Samaan aikaan Gröndahl muuttui räätälistä muonarengiksi ja itselliseksi.¹²²⁵ Gröndahlin perheen muuttomatkat eivät kuitenkaan olleen kovin suuria, sillä kaikki heidän asuinkylänsä sijaitsivat lähekkäin, kaksi viimeksi mainittua olivat Kankaantaan alueella. Näin räätälin asiakaspiiri ei välttämättä muuttunut, jos ja kun Gröndahl jatkoi ammatinharjoittamista, tällöin tosin epävirallisesti.

Yleensä käsityöläisiä pidetään muuta maaseutuväestöä liikkuvaisempana ryhmänä. Esimerkiksi Tommila toteaa Nurmijärven historiassa oppipoikien olleen palkollisten jälkeen yhteiskunnan liikkuvimmat jäsenet, mutta samalla hän ihmettelee, kuinka asemaltaan jo vakiintuneiksi katsottavien mestarien liikkuvuus oli myös suurta.¹²²⁶ Myös Hollolasta koulutuksen hankkiminen ja oppisopimuspaikan etsiminen vei poikia muihin pitäjiin ja kaupunkiin, sillä noin viidenneksellä hollolalaiskäsityöläisistä oli opintoja tai koko koulutus kotipitäjän ulkopuolella. Vielä suurempi joukko, lähes kolmannes, Hollolassa toi-

¹²²⁵ Gröndahl oli saanut talonpoika Anders Matsson Markolalta lainaksi 15 taalera ja panttina oli räätälin tupa. Kiista syntyi siitä, oliko kyseessä mökin myyminen ja kuuluiko mökin seinällä ollut kello panttiin. HMA, Hollolan talvikäräjät 1834, § 379; Hollolan syyskäräjät 1834, § 282

¹²²⁶ Tommila 1959, 203 (Nurmijärvi); Katso myös Arajärvi 1973, 223 (Urjala); Rosenberg 1966, 55–56; Rosenberg 1976, 49.

mineista käsityöläisistä oli syntynyt ja hankkinut koulutuksensa pitäjän ulkopuolelta. (TAULUKKO III:2) Työn ja vakituisen aseman perässä jouduttiin siis muuttamaan, mutta aseman vakiinnuttamisen jälkeen asuinpaikasta muodostui pysyvä.¹²²⁷ Työura saatettiin myös aloittaa muualla, sillä virallisista räätäleistä viidennes oli harjoittanut ensin käsityötä jossain muualla kuin Hollolassa, sepillä ja suutareilla tämä osuus oli puolet pienempi. (TAULUKKO III:18) Liikkuminen oli muutenkin tuttua niille käsityöammateille, joissa työreviirin kiertäminen kuului työnkuvaan. Lisäksi tuomiokirjoissa on esimerkkejä siitä, kuinka työtä tehtiin kotipitäjän ulkopuolella.¹²²⁸

Hollolassa toimineiden käsityöläisten syntymäpitäjät osoittavat työn perässä liikkumista. (KARTTA III:3) Valtaosa muualla syntyneistä käsityöläisistä tuli Hollolan naapuripitäjistä, he olivat siis samaa hämäläistä kulttuuripiiriä.

Oma lukunsa ovat käsityöläiset, joiden merkintä rippikirjoissa oli vaeltava, *vandrande*. Tämä tarkoitti sitä, että he olivat jostakin syystä luopuneet vakinaisesta asuinpaikasta ja toimeentulosta ja lähteneet vaeltamaan, eli jättäneet pitäjän ilman muuttokirjaa. Tällaiset käsityöläiset muuttuivat irtolaisiksi. Esimerkiksi räätäli Johan Lindforsilta puuttuivat ehtoollismerkinnät kokonaan. Pappi oli kirjannut vuosien 1808–1817 rippikirjaan hänet vaelteluvaksi ja seuraavassa niteessä (1818–1828) hänet oli merkitty jo irtolaiseksi, *lösdrifvare*. Myöskään ammattimaksun suorittaminen ei häneltä enää onnistunut, vaan hänet oli todettu köyhäksi.¹²²⁹

Seuraavan sukupolven kouluttaminen

Oppipojan oton voidaan nähdä kuuluvan osana käsityöläisten toimenkuvaa ja myös maaseudun ammattilaisten tuli kouluttaa seuraajia. Kouluttamiseen liittyvät velvollisuudet olivat todennäköisesti samanlaisia kuin kaupungeissa. Oppilaille piti opettaa mitään salaamatta käsityönharjoittamiseen liittyvät tiedot ja taidot, eikä heitä saanut turhaan juoksuttaa muilla asioilla. Oppipoikia ei ollut kuitenkaan jokaisella käsityöläisellä, sillä käsityöläiset olivat vastuussa oppilaidensa ylöspidosta. Kartanokäsityöläiset ja sotilaat eivät edes saaneet ottaa oppilaita. Tästä säännöstä näytetään pidetyn kiinni, sillä Hollolassa vain virallisilla käsityöläisillä oli oppilaita. Tämä tarkoitti pitäjänkäsityöläisten lisäksi kyläkäsityöläisiä, joista muutamilla oli omia koulutettavia. Sen sijaan epävirallisilla käsityöläisillä tai talollisilla oli vain poikkeustapauksissa oppilaita.¹²³⁰ Esimerkiksi talonpojan pojalla Christer Erikssonilla oli lastenkirjan mukaan oppilas. Opin epämuodollisuudesta ja riittämättömyydestä kertoo toisaalta se, ettei hänen oppilaansa Johan Andersson voinut myöhemmin vakiinnuttaa räätälin asemaansa, vaan hänet tuomittiin käräjillä fuskauksesta.¹²³¹

¹²²⁷ Katso myös Tommila 1959, 204–205 (Nurmijärvi).

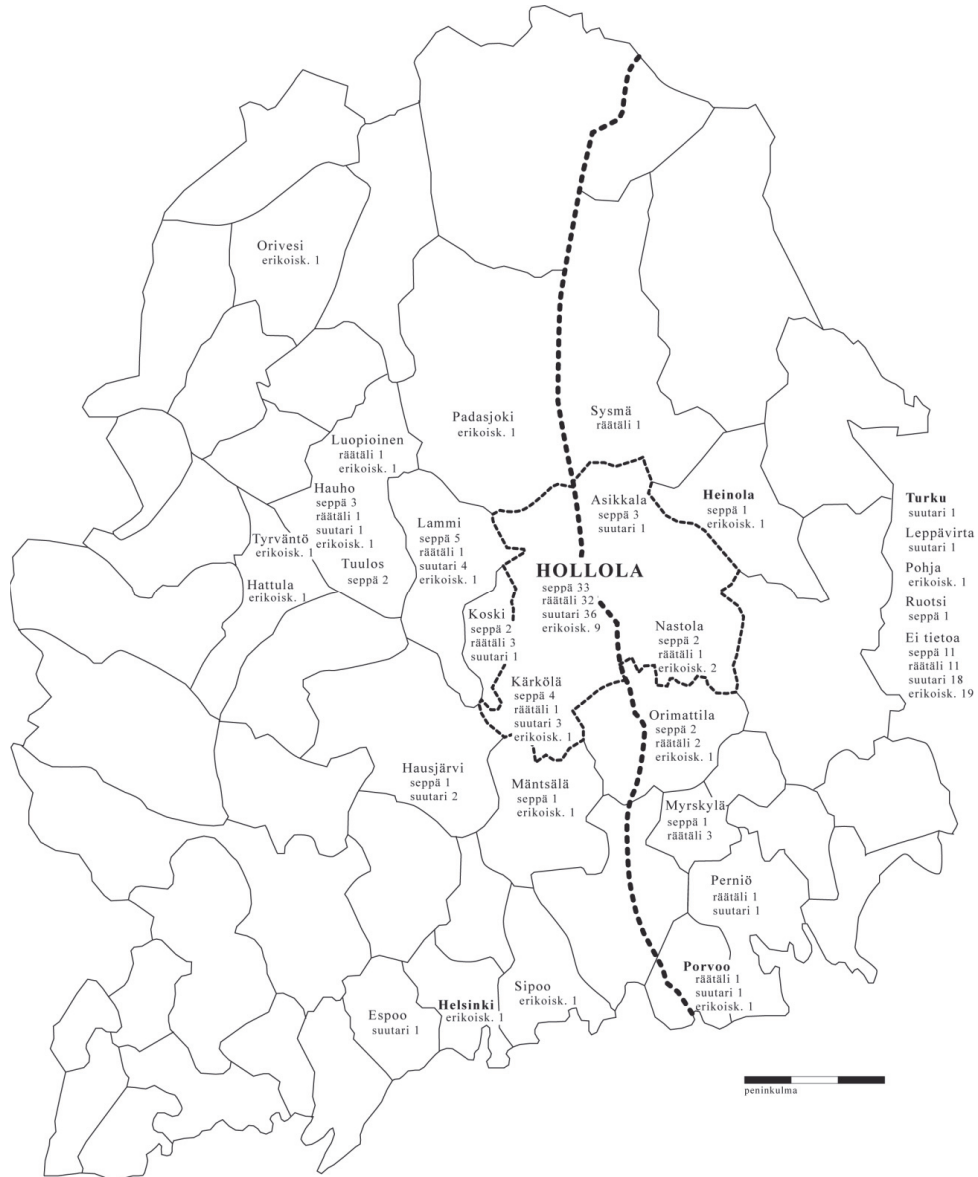
¹²²⁸ Esimerkiksi kun räätäli Gustaf Palm oli murtovarkausepäilyn aikana naapuripitäjässä Koskella töissä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 381. Myös Tobias Hedgrenin mainittiin työskennelleen toispitäjäläisille. HMA, Hollolan talvikäräjät 1814, § 150.

¹²²⁹ Lindroos oli rästituetteloissa todettu köyhäksi ja vaeltavaksi. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet 1810–1812.

¹²³⁰ Joillakin epävirallisilla sepillä oli oppilaita, mutta nämä sepät voidaan lukea kyläseppä-kategoriaan.

¹²³¹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1826, § 164.

KARTTA III:3 Vuosina 1810–1840 Hollolassa työskennelleiden käsityöläisten syntymäpitäjät

Huom. Keskellä oleva poikiviiva erottaa Uudenmaan ja Hämeen läänin sekä Kymenkartanon läänin toisistaan jakaen Hollolan yllisen kihlakunnan, kuten myös Hollolan emäseurakunnan kahteen eri läänisiin. Kartan pohjana olleessa Hermelinin kartassa ei ole merkitty Hollolan tai sen kappeliseurakuntien rajoja, joten niitä ei voi tässä esittää. Piirros Marjut Uotila.

Virallisen kouluttautumisen taustalla oli todennäköisesti sama asia kuin kaupungeissa: vain näin voitiin varmistaa koulutuksen pätevyys. Jää usein oletta-
musten varaan, miten taito ja työn vaatima tekninen osaaminen siirrettiin oppi-
laalta mestarille.¹²³²

Kaupungissa oppilaita saivat ottaa vain asemansa vakiinnuttaneet mesta-
rit, sillä nuoren mestarin ei katsottu heti kykenevän kouluttamaan oppilaita.
Myöskään käsityöläismestarin kuoleman jälkeen hänen oppilaansa eivät voi-
neet yleensä jatkaa kouluttautumista lesken ja häntä avustaneen verstaskisällin
alaisuudessa.¹²³³ Ammattikunnilla oli myös muita rajoituksia oppilaiden otolle.
Jotkut ammattikunnat päättivät yhdessä oppilaiden lukumäärän ja tasasivat
oppilaat ja erityisesti kisällit eri mestareiden kesken.¹²³⁴ Maaseudulla käsityö-
läisten virkavuosiin ei kiinnitetty samalla tavalla huomiota, vaan pitäjänkäsityö-
läisalanomusten yhteydessä saatettiin samalla pyytään lupaa ottaa oppilaita.
Mahdollisesti taustalla oli ajatus siitä, että oli käytännöllistä hyödyntää tilaisuus
ja lähettää kaksi anomusta yhdellä kertaa. Ajankohta, jolloin käsityöläinen otti
koulutettavakseen ensimmäisen oppilaan, vaihteli. Eräät käsityöläiset ottivat
omia oppilaita muutaman vuoden sisällä virallisen aseman saavuttamisesta,
joillakin heitä oli vasta uran ehtopuolella. Mitään yhtenäistä tapaa tai käytän-
nettä ei näytä muodostuneen. Toisinaan mestarin ja oppilaan ikäero ei ollut ko-
vin suuri.

Maaseutukäsityöläisillä oli paljon oppilaita, eikä juuri koskaan valtuutusta
oppilaiden kouluttamiseen, joten selvää käsitystä siitä, minkälaisen oppilaiden
tai oppirenkien ottoon piti hakea lupa, ei voida muodostaa. Lisäksi, kuten olen
jo aikaisemmin todennut, todisteita oppirahan maksusta ei ole löydettävissä
Hollolasta.¹²³⁵ Käsityöläiset eivät siis näytä rahallisesti hyötynneen oppilaistaan
tai vaatineen erityistä korvausta koulutuskuluista. Oppilaiden vaatimaton tausta
vahvistaa käsitystä siitä, että oppiraha, jos sitä ylipäättänsä olisi maksettu, ei
voinut olla kovin suuri. Toisaalta oppilaista aiheutuneita ylläpitokuluja kom-
pensoi se, että kiertäessään asiakkaiden luona myös oppilaat olivat oikeutettuja
ylläpitoon, eli vähintään ruokaan ja juomaan.¹²³⁶ Tämä oli kuitenkin mahdollista
vain silloin, kun käsityöläisellä oli tarpeeksi töitä. Useasta tuomiokirjatapa-
uksesta on käynyt ilmi, ettei tilanne aina ollut näin optimaalinen ja oppilaiden

¹²³² Oppilaat ovat joka tapauksessa imitoineet opettajansa toimia ja harjaantuneet toiston
avulla eri materiaalien ja tekniikoiden käyttöön. Osa mestareista oli hyviä kertomaan
suullisesti mitä ja miten työ tuli oikeaoppisesti tehdä, toiset pitäytyivät näyttämään kuin-
ka eri työvaiheet suoritetaan oikein. Tämän seurauksena suosituilla, hyvillä mestareilla
oli mahdollisesti enemmän oppilaita kuin muilla. Katso tästä myös luku 5.1. *Oppipojasta
mestariksi*. Opin siirron tekniikat ja tekninen kehitys ovat viime aikoina olleet käsityötut-
kijoiden kiinnostuksen kohteina. Katso esimerkiksi De Munck & Soly 2007, 13–16; Epstein
2013.

¹²³³ Edgren 1987, 231.

¹²³⁴ Kaikilla ammattikunnilla ei ollut oppilasmäärän rajoituksia, mutta esimerkiksi Turun
räättälien ammattikunta rajoitti oppilaiden lukua. Papinsaari 1967, 314.

¹²³⁵ Tutkimuskirjallisuudesta saa kuvan, että lupaa haettiin ja opista piti maksaa. Esimerkiksi
Arajärvi 1959, 297 (Lempäälä); Tommila 1959, 202 (Nurmijärvi); Berndtson 1986, 171–172
(Laukaa).

¹²³⁶ Oikeusjuttu, missä mainitaan oppilaan saaneen ylläpidon HMA, Hollolan talvikäräjät
1832, § 251.

työvoimaa käytettiin hyväksi myös muissa töissä - osittain käsityötuotteiden tilausten puuttumisen takia.¹²³⁷

Käytännössä joka kolmannella käsityöläisellä oli yksi tai useampi oppilas. (TAULUKKO III:22) Virallisista käsityöläisistä jopa puolet osallistui taidon siirtoon seuraavalle sukupolvelle. Kuten oppilaiden lukumäärä jo osoittaa, yleisintä oppilaiden kouluttaminen oli pitäjänsuutareilla, sillä heistä yli puolella oli omia oppilaita. Vähiten oppilaita kouluttivat sepät. Tämä johtui osittain siitä, että seppädynastioihin kuuluneet sepät eivät siirtäneet ammattitaitoaan kuin omille jälkeläisilleen. Esimerkiksi Herkepeus-suvun jäsenet eivät kouluttaneet suvun ulkopuolisia oppilaita. Tosin Gustaf Herkepeus nuoremman poika, Malachias, koulututtui sepän ammattiin suvun ulkopuolisen mestarin johdolla. Myös paimelalaisen Weckman-suvun jäsenet eivät juuri päästäneet muita käsiksi suvun ammattisalaisuuksiin. Lisäksi erikoiskäsityöläisillä oli vain poikkeustapauksissa omia oppilaita. Esimerkiksi puuseppä Gustaf Ahlgrenilla oli vain yksi oppilas, Tobias, mutta tästä tuli myöhemmin suutari.

TAULUKKO III:22 *Oppilaiden lukumäärä suhteutettuna kaikkiin käsityöläisiin, Hollola 1810–1840*

	sepät	rääätälit	suutarit	erikoisk.	n/ keskimäärin
N	79	78	78	53	288
virallisia käsityöläisiä	51	44	54	31	180
n kenellä oppilaita	20	22	29	5	76
oppilaiden lukumäärä	36	44	55	7	142
% kenellä oppilaita (kaikista)	25	28	37	9	26
% kenellä oppilaita (virallisista)	39	50	54	16	42
oppilaita keskimäärin (viralliset)	0,7	1	1,0	0,2	0,8
jos oppilaita, niin keskimäärin	1,8	2	1,9	1,4	1,9

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Oppilaiden lukumäärä vaihteli. Tavallisesti oppilaita oli yhdellä käsityöläisellä koko uran aikana yksi tai kaksi. Vain yhdellä sepällä, viidellä rääätälillä ja kuudella suutarilla oli enemmän kuin kolme oppilasta. Ainoa seppä, jolla voidaan todeta olleen paljon oppilaita, oli Johan Sarlund. Hänellä ei ollut omia poikia, vaikka hän koulutti poikapuolensa sepäksi ja tämä päätyi ammattilaiseksi naapuripitäjään. Oppilaita Sarlundilla oli peräti yhdeksän. Koulutettavia hänellä oli vain yksi kerrallaan, ja on kyseenalaista, olisiko hänellä edes ollut pajassa tilaa useammalle samanaikaiselle oppilaalle. Sarlund vaikuttaa olleen tehokas kouluttaja, jos tehokkuutta mitataan oppiajalla tai oppilaiden työllistymisellä. Usein hänen oppilaansa olivat vain vuoden tai kaksi opissa.¹²³⁸ Tehokkuutta osoittaa myös se, että kuusi hänen oppilaistaan ryhtyi työkseen takomaan. Kaikista oppilaista ei tosin tullut virallisia seppiä ja yksi hänen oppilaistaan kuoli

¹²³⁷ HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 133; Hollolan syyskäräjät 1833, § 63; Hollolan talvikäräjät 1834, § 27.

¹²³⁸ Sarlund tosin ei välttämättä ollut oppilaidensa ainoa kouluttaja.

ennen aikojaan. Tapaturmaisesti nuorukaisena kuollut Erik Eriksson oli sysmä-läisen sepän poika, joka oli lähetetty Hollolaan viimeistelemään oppinsa vie-raan mestarin alaisuudessa.¹²³⁹ Sarlundilla oli myös muita kauempaa tulleita oppilaita. Nämä tiedot viittaisivat siihen, että Sarlundin maine hyvänä koulut-tajana tunnettiin myös pitäjän ulkopuolella. Lisäksi kummilapsien suuri määrä osoittaa Sarlundin hyvää asemaa ja arvostusta paikallisyhteisössä.

Suutari Michel Stellenbergillä oli uransa aikana yhdeksän oppilasta. Näis-tä mahdollisesti neljä saavutti ammattisuutarin aseman, kaksi jäi oppirengiksi tai kisälleiksi ja kaksi ei saavuttanut käsityöläisen uraa. Stellenbergillä saattoi olla useampi oppilas samalla kertaa, sillä hän ei vielä oppipoikia kouluttaessaan ollut mennyt naimisiin. Kun hän yli 40-vuotiaana solmi avioliiton, loppui myös oppilaiden koulutus, vaikka pariskunta ei saanut lapsia. Rääätäleistä Anders Dahlbergillä oli kahdeksan oppilasta. Hän poikkesi edellä mainituista miehistä siinä, että hänellä oli myös poika. Dahlberg lopetti muiden poikien kouluttami-sen, kun hänen oma poikansa varttui nuorukaiseksi. Hän ei siis kouluttanut potentiaalisia kilpailijoita pojalleen, vaikka pojasta myöhemmin tuli torppari, ei käsityöläinen.¹²⁴⁰ Dahlberg oli tehokas kouluttaja, sillä viidestä hänen oppilaas-taan tuli rääätäleitä ja yksi heistä jäi Dahlbergin palkkarengiksi. Vain kaksi nuo-rena aloittanutta, ainoastaan lastenkirjassa esiintynyttä oppipoikaa ei jatkanut koulutustaan käsityöläiseksi asti. Stellenbergistä poiketen Dahlbergillä oli yleensä vain yksi oppilas kerrallaan.

Oppilaiden lukumäärät lisääntyivät aikaa myöten.¹²⁴¹ Suurin osa tutki-musajan oppilaista aloitti koulutuksensa 1830-luvulla, sepillä ja rääätäleillä yli puolet kaikista oppilaista. (TAULUKKO III:23.) Vain suutareilla 1820- ja 1830-luku näyttävät oppilaiden lukumäärässä samanveroisilta vuosikymmeniltä.

TAULUKKO III:23 *Oppilaiden koulutuksen jakautuminen aloitusvuosikymmen mukaan Hollolas-sa 1810–1840 (prosentit)*

	1810-luku	1820-luku	1830-luku	N
sepät	29	20	51	35
rääätälit	15	32	53	34
suutarit	14	43	43	49
yhteensä	19	33	48	118

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Tämän taustalla on voinut olla suutarien palvelusten kasvava tarve. Yleisesti ottaen 1830-luku vaikuttaa taloudellisesti hankalalta ajalta ottaa oppilaita, sillä tuolloin useat käsityöläiset tulivat juuri ja juuri toimeen. Miksi siis juuri tuolloin otettiin niin paljon oppilaita? Oliko syy siinä, että oppilaita oli niin paljon tarjol-

¹²³⁹ Erik Eriksson kuoli joko heti opista lähdön jälkeen, tai hänen ollessaan vielä Sarlundilla opissa, sillä kuolema on merkitty sekä Sysmän että Hollolan kirkonkirjoihin.

¹²⁴⁰ Katso myös Tommila 1959, 202 (Nurmijärvi).

¹²⁴¹ Myös kaupungeissa oli näkyvissä sama ilmiö, oppilasmäärät lisääntyivät 1800-luvun kuluessa. Möller 1936, 70. Pohjanmaalla oppilasmäärät alkoivat lisääntyä 1770-luvulta lähtien. Ranta 1978, 156.

la? Joka tapauksessa 1830-luku ei käsityöläisen näkökulmasta vaikuta kaikelta osin niin vaikealta vuosikymmeneltä kuin miltä se yleisesti ottaen näyttää kato-
vuosien ja kulkutautien vuoksi.

Kaikilla käsityöläisillä ei ollut oppilaita. Osittain se johtui siitä, että näin ei koulutettu pojille tai itselle kilpailijoita.¹²⁴² Oppipoikien ottoa ovat saattaneet rajoittaa myös taloudelliset seikat, sillä kaikilla ei ollut varaa ylläpitää yhtä ylimääräistä suuta. Tosin myös työnpuutteesta valittavilla mestareilla oli oppilaita. Toisaalta oppilaat eivät myöskään olleet pelkästään ylimääräinen kuluera, vaan heidän työpanosta voitiin käyttää hyväksi. Esimerkiksi pitkät oppiajat viittaavat siihen, että oppilastyövoimalle oli tarvetta. Pitkillä oppiajoilla voitiin myös kompensoida puuttuvia oppirahoja. Lisäksi ”ikuiset oppilaat” -ilmiö vahvistaa käsitystä, että käsityöläiset työllistivät oppilainaan palkkarenkejä, jotka saivat mahdollisesti muutakin korvausta kuin vain ylläpitonsa.

Työuran päätyminen

Käsityöläisten työuran päättymiseen oli monia, yleensä yksilöllisiä syitä. Työura saatettiin joko tietoisesti lopettaa, tai sitten käsityön harjoitus päättyi käsityöläisen kuolemaan. Lisäksi osa käsityöläisistä siirtyi muihin ammatteihin tai heillä ei ollut varaa jatkaa ammattikäsityöläisinä. Toisaalta kenenkään hollolalaiskäsityöläisen ura ei loppunut siihen, että hänet olisi suoranaisesti irtisanottu asemastaan, vaikka tämä oli periaatteessa mahdollista ja irtisanomisia tapahtui muualla. (TAULUKKO III:24)

TAULUKKO III:24 *Hollolassa vuosina 1810–1840 toimineiden virallisten käsityöläisten syyt ammatinharjoituksen loppumiseen (prosentit)*

	sepät	räätälit	suutarit	keskimäärin
kuoli	42	20	30	31
muutti	16	15	26	20
talonpoika/torppari	22	15	9	15
itsellinen/entinen	12	22	25	20
ruotuvaivainen	8	4	7	7
luopuu	2	13	0	5
ei tietoa	6	15	11	10
<i>n</i>	50	46	57	153

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Virallisesti pitäjänkäsityöläisten olisi pitänyt hankkia lupa asemastaan luopumiseen. Tämä tapahtui samalla tavalla kuin pitäjänkäsityöläisstatusta anottiin: asia laitettiin vireille omilla käräjillä ja käräjien suostumus ammatinharjoittamisen lopettamiseen lähetettiin lääninkansliaan, joka sitten myönsi eron. Myöhemmin menettelytapaan kuului lisäksi pitäjänkäsityöläisvaltakirjan lähettämi-

¹²⁴² Wallis 2008, 845–846.

nen takaisin lääninkansliaan.¹²⁴³ Tällaisen virallisen luopumisproseduurin läpikäyneitä pitäjänkäsityöläisiä oli Hollolasta vain muutama, 1800-luvun alkuvuosikymmeninä kuusi.¹²⁴⁴ Näistä viisi oli räätälin ja yksi sepän luopumistapaus. Kaiken kaikkiaan lääninkanslioiden anomusdiaareissa tällaisia anomuksia on niin vähän, ettei tapa näytä olleen yleinen muuallakaan. (KUVIO II:9) Tavallisesti virallinen toiminta ja käsityöläismaksun suoritus lopetettiin ilman erillisiä anomuksia tai ilmoituksia.

Asemasta eroamisen yhteydessä mainittuja luopumisperusteita oli useita. Yhdessä tapauksessa oli kyse pojan hyväksi luovutusta ammatinharjoittamisesta, kun räätäli Gabriel Lindfors 51-vuotiaana erosi asemastaan ja hänen poikansa jatkoi pitäjänräätälinä.¹²⁴⁵ Osa luopujista mainitsi uransa lopettamisyyksi korkean iän. Muita henkilökohtaisia ikään liittyviä syitä olivat huono näkö tai vanhuuden raihnaisuus. Hollolassa esimerkiksi räätäli Johan Bertlin luopui vuonna 1814 asemastaan vedoten vanhuuteen, sillä hän oli tuolloin jo 64-vuotias. Myös räätäli Johan Holmberg oli saman ikäinen luopuessaan ammatinharjoittamisesta. Molemmat kuitenkin jäivät esimerkiksi rippikirjoihin käsityöläisstatuksellaan, eikä heitä kutsuttu entisiksi käsityöläisiksi, sillä tätä määritelmää ei vielä käytetty aikakauden asiakirjoissa.¹²⁴⁶ Ammatin harjoittamisesta todennäköisesti myös luovuttiin, sillä esimerkiksi Bertlin jäi tyttärensä ja suutarina toimineen vävynsä perheeseen asumaan.¹²⁴⁷ Toisinaan voidaan kuitenkin kyseenalaistaa, oliko uran lopettaminen tosiasiallista. Esimerkiksi Lars Edgren pitää luopuneiden tai entisten ammattikuntakäsityöläisten työmäärää niin vähäpätöisenä, että heidän työskentelyään katseltiin läpi sormien.¹²⁴⁸ Aina saatiin tehdä perheen tai suvun tilaamia käsityötuotteita ilman rangaistuksen pelkoa.

Erilaiset sairaudet ja onnettomuudet saattoivat pakottaa käsityöläisen luopumaan ammattiurasta ennen aikaansa.¹²⁴⁹ Pitäjänräätäli Moses Eriksson Lindqvist oli jo vakavasti sairas, kun hän vuonna 1822 pyysi vapautusta tehtävästään. Pian luopumisensa jälkeen Lindqvist menehtyi keuhkotautiin vain 47-vuotiaana. Myös erilaiset vammat saattoivat olla syy siihen, miksi käsityöläismaksusta voitiin päästä eroon. Maksun loppuminen puolestaan merkitsi ainakin näennäisesti ammattilaisurasta luopumista.¹²⁵⁰ Esimerkiksi seppä Malakias Johanssonin ei tarvinnut maksaa enää vuoden 1832 jälkeen käsityöläis- tai henkiveroa, sillä hänellä todettiin terveydellisiä ongelmia ja hän sai henkikirjaan

¹²⁴³ Tällaisia takaisin lähetettyjä valtakirjoja on lääninkanslian arkistossa muutamia, niiden joukossa myös Hollolasta tulleita asiakirjoja. HMA, Hämeen lääninkanslia, käsityöläisten virkavahvistus- ja erokirjoja 1855–1857.

¹²⁴⁴ Myöskään tätä ennen ei uran lopettamista ilmoitettu lääninkansliaan kovin usein.

¹²⁴⁵ Aiemmin poikansa eduksi asemastaan luopui seppä Johan Kaitlin vuonna 1807. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiaarit 1800–1830.

¹²⁴⁶ Käsite entinen (*förra*) yleistyy asiakirjoissa vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

¹²⁴⁷ Käsityömerkinnän käytöstä vain statuksena katso Davis 1986, 187.

¹²⁴⁸ Edgren 1987, 183.

¹²⁴⁹ Esimerkiksi kirveellä jalkaan lyöminen on johtanut asemasta luopumiseen. MMA, Kymenkartanon lääninkanslia, anomusdiaarit 1826, f. 104.

¹²⁵⁰ Erilaiset vammat ja viat vaikuttivat veronalennuksiin tai jopa verotuksesta vapautumiseen. Lext 1968, 47, 165.

merkinnän *felaktig*. Silti hän pystyi jatkamaan sepän ammattia ja kouluttamaan oppilaita.¹²⁵¹

Myös erilaiset muut henkilökohtaiset syyt saattoivat antaa sysäyksen käsityöläisammattin harjoituksesta luopumiseen. Räätäli Jacob Sahlstedt oli 49-vuotias, kun hän ilmoitti käräjillä halustaan luopua pitäjänkäsityöläisen asemasta. Sahlstedtin tapauksessa ammatinharjoitus jätettiin ehkä painostuksen takia, sillä räätäli oli menettänyt maineensa kyläyhteisön silmissä tultuaan tuomituksi varkaudesta. Kuten jo aiemmin on kerrottu, kyläläiset olivat räätälin ollessa vankilassa jakaneet Sahlstedtin omaisuuden keskenään ja hän menetti myös asuntonsa vuokrasuhteen.¹²⁵² Luopumisen jälkeen räätälin status muuttui itselliseksi ja hän kuoli toisella puolen pitäjää köyhänä miehenä. Myös seppä Jacob Lampenin pitäjänkäsityöläisurasta luopumisen taustalla saattoivat olla ristiriidat paikallisen kylänväen kanssa. Hän nimittäin menetti asumansa torpan kontrahdin ja joutui muuttamaan muualle.¹²⁵³ Tämän seurauksena seppä ilmoitti luopuvansa pitäjänkäsityöläisen asemasta. Lampen siirtyi Pyhäniemeen kartanokäsityöläiseksi, mutta luopui pian myös tästä toimesta, nyt oman poikansa hyväksi.

Viralliset käsityöläiset saattoivat yksinkertaisesti luopua ammatin harjoittamisesta lopettamalla käsityöläismaksun suorittamisen. Näin heidän käsityöläisnimityksensä hävisi henkikirjoista ja samalla käsityöläisluetteloista. Paikallisviranomaiset eivät karhunneet rästiin jääneitä ammattiveroja, joten he olivat todennäköisesti tietoisia ammatinharjoituksen lopettamisesta. Tämänkaltainen käytännönläheinen toimintatapa oli paljon yleisempi kuin virallinen lopettamisilmoitus. Usein virallisesta toiminnasta luopuminen tapahtui noin kuudenkymmenen ikävuoden tienoilla, eli tämä käy yksiin sen käsityöläisen kanssa, että toisinaan käsityöläismaksun suorittamisesta luovuttiin kun käsityöläiset katsoivat tullessa liian vanhoiksi viralliseen työskentelyyn. Tosin käsityöläisten joukossa oli muutama ammattilainen, jotka maksoivat käsityöläismaksua ja näyttäytyivät käsityöläisinä myös henkikirjoissa lähes 70-vuotiaiksi saakka.

Kuolemaan saakka työskennelleitä, yleensä kesken työuransa menehtyneitä käsityöläisiä oli noin kolmannes kaikista ammattilaisista. Heistä vain muutama sai kuolinsyykseen vanhuuden.¹²⁵⁴ Erityisen nuorena, vain 20-vuotiaana, kuoli eräs vasta uransa aloittanut suutari. Muutama käsityöläinen menehtyi 30 ja 40 ikävuoden välillä. Yleisintä uran päättyminen ennen varsinaista vanhuutta tai korkeaa ikää oli sepillä. Voidaan katsoa, että heistä yli 40 prosenttia kuoli kesken työuran, kun taas räätäleillä samankaltainen osuus oli vain viidennes.

Käsityöläisten kuolinsyyt olivat moninaiset. Erilaiset kuumetaudit, mutta myös keuhkotauti veivät ammattilaisia ennenaikaiseen hautaan. Erityisesti se-

¹²⁵¹ On useita muitakin esimerkkejä siitä, kuinka ammattiverosta ja henkiverosta pääsi vammojen takia eroon. Toisinaan veroja ei ole ikinä tarvinnutkaan maksaa, vaikka henkilö oli kykenevä harjoittamaan käsityöammattia. Katso myös Laakso 1997, 45.

¹²⁵² Naapurit osoittivat näin, ettei Sahlstedtiä enää haluttu takaisin. HMA, Hollolan syyskäräjät 1823, § 367.

¹²⁵³ Sepän appi oli asunut torpassa 1750-luvulta lähtien. Lampen menetti torpan kontrahdin todennäköisesti kylässä suoritetun isojaon seurauksena. Hän oli kuitenkin ehtinyt palvella hatsinalaisia jo 25 vuotta.

¹²⁵⁴ Vanhuuteen kuoleminen oli aikalaisille todellinen kuolinsyy. Vilkuna 2010, 37–56.

pät näyttävät kuolleen keuhkotautiin. Esimerkiksi Erik Kellman kuoli 45-vuotiaana ja Johan Kullman 36-vuotiaana kyseiseen sairauteen. Herralan sahaseppä Mats Lindfors oli puolestaan 62-vuotias ja Lahden Johan Laitman täyttänyt 52 vuotta kuollessaan keuhkotautiin. Seppä Laitman oli myös viimeisinä vuosina lähes sokea.¹²⁵⁵ Keuhkojen ja silmien vauriot olivat mahdollisesti seppien ammattitauti, joka johtui savuisessa ja vetoisessa pajassa työskentelystä. Seppien suureen määrään kuolleissa vaikuttaa osaltaan sepän uran paikallaan pysyvyys, sillä suurimmalla osalla sepistä elämänkaari tunnetaan. Toisaalta seppien muita korkeampaan kuolleisuuteen on voinut vaikuttaa 1700-luvun lopulla työuransa aloittanut seppäsukupolvi, he saavuttivat 60 vuoden ikäpyykin tutkimusajanjakson loppupuolella.

Käsityöammatin harjoittaminen ei ollut edellä mainittuja seppien ammattitauteja lukuun ottamatta sinänsä kovin riskialtista. Hollolasta ei löydy kuolinsyistä erityisesti käsityöammattiin liittyviä tapaturmia, ellei kahden räätälin hukkuminen johtunut töiden perässä kiertelemisestä. Käsityötä koskevia ammattitauteja oli kuitenkin olemassa, kuten hullut hatuntekijät, jotka saivat elohopeamyrkytyksen hattujen käsittelyn yhteydessä.¹²⁵⁶

Usean käsityöläisammattilaisen on täytynyt työskennellä niin kauan kuin he olivat siihen kykeneviä, sillä käsityöammattista ei voinut jäädä eläkkeelle, ellei sitten poika jatkanut uraa. Vanhuuden turvaa ei maaseudulla löytynyt toisista käsityöläisistä tai ammattikunnista. Tämän huomaa erityisesti hiukan muita vanhemmiksi eläneistä käsityöläisistä. Useat heistä ovat saaneet joko rippikirjaan merkinnän ruotuvaivainen (R.F.), tai sitten he ovat kuolleet ruotuvaivaisina, eli joutuneet pitäjäläisten eläteiksi.¹²⁵⁷ Esimerkiksi muurari Mats Häggstedt kuoli 77-vuotiaana ruotuvaivaisena, vaikka hänen kaksi poikaansa asui samassa pitäjässä käsityöläisinä. Kankuri Anders Åhman vanhempi kuoli ruotuvaivaisena 75-vuotiaana huolimatta siitä, että hänen poikansa oli jatkanut niin isänsä torpan hoitoa kuin kutomista. Suutari Holmstedt oli puolestaan yli 70-vuotiaana rippikirjoissa merkinnällä ruotuvaivainen. Ruotuvaivaiseksi joutumista edelsi usein putoaminen itsellissäätöön. Erityisesti suutareista tuli vanhemmalla iällä itsellisiä, sillä heistä joka neljäs koki tämän kohtalon. Käsityöläiset saattoivat lähteä myös vaeltelemaan. Tämä oli mahdollista myös virallisille käsityöläisille, mutta yleensä se tarkoitti jonkinlaista epäonnea elämässä. Seppä Johan Salomonsson joutui käytännössä maineensa menettämisen jälkeen kiertelemään Hollolan ja Orimattilan välillä toimien joskus myllärinä, toisinaan itselisenä.

Sotilaat saattoivat päästä eläkkeelle, joten käsityön ja sotilasuran yhdistäneet miehet saivat toisinaan eläkeläismerkinnän, mutta tämä oli hyvin harvinaisia. Esimerkkinä tästä on epävirallinen puuseppä ja torppari Erik Storm, joka oli rippikirjaan saanut sivuhuomautuksen *pensionär*. Viidenneksellä käsityöläisistä ura Hollolassa päättyi paikkakunnalta muuton takia. Usein kyse oli siitä, että

¹²⁵⁵ Sokeasta sepästä myös Koukkula 1967, 95 (Ruovesi).

¹²⁵⁶ Farr 2000 134–135.

¹²⁵⁷ Hollolasta ei ole ruotuluetteloa vielä tuolta ajalta. Ruotuvaivais-merkintä selviää rippikirjoista, mutta sen avulla ei voida määrittellä tarkkaa aikaa, milloin henkilö oli joutunut muiden elätettäväksi.

käsityöläinen ei kyennyt vakiinnuttamaan asemaansa ja lähti muualle. Yleisintä tämä oli suutareille ja erikoiskäsityöläisille, harvinaisinta sepille ja räätäleille. Siirtyminen talolliseksi tai torppareiksi oli myös mahdollista. Usein tämä oli käytännössä statuksen nostoa.

5.4 Ammatti-identiteetin käsityöläisyyttä hahmottamassa

Käsityöläisten urapolut ja elämäntavat olivat erilaisia, mutta heitä kaikkia yhdisti käsityön harjoittaminen muodossa tai toisessa. Käsityöläisyyttä on edellä esitetyn tavoin mahdollista hahmottaa kouluttautumisen, oppiajan, työuran ja uran päättymisen sekä yleisten elämäntapojen kautta. Käsityöläisten olemusta pystytään pohtimaan myös ammatti-identiteetin käsitteen näkökulmasta. Ammatti-identiteetti on monipuolinen ja mukautuva käsite ja sitä voidaan hyvin käyttää määrittämään käsityöläisten toimintaa esimodernina aikana. Lisäksi ammatti-identiteetin kautta voidaan luonnostella käsitystä siitä, keitä aikalaiset pitivät käsityöläisinä.¹²⁵⁸

Ammatti-identiteetti on yksi identiteetin osa-alue ja sillä tarkoitetaan identiteetin muodostumista sekä määräytymistä ammatin perusteella.¹²⁵⁹ Tällöin ammatti on olennainen osa henkilön persoonallista identiteettiä, mutta se luo myös sosiaalista identiteettiä, koska henkilö luetaan ammattinsa perusteella tietyn ryhmän jäseneksi. Määrittelen käsityöläisten ammatti-identiteettiä neljän osa-alueen ja näistä muodostetun nelikentän avulla.¹²⁶⁰ Osa-alueet jakautuvat sekä yleisestä identiteettikeskustelusta tutun *me* vastaan *muut* -määrittelyyn sekä yksilön että yhteisön näkökulmien rajaamiin osiin. (KUVA III:1) Eri osa-alueiden rajat ovat kuitenkin häilyviä ja sama teema saattaisi sopia useampaan osa-alueeseen riippuen siitä, kenen näkökulmasta asiaa tarkastellaan. Tämä johtuu ennen kaikkea identiteetin luonteesta, johon kuuluu mukautuvaisuus ja tilannekohtaisuus. Jaotteluni on sovellettavissa myös toisenlaisissa ympäristöissä toimiviin käsityöläisiin, vaikka identiteetin ilmentymät saattavatkin saada erilaisia olomuotoja.¹²⁶¹

¹²⁵⁸ Väitöskirjatyöni alkuvaiheessa kirjoitin artikkelin käsityöläisten ammatti-identiteetistä. En voi vastustaa kiusausta ottaa tämä käsite uudelleen esille ja hahmotella sen avulla kootusti maaseutukäsityöläisten toimintatapoja 1800-luvun alkupuolen Suomessa. Ajatukseni ovat vuosien kuluessa jonkin verran täsmentyneet ja esille on tullut uusia ammatti-identiteetin "ilmentymiä". Uotila 2006.

¹²⁵⁹ Identiteetistä yleisesti esimerkiksi Moilanen & Sulkunen 2006. Nykyajan käsityksiä ammatillisesta identiteetistä katso Eteläpelto & Vähäsantanen 2008.

¹²⁶⁰ Perustuu Anja Heikkisen määrittämään kolmijakoon, jota olen hieman mukailnut omaan tutkimusaineistoni sopivaksi. Heikkinen 2001, 12.

¹²⁶¹ Käsityöläisidentiteetistä myös muun muassa St. George 1984, 121; Crossick 1997, 5-15; Loats 1997, 25.

KUVA III:1 Käsityöläisten ammatti-identiteetin muodostuminen ja ilmentymiä.

	ME	MUUT
YKSILÖ	TUNSI ITSENSÄ KÄSITYÖLÄISEKSI - ammattinimike - koulutus ja työ - taito ja itsetunto - sukunimen otto	HALLINTO MÄÄRITTI KÄSITYÖLÄISEKSI - veronmaksu - valtakirja - laillinen suojelus - henkikirjanimitys
YHTEISÖ	TUNSI KUULUVANSA KÄSITYÖLÄISTEN RYHMÄÄN - ammattikulttuuri - järjestäytyminen - ammatin periytyminen - keskinäiset verkostot - sosiaalinen asema	PAIKALLISET PITIVÄT KÄSITYÖLÄISENÄ - käsityön näkyvä harjoitus - rooli paikallisväestön palvelijana - penkkijärjestys - sosiaalinen asema ja arvostus

Yksilön kannalta tarkasteltaessa keskeistä on se, että käsityöläiset tunsivat itsensä käsityöläiseksi. He myös identifioivat kuuluvansa käsityöläisten ryhmään. Vastaavasti muut paikalliset asukkaat pitivät heitä käsityöläisenä ja näkivät heidät käsityöammatin harjoittajina. Myös valtio ja virkamiehet määrittivät tietyt henkilöt käsityöläisiksi. Kun käsityöläinen itse identifioitui käsityöläiseksi, hän ilmoitti ammatikseen, ja samalla sosiaalisesti ryhmäkseen ammatinharjoittamiseen viittaavan käsityöläisnimikkeen. Ammattinimike saatettiin tosin jättää ilmoittamatta, mikäli se olisi merkinnyt verotaakan kasvua tai sille oli muita esteitä. Käsityöläisen minän näkyminen ammattinimikkeissä edellytti sitä, että hänellä oli sananvaltaa lähteisiin tehtäviin merkintöihin. Osittain nimikkeiden käyttö juontui siitä, että henkilönimi ja ammattinimike olivat tiiviisti kytköksissä toisiinsa.¹²⁶² Seppä Anders tai räätäli Lindqvist -nimitykset olivat jokapäiväisessä käytössä osoittamassa niin henkilöä kuin määrittämässä hänen ammattiaan, ja samalla vahvistamassa hänen identiteettiään.

Ammatti-identiteetti muodostui kasvatuksen ja koulutuksen avulla. Yleensä tietotaito kulki isältä pojalle tai mestarilta oppilaalle. Työvaiheiden, eri välineiden käytön ja materiaalituntemuksen lisäksi oppimestarit siirsivät koulutukseensa ottamilleen oppilaille käsityöperinnettä. Samalla yleensä nuorukaisena ammattioppiin lähteneet oppilaat sosiaalistuivat ammattiin ja omaksuivat ryhmänsä yhteiskunnallisen aseman sekä paikan. Kouluttautumisen merkitystä korostaa, että suurin osa käsityöläisistä tuli jostakin muusta ryhmästä kuin käsityöläisistä. Seuraavan sukupolven kouluttaminen voidaankin nähdä olennaisena osana käsityöläiskulttuuria; kouluttamisvelvollisuuden täyttäminen oli yksi ammatti-identiteetin ilmentymä ja hankittu tietämys kuului siirtää eteenpäin

¹²⁶² Katso nimityksistä esimerkiksi (sosiaalisen pääoman näkökulmasta) Häkkinen 2008.

oppilaille tai omille pojille. Tässä kuitenkin viralliset ja epäviralliset käsityöläiset erosivat toisistaan, sillä yleensä oppilaita oli vain pitäjänkäsityöläisillä. Taustalla on saattanut olla vaatimus käsityökoulutuksen muodollisuudesta, sillä oppimestarilla oli merkitystä. Lisäksi, kuten Laakso on todennut, vain taitavilla ja kyvykkäillä opettajilla oli oppilaita.¹²⁶³ Jos maaseudulla pitäjänkäsityöläisillä oli suuri koulutusvastuu, kaupungeissa puolestaan ammattikunnat takasivat käsityökoulutuksen laadun. Käsityöläisillä oli myös suuri merkitys teknologian siirtymisessä, sillä kiertävät kisällit kuljettivat mukanaan uutta ammattitietoutta.¹²⁶⁴ Samalla tavoin kaupungeissa opiskelleet käsityöläiset toivat kaupunkita-
poja maaseudulle.

Ammatti-identiteetti säilyi ammattia harjoittamalla. Käsityöläisten oli mahdollista rakentaa ja ylläpitää käsityöläisidentiteettiään, koska he koulutuksen jälkeen tekivät käsitöitä työkseen. He olivat lähtökohtaisesti taidoissaan muita aikalaisiaan etevämpiä. Heillä oli esimerkiksi erikoistyövälineitä, joiden käytön he hallitsivat. Tästä taidosta ja tietämyksestä kumpusi osa siitä itsetun-
nosta ja arvostuksesta, jota käsityöläiset omasivat huolimatta siitä, mikä oli käsityöläisen toiminnan virallisuusaste. Kädentaitoja ja kätevyyttä arvostettiin myös yleisesti agraariyhteiskunnassa, jossa oltiin usein riippuvaisia omista tai muiden kyvyistä tuottaa tarvittavia tuotteita. Käsityöläisen ammattitaito oli siis olennainen osa työntekoon pohjautuvan identiteetin luomista ja ylläpitoa: sillä käsityöläiset tekivät eroa muihin, mutta samalla samastuivat toisiin käsityöläisiin. Ammattitaidosta ja siihen liitetystä mielikuvista pidettiin myös kiinni, kun käsityöläiset myöhemmin teollistumisen paineessa joutuivat taistelemaan asemastaan.

Käsitöiden tekeminen ei ollut pelkästään työ tai toimeentulokeino, vaan se oli ammatti, joka muokkasi yksilön yhteiskunnallista roolia. Käsityötaito myös määrittäi koko perheen sosiaalisen aseman ja yhteiskunnallisen roolin, vaikka Farr on väittänyt, että käsityöläisten yhteiskunnallinen status oli itse asiassa tärkeämpi asemaa jäsentävä seikka kuin itse käsityön harjoittaminen. Farr toteaa, että kaupungeissa suinkaan kaikki käsityöläisluokkaan kuuluvat eivät ”li-
anneet” käsiään käsityöllä, vaan oppipojat ja apulaiset olivat vastuussa tuotannosta.¹²⁶⁵ Ilmiö ei ole täysin tuntematon Hollolassakaan, jossa verkatehtaan omistaneita Polón-suvun jäseniä joissakin yhteyksissä kutsuttiin värjäreiksi, vaikka he eivät välttämättä osallistuneet itse verstaiden toimintaan. Muuten Farrin näkemys ei kuitenkaan sovi Suomen maaseudulle, jossa käsityöläiset olivat itse tekemässä tuotteitaan ja ammattinimike merkitsi käsityötuotteiden tekemisen taitoa. Kyky ja taito tehdä tuotteita tekivät käsityöläisestä mestarin ja se oli keskeisin ammatti-identiteetin lähde.

Ammatti-identiteetin ja käsityöläisyyden ilmentymiä näkyi käytöksessä ja tavoissa. Suurin osa käsityöläisistä otti viimeistään koulutuksensa suorittamisen jälkeen itselleen ruotsalaisen sukunimen. Nimenotto tai toisinaan sukunimen vaihto käsityöläismäisemmäksi voidaan nähdä oppilasajan päättävänä siir-

¹²⁶³ Laakso 1974, 69–70.

¹²⁶⁴ Epstein 2013, 35–42.

¹²⁶⁵ Farr 2000, 4–5.

tymäriittinä. Kyseisen kaltaista käsityöläiseksi muuttumista ei ole nähtävissä esimerkiksi kaikilla sekatyöläisillä tai talonpoikaisilla käsityöläisillä. Yksilöllisen sukunimen avulla käsityöläiset erottautuivat ja heidät erotti muista, heidät siis tunnistettiin käsityöläisiksi. Eroavaisuus tuli selvästi näkyviin länsisuomalaisella maaseudulla, jossa talonpoikien sukunimikäytänteet olivat hyvin toisenlaisia, ja kytkeytyivät talonpoikaistilaan. Sukunimikäytänteiden, kuten myös eräiden muiden tapojen perusteella, Hanssen ja hänen kauttaan Gadd ovat yhdistäneet maaseutukäsityöläiset osaksi kaupunkikulttuuria ja urbaania elämäntapaan.¹²⁶⁶ Lisäksi käsityöläisillä saattoi olla muita ulkoisia merkkejä, kuten räätäleillä itse tehdyt, ”paremmat”, vaatekappaleet tai sepillä noesta pinttyneet kädet ja vahva fyysinen olemus.

Käsityöläiset määrittivät itsensä käsityöläisryhmään kuuluviksi ja erottautuivat näin toisista - muusta maaseudun väestä tai kaupunkien asukkaista. Ryhmäsidonnaisuus oli kaupungeissa voimakkaampaa kuin maaseudulla, koska kaupunkien käsityöläisiä yhdistivät ammattitehtäin järjestäytyneet ammattikunnat. Ne ylläpitivät tavoillaan ja käytänteillään yhtenäistä käsityöläiskulttuuria sekä vahvistivat jäsentensä keskinäistä solidaarisuutta, kuten Farr on todennut.¹²⁶⁷ Ammattikuntaan kuuluneen käsityöläisen ammatillinen identiteetti rakentui samastamalla ja traditioita noudattamalla ja yhtenäinen käsityökulttuuri perustui perinteiden noudattamiseen.¹²⁶⁸ Maaseutukäsityöläiset ottivatkin monessa asiassa mallia kaupunkikäsityöläisistä ja heidän ammattikulttuuristaan, sillä osa käsityöläisistä oli saanut kaupunkikoulutuksen. Mallia otettiin myös siksi, että kaupunkikäsityöläisten nauttimasta arvostuksesta haluttiin osa siirtää maaseudulle.

Maaseudun käsityöläiset eivät pystyneet järjestäytymään samanlaisiksi virallisiksi yhteisöiksi, jollaisia kaupunkien käsityöläisiltä edellytettiin ammattikuntapakon kautta. Maaseutukäsityöläiset eivät myöskään kenneet estämään lukumääränsä kasvua ja pitämään ryhmäänsä suljettuna. Käsityöläisten liittoutuminen yhteen oli pikemmin harvinaista, vaikka toisinaan uuden käsityöläisen ottoa vastaan saatettiin ryhtyä protestoimaan yhdessä. Maaseutukäsityöläisten ryhmäidentiteetistä tai identifioitumisesta käsityöläisten ryhmään oli muita ilmentymiä, kuten edellä mainittu sukunimikäytäntö. Lisäksi käsityöläisiä yhdisti erityinen ammattitaito ja konkreettiseen työhön liittyneet perinteet sekä elämäntavat. Heillä oli myös ammatillisia velvoitteita, jotka koskettivat erityisesti virallisia toimijoita, mutta periaatteessa velvollisuuksien voidaan katsoa kuuluneen myös epävirallisille käsityöläisille. Heidän kuului tehdä - kuten pitäjänkäsityöläisen valtakirjassa todettiin - paikalliseen tarpeeseen ja kohtuullista korvausta vastaan laadukkaita käsityötuotteita.

Ryhmäidentiteettiä vahvisti ammatin periytyminen. Oli yleistä siirtää ammattitaito pojalle tai pojille, jos omia poikia oli. Ammatin periytyminen ei ollut pelkästään taloudellisesti motivoitunutta, vaan myös sosiaalinen paine vaikutti asiaan, sananlaskun mukaisesti ”suutari pysyköön lestissään”. Lisäksi

¹²⁶⁶ Hanssen 1952, 412, 446–447, 458; Gadd 1991, 155.

¹²⁶⁷ Farr 2000, 224–225; Crossick 1997, 11–12.

¹²⁶⁸ Eteläpelto & Vähäsantanen 2008, 49.

oli tulevaisuuden kannalta kannattavaa opettaa poika ammatin saloihin, vaikka hän ei olisi myöhemmin ryhtynyt käsityöläiseksi. Ammattitaidosta oli aina jotakin hyötyä. Ammatin periytyvyys synnytti erityisesti seppien keskuudessa muutamia vahvoja käsityöläisdynastioita. Sepät olivat tässä suhteessa muista ammasteista poikkeava ryhmä, koska heillä oli paremmat mahdollisuudet pitää ryhmänsä suljettuina. Tosin edes sepät eivät saavuttaneet täyttä monopolia, sillä uusia seppiä hankittiin pitäjän ulkopuolelta, kun korvaavia ammattilaisia ei löytynyt omasta takaa.

Käsityöläisten sisäisestä sosiaalisesta kanssakäymisestä ja verkostoista kertovat muun muassa oman yhteiskuntaryhmän sisällä solmitut avioliitot sekä kummivalinnat, jotka vahvistivat ryhmätietoisuutta. Oli sopivaa ja yhteiskunnallisesti hyväksyttävää valita puoliso oman ryhmän keskuudesta. Aina puolisoita yhdistävä käsityöammatti ei ollut sama, vaan tärkeintä oli kuulua samaan yhteiskuntaryhmään. Toisinaan leskeksi jäänyt käsityöläisen vaimo meni uusiin naimisiin miehensä seuraajan kanssa tai tytär naitettiin isän työn jatkajalle. Kyseinen konservoinniksi kutsuttu tapa oli kuitenkin yleistä vain sepille. Se kertoo seppien voimakkaasta omanarvontunteesta ja muita vahvemmassa ryhmäidentiteetistä, mutta myös taloudellisten etujen vaalimisesta. Sepillä oli yleensä enemmän perittävää ja ammatinharjoittamiseen sidottuja etuuksia. Jo itse ammatinharjoituksen vaatima pääoma kannusti pitämään ammattitaidot suvussa tai naimaan edeltäjän sukulaisen.

Aktiivisista käsityöläisverkostoista kertovat keskinäiset kummissuhteet ja ristikkäiskummius. Tällaisia verkostoja Hollolassa syntyi kuitenkin vain erityisissä käsityöläis keskittymissä kirkonseudulla ja kylässä, jossa toimi manufaktuureja. Niissä kummiverkostot olivat eri käsityöammatilaiden välisiä, paikallisuuteen ja naapuruuteen perustuvia vuorovaikutussuhteita, joista saattoi myös jäädä - käsityöammatista huolimatta - ulkopuolelle. Kyse ei kuitenkaan ollut siitä, etteivät käsityöläiset kelvanneet kummiuden vaatimaan luottamus-tehtävään, vaan puuttuvista keskinäisistä suhteista.

Sen sijaan kummiverkostoissa nousi näkyviin kyläyhteisön keskeinen merkitys. Käsityöläiset valitsivat lastensa kummit hyvin paikallisesti: oli tärkeämpää säilyttää suhteet naapureihin ja muuhun kyläyhteisöön kuin toisiin käsityöläisiin, jotka olivat potentiaalisia kilpailijoita. Myöskään muualta tulleet käsityöläiset eivät etsineet lapsilleen kummeja entisistä kotikylistään, vaan yrittivät kummivalintojensa kautta integroitumaan uuteen ympäristöön. Käsityöläiset pyrkivät siis yhteisöllistymään pikemmin ympäröivään kyläyhteisöön kuin ammattiveljiensä kanssa. Koska puolisonvalinnassa täysin ryhmän sisäisiä avioliittomarkkinoita oli mahdoton saavuttaa, aviopuolisoita valittiin myös muista ryhmistä, jolloin puolisonvalinta oli yksi integroitumisen muoto.

Asumismuoto tai asuinpaikka eivät erottaneet käsityöläisiä muusta yhteisöstä, vaan heidän mökkinsä sijaitsivat siellä missä muutkin, kylänmäellä. Käsityöläiset myös ottivat osaa yhteisten asioiden hoitoon, vaikkakaan eivät samassa mittakaavassa kuin talonpojat. Heidät oli esimerkiksi velvoitettu osallistumaan köyhäinruotujen ylläpitoon ja toisinaan myös muihin yhteisten suoritus-ten tekoon.

Myös ympäröivä yhteisö ja viranomaiset näkivät käsityöläiset erityisinä yksilöinä ja ryhmänä, joka poikkesi heidän omasta joukostaan. Paikallisen väestön suhtautuminen käsityöläisiin erosi valtiiovallan ja viranomaisten näkemyksestä. Hallinnolle tärkein kriteeri oli, oliko käsityöläinen pitäjänkäsityöläinen ja maksoiko hän käsityöläismaksua. Sen sijaan epävirallisista käsityöläisistä viranomaiset eivät olleet kovin tietoisia tai edes kiinnostuneita. Maaseutukäsityöläisten asiakkailta oli laajempi näkemys ammatinharjoittajista. Heille käsityöläismaksun suorittaminen tai valtakirjan omistaminen eivät olleet tärkeitä kriteerejä, sillä epävirallisten käsityöläisten suuri määrä osoittaa, että myös heiltä tilattiin tuotteita. Asukkaille käsityöläiset olivat henkilöitä, jotka tekivät ja myivät käsityötuotteita paikalliseen tarpeeseen ja todella harjoittivat käsityöammatiaan enemmän tai vähemmän kokoaikaisesti. Paikallisen väestön käsityöläismääritelmä oli siis laajempi kuin hallinnon näkemys.

Paikallisyhteisön asukkaat näkivät käsityöläiset omana erillisenä ryhmänä, joilla oli erityinen paikka maaseudun hierarkkisessa yhteisössä. Käsityöläisten ammatti-identiteetti ja identiteetti laajemminkin kumpusivat osin tästä asemasta kyläläisinä ja ammatinharjoittajina. Ammatti-identiteetti ja sen merkitys nousee esiin lukuisissa yhteyksissä ja valaisee 1800-luvun alkupuolen käsityöläisen ymmärrystä itsestään ja paikastaan yhteisössä, sekä pitäjäläisten käsityksiä käsityöläisistä yksilöinä ja ryhmänä.

6 Käsityöläisten toimeentulo

6.1 Käsityö osana elantoa

Käsityöstä saatu korvaus

Käsityöläinen valmisti tuotteitaan mittatilaustyönä asiakkaan tilauksesta ja materiaaleista. Hyvityksenä käyttämästään työajasta ja -välineistä hän sai joko vuosipalkkaa tai muun korvauksen. Vuosipalkassa koko vuoden työ arvioitiin yhdeksi kokonaisuudeksi ja vastikkeeksi työpanoksestaan käsityöläinen sai vuoden lopussa tietyn määrän luontaistuotteita jokaiselta asiakaspiirinsä taloudelta. Korvausta saatettiin maksaa myös tilausten ja tehtyjen tuotteiden kappalemäärän mukaan. Esimerkiksi kengille ja eri vaatekappaleille oli määritelty ominaishintoja, joiden mukaan maksu suoritettiin. Samaan kategoriaan voidaan lukea maaseudulla toimineiden manufaktuurien toiminta, sille ne laskuttivat työpanoksestaan yleensä kappalemäärän mukaan.¹²⁶⁹

Käsityöstä saadut korvaukset voidaan jakaa myös maksettavan hyvityksen mukaan. Työpalkka saattoi olla käteistä rahaa, vaikka yleisemmin maksuvälineenä käytettiin luontaistuotteita. Lisäksi korvauksena tuotteista asiakas saattoi myöntää käsityöläiselle käyttöoikeuden omistamaansa mökkiin, pel-

¹²⁶⁹ Jää arvailujen varaan millä tavalla manufaktuurissa työskennelleet käsityöläiset saivat palkkaa. Osa käsityöläisistä toimi esimerkiksi verkatehtaassa vuokralaisina, jolloin he määrittivät itse korvauksen suuruuden ja muodon. HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 196; Hollolan syyskäräjät 1836, § 289.

toon, metsään tai niittyyn. Paikallisia ja yksilöllisiä variaatioita käsityöläisten palkkioista oli paljon.¹²⁷⁰

Käsityöläisten ja heidän asiakkaiden välisiä sopimuksia ja etuuksia määriteltiin niin käsityöläisen ja yksittäisten talojen kuin käsityöläisten ja koko asiakaskunnan välillä.¹²⁷¹ Useimmiten sopimukset olivat suullisia, eikä niitä juurikaan vahvistettu käräjillä. Tämä merkitsee sitä, että tietomme sopimusehdoista tulevat esiin lähinnä riitatilanteissa, joissa joku osapuolista ei ole pitänyt kiinni lupauksistaan tai sopimusehtojen noudattamisessa oli muita epäselvyyksiä. Esimerkiksi seppä Anders Andersson haastoi talonpoika Erik Eriksson Seppälän käräjille tämän purettua sepän Seppälän talon mailla olleen saunan. Erik Eriksson puolestaan väitti, että saunarakennus oli hänen ja sepällä oli siihen vain käyttöoikeus. Seppälä oli purkanut saunan, koska seppä ei tehnyt hänelle enää riittävästi töitä, tuomiokirjan sanamuodon mukaan seppä oli ”voimaton ja säädystään luopunut”. Anders Andersson kiisti väitteen. Tuomioistuin päätti kiistan sepän hyväksi ja velvoitti Erik Seppälän maksamaan vuoden lopulla sepälle 15 taalerin korvauksen tai luovuttamaan saunan takaisin Anders Anderssonille.¹²⁷² Tapaus on tyypillinen asiakkaan ja käsityöläisen välinen kiista, sillä tavallisesti riidoissa oli kyse yksittäisen asiakkaan kanssa syntyneistä ongelmista, vaikka käsityöläisellä oli yleensä sopimus koko kyläyhteisön kanssa. Näin ollen tuomiokirjat saattavat antaa hieman vääristyneen käsityksen käsityöläissopimuksista. Emme esimerkiksi tiedä, millainen kokonaisuus seppä Anders Anderssonin palkkaus oli, tiedämme vain sen erästä osasta sepän ja yhden talonpojan väliltä.

Toki myös kirjallisia sopimuksia tehtiin, mutta niitä esiintyy tuomiokirjoissa harvoin.¹²⁷³ Toisaalta kirjallisten sopimusten myötä ehdot olisivat olleet kaikille selvät, eikä kiistoja olisi tarvinnut viedä käräjille. Jonkin verran käsityöläisten kanssa tehtyjä sopimuksia on kirjattu isojakoasiakirjoihin, todennäköisesti vahvistamaan käsityöläisen, yleensä sepän, oikeuksia perinteisiin nautintalualueisiinsa.¹²⁷⁴ Ainoa Hollolan tuomiokirja-aineistoon jäljennetty kirjallinen käsityöläissopimus on tehty kutajokelaisen talollisen Erik Rekolan ja räätäli Jacob

¹²⁷⁰ Arajärvi 1950, 234–235 (Vesilahti); Halila 1939, 601–602 (Iitti); Jutikkala 1934, 472–473 (Sääksmäki); Jutikkala 1949, 300–301 (Längelmävesi); Kaukovalta 1931, 445; Keskitalo 1964, 254–255 (Hausjärvi); Koukkula 1967, 98–99 (Ruovesi); Suvanto 1954, 189 (Akaa).

¹²⁷¹ Esimerkiksi Pernajan pitäjältä sepän sopimus vuodelta 1808 koski 20 talonpoikaa ja yhtä rustholliä kolmessa eri kylässä. Sirén 1981, 210–211. Katso myös Laakso 1974, 71–88.

¹²⁷² HMA, Hollolan syyskäräjät 1833, § 318.

¹²⁷³ Esimerkkejä kirjallisista sopimuksista on muun muassa Hausjärveltä ja Heinolan maalaiskunnasta. Heinolassa suutari Lundahl sai rakentaa torpan, josta korvauksena suutari teki vuosittain rusthollarille kaikki tämän tarvitsemat suutarintyöt. Lisäksi hän sai korjata heinän eräältä niityltä, mutta tätä vastaan hänen tuli tehdä taloon kolme päivätyöpäivää. Keskitalo 1964, 254 (Hausjärvi); Wilmi 1988, 464–465 (Heinolan pitäjä).

¹²⁷⁴ Oiva Keskitalo kirjoittaa, kuinka vuonna 1785 Hausjärven Torholassa kyläläiset tekivät seppänsä kanssa kirjallisen sopimuksen, joka liitettiin isonjaon asiakirjoihin. Siinä sepän käyttöön kuului 5 tynnyrinalan laajuiset huokopellot, jotka seppä oli raivannut kylän siikopiiriin. Ne jäivät jakamattomiksi kylän yhteismaiksi, jotka olivat sepän käytössä hänen elinaikansa ajan. Tästä hyvästä seppä Juho Aaponpoika takoi kylän talojen kotitarvetyöt. Jos hän tuli kykenemättömäksi täyttämään sopimuksen ehtoja, hänen tuli tehdä vuosittain joka toinen viikko kyläläisille päivätyötä, joka jaettaisiin talojen kesken manttaalien mukaan. Lisäksi, jos sepän poika jatkaisi isän työtä, jäisi sopimus sellaisenaan voimaan. Keskitalo 1964, 254.

Sahlstedtin välillä. Siinä Rekola antoi omasta pihapiiristään räätälin käyttöön yhden kammarin ja saunan sekä oikeuden viljellä tiluksistaan 150 kynnärää maata. Räätäli oli tästä hyvästä velvollinen tekemään Rekolan kotitalouden kaikki räätälin työt ilman muuta korvausta. Vuonna 1809 kirjattu sopimus oli voimassa vuoteen 1824 saakka, jolloin tuolloin jo edesmenneen Erik Rekolan poika Carl katsoi, ettei vuokrasopimus ollut enää voimassa. Sahlstedt ei ollut pystynyt tekemään talon tarvitsemia räätälintöitä, koska oli joutunut joksikin aikaa vankilaan.¹²⁷⁵

Räätäli Sahlstedtin saama käyttöoikeus mökkiin ja pieneen peltotilkkuun ei ollut käsityöläisten keskuudessa mikään harvinaisuus, vaan samanlaisia, työtä vastaan myönnettyjä asumis- ja käyttöoikeuksia oli monella muullakin.¹²⁷⁶ Erityisesti sepillä näyttää olleen suhteellisen usein oikeus käyttää määrättyjä peltolohkoja. Seppä Johan Wahlberg esimerkiksi toi käräjille kiistan Sepänniityn käytöstä. Suutari Henrik Willberg puolestaan oli saanut asua kuusi vuotta Rekolan talon tiluksilla omissa huoneissaan ja käyttää tilan maita suutarintyötä vastaan. Willbergin sopimus kuitenkin irtisanottiin. Suutarin tuotua asian käräjille pääsivät osapuolet sovintoon ja Willbergin tuli vuosittain maksaa 12 ruplaa vuokraa Rekolalle maiden käytöstä. Lisäksi suutari sai ottaa polttopuut tilan metsästä kunnes isojako saatiin Tennilän kylässä suoritetuksi.¹²⁷⁷

Vuosipalkka oli yleisimmin käytössä sepillä. Vuosipalkkaa vastaan seppi en kuului tehdä kaikki niin sanotut tavanomaiset vuosityöt, ”*årsarbete*”, ilman erillistä korvausta. Tähän kuuluivat niin hevosten kengitykset, työkalujen kunnostukset kuin erilaiset raudoitus- ja heloitustyöt. Vuosipalkkana oli yleensä erinäinen joukko maataloustuotteita. Kuten Kuusi Hollolan historiassa perimätietoon pohjautuen kirjoittaa:

seppä Korpikylässä ja Vainiossa takoi hevosenkengät, sirpit, viikatteet, aurat ja äkeet, toisin sanoen teki talon tavalliset sepäntyöt määrätystä vuosipalkasta, mikä maksettiin luonnossa. ... Suutarit ja räätälit sen sijaan saivat työpäivältä talon ruuan lisäksi sovittun rahapalkan.¹²⁷⁸

Vuosipalkan koostumus monipuolistui aikaa myöten, sillä se oli alun perin vain tietty määrä viljaa.¹²⁷⁹ Vuosipalkan moninaisesta muodosta kertoo seppä Anders Matssonin oikeuteen tuoma palkkakiista, jossa hän haki maksamatonta vuosiparselia talonpoika Johan Bertulalta. Sepän mukaan hänen vuosittainen korvauksensa oli kuusi kappaa viljaa, kappa herneitä, kappa kauraa, kynttilä, olkilyhde ja kymmenen tuppoa pellavaa. Bertula puolestaan väitti, että ei ollut ikinä antanut seppä Anders Mattsonin tehdä hänelle mitään sepäntyötä. Sepän oikeuteen tuomat todistajat olivat tästä eri mieltä ja oikeus velvoitti talonpojan

¹²⁷⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1824, § 367.

¹²⁷⁶ Keskitalo 1964, 254 (Hausjärvi); Oksanen 1981, 476 (Anjala); Rosenberg 1993, 129 (Mäntsälä).

¹²⁷⁷ Kun Rekolan omistaja irtisanoi Willbergin kanssa tehdyn sopimuksen, hän vaati Willbergiä korvaamaan tilan mailta saadun sadon, puolitoista tynnyriä ruista, tynnyri ja kymmenen kappaa kauraa, 15 kappaa herneitä, kolme ja puoli leiviskää pellavaa ja tynnyri perunaa. HMA, Hollolan syyskäräjät 1823, § 227.

¹²⁷⁸ Kuusi 1937, 182–183.

¹²⁷⁹ Tommila 1959, 205 (Nurmijärvi).

maksamaan sepälle puuttuvan palkan. Tämä vuosikorvaus ei kuitenkaan ollut ihan yhtä suuri kuin ensimmäisessä käsittelyssä oli esitetty, vaan palkkioksi hyväksyttiin kahden taalerin maksu, summa, jonka Bertula oli muussa yhteydessä eräälle todistajalle maininnut.¹²⁸⁰ Jöran Thomasson (Westerberg) puolestaan vaati ja sai vuosipalkkana tenniläläiseltä talonpojalta kuusi kappaa viljaa.¹²⁸¹

Vuosipalkan lisäksi sepät saivat periä erikoistöistä lisäkorvauksen. Ongelmia kuitenkin aiheutti se, mitä erilliskorvauksen piiriin luettavat työt olivat. Esimerkiksi Adam Norring haki käräjillä erikseen korvausta kärrynpyörien raudoittamisesta, mutta käräjäoikeus katsoi Norringin aseman paikallisena pitäjänseppänä edellyttävän hänen tekevän tällaiset työt vuosityönä.¹²⁸² Toisaalta sepän viljamylyyn tekemät parannustyöt olivat erikoiskorvauksen alaista toimintaa, kuten seppä Herman Kaitlin sai todeta.¹²⁸³

Vuosikorvaus haettiin tai tuotiin yleensä joulun tai loppiaisen tienoilla. Kuusen kertoman mukaan Vainion seppä kierteli piiriään vuosipalkkaansa keräten: *”Hän saapui taloon lainahevosella jo aamulla ja poistui vasta illalla useinkin runsaasta kestityksestä, ollen sakasta ja viinasta niin liikuttuneena että hänet oli rekeen kannettava”*.¹²⁸⁴ Vuoden lopussa saadulla maksulla käsityöläisen piti elättää perheensä koko seuraava vuosi. Tämä aiheutti joskus toimeentulo-ongelmia. Sepän vaimon Eva Johansdotterin sanottiin valittaneen naapurista leipää lainatessaan, ettei heillä ollut varastossa leipää ennen kuin hänen miehensä saisi maksamattomia sepän palkkojaan. Lausuntoa värittää kuitenkin se, että tarina tuli esille varkaus oikeudenkäynnissä, jossa Eva Johansdotterin miestä, seppä Johan Salomonssonia, syytettiin viljavarkauksesta. Osittain syytökset perustuvat siihen, että sepällä oli yhtäkkiä puutteen sijaan käytössään viljaa, mitä seppä perusteli vuosipalkan maksamisella. Monipolvisessa jutussa seppää ei voitu todistaa syylliseksi viljavarkauteen, mutta oikeudenkäynnin seurauksena hän menetti maineensa ja joutui luopumaan kyläseppän asemasta.¹²⁸⁵

Suutarit ja räätälit puolestaan työskentelivät yleensä kappalemäärään suhteutettujen korvausten mukaan, oli sitten kyse vakiintuneesta tai etukäteen sovitusta taksasta.¹²⁸⁶ Vakiintuneisiin taksoihin viittaavat hintalistat, joita oli käytössä useassa pitäjässä. Esimerkiksi Ristiinassa vuonna 1821 käsiteltiin pitäjän-

¹²⁸⁰ HMA, Hollolan syyskäräjät 1824, § 168; Hollolan talvikäräjät 1825, § 105.

¹²⁸¹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1826, § 347.

¹²⁸² Lisäksi vastaaja, talonpoika Israel Hannula vetosi oikeudessa sepän kanssa tehtyyn yhteiseen sopimukseen. Mielenkiintoinen seikka Norringin asemassa oli kuitenkin se, että Norring ei ollut hankkinut virallista valtakirjaa, vaan oli pikemmin kyläseppä, ei siis varsinainen pitäjänkäsityöläinen, vaikka hänet tässä niin määriteltiin. HMA, Hollolan Syyskäräjät 1833, § 320.

¹²⁸³ Kiistan toinen osapuoli oli rusthollarin poika Gustaf Engren, jonka kanssa Kaitlinilla oli muitakin epäselviä korvauskysymyksiä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 184; Hollolan syyskäräjät 1823, § 184.

¹²⁸⁴ Kuvaus koski 1800-luvun jälkipuoliskoa ja seppä keräsi viljaa, herneitä, pellavia, kynttilöitä ja saippuaa. Kuusi 1937, 183.

¹²⁸⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1823, § 272; Hollolan talvikäräjät 1824, § 21; Hollolan syyskäräjät 1824, § 160; Hollolan talvikäräjät 1825, § 127.

¹²⁸⁶ Arajärvi 1950, 234–235 (Vesilahti); Halila 1939, 601–602 (Iitti); Jutikkala 1934, 472–473 (Sääksmäki); Jutikkala 1949, 300–301 (Längelmävesi); Kaukovalta 1931, 445; Keskitalo 1964, 254–255 (Hausjärvi); Koukkula 1967, 98–99 (Ruovesi); Suvanto 1954, 189 (Akaa).

kokouksessa räätälien työtaksoja. Taustalla oli pitäjäläisten valitus räätälien liian korkeista hinnoista. Pitäjänkokous katsoi, että hintojen määrittäminen kuului pitäjäläisille, ei käsityöläisille, ja määrittä räätälien työlle ohjehinnat. Sarasta tehtyjen vaatteiden hinnat annettiin viljakappoina ja ”tehdasvalmisteiset” tai ”kunnollisesta kankaasta” tehdyt vaatteet saivat ruplahinnat. Pitäjänkokouksen määrittämät hintalistat tuotiin kaikkien tietoisuuteen kuuluttamalla asiasta Ristiinan kirkossa.¹²⁸⁷ Myös Akaalla valitettiin vuoden 1776 käräjillä käsityöläisten kohonneista hinnoista ja tämän vuoksi käräjillä määrättiin räätäleille, suutareille, sepille, puusepille, muurareille ja säämiskäntekijöille erilaatuisista töistä ohjeelliset rahapalkat.¹²⁸⁸

Toisaalta pitäjänkäsityöläisiksi haluavat käsityöläiset saattoivat esittää taksansa käräjillä ennen kuin heille myönnettiin puoltolause, kuten Valkealassa 1770-luvulla, jossa seppä ja räätäli olivat kertoneet tekemiensä tuotteiden hinnat.¹²⁸⁹ Kangasniemellä puolestaan uusi räätäli Lindgren oli luvannut ottaa viisi killinkiä lammasnahkatürkistä sekä neljä killinkiä kauhtanan, kolme liivien ja kaksi housujen valmistamisesta.¹²⁹⁰ Samanlaisia ennalta määrättyjä hintalistoja tai vakiotaksoja ei ole tavattu Hollolasta 1800-luvun puolelta, mutta oletettavasti tuotteilla ja työsuorituksilla oli totunnaisia tekopalkkoja. Tämä koski ainakin perustuotteita, kuten saappaita tai kenkiä, joita valmistettiin paljon.¹²⁹¹

Käsityöläinen sai ottaa (vain) kohtuullisen korvauksen työstään. Vaikka käsityötuotteiden hinta yleensä maksettiin luontaissuorituksina, niille oli kuitenkin määritelty myös rahassa mitattavissa oleva arvo. Kuten Ristiinassa, käsityöläisten asiakkailla oli omat käsityksensä siitä, mikä oli kohtuullinen korvaus. Jos korvausta ei pidetty oikeutettuna, voitiin kiista viedä käräjille. Hollolassa talonpoika Johan Mikkola piti suutari Henrik Willbergin vaatimaa viittä ruiskappaa saapasparista liian korkeana tekopalkkana. Vaikka Willberg oli käyttänyt saapaspariin myös omia raaka-aineitaan, ei palkkapyyntöön suostuttu, vaan oikeus piti Willbergin vaatimusta liian korkeana. Oikeudessa saappaiden arvo määriteltiin lopulta 2 taaleria ja 8 killinkiä, siis sama summa, jonka Mikkola oli alun perin lupautunut maksamaan.¹²⁹² Joskus koko seurakunta saattoi olla tyytymätön yksittäisen käsityöläisen hintapolitiikkaan. Kangasniemellä veloitettiin vuonna 1793 räätäli Tillströmiä sakon uhalla pysymään lupaamissaan hinnoissa ja valmistamaan sotilaspuvun neljällä ruiskapalla, tai muuten hänet uhattiin erottaa toimestaan. Tähän Tillström korjasi luvanneensa tehdä sotilaspuvun kuudella kapalla rukiita, kun hän sai palkan lisäksi talosta ruuan ja juoman. Kun hän ei tätä ollut saanut, oli hän ottanut tekopalkkana kahdeksan

¹²⁸⁷ Wirilander 1989, 157 (Ristiina).

¹²⁸⁸ Suvanto 1954, 189 (Akaa).

¹²⁸⁹ Oksanen 1995, 232–233 (Valkeala). Hintatietoja myös Repo 1937, 262 (Jyväskylän kunta); Åkerblom 1950, 330 (Sipoo); Manninen 1953, 244–245 (Kangasniemi); Berndtson 1986, 172–173 (Laukaa); Mönkkönen 1990, 384 (Hirvensalmi).

¹²⁹⁰ Räätälin hintatiedot ovat vuodelta 1799. Manninen 1953, 244 (Kangasniemi).

¹²⁹¹ Suutarin tekemien saappaiden hinta oli Hollolassa 1800-luvun alkupuolella noin 3–4 taaleria, (HMA, Hollolan syyskäräjät 1826, § 322; Hollolan talvikäräjät 1838, § 454). Räätälin tekemä takki maksoi 3–5 taaleria (HMA, Hollolan syyskäräjät 1824, § 234; Hollolan syyskäräjät 1831, § 267). Nahkurinverstaassa hintapolitiikkaan vaikutti se, minkä eläimen nahasta oli kyse. Verstaan tilauskirjasta katso HMA, Hollolan syyskäräjät 1828, § 189.

¹²⁹² HMA, Hollolan talvikäräjät 1819, § 189.

kappaa. Kangasniemen uusi pitäjänräätäli puolestaan suostui tekemään neljällä kapalla koko sotilaspuvun, jos sai talosta ruuan ja raaka-aineet.¹²⁹³

Kaupungeissa ammattikunnilla oli enemmän sananvaltaa tuotteiden hinnoittelussa, vaikka joillekin massakulutustuotteille, kuten leiville tai lihalle, oli määritelty enimmäishintoja. Tuotteiden hintaan tyytymättömän asiakkaan piti kaupungissa valittaa korvauskysymyksissä ammattikunnalle. Nämä eivät kuitenkaan helposti alentaneet ammattiveljiensä hintoja, ellei tuotteissa ollut suoranaisia vikoja, joten valitukset kaikuivat yleensä kuuroille korville.¹²⁹⁴

Käsityö yhtenä toimeentulon lähteenä

Käsityö ei välttämättä ollut tekijänsä päätoimeentulolähde tai ainoa työ. Tämä ilmenee muun muassa siinä, että henkilö esiintyi asiakirjoissa useammin jollakin muulla nimikkeellä tai tittelillä kuin käsityönharjoittajana. Osittain tähän vaikutti muiden nimikkeiden määräävämpi luonne; käsityötaitoinen talonpoika oli yleensä merkitty vain talonpojaksi huolimatta siitä, kuinka merkittävä rooli käsityöllä oli toimeentulon kannalta. Talonpojilla käsityö jäi siis sivuammattin rooliin. Toisena ääripäänä olivat sekatyöläiset, joilla oli yleensä monia eri titteleitä ja käsityöläisnimike oli vain yksi muiden joukossa. Tällöin todennäköisesti myös toimeentulokeinot vaihtelivat. Lisäksi sotilastaustaiset käsityöläiset eivät aina luopuneet armeijaan viittaavasta tittelistään tai olivat mieluummin entisiä sotilaita, eivät käsityöläisiä, vaikka se olisi ollut tosiasiallinen elannon lähde.¹²⁹⁵

On vaikea määritellä, mikä rooli käsityöllä oli talonpoikien ja varsinkin itsellisten toimeentulossa. Usealla heistä oli käsityöhön jonkinnäköinen koulutus, he omistivat työvälineitä ja heillä on lähteissä monissa eri yhteyksissä merkintä käsityönharjoituksesta. Merkintöjen satunnaisuuden takia voidaan kuitenkin epäillä, että varsinkin itsellisten ryhmään kuuluvia käsityöläisiä oli paljon enemmän kuin mitä käytetyistä lähteistä on ollut mahdollista löytää. Sekatyöläisiä vastaan ei kuitenkaan nostettu juurikaan fuskaussyytteitä. Voidaan siis pohtia, oliko heidän käsityönharjoituksensa niin vähäistä, ettei heistä ollut haittaa pitäjänkäsityöläisille? Myös käsityötaidon laadukkuus voidaan kyseenalaistaa ja se, tekivätkö he valmiita tuotteita vai korjasivatko niitä. Osa sekatyöläisistä on voinut olla hyvinkin taitavia käsityössä, mutta osa on voinut olla toistaitoisia. Ei ole myöskään itsestään selvää, kenelle he tekivät tuotteita.

Itsellisten kirjavasta joukosta monet harjoittivat räätälin ammattia ja vähintään kymmeneen mieheen voidaan yhdistää räätälimerkintöjä. Tällaisena sekatyöläisräätälinä voidaan pitää jo aiemmin mainittua entistä sotilasta Adam Hell'tä, jonka toisesta ammatista kertoivat muun muassa perukirjassa mainitut työvälineet. Ruotusotaväen hajottamisen jälkeen toimeentuloksi joutuneista sotilasta ovat esimerkkinä myös Henrik Carlsson Sylander ja Michel Hjelt. Henrik Sylander oli alun perin talonpojan poika, jolla oli nuoruudessaan lisäksi sotilasmerkintöjä. Sylander, jonka nimi viittaa suoraan hänen kotitilaansa, päätyi asumaan Toivolan kylän yhteismaalle ja hänet oli useimmiten merkitty pelkääntään itselliseksi. Tämä ei kuitenkaan kerro, millä tavalla hän hankki perheelleen

¹²⁹³ Manninen 1953, 244 (Kangasniemi).

¹²⁹⁴ Söderlund 1949, 245.

¹²⁹⁵ Varstala 2006, 60.

toimeentuloa. Elannon hankkiminen perheelle oli selvästi hankalaa, sillä Syländer kohtasia toimeentulovaikeuksia: ensin hänen vaimonsa kuoli kirkonköyhänä ja myöhemmin myös Syländer itse joutui ruotuvaivaiseksi. Tällöin hänet mainittiin sokeaksi räätäliksi.¹²⁹⁶ Lisäksi perheen vanhin poika oli mielisairas ruotuvaivainen. Toisaalta perheen keskimäinen poika Gabriel päätyi pitäjänräätäliksi, mutta hän lähti ammattilaisen koulutettavaksi Kärkölään, eikä jättäytynyt isältään saatujen taitojen varaan. Kaiken kaikkiaan Syländerin perheen toimeentulo ei näytä kovin kaksiselta.

Michel Hjeltin perheen toimeentulo sen sijaan oli hieman varmemmalla pohjalla, koska miehen toinen vaimo oli talonpojan tytär ja tätä kautta perhe sai hallintaansa tilalta erotetun torpan. Aikaisemmin Hjelt oli toiminut muonatorpparina. Torppa tarkoitti sitä, että Hjelt oli kylän vakituinen asukas, eikä häntä voitu pitää laittomana käsityöläisenä.¹²⁹⁷ Torppa ei kuitenkaan yksinomaan taannut perheelle vakaata toimeentuloa suutarin vanhuuteen saakka, sillä Hjelt menetti torpan hallinnan ja kuoli itsellisenä. Kenties tähän vaikutti se, että Hjeltillä ei ollut muita perillisiä kuin yksi tytär.¹²⁹⁸

Mats Petterssonin käsityöläisura voidaan esittää esimerkkinä laskusuunnituksesta urakehityksestä.¹²⁹⁹ Mats Pettersson toimi 1800-luvun alussa jonkin aikaa Okeroisten kartanon räätälinä, kunnes hän sai kartanosta hallintaansa torpan. Torppariksi siirtynyt räätäli muutti myöhemmin vaimonsa kotikylään Uskilaan, jossa hän ei enää pystynyt ylläpitämään torpparin statusta, vaan vajosi ensin muonatorppariksi, sittemmin pelkäksi itselliseksi. Petterssonin asuessa Uskilassa hänestä käytettiin kuitenkin muutamassa yhteydessä räätälimerkintää. Statuksen vajoamisen myötä perheen taloudellinen tilanteen kärjistyi. Vaikeuksista huolimatta Mats Petterssonin ainoasta pojasta Emanuelista tuli myöhemmin räätäli, vaikka hän oli ulkopuolisella opissa. Tapaus osoittaa erään syyn siihen, miksi itsellismiesten annettiin harjoittaa vaatimatonta käsityötä. Sillä saatettiin, jos ei kokonaan välttää, niin ainakin viivyttää miesten yhteisöille aiheuttamaa taakkaa ja huoltovastuuta. Oli parempi, että he tekivät edes jotakin oman toimeentulonsa eteen, eivätkä joutuneet heti pitäjäläisten vaivoiksi. Kaupungeissa vastaavaa huoltotoimintaa edustivat puolimestarit, jotka saivat rajoitetun oikeuden tehdä käsitöitä muille.¹³⁰⁰

Myös käsityöläisen ammatti näyttää vaikuttaneen siihen, kuinka virallisesti ja missä laajuudessa sitä harjoitettiin. Esimerkiksi valtaosa kutojista kuului 1800-luvulla jo sekatyöläiskategoriaan. Kudontaa harjoitettiin pääasiassa sivutoiminä tai torpan hoidon yhteydessä. Lisäksi naiset, varsinkin köyhät itsellisnaiset

¹²⁹⁶ Hänet oli 1800-luvun alkupuolella syntyneiden lasten kasteiden yhteydessä mainittu räätäliksi. Henkikirjoista Syländeria ei voida yksilöidä, mutta ehkä hänen ei entisenä sotilaana tarvinnut maksaa henkiveroa.

¹²⁹⁷ Katso torppari Enevald Michelssonin fuskaussyyte kappaleessa 2.2. *Laiton käsityö*.

¹²⁹⁸ Hän oli räätälinä vihittyjen luettelossa, toimiessaan kummina sekä tuomiokirjoissa todistajana. Myös hänen torppansa nimi Neulaniemi kertoi isännän ammatista.

¹²⁹⁹ Mats Pettersson oli saanut ammattiinsa koulutusta Orimattilasta. Jää kuitenkin selvittämättä, mistä hän oli kotoisin. 1800-luvun alun lisäksi miehestä oli räätälimerkintöjä lasten syntymien yhteydessä vuosina 1823 ja 1831. Perheestä on ollut maininta jo luvussa 5.2. *Käsityöläisten oppipoikien tausta*.

¹³⁰⁰ Papinsaari katsoo työluvan antamiseen mahdollisesti liittyneen huoltotarkoituksen. Papinsaari 1967, 307–308. Katso myös Laakso 1997, 45.

set alkoivat vallata tätä käsityöalaa, jolloin miesten kudonta ei kannattanut enää edes maaseudulla.¹³⁰¹ Miehet saattoivat silti edelleen hankkia kudonnan avulla sivutulaja. Esimerkiksi Gabriel Carlsson oli viralliselta statukseltaan sahatyöläinen ja myöhemmin torppari, mutta hänestä on myös useita kankurimainintoja. Hän pystyi kutomaan silloin kun torpan töistä jouti, eikä sahakaan ollut toiminnassa kuin jonkin aikaa syksyisin ja keväisin. Hän tosin esiintyi 1820-luvulla tuomiokirjoissa velallisena, joten hänenkään toimeentulo ei välttämättä ollut kovin hyvä.

Toinen työ, jossa käsityön harjoittajat olivat yleensä joko epävirallisia käsityöläisiä, kartanokäsityöläisiä tai sekatyöläisiä, oli sorvaus. Björkin suvussa isän ja pojan sorvarin ammatti oli yhdistetty torpan pitoon. Suurin osa kutojista tai sorvareista oli todennäköisesti itseoppineita tai sitten heidän opintiestään ei ole säilynyt asiakirjamerkintöjä. Tämä on osaltaan voinut vaikuttaa ammatinharjoittamisen virallistamattomuuteen. Myös se, että ammateissa tarvittavien työvälineiden hankinta ei ollut kovin vaikeaa, edesauttoi sekatyöläisinä toimineiden miesten ammatinvalintaa. Kuvaavaa on, että sekatyöläisten joukossa oli vain yksi seppä, torpparina toiminut takomataitoinen mies.¹³⁰²

Käsityötaitoisilla talonpojilla tilanne saattoi olla päinvastainen kuin edellä esitellyillä sekatyöläisillä; käsityötuotteiden teko ei pohjautunut välttämättömyyteen tai selviytymispakkoon, vaan se toi hyödyllistä toimeentulon lisää. Talon käsityötaitoinen isäntä, poika tai veli vähintään kasvatti perheen omavaraisuutta, kun käsityötuotteita ei tarvinnut tilata muilta. Talonpoikien yleisin sivuammatti oli sepän käsityö, mutta talonpoikaisia käsityöläisiä oli myös suutareiden ja räätäleiden joukossa. He olivat kuitenkin yleensä väistyviä perillisiä, jotka olivat jääneet itsenäistymisen sijaan talonpoikaistalouden jäseniksi. Osa heistä oli syytinkiläisiä, osa taas oli nimetty sukulaissuhteella perheen päämieheen. Räätäli Johan Tobiasson Tikkala oli elämänsä aikana näitä kaikkia. Hän oli ensin talonpojan poika, myöhemmin isännän veli ja lopuksi isännän setä. Kuollessaan hän oli syytinkiläinen. Talonpoikaisesta taustastaan huolimatta Tikkala esiintyi tuomiokirjoissa enimmäkseen velkojensa takia.¹³⁰³ Räätäli Christer Eriksson oli puolestaan talonpojan poika, vaikka hänellä oli oma oppilas.

6.2 Maatalouden rooli toimeentulon lähteenä

Käsityön ja maanviljelyksen yhdistäminen

Maanviljelys kuului osaksi käsityöläisten toimeentuloa niin maaseudulla kuin kaupungeissa.¹³⁰⁴ Viljan- ja kasvinviljelyksellä sekä eläintenpidolla hankittiin perheelle ruokatarpeita sekä tarpeellista lisäelantoa, vaikka maanviljelyksen

¹³⁰¹ Ammatti oli hävinnyt kaupungeista jo 1700-luvulla. Vainio-Korhonen 1998, 63–68.

¹³⁰² Anders Tobiasson, jonka suku- tai liikanimi Kangelin paljastaa hänen takojaksi. Lisäksi Anders Tobiasson oli kouluttautunut sepäksi, kaksi hänen poikaansa seurasi isäänsä samalle alalle ja miehestä on useita seppämainintoja, vaikka hänet oli tavallisesti merkitty lähteisiin torppariksi.

¹³⁰³ HMA, Hollolan talvikäräjät 1812, § 185; Hollolan talvikäräjät 1818, § 95.

¹³⁰⁴ Kaupunkikäsityöläisten maanviljelyksestä esimerkiksi Hämeenlinnasta katso Lindeqvist 1930, 125–126.

merkitys ei ehkä ollut yhtä suuri kuin varsinaisilla talonpojilla tai torppareilla. Lähes jokainen käsityöläinen harjoitti jossakin määrin maanviljelystä.¹³⁰⁵ Käytännössä jokaiseen maaseudun käsityöläiseen ei kuitenkaan voida yhdistää edes tarkalla lähdemateriaalin perkaamisella maanviljelykseen liittyviä seikkoja, kuten pellonkäyttöoikeuksia, eläinten, karjasuojien tai maanviljelystyökalujen omistamista tai muita todisteita maanviljelyksen harjoittamisesta. Silti lähes joka toiseen ammattilaiseen voidaan liittää edellä mainittuja ominaisuuksia. (TAULUKKO III:25) Määrä on syytä pitää kuitenkin vain miniminä, sillä käsityöläisten perukirjoja on säilynyt vähän, tuomiokirjoissa nousee maanviljelykseen liittyen esiin lähes yksinomaan riitajuttuja, eikä kaikista torpan pidon ja käsityön yhdistäneistä henkilöistä käytetty torpparinimitystä.

TAULUKKO III:25 Kaikkien hollolalaiskäsityöläisten suhde maanviljelykseen (prosentit)

	sepät	räätälit	suutarit	erikoisk.	N/keskim.
merkkejä maanviljelyksestä	52	44	39	51	46
torpparimainintoja	27	12	19	38	23
talonpoika tai talonpoikaisperheen jäsen	14	13	5	6	10
N	79	77	79	53	288

Lähde: Prosopografinen tietokanta

Tarkastelen ensin varsinaisten käsityöläisten harjoittamaa maanviljelystä; kuinka ja millaisia tietoja tästä on löydettävissä. Toiseksi huomioin vuokratilajelijöiden asemaa ja lopuksi tilannetta, jossa noustiin talonpoikien joukkoon. Maanviljelyksen rooli käsityöläisten elämässä voidaan jakaa kolmeen eri kategoriaan. Yleisimmin maanviljelystä harjoitettiin käsityön ohella. Käsityö oli siis päätoimi, mutta viljelystä ja eläintenpidosta on muita, lähinnä materiaalisia tai toiminnallisia todisteita. Toisaalta osa käsityöläisistä oli viralliselta titteliltään torppareita, jolloin maanviljelyksellä oli jo lähtökohtaisesti suuri merkitys. Näissä talouksissa käsityön rooli elannon lähteenä ei ollut niin itsestään selvä. Eräät käsityöläiset pystyivät nousemaan tilanomistajiksi, talonpojiksi, jolloin ainakin näkyvä käsityönharjoitus yleensä loppui.

Tavallisimmin maanviljelyksen harjoittamisesta kertovat käsityöläisten käyttöön luovutetut peltoalueet. Peltojen käyttöoikeudet olivat joko palkanlisänä tai niistä tehtiin erillisiä vuokrasopimuksia, kuten edellisessä luvussa tuli ilmi. Pellot saattoivat kuulua käsityöläisen hallintaan annettuun torppaan. Koko kylän yhteiset käsityöläistorpat tai -mokit olivat kulloisenkin kyläkäsityöläisen tai pitäjänkäsityöläisen käytössä ja siirtyivät ammattilaiselta toiselle.¹³⁰⁶ Esimerkiksi Korpikylässä oli oma erityinen sepän torppa, jonka eräs asukas, seppä Adam Norring haastoi naapurinsa oikeuteen heidän sikojensa päästyä rikkoontuneen aidan läpi sepän perunamaata tonkimaan. Sepän kärsimät va-

¹³⁰⁵ Suvanto 1965, 231 (Kuhmoinen). Katso myös Farcy 1984, 231–232; Crossick & Haupt 1995, 56–57.

¹³⁰⁶ Laakso 1974, 71–88.

hingot olivat lautamiehen arvion mukaan viisi tynnyriä perunoita. Kiistan yhteydessä pyydettiin todistajanlausuntoa myös edellisen sepän leskeltä, joka totesi perheensä käyttäneen samaa sepän torppaan kuuluvaa perunamaata. Sen aitaamisvelvollisuus kuului kuitenkin torpan asukille. Näin ollen aidan kunto oli ollut sepän omalla vastuulla, eikä Norring ollut oikeutettu saamaan naapureiltaan vahingonkorvauksia. Samaisella Norringilla oli ollut vuokralla myös muita peltoalueita, joiden käyttöoikeuksista hän oli haastanut talonpoikia oikeuteen. Näistä pelloista ainakin yksi oli ollut edellisen sepän raivaama.¹³⁰⁷

Toisena esimerkkinä käsityöläisen hallussa olleesta torpasta voidaan nostaa esille seppä Jacob Lampenin Myllytorppa, jota kutsuttiin myös Hotilan torpaksi, sillä torpasta on siihen liittyvien oikeudenkäyntien takia saatavilla jonkin verran tietoa. Nimensä mukaisesti torppa sijaitsi vanhan myllyn paikalla. Kun mylly joskus 1700-luvun puolivälissä siirrettiin edullisempaan paikkaan, annettiin osa alueesta Lampenin apen, seppä Salomon Eriksonin, käyttöön, ja osa jäi nähtävästi kylän ruotusotilaalle, sillä paikka merkittiin isojakoasiakirjoihin sepän ja sotilaan asuinpaikaksi.¹³⁰⁸ 1800-luvun alkupuolella Lampen oli vuosittain velvoitettu maksamaan torpan vuokrana kaksi tynnyriä viljaa. Isojaon toimitamisen myötä alue sai uudet omistajat, jotka maanjako-oikeus myöhemmin velvoitti muuttamaan alueelle. Näin ollen sepän torpankontrahti irtisanottiin. Vaikka vuokran suorittamisessa oli ollut ongelmia, kiista ajautui oikeuteen uuden omistajan korjattua omavaltaisesti sepän torppansa maille kylvämän ruukiin. Loppujen lopuksi monivuotiseksi venyneessä riidassa todettiin sepän tulleen laillisesti irtisanotuksi, mutta samalla huomautettiin uuden omistajan korjauttaneen laittomasti sepän omistaman sadon, kahdeksan tynnyriä ruista, saman verran akanoita ja kahdeksan parmia olkia. Tämän vastaaja joutui korvaamaan sepälle. Lisäksi hänet tuomittiin omavaltaisesti toiminnasta sakkoihin. Erään toisen oikeuskäsittelyn ansiosta tiedetään myös torpan rakennukset, joihin lukeutui pirtti kammarilla ja keittiöllä, riihi, talli, lato sekä kaksoisaita.¹³⁰⁹ Torppansa menettänyt seppä mahdollisesti kuljetutti rakennukset uuteen asuinkyläänsä ja samalla sanoutui irti pitäjänsepän toimesta.¹³¹⁰

Toisinaan käsityöläisten nautintaoikeus heijastui pelloista käytettyihin nimiin.¹³¹¹ Esimerkiksi Toivololan kylämäen kaakkoispuolella olevaa pientä peltokappaletta kutsuttiin Sepänpelloksi ja se on oletettavasti ollut paikallisen kyläsepän käytössä.¹³¹² Joskus peltoja oli nimetty myös suutarin ja räätälin mukaan. Eräässä niittykiistassa seppä Johan Wahlberg haastoi kyläläisiä oikeuteen, sillä hän piti Sepänpuron varrella sijaitsevan Sepänjärvi-nimisen niityn tuottoa

¹³⁰⁷ Seppä oli kylvänyt yhdelle pelloista viisi kappaa pellavaa. Toinen velkakirjaa vastaan vuokrattu peltoala oli 20 kapanalaa, joka oli tuottanut Norringille viisi tynnyriä kauraa. HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 324; Hollolan syyskäräjät 1827, § 217 ja § 218.

¹³⁰⁸ Uotila & Helén 2009, 188.

¹³⁰⁹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1815, § 223. Kastarissa asuva veljenpoika otti osaa selkkaukseen ja haastoi tätinsä miehen oikeuteen väittäen torpan rakennusten kuuluneen hänen edesmenneelle isälleen. Kantajan täti kuitenkin selvitti tilan rakennusten kuuluneen alun perin kantajan isoisälle, seppä Salomon Erikssonille, joka ne oli myös rakennuttanut.

¹³¹⁰ HMA, Hollolan talvikäräjät 1814, § 222; Hollolan syyskäräjät 1814, § 194; Hollolan syyskäräjät 1815, § 48; Hollolan talvikäräjät 1816, § 129, § 149 ja § 150.

¹³¹¹ Ojanen 1983, 35 (Tammela).

¹³¹² Uotila & Helén 2009, 297, 343.

omanaan. Käräjillä kylän edellisen sepän poika Johan Jacobsson Lampen todisti kuitenkin toisin. Hän totesi kyläläisten vieneen kesän aikana niityltä heinää omaan käyttöönsä, ja Lampenin isä oli saanut vasta syksyllä kerät niitylle jääneen sadon. Näin ollen myöskään Wahlberg ei saanut yksinoikeutta omiin rakennuksiinsa saakka ulottuvan niityn tuottoon.¹³¹³ Wahlbergillä oli ollut jo aikaisemmin ongelmia saada kotieläimilleen tarpeeksi syötävää, sillä hän oli kerän haastanut oikeuteen hänelle heinää myyneet talonpojat. Sepän ostama heinäkuorma oli haettu talvella rekikelillä talonpojan ladosta - todennäköisesti kylän ulkonautinta-alueelta - mutta heinäkuorman suuruus aiheutti osapuolten välille kiistaa. Seppä väitti talonpojan myyneen hänelle liian pienen kuorman, mutta oikeus totesi todistajia kuuluaan heinäkuorman olleen tavanomaisen kokoinen. Edellinen juttu osoittaa, ettei kaikkea kotieläimille tarpeellista ravintoa välttämättä kasvatettu itse, vaan sitä saatiin myös palkanosana tai seppä Wahlbergin esimerkin mukaisesti tarvittaessa ostettiin.¹³¹⁴ Niittyjen käyttöoikeuksiin liittyviä tietoja on kuitenkin harvemmin esillä kuin peltoihin liittyviä tapauksia.

Erinäiset käyttöoikeudet peltoihin ja niittyihin olivat vain yksi esimerkki maanviljelyksen merkityksestä käsityöläisten elämässä. Maanviljelyksen harjoittamisesta kertoo myös siihen liittyvä irtain omaisuus. Esimerkiksi käsityöläisten perukirjoissa tavataan toisinaan maanviljelystyökaluja.¹³¹⁵ Ne eivät sinänsä paljasta käytettyjen peltojen suuruutta tai lukumäärää, mutta ainakin ne osoittavat käsityöläisten valmiuden harjoittaa viljanviljelyä. Tavallisin perukirjoissa tavattava työkalu on aura. Yleensä aurat olivat jo raudoitettuja tai rautaisia, sillä ne on sijoitettu rautatarvokkeisiin. Yhden auran arvo saattoi olla seitsemän ja puoli taaleria, joten ne on huolellisesti merkitty perukirjaan.¹³¹⁶ Lisäksi erääseen perukirjaan on kirjattu sirppi. Enemmänkin maataloustyökaluja on saattanut olla, mutta näitä ei ole eritelty muiden työkalujen joukosta. Mahdollisesti puisia työkaluja ei muutenkaan kirjattu omaisuudeksi niiden vähäisen arvon takia.

Käsityöläisillä oli käytössään eläintenpitoon tarvittavia rakennuksia, kuten karjasuojia, lampoloita ja latoja.¹³¹⁷ Vaikka käsityöläiset yleensä asuivat kylän yhteismaalla tai olivat vuokralaisina jonkun talon tontilla, he toisinaan omistivat niille pystytetyt rakennukset. Esimerkiksi seppä Adam Norring haki käräjiltä maksua talonpojalle kolmella taalerilla myymästään ladosta.¹³¹⁸ Suutari Johan Grönlundilla puolestaan oli kahdelle lehmälleen oma karjasuoja sekä lam-

¹³¹³ HMA, Hollolan syyskäräjät 1825, § 122; Hollolan talvikäräjät 1826, § 131.

¹³¹⁴ HMA, Hollolan talvikäräjät 1821, § 185. Luvattomasta niityn käytöstä syytettiin myös suutari Johan Grönlundia Kutajoelta. HMA, Hollolan syyskäräjät 1830, § 335.

¹³¹⁵ Hollolan tuomiokunnan arkistossa on vuosien 1820–1840 ajalta 11 käsityöläisen tai käsityöläisen vaimon perukirjaa. Näistä kuudesta on listattu omaisuudeksi maanviljelystyökaluja ja kotieläimiä. Seurakunnan arkistosta puolestaan löytyy vuosilta 1831–1840 14 käsityöläisperheen perukirjaa, joista viidessä on maanviljelykseen ja karjanhoitoon liittyvään tavaraa. HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1810–1840; Hollolan seurakunta, perukirjat 1806–40.

¹³¹⁶ Esimerkiksi suutari Johan Grönlundin vaimon perukirja 1829 ja suutari Carl Gustaf Grönlundin vaimon perukirja 1833.

¹³¹⁷ Vertaa kuitenkin Saarenheimo 1974, 490 (Pirkkala).

¹³¹⁸ HMA, Hollolan syyskäräjät 1833, § 321.

pola, jossa ei tosin vaimon perunkirjoituksen aikaan ollut lampaista.¹³¹⁹ Grönlund oli muutenkin hivenen poikkeuksellinen käsityöläinen, sillä hän nähtävästi asui kylätontin ulkopuolella sijainneessa torpassaan.¹³²⁰ Torpan maiden omistaja rusthollari Anders Georgius oli kuitenkin antanut myös entiselle kultasepän kisällä Carl Strömbergille luvan muuttaa samalle Pihainpelloksi kutsutulle alueelle ja pystyttää sinne torppa. Tulokkaan ja vanhan asukkaan välille syntyi maiden käytöstä kiista. Suutari Grönlund oli riidan alkamisen aikaan ehtinyt asua jo 19 vuotta torpassaan, johon hän oli raivannut uusia viljelysalueita. Oikeuskäsittelyssä kävi ilmi, ettei rusthollari Georgius ollut irtisanonut suutari Grönlundia, joten hänellä oli edelleen torppansa hallintaoikeus. Syy oli siis rusthollarin, jolta Strömberg sai hakea vahingonkorvauksia. Huomionarvoista jutussa on myös se, ettei Grönlundia missään yhteydessä kutsuttu torppariksi, vaikka tätä hän tosiasiallisesti näyttää olleen.¹³²¹

Kolmas maatalouteen viittaava omaisuus olivat kotieläimet. Perukirjojen omaisuusluetteloissa mainitaan muun muassa hevosia, lehmiä, lampaista, vuohia ja sikoja. Arvokkaimmat kotieläimet oli usein erikseen kuvattu ja hinnoiteltu, lehmät jopa mainittu nimillä. Yleensä käsityöläisillä oli vain muutama kotieläin, joille saattoi löytyä ravintoa kylän yhteismaalta tai metsästä.¹³²² Toisaalta joskus eläimiä oli enemmänkin, jolloin niiden merkitys perheen toimeentulon kannalta oli suurempi. Esimerkiksi seppä Erik Salomonsson omisti kuollessaan neljä lehmää (Kuckain, Kirjain, Tehlike ja Torsticke), joiden yhteenlaskettu arvo oli 42 taaleria. Lisäksi hänellä oli yksi vasikka, hevonen, neljä lammasta ja kaksi sikaa. Mielenkiintoista on kuitenkin se, ettei perukirjassa ole mitään mainintaa karjasuojista tai edes muista rakennuksista, eikä Erik Salomonssoniin tai hänen perijäänsä seppä Anders Matssoniin voi yhdistää mitään muuta maanviljelyksen harjoittamiseen liittyvää tietoa, kuten pellonkäyttöoikeuksia tai palkkakiistoja.¹³²³

Perukirjojen lisäksi käsityöläisten harjoittamasta maanviljelystä tai karjataloudesta kertovat tuomiokirjat. Esimerkiksi hevosenvaihtoon liittyvät erimielisyydet olivat usein esillä Hollolan tuomiokirjoissa.¹³²⁴ Yleensä kyse oli puuttuvista maksuista tai epärehellisyysyhtöksistä. Toki myös muunlaisia kiistoja esiintyi. Seppä Gustaf Adamsson valitti oikeudessa hevosensa alkaneen ontua, kun se oli ollut lainassa eräällä talonpojalla. Gustaf Tamsen puolestaan valitti joutuneensa velkojaan lyhentääkseen lainaamaan hevostaan ja kärryjä rusthollari Malakias Sipilälle, joka oli käynyt Tamsenin hevosella Hämeenlinnan syysmarkkinoilla ilman suutarin valtuutusta. Seppä Göösin hevonen oli taas

¹³¹⁹ HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1829.

¹³²⁰ Myös Paakkolassa räätäli Gustaf ei asunut kylätontilla. KA, Paakkolan isojakoasiakirjat 1838.

¹³²¹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1833, § 343; Hollolan talvikäräjät 1834, § 263.

¹³²² Pulkki 1947, 445 (Padasjoki).

¹³²³ HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1825.

¹³²⁴ Hollola oli hevospitäjä, jossa Kuusen mukaan pidettiin hevosista parempaa huolta kuin lehmistä. Kuusi 1937, 138–139. Esimerkkejä hevosenvaihtoriidoista on tuomiokirjoissa useita. HMA, Hollolan syyskäräjät 1813, § 187; Hollolan talvikäräjät 1819 § 214.

päässyt erään naapurin kauramaahan, mutta hevonen oli ollut tuolloin lainassa, joten Göösin ei tarvinnut korvata hevosensa aiheuttamia vahinkoja.¹³²⁵

Tuomiokirjoista paljastuu myös useita viljelysmaihin, niiden aitaamisvelvollisuuksiin ja rajoihin liittyviä riitoja. Hankaan pitäjänräätäli Johan Nyholm haastettiin käräjille, kun hän oli tehnyt erään rusthollin maille kaksi kaskea. Toisen kasken tuotto oli seitsemän kappaa herneitä, mutta toisen kasken satoa ei lautamies vielä osannut oikeuskäsittelyn aikaan arvioida. Käräjillä räätäli selitti tehneensä kaskenraivausoikeutta vastaan räätälintöitä rusthollin lampuodille. Rusthollin muut omistajat eivät olleet tästä tietoisia, eivätkä hyväksyneet järjestelyjä, joten lampuotti velvoitettiin korvaamaan muille omistajille metsän raivaamisesta aiheutuneet vahingot. Samassa yhteydessä myös Nyholmin anoppi haastettiin oikeuteen hänen tehtyään saman rusthollin niittymaahan laittoman pellon. Kaskenviljely oli osoitus vanhan ja perinteisen viljelytavan elinvoimaisuudesta, mutta asian vieminen käräjille on mahdollisesti osoittanut uutta suhtautumista tähän viljelysmuotoon.¹³²⁶

Käsityöläiset osallistuivat myös muuten maanviljelyksen vaatimiin vuotustöihin. Useat käsityöläiset olivat elämänsä aikana ottaneet renkipestejä tai olleet muonatorppareita, jolloin he jonkinlaista korvausta vastaan ottivat osaa talonpoikien maatoihin. Eräillä käsityöläisillä oli velvollisuus osallistua kantatilan heinä- tai peltotöihin osana mökkinsä vuokraa. Esimerkiksi seppä Simon Erikssonin piti mennä joka vuosi kahdentoista päivän ajaksi isäntätilan heinä- töihin sekä viljankorjuuseen.¹³²⁷ Lisäksi tuomiokirjoissa on oppipoikien valituk- sia siitä, kuinka heitä käytettiin tavallisissa maataloustöissä.¹³²⁸ Käsityöläiset osallistuivat myös erilaisiin talkoisiin osana kyläyhteisöjensä työpiirejä. Seppä Jacob Strandenin appensa kanssa käymä kiista liittyi osaksi siihen, oliko sepän osallistumisessa heinäntekoretkeen kyse palkallisen työpäivän tekemisestä vai talkoisiin osallistumisesta.¹³²⁹ Maanviljelys oli olennainen osa elantoa niin käsi- työläisille kuin maaseutuväestölle laajemminkin.

Vuokraviljelijät

Maanviljelyksen harjoittaminen torpparina oli käsityöläisille yleisempää kuin siirtyminen varsinaisen kokotilan viljelijäksi, talonpojaksi tai lampuodiksi. Torpparit vuokrasivat vain osan tilasta eli torpan, josta he maksoivat kontrahdin mukaan vuokraa joko päivätöinä, rahana tai viljana. Käsityöläiset saattoivat suorittaa maksun tekemällä talossa tarvittavat käsityötuotteet. Käsityöläisyyden ja torppariuden yhdistäminen näyttäytyy yleisenä ilmiönä 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Suomessa. Ensinnäkin tämä johtui torppien määrän kasvusta, sillä tavallisilla talonpoikaistiloilla oli enemmän mahdollisuuksia erottaa mais-

¹³²⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1819, § 309; Hollolan talvikäräjät 1825, § 298; Hollolan talvi- käräjät 1831, § 347.

¹³²⁶ HMA, Hollolan syyskäräjät 1838, § 359 ja § 360; Hollolan talvikäräjät 1839, § 318 ja § 319; Hollolan syyskäräjät 1839, § 224 ja § 225.

¹³²⁷ HMA, Hollolan syyskäräjät 1839, § 239.

¹³²⁸ Nallinmaa-Luoto 1990, 112 (Hämeenkyrö).

¹³²⁹ Eräillä Hollolan kylillä oli niittyalueita kaukana kyläalueen ulkopuolella, erityisesti Porvoonjoen varrella. Niissä käytiin niittämässä heinää isolla joukolla ja heinäntekoretket kestivät useita päiviä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1827, § 338.

taan vuokra-alueita. Talonpojat olivat saaneet vasta 1700-luvun puolivälissä oikeuden ottaa omia torppareita, mutta varsinkin isojaon eteneminen ja maanomistussuhteiden selkeytyminen lisäsi edellytyksiä perustaa uusia torppia. Esimerkiksi Ranta on todennut käsityöläisten määrän vähentyneen 1700-luvun lopulla sen vuoksi, että moni käsityöläinen siirtyi torppariksi.¹³³⁰ Myös kasvavalla väkimäärällä oli vaikutusta torppien lisääntymiseen.

Torppariuden suosiota käsityöläisten keskuudessa lisäsi se, että torppari saattoi keskittyä maanviljelykseen kesäisin ja tehdä käsitöitä muuna aikana. Lisäksi torpparistatuksen avulla pystyttiin välttämään käsityöläismaksu. Esimerkiksi Gadd on painottanut torpparin aseman olleen edullisempi kuin käsityöläisen. Hänen mielestään näiden kahden ammatin yhdistäminen oli pikemmin luontevaa kuin toisiaan pois sulkevaa. Kuten jo aiemmin tuli esiin, Gadd on tulkinnut myös pitäjänkäsityöläisten nuoren keski-ikäen johtuneen siitä, että pitäjänkäsityöläiset siirtyivät perheen perustamisen myötä torppareiksi.¹³³¹

Torppareilla oli mahdollisuus harjoittaa oppimaansa käsityötä ilman fuskaussyytöksiä. Kuten jo aikaisemmin on todettu, torpan hallinta ja siten vakituinen asuinpaikka sekä kyläyhteisön jäsenyys vapautti syytteistä, joita laittomasta ammatinharjoituksesta olisi muuten voitu nostaa. Toisaalta eräillä paikkakunnilla käsityötä harrastavat torpparit piti rekisteröidä torppareina, ei käsityöläisinä.¹³³² Hollolassa tämä ei ollut ehdoton sääntö, sillä - kuten edellisessä luvussa mainittu suutari Johan Grönlund toimi - oli mahdollista hallita torppaansa, mutta rekisteröityä maakirjaan käsityöläisenä.

Torppariksi haluavien käsityöläisten täytyi ensin saada hallintaansa torppa. Tämä ei ollut varsinkaan Hollolassa aivan helppoa, sillä paikkakunnalla ei ollut yhtä paljon torppia, tai tilaa uusien torppien perustamiselle, kuin monessa muussa pitäjässä.¹³³³ Eniten torppia oli kartanoilla ja muutamalla suurtilalla, joilla saattoi olla kymmenkunta torppaa. Kartanot kasvattivat torppiensa määrää uudisraivauksella, mutta myös muuttamalla lampuotitiloja torpiksi. Tavalisilla talonpoikaistiloilla oli yleensä vain yksi tai kaksi torppaa, jos sitäkään. Hollolassa oli useita pieniä kyliä, jossa ei ollut vuonna 1840 yhtään torppaa. Kaikesta huolimatta torppien määrä kasvoi 1800-luvun alkupuolen Hollolassa. Samalla yleistyi myös käsityöläisten siirtyminen torppareiksi.

Käsityöläisten toiminta torppareina sai useita muotoja. Ensinnäkin eräät kylä- ja pitäjänkäsityöläiset siirtyivät jonkin aikaa käsityöammattiaan harjoittamaan virallisesti torppareiksi, aivan kuten Gadd on todennut Ruotsissa menettelyyn. Toisaalta osalle käsityöläisistä torpparius oli lähes koko uran kestävä virallinen ammattimääre, ja käsityötä harjoitettiin epävirallisesti, toisena ammattina. Käsityöläisyys tulee kuitenkin ilmi lähes kaikissa muissa, paitsi veroihin liittyvissä lähdemateriaaleissa. Joillekin käsityöläisille torpan pito oli vain

¹³³⁰ Ranta 1978, 256.

¹³³¹ Gadd 1991, 154.

¹³³² Nikander 1981, 180 (Espoo).

¹³³³ Hollolan torppareista ja heidän lukumäärästään katso Kuusi 1937, 75–95.

yksi toimeentuloon liittyvä sivupolku, eikä torpparius ollut kuin lyhytaikainen kokeilu, jonka jälkeen palattiin käsityöläiseksi.¹³³⁴

Erityisesti erikoiskäsityöläiset ja sepät yhdistivät käsityön ja maanviljelyn. Näissä ammateissa lähes joka kolmannelle ammattilaiselle voi löytää jossakin yhteydessä torpparimaininnan. Suutareilla ja räätäleillä näin oli vain viidesosalta. (TAULUKKO III:25) Heistä kaikki eivät olleet virallisia käsityöläisiä, eivätkä toimineet torppareina Hollolassa, mutta lukumäärät ja suhteet osoittavat kuitenkin sen, että torpparius oli varteenotettava toimintastrategia ja monet käsityöläiset olivat sitä elämänsä aikana ainakin kokeilleet.

Käsityöläisten mahdollisuudet ja tavat päästä torppariksi vaihtelivat. Eräs keino saada viljeltäväksi oma torppa oli vastaanottaa sellainen sukuperintönä. Esimerkiksi suutari Jöran Salmen työskenteli pitäjänkäsityöläisenä vuoteen 1815 saakka, mutta vuodesta 1816 lähtien hänet merkittiin henkikirjaan vain torppariksi. Poikkeuksellisesti muutos koski myös rippikirjamerkintöjä. Salmenin torppa sijaitsi hänen isänsä kotitilan mailla, joten väistyvälle perilliselle järjestettiin torppa. Salmen on voinut harjoittaa kahta ammattia, mutta käsityöläisyyden jatkumiseen viittaavaa toimintaa ei löydy asiakirjamerkinnöistä. Vastaavasti seppä Michel Pereniuksen torppa oli myös hänen isänsä kotitilalla. Seppä ei kuitenkaan näytä jättäneen takomista ja koulutti poikansa samaan ammattiin. Torpan hallinta siirtyi kuitenkin Pereniuksen vävyille, ei takomataitoiselle pojalle. Myös avioliitto torpparin tyttären kanssa johti toisinaan siihen, että jossakin vaiheessa torppa siirtyi vävyn hallintaan. Sorvari Anders Gustaf Ståhl meni naimisiin kankurin tyttären kanssa, mutta appi oli myös torppari.¹³³⁵ Ståhl olikin suurimman osan aikaa merkittynä torpparin vävyksi ja sorvaustaidosta on vain muutama merkintä. Kun appi kuoli, muuttui Ståhlin nimike torppariksi.

Käsityön ja torppariuden yhdistämisestä kertovat myös ne tapaukset, joissa käsityöläiset on merkitty lähteisiin molemmilla statuksilla. Yleisintä oli kuitenkin toimia virallisesti torpparina ja epävirallisesti käsityöläisenä. Esimerkki kahden ammatin harjoittajasta on kankuri Anders Åhman, joka oli henkikirjoissa torppari ja rippikirjoissa kankuri.¹³³⁶ Seitsemästä kankuriksi katsotusta käsityöläisestä viidellä oli hallussaan torppa, joten torpparien kutomaharrastus oli muutenkin yleistä. Näistä Johan Andersson Helin oli ollut aluksi virallinen kyläkankuri, mutta myöhemmin hänen tittelinsä muuttui torppariksi. Åhmania taas ei ikinä merkitty viralliseksi kankuriksi.

¹³³⁴ Lisäksi osa käsityötaitoisista miehistä oli enemmän torppareita kuin käsityöläisiä, mutta heidät on joko luokiteltu sekatyöläisiksi tai jos käsityövaiheesta oli useampi kymmenen vuotta aikaa, ei heitä ole enää otettu mukaan käsityöläisinä. Esimerkiksi 1780-luvulla viimeiset suutarimerkinnät saanut Jacob Andersson on jätetty tutkimuksesta pois, koska hänet on sen jälkeen mainittu yksinomaan pyhäniemeläisenä torpparina.

¹³³⁵ Itse asiassa appi Carl Frimodig oli 1800-luvulla enemmän torppari kuin kankuri, sillä viimeinen virallinen kankurimerkintä hänestä on vuodelta 1792 ja rippikirjamerkintä vuodelta 1807. Hän myös kuoli torpparina.

¹³³⁶ Anders Åhman vanhempi toi perheensä Hankaan kylään vuonna 1776. Syy muuttoon oli mahdollisesti kankurin sieltä haltuunsa saama torppa, joka periytyi pojantyttären perheelle saakka.

Käsityöläiset saattoivat muuttaa nimikkeensä torppariksi myös rippikirjoihin, jolloin käsityöläismerkintä hävisi henkikirjojen lisäksi rippikirjoista. Tämä ei kuitenkaan joka tilanteessa tarkoittanut sitä, että käsityöstä olisi kokonaan luovuttu.¹³³⁷ Esimerkiksi seppä Elias Åkerblom muuttui myös rippikirjoissa torppariksi. Häntä ei kuitenkaan mainita missään vaiheessa entisenä seppänä, ja hänestä on torppariaikanakin toisinaan seppämerkintöjä. Lisäksi vaimon perukirja paljastaa sepän omistaneen vielä työvälineet.¹³³⁸ Käytännössä Åkerblom siis siirtyi Pyhäniemen kartanon torppariksi ja jatkoi seppänä työskentelemään. Tämä oli myös kartanon näkökulmasta edullinen asia, sillä kartanolla oli näin käytössään oma seppä. Myös Åkerblomin appi ja siskon mies olivat olleet käsityöläistorppareita samalla alueella. Tämä näyttääkin olleen erityisesti seppien toimintastrategia, tai sitten se osoittaa asiakkaiden halua saada käyttöönsä omia käsityöläisiä. Parhaiten se onnistui tarjoamalla sepälle hyvät luontaisedut, mahdollisesti oman torpan muodossa. Torpparien ei tarvinnut mitenkään piilotella käsityötä, eikä tämä olisi sepiltä kovinkaan hyvin onnistunutkaan. Tosin David Andersson Kangelin oli hankkinut käräjiltä puoltolauseen sepän ammatin virallista hajoittamista varten, vaikka toimi lähinnä torpparina.

Eräät käsityöläiset olivat torppareina vain lyhyen aikaa. Esimerkiksi suutari Johan Lumen Järventaustasta muutti perheineen Laitialan kartanon torppariksi, mutta palasi vuoden jälkeen takaisin kotikyläänsä. Hän ei siis nähtävästi katsonut torpan pidon hyödyttävän tarpeeksi talouttaan.

Eräiden torppien nimi saattoi paljastaa tai vahvistaa haltijan käsityöammatin harjoituksen. Aiemmin on jo esitelty, kuinka Pyhäniemen kartanon Svarfars-nimistä torppaa hallinnoi sorvari Gustaf Björkin suku. Messilässä suutari Anders Lindqvistin torppaa kutsuttiin eräässä yhteydessä Suutariksi, vaikka seuraavan haltijan aikana torpan nimi vaihdettiin. Sen sijaan Adam Thomassonin kengäntekotaidoista on paljon vähemmän lähdemerkintöjä ja torpparius näyttää olleen hänelle se tärkeämpi toimeentulokeino. Häntä tosin kutsuttiin erääseen otteeseen henkikirjassa Adam Sutariksi - mahdollisesti hänen hallinnoimansa torpan nimen perusteella. Adam Thomassonin isä oli saanut suutarinkoulutuksen ja todennäköisesti kouluttanut poikansa samaan ammattiin, sillä molemmista miehistä on muitakin suutarimerkintöjä kuin vain torppanimi.¹³³⁹ Aina torpan käsityöhön viittaava nimi ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että sen haltija olisi ollut käsityöläinen. Pyhäniemen kartanossa ja Kutajoen rustholleissa ei Skraatarin ja Sutarin torpissa asunut 1800-luvulla enää käsityöläisiä.¹³⁴⁰

Vuokraviljelijöistä voidaan nostaa esiin myös lampuodit, mutta lampuotimaininnat olivat 1800-luvun Hollolassa käsityöläisten yhteydessä harvinaisia. Tästä on vain yksi kunnan esimerkki. Räätäli Johan Abelstedt meni naimisiin lampuodin tyttären kanssa ja muutti kotivävyksi. Hän myös lopetti käsityömaksun suorittamisen ja esiintyi henkikirjoissa vain osana lampuotiperheensä. Myöhemmin hänestä ei edes epävirallisesti käytetty räätälinimikettä, vaan

¹³³⁷ Rippikirjan ongelmana on, ettei statuksen vaihtoa voi kunnolla ajoittaa.

¹³³⁸ Hollolan seurakunta, perukirjat 1839.

¹³³⁹ Luokittelussani he ovat sekatyöläisiä.

¹³⁴⁰ Käsityöläisperäisistä talonnimistä katso Jutikkala 1954, 23–24 (Längelmävesi).

hän muuttui kokonaan lampuodiksi. Hänen vuokraamiaan, syystä tai toisesta ilman isäntää jääneitä talonpoikaistiloja sijaitsi useissa kylissä. Hänestä tuli kiertävä lampuoti.

Käsityöläisestä talonpojaksi

Käsityöläisen siirtyminen kokoaikaiseksi maataloudenharjoittajaksi ilman talonpoikaista sukutaustaa oli harvinaista, mutta ei mahdotonta.¹³⁴¹ Usein tähän johti suotuisa avioliitto talonpojan tyttären tai lesken kanssa.¹³⁴² Esimerkiksi seppä Herman Kaitlin päätyi Viitailan kylään talonisännäksi. Hänen nousuunsa talonpoikaisluokkaan saattoivat vaikuttaa hänen vaimonsa sukulaisuussuhteet, sillä talo, jonne Kaitlin siirtyy isännäksi, oli vaimon suvun kotitila. Vaimon isä oli Salon toisen talonpuolikkaan isäntä ja seppä otti haltuunsa vaimon edesmenneen sedän puolikkaan. Kaitlin ei tosin luopunut seppästatuksestaan, vaan säilytti seppä-merkinnän myös henkikirjoissa. Rippikirjoihin hänet sen sijaan oli merkitty Salon tilan isännäksi. Herman Kaitlin tosin oli ainakin tuomiokirjoissa esiintyneiden velanperimisjuttujen perusteella varakas mies, joten hänellä on saattanut olla varaa ostaa tila omaksi, ja pitää se näin suvun hallussa.

Räätäli Erik Palm meni naimisiin talonpojan lesken kanssa ja päätyi siten talonpojaksi. Palm lopetti ilmeisesti vaatteiden ompelun, sillä hänet on avioliitosta lähtien merkitty yksinomaan talonpojaksi tai isännäksi. Hän ei kuitenkaan virallisesti luopunut tai eronnut pitäjänräätälin toimesta, mutta ei myöskään suorittanut käsityöläismaksua.¹³⁴³ Myös lapsen solmima avioliitto talonpojan jälkeläisen kanssa saattoi viedä käsityöläisen talonpoikaisluokkaan. Esimerkiksi seppä Bertil Thomasson Weckman mainitaan ehtoovuosinaan isäntänä: hänen poikansa nai talon tyttären ja myös appi siirtyi poikansa mukana talonpoikaistilalle asumaan. Koska minin isä ei ollut enää elossa, nimettiin seppä perheen vanhimpana päämiehenä tilan isännäksi.¹³⁴⁴

Se, että käsityöläinen oli kykenevä ostamaan itselleen maatilaa, oli epätavallista. Tiloja myytiin 1800-luvulla jonkin verran oman suvun ulkopuolelle, mutta ostajien joukossa käsityöläinen oli harvinaisuus. Lasimestari Wilhelm Pettersson oli siis poikkeustapaus, kun hän osti Okeroisista Konttilan tilan puolikkaan. Samaan aikaan hän haki itselleen pitäjänkäsityöläisen asemaa. Talon edelliset omistajat jäivät tilalle syytinkiläisiksi. Tämä tulee ilmi tuomiokirjoista, kun syytinkisopimuksen ehdoista ja henkiveron maksusta syntyi osapuolten välille kiistaa. Myös talon maksua jouduttiin käsittelemään käräjillä.¹³⁴⁵ Petterssonin titteli vaihteli, toisinaan häntä kutsuttiin isännäksi tai talonpojaksi, toisinaan lasimestariksi. Lasimestari ei kuitenkaan maksanut käsityöläismaksua, vaikka hän oli pitäjänkäsityöläinen. Tämä osoittaa, ettei ammattimaksun suori-

¹³⁴¹ Myös Ranskassa käsityöläinen päätyi harvoin maanviljelijäksi. Farcy 1984, 234–235.

¹³⁴² Katso esimerkiksi Åkerblom 1950, 329 (Sipoo).

¹³⁴³ Kun hän kaksi vuotta naimisiinmenon jälkeen peräsi oikeudessa maksamatonta palkkaansa käsityöstä, oli velka ajalta, jolloin hän oli vielä ollut pitäjänräätäli. HMA, Hollolan talvikäräjät 1840, § 288.

¹³⁴⁴ Tämä ei ollut ainutlaatuinen tapaus, sillä myös seppä Mats Matssonin tie vei isännäksi pojan avioliiton kautta.

¹³⁴⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1837, § 305.

tusvelvollisuus ollut pitäjänkäsityöläisille ehdoton. Kahdentoista vuoden Hollolassa asumisen jälkeen perhe muutti Pyhtäälle.

Talonpoikaisuus oli yleisintä käsityöläisille, jotka kuuluivat muutenkin talonpoikaissukuun. He eivät välttämättä itsenäistyneet käsityönharjoittajina, vaan jäivät talonpoikaisperheen jäseniksi veljinä, setinä tai syytinkiläisinä, kuten jo edellisessä luvussa todettiin. Tämä vaikuttaa osaltaan talonpoikaisten käsityöläisten vähyyteen.

6.3 Muut toimeentulokeinot

Kun käsityö ei tuo tarpeeksi toimeentuloa

Aina käsityön kautta ei saatu koottua tarpeeksi elantoa. Siinä missä maanviljelyksen harjoittamista voidaan pitää ennemmin perinteisenä toimeentulon varmentamiskeinona, joutuivat käsityöläiset toisinaan turvautumaan myös muihin töihin saadakseen perheelleen syötävää. Tällöin käsityön harjoittaminen piti jättää syrjään tai vähemmälle huomiolle, ja yrittää etsiä muita toimeentulokeinoja. Tämä koski ennen kaikkea virallisia ja epävirallisia käsityöläisiä, jotka joutuivat lähinnä poikkeustilanteissa etsiytymään muihin töihin. Sekatyöläisillä nämä moninaiset toimeentulon lähteet ja erinäiset selviytymisstrategiat olivat puolestaan arkipäivää.

Oli monia syitä siihen, miksi käsityö ei tuonut tarpeeksi toimeentuloa. Ensinnäkin maanviljelijäväestön toimeentulovaikkeudet esimerkiksi katovuosien sattuessa heijastuivat myös käsityöläisten elantoon. Katovuodet koskettivat myös käsityöläisten viljelyksiä, mutta ennen kaikkea talonpoikien omat toimeentulovaikkeudet vaikuttivat negatiivisesti heidän kykyynsä työllistää käsityöläisiä. Koko yhteisön selviytyminen saattoi olla uhattuna.¹³⁴⁶ Toisinaan käsityöläisiä oli mahdollisesti liikaa tuotteiden kysyntään nähden, jolloin kaikille ei riittänyt töitä. Tätä tilannetta pyrittiin kuitenkin välttämään vaatimalla käräjiltä puoltolauseita ja antamalla asiakaskunnan arvioida, oliko uudelle käsityöläiselle tarvetta. Toisinaan yksittäisellä käsityöläisellä ei ollut tarpeeksi työtilauksia, koska hänen maineensa tai taitonsa eivät olleet riittäviä. Muita yksilöön liittyviä toimeentulovaikkeuksien syitä olivat muun muassa käsityöläisen sairastelu tai muut työkykyyn vaikuttaneet onnettomuudet, jotka yleensä merkitsivät taloudelliseen ahdinkoon joutumista. Esimerkiksi Mooses Lindqvist luopui räätälin ammatista todennäköisesti sairauden eli keuhkotaudin takia. Seppä Johan Laitman taas joutui jättämään takomisen sokeuden vuoksi.¹³⁴⁷

Käsityöläisten toimeentulovaikkeuksien syitä tai pikemminkin seurauksia voidaan selvittää maksuvaikkeuksien - erityisesti veronmaksuongelmiensa kautta. Toimeentulon ollessa muutenkin hyvin niukkaa, jäivät verot usein maksamatta. Tällöin läänintilien rästiluettelot, joihin merkittiin veronmaksuvaikkeuksiin joutuneet henkilöt, paljastavat karulla tavalla käsityöläisten kohtaamia toimeentulo-ongelmia. (Lukumäärästä katso KUVIO III:4.) Koska rästilueteloihin joutu-

¹³⁴⁶ Erityisesti 1830-luku oli taloudellisesti haastavaa aikaa. Kuusi 1937, 80.

¹³⁴⁷ Lindqvist luopui ammatin harjoittamisesta vuonna 1822 vain 48-vuotiaana ja kuoli seuraavana vuonna keuhkotautiin. Laitmanin sokeudesta on merkintä henkikirjassa, myös hän kuoli keuhkotautiin 53-vuotiaana. HMA, Hollolan syyskäräjät 1822, § 284.

neiden henkilöiden veronmaksukykyä ja ongelmien syitä tutkittiin ja velkoja pyrittiin ulosmittaamaan, on läänintileihin kirjattu esimerkiksi pappien tai muiden henkilöiden todistuksia verovelkaisten henkilöiden elinolosuhteista. Kaikista rästilueteloihin joutuneista henkilöistä ei olosuhdekuvauksia ole saatavilla, mutta esimerkiksi seppä Laitmanin taloudellista tilannetta tutkittiin jo vuonna 1817 ja neljä vuotta myöhemmin hänen todettiin olevan edelleen ilman tuloja.¹³⁴⁸

Seppä Simon Eriksson Okeroisista oli vuoden 1834 rästiluettelon mukaan niin köyhä, ettei hän omistanut edes käsityössä tarvittavia työkaluja. Toisessa yhteydessä paljastui, että seppä oli pantannut työvälineensä rusthollarille, jonka tilalla perhe asui. Nähtävästi Simon Erikssonilla kuitenkin oli käytössään työvälineitä, sillä rusthollari vaati velanmaksua vasta viisi vuotta myöhemmin.¹³⁴⁹ Sepät eivät kuitenkaan olleet ainoita, joita velkojat ahdistelivat, vaan suutareita ja räätäleitä oli rästiluetelloissa yleensä enemmän. Esimerkiksi suutari Gustaf Tamsenin ilmoitettiin vuonna 1832 omistavan vain tärkeimmät työkalut ja pysyvän juuri ja juuri elättämään kolme alaikäistä lastaan. Pari vuotta myöhemmin hänen ilmoitettiin elättävän neljää alaikäistä lastaan millä tahansa työllä.¹³⁵⁰

Työvälineiden panttaus ja myynti osoittavat käsityöläisen epätoivoista taloudellista tilannetta ja ehkä myös työtilaisuuksien puutetta. Muurari Mats Helander omisti vuonna 1832 vain yhden muurarin työvälineen. Myös satulaseppä Henrik Östfeld oli vuoden 1835 tarkastuksen mukaan niin köyhä, että tuskin omisti edes työvälineensä. Pahimmillaan toimeentulo-ongelmat olivat sitä luokkaa, että käsityöläisen ilmoitettiin elävän almuilla. Esimerkiksi lasimestari Carl Illbergin oli niin köyhä, että hän elätti itsensä kerjäämällä.¹³⁵¹ Edellä mainittujen miesten tilanne on todennäköisesti vaikeuttanut täysipainoista ammattitoimintaa, mutta tarkoittiko se sitä, etteivät he todellisuudessa harjoittaneet lainkaan käsityötoimintaa? Esimerkiksi lasimestari Illberg ei kyennyt koko Hollolassa oloaikanaan suoriutumaan veroistaan.

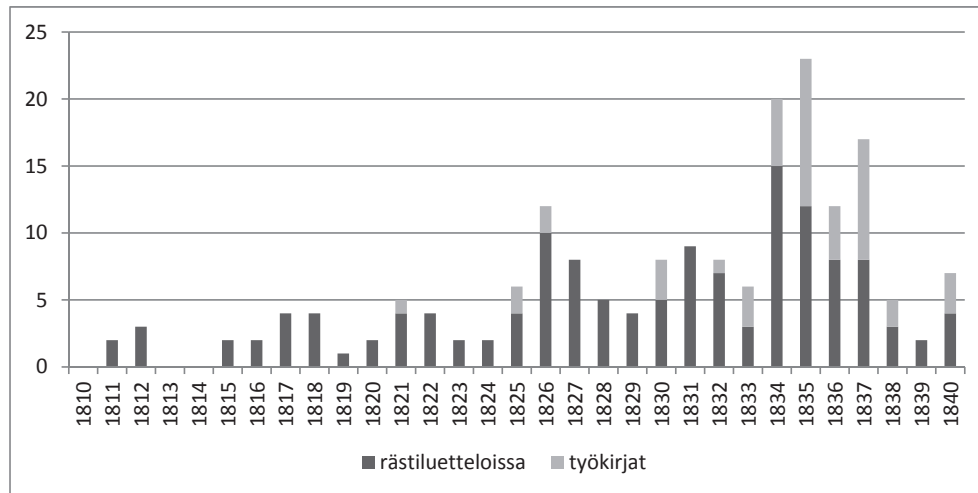
¹³⁴⁸ Laitman oli vuonna 1821 merkitty entiseksi sepäksi. MMA, Kymenkartanon lääninkonttori, läänintilien tositteet (rästiluettelot) 1817–1821.

¹³⁴⁹ Vuonna 1839 rusthollari Fredrik Lindbom vaati 20 taalerin velkaa maksettavaksi kuuden prosenttien korolla. HMA, Hollolan syyskäräjät 1839, § 370. Rusthollari toi velkakirjan tuolloin käräjille todennäköisesti siksi, että seppä oli vaatinut rusthollarilta korvausta viiden vuoden sepäntyöstä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1839, § 239.

¹³⁵⁰ HMA, Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet (rästiluettelot) 1833–1840.

¹³⁵¹ HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet (rästiluettelot) 1810–1832; HMA, Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet (rästiluettelot) 1833–1840.

KUVIO III:4 Hollolalaisten käsityöläisten esiintyminen rästiluetelloissa ja työkirjan ottaneiden lukumäärä vuosina 1810–1840.

Lähde: HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet 1810–1831; MMA, Kymenkartanon lääninkonttori, läänintilien tositteet 1810–1831; HMA, Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet 1831–1840; Hollolan seurakunta, rippikirjat 1810–1840.

Rästiluetteloiden kannalta varsinkin 1820-luvun loppu ja 1830-luku näyttävät olleen eräille hollolalaisille käsityöläisille vaikeaa aikaa. Vuonna 1834 peräti 15 kylä- tai pitäjänkäsityöläisellä oli maininta verovelasta.¹³⁵² Heistä seitsemän oli suutareita, kolme räätäleitä, kaksi seppiä sekä yksi verkakankuri, puuseppä ja muurari. Esimerkiksi kumpikin Lahden kylän suutareista todettiin köyhiksi sekä vuonna 1834 että 1835. Lisäksi niin Johan Engvist kuin Anders Lönroos joutuivat turvautumaan peettuleivän syöntiin. Ongelmallisimmat vuodet osuivat yhteen huonojen satokausien ja niiden synnyttämien kulkutautiepidemioiden kanssa.¹³⁵³

Keinoja etsiä lyhytaikaista toimeentuloa käsityön ulkopuolelta oli monia. Esittelen seuraavaksi joitain lyhytaikaisia toimeentulostrategioita, mitä maaseudun käsityöläisillä on Hollolasta tavattu. Kyse ei siis ole kattavasta kuvauksesta, koska väliaikaiset toimeentulomahdollisuudet olivat sidoksissa paikallisiin olosuhteisiin, mutta todennäköisesti samankaltaisia strategioita oli käytössä myös muualla. Tietoja väliaikaisista työmahdollisuuksista on kerätty etupäässä rästiluetteloiden maininnoista ja tuomiokirjoista.

Rengit ja päivätyöt

Talonpoikaistaloudessa tarvittiin erityisesti maanviljelyksen sesonkiaikana apu-työvoimaa. Talkoiden ja vuokrasopimuksiin liittyvien päivätyövelvollisuuksien lisäksi eräät käsityöläiset joutuivat olosuhteiden pakosta ottamaan osaa maanviljelystöihin vuosipalkollisina, eli he turvautuivat rengin pesteihin. Vaikka

¹³⁵² Tosin osa heistä ei voinut maksaa enää veroja, koska he olivat kuolleet. Rästiluetelloon joutuivat myös he, jotka olivat muuttaneet ennen verojen maksua.

¹³⁵³ Kuusi 1937, 80, 268–269; Rosenberg 1976, 25–27.

renkinä toimiminen oli usein välivaihe ennen varsinaista käsityöläisen uraa tai jopa ennen oppiin menoa, saattoi se toisinaan olla myös väliaikainen selviytymiskeino. Vuosipalkollisena renki sai talon puolesta ruuan ja vaatteet, eikä hän tällöin ollut itse vastuussa jokapäiväisestä toimeentulostaan.¹³⁵⁴ Lisäksi isäntävallan alaisena hänellä oli laillinen suojelus ja isäntä maksoi myös renkinsä henkirahan. Tosin huonoina aikoina saattoi talonpojilla olla paljon renkitarjokkaita ja perheellisten miesten oli vaikea saada renkipestiä.¹³⁵⁵ Työskentely ei ollut myöskään itsenäistä, vaikka käsityöläinen saattoikin osin jatkaa ammatinharjoittamistaan. Tähän viittaa esimerkiksi useiden vastavalmistuneiden käsityöläisten hakeutuminen rengiksi, vaikka osin kyse on saattanut olla varattomuudesta aloittaa itsenäinen työura. Myös Gadd on todennut renkien olleen ruotsalaisen perimätiedon mukaan usein käsityötaitoisia.¹³⁵⁶ Toisaalta joskus käsityöläinen saatettiin kirjata rengiksi, jotta voitiin välttää käsityöläismaksu.¹³⁵⁷ Yleensä renkipesteissä näyttää kuitenkin olleen kyse selviytymisestä, ei niinkään veronkierrosta.

Toimeentulokeinona renkipesti toimi esimerkiksi räätäli Benjamin Abelstedtille, joka päätyi vuonna 1835 veljensä Johanin lampuotitilalle palkolliseksi.¹³⁵⁸ Käsityöläisten turvautuminen renkipestiin näyttää yleistyneen 1840-luvulla, sillä niin muurari Mats Helander kuin suutari Anders Siren olivat ajautuneet rengeiksi, vaikka heillä oli takanaan vuosikymmenten ura pitäjänkäsityöläisinä.¹³⁵⁹ Kartanokäsityöläiset oli usein merkitty rengeiksi. Tämä kuvasi kuitenkin enemmän kartanokäsityöläisten toimenkuvaa, eikä merkinnyt sinällään veronkiertoa. Esimerkiksi suutari Gabriel Suren oli merkitty 1830-luvun rippikirjoihin Paimelan kartanon suutariksi ja rengiksi, mutta myöhemmin hänen tittelinsä rajautui pelkkään renkiin. Kartanoajan jälkeen hän työskenteli Paimelan muissa taloissa renkinä ja kyseisen aikakauden lastenkirjaan hänet oli merkitty rengiksi. Myös Voistion kartanon suutari Erik Lindfors esiintyi usein pelkästään renkinä, mutta kartanoiden käsityöläisten ei tarvinnut maksaa käsityöläismaksua, joten tämä oli aivan sallittua.

Käsityöläisten joukossa oli paljon muonatorpparimaininnan saaneita miehiä. Muonatorpparit elättivät itsensä yleensä kaikenlaisella työllä. He saivat korvauksena taloon tekemästä työstä asunnon, siis torpan, ja palkaksi työstään

¹³⁵⁴ Rengin palkkauksesta HMA, Hollolan talvikäräjät 1835, § 161; Hollolan talvikäräjät 1839, § 255.

¹³⁵⁵ Tämä ei kuitenkaan ollut mahdotonta. Esimerkiksi suutari Isac Björkin isä oli renki, joka asui perheestään erillään.

¹³⁵⁶ Gadd 1991, 171; Gadd 1997, 62.

¹³⁵⁷ Ainoa esimerkki käsityöläisen kirjaamisesta laittomasti rengiksi on, kun lampuoti Johan Henriksson kirjoitutti veljensä manttaaliluetteloihin rengiksi, vaikka tämän todettiin työskennelleen myös räätälinä. Molemmat saivat tuomion, räätälinä toiminut veli fuskauksesta, ja lampuoti väärän tiedon ilmoittamisesta henkikirjaan. HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 262.

¹³⁵⁸ Myös rästiluetelot toteavan Benjamin Abelstedtin toimineen renkinä. Seuraavina vuosina hänen olinpaikkansa oli tuntematon. Todennäköisesti hän oli tällöin etsimässä toimeentuloa Helsingistä, jonne hän oli saanut työkirjan vuonna 1836.

¹³⁵⁹ Helander oli merkitty rengiksi Vesivehmaan Vossilaan vuosina 1847–1848. Anders Siren puolestaan toimi renkinä vuodet 1842–1844, tätä ennen hän oli saanut elantonsa torpparina.

tavallisesti viljaa.¹³⁶⁰ Toimiminen muonatorpparina voidaan nähdä eräänä toimeentulostrategiana silloin kun käsityö ei tuonut tarpeeksi elantoa. Osalla käsi-työläisistä muonatorpparimerkinnot olivat satunnaisia ja lyhytaikaisia. Esimerkiksi hatuntekijä Carl Häggstedt mainittiin vuonna 1835 henkikirjoissa kirkkoherra Buchtin muonatorpparina. Myös Pappilan seppään Erik Lampeniin voidaan yhdistää muonatorppari-merkintä. Muonatorpparius ei varsinaisesti estänyt käsityöharjoitusta, sillä talonpojat eivät täysiaikaisesti työllistäneet muonatorppareitaan, mutta sitä voidaan pitää merkinä toimeentulo-ongelmista.¹³⁶¹

Myös pitäjänkäsityöläiset saattoivat joutua nielemään ammattiympäytyensä ja tekemään mitä tahansa saatavilla olevaa työtä. Pitäjänsuutari Gustaf Tamsen käytti erilaisia tapoja maksaakseen tai edes lyhentääkseen velkojaan, hän esimerkiksi lainasi hevostaan. Vuonna 1829 Tamsen lyhensi velkojaan muun muassa päivätyöllä, mutta koska osa työpäivistä oli jäänyt suorittamatta, hänet haastettiin käräjille.¹³⁶² Vuoden 1832 rästilueteloissa hänen mainitaan elättäneen itsensä ompelulla ja työllä. Päivätöitä teki myös suutari Gustaf Rönberg, joka haki käräjillä talonpojan leskeltä puuttuvaa korvausta kesällä 1823 suoritetusta taksvärkistä. Rönberg oli luvannut tehdä taloon Marianpäivästä Pyhäinmiestenpäivään asti kaksi päivätyöpäivää viikossa, josta hänelle luvattiin korvaukseksi 15 kappaletta ruista ja yhtä monta kappaletta kauraa. Lesken poika Carl Johan Parikkala kuitenkin ilmoitti, että Rönberg oli lopettanut työt Mikaeliin, joten hän ei ollut oikeutettu koko korvaukseen. Myös suutari Anders Widlöf joutui hakemaan työstään korvauksia käräjien kautta. Hän vaati vuonna 1819 palkkiota sekä suutarin työstä että 120 päivätyöpäivästä.¹³⁶³

Talonpoikien auttaminen pientä korvausta vastaan on voinut olla yleistä ja luonnollista naapuriapua. Koska lähdeaineistossa on kuitenkin vain satunnaisia mainintoja lyhytaikaisista renkipesteistä tai maatalojen tilapäistöistä - ja usein vain silloin, kun korvauksesta on tullut kiistaa - voidaan vain todeta kyseisen ilmiön olemassaolo. Näin ollen tämänkaltaisen työn määrästä tai laajuudesta, ja niiden merkityksestä toimeentulon täydentäjänä, ei ole mahdollista saada sen tarkempaa tietoa.

Sotilaaksi pestautuminen

Eräänä toimeentuloväylänä käsityöläiset käyttivät sotilaspestin ottamista.¹³⁶⁴ Kuten jo aiemmin on todettu, käsityön ja sotilasuran välillä oli yhteys. Olen tar-

¹³⁶⁰ Muonatorpparit alkoivat yleistyä 1800-luvulla. Myöhemmin tuli myös muonarenkejä, jotka saivat töistään viljapalkan, mutta heillä ei ollut käytössään omaa asuntoa. Muonarenki ei ollut tuntematon termi myöskään Hollolassa, mutta muonatorpparia harvemmin käytetty nimike.

¹³⁶¹ HMA, Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet (rästiluetelo) 1832-1838.

¹³⁶² Johan Perhe oli lainannut tai antanut ennakkona neljä taaleria. Korvauksena tästä Tamsenin piti tehdä 12 päivätyötä Perheen talon ruuassa. Lisäksi suutari oli saanut lainaksi 8 naulaa silakoita, joita ei kuitenkaan ollut maksettu takaisin. Syy, miksi velkaa ruvettiin äkillisesti karhuamaan käräjillä, löytyy tuomiokirjan seuraavasta jutusta, jossa Johan Perhe syytti Tamsenia kunnianloukkauksesta. Tamsen kun oli edellisenä kesänä haukkunut Johan Perhettä rakkariksi ja syyttänyt tätä suteen sekaantumisesta. HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 285 ja § 286.

¹³⁶³ HMA, Hollolan syyskäräjät 1819, § 259; Hollolan talvikäräjät, 1820 § 281 (Vidlöf); Hollolan talvikäräjät 1823, § 273 (Rönberg).

¹³⁶⁴ Olen tarkastellut kysymystä Suomen sotaan liittyen Uotila 2010, 464-469.

kastellut käsityöläisten värväytymistä vain Hollolan näkökulmasta, eli huomiointu värväysmerkinnät (muuttokirja sotilaspestiin) rippikirjoista ja edellä mainituista läänintilien rästituetteloista. Välillä papit olivat myös kirjanneet tiedon siitä, mihin komppaniaan käsityöläinen lähti. Esimerkiksi räätäli Carl Palmille merkittiin asemapaikaksi Hämeenlinnan pataljoona numero 14. Jos henkilö on mainittu entisenä sotilana, olen luonnollisesti tulkinut sen tarkoittavan aikaisempaa sotilasuraa.

Sotilaaksi värväytymiseen kuitenkin turvaututtiin 1800-luvun alussa vasta aivan viime hädässä. Esimerkiksi räätäli David Sparf mainittiin vuonna 1812 köyhäksi ja hänen kerrottiin värväytyneen sotilaaksi. Myös räätäli Israel Lindrothilla oli vaikeuksia selvitä veroistaan ja vuosien 1823 ja 1824 rästituetteloissa hänen mainitaan olleen ”*Utters fattig och har under loppet af året antalig krigstjenst*”.¹³⁶⁵ Venäjän hallintoaikakauden alussa Suomeen perustettiin muutamia komppanioita, joihin käsityöläiset ja muut halukkaat saattoivat värväytyä. Lähimmät toimipaikat olivat Heinolassa ja Hämeenlinnassa.¹³⁶⁶ Värväytyneet sotilaat saivat jonkinlaisen värväyskorvauksen ja palkkaa silloin kun olivat kasarmilla. He eivät kuitenkaan olleet suoranaisesti ammattisotilaita. Lisäksi värväytyneiden sotilaiden maine oli huono, yleensä tähän pestiin ajaututtiin olosuhteiden pakosta, joten sotilasaines ei ollut parasta mahdollista.¹³⁶⁷

David Sparfista ei enää vuoden 1812 jälkeen käytetty missään yhteydessä räätälinimikettä ja hän kuoli entisenä sotilana. Sotilasura oli hänelle luonnollinen vaihtoehto, sillä kuten sukunimi osoittaa, oli hänen isänsä jo toiminut sotilana ja yksi isoveljistä lähtenyt sotilasuralle. Sparfin veljenpoika, räätäli Moses Lindqvist kärsi myös puutteellisesta elannosta ja lähti tästä syystä matruusiksi. Räätäli Lindrothilla puolestaan sotilasura ei näytä täysin katkaisseensa käsityöharjoitusta, sillä 1830-luvun alussa hän yritti uudestaan tulla toimeen räätälinä, mutta ei pystynyt tälläkään kertaa vakiinnuttamaan asemaansa tai elantoaan. Lindrothin perhe, vaimo ja tytär, asuivat koko ajan Hollolassa. Käytännössä Lindrothista käytetyt nimikkeet vaihtelivat ja Lindrothin mainitaan vielä vuonna 1840 ommelleen tilaustöitä. Veroja räätäli ei pystynyt maksamaan, eikä hänellä aina ollut vakituista asuinpaikkaa, vaan hänestä käytettiin nimikettä vaeltava.

Työtilaisuudet kaupungeissa

Käsityöläiset saattoivat elättää itsensä vaikeina aikoina etsimällä työtä Hollolan ulkopuolelta. Varsinkin 1830-luvulta lähtien rippikirjoissa yleistyi muuttomerkintöjen rinnalle ilmaisu työkirja (*arbetsbetyg*) ja tieto työkirjan ottamisesta. Tällöin paikallinen kirkkoherra kirjoitti lyhytaikaisen, toisella paikkakunnalla työskentelyyn oikeuttavan todistuksen.¹³⁶⁸ Työkirjan saaja lähti siis etsimään

¹³⁶⁵ KA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet 1824.

¹³⁶⁶ Autonomian alkupuolella vuodesta 1812 lähtien oli mahdollista värväytyä jääkärirykmenttiin, myöhemmin jalkaväkirykmenttiin. Värväytyminen oli vapaaehtoista, mutta irtolaisia myös pakotettiin rykmentteihin. Partanen & Shikalov 2010, 177–178.

¹³⁶⁷ Screen 2007, 28, 34–35, 150–188.

¹³⁶⁸ Tällaisia työkirjoja ei ole säilynyt Hollolan kirkonarkistossa, jossa on kuitenkin tallessa paljon muuttokirjoja. Myöskään muuttaneiden luetteloon ei ole kirjattu työkirjan saaneita henkilöitä. Vuoden 1919 tietosanakirjan mukaan ”Työkirja on todistus joka annetaan sille,

työntekomahdollisuuksia jollekin toiselle paikkakunnalle. Haussa oli todennäköisesti jotakin sesonkiluontoista tai tilapäistä työtä, sillä työkirja ei sinänsä oikeuttanut muuttamaan pysyvästi toiselle paikkakunnalle. Työluvan saaneiden perhe jäi yleensä kotiseudulle. Myös merkinnät ehtoollisella käynnistä vahvistavat sen, etteivät käsityöläiset muuttaneet kokonaan. Käytännössä ennen 1840-lukua, jolloin Hollolassa alettiin pitää erillistä rekisteriä työkirjan saaneista henkilöistä, tieto työkirjasta oli vain lyhyt merkintä rippikirjan sivulla. Se sisälsi asianomaisen asiakirjan antovuoden ja kohteen.¹³⁶⁹ Näin kyse oli vain matkustusluvasta, eikä ole mahdollista selvittää, lähtikö luvan saaja todella matkaan ja kuinka pitkäksi aikaa. Myös ilman lupaa saatettiin tehdä lyhyitä työreissuja.

Lyhyelle ”työkomennukselle” lähdettiin yleensä kaupunkiin. Hollolaisten matkat suuntautuivat pääasiassa Helsinkiin, joka oli lähin iso kaupunki.¹³⁷⁰ Muutama käsityöläinen lähti ansaitsemaan myös Turkuun tai Pietariin. Käsityöläiset eivät ole todennäköisesti saaneet harjoittaa kaupungeissa omaa käsityöammattiaan, koska tällöin he olisivat joutuneet ammattikuntien reviirille, vaan he toimivat tilapäisenä työvoimana. He olivat osa Heikki Wariksen mainitsemaa kulkutyöväkeä, maaherran kuulutuksilla töihin houkuttelemaa sesonkiaikaista rakennus- ja sekatyöväkeä.¹³⁷¹

Jotkut käsityöläiset hakivat työkirjan vain kerran, toiset taas saattoivat pyytää työkirjoja parin vuoden välein. Esimerkiksi suutari Gabriel Lindholm kävi Helsingissä kymmenen vuoden sisällä vähintään viiteen eri otteeseen, ja viimeisellä kerralla hän jäi sinne pysyvästi. Lindholm oli virallinen pitäjänsuutari, mutta hänellä oli jatkuvasti vaikeuksia maksaa verojaan, mikä näyttää olleen yleistä myös muille työkirjan ottajille. Suutarien lisäksi niin räätälit kuin sepätkin lähtivät kokeilemaan onneaan Helsinkiin. Työkirjoja eivät myöskään pyytäneet pelkästään käsityöläiset, vaan enemmän lähtijöitä oli talonpoikien ja torpparien joukossa. Myös talonpojat ja torpparit tarvitsivat ja etsivät lisätuloja kasvavista kaupungeista. Heitä käytettiin työvoimana rakennuksilla ja muissa sesonkitöissä, joihin kaupungin oman työväen työpanos ei riittänyt. Tosin on luultavaa, että lähiympäristöstä käytiin useammin työssä kaupungissa kuin esimerkiksi Helsingistä sadan kilometrin päässä olevasta Hollolasta.

Käytännössä työkirjan ottaneita käsityöläisiä oli vuosittain alle kymmenen, usein alle viisi. (KUVIO III:4) Lisäksi voidaan todeta, ettei jokaisesta kyläs-

joka aikoo lähteä työnhakuun kotikuntansa ulkopuolelle. T:n voimassaoloaika on yksi vuosi.” Sen oli oikeutettu saamaan henkilö, joka osoitti olevansa henkikirjoitettu sekä maksaneensa edellisen vuoden kruunun- ja kunnanmaksunsa. Vastaavasti muuttokirja taas määriteltiin samaisen kirjasarjan mukaan: ”Joka tahtoo muuttaa seurakunnasta toiseen, on velvollinen hakemaan M:n, joka on todistus siitä, ettei ole olemassa esteitä aiottua muuttoa vastaan.” Tietosanakirja 1914; Tietosanakirja 1919.

¹³⁶⁹ Hollolan rekisteri alkaa vuodesta 1844 ja sitä on pidetty ainakin vuoteen 1859 asti. Tätä ennenkin on voinut olla käytössä erillinen rekisteri, mutta se ei ole säilynyt. Rekisteri on Kansallisarkiston digitaaliarkistossa nimillä ”annettujen todistusten diaari” ja ”annettujen työtodistusten diaari”.

¹³⁷⁰ Helsinki oli kasvava kaupunki ja siellä tarvittiin työmiehiä. Varsinainen teollistumisen aalto tuli myöhemmin ja myös tuolloin Helsinki oli päämäärä suurimmalle osalle matkaan lähteneistä. Varsinkin Hämeestä oli paljon Helsinkiin menijöitä. Waris 1951, 157–163.

¹³⁷¹ Waris 1951, 110–111.

tä ollut vielä tuolloin kaupunkiin lähtijöitä, vaan lähtijät keskittyivät tiettyihin kyliin. Varsinkin 1830-luvulla ja sen jälkimmäisellä puoliskolla olosuhteet vetivät käsityöläisiä Helsinkiin.¹³⁷² Tuona aikana toistakymmentä käsityöläistä etsi elantoa kaupungista. Toisinaan kaupunkielämä houkutti tai tarjosi sen verran paremman toimeentulon, että koko perhe muutti isän perässä. Puuseppä Abraham Filenius muutti perheineen vuonna 1838 Helsinkiin. Hollolassa hänet oli virallisesti todettu veronmaksukyvyttömäksi köyhäksi, joten perhe etsi perustoimeentuloa kaupungista. Kaupunki ei kuitenkaan ollut mikään onnena, sillä kuollessaan koleraan vuonna 1848 Filenius oli merkitty työmieheksi.

Lyhytaikaisen sesonkityön tärkeys nousee esiin selviteltäessä seppä Johan Lampenin oikeutta käyttää Kutajoen kylän Katajiston rustholliin liittyvää pajaa ja perunamaata. Eräs rusthollin osan omistaja oli haastanut sepän luvattomasta pajan käytöstä oikeuteen. Lampen oli viettänyt kevään ja kesän Helsingissä ja rusthollari katsoi tämän poissaolon takia sepän menettäneen oikeutensa käyttää rusthollin pajaa. Lampen selitti joutuneensa vaeltamaan Helsinkiin, koska hänellä oli ollut puutetta elannosta ja toimeentulosta. Koska Lampen oli palannut ja oli edelleen avuksi sepän työssä niin Katajiston rusthollille kuin muillekin Kutajoen asukeille, rusthollarin kanne hylättiin.¹³⁷³

Muut lisäansiot

Käsityöläiset ovat saattaneet turvautua myös muihin eteen tullessiin satunnaisuuteen työtöiläisyyksiin. Yksi esimerkki tästä oli tavaroiden kuljettaminen maksua vastaan. Käsityöläisiä ei suoranaisesti ollut velvoitettu osallistumaan talonpoikien tapaan kyyditysrasitukseen, vaan he saattoivat kuljettaa tavaroita ja ihmisiä palkkiota vastaan. Esimerkiksi seppä Johan Salomonsson oli palkattu kuljettamaan Porraskosken sahalta lautoja Loviisan kaupunkiin. Seppä kuitenkin laiminlöi velvollisuuksiaan ja hänet tuomittiin maksamaan korvauksia.¹³⁷⁴ Myös räätäli Gustaf Löfberg oli maksusta kuljettanut erästä kersanttia Heino-laan ja Vierumäelle. Kun palkkiota kuljetuksista ei kuulunut, haastoi räätäli kersantin oikeuteen.¹³⁷⁵

Luonnonantimia käytettiin perinteisessä maalaisympäristössä mahdollisuuksien mukaan hyväksi. Aivan vapaasti käsityöläiset eivät kuitenkaan saaneet kyläläisten metsää käyttää, sillä toisinaan käsityöläisiä joutui oikeuteen muun muassa puidenkorjuusta, kun puita oli kaadettu väärästä paikasta tai ilman lupaa.¹³⁷⁶ Metsästäminen oli yritteliäille käsityöläisille eräs toimeentulokeino. Suoranaista todistusaineistoa tästä on kuitenkin vähän. Seppä Jacob Strandenilla oli ollut omat ketunraudat, jotka kuitenkin katosivat metsästä. Nii-

¹³⁷² 1820-luvulta ei ole merkintöjä erityisistä työkirjoista, mutta ne, joilla oli jonkinlainen status sotilaana, kävivät lyhyillä matkoilla Helsingissä. HMA, Hollolan seurakunta, rippikirjat 1820–1840.

¹³⁷³ Tosin Lampen oli ottanut virallisen muuttotodistuksen, papinkirjan, lähtiessään Helsinkiin. Hän lähti 4.3.1835 ja palasi takaisin 26.9.1835. Hollolan seurakunta, saapuneet muuttokirjat 1835; HMA, Hollolan talvikäräjät 1838, § 194.

¹³⁷⁴ HMA, Hollolan syyskäräjät 1822, § 58.

¹³⁷⁵ HMA, Hollolan syyskäräjät 1824, § 234.

¹³⁷⁶ Tästä syytettiin muun muassa suutari Henrik Willbergiä ja seppä Anders Göösiä. HMA, Hollolan talvikäräjät 1823, § 142; Hollolan syyskäräjät 1830, § 140.

den varkaita etsittiin käräjillä. Kärköläläiselle seppä Erik Sillforsille maksettiin puolestaan korvaus siitä, että hän oli onnistunut ampumaan suden. Talonpojat velvoitettiin maksamaan Sillforsille kolme kopeekkaa joka savulta ja niiltä torppareilta ja käsityöläisiltä, jotka omistivat eläimiä, yhden kopeekan vähemmän.¹³⁷⁷

Kalastaminen oli eräs keino hankkia ravintoa ja Hollolan keskellä sijainnut Vesijärvi oli kuuluisa muun muassa lahnasaaliistaan. Varsinaisia kalastajia ei Hollolassa liene ollut, vaikka puuseppä Erik Storm oli nuoruudessaan ja edellisessä asuinpaikassaan harjoittanut tätäkin ammattia. Joillekin käsityöläisille kalastus on mahdollisesti merkinnyt tavallista enemmän, sillä esimerkiksi räätäli Ingelin omisti oman veneen lisäksi kalamajan.¹³⁷⁸ Myös tuomiokirjoissa on esimerkkejä käsityöläisten kalastuksesta. Kultasepän kisälli Strömberg oli tuonut talonpojalle, jolle oli velkaa 20 taaleria, muutaman hauen, mutta tätä ei oikeuden mukaan voitu pitää velan lyhentämisenä.¹³⁷⁹ Suutari Anders Lindqvistiä taas epäiltiin kalansaaliin varastamisesta. Torppari Erik Wihditty syytti Lindqvistin siitä, että tämä oli luvatta käynyt hakemassa torpparin kalasumpusta puoli tynnyriä eläviä särkiä.¹³⁸⁰

Hollola oli perinteistä pellavanviljelyaluetta, joka tuotti sekä pellavaa, pel-lavalankaa että kankaita. Myös käsityöläiset osallistuivat pellavan viljelyyn ja jalostamiseen. Esimerkiksi Gabriel Löfvingin mainittiin rästituettelossa elättävänsä itseään kotiteollisuudella, josta käytettiin sanaa *slöjd*. Tuomiokirjoista räätälin kotiteollisuusala paljastuu pellavanviljelyksi, sillä räätälin epäiltiin vie-neen pellavanliotuspaikalta erään talonpojan pellavanippuja omien pellaviensa sijaan. Myös seppä Norringilla oli ollut pellavapelto.¹³⁸¹ Pellavanviljelyn merki-tyksestä seudulle kertoo se, että pellavansiemenet olivat niin renkien ja kuin piikojenkin palkanosa.¹³⁸²

Pellavankäsittelyyn liittyen kutominen ja kehrääminen olivat perinteisesti köyhien naisten toimeentulokeinoja, joten todennäköisesti myös käsityöläisten vaimot hankkivat näin lisätuloja.¹³⁸³ Monet heistä nimittäin omistivat kangas-puita ja rukkeja perukirjojen mukaan.¹³⁸⁴ Vaimojen rooli perheen toimeentulos-sa oli muutenkin tärkeä, sillä he muun muassa pitivät yllä kotia miehen kiertä-essä työn perässä. Vaimot eivät välttämättä osallistuneet itse käsityöammatin harjoittamiseen, mutta he olivat vastuussa perheen yhteisen talouden hoitami-sesta. Koska piiat olivat käsityöläistalouksissa harvinaisia, vaimot huolehtivat perheen lypsykarjasta sekä kasvimaasta. Naiset saattoivat myös tehdä miesten poissa ollessa perinteisesti miehille kuuluneita askareita. Eräässä oikeustapauk-sessa seppää syytettiin luvattomasta puiden kaatamisesta, mutta oikeuden-

¹³⁷⁷ HMA, Hollolan talvikäräjät 1831, § 381; HMA, Hollolan talvikäräjät 1840, § 2.

¹³⁷⁸ HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1841.

¹³⁷⁹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1834, § 151.

¹³⁸⁰ HMA, Hollolan talvikäräjät 1826, § 360; Hollolan syyskäräjät 1837, § 253; Hollolan talvi-käräjät 1837, § 249.

¹³⁸¹ HMA, Hollolan käräjät 1822, § 295; Hollolan syyskäräjät 1827, § 217.

¹³⁸² HMA, Hollolan talvikäräjät 1839, § 255.

¹³⁸³ Vainio-Korhonen 1998, 61–83.

¹³⁸⁴ HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1810–1845; Hollolan seurakunta, perukirjat 1810–1845.

käynnissä todettiin käsityöläisen vaimon hoitaneen puiden kuljetuksen kotiin.¹³⁸⁵

Eräät käsityöläiset toimivat käsityöammattinsa lisäksi mylläreinä. Myllyt olivat yleensä pieniä, vain keväisin ja syksyisin toimivia laitoksia, jotka tarvitsivat hoitajia vain sesonkiaikoina. Esimerkiksi hatuntekijä Carl Häggstedt toimi käsityön ohessa myllärinä. Hatunteko ei nähtävästi täysin elättänyt häntä ja hänen perhettään. Myös suutari Johan Sireniin voi yhdistää myllärimerkintöjä, tosin 1700-luvun puolelta.

Muista käsityöläisten harjoittamista ammateista pitää mainita vielä paimenet. Varsinkin eräille sekatyöläisille tämä oli eräs toimeentulokeino. Paimenet olivat yleensä kylän yhteisesti palkkaamia ja paimen saattoi olla mies, nainen tai lapsi. Mutta tavallisesti miehet päätyivät paimeniksi silloin kun muuhun työhön ei enää kyetty, ja se merkitsi selvää sosiaalisen aseman laskua.

6.4 Käsityöläisten varallisuus ja toimeentulo

Käsityöllä koottu toimeentulo

Käsityöläiset jakoutuivat varallisuuden perusteella kolmeen ryhmään; niihin, joilla oli jonkin verran varallisuutta ja niihin, jotka eivät omistaneet mitään. Tähän väliin sijoittuivat ne käsityöläiset, joiden käsityöllä saatu toimeentulo meni suoraan elämiseen.¹³⁸⁶ He eivät pystyneet kerryttämään varallisuutta, mutta heitä ei myöskään voi pitää varsinaisesti köyhinä, sillä he tulivat itsenäisesti toimeen, suoriutuivat pakollisista maksuistaan, eikä heillä ollut velkamerkintöjä.¹³⁸⁷ Kuvaavaa on kuitenkin, että he elivät kädestä suuhun ja kun jotain epäonnista sattui - loukkaantuminen, sairaus, katovuosi tai viimeistään iän tuoma raihnaisuus - tippuminen köyhälistöön oli todella lähellä. Tällaisia käsityöläisiä, yleensä entisiä käsityöläisiä, tapaa ruotuvaivaisten joukossa, läänintilien rästituetteloissa ja tuomiokirjoissa selvittämässä velkojaan. Viimeistään käsityöläisten jäämistöstä tehdyt perukirjat paljastavat tyhjät laarit, jos perunkirjoitusta yleensä edes vaivauduttiin vähäisen omaisuuden takia tekemään.

Käsityöläisten toimeentulon tarkastelu varallisuuden kautta on mahdollista silloin, kun kaikki perheen tulot eivät menneet suoraan kulutukseen, vaan osa jäi yli ja kertyi varallisuudeksi. Lähteet, joista kertynyttä varallisuutta voidaan todeta, eivät kuitenkaan ole moninaiset.¹³⁸⁸ Perukirjat ovat perinteisesti olleen pääosissa, kun aineellista kulttuuria tutkitaan. Kaikista kuolleista ei kuitenkaan tehty omaisuusinventaarioita, tai perukirjaa ei talletettu tuomiokunnan arkistoon tai viety seurakunnan haltuun.¹³⁸⁹ Tuomiokirjoista saa käsityöläisten omaisuudesta monipuolisemman kuvan, mutta käräjillä käsiteltiin yleensä vain rikosoikeuden alaisia asioita, varkauksia, velkajuttuja ja omaisuuskiistoja. 1800-

¹³⁸⁵ Miesten ja naisten töistä katso esimerkiksi Talve 1979, 158–160.

¹³⁸⁶ Käsityöläisten varallisuudesta katso myös Farr 2000, 113–128.

¹³⁸⁷ Laurila toteaa, että useimmiten pitäjänkäsityöläiset olivat ”melko vähävaraisia ihmisiä. Suurin osa heistä näyttää kuitenkin tulleen kunnollisesti omillaan toimeen”. Laurila 1971 (1938), 53.

¹³⁸⁸ Myös Laakso toteaa tästä olevan niukalti tietoja. Laakso 1974, 92–93.

¹³⁸⁹ Perukirjoista katso Markkanen 1977; Hemminki 2014.

luvun käsityöläisten varallisuuden tarkasteluun ei siis ole olemassa yhtenäisiä mittareita tai lähteitä, joista heidän omaisuutensa tulisi ilmi.¹³⁹⁰ Maaseudun käsityöläisten varallisuuteen on vain pieniä kurkistusaukkoja, joiden avulla voidaan pohtia eräiden käsityöläisten varallisuutta tai varattomuutta.

Varallisuuseroja esiintyi niin ammatin sisällä kuin niiden välillä. Tämän huomaa, kun tarkastellaan käsityöläisten varallisuutta esimerkiksi työvälineiden ja ammatin harjoittamiseen tarvittavan alkupääoman avulla. Sepät tarvitsivat enemmän varoja toiminnan pyörittämiseen, kun taas suutarien työvälineiden arvo ei ollut suuri ja pääosa raaka-aineista tuli asiakkailta. Suutarin työvälineet oli kahdessa eri perukirjassa arvioitu kahden ja puolen taalerin arvoiseksi, tosin kummassakaan tapauksessa työvälineitä ei katsottu tarpeelliseksi eritellä. Räättälin rautaiset sakset ja prässirauta arvioitiin yhdessä perukirjassa yhden ja toisessa 1,5 taalerin arvoiseksi. Sepän työvälineet olivat selvästi kalliimpia, yksin alasin saattoi maksaa yli 20 taaleria, eräessä yhteydessä hinnaksi määriteltiin jopa 35 taaleria. Tähän päälle tuli erinäinen määrä vasaroita, pihtejä, hohtimia, hakkuja, viiloja ja lekoja. Suurin summa perukirjaan merkityistä pajatavaroista oli 37 taaleria. Tähän ei luettu itse pajaa, sillä Erik Salomonsson työskenteli kylän yhteisessä pajassa. Kaikilla ei kuitenkaan ollut näin arvokasta työvälineistöä, sillä vähemmälläkin pärjäsi. Tosin kun seppä Johan Johanssonin perukirjaan oli merkitty vain kolme vasaraa, ei hän pelkästään niiden avulla voinut kunnolla harjoittaa ammattiaan.¹³⁹¹

Aikalaiset katsoivat käsityöläisten olleen talonpoikia vähävaraisempaa väkeä, eikä heidän osallistuminen yhteisiin rasituksiin ollut yleensä täysimääräistä.¹³⁹² Esimerkiksi joutuessaan osallistumaan kohoaviin köyhäinhuomak-suihin, ei käsityöläisiltä tai torppareilta vaadittu 1830-luvulla yhtä suurta summaa kuin talonpojilta.¹³⁹³

Hyväosaiset käsityöläiset

Ketkä olivat sitten hyväosaisia, varakkaita käsityöläisiä? Toimeentulevina voidaan pitää niitä, joilla ei ollut näkyviä ongelmia. Oli kuitenkin käsityöläisiä, jotka saattoivat kartuttaa omaisuuttaan ja omistaa sellaisia arkielämän ylellisyystavaroita kuten taskukelloja.¹³⁹⁴ Tosin Hollolan käsityöläisten perukirjoissa yhdenkään käsityöläisen omaisuudeksi ei ole merkitty kelloja, vaan tiedot niistä löytyvät tuomiokirjoista.¹³⁹⁵ Esimerkiksi räättäli Erik Palmilta Vesalasta oli varastettu lukitusta kaapista 17 taalerin arvoinen taskukello. Käräjillä varkaudesta syytettiin suutari Johan Helanderia, jonka oli nähty kaupittelevan kelloa Tam-

¹³⁹⁰ Kaupungeissa käsityöläiset yleensä omistivat talonsa ja heitä verotettiin tulojen mukaan. Edgren 1987, 111–114.

¹³⁹¹ HMA, Hollolan tuomiokunta, perukirjat 1822; Hollolan seurakunta, perukirjat 1836.

¹³⁹² Markkola 2006, 227–228 (Ikaalinen).

¹³⁹³ Useat käsityöläiset kuitenkin protestoivat uutta maksuvelvollisuuttaan vastaan valittaen köyhyyttään. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, anomusdiarit 1818, f. 133; Hollolan seurakunta, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1837.

¹³⁹⁴ Käsityöläisten varakkuuteen sopivin esimerkein viittaavat muun muassa Arajärvi 1954, 414 (Messukylä); Ojanen 1983, 35–36 (Tammela); Ojanen 1992, 274–275 (Tammela). Koh-tuullisesta toimeentulosta puhuu esimerkiksi Rosenberg 1995, 135–136 (Suur-Tuusula).

¹³⁹⁵ Vertaa Laakso 1974, 97–98.

pereen markkinoilla.¹³⁹⁶ Suutarin kisälli Johan Lindholm Messilästä taas oli jättänyt 30 taalerin arvoisen taskukellonsa mylläri Emanuel Eriksonin korjattavaksi, mutta ei ollut saanut kelloaan takaisin.¹³⁹⁷

Kiinteää omaisuutta ei ollut monellakaan käsityöläisellä ja maanomistajia heistä oli vain muutama. Yleensä tilanomistajiksi päätyneet eivät jääneet käsityöläisiksi, vaan he muuttuivat talonpojiksi. Käsityöläisten perukirjoissa luettiin myös rakennuksia, sillä ne eivät tavallisesti olleet osa maanomistusta, kuten talonpojilla, joilla kiinteä omaisuus (tila ja rakennukset) oli usein merkitty yhdeksi könttäsommaksi. Käsityöläiset omistivat yleensä pirtin tai mökin, eläinsuojia ja latoja. Niiden arvo vaihteli 10 taalerin molemmin puolin. Vain seppä Gustaf Tyskin rakennukset Lahden kylässä arvioitiin tätä kalliimmiksi ja todennäköisesti siis parempilaatuisiksi, sillä niiden arvo oli 46 taaleria. Käsityöläisten rakennukset pystytettiin yleensä vuokramaalle tai kylän yhteismaalle. Tästä on vain yksi poikkeus. Seppä Bertil Weckmanin mainitaan omistaneen pienen torpan, joka oli hänen isänsä peruja. Maaomaisuus ja sillä olleet rakennukset olivat 47 taalerin arvoisia, käsittäen neljä kappaa vanhaa peltoa ja kahdeksan muuta (peltoa) sekä niityn.¹³⁹⁸

Rakennusten puuttuminen perukirjoista saattoi tarkoittaa, että käsityöläiset asuivat kyläläisten omistamissa rakennuksissa vuokralla tai vuokranantajana ollut talonpoika omisti rakennukset. Toisinaan käsityöläisten kiinteällä omaisuudella ei ollut suurta arvoa, sillä esimerkiksi seppä Martin jätti rakennuksensa Uskilaan, kun hän muutti kylästä pois.¹³⁹⁹ Mainintoja käsityöläisten rakennuksista tapaa myös tuomiokirjoista. Esimerkiksi suutari Willberg asui vuokramaalla omissa rakennuksissaan.¹⁴⁰⁰ Myös Anders Gröndahl omisti talonsa, kunnes menetti sen velkojensa takia.¹⁴⁰¹

Jalometalleja käsityöläiset eivät perukirjojen mukaan omistaneet. Tämä ei kuitenkaan kerro koko totuutta, sillä tuomiokirjoissa käsityöläisiä tapaa kiistelemässä arvometallien omistuksesta. Esimerkiksi yksi kiista koski hopeoidun piipun välirahaa. Eräässä toisessa tapauksessa kyse oli kultasormuksesta ja sen olinpaikasta. Seppä Erik Johansson (Westerberg) Voistiosta puolestaan syytti erästä talonpoikaa 11 taalerin arvoisen hopeisen pikarin anastamisesta. Talonpoika oli kuitenkin laillisesti ostanut pikarin sepän äidiltä, joten kiista muuttui äidin ja pojan väliseksi riidaksi sepän isänperinnöstä. Tähän perheriitaan yhtyi myös Erikkin veli Gabriel Johansson, joka oli vaskenvalajan oppipoikana Porvoossa. Hänkin kyseli edesmenneen seppä Johan Johanssonin jälkeen jättämän omaisuuden perään, jonka arvo inventaariossa kohosi 180 ruplaan ja 50 kopeekkaan. Erikkin oli jaettava perintö kolmen veljensä kanssa. Minkälaisesta omaisuudesta oli kyse, ei ole tarkempaa tietoa, sillä vaikka perukirja oli tuotu käräjille ja se luettiin oikeuskäsittelyn aikana ääneen, sitä ei jätetty tuomiokun-

¹³⁹⁶ HMA, Hollolan syyskäräjät 1837, § 289.

¹³⁹⁷ HMA, Hollolan syyskäräjät 1832, § 410.

¹³⁹⁸ Hollolan seurakunta, perukirjat 1836 ja 1840.

¹³⁹⁹ Maanomistaja, rusthollari Michel Nylander syytti erästä lampuotia rakennusten viemisestä. HMA, Hollolan syyskäräjät 1829, § 310.

¹⁴⁰⁰ HMA, Hollolan syyskäräjät 1823, § 227.

¹⁴⁰¹ HMA, Hollolan talvikäräjät 1834, § 379; Hollolan syyskäräjät 1834, § 282.

nan arkistoon. Poikien äiti ei myöskään mennyt uudelleen naimisiin, joten seurakunnallakaan ei ollut perukirjasta tietoa.¹⁴⁰²

Käsityöläisten karjavarallisuudesta oli jo aiemmin puhe. Jos käsityöläinen omisti eläimiä, oli yleensä kyse yhdestä hevosesta ja muutamasta lehmästä. Lisäksi hänellä saattoi olla lampaita ja sikoja. Karjavarallisuuden arvo kuitenkin vaihteli paljon, aina 100 taalerista alle viiteen taaleriin. Esimerkiksi Erik Salomonssonilla oli 60 taalerin arvoinen karjavarallisuus, joka oli lähes kolmannes koko hänen omaisuudestaan, joka oli määritelty noin 170 taalerin arvoiseksi. Arvokkain karja oli Bertil Weckmanilla, mutta hänellä olikin kaksi hyvää hevosta, joiden arvo oli enemmän kuin sepän muu maaomaisuus, jota oli sentään 47 taalerin edestä.¹⁴⁰³

Vaateomaisuus muodosti joillekin käsityöläisille merkittävän osan kertyneestä varallisuudesta. Yleensä tällöin oli kyse muun muassa turkeista. Seppä Gustaf Tyskillä oli vaatteita 29 ruplan arvosta. Pitäjäräätäli Anders Sirenin vaimo omisti silkkiliinan, myssyn, mekkoja ja liinavaatteita lähes 10 taalerin arvosta. Seppä Erik Salomonssonilla ja tämän vaimolla oli 20 taalerin vaatevarasto, johon kuului muun muassa musta huopahattu ja musta silkkinen kaulahuivi. Kaikkiin perukirjoihin ei kuitenkaan merkitty lainkaan vaateomaisuutta tai omaisuuden arvo oli niin mitätön, että sitä ei juuri kirjattu tai eroteltu perukirjassa kovin tarkkaan.¹⁴⁰⁴

Käsityöläisillä ei ollut perukirjoissa juuri lainkaan saatavia ja vastaavasti kovin moni ei ollut myöskään suuria summia velkaa. Jos velkaa olikin, se koostui yleensä asumiskustannuksista.¹⁴⁰⁵ Vain suutari Carl Gustaf Gröndahlin vaimo ja seppä Gustaf Adamsson jättivät jälkeensä velkapesän. Molemmissa tapauksissa tähän saattoivat olla syynä perukirjoitettujen sairastelut, kuten Gröndahlin perukirjassa todettiin.¹⁴⁰⁶ Vaikka perukirjat eivät juuri paljasta käsityöläisten lainanneen muille rahaa tai muuta omaisuutta, eikä heiltä jäänyt rästiin palkkasaatavia, on tilanne tuomiokirjoista tarkasteltuna hieman toisenlainen. Käräjillä ei karhuttu pelkästään maksamattomia käsityöpalkkoja, vaan käsityöläiset lainasivat - yleensä korkoa vastaan - niin rahaa, tavaraa kuin viljaa. Esimerkiksi Herman Kaitlin haki kerkeästi käräjillä puuttuvia suorituksia antamistaan vilja- ja rahalainoista. Hänen kuoleman jälkeen joutui perikunta vielä oikeusteitse hakemaan velallisilta sepän antamia lainoja.¹⁴⁰⁷

Kenenkään käsityöläisen jälkeen jääneessä omaisuudessa ei varsinaisesti ole mainintoja käteisestä rahasta, vaikka myös sitä kertyi käsityöläisille. Edesmenneen seppä Johan Anderssonin omaisuus Kutajoella varastettiin ennen kuin se oli ehditty jakaa perillisille. Valtaosa omaisuudesta oli rahaa, sillä kahdesta lukitusta arkusta oli viety seitsemän taaleria sekä osin hopeisina, osin kuparisina rahoina 26 taaleria ja 16 killinkiä. Sepän siskon mies, seppä Johan Sarlund

¹⁴⁰² HMA, Hollolan syyskäräjät 1837, § 277-278, § 280, § 287.

¹⁴⁰³ HMA, Hollolan tuomiokunta perukirjat 1822; Hollolan seurakunta, perukirjat 1840.

¹⁴⁰⁴ HMA, Hollolan tuomiokunta perukirjat 1822; Hollolan seurakunta, perukirjat 1835.

¹⁴⁰⁵ Vertaa Laakso 1974, 94.

¹⁴⁰⁶ HMA, Hollolan tuomiokunta perukirjat 1829; Hollolan seurakunta, perukirjat 1833.

¹⁴⁰⁷ HMA, Hollolan talvikäräjät 1820, § 245, § 247; Hollolan talvikäräjät 1839, § 358; Hollolan syyskäräjät 1840, § 251.

syytti käräjillä varkaudesta erästä entistä korpraalia, jolla oli tavattu tavallista enemmän rahaa käytössään.¹⁴⁰⁸ Suutarin kisälli Johan Lindholm oli taas kadottanut lompakon, jossa oli 60 ruplaa. Käräjillä Lindholmin piti valalla vanna varastetun summan suuruus, mutta tutkimuksista huolimatta varasta ei löydetty.¹⁴⁰⁹ Myös suutari Anders Lindqvist oli kadottanut rahaa sisältävän lompakon.¹⁴¹⁰

Köyhien käsityöläisten joukko

Käsityön harjoitus ei aina lyönyt leiville, eikä sillä koottu toimeentuloa edes itselle, saati sitten perheelle. Osa käsityöläisistä kuului köyhälistöön, joka yritti vain tulla jotenkin toimeen.¹⁴¹¹ Osalla käsityöläisistä oli pidempiaikaisia toimeentulohuolia, osalla ongelmat olivat väliaikaisia. Kuten edellä tuli todettua, näistä toimeentulovaikeuksista kertovat muun muassa läänintilien tositemkirjojen rästiluettelot. Esimerkiksi seppä Erik Eriksson Lampenilla oli 1820- ja 1830-luvulla vakituisesti ongelmia veronmaksussa, vaikka hän oli pappilan seppä. Lisäksi häneltä yritettiin periä käräjillä erinäisiä muita velkoja.¹⁴¹² Toimeentulo-ongelmia oli kaikissa käsityöläisryhmissä, vaikka sepät olivat lukumääränsä nähden muita harvemmin esillä. (KUVIO III:4) Eniten vaikeuksia oli 1830-luvulla, jolloin moni käsityöläinen todettiin köyhäksi ja varattomaksi. Kun aikakausi tiedetään katovuosien ja kulkutautien leimaamaksi, eivät käsityöläisten kohtaamat ongelmat olleet mikään yllätys. Rästiluetteloiden selvitysten mukaan pahimmillaan käsityöläiset elättivät itsensä almuilla tai söivät pettua, kuten lahnelaiset suutarit 1830-luvun puolivälissä.¹⁴¹³

Osa käsityöläisistä todettiin varattomiksi, jolloin myös verottaja luopui vaatimasta osuuttaan. Tällöin käsityöläinen, yleensä entinen käsityöläinen, ei todistettavasti omistanut enää mitään arvokasta, jopa työvälineistä oli saatettu luopua. Hän saattoi tehdä henkensä pitimiksi mitä tahansa työtä, kuten untilalainen suutari Tamsen. Seppä Johan Johansson Manskivestä oli vuonna 1817 vaivainen ja köyhä. Kolme vuotta myöhemmin hänen todettiin olevan täysin ilman varoja. Seppä Anders Matsson, edellisessä luvussa kerrotun seppä Erik Salomonssonin omaisuuden perijä, hukkasi perintönsä ja oli vuonna 1827 ulosotossa ilman työpajaa tai varoja.¹⁴¹⁴ Seppä omisti kuitenkin vielä arvokkaan alasimen, mutta kun nimismies oli tulossa sitä takavarikoimaan, oli seppä ehtinyt myydä työkalun vähäiseen hintaan eräälle kylän talonpojista.¹⁴¹⁵

Perukirjoja tehtiin myös lähes varattomista ihmisistä. Räätäli Johan Holmbergin vaimolla Lena Johansdotterilla ei ollut perukirjaan merkitty mitään omaisuutta.¹⁴¹⁶ Näihin vähävaraisten perunkirjoituksiin törmää useimmiten seurakunnan arkistossa, jonne niitä oli viety sen takia, että leski halusi uusiin

¹⁴⁰⁸ HMA, Hollolan talvikäräjät 1826, § 200.

¹⁴⁰⁹ HMA, Hollolan syyskäräjät 1832, § 411; Hollolan talvikäräjät 1833, § 368.

¹⁴¹⁰ HMA, Hollolan talvikäräjät 1827, § 343.

¹⁴¹¹ Tästä käsitteestä katso Haatainen 1968, 4.

¹⁴¹² HMA, Hollolan syyskäräjät 1826, § 340, § 350.

¹⁴¹³ HMA, Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet (rästiluettelot) 1830–1836.

¹⁴¹⁴ HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori, läänintilien tositteet (rästiluettelot) 1829.

¹⁴¹⁵ HMA, Hollolan talvikäräjät 1828, § 266.

¹⁴¹⁶ Hollolan seurakunta, perukirjat 1839.

naimisiin. Tällaisten ihmisten jälkeen jäänyt omaisuus liikkui korkeintaan muutamassa taalerissa, eikä sisältänyt mitään erityisen arvokasta omaisuutta.¹⁴¹⁷

Myös tuomiokirjoissa törmää usein velkaongelmiin ja rahoitusvaikeuksiin. Tavallisesti kyse oli siitä, että esimerkiksi hevosenvaihdosta jäätiin velkaa tai välirahaa jostakin muusta vaihtokaupasta ei pystytty suorittamaan. Yleensä velkasummat olivat muutaman vuoden takaa, joten niitä oli todennäköisesti yritetty karhuta vapaaehtoisesti ennen käräjille menoa. Summat saattoivat olla toisinaan huomattavia, mutta myös muutaman taalerin maksamattomasta velasta saattoi joutua käräjille.

Syitä käsityöläisten köyhtymiseen oli useita. Oma tai perheenjäsenen sairaus saattoi johtaa talousvaikeuksiin, kuten suutari Fredrik Schreijn vaimo selitti perukirjaan miehen pitkäaikaisen sairastelun takia perheen olleen ilman omaisuutta. Lisäksi maineen menettäminen johti aseman ja työsuhde-etujen menettämiseen kuten suutari Sahlstedt menetti vankeusajalla asuntonsa ja kaiken omaisuutensa. Hän elätti pitäjänkäsityöläisasemasta luopumisen jälkeen itsensä almuilla. Myös talonpoikien varallisuuden huononeminen on voinut vaikuttaa käsityöläisten köyhtymiseen erityisesti 1830-luvulla, sillä jotkut käsityöläiset valittivat työn puutetta. Köyhtyminen saattoi olla myös tilapäistä. Kunhan vaikeiden kausien jälkeen omisti vielä työvälineensä saattoi parempien aikojen saapuessa taas tulla toimeen omillaan. Käsityöllä ei kuitenkaan päässyt rikastumaan.

¹⁴¹⁷ Lähes varattomasta käsityöläisen perukirjasta myös Hirsijärvi 1950, 100 (Lohja).

IV PÄÄTELMÄT

"... Sinä olet puusuutari ja minä nahkasuutari, me vedätämme siis vähän virkaveljiksi."

- Nummisuutarin Esko

Tässä tutkimuksessa käsityöläisen ja koko käsityölaitoksen avara määrittely on avannut näköalan monialaiseen ja monimuotoiseen käsityöläisyyteen maaseudulla. Käsityö oli maaseudullakin virallinen ammatti, kuten Nummisuutarin Esko toteaa, "virka", mutta se oli myös satunnainen ansiotulojen lähde. Käsityönharjoituksen koko kirjoon ei ole mahdollista päästä historiantutkimuksen välinein käsiksi, ellei maaseudun käsityöläisiä tarkastele useilla lähdeaineistoilla ja monista eri näkökulmista käsin. Koska epävirallisen käsityönharjoituksen merkitys oli suuri, jättää yksinomaan virallisen työn tutkiminen kuvan vaillinaiseksi. Kun sen sijaan myös epävirallinen käsityöläisyys huomioidaan, laajenee käsityksemme aikakauden maaseutuelinkeinoista, mutta myös väestön materiaalisesta kulttuurista merkittävästi.

Prosopografisella metodilla on tässä tutkimuksessa ollut olennainen merkitys epävirallisen käsityön näkyväksi saattamisessa, sillä se huomioi yksittäisten ja yksilöllisten elämänkulkujen lisäksi yleisiä piirteitä, ja mahdollistaa kokonaisvaltaisen tulkinnan maaseudun käsityöläisyydestä. Käsityöläiset olivat olennainen osa maaseutuyhteisöä, ja tarkastelemalla käsityöläisten lukumäärää, ammattijakaumaa sekä toimintaedellytyksiä saadaan käsitys ympäröivän yhteisön, eli käsityöläisten asiakkaiden kulutusmahdollisuuksista. Oliko hämäläisellä maaseudulla mahdollisesti näkyvissä merkkejä alkavasta uutteruuden vallankumouksesta?

7 Kuka oli käsityöläinen?

1800-luvun alun maaseutukäsityöläiset olivat vielä osa esimodernia - tässä tapauksessa on sopivaa käyttää sanaa esiteollista - yhteiskuntaa, ja jatkumo 1600–1700-luvun käsityöperinteisiin on ilmeinen. Muutoksen merkit, joita käsityöläiset toki kohtasivat, näyttäytyvät vielä pienin yksityiskohdin. Voidaankin sanoa, että käsityöläiset olivat vasta matkalla kohti sitä kehitystä, joka myöhemmin teki heistä työväen aristokratiaa. Varsinaista modernisoitumisprosessia tai radikaaleja muutoksia ei kuitenkaan vielä 1800-luvun alkupuolen maaseudulla ole havaittavissa. Vaikuttaa pikemmin siltä, että käsityöläiset pohjasivat toimintansa aikaisempaan traditioon ja katsoivat taaksepäin, niin maaseudulla kuin kaupungeissa.

Suomalainen käsityö ja käsityötraditio pohjautuivat Ruotsin hallinnon aikana luotuihin normeihin ja käytänteisiin, sillä yhteiskuntaa ohjaavat lait ja säädökset säilyivät ennallaan huolimatta vuoden 1809 hallitsijanvaihdoksesta. Jonkinasteista liberalisointia ja säännöstelyn purkua kuitenkin tapahtui, ja muun muassa maaseudulla pitäjänkäsityöläisyys ulotettiin koskemaan uusia ammattiryhmiä. Kiinnostavaa kyllä, vastaavaa kehitystä ei tapahtunut entisessä emämaassa Ruotsissa. Epävirallisen työn osuus näyttääkin jonkin verran vähentyneen 1800-luvun alkuvuosikymmenten kuluessa, osin johtuen vapautuneesta lainsäädännöstä. Mahdollisesti epävirallisen käsityöläisyyden vähenemiseen vaikuttivat myös muut tekijät, kuten tiukentunut valvonta. Miten epäviralliseen käsityöläisyyteen suhtauduttiin 1840-luvulta eteenpäin, on relevantti jatkotutkimuksen aihe.

Suomalaista 1800-luvun alun yhteiskuntaa on usein pidetty staattisena, paikallaan pysyvänä, mutta tämä näkemys juontuu vahvasti poliittisen historian tutkimuksen piiristä ja ennen kaikkea valtiopäivien ja poliittisen toiminnan lamaantumisesta. Itse yhteiskunta oli muuttumassa erityisesti kasvavan väestömäärän vuoksi. Kehitys johti väestörakenteen muutokseen ja tilattoman kansanosan suhteellisen osuuden kasvuun. Samalla yhteiskunnallinen eriarvoistuminen lisääntyi ja juopa talonpoikien sekä tilattomien välillä leveni. Maatalous ei enää työllistänyt kokoaikaisesti kaikkia työtilaisuuksia kaipaavia. Kasvava tilaton väki tarvitsi siis lisää toimeentulokeinoja, ja käsityöläisyys sekä käsityötuotteiden teko oli yksi työ muiden joukossa. Tämä näkyi Hollolassa muun muassa siinä, että käsityöläiseksi hakeutui yhä enenevässä määrin yhteiskunnan alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvia nuorukaisia ja vastaavasti käsityökoulutettujen talonpoikien jälkeläisten joukko pieneni. Tämä poikkeaa 1700-luvun käsityöläisyydestä, jolle oli leimallista, että talonpoikien väistyvät perilliset laitettiin käsityöoppiin.

1800-luku ja varsinkin sen alkupuoli oli käsityöläisille kasvun aikaa, niin lukumäärän kuin myös laadullisen ja ammatillisen kehityksen suhteen. Käsityötuotteiden tarve lisääntyi sekä kasvavan väkiluvun että kulutustottumusten muutosten myötä. Käsityöläisten suhteellinen osuus väkiluvusta kohosi. Myös maaseudulla toimivien ammattien kirjo karttui, osin käsityöläisten palveluiden

kasvavan tarpeen, mutta myös valtiovallan päätösten myötä. Asteittaisen vapautumisen taustalla oli, Keisarillisen Suomen Talousseuran masinoimana, halu kehittää maaseutua. Maaseudun käsityöläisten tilanne näytti siis 1800-luvun alkupuolella valoisalta, sillä teollisuus ei ollut vielä kehittynyt varteenotettavaksi kilpakumppaniksi ja työtilaisuuksien lisääntynyt tarve teki alasta houkuttelevan. Käsityö oli voimissaan myös siitä syystä, että käsityöläisten pojat koulutettiin edelleen isiensä työn jatkajiksi.

Suomi on laaja maa ja elinkeinonharjoituksen olosuhteet vaihtelivat huomattavasti maan eri osissa, joten on mahdotonta yhden tutkimuksen puitteissa kuvata sitä, mitä suomalaisella maaseudulla tapahtui. On siis syytä olla varovainen yleistysten teossa, koska tutkimus kohdistuu vain yhteen pitäjään. Tämä tutkimus kertoo erityisesti eteläsuomalaisesta tai pikemmin hämäläisestä käsityö- ja maaseutukulttuurista, jossa talonpoikaisväestö pyrki pitämään saatavilla tarpeelliseksi katsomaansa palveluntarjontaa ja vähentämään riippuvuuttaan kaupungeista. Samalla se antaa kuitenkin viitteitä siitä, miten yhteiskunta alkoi muuttua, ja miten se vaikutti juuri maaseudun käsityöharjoitukseen.

Epävirallisen käsityön jäljille

Epävirallisen käsityön olemassaolo on yleisesti tunnettu seikka ja esimerkiksi Laakso ja Ranta ovat omissa, 1700-luvun maaseutukäsityötä kartoittaneissa tutkimuksissaan huomioineet ilmiön esiintymisen. Sen laajuus ja merkitys ovat kuitenkin korostuneet tutkimustyöni etenemisen myötä ja olen ottanut epävirallisen työn huomioon olennaisena osana maaseutukäsityötä, sen sijaan että olisin kohdellut sitä poikkeustapauksena tai sivuhuomiona. Tarkoitukseni ei myöskään ole täydentää virallisia tilastoja huomioimalla myös epävirallista toimintaa, vaan tarkastella käsityötä ja sitä ammattimaisesti harjoittavia henkilöitä yhtenä kokonaisuutena. Maaseudun käsityöläisten toiminta oli, Gaddia lainaten, pikemmin huonosti dokumentoitua ja näkymätöntä kuin että käsityöläisiä olisi ollut vähän. Saadakseen oikean ja monipuolisen kuvan maaseudun toimintakulttuurista, pitää huomioida myös normien ulkopuolinen toiminta. Maaseudulla virallinen käsityö käsittää vain osan - pienimmillään kolmanneksen - käsityön avulla toimeentuloa saaneista henkilöistä. Käsitys maaseutukäsityöstä on vielä rajoittuneempi, jos tarkasteluun otetaan ainoastaan käsityöläisluetteloiden käsityöläismaksuja maksaneet henkilöt, kuten toisinaan on tehty.

Epävirallinen käsityöharjoittaminen on noussut tutkimukseni metodivallinnan, prosopografian, avulla paremmin esille. Prosopografiset menettelytavat ovat helpottaneet niin laajan lähdemateriaalin hallintaa kuin tarjonneet teoreettisia apuvälineitä kysymyksenasettelun tueksi. Lisäksi prosopografinen tietokanta on ollut tiedon kokoajana tärkeä työväline. Tietokannasta koostetut tilastot ja ”keskiarvot” auttavat arvioimaan sitä, onko kyse tavallisuudesta tai poikkeavuudesta. Menetelmä antaa tilaa myös yksilöille ja heidän elämänvaiheilleen. Prosopografian tärkein anti tälle tutkimukselle on kuitenkin sen alkupe räisessä käyttötarkoituksessa: fragmentaarisen tiedon yhdistäminen laajempaan kokonaisuuteen synnyttää uusia merkityksiä ja vahvistaa epävarmoja tulkinto-

ja. Näkymätön tulee näkyvämmäksi, vaikka kaikkia käsityön harjoittajia ei saadakaan esille.

Miten sitten tunnistaa käsityöläinen aikana, jolla kaikki tuotteet tehtiin käsin? Työn tuloksena käsin tehty esine ei kelpaa määrittämään käsityötä, koska käsityöläisen uurastuksesta syntynyt tuote sai erityisen merkityksen ”käsityö” vasta kun sen vastapariksi tuli teollisuustuote. Käsin tai käsityökaluin tekeminen ei määrittänyt käsityötä. Hitaasti ja huolellisesti, ”käsityömäisesti”, työskentely ei myöskään käy kriteeriksi kuvatessa entisaikain käsityöläisten toimintaa. Nämä kaikki ovat nykypäivästä lähteneitä määritteitä, eivätkä ne juuri määritä tai rajaa 1800-luvun alun käsityötä. Käsityö oli ansiotyötä, jonka tarkoitus oli tuoda käsityöläisen perheelle toimeentuloa, vaikka käsityön kautta ei saatu välttämättä koko elantoa. Gaddin teesejä mukaillen, epätäydellinen työnjako ja kausiluontoinen työskentely olivat yleisiä maaseudun käsityöläisten keskuudessa. Käsityö oli kuitenkin vain miehille varattu ammatti, jossa status ja asema, ei yksin taito, tekivät työn tekijästä käsityöläisen. Tätä asemaa ja käsityöläisnimikettä ei suotu naisille, joille käsityö oli ansiotulojen lähde, kuten Vainio-Korhonen on useassa yhteydessä todennut.

Käsityöläiset eivät näyttäytyä kovin yhtenäisenä ryhmänä, sillä niin ammatti, yksilölliset taidot kuin toimintamuodotkin jakavat käsityöläisiä erilaisiin ryhmiin. Tätä käsityöläisten moninaisuutta on korostettu myös aikaisemmassa suomalaisessa käsityötutkimuksessa. Käyttämäni luokittelu on kuitenkin auttanut näkemään ilmiötä monesta eri näkökulmasta. Kyse on kompleksisuudesta sanan positiivisessa mielessä.

Epävirallisen puolen korostuessa pitää kuitenkin muistaa, että kaikki käsityöläiset eivät olleet samanarvoisia, eikä heidän merkityksensä palveluiden tuottajina ollut yhtäläinen. Pitäjänkäsityöläislaitoksen alaisuudessa toimivat käsityöläiset olivat maaseudulla näkyvin ja merkittävin osa, vaikka heillä ei ollut yksinoikeutta käsityön harjoittamiseen. Virallisen aseman hankkiminen oli kuitenkin kannattavaa, koska pitäjänkäsityöläisstatus toi arvostusta ja suojatun aseman. Tämä näkyi myös siinä, että tointa anoivat yleensä nuoret suutarit ja räätälit, joiden voidaan katsoa tarvinneen tai hyötynneen virallisesta toimesta. Sen sijaan kyläseppä-instituutio vähensi pitäjänseppien tarvetta, joten ammatilla ja sen perinteisellä arvostuksella oli merkitystä käsityöläisen asemaan. Pitäjänkäsityöläisen statuksesta saatettiin myös luopua muiden, pääasiassa taloudellisten seikkojen, kuten torppariuden takia. Tällöin käsityöläiset vahvistivat toimeentulonsa taloudellista pohjaa, mutta eivät välttämättä luopuneet käsityönharjoituksesta, vaan siihen liittyvästä nimikkeestä.

Epävirallisen käsityönharjoituksen merkittävä osuus nostaa esiin kysymyksen siitä, mikä sitten oli laitonta käsityönharjoitusta, ja mikä oli virallisten säädösten sekä paikallisten normien ja käytänteiden suhde. Lähtökohtaisesti katson epävirallisen työskentelyn olleen eri asia kuin laitton ammatinharjoitus, vaikka epävirallista käsityötä harjoitettiin ilman viranomaisten myöntämää lupaa ja siitä joutui harvoin syytettyjen penkille. Aikalaiset eivät siis katsoneet epävirallisesti ammattiaan harjoittaneiden käsityöläisten rikkovan lakeja tai

privilegioita vastaan. Myös epävirallisen toiminnan laajuus osoittaa sen olleen yleisesti hyväksyttyä, paikallisten käytänteiden sallimaa toimintaa.

Voidaan siis kysyä, oliko epäviralliseksi kutsumani käsityö aikalaisnäkökulmasta edes epävirallista toimintaa? Onko se vain tämän päivän näkökulmasta tulkittavissa epäviralliseksi tai harmaaksi taloudeksi? Entä jos se oli tavallista, yleisten normien sallimaa toimintaa, jota ei kyseenalaistettu tai tuomittu, vaan johon ympäröivä yhteisö pikemminkin kannusti? Tätä näkökulmaa vahvistaa se, että oli päinvastoin tavallista aloittaa käsityöläisura ja käsityön tekeminen epävirallisesti, eli kasvattaa ensin mainetta hyvänä ammattimiehenä. Lisäksi vakiintuneet torpparit ja muut kyläyhteisön suojeluksessa olleet henkilöt saattoivat rangaistuksetta tehdä käsityöitä elannokseen. Epävirallinen käsityö, varsinkin kun se sallittiin yhteiskunnan vähäosaisille, lisäsi yritteliäisyyttä, piti huono-osaisia pois yhteiskunnan elättien joukosta ja antoi heille mahdollisuuden olla yhteisölleen hyödyksi. Nykyajan muotisanan mukaisesti se oli talonpoikaisjärkeen perustuvaa "resurssiviisautta". Epävirallisen käsityön hyväksyminen osana käsityötä, ja erityisesti köyhemmän kansanosan yritteliäisyyden tukeminen, oli kaikkien voimavarojen hyödyntämistä, kunhan se ei liikaa kaventanut virallisten käsityöläisten toimintamahdollisuuksia. Se oli myös käsityöläisten asiakkaiden etujen mukaista, sillä se piti kohtuuhintaista palvelutarjontaa yllä.

Orastava kulutuskulttuuri ja "uutteruuden vallankumous"?

Olen käsityöläisiä tutkimalla ja pohtimalla erityisesti sitä, "keitä käsityöläiset olivat ja millaisen ryhmä he muodostivat," pyrkinyt saamaan kuvaa ympäristöstä, jossa käsityöläiset toimivat. Mitä kaikkea käsityöläiset siis kertovat maa-seutuyhteisöstä? Käsityöläisten kasvava lukumäärä viestii ennen kaikkea siitä, että talonpoikaistalouksissa ei enää tehty kaikkea itse, vaan kulutustavaroita yhä enenevässä määrin joko vaihdettiin, ostettiin valmiina tai tilattiin käsityöläisiltä. Usein muutoksen syynä pidetään kohonnutta elintasoja. Esimerkiksi Paloposki tulkitsee "väestön alttiutta hankkia parempia, kestävämpiä ja mones-tikin varmasti myös sirompia käyttöesineitä kuin kotona valmistetut" merkinä elintason noususta.¹⁴¹⁸ Myös Laakso pitää nimenomaan muutosta asiakkaiden elintasossa käsityöläisten lukumäärän kasvua selittävänä seikkana. Kyseinen selitysmalli on kuitenkin jossakin määrin ristiriidassa yleisen historiakäsityksen kanssa, koska 1800-luvun alkupuoliskoa ei yleisesti pidetä taloudellisesti hyvänä aikakautena. 1830-luku oli jopa pienimuotoista kriisikautta huonojen sato-vuosien ja kulkutautien takia. Myös keskimääräiset reaali-palkat pysyivät samalla tasolla tai jopa laskivat jonkin verran. Käsityöläismäärän lisääntyminen ei siis sovi yleiseen käsitykseen aikakauden elintasosta. Mielestäni ristiriita kuitenkin hälvenee, jos selitystä ei etsitä yksinomaan elintason noususta, vaan huomioi-daan lisäksi materiaalisien kulttuurin kehittyminen sekä tarvehierarkiassa ta-pahtuneet muutokset, jotka vaikuttivat lisäävästi käsityötuotteiden ja -palveluiden kysyntään, mutta myös tarjontaan. Tästä myös Paloposken esimer-kissä on kyse.

¹⁴¹⁸ Paloposki 1976, 374.

Käsityöläiset olivat yksi esimodernilla ajalla kulutustuotteiden tekoon osallistunut taho yhdessä manufaktuurien ja ennen kaikkea kotitalouksien kanssa. Tuottajien tarkastelu ei kuitenkaan yksin riitä kuvaamaan kulutuskulttuurissa tapahtuneita muutoksia ja voikin kysyä, mitä tapahtui kotitalouksissa? Olisiko Suomeen mahdollista yhdistää "uutteruuden vallankumouksesta" (*industrious revolution*), työn ja ahkeruuden lisääntymisestä kertovia merkkejä, joita Jan de Vries tarkastelee erityisesti kotitalouksien kuluttamisen avulla? De Vriesin mukaan kotitaloudet alkoivat käyttää pitkällä 1700-luvulla yhä enemmän markkinoiden tuottamia kulutushyödykkeitä, ja niitä saadakseen, työskennellä ahkerammin. De Vriesin teorian ongelmakohtana on erityisesti todentaa työhön käytetty lisääntynyt aika eli uutteruuden kasvu. Sen sijaan materiaalisen kulttuurin muutokset ovat helpommin havaittavissa, ja osaltaan myös käsityöläisten yleistyminen kertoo tästä.

Käsityöläisten tarjoamien tuotteiden lisääntynyt kysyntä - johon viittaa käsityöläisammattilaisten kasvava lukumäärä ja monipuolistuva ammattikirjo - kertoo maaseudun paikallisyhteisön varallisuuden kasvusta ja yleisesti kuluttamisessa tapahtuneista muutoksista. Samalla käsityöläisten yleistyminen kuvastaa työnjaon ja erikoistumisen lisääntymistä. Konkreettisia merkkejä kulutuskäyttäytymisen kehittymisestä ovat muun muassa suutarien määrän moninkertaistuminen ja levittäytyminen ympäri Hollolaa. Vastaavasti räätälien yleistyminen tarkoitti sitä, että varsinkin miesten vaatteita ja päällysvaatteita hankittiin aikaisempaa enemmän ammattilaisilta. Tuotteiden teetättäminen ulkopuolisilla - sen sijaan, että ne olisi tehty kotitalouden piirissä, mikä oli edelleen mahdollista - viestii kulutuksen ja varallisuuden muutoksista. Lisäksi maaseudun asukkaille tärkein ammattiryhmä, sepät, olivat yleistyneet jo aiemmin, pääasiassa 1780-luvulla.

Maaseutuyhteisön aineellisen kulttuurin muutosta osoittaa myös erikoiskäsityöläisten yleistyminen, sillä jo pelkästään se, että erikoisammattilaiset pysyivät työllistymään maaseutuympäristössä, osoittaa uusien innovaatioiden käyttöönottoa. Esimerkiksi asumistavan muutos - siirryttiin vähitellen savupiirteistä savupiipullisiin asuinrakennuksiin - näkyy muurarien ja puuseppien palvelusten kysynnän kasvuna. Osaltaan tämä johtui isojaon suorittamiseen liittyvistä talojensiirroista, mutta myös vaatimustaso kasvoi. Muun muassa huonekalujen laatu parani ja lasi-ikkunat alkoivat vähitellen yleistyä. Asumismukavuuteen ja kotiin yleisestikin alettiin kiinnittää enemmän huomiota: voidaan puhua kotiin suuntautuneesta kulutuksesta, vaikka se oli Hollolassa varsin vaatimattomalla tasolla verrattuna esimerkiksi de Vriesin tutkimiin englantilaisiin tai hollantilaisiin kotitalouksiin. Hollolassa muutokset rakennustavassa tai sisustuksessa eivät tapahtuneet nopeasti, mistä todistavat käsityöläisten määrät: laaja pitäjä työllisti vain yhden pitäjänlasimestarin ja maalarit toimivat lähinnä epävirallisesta.

Maaseudun väestön kasvava kuluttaminen hyödytti aikaisemmin kaupunkien ammattilaisia, mutta mahdollisuuden saatuaan yhä useammat erikoiskäsityöläiset, etunenässä värjärit ja nahkurit, siirtyivät sinne, missä kasvava asiakaskunta oli ja perustivat verstaatiaan maaseudulle. Tämä hyödytti ja moni-

puolisti maaseudun taloutta, mutta kasvatti myös asiakkaiden kulutusta, kun kaikkea ei tarvinnut hakea kaupungista. Muutoksella oli hallinnon siunaus, koska se tapahtui osin lainsäädännön höllentymisen takia.

Tuotannon ja kasvun taustalla oli myös de Vriesin mainitsemia kulutuskasautumia, joissa yhden alan kehittyminen hyödytti myös toista. Esimerkiksi nahkurien muokkaama nahka oli parempaa ja kestävämpää kuin kotitekoiset tuotteet, joten suutarit hyötyivät tästä kehityksestä. Parantunut kankaankudonnan laatu puolestaan merkitsi sitä, että kankaat ja langat kannatti värjäyttää ammattilaisilla. Pukumuodin muutos johti puolestaan siihen, että tarvittiin ammattitaitoisten räätäleiden palveluita. Myös muut tapakulttuurin liittyvät muutokset, ei siis pelkästään kulutuksessa tapahtunut kasvu, pitää huomioida. Mutta pukeutumistapojen muutoksissa kyse ei ollut pelkästään koreilunhalusta tai varallisuuden ja aseman korostamisesta säädynmukaisella pukeutumisella. Taustalla ei aina ollut myöskään ylemmän säädyn matkimista, vaan näkyvää kulutusta kohdistettiin saman säädyn ja yhteiskuntaryhmän jäseniin sekä yksilöön itseensä, kuten de Vries huomauttaa.

Kaikilla ei kuitenkaan ollut yhdenvertaisia mahdollisuuksia kulutuksen. Vaurastuva talonpoikaisto alkoi lähestyä elintavoiltaan alempaa säätyläistöä ja erottautua siten vähävaraisemmasta, yleensä tilattomasta väestöstä. Säätyläistö ja parempiosaiset maanviljelijät pystyivät varallisuutensa kasvaessa entistä paremmin työllistämään käsityöläisiä. Varakkaan rusthollarin kuului pikemmin käyttää suutarin tekemiä saappaita ja räätälin valmistamaa sarkapukua kuin ylpeillä siitä, että pukineet olisivat olleet omassa kotitaloudessa tuotettu. Myös koteihin hankittiin ammattilaisten valmistamia tavaroita, kun itse tehdyt tuotteet eivät enää kelvanneet laadullisesti tai mielikuvallisesti. Osa uusista tuotteista vaati erikoistaitoa, jota varten täytyi työllistää ammattilaisia.

Kaikkea ei siis tarvinnut enää tehdä itse, vaan käsityöläisten määrän lisääntyminen mahdollisti ammattilaisen valitsemisen tuotteiden tekijäksi. Kysyntä ja tarjonta kohtasivat toisensa paremmin. Näin talonpoikaistalous alkoi vähitellen menettää rooliaan omavaraisena tuotantoyksikkönä, vaikka on syytä muistaa, että perinnäistapa velvoitti asiakkaat hankkimaan käsityöläisen työhön tarvittavat raaka-aineet. Samalla talonpojilla alkoi olla kannattavampaa keskittyä itse maatalouden harjoittamiseen ja lisätä työnjakoa teettämällä kulutustavaroita muilla. Asiakkailla oli myös valtaa käsityöläisiinsä nähden. Käsityöläiset olivat paikallisväestön palvelijoita, retorisesti, mutta myös konkreettisesti. Pitäjänkäsityöläiset tarvitsivat toimen saadakseen paikallisyhteisön tuen ja yksittäinen asiakas valitsi, keitä käsityöläisiä hän työllisti. Valinta kohdistui yleensä oman kylän käsityöläiseen, mutta halutessaan hän saattoi työllistää myös muita.

Kulutuksen tutkiminen tuottajan näkökulmasta on yksi osa kokonaisuudesta, se kertoo tuotteista ja tuotantomääristä, ei suoranaisesti niiden menekkiin tai tarpeeseen johtaneista muutoksista. Tarvitaan lisää monipuolista tutkimusta varallisten ja varattomien, luksuksen ja välttämättömyyden väliin jääneestä kulutuksesta kertomaan, mitä maaseudulla ja miksei kaupungeissa tapahtui 1800-luvun alkupuolella. Rakennemuutokset ja yhteiskunnan modernisaatio sekä

vaurastuminen 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla eivät syntyneet yhtäkkiä. Siirtyminen omavaraistaloudesta kohti modernia kulutustaloutta oli alkanut jo aikaisemmin, vaikka 1800-luvun alkupuolen Suomessa siitä voidaan nähdä vasta vähäisiä merkkejä.

Utteruuden vallankumous saattoi siis olla aluillaan, mutta perinteisestä suhtautumisesta toimeentuloon ja omavaraistalouden arvostukseen kertoo esimerkiksi epätäydellinen työnjako. Valtaosa maaseutukäsityöläisistä harjoitti jossakin määrin maanviljelystä ja pyrki siirtymään tilaisuuden tullen torppariksi ja näin monipuolistamaan toimeentulokeinojaan. Käsityö ei siis yksin tuonut koko toimeentuloa, eikä sen varaan uskallettu aina jättäytyä. Vaikka kysynnän kasvu oli ilmeistä, kohtasivat käsityöläiset varsinkin katovuosina työn puutetta ja toimeentulo-ongelmia. Maaseudun vaurastuminen ei siis ollut suoraviivaista vaan pikemminkin kausiluontoista. Se ei myöskään kohdistunut kyläyhteisön jokaiseen jäseneseen.

YHTEENVETO (SUMMARY)

The artisan as a member of his village community. A prosopographical analysis of artisans in Hollola 1810–1840

Introduction

The subject of this study is rural artisans and their livelihood in early 19th-century Finland. Rural artisanship had certain specific characteristics. Rural artisans had to be jacks of all trades: they could not concentrate on producing one specific type of artefact as a town master could; rather they had to produce a whole range of goods that were needed in the countryside. The spectrum of occupations and skills was also more limited in the rural areas than in towns. Rural artisans have been little studied in a broader historical context; research on crafts in general has concentrated on the study of urban artisans and guilds. While it is generally acknowledged that there were some artisans working in the countryside, urban artisans have been taken as the main object of research because artisans have been historically associated with the definition of towns. The significance of rural artisans varied between countries, not least because their rural populations differed in terms of their proportion of the total populations. However, in Finland at the beginning of the nineteenth century, by no means all artisans operated in towns, nor did rural artisans always constitute small marginal groups. In fact, the majority of Finnish artisans, like the majority of the Finnish population, lived and worked in the countryside and operated within a different institutional structure than urban artisans; for instance, in the provincial areas of Finland there were no craft guilds, nor the concomitant guild restrictions. Hence rural artisans could operate more independently than their urban counterparts, although there were indeed laws concerning the practice of rural crafts.

This study shows how a study of artisans operating in rural settings can contribute to our understanding of rural life more generally. Just what kind of people were rural artisans? And what were their living and working conditions like? Rural artisans were not a homogenous group; there were different kinds of artisans working locally. Only some of them were officially recognized, and there was a considerable number of unofficial artisans in the countryside. Even so, they all produced craft work. Studying rural artisans can offer us a different perspective on rural life because the sheer number of artisans and the range of occupations practised in the countryside can be used as an indication of the economic situation and consumption patterns of the peasants.

Under scrutiny here is one Finnish parish, in which I have closely analysed the careers of some 300 rural artisans who worked between 1810 and 1840. The parish in question is Hollola in southern Finland, which during the nineteenth century was a purely agricultural area with no noteworthy industrial activity. There were about 7000 inhabitants in Hollola at the beginning of the nineteenth century, and the population was increasing despite a few serious epidemics that momentarily slowed down the population growth. Hollola was

situated in the province of Tavastia (in Finnish: Häme), and although it was a rural area it was not peripheral in the Finnish context; the parish was an old one, and it was connected with a good road network, although the closest towns lay more than 60 to 100 kilometres away. Thus its economic life was not affected by the existence of urban artisans.

I have chosen one parish because this allows me to study artisans more individually and systematically, which means that methodologically this study is prosopographical. This approach entails studying a particular, definable group; although the researcher is often the person who determines the composition of a group that is based on a large population of individuals, striving, if possible, to collect the same data on everyone and to treat each in the same way for the sake of comparison. However, it is not a question of studying individuals alone but rather of studying a single group composed of individuals and its characteristics. Moreover, I have examined the artisans' entire careers in order to avoid the difficulties that would arise in analysing an artisan's personal history solely on the basis of official occupational labels. The prosopographical approach has proven useful especially when investigating the informal side of rural artisanship. Bringing together scarce and isolated data and connecting them to a biographical profile can yield value-added information.

The research material I use to study artisans is comparative and overlapping. A prosopographical approach means that there is no need to choose between different sources; on the contrary, I can study how the documents in the diverse source materials provide relevant information for the study of artisans. There is only one source that refers exclusively to rural craftsmen, namely the artisans' tax records, but only some of the artisans are listed in those records, and therefore we often have to look for information in secondary sources. Official rural artisans were listed as artisans in the census records, but to include unofficial artisans, the church records have also been used. The parish registers, or communion records, were originally lists of persons taking Holy Communion, but they can be used as population records as well. I have also used registers of births, marriages and deaths as a source. Further information has been gathered from administrative material, which consists of various kinds of taxation documents and debtors' rolls. In addition to these, court records tell us not only about disputes, but also provide information about individuals' ideas regarding business activities, the standard of living and price levels. Unfortunately, there are only a handful of artisans' probate inventories surviving, mainly from the 1830s. Using as varied material as possible gives us a more diverse concept of the artisan's life.

Defining the artisan and artisanship

It is important to consider how to define artisanship with reference to a time and place where all artefacts were made manually and with hand tools. In addition, almost everyone was then capable of producing the artefacts needed in everyday life. Furthermore, in the countryside membership of a guild did not define who was an artisan as it did in towns. So although defining the rural ar-

tisan is a rather complex task, it is often more useful to consider how the group is composed than to take group formation for granted.

Prosopography is about studying a group of actors who have a common and observable external feature or features. In the cases I deal with, the common denominator is occupation, particularly the craftsmen's trade and his social status as an artisan. In other words, the artisan was a person who used or was called by a craft title. I acknowledge, at the same time, that this definition leaves out certain groups who in fact exercised a craft. For instance, when women practised weaving, they were not considered to be artisans because that status was reserved for men only. On the other hand, most women's crafts were more part of the household economy or could be regarded as cottage industries.

I have divided artisans into three categories. Official rural artisans were listed as artisans in the census records; these include parish artisans, village artisans and artisans working in manors or manufactories. According to a law enacted in 1680, most of the artisans in rural areas were so-called parish craftsmen, who usually had a licence to work and paid special craft taxes. The work licences were granted by provincial governors, but an artisan applying for one had to have a written testimonial from the local court (consisting of members of the local community), so the artisan's customers had a say in regulating the number of craftsmen working locally. The local people were given a say because they were competent to decide whether there were enough work opportunities for new entrepreneurs. Village artisans agreed about their terms of work with members of their village community. Members of the local gentry had the right to employ their own artisans, who were labelled after their workplace as "manor artisans". Likewise "manufactory artisans" worked in old-time factories, which often were only small workshops.

There were also a lot of unofficial artisans, who can be divided into two different categories. One group was consistently designated as "artisans" in the church records, and their craft work also accounted for a great deal of their family income, so they considered themselves to be artisans, and in my categorization they are called "unofficial artisans". Often they combined a position as a tenant farmer and craftsman. Sometimes this resulted in the invisibility of their craft title. The other group consisted of individuals who acquired only part of their income through craft work. They had multiple occupations and titles, and only occasionally do they appear in the written sources as "artisans", so the volume and significance of their artisanal production remains somewhat uncertain. They are here listed as "labourers" since they did numerous different odd jobs to make ends meet. Most of them were landless agrarian workers, and some of them were soldiers; they were also permitted to practise the crafts that they had learnt, but they had to work single-handed as they were not allowed to take on apprentices.

There were also some farmers who produced craft artefacts, but there is only occasional evidence of such activity, because farmers did not normally use an artisanal title, or they were not registered as artisans. It was more prestigious to have the title of "peasant" (Finnish: *talonpoika*; Swedish: *bonde*) because in

Finland this implied that they were landowning farmers. Some farmers were familiar with blacksmithery in particular, and there were some families in which farming and smithery went side by side. Often in these cases the farmer's sons or younger brothers were registered as smiths, but when they inherited the farm, the craft title was dropped. Examples of artisans rising to become farmers are rare, but not non-existent. In such cases, the title in the taxation records changes from that of "artisan" to "peasant", because the authorities tended to register people's position for purposes of land tax assessment, not on the basis of their occupations. Although their title was changed, artisans who became farmers were allowed to continue to do craft work and in this way earn extra income.

The categorization of artisans for the purposes of research can be taken even further, and it is possible to detect craft activity even though individuals are not listed as artisans because their occupational titles are not always visible. This becomes apparent from the scrutiny of an individual's entire career. For instance, a career in a craft did not always involve a straightforward progression from apprentice to master. It sometimes took a little time to achieve a position as an official parish artisan, and occasionally this involved working as a farmhand or taking on other temporary jobs. Qualified artisans worked as unofficial artisans in order to demonstrate their skills and raise support for a written testimonial from the local court. They might also deliberately delay their application for an official permit to pursue their trade. In addition, an artisan's temporary absence from the tax records does not usually mean that he had abandoned his trade because he still appeared in the church records as an artisan. The local inhabitants did not care whether their artisans paid tax or not, or whether they were officially licensed. It is noteworthy, however, that working informally diminished over the years.

The question of when an occupation was practised illegally is difficult one. There were a number of reasons why unofficial artisans were not considered to be illegal artisans. Firstly, in provincial areas, unofficial craftsmen were taken to court only when an official artisan felt that his position and livelihood were in danger and feared the loss of his own means of subsistence. In addition, a person's position as a legal resident commonly protected him from prosecution. Similarly, tenant farmers had some kind of protected status as unofficial artisans. Most of the time, official and unofficial artisans coexisted peacefully, and the number of unofficial artisans was sometimes considerable. Those who were accused of prosecuting a craft illegally were usually apprentices who had not yet an acquired official status as artisans.

Rural communities and the numbers of artisans in the early 19th century

The authorities in Sweden and Finland, which was a part of Sweden till 1809, regarded craftwork as an urban occupation because ever since the sixteenth century they had tried to concentrate craft trades in the towns under guilds and had passed laws to control provincial craftsmanship. In most cases, these laws were intended to prevent or restrict the work of country artisans. For instance,

they enforced a radius of several miles around the towns inside which rural artisan were not allowed to work. But these restrictive actions did not work very well in rural Finland, where distances were long and the few existing towns were small. It was quite impossible for rural communities to manage without their own parish artisans, and in any case it was awkward to ensure the observance of the legislation in the sparsely populated countryside. When the state authorities failed to prevent rural craftwork, they started to tax it by creating the institution of parish artisans. Only a few occupational groups were recognised by the law on parish artisans: smiths, shoemakers, tailors and, from 1802 on, masons, glaziers, and other practitioners of basic crafts. Specialized craftsmen were permitted to work only in towns under the control of the craft guilds until 1824, when the state authorised numerous new trades to be exercised in the countryside. This included carpenters, tanners, hatters, saddlers, and watchmakers.

In rural Finland, the most common craft occupation was that of the smith, usually a blacksmith, who did all the metal work. Smiths were important in rural areas because of their ability to make and repair the implements needed in farming, whereas in towns the proportion of smiths in the total number of artisans was usually smaller. Smiths also became more common in the countryside because farriery work was increasing, and changes in the type of plough currently in use also created a greater need for their skills. Indeed, the use of iron was generally on the increase. In fact, job differentiation started with the smiths, as a result of which they were the first artisan group whose numbers increased. There was also a special kind of expertise needed in smithery, and not everybody could do the smith's job. The occupation of smith was the most highly regarded one among Finnish artisans. In the years 1810–1840, smiths constituted the biggest artisanal group, although there was a sharp decline in their numbers in the 1830's. In addition, the large number of unofficial smiths, who were usually village smiths or similar craftsmen who did not appear in the census lists as "artisans", is noteworthy.

The second and third largest occupational groups in the countryside were usually tailors and shoemakers. In Hollola between 1810 and 1840, shoemakers constituted the second largest group after smiths, and tailors the third. The common people of the countryside could make ordinary clothes and shoes, but tailors made better men's clothes and fine attire for women. Shoemakers likewise made superior-quality shoes. The rising standard of living and higher consumption increased the number of tailors and shoemakers. In the period of this research, the number of shoemakers in particular was on the increase, which has been taken as a clear sign of the customers' increased affluence. Together these three basic occupations constituted the majority of the official artisans working in any single parish.

The group of specialized artisans in Hollola included weavers, tanners, dyers, hatters, saddlers, glaziers, carpenters and masons. Their existence and ability to earn a living as craftsmen in the countryside is in itself a sign of the growing demand for their services. This is related to the gradual diffusion of

technical innovations to the rural areas. For instance, changes in house construction, when the wooden huts of the peasants began to be built with chimneys, brought more glaziers and masons to the countryside. By the 1820s about half of the houses were already equipped with chimneys. At the same time, the general parcelling out of land resulted in the relocation of farms, and the better equipped new houses were probably built with the help of professional artisans. The improvements in housing also meant a rise in the quality and amount of furniture, and carpentry services were utilized to build more elaborate window frames and doors. All in all, residential conveniences were gradually becoming more important.

Whether a trade was prone to unofficial work or not varied. For instance, the number of official smiths decreased dramatically between 1830 and 1835, but the decline did not actually mean fewer smiths, and the availability of smiths' services did not really diminish since most of them turned to the unofficial exercise of their profession. Some of them were village smiths who made contracts with local villagers, since the village smithery was often jointly owned. Village smiths did not pay craft taxes, and hence they are sometimes missing from the official statistics. On the other hand, it seems that shoemakers and especially tailors were more often parish artisans, probably because they needed the recognition that the position of an official artisan carried. This also meant that the majority of tailors paid craft taxes. Again, the numbers of shoemakers vary more, but most of them were, like tailors, official artisans, while for smiths the situation was the reverse. The circumstances of specialized artisans were affected by an amendment to the law in 1824, because after that the number of official artisans grew. On the other hand, so did the number of unofficial artisans.

Artisans as members of their community

The artisans' customers had a say in regulating the number of craftsmen working locally by choosing who were to be granted the status of parish artisans and who to employ when they needed artisans' services. There were also a lot of local customs and practices regarding artisans working conditions. For instance, shoemakers and tailors led an itinerant way of work life, often moving around from one villager to another, going from one customer to another, and living at the expense of their employers when they carried out work assignments. On the other hand, smiths, like tanners and dyers, were tied to their smithies and workshops. Carpenters and glaziers usually worked at building sites, wherever these happened to be.

The extent to which artisans were distinct from or connected to their surrounding community is here studied through the selection of contemplated spouses and godparenthood networks and the role of artisans in these. Rural craftsmen did not separate themselves from rest of the community by choosing their wives exclusively from other artisans' families, even though smiths sometimes contracted arranged marriages and more often chose smiths' daughters as

their brides. Smiths also occasionally married their predecessors' widows, but it remains unclear whether this was precondition for a position as a village smith.

The selection of godparents was governed by geographical location, and especially locality. Generally speaking, apart from the local gentry, whose godparent patterns differed from those of other groups, godparent networks were chiefly created between neighbours in the local village environment. The importance of locality is emphasized by the local artisans' godparenting structures, since artisans are usually found to have formed highly endogenous networks. In Hollola, the average artisan chose his children's godparents – whose number typically ranged from three to four – from his own neighbourhood, which was mainly populated by non-artisans, and especially from among the farm-owning peasants and their sons or sons-in-law. Other groups, such as tenant farmers, hired hands and various kinds of agricultural labourers, were also represented but not to the same extent. Correspondingly, artisans and especially smiths were often asked to be godparents by other inhabitants of the neighbourhood. Here godparenthood was clearly governed more by locality than other factors such as social strategies or occupation.

In addition to locality, status too mattered as the popularity of artisans as godparents already indicates. Even if the proportion of artisans in the population was only 1 to 1.5 percent and their children's baptisms accounted for only small proportion of the total, artisans were present as participating parties in at least eight per cent of baptisms on average. Thus artisans were clearly over-represented as godparents. When we examine those families who asked artisans to be their children's godparents, the predominance of smiths in their preferences is obvious. In some years, over the half of the godparents who can be identified as artisans were blacksmiths, although the proportion of smiths to all artisans was only about one third. Conversely, most of the smiths (66 percent) had godchildren. This reveals how social standing mattered since the importance and status of smiths in the community were notable compared with those attached to other artisanal occupations: smithery was generally recognised as the most important artisanal occupation in rural areas. The status of the godchild's family was also significant, which is confirmed by the fact that smiths were more often godparents to better-off landed peasants' children, while the occupational distribution of the families of the less esteemed tailors' and shoemakers' godchildren was far more evenly spread.

Interestingly, the expected endogamous godparent networks within the same occupational group were not found among artisans. Only 14 per cent of artisans' children had other artisans as godparents. Moreover, these connections were not with practitioners of the same craft but rather with persons who belonged to the social class of artisans generally. For instance, a tailor never asked another tailor to be his child's godfather. In this sense, rural artisans were not a particularly exclusive group. There were, however, a few exceptions. The specialised artisans in particular exhibited more occupational solidarity within the group, and in their case occupation had a major impact on their godparent connections. Their mutual solidarity was evident in the fact that specialised

craftsmen composed the second largest group of artisan godparents, even though their total number was the lowest. There was usually only a handful of representatives in each group. Typically, they had trained in towns and were not locally-born. Another reason for the solidarity of this group was the fact that they were concentrated in two different areas, one around the vicarage and another which can be described as a “manufactory village”. Specialist artisans tended to live in a central area because they usually served the whole parish. On the other hand, smiths, shoemakers and tailors lived across the parish and they were not concentrated in special villages.

The careers of professional artisans

An artisans’ occupational career began with a period of apprenticeship. Rural parish craftsmen were permitted to have apprentices. However, in the countryside there were no traditional master-journeyman-apprentice systems as such. In rural areas, artisans did not normally employ journeymen (Swedish: *gesäller*). Those journeymen who appear in the sources were independent workers who either were intending to apply for positions as parish artisans or were working unofficially. In the eighteenth century, artisans’ trainees were designated as either *läropojkar* (boys who were still in apprenticeship) or *lärodränger* (older men who had finished their initial training, but were still in the service of a master). Rural artisans had gained the right to take on these *lärodränger* in 1727, but they had to apply for an official permit to employ them just as they did in applying for validation of their own position as parish craftsmen. In the nineteenth century, this system seems to have changed somewhat, and it is not possible to distinguish *läropojkar* and *lärodränger* from each other, these designations frequently being used in a random way. In the nineteenth century, apprentices are often simply called *lärlingar* (or more usually designated by the equivalent abbreviation). It is in any event impossible to make a distinction between them. It is also noteworthy that there was only one application from an artisan in Hollola for permission to take on apprentices, so such applications were not common.

Most of the craftsmen who had apprentices were official artisans; only two unofficial smiths had apprentices. Having apprentices can be regarded as a mark of an official parish artisan’s occupational identity. It also indicates the role of unofficial artisans in this system; certainly, there is a clear difference between these two groups. As Veikko Laakso has suggested, perhaps only artisans who were skilful and had sufficient work assignments could act as instructors, and a large number of apprentices is an indicator of a master’s good reputation, skill and prosperity.

Most of the rural artisans received their training from artisans working in the same environment, the countryside, although only a third of rural artisans – as a rule, only official parish artisans – had their own apprentices. The terms of apprenticeship were defined in written or oral contracts, which were seldom contested in court. There were also several differences between the apprenticeship practices of the various crafts. The most common trade to have apprentices was shoemaking, with the largest number of all apprentices engaged in it. On

the other hand, the career prospects of shoemakers' apprentices were not as secure as those of apprentice smiths or tailors, because only 44 percent of them acquired positions as craftsmen after training. In smithery, there were fewer apprentices and fewer smiths who trained apprentices, but more than half of the smith's apprentices became smiths themselves. The figures for the tailors are closer to those of the smiths than those of the shoemakers. There are also differences between the trades with regard to the starting age and length of apprenticeship. For instance, most of the tailors' apprentices were only boys when they started, and they worked as apprentices for approximately five to six years. Smiths' apprentices, on the other hand, started their apprenticeships a bit later and had often already worked as hired helps or the like.

Smiths' apprenticeships lasted approx. 3.6 years on average. It is still rather unclear whether this was due to the higher starting age or the opportunities for smiths' apprentices to set up business on their own. Even so, smithery was generally regarded as more prestigious and skilled. Shoemakers' apprentices trained longer than smiths, but here it may have been a question of compensating the masters for the costs of training, even though shoemakers and tailors received part of their living expenses directly from their customers, who were required to provide room and board when artisans carried out their work orders.

When an artisan taught his own son, the latter was not registered as an apprentice or journeyman; he was simply designated in the records as an artisan's son. This custom leaves those sons who received occupational training from their fathers out of the apprentice list. Moreover, only the head of the family was registered according to his trade, and only one person from the family paid craft tax. This makes it more difficult to see when a son started his own career and what his trade was. Only after the father had passed away, or the son had set up his own household, did the latter receive an artisanal title. Before this, the son may have worked for a decade or more with his father without having any artisanal title.

The trade was quite often passed down. When we examine the official artisans who worked in Hollola between 1790 and 1820, we first note that most of them were married. But not every family included children, either because the couple was childless or their children did not survive to adulthood. When artisans had male offspring, in most of these cases the occupation was passed on to at least one son. Those sons who did not officially become artisans were usually hired hands, soldiers or crofters. The occupation was more likely to be passed on in a trade that required more capital to start up and practice. Thus in rural Hollola, blacksmithery was the trade that was most often inherited because more than half of the smiths' sons became smiths themselves. There were a few smithery dynasties in which almost every son was trained; they both inherited their fathers' equipment and areas of custom and also acquired official positions in other villages too. Next came the specialized artisans (40%), then tailors (39 %) and lastly shoemakers (35 %). It was not common for dynasties to be founded in these occupations

The artisans' livelihood

Naturally, the artisans' craft was the main source of their livelihood, especially for the parish craftsman. There were a few local customs that affected payment procedures. Usually smiths received an annual payment, which they collected at the end of the year. There were also lists of regular tasks that they were supposed to perform yearly: for instance, shoeing horses and sharpening blades. Extra work meant extra payment; although there was often some confusion about whether the chores were regular annual tasks or extra work. Tailors and shoemakers normally received piece rate compensation for their work. The composition of the fee varied. Usually it was foodstuffs and natural products.

Agriculture played some kind of role in the lives of most of the rural artisans. Artisans made the equipment needed in farming, their customers were mostly farmers, and the payments they received were usually in the form of agricultural produce. But artisans also farmed and kept livestock themselves. Town artisans, too, had some links with farming, and some of them kept their own cows and tilled vegetable gardens in towns or nearby areas.

Regular parish artisans could also practise farming in order to secure their income and diminish their dependency on their customers' ability to pay. Inventories in estate deeds reveal that artisans owned farming equipment such as ploughs and sickles and might also possess agricultural buildings like barns and stables. A third indicator of farming in these inventories is livestock: artisans, too, owned cows, horses, goats, pigs and lambs. A wealthy artisan might own a horse and more than one cow. Artisans could practice farming when there was farming land available. They usually lived in cottages that were especially reserved for parish artisans, or they rented a cottage of their own. It was fairly common for some arable land to be attached to artisans' cottages. Therefore, there is evidence of agricultural activity in half of the smiths' households whether in the form of owning farm equipment, animals or other references to agriculture in the court books. The same figure applies to specialized artisans. The share of tailors and shoemakers is lower, approximately 40 percent. These figures are, however, minimums, since the evidence is so fragmentary.

However, rural artisans were most commonly involved in farming as tenant farmers. Some of them became tenant farmers officially; moreover, and several unofficial artisans were designated in the taxation records as such. In that way, they were able to avoid paying craft taxes and still produce craft goods. It was possible to combine farming and craft work because both occupations were seasonal by nature, and artefacts could be made at times when there was nothing more urgent to do on the farm. The rent for the farm or holding was paid with craft artefacts or agricultural labouring. Apparently, it was not illegal for a tenant farmer to make craft goods because as such he was not a vagrant.

Some artisans made a comparatively good living and can be regarded as relatively wealthy men; they had enough work orders and customers, they did not appear in any debtors' rolls, and they sometimes owned such luxury items as watches. However, there were also artisans who lived in insecurity and fear of poverty, merely struggling to survive or making a poor living. They also had

various kinds of debt problems. Like unofficial artisans, official parish artisans did not always rely solely on craft work but rather had various sources of livelihood. Although the crossing of occupational boundaries was not commonly accepted – for example, tailors could not make shoes or shoemakers clothes – it was acceptable to diversify one's sources of income. However, it is difficult to find exact data and estimate the economic significance of these other jobs, although there are several references and cases available for study.

Artisans sometimes had to rely on other jobs to secure a living. Occasionally, it was question of temporarily getting extra income, but sometimes the whole subsistence of the family was based on work other than the craft. So why did the craft alone not bring a sufficient living for all? Sometimes it may have been a consequence of the customers' situation. When there was a bad harvest or epidemics or the like, farmers could not employ artisans as in normal times. Especially the poorer section of the population had to struggle even to survive. So the fear of a bad harvest was real for artisans, too, even when they had no fields of their own to cultivate. There might also be too many artisans working in the same area, with the result that there was not enough work for everybody. Or again an individual artisan may have acquired a bad reputation, done something reprehensible or just lost custom because he did not possess enough skill to do a good job. Also various accidents and illnesses may have prevented artisans from working, causing economic distress and forcing them to resort to other jobs.

An artisan's economic distress came to light, in situations when he could not pay his taxes, for example. The provincial accounts and the accompanying debtors' rolls give us the names of the debtors and the reasons why they could not pay their taxes. In some cases, the artisan was so poor that he no longer owned his work tools and thus could not work any more. Sometimes these other jobs were literally coping strategies, and the families of indigent artisans were living from hand to mouth. Even an official artisan sometimes had to swallow his pride and work as a labourer in order to survive. However, while working as a day labourer or hired hand certainly might alleviate the artisan's fear about his income, it also diminished his independence.

Difficulties in supporting oneself by working as a rural artisan sometimes meant temporary migration; artisans went to look for job opportunities elsewhere, usually in towns. Smiths, tailors and shoemakers all went to Helsinki. However, rural artisans were probably not allowed to practise their trades in towns, at least officially, and they worked there as labourers or unofficial artisans. There are no great differences in terms of occupation, but certain villages had more departing artisans than others. Especially in the 1830's there were difficult times in Hollola because of epidemics, so artisans had to look for job opportunities in towns. The debtors' rolls in the provincial accounts also reveal how difficult those years were for all the inhabitants of Hollola.

There were other possible coping strategies. One solution was to borrow some money or goods. Such endeavours often ended up in the court records when the lenders' patience ran out, or when there were disagreements about

the sum or the interest. Although artisans were usually the borrowers, some artisans were so wealthy that they were able to lend money themselves. Various forms of selling or bartering could also help the situation of an impoverished artisan. Sometimes, however, the economic situation became so difficult that artisans resorted to petty crimes like stealing money or grain. Some of these crimes were committed on the spur of the moment, the plight of the perpetrators being so desperate that they were driven to stealing. However, the penalties for theft were severe: besides the judicial sentence, there was a communal sanction, and artisans who stole lost their good name. And without a good reputation, it was difficult to get work orders, or even a place to live.

Conclusions - Diversified artisans

This study has demonstrated that the picture of rural artisanship is more complex than it usually is understood to be. Rural artisans were a diverse group; there were different kinds of artisans working locally. Only some of them were officially recognized parish artisans, and there was a considerable number of unofficial artisans in the countryside. If we take only the former into account, the image of rural artisanship that we obtain is deficient. Here the prosopographical method has proven useful in attempting to ascertain information about unofficial work, even though some aspects of this phenomenon still remain invisible. Rural artisans were not a tight uniform group but tended to integrate with the local populace rather than isolate themselves from it. They did, however, have their own occupational identity as artisans, which they themselves acknowledged and other people recognised. It was their occupation that defined the artisans' social position within their own village community.

Basically the numbers of artisans roughly reflect their clients' material culture and the fact that the demand for artisans' services was on the increase at the beginning of the nineteenth century in Finland. This development was not, however, always straightforward or rapid. The peasants' problems in earning a livelihood, years of famine and epidemics, all affected the artisans' economic situation. In the 1830's, a particularly large number of artisans were in economic distress, unable to pay taxes and living near the subsistence limit, with some even having to beg for food. Moreover, the close connection with farming and the tendency to become tenant farmers can be seen as a sign of their uncertainty about their careers as artisans. On the other hand, their career prospects were boosted by the fact that self-sufficiency in rural communities was diminishing and the demand for services increasing, although the development was more visible in the latter part of the nineteenth century.

LÄHTEET

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (KA)

Helsingin räätälien ammattikunnan arkisto

Ammattikuntaan kuuluvien luettelo 1660–1845 (Skräddare, Mästare e Gesäller och LäröGossar)

Helsingin suutarien ammattikunnan arkistot

Ammattikuntaan kuuluvien luettelo 1729–1819 (Antekning öfver Mästare, Gesäller och Lärö-Gossar)

Maanmittaushallituksen uudistusarkisto

Asikkala, Paakkola; N:ot 1 ja 3-7, isojaonkartta ja asiakirjat kotitiluksista 1794–1838 (H3:4/1-10)

Senaatin arkisto, Talousosaston registraattorinkonttorin arkisto

Talousosaston registraattorinkonttorin Anomus- ja valitusdiaarit 1815–1831 (Ab:7-23)

Talousosaston yhteisistunto- ja jaostopöytäkirjat, 1. jaoston istuntopöytäkirjat 1815–1831 (Ca:29-73)

Uudenmaan läänin henkikirjat

Hollolan ylinen kihlakunta, henkikirjat 1720–1831

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Hollolan seurakunnan arkisto (käytetty KA digitaaliarkiston mikrofilmejä)

Annettujen työtodistusten diaari 1844–1846

Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1756–1875

Lastenkirjat 1750? –1869

Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1812–1841

Seurakunnista saapuneet muuttokirjat 1813–1844

Perukirjat 1806–1845

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1756–1857

Rippikirjat 1771–1870

Rippilasten luettelot 1800–1836

Pitäjänskokousten pöytäkirjat 1808–1840

Vihittyjen luettelot 1756–1860

Hollolan tuomiokunnan arkisto

Hollolan varsinaisasian pöytäkirjat 1810–1840 (Ca3:61–122)

Hollolan perukirjat 1810–1848 (Ec:8-12)

Hämeen lääninhallitus, lääninkanslian arkisto

Saapuneiden anomusasioiden diaarit 1832–1849 (Ad:2-20)

Käsityöläisten virkavahvistus- ja erokirjoja 1855–1857 (Er 4)

Hämeen lääninhallitus, lääninkonttorin arkisto

Hollolan ylinen kihlakunta, henkikirjat 1830–1890 (Gcc:1-60)

Läänintilien tositteet 1832–1840 (Gab:1-23)

Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus, lääninkanslian arkisto

Anomusdiaarit 1808–1831 (Ab: 62–85)

Päätöskonseptit 1810–1818 (Db:77–87)

Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus, lääninkonttorin arkisto

Pääkirjojen tositteet 1810–1831 (Gae:74–91 vuoteen 1826 asti, sitten GIB: 50–66)

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)

Kymenkartanon lääninhallitus, lääninkanslian arkisto

Anomusasian diaarit 1810–1831

Kymenkartanon lääninhallitus, lääninkonttorin arkisto

Tilitositteet 1810–1831

Kymenkartanon läänin henkikirjat

Hollolan ylinen kihlakunta, henkikirjat 1810–1832

Internet-lähteet

SAOB, Svenska Akademiens ordbok osoitteessa

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Suomen Sukututkimusseuran HisKi-tietokanta osoitteessa

<http://hiski.genealogia.fi/hiski?fi>

Suomen Sukuhistoriallisen Yhdistyksen digiarkisto osoitteessa

<http://www.digiarkisto.org/sshy/index.htm>

Kansallisarkisto, digitaaliarkisto osoitteessa <http://digi.narc.fi/digi/> (josta käytä lukemassa pääasiassa Uudenmaan ja Hämeen läänin, Hämeen läänin sekä Kymenkartanon läänin seurakuntien arkistoja)

Sana- ja tietokirjat

Ahlman, Frans Ferdinand 1885: *Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Svenskt-finskt lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 38. Helsinki.

Nyky-suomen sanakirja. Toinen osa 2002. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. WSOY, Porvoo, Helsinki.

Tietosanakirja. 6. osa, Mandoliini-Oulunsalo 1914. Toimituskunta Jalmar Castrén et al. Tietosanakirja, Helsinki.

Tietosanakirja. 10. osa, Työehtosopimus-Öölanti 1919. Toimituskunta Jalmar Castrén et al. Tietosanakirja, Helsinki.

Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa, A-I 1985. Toimittajat Lahja-Irene Hellemaa et al. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Vanhan kirjasuomen sanakirja. Toinen osa, J-K 1994. Päätoimittaja Maija Länsimäki. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Alkuperäislähteinä käytetty painettu materiaali

Bucht, Johan Fredrik 1792: *Academick Afhandling om Hollola Socken uti Tavastland*. Frenckellska boktryckeriet, Åbo.

Bonsdorff, Johan Gabriel von 1833: *Stor-Furstendömet Finlands kameral-lagfarenhet. Systematiskt framställd*. Wasenius, Helsingfors.

- Kivi, Aleksis 1984 (1864): *Nummisuutarit. Komedia viidessä näytöksessä*. (Käytetty teosta Aleksis Kivi: Teokset. I Nide. Suuri Suomalainen Kirjakerho Oy)
- Samling af Placater, förordningar, Manifester och påbud, samt andre almanna handlingar, hwilka i stor-furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. Tredje Delen 1817–1820*. J. Frenckell & son, Åbo 1823.
- Samling af placater, förordningar, manifeste och påbud, samt andre allmänna handlingar, hwilka i stor-furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. Fjerde Delen 1821–1824*. J. Frenckell & son, Åbo 1826.
- Samling af placater, förordningar, manifeste och påbud, samt andre allmänna handlingar, hwilka i stor-furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. Sjuttonde Delen 1858–1859*. Kejsersliga Senatens för Finland tryckeri 1862.

Painamattomat opinnäytteet

- Laakso, Veikko 1974: *Loimaan ja Huittisten suurpitäjien käsityöläiset vuosina 1721–1809*. Suomen historian julkaisematon lisensiaatintutkielma Turun Yliopisto, Humanistinen tiedekunta.
- Toivanen, Jenni 2005: *Lesken elämää. Leskeys naisen elämän osana ja sosiokulttuurisena ilmiönä 1700-luvun lopun sisäsuomalaisella maaseudulla*. Suomen historian julkaisematon lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos.
- Uotila, Merja 2001: *Hollolan käsityöläiset 1720-luvulta 1850-luvulle*. Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos.
- Varstala, Pia 2007: *Sociala anpassningsprocesser i Nykarleby socken efter kriget 1808–1809. En fallstudie av yrkesmässig omplacering bland avskedade soldater och familjebildning under 1810-talet*. Pro gradu i nordisk historia, Åbo Akademi.

Painettu kirjallisuus

- Aaltonen, Esko 1958: Ajanjakso vuodesta 1870 nykyaikaan. Teoksessa *Someron historia II*. Toimittanut Esko Aaltonen. Someron seurakunta, Forssa.
- Aaltonen, Esko 1963: Väestö ja yhteiskunta. Teoksessa *Suur-Jämsän historia III*. Kirjoittaneet Esko Aaltonen, Eero Matinelli, Helmi Helminen-Nordberg ja Yrjö Blomstedt. Jämsän, Korpilahden, Petäjäveden, Muuramen, Säynätsalon, Jämsänkosken ja Koskenpään kunnat.
- Ahlberger, Christer 1988: *Vävarfolket. Hemindustrin i Mark 1790–1850*. Skrifter från Institutet för lokalthistorisk forskning nr 1. Institutet för lokalthistorisk forskning, Göteborg.
- Alanen, Timo & Kepsu, Saulo 1989: *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. Konungens kartverk från Finland*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 505. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Alapuro, Risto 1995: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. 2. painos. Hanki ja jää, Helsinki.
- Alfani, Guido 2006: *Spiritual kinship and the others, Ivrea XVIth-XVIIth Centuries*. *Popolazione e Storia* 2006(1).

- Alfani, Guido & Gourdon, Vincent 2012a: Entrepreneurs, formalization of social ties, and trustbuilding in Europe (fourteenth to twentieth centuries). *The Economic History Review* 65(4).
- Alfani, Guido & Gourdon, Vincent 2012b: Spiritual kinship and godparenthood: Introduction. Teoksessa *Spiritual kinship in Europe 1500–1900*. Toimittaneet Guido Alfani ja Vincent Gourdon. Palgrave Macmillan, London.
- Alho, Keijo 1968: *Teollistumisen alkuvaiheita Suomessa*. Otava, Helsinki.
- Allen, R. C. & Weisdorff J. K.: Was there an “industrious revolution” before the industrial revolution? An empirical exercise for England, c. 1300–1830. *The Economic History Review* 64(3).
- Annala, Vilho 1928: *Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana*. Taloustieteellisiä tutkimuksia 36. Helsinki.
- Anttila, Olavi 1991: *Kartanosta kunnaksi. Jokioisten historia*. Forssa, Jokoinen.
- Anttila, Pirkko 1993: Mitä on käsityöllinen toiminta. Teoksessa *Puheenvuoroja käsityön ja ammattikasvatuksen filosofiasta*. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Ulla Salmi. Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus julkaisusarja A 3/93.
- Arajärvi, Kirsti 1950: *Vesilahden historia*. Vesilahden kunta.
- Arajärvi, Kirsti 1954: *Messukylän historia I. Messukylän - Teiskon - Aitolahden historia*. Tampereen kaupunki, Teiskon ja Aitolahden kunnat.
- Arajärvi, Kirsti 1959: *Lempäälän historia*. Lempäälän seurakunta ja kunta.
- Arajärvi, Kirsti 1973: *Urjalan historia I. Itsenäisen seurakunnan synnystä kunnalliselämän alkuun n 1590–1860*. Urjalan historiatoimikunta, Urjala.
- Aronsson, Peter, Fagerlund, Solveig & Samuelson, Jan 1999: *Nätverk I historisk forskning – metaphor, metod eller teori?* Rapport från Växjö Universitet nr 1. Humaniora. Växjö universitet.
- Barnes, T. D. 2007: Prosopography Modern and Ancient. Teoksessa *Prosopography. Approaches and Applications. A Handbook*. Toimittanut K. S. B. Keats-Rohan. University of Oxford, Oxford.
- Berg, Maxine 1994: *The age of manufactures, 1700–1820. Industry, innovation and work in Britain*. 2. painos. Routledge, London.
- Berndtson, Nils 1986: *Laukaan historia II. 1776–1868*. Toimittanut Pertti Torikka. Laukaan kunta, Laukaan Seurakunta.
- Björklund, Johan 1939: *Suomen papisto 1800-luvulla. Eryityisesti silmälläpitäen papistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia*. Helsinki.
- Blomstedt, Yrjö 1981: *Asikkalan historia*. Asikkalan kunta, Asikkala.
- Brenner, Alf 1953: *Sjundeå sockens historia. Första delen*. Hembygdens vänner i Sjundeå, Hangö.
- Bringéus, Nils-Arvid 1971: *Svenska dopseder. Fataburen*. 1971.
- Broady, Donald 2002: French prosopography: definition and suggested readings. *Poetics* 30(5–6).
- Bruun, Christer 1987: Sir Ronald Symen tunnetuin lause – antiikin tutkimuksen kiistelty koulukunta. *Historiallinen Aikakausikirja* 86(2).
- Bruun Christer 1988: Quod licet Ronald Syme, non licet everybody – miten antiikin Rooman lääkäreitä olisi tutkittava. *Historiallinen Aikakausikirja* 87(1).

- Carlsson, Sten 1962: *Bonde - präst - ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*. Stockholm.
- Carlsson, Sten 1977: *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*. Studia Historica Upsaliensia 90. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Charle, C. 2001: Prosopography (Collective Biography). Teoksessa *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Toimittaneet Neil J. Smelser ja Paul B. Baltes. Elsevier, Amsterdam. Käytetty teoksen elektronista versiota <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767026310>.
- Clark, Gregory & van der Werf, Ysbrand 1998: Work in Progress? The Industrious Revolution. *The Journal of Economic History* 58(3).
- Couriol, Étienne 2012: Godparenthood and social relationships in France under the Ancien Régime: Lyons as a case study. Teoksessa *Spiritual kinship in Europe 1500–1900*. Toimittaneet Guido Alfani ja Vincent Gourdon. Palgrave Macmillan, London.
- Crossick, Geoffrey 1997: Past masters: in search of the artisan in European history. Teoksessa *The artisan and the European town, 1500–1900*. Toimittanut Geoffrey Crossick. Historical urban studies. Scolar Press, Aldershot.
- Crossick, Geoffrey & Haupt, Heinz-Gerhard 1984: Shopkeepers, master artisans, and the historian. Teoksessa *Shopkeepers and master artisans in nineteenth-century Europe*. Toimittaneet Geoffrey Crossick ja Heinz-Gerhard Haupt. Methuen, London, New York.
- Crossick, Geoffrey & Haupt, Heinz-Gerhard 1995: *The petite bourgeoisie in Europe 1780–1914. Enterprise, family and independence*. Routledge, London.
- Crowston, Clare 2007: From school to workshop. Pre-training and apprenticeship in old regime France. Teoksessa *Learning on the Shop Floor. Historical Perspectives on Apprenticeship*. Toimittaneet Bert De Munck, Steven L. Kaplan ja Hugo Soly. Berghahn Books, New York, Oxford.
- Crowston, Clare 2008: Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research. *International Review of Social History* 53, supplement.
- Cygnaeus, Gustaf 1897: *K. Suomen talousseura 1797–1897*. K. Suomen talousseura, Turku.
- Daniels, Christine 1995: From Father to Son. Economic Roots of Craft Dynasties in Eighteenth-Century Maryland. Teoksessa *American Artisans. Crafting Social Identity, 1750–1850*. Toimittaneet Howard B. Rock, Paul A. Gilje ja Robert Asher. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Davis, Natalia Zemon 1986: Women in the Crafts in Sixteenth-Century Lyon. Teoksessa *Women and Work in Preindustrial Europe*. Toimittanut Barbara A. Hanawalt. Indiana University Press, Bloomington.
- Davis, Bronwyn & Cannon, Susanne (toim.) 2006: *Doing Collective Biography. Investigating the production of subjectivity*. Open University Press, Maidenhead.

- De Munck, Bert & Kaplan, Steven L. & Soly, Hugo (toim.) 2007: *Learning on the shop floor. Historical perspectives on apprenticeship*. International studies in social history vol 12. Berghahn Books, New York.
- De Munck, Bert 2010: One counter and your own account: redefining illicit labour in early modern Antwerp. *Urban History* 37(1).
- De Vries, Jan 1994: The Industrial and Industrious Revolution. *The Journal of Economic History* 54(2).
- De Vries, Jan 2008: *The industrious revolution. Consumer behavior and the household economy, 1650 to the present*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dribe, Martin & van de Putte, Bart 2012: Marriage seasonality and the industrious revolution: southern Sweden, 1690–1895. *Economic History Review* 65(3).
- Edgren, Lars 1987: *Lärling, gesäll, mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847*. Dialogos, Lund.
- Ehmer, Josef 1984: The artisan family in nineteenth-century Austria. Teoksessa *The artisan and the European town, 1500–1900*. Toimittaneet Geoffrey Crossick ja Heinz-Gerhard Haupt. Methuen, London, New York.
- Ehmer, Josef 1997: Worlds of mobility: migration patterns of Viennese artisans in the 18th-century. Teoksessa *The artisan and the European town, 1500–1900*. Toimittanut Geoffrey Crossick. Historical urban studies. Scholar Press, Aldershot.
- Ehmer, Josef 2008: Rural Guilds and Urban-Rural Guild Relations in Early Modern Central Europe. *International Review of Social History* 53, supplement.
- Ehrström, Erik 1892: Öfversikt af det finska skråväsendets historia. *Tidskrift utgifven af Jurisiska Föreningen i Finland* 28.
- Engman, Max 2004: *Pietarinsuomalaiset*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Epstein, Steven R. 1998: Craft Guilds, Apprenticeship and Technological Change in Pre-Modern Europe. *Journal of Economic History*. 53(3).
- Epstein, Steven R. 2008: Craft guilds in the pre-modern economy: a discussion. *Economic History Review* 61(1).
- Epstein, Steven R. & Prak, Maarten (toim.) 2008: *Guilds, innovation and the European economy, 1400–1800*. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Epstein, Steven R. & Prak, Maarten 2008: Introduction: Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400–1800. Teoksessa *Guilds, innovation and the European economy, 1400–1800*. Toimittaneet Steven R. Epstein ja Maarten Prak. Cambridge University Press. Cambridge, New York.
- Epstein, Steven R. 2013: Transferring Technical Knowledge and Innovating in Europe, c.1200–c.1800. Teoksessa *Technology, skills and the pre-modern economy in the East and the West: Essays dedicated to the memory of S. R. Epstein*. Toimittaneet Maarten Prak ja Jan Luiten van Zandern. Global economic history series vol 10. Brill, Leiden.

- Ericsson, Tom 1989: Kinship and sociability: Urban shopkeepers in nineteenth-century Sweden. *Journal of Family History* 14(3).
- Ericsson, Tom 2000: Godparents, Witnesses and Social Class in Mid-Nineteenth Century Sweden. *The History of the Family* 5(3).
- Ericsson, Tom 2012: Who wants to be godparent? Baptisms in a Lutheran Church in Paris, 1755–1804. Teoksessa *Spiritual kinship in Europe 1500–1900*. Toimittaneet Guido Alfani ja Vincent Gourdon. Palgrave Macmillan, London.
- Eteläpelto, Anneli & Vähäsantanen, Katja 2008: Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu*. Toimittaneet Anneli Eteläpelto ja J. Onnismaa. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikerta. Kansanvalistusseura, Helsinki.
- Farcy, Jean-Claude 1984: Rural Artisan in the Beauce during the nineteenth century. Teoksessa *The artisan and the European town, 1500–1900*. Toimittaneet Geoffrey Crossick ja Heinz-Gerhard Haupt. Methuen, London, New York.
- Farr, James R. 1997a: Cultural Analysis and Early Modern Artisans. *The artisan and the European town, 1500–1900*. Toimittanut Geoffrey Crossick. Historical urban studies. Scholar Press, Aldershot.
- Farr, James R. 1997b: "On the shop floor: Guilds, artisans and the European Market economy, 1350–1750". *Early Modern History* 1(1).
- Farr, James R. 2000: *Artisans in Europe 1300–1914*. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Farr, James R. 2006: The Disappearance of the Traditional Artisan. Teoksessa *A companion to nineteenth-century Europe 1789–1914*. Toimittanut Stefan Berger. Blackwell companions to European history. Blackwell, Malden, Mass.
- Favorin, Martti 1975: *Mäntyharjun historia I. 1860-luvulle*. Mäntyharjun kunta.
- Favorin, Martti 1996. *Kalvolan historia II. Autonomian ja itsenäisyyden aika*. Kalvolan kunta, Kalvola.
- Fellman, Susanna 2014: Prosopographic studies of business leaders for understanding industrial and corporate change. *Business History* 56(1).
- Fagerlund, Solveig 1999: Vad säger dopböckerna om kvinnors sociala nätverk? Teoksessa *Nätverk I historisk forskning – metaphor, metod eller teori?* Toimittaneet Peter Aronsson, Solveig Fagerlund ja Jan Samuelson. Rapporter från Växjö Universitet nr 1. Humaniora. Växjö universitet.
- Fagerlund, Solveig 2000: Women and men as godparents in an early modern Swedish town. *The History of The family* 5(3).
- Fertig, Christine 2009: Rural Society and Social Networks in Nineteenth-Century Westphalia: The Role of Godparenting in Social Mobility. *Journal of Interdisciplinary History* 39(4).
- Gadd, Carl-Johan 1991: *Självlvhusåll eller arbetsdelning? Svenskt lant- och stads-hantverk ca 1400–1860*. Meddelander från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 6. Göteborg.
- Gadd, Carl-Johan 1997: Kring det svenska lanthantverkets omfattning på 1800-talet. Teoksessa *Fundera tar längsta tiden, sa skräddarn, då han sydde byxor*.

- Toimittaneet Ulla Heino ja Kirsi Vainio-Korhonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- Gustafsson, Berndt 1950: *Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880. En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning*. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 22. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.
- Haatanen, Pekka 1968: *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki, Porvoo.
- Halila, Aimo 1939: *Iitin historia vahaisimmista ajoista 1860-luvulle*. Iitin kunta ja seurakunta, Iitti.
- Hamilton, Gillian 1995: Enforcement In Apprenticeship Contracts: Were Runaways a Serious Problem? Evidence from Montreal. *The Journal of Economic History*. 55(3).
- Hanssen, Börje 1952: *Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*. LTs Förlag, Stockholm.
- Hantverk i Sverige. Om bagare, kopparslagare, vagnmakare och 286 andra hantverksyrken*. 1989. Toimituskunta Bengt Nyström, Arne Biörnstad, Barbro Bursell. LTs förlag, Stockholm.
- Happonen, Päivi 2004: *Sukututkimuksen asiakirjaopas. Väestöhistorialliset arkistolähteet*. Karjala-tietokantasäätiö, Mikkeli.
- Happonen, Päivi 2009: *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Arkistolaitoksen toimituksia 8. Joensuun yliopisto, Yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta 96. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- Heikkinen, Anja 1993: *Käsityö - työtä ja tietoa? Kommentti Matti Vilkan esitykseen "Käsityö, kehon taito"*. Teoksessa *Puheenvuoroja käsityön ja ammattikasvatuksen filosofiasta*. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Ulla Salmi. Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus julkaisusarja A 3/93.
- Heikkinen, Anja 2001: *I: Miksi aika, paikka ja tila? Teoksessa Niin vähän on aikaa. Ammatillisen kasvun katoava aika, paikka ja tila?* Toimittaneet Anja Heikkinen, Merja Borgman, Lea Henriksson, Mailis Korkiakangas, Leena Kuusisto, Pirjo Nuotia ja Liisa Tiilikka. Tampereen yliopiston ammattikasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja. Tampereen yliopisto, ammattikasvatuksen tutkimus- ja koulutusosasto, Hämeenlinna.
- Heikkinen, Antero 1975: *Hollolan historia 3. Taloudellisen ja kunnallishallinnollisen murroksen vuosista 1860-luvulta toiseen maailmansotaan sekä katsaus Hollolan historiaan 1940–1970*. Hollolan kunta, Hollola.
- Heikkinen, Sakari 1981: *Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuoliskolla*. Teoksessa *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu*. Toimituskunta Yrjö Kaukiainen et al. Historiallinen arkisto 76. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Heikkinen, Sakari & Hoffman, Kai 1982: *Teollisuus ja käsityö*. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Toimittaneet Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Tammi, Helsinki.
- Heino, Ulla 1984: *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa*. Historiallisia tutkimuksia 127. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Heino, Ulla 1997: Hantverkarprojekter - vad och varför? Teoksessa *Fundera tar längsta tiden, sa skräddarn, då han sydde byxor*. Toimittaneet Ulla Heino ja Kirsi Vainio-Korhonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- Heinonen, Jouko 2003: *Päijät-Häme 4. Markkinat ja toripäivät. Päijät-Hämeen markkinat ja torikauppa*. Lahden kaupunginmuseo, Päijät-Hämeen liitto, Lahti.
- Heinänen, Seija 2006: *Käsityö - taide - teollisuus. Näkemyksiä käsityöstä taideteollisuuteen 1900-luvun alun ammatti- ja aikakauslehdissä*. Jyväskylän studies in humanities 52. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Hemminki, Tiina 2014: *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830*. Jyväskylän studies in humanities 232. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Historiallinen Aikakauskirja* 2012. Teemanumero Elämäkertatutkimus. 2012(4).
- Hirsijärvi, Väinö 1950: *Lohjan Historia II. Lohjan väestöhistoriallinen kehitys vu. 1809–1925*. Helsinki.
- Hjerppe, Riitta 1981: Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa. Teoksessa *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu*. Toimituskunta Yrjö Kaukiainen et al. Historiallinen arkisto 76. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Hoffman, Kai 1982: Sawmills - Finland's Proto-Industry. *The Scandinavian Economic History Review* XXX(1).
- Humphries, Jane 2003: English Apprenticeship: a Neglected Factor in the First Industrial Revolution. Teoksessa *The Economic Future in Historical Perspective*. Toimittaneet Paul A. David ja Mark Thomasson. Oxford University Press, Oxford.
- Hörsell, Ann 1983: *Borgare, smeder och änkor. Ekonomi och befolkning i Eskilstuna gamla stad och Fristad 1750–1850*. Studia Historica Upsaliensia 131. Uppsala universitet, Uppsala.
- Häggman, Kai 1994: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja siviiliseuran elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Häkkinen, Antti 2008: Kiertävät kulkivat, nimittelykäytännöt ja sosiaalinen pääoma. Teoksessa *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Toimittaneet Jarkko Keskinen ja Kari Teräs. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys ry., Turku.
- Häkkinen, Antti 2012: Johan Adolf Kock, elämäntutkimus ja historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 2012(4).
- Häkkinen, Antti 2013: Suomalaiset sukupolvet, elämäntutkimus ja historia - sukupolvesta sukupolveen. Teoksessa *Sosiaalinen albumi. Elämäntavat sukupolvien murroksissa*. Antti Häkkinen, Anne Puuronen, Mikko Salasuo ja Anni Ojajarvi. Nuorisotutkimusseura 139. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Hämeenmaa* 6. *Hämeen elämää ja oloja*. 1939. Hämeen heimoliiton julkaisuja 14. Hämeen heimoliitto.
- Ilmakunnas, Johanna 2009: *Kuluttaminen ja ylhäisäatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- Janson, Mats 1989: Glasmästare. Teoksessa *Hantverk i Sverige. Om bagare, kopparslagare, vagnmakare och 286 andra hantverksyrken*. 1989. Toimituskunta Bengt Nyström, Arne Biörnstad ja Barbro Bursell. LTs förlag, Stockholm.
- Johnson, Seija 2012: Nya, ärvda och testamenterade kläder i bouppteckningar. Hur bondekvinnans klädegendom utökades under 1700-talet. *Historisk tidskrift för Finland* 97(3).
- Jones, Diana K. 2001: Researching groups of lives: a collective biographical perspective on the Protestant ethic debate. *Qualitative Research* 1(3).
- Jussila, Osmo 1977: *Nummen historia vv. 1859-*. Nummen ja Pusulan historiatoumikuunta.
- Jutikkala, Eino 1932: *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana*. Historiallisia tutkimuksia 15. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1949: Maan omistus ja väestöryhmät. Teoksessa *Längelmäveden seudun historia I. Kangasalan historia 1*. Toimituskunta Väinö Voionmaa et al. Eräjärven, Kangasalan, Kuhmalahden, Längelmäen, Oriveden & Sahalahden kunnat
- Jutikkala, Eino 1954: *Längelmäveden seudun historia. 2:2 Kangasalan historia 2*. Työvaliokunta: Eino Jutikkala et al. Kangasalan kunta.
- Jutikkala, Eino 1958: *Suomen talonpojan historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 2003: Kartanot. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Toimittaneet Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Juutila, Ulla-Maija 1997: Blev skomakarens son vid sin läst? Hantverksmästarernas ättlingars sociala mobilitet i Åbo under slutet av 1700-talet och under 1800-talets första år. Teoksessa *Fundera tar längsta tiden, sa skraddarn, då han sydde byxor*. Toimittaneet Ulla Heino ja Kirsi Vainio-Korhonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- Juvelius, Einar W 1927: *Sysmän pitäjän historia I-II. Aika 1800-luvun puoliväliin*. Lahti.
- Kallio, Anni 2000: *Räätälimestari yhteisönsä jäsenenä Turussa vuosina 1625–65*. Suomen historian julkaisuja 27. Jyväskylän yliopisto, Historian laitos, Jyväskylä.
- Kallio, Topi 1913: *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla*. Helsinki.
- Kallio, V. J. 1945: Suomen käsityöläisten historia Ruotsin vallan aikana. Teoksessa *Suomen Vaatturiliikkeenharjoittajain keskusliitto ry. 1894–1944*. Porvoo.
- Karonen, Petri 2002: Patriarkaalisien järjestyksen monet todellisuudet. Teoksessa *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Toimittaneet Piia Einonen ja Petri Karonen. Historiallinen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kaukiainen, Yrjö 1970: *Virolahden historia I. 1850-luvulle*. Virolahden kunta, Virolahti.

- Kaukovalta, K. V. 1931: *Hämeen läänin Historia I*. Arvi A. Karisto Osakeyhtiö, Hämeenlinna.
- Keats-Rohan, K. S. B. 2007a: Introduction: Chameleon or Chimera? Understanding Prosopography. Teoksessa *Prosopography. Approaches and Applications. A Handbook*. Toimittanut K. S. B. Keats-Rohan. University of Oxford, Oxford.
- Keats-Rohan, K. S. B. 2007b: Biography, Identity and Names: Understanding the Pursuit of the Individual in Prosopography. Teoksessa *Prosopography. Approaches and Applications. A Handbook*. Toimittanut K. S. B. Keats-Rohan. University of Oxford, Oxford.
- Keskinen, Jarkko 2012: *Oma ja yhteinen etu. Kauppiainien keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Annales Universitatis Turkuensis C 345. Turun yliopisto, Turku.
- Keskitalo, Oiva 1964: *Hausjärven historia*. Hausjärven kunta ja seurakunta.
- Klinge, Matti 2009: *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*. Ota-va, Helsinki.
- Klingnéus, Sören 1997: *Bönder blir vapensmeder : protoindustriell tillverkning i Närke under 1600- och 1700-talen*. Studia historica Upsaliensia 181. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Konttinen, Esa 1991: *Perinteisesti moderniin. Professionien yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
- Korhonen, Mikael 1995: Lapinjärven historia uudemmalta ajalta, vuodet 1865–1990. Teoksessa *Lapinjärven historia. Kaksi kieltä - yksi kunta*. Toimittaneet Mikael Korhonen ja Christer Kuvaja. Lapinjärven kunta, Lapinjärvi.
- Korpela, Jukka 1995: *Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte und Prosopographie der Kiever Rus' bis zum Tode von Vladimir Monomach*. Studia Historica Jyväskyläensia 54. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Koskimies, Y. S. 1966a: Hämeen valtiolliset vaiheet vuodesta 1721 1860-luvulle. Teoksessa *Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Ensimmäinen nide*. Toimituskunta Eino Jutikkala, Esko Aaltonen, Lauri Kuusanmäki, Felix Seppälä ja Y. S. Koskimies. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna.
- Koskimies, Y. S. 1966b: Hallinto ja oikeuslaitos. Teoksessa *Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Ensimmäinen nide*. Toimituskunta Eino Jutikkala, Esko Aaltonen, Lauri Kuusanmäki, Felix Seppälä ja Y. S. Koskimies. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna.
- Kotilainen, Sofia 2008: *Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle*. Bibliotheca Historica 120. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kotilainen, Sofia 2012: Förtroende och andra former av symboliskt kapital i fadderskaps-strategier. *Historisk Tidskrift för Finland* 97(3).
- Kotilainen, Sofia & Saarimäki, Pasi 2013: Isähdokkaat hiillostettavina. Paikallisyhteisö aviottoman äidin tukena 1800-luvun lopun sisäsuomalaisella maaseudulla. Teoksessa *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Toimittaneet Jari Eilola ja Laura-Kristiina Moilanen. Historiallinen arkisto 139. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Kriedte, Peter, Medick, Hans & Schlumbohm, Jürgen 1981: *Industrialization before Industrialization. Rural Industry in the Genesis of Capitalism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Koukkula, Tuomo 1967: *Vanhan-Ruoveden historia II:1. Kuru, Pohjaslahti, Ruovesi, Vilppula ja Virrat isostavihasta 1860-luvulle*. Vanhan-Ruoveden historiatoimikunta.
- Koukkula, Tuomo 1972: Pälkäneen historia 1500-luvulta 1860-luvulle. Teoksessa *Pälkäneen historia*. Viljo Nissilä, K. Virkkala, Matti Huurre, Seppo Suvanto ja Tuomo Koukkula. Pälkäneen kunta.
- Kuisma, Markku 1991: *Helsingin pitäjän historia III. Isostavihasta maalaiskunnan syntyä 1713–1865*. Vantaan kaupunki.
- Kuusanmäki, Lauri 1936: Kulutustavarain leviäminen maalaisväestön keskuuteen. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*. Toimituskunta Gunnar Suolahti et al. Gummerus, Jyväskylä.
- Kuusanmäki, Lauri 1966: Pitäjän itsehallinto. Teoksessa *Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Ensimmäinen nide*. Toimituskunta Eino Jutikkala, Esko Aaltonen, Lauri Kuusanmäki, Felix Seppälä ja Y. S. Koskimies. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna.
- Kuusi, Sakari 1935: *Hollolan pitäjän historia. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. I osa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Kuusi, Sakari 1937: *Hollolan pitäjän historia II. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. II osa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Kuvaja, Christer 1995: Lapinjärven historia vanhemmalta ajalta, vuodet 1200–1865. Teoksessa *Lapinjärven historia. Kaksi kieltä - yksi kunta*. Toimittaneet Mikael Korhonen ja Christer Kuvaja. Lapinjärven kunta, Lapinjärvi.
- Kyöstiö, O. K. 1955: *Suomen ammattikasvatuksen kehitys käsityön ja teollisuuden aloilla 1. Ammattikasvatuksen esivaihe vuoteen 1842*. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun julkaisuja 11. Jyväskylä.
- Laakso, Veikko 1997: Problem och resultat i forskning kring lantantverket under 1700-talet. Teoksessa *Fundera tar längsta tiden, så skräddarn, då han sydde byxor*. Toimittaneet Ulla Heino ja Kirsi Vainio-Korhonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- Laine, Timo 1985: *Ansiokoteollisuus teollisessa yhteiskunnassa*. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 19. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Lamberg, Marko, Mäkinen, Minna & Uotila, Merja 2008: *Kylä ympäristössään: historiallis-etnologinen katsaus päijätähämäläisen maalaisyhteisön elinpiiriin n. 1400–2000. Lähde, historiatieteellinen aikakauskirja 2008*.
- Lamberg, Marko 2009: Prosopografian mahdollisuuksia. Teoksessa *Keskiajan avain*. Toimittaneet Marko Lamberg, Anu Lahtinen ja Susanna Niiranen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lamberg, Marko, Hakanen, Marko & Haikari, Janne (toim.) 2011: *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*. Nordic Academic Press, Lund.
- Lamberg, Marko, Mäkinen, Minna & Uotila, Merja 2011: A Rural Living Sphere. Teoksessa *Physical and Cultural Space in Pre-Industrial Europe. Methodologi-*

- cal Approaches to Spatiality*. Toimittaneet. Marko Lamberg, Marko Hakanen ja Janne Haikari. Nordic Academic Press, Lund.
- Lane, Joan 1996: *Apprenticeship in England, 1600–1914*. UCL Press, London.
- Lappalainen, Pekka 1961: *Pieksämäen seudun historia: Pieksämäki, Jäppilä, Virtasalmi ja Pieksämäen kauppala I*. Pieksämäen seudun historiatoimikunta, Pieksämäki
- Laurila Jaakko J. 1971 (1938) Lounais-Hämeen käsityöläisistä vuoteen 1867. Helsingin yliopistossa 1838 laadittu sosiologian laudatur-kirjoitus ”käsityöläisoloista Suomessa 1800-luvun alkupuoliskolla etupäässä Lounais-Hämeen oloja silmälläpitäen”. *Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys. Vuosikirja XL*.
- Laurinmäki, Heikki 1957: *Askolan historia I*. Askolan kunta, Askola.
- Leeson R. A. 1980: *Travelling brothers. The six centuries' road from craft fellowship to trade unionism*. Granada, London.
- Lehtonen, Heikki 1990: *Yhteisö*. Vastapaino, Tampere.
- Lehtonen, Juhani U. E. 1968: *Suomenlahden suomalaisten saarikylien avioliittokenttiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Leiviskä, Helena (toim.) 1988: *Perinteisiä käsityöammatteja 2*. Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistys, Helsinki.
- Lempiäinen, Pentti 1965: *Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 69. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Lenger, Friedrich 1988: *Sozialgeschichte der deutschen Handwerker seit 1800*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Lext, Gösta 1968: *Mantalskriveringen i Sverige före 1860*. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Lind, Gunner 1999: Prosopografi med relationelle databaser. Teoksessa *Nätverk I historisk forskning. Metafor, metod eller teori?* Toimittaneet Peter Aronsson, Solveig Fagerlund ja Jan Samuelsson. Växjö Universite, Växjö.
- Lindeqvist, K. O. 1926: *Hämeenlinnan kaupungin historia Ruotsin vallan aikana. Hämeenlinnan kaupungin historia II osa*. Hämeenlinnan kaupunki, Hämeenlinna.
- Lindeqvist, K. O. 1930: *Hämeenlinnan kaupungin historia vuosina 1809–1875. Hämeenlinnan kaupungin historia. III osa*. Hämeenlinnan kaupunki, Hämeenlinna.
- Lindberg, Folke 1947: *Hantverk och skråväsen under medeltid och äldre vasatid*. Den svenska arbetarklassens historia I. Tidens Förlag, Stockholm.
- Lindström, Dag 1991: *Skrå, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350–1622*. Studia historica Upsaliensia 163. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Loats, Carol L 1997: Gender, Guilds, and Work Identity: Perspectives from Sixteenth-Century Paris. *French Historical Studies* 20(1).

- Lomu, Juhani 1993: Mäntsälän elinkeinoelämä autonomian aikaan. Teoksessa *Mäntsälän Historia II*. Antti Rosenberg, Juhani Lomu ja Kirsti Manninen. Mäntsälän kunta.
- Lucassen, Jan, De Moor, Tine & van Zanden, Jan Luiten (toim.) 2008: *The Return of the Guilds*. International Review of Social History. Supplement 16.
- Lind, Gunner 1999: Prosopografi med relationelle databaser. Teoksessa *Nätverk I historisk forskning. Metafor, metod eller teori?* Toimittaneet Peter Aronsson, Solveig Fagerlund ja Jan Samuelsson. Växjö Universite, Växjö.
- Luther, Georg 2000: Böcker, Carl Christian (1786 - 1841). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 17.9.2014) URN:NBN:fi-fe20051410. ISSN 1799-4349 (Verkkojulkaisu)
- Lundh, Christer 2002: Remarriages in Sweden in the 18th and 19th centuries. *The History of the Family*. 7(3)
- Luukko, Armas 1954: Elinkeinot. Teoksessa *Suur-Jämsän historia I*. Kirjoittaneet K. Virkkala, Oiva Keskitalo, Seppo Suvanto, Aulis Oja, Armas Luukko, Liisa Poppius. Jämsän, Korpilahden, Petäjäveden, Muuramen, Säynätsalon, Jämsänkosken ja Koskenpään kunnat.
- Lönnqvist, Bo 1979: *Kansanpuku ja kansallispuhu*. Otava, Helsinki.
- Magnusson, Lars & Isacson, Mats 1982: Proto-industrialisation in Sweden: Smithcraft in Eskilstuna and Southern Dalecarlia. *The Scandinavian Economic History Review* XXX(1).
- Magnusson, Lars 1996: Proto-industrialization in Sweden. Teoksessa *European proto-industrialization*. Toimittaneet Sheilagh C. Ogilvie ja Markus Cerman. Cambridge University Press, Cambridge.
- Manninen, Antero 1953: *Kangasniemen historia I*. Kangasniemen seurakunta.
- Markkanen, Erkki 1977: *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850–1914*. Studia Historica Jyväskyläläisiä 14. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Markkanen, Erkki 1988: *Perukirja tutkimuslähteenä*. Studia historica Jyväskyläläisiä 37. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Markkola, Pirjo 2006: *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia III. Suuresta Pohjan sodasta pitäjänjakoön 1721–1852*. Honkajoen kunta, Ikaalisten kaupunki, Jämijärven kunta, Kankaanpään kaupunki, Kihniön kunta, Parkanon kaupunki.
- Marttila, Juuso 2010: Beyond the Family and the Household: Occupational Family Networks. *Journal of Family History* 35(2).
- Marttila, Juuso 2012: Monopolizing the Property of Skill: A Prosopographic Analysis of a Finnish Ironworks Community. *International Review of Social History* 57(3).
- Marttila, Juuso 2014: *Työ teollistumisen ja arjen rajapintana. Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhdistys 1880-1950*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Mathisen, Ralph W. 2007: Where are all the PDBs?: The Creation of Prosopographical Databases for the Ancient and Medieval Worlds. Teoksessa

- Prosopography. Approaches and Applications. A Handbook.* Toimittanut K. S. B. Keats-Rohan. University of Oxford, Oxford.
- Miettinen, Tiina & Mäkelä-Alitalo, Anneli 2009: Itse tehden ja teettäen. Teoksessa *Hauho historia II*. Toimittanut Anneli Mäkelä-Alitalo. Hauho-seura, Hauho.
- Mikkola, Pirjo 1986: Mitä ruotusotamiesrulla kertovat nimistöntutkijalle. Suomen ruotusotamiesten lisäkirja 42.
- Moilanen, Laura-Kristiina & Sulkunen, Susanna 2006: Johdanto: aika ja identiteetti. Teoksessa *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Toimittaneet Laura-Kristiina Moilanen ja Susanna Sulkunen. Historiallinen arkisto 126. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Moilanen, Laura-Kristiina & Eilola, Jari 2013: Ajan ja paikan muovaamat yhteisöt. Teoksessa *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilta*. Toimittaneet Jari Eilola ja Laura-Kristiina Moilanen. Historiallinen arkisto 139. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Murmann, Johann Peter 2003: *Knowledge and competitive advantage. The coevolution of firms, technology, and national institutions*. Cambridge University, Cambridge, UK, New York.
- Myllyniemi, Seppo 1990: *Vihdin historia 1800–1918. Vihti Venäjän vallan aikana*. Vihdin kunta.
- Myllyntaus Timo 1980: Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860. Teoksessa *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Toimittaneet Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Möller, Sylvi 1936: Ammattikuntien kukoistuskaudelta Helsingissä. *Entisaikain Helsinki* 1936.
- Mönkkönen, Toivo 1989: *Hirvensalmen historia II: Hirvensalmen kunta ja seurakunta*, Hirvensalmi.
- Mäkelä, Anneli 1979: *Nastolan historia I. Nastolan historia keskiajasta kunnallishallinnon syntyyn*. Nastolan kunta, Nastola.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2005: *Vesivehmaan seudun kylien historia. Vesivehmaa, Muikkula, Vehkoo, Kopsuo, Keltaniemi. Osa 1, Jääkaudesta 1800-luvun loppuun*. Vesivehmaan kyläyhdistys, Hollola.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2009: Riittikö käsityöläiselle töitä? Teoksessa *Hauho historia II*. Toimittanut Anneli Mäkelä-Alitalo. Hauho-seura, Hauho.
- Mäntylä, Eero 1976: *Hattulan historia*. Hattulan kunta, Hattula.
- Nallinmaa-Luoto, Terhi 1990: *Hämeenkyrön historia II. Vuodesta 1722 vuoteen 1865*. Hämeenkyrön kunta ja seurakunta.
- Narva, Aili 1987: Käsityö. Teoksessa *Orimattilan historia I*. Kirjoittaneet Antero Penttilä, Aila Narva ja Erkki Hämäläinen Orimattilan kunta, Orimattila.
- Niemelä, Jari 1991: *Tuntematon ruotusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa*. Historiallisia tutkimuksia 157. Suomen historiallinen seura, Helsinki.

- Niemelä, Jari 1998: *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*. Historiallisia tutkimuksia 199. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Niiranen, Timo 1980: *Miten ennen asuttiin. Vanhat rakennukset ja sisustukset*. Otava, Helsinki.
- Nikander, Hagar 1980: *Esbo 1700–1865*. Esbo stad, Esbo.
- Nikander, Hagar 1981: *Espoo 1700–1865*. Espoon Kaupunki, Espoo.
- Nyberg, Klas 2006. *Finansiella nätverk - kredit - och egendomsförhållanden*. Teoksessa *Kopparkungen. Handelshuset Björkman i Stockholm 1782–1824*. Toimittanut Klas Nyberg. Monografier utgivna av Stockholms stad 172. Stockholmia, Stockholm.
- Nygård, Toivo 1985: *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. *Studia Historica Jyväskyläänsia* 31. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Nygård, Toivo 1989: *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen*. Historiallisia tutkimuksia 150. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Nygård, Toivo 1998: *Erialaisten historia. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Nylen, Anna-Maja 1968: *Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut*. Håkan Ohlsson, Lund.
- Ogilvie, Sheilagh 2004: *Guilds, efficiency, and social capita: evidence from German proto-industry*. *Economic History Review* 57(2)
- Ogilvie, Sheilagh C. & Cerman Markus (toim.) 1996: *European proto-industrialization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ogilvie, Sheilagh 2007: "Whatever is, is right"? Economic institutions in pre-industrial Europe. *Economic History Review* 60(4).
- Ogilvie, Sheilagh 2008: *Rehabilitating the guilds: a reply*. *Economic History Review* 61(1).
- Ogilvie, Sheilagh 2010: *Consumption, Social Capital, and the "Industrious Revolution" in Early Modern Germany*. *The Journal of Economic History* 70(2).
- Ojala, Veikko 1948: *Heinolan kaupungin historia*. A. R. Cederberg, Veikko Ojala. Heinolan kaupunki.
- Ojala, Jari 1999: *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikku-kaupungeissa. Purjemenkulan kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. *Bibliotheca Historica* 40. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Ojanen, Eeva 1966: *Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 71. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Ojanen, Eeva 1983: *Tammelan historia II. Tammelan historia Venäjän vallan alusta nykyaikaan*. Tammelan kunta, Tammela
- Ojanen, Eeva 1992: *Tammelan historia I. Tammelan historia Ruotsin vallan ajalla*. Tammelan kunta, Tammela.
- Oksanen, Eeva-Liisa 1981: *Anjalan historia*. Anjalan kunta, Anjala.
- Oksanen, Eeva-Liisa 1985: *Elimäen historia*. Elimäen kunta, Elimäki.

- Oksanen, Eeva-Liisa 1991: Mäntsälän historia Ruotsin vallan aikana (eli vuoteen 1809). Teoksessa *Mäntsälän historia I*. Martti Blåfield, Margit Herlevi-Harja, Pirkko Nuolijärvi, Anja Sarvas, Eeva-Liisa Oksanen ja Kirsti Manninen. Mäntsälän kunta.
- Oksanen, Eeva-Liisa 1995: Valkealan vaiheet 1860-luvulle. Teoksessa *Valkealan historia II*. Eeva-Liisa Oksanen ja Kari-Matti Piilahti. Valkealan kunta, Valkeala.
- Orrman, Eljas 2003: Asutus, pelto ja karja. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Toimittaneet Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Paikkala, Sirkku 2004: *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 959. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Paloheimo, Maare 2012: *Business life in pursuit of economic and political advantages in early-nineteenth-century Finland*. Jyväskylä studies in humanities 195. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Paloposki, Toivo J. 1976: Kauppa, käsityö ja teollisuus. Teoksessa *Hämeen historia III.2. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870*. Toimituskunta Jorma Tuominen, Eino Jutikkala, Olli Vuorinen, Väinö Heikkilä ja Y. S. Koskimies. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna.
- Papinsaari, Raimo 1967: Turun räätälien ammattikunta vuosina 1721–1809. *Turun historiallinen arkisto XX*.
- Parland-von Essen, Jessica 2010: *Ammatti, avioliitto ja arvoitus. Helsinkiläinen eliitti 1740–1820*. Schildts, Helsinki.
- Partanen, Jukka & Shikalov, Yury 2010: Suomen armeija ja aset autonomian kaudella. Teoksessa *Suomalainen sotilas. Hakkapeliitasta tarkk'ampujaan*. Päätoimittaja Jukka Partanen. Weilin+Göös.
- Pelteret, David E. 2007: Should one Include Unnamed People in a Prosopography? Teoksessa *Prosopography. Approaches and Applications. A Handbook*. Toimittanut K. S. B. Keats-Rohan. University of Oxford, Oxford.
- Peltonen, Matti 2006: *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka. Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Peltovuori, Risto O. 1975: *Suur-Tuusulan historia. Tuusula - Kerava - Järvenpää II. Seurakunnan perustamisesta Suomen sotaan 1643–1808*. Tuusula.
- Pfister, Ulrich 2008: Craft Guilds, the Theory of the Firm, and Early Modern Proto-industry. Teoksessa *Guilds, innovation, and the European economy, 1400–1800*. Toimittaneet Steven R. Epstein ja Maarten Prak. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Pihl, Christopher 2012: *Arbete. Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige*. Studia historia Upsaliensia 246. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Piilahti, Kari-Matti 2007: *Aineellista ja aineetonta turvaa. Ruokakunnat, ekologistaloudelliset resurssit ja kontaktinmuodostus Valkealassa 1630–1750*. Bibliotheca Historica 106. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Piilahti, Kari Matti 2012a: Kin, neighbours or prominent persons? Godparenthood in a Finnish rural community in the first half of the eighteenth century. Teoksessa *Spiritual kinship in Europe 1500–1900*. Toimittaneet Guido Alfani ja Vincent Gourdon. Palgrave Macmillan, London.
- Piilahti, Kari-Matti 2012b: Climbing up the social ladder: Godparental patterns among new entrants into the business elite in Finland in the nineteenth century. *The History of the Family* 17(1).
- Pitkälä, Aulis 1976: Vanhaa ja uutta teollista yritystoimintaa Joutsassa. Teoksessa *Joutsan kirja*. Toimittanut Matti Musikka. JYY:n kotiseutusarja n:o 12. Joutsan kunta ja seurakunta.
- Pitkänen, Kari 1980: Väestörakenteen muuttuminen ja väestönkehitys. Teoksessa *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Toimittaneet Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Prak, Maarten & Zandern Jan Luiten van (toim) 2013: *Technology, skills and the pre-modern economy in the East and the West: Essays dedicated to the momery of S. R. Epstein*. Global economic history series vol 10. Brill, Leiden.
- Prak, Maarten 2013: Mega-structures of the middle ages: the construction of religious buildings in Europe and Asia, c. 1000–1500. Teoksessa *Technology, skills and the pre-modern economy in the East and the West: Essays dedicated to the momery of S. R. Epstein*. Toimittaneet Maarten Prak ja Jan Luiten van Zandern. Global economic history series vol 10. Brill, Leiden.
- Pänkäläinen, Martti 2001: *Lammin pitäjän historia II. Vuodet 1808–1917*. Lammin kunta, Lammi.
- Pulkkila, Uuno 1947: *Padasjoen historia I–II*. Padasjoen kunta, Padasjoki.
- Pulma, Panu 1994: Vaivaisten valtakunta. Teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Toimittaneet Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka ja Kyösti Urponen. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki.
- Pulma, Panu 2007: Maalaiselämän hidas muutos. Teoksessa *Suomalaisen arjen historia 2. Säätyjen Suomi*. Toimituskunta: Kai Häggman et al. Weilin + Göös, Helsinki.
- Quimby, Ian M. G. 1984: Introduction: Some Observations on the Craftsman in Early America. Teoksessa *The Craftsman in Early America*. Toimittanut Ian M. G. Quimby. W. W. Norton & Company, Inc., New York.
- Ranta, Raimo 1978: *Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721–1809 I. Käsityöläiseksi pääsy ja käsityöläisten lukumäärä*. Historiallisia tutkimuksia 108. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ranta, Raimo 1988: Talouselämä, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809–1917. Teoksessa *Etelä-Pohjanmaan historia V. Autonomian kausi 1809–1917*. Kirjoittaneet Maija-Liisa Heikinmäki, Reino Kallio, Eero Kojonen, Raimo Ranta. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.
- Rahikainen, Marjatta 2006: Maatalouden piiat pitäjänhistorioiden valossa. Teoksessa *Työteläs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toimittaneet Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suoma-

- laisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rasila, Viljo 2003: Torpparijärjestelmä. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Toimittaneet Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Renvall, Pentti 1983 (1965): *Nykyajan historiantutkimus*. 2. painos. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Repo, Onni A. 1937: *Jyväskylän kunnan historia*. Jyväskylän kunta.
- Riikilä, Aku 1991: *Hantoärkkreist hitsausroboteihi. Historiaa ja tarinoita Lapin käsi-työläisistä ja teollisuudesta*. Lapin Käsi- ja Pienteollisuusyhdistys, Lappi.
- Ripatti, Marja-Liisa 1985: *Eteläisen Hämeen ammattikutojat ja pellavakilpikankaat*. Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo, Hämeenlinna.
- Ritvanen, Viena 1956: *Könniläiset kellokaapit. Kytösavut VII*.
- Rosenberg, Antti 1966: *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821–1880)*. Historiallisia tutkimuksia 70. Suomen historiallinen seura, Helsinki
- Rosenberg, Antti 1974: *Elinkeinot nälkävuosista toiseen maailmansotaa*. Teoksessa *Hämeen historia IV:II. Noin vuodesta 1870 vuoteen 1943*. Toimituskunta Jorma Tuominen, Eino Jutikkala, Olli Vuorinen, Väinö Heikkilä ja Y. S. Koskimies. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna.
- Rosenberg, Antti 1976: *Väestöolot*. Teoksessa *Hämeen historia III:2. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870*. Toimituskunta Jorma Tuominen, Eino Jutikkala, Olli Vuorinen, Väinö Heikkilä ja Y. S. Koskimies. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna.
- Rosenberg, Antti 1993: *Väestö Suomen sodasta itsenäisyyden alkuun*. Teoksessa *Mäntsälän Historia II*. Antti Rosenberg, Juhani Lomu ja Kirsti Manninen. Mäntsälän kunta.
- Rosenberg, Antti 1995: *Väestö ja elinkeinot*. Teoksessa *Suur-Tuusulan historia. Tuusula - Kerava - Järvenpää. 3, Suomen sodasta 1808–1809 itsenäisyyden ajan alkuun*. Kirjoittaneet Antti Rosenberg ja Rauno Selin. Tuusulan kunta, Keravan kaupunki, Järvenpään kaupunki.
- Rule, John 1989: *The property of skill in the period of manufacture*. Teoksessa *The historical Meanings of Work*. Toimittanut Patrick Joyce. Cambridge University Press, Cambridge.
- Räihä, Antti 2013: *Etu intressinä, konflikti toimintamuotona*. Porvariyhteisön jäsenyys, vuorovaikutus ja valtasuhteet 1700-luvun rajaseudulla. Teoksessa *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Toimittaneet Jari Eilola ja Laura-Kristiina Moilanen. Historiallinen arkisto 139. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Räisänen, Matti 1985: *Perinteisiä käsityöammatteja*. Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistys, Helsinki.
- Saarenheimo, Juhani 1974: *Vanhan Pirkkalan historia*. Nokia.
- Saarenheimo, Juhani 2003: *Isojako*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Toimittaneet Viljo Rasi-

- la, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Saarinen, Jorma 2006: Herkepaesus-sukua seppinä Hollolassa. *Sukset* (3)2006.
- Samuelson, Jan 2008: *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Sarmela, Matti 1981: Suomalaiset häät. Teoksessa *Pohjolan Häät*. Toimittanut Matti Sarmela. Tietolipas 85. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Scandinavian Journal of History* 2014. Teemanumero Industrious revolution. 39(1)
- Schultz, Helga 1984: *Landhandwerk in Übergang vom Feudalismus zum Kapitalismus. Vergleichender überblick und Fallstudie Mecklenburg - Schwerin*. Akademie-Verlag, Berlin.
- Schybergson, Per 1973: *Hantverk och Fabriker I. Finlands konsumtionsvaruindustri 1815–1870. Helhetsutveckling*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 114. Finska vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- Schybergson, Per 1974: *Hantverk och Fabriker II. Finlands konsumtionsvaruindustri 1815–1870. Branschutveckling*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 116. Finska vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- Schybergson, Per 1974: *Hantverk och Fabriker III. Finlands konsumtionsvaruindustri 1815–1870: Tabellbilagor*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 117. Finska vetenskaps-societeten Helsingfors.
- Schybergson, Per 1980: Teollisuus ja käsityö. Teoksessa *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Toimittaneet Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Schybergson, Per 1992: Ensimmäiset teollisuuskapitalistit. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toimittanut Pertti Haapala. 2. Uudistettu painos. Osuuskunta Vastapaino, Tampere.
- Screen, J. E. O 2007: *The army in Finland during the last decades of Swedish rule (1770–1809)*. *Studia Historica* 75. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Sennett, Richard 2008: *The craftsman*. Yale University Press, New Haven, London.
- Similä, Sirkka 1939: Asikkalan vanhoista naimatavoista. *Hämeenmaa VI. Hämeen elämää ja oloja*. Hämeen heimoliiton julkaisuja 14. Hämeen heimoliitto.
- Simonton, Deborah 1998: *A history of European women's work. 1700 to the present*. Routledge, New York
- Siren, Kirsi 1999: *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*. *Bibliotheca historica* 38. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Sirén, Mika 1983: *Piiskan lovi kainalossa. Sananparsia Hollolasta ja Hollolan Lahdesta*. Kansanelämän kuvauksia 23. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sirén, Olle 1981: *Pernå sockens historia: 2 band 2. Tiden ca 1700–1870*. Pernå kommun, Pernå.
- Smythe, Dion C. 2001: A Whiter Shade of Pale: Issues and Possibilities in Prosopography. Teoksessa *Prosopography. Approaches and Applications. A Handbook*. Toimittanut K. S. B. Keats-Rohan. University of Oxford, Oxford.

- Snell, K. D. M. 1987: *Annals of the labouring poor. Social change and agrarian England, 1660–1900*. Cambridge studies in population, economy and society in past time 2. Cambridge university press, Cambridge.
- Soininen, Arvo M. 1974: *Vanha Maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- St. George, Robert Blair 1984: *Fathers, Sons, and Identity: Woodworking Artisans in Southeastern New England, 1620-1700*, 121-124. Teoksessa *The Craftsman in Early America*. Toimittanut Ian M. G. Quimby. W. W. Norton & Company, New York.
- Stone, Lawrence 1971: *Prosopography*. *Daedalus* 100(1).
- Strang, Jan & Harju, Erkki-Sakari (toim.) 2005: *Suomen karttakirja 1799. C. P. Hällströmin Suomi Kartasto*. (Alkuperäiskustantaja S. G. Hermelin. Alkuperäiset kartat laatinut Carl Petter Hällström.) Karttakeskus, Helsinki.
- Styles, John 2009: *Ancient to modern Europe*. *Journal of Economic History* 69(4).
- Ståhlberg, K. J. 1995 (1893): *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 4. (Näköispainos. Alkuteos Päivälehden kirjapaino, Helsinki 1893.) Painatuskeskus, Helsinki.
- Suodenjoki, Sami 2010: *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. *Bibliotheca historica* 129. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- Suolahti, Gunnar 1913: *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500-1700-luvuilta*. WSOY, Porvoo.
- Suvanto, Seppo 1954: *Akaan historia: Toijala-Kylmäkoski-Viiala. Ensimmäinen osa*. Toijalan kauppalan, Kylmäkosken ja Viialan kuntien sekä Akaan, Kylmäkosken ja Viialan seurakuntien yhteinen historiatoimikunta.
- Suvanto, Seppo 1965: *Kuhmoisten historia*. Kuhmoisten kunta ja seurakunta.
- Suvanto, Seppo 1992: *Kalvolan historia I. Esihistoria ja Ruotsin vallan aika*. Kalvolan kunta, Kalvola.
- Syrjö, Veli-Matti 1976: *Orimattilan historia 2*. Orimattila.
- Söderlund, Ernst 1949: *Hantverkarna. Andra Delen. Stormaktstiden, frihetstiden och gustavianska tiden*. Tidens Förlag, Stockholm.
- Talka, Anu 2009: *Klemetin pitäjä (1807–1865)*. Teoksessa *Pitäjä ison kiven takana. Lemminkaisten historia*. Anu Talka, Mikko Europaeus, Mirja Heininen ja Minna Kähtävä-Marttinen. Lemminkaisten kotiseutuyhdistys, Lemminkaisten kunta.
- Talve, Ilmar 1979: *Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Teittinen, U. K. 1957: *Uudenkaupungin rauhasta kunnallishallinnon perustamiseen*. Teoksessa *Juvan historia*. Martti Ruuth et al. Juvan seurakunta ja kunta.
- Tommila, Päiviö 1959: *Nurmijärven pitäjän historia. II osa. Itsenäisen Nurmijärven pitäjän vaiheet*. Nurmijärvi.

- Tommila, Päiviö & Heervä, Ismo (toim.) 1980: *Muuttuva kylä. Turun yliopiston kylätutkimusryhmän loppuraportti*. Tietolipas 84. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Turpeinen, Oiva 1981: Häiden aika ja avioitumisikä Suomessa. Teoksessa *Pohjo-lan Häät*. Toimittanut Matti Sarmela. Tietolipas 85. Suomalaisen Kirjalli-suuden Seura, Helsinki.
- Turpeinen, Oiva 1982: Avioton äiti ja lapsi Päijät-Hämeessä ja Kainuussa 1800-luvulla. *Päijät-Hämeen tutkimusseuran vuosikirja 1982*. Päijät-Hämeen tut-kimuseura, Lahti.
- Ulväng, Marie 2012: *Klädekonomi och klädkultur. Böndernas kläder i Härjedalen un-der 1800-talet*. Gidlund, Möklinta.
- Uotila, Merja 2002: Länsi-Hollolan käsityöläiset 1700–1800-luvulla. Teoksessa *Länsi-Hollolan kyläkirja*. Kyläkirjatoimikunta Erkki Aaltonen et al. Länsi-Hollolan kyläkirjatoimikunta, Hollola.
- Uotila, Merja 2006: Ammatti käsityöläisten identiteetin rakentajana 1800-luvun alun maaseudulla. Teoksessa *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhtei-sön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Toimittaneet Laura-Kristiina Moilanen ja Susanna Sulkunen. Historiallinen arkisto 126. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Uotila, Merja & Helén, Pauli 2009: *Sulenko, Uikura ja Ävinä. Länsi-Hollolan pai-kannimistö*. Länsi-Hollolan kyläyhdistys, Hollola.
- Uotila, Merja 2010: Finska kriget i det pacificerade södra Finland. De lokala följderna av kriget ur lantantverkarnas perspektiv. *Historisk Tidskrift för Finland* 95(3).
- Uotila, Merja 2013, Kylän kummit. Käsityöläisten kummiverkostot maaseutuyh-teisön sosiaalisten suhteiden heijastajina 1800-luvun alkupuolella. Teok-sessa *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Toimit-taneet Jari Eilola ja Laura-Kristiina Moilanen. Historiallinen arkisto 139. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Uotila, Merja 2014. Tavallisuuden tavoittelua. Prospografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä. Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historian-tutkimus*. Toimittaneet Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen. Historiallinen Arkisto 141. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vahtola, Jouko 2003: *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri Suo-malainen Kirjakerho Oy, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 1994: *Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa. Suomen kul-tasepäntyy Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista taustaa vasten*. Historiallisia tutkimuksia 182. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 1997a: Hantverkarhustruns levnadsbana i Åbo omkring år 1800. Teoksessa *Fundera tar längsta tiden, sa skräddarn, då han sydde byxor*. Toimittaneet Ulla Heino ja Kirsi Vainio-Korhonen. Turun yliopiston histo-rian laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 1997b: Yrket i arv? Släkt - och äktenskapets betydelse i rekrytering av nya hantverkare. Teoksessa *Fundera tar längsta tiden, sa*

- skräddarn, då han sydde byxor.* Toimittaneet Ulla Heino ja Kirsi Vainio-Korhonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 1998: *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsityötuotannon rakenteet ja strategiat esiteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla.* Historiallisia tutkimuksia 200. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2000: *Handicrafts as Professions and Sources of Income in Late Eighteenth and Early Nineteenth Century Turku (Åbo). A Gender Viewpoint to Economic History.* *Scandinavian Economic History Review* 48(1).
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2002: *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään.* Historiallisia tutkimuksia 213. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2010: *Kaupan ja käsityön ammattikasvatus.* Teoksessa *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle.* Toimittaneet Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suomen Kasvatuksen ja koulutuksen historia 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1266: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Verboven, Koenraad, Carlier, Myriam & Dumolyn, Jan 2007: *A Short Manuel to the Art of Prosopography.* Teoksessa *Prosopography. Approaches and Applications. A Handbook.* Toimittanut K. S. B. Keats-Rohan. University of Oxford, Oxford.
- Vihola, Teppo 1996: *Lahden historia 3. Lahden talouselämän historia.* Lahden kaupunki, Lahti.
- Viljanen, Osmo 1982: *Kyläseppän työt Mäntsälässä. Päijät-Hämeen tutkimusseuran vuosikirja 1982.*
- Vilkuna, Asko 1989: *Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta.* Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 24. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Vilkuna, Kustaa 1953: *Isien työ. Veden ja maan viljaa. Arkityön kauneutta. 2. laajennettu painos.* Otava, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 1994: *Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruukinpatruunalle hyödyksi.* Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla. Historiallisia tutkimuksia 188. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 1996: *Arkielämää patriarkalisessa työmiesyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa.* Historiallisia tutkimuksia 196. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2009: *Neljä ruumista.* Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2010: *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500-1850.* Historiallisia tutkimuksia 253. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Virrankoski, Pentti 1963: *Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella. (1809- noin 1865).* Historiallisia tutkimuksia 64. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Virrankoski, Pentti 1970: *Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa*. Erillispainos VI. Turun yliopiston Suomen historian laitos.
- Virrankoski, Pentti 1994: *Käsitöistä leivän lisää. Suomen ansiokotiteollisuus 1865–1944*. Historiallisia tutkimuksia 186. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Virtanen, E. A. 1934: *Kyläyhteiskunta ennen isojakoa*. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria II*. Toimituskunta Gunnar Suolahti, Väinö Voionmaa, Esko Aaltonen, Pentti Renvall, Lauri Kuusanmäki, Heikki Waris ja Eino Jutikkala. K. J. Gummerus Osakeyhtiö, Jyväskylä-Helsinki.
- Vuorimies, Heikki 1993: Laukaan komppanian sotilasnimistä sekä joitakin uusia havaintoja sotamiesten nimeämisprosessista. *Genos* 64.
- Walli, Harry W.: Polón-suvun alkuperä ja varhaispolvet. *Genos* 36(1965).
- Wallis, Patrick 2008: Apprenticeship and Training in Premodern England. *The Journal of Economic History*. 68(3).
- Walta, Matti 2005: *Virkamiehiä. Lääninhallinnon virkamiehet 1721–1808*. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 56. Suomen sukututkimusseura, Helsinki.
- Waris, Heikki 1951: Yhteiskunta. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia III osa, jälkimmäinen nide. Ajanjakso 1809–1875*. Toimituskunta: Eirik Hornborg et al. Helsingin kaupunki.
- Widén, Solveig 1988: *Änkesomsorg i ståndssamhället : försörjnings- och understödsformer för prästänkor i Åbo stift 1723–1807*. Åbo akademis förlag, Åbo.
- Wiherheimo, Onni 1950: *Yhteisön toiminta Helsingin kaupungin taloudessa vv. 1809–1875*. Helsingin kaupungin julkaisuja 1. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Wilmi, Jorma 1988: *Heinolan pitäjän historia 1860-luvulle*. Heinolan Maalaiskunta, Heinolan maaseurakunta, Manttaalikunnan säätiö.
- Wirilander, Hannele 1989: *Ristiinan historia 1. Esihistoriasta vuoteen 1865*. Ristiinan kunta.
- Wirilander, Kaarlo 1974: *Herrasoikeus. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Wolf, Stephanie Grauman 1984: Documentary Sources for the Study of the Craftsman. Teoksessa *The craftsman in Early America*. Toimittanut Ian M. G. Quimby. W. W. Norton & Company, New York.
- Ylikangas, Heikki 1968: Puolisonvalintaan vaikuttaneista tekijöistä sääty-yhteiskunnan aikana. *Historiallinen Aikakausikirja* 66.
- Young, Craig 1994: The Economic Characteristics of Small Craft Businesses in Rural Lowland Perthshire, c. 1830-c.1900. *Business History* 36(4).
- Ågren, Maria 2011: Genus och arbete under tidigmodern tid. Teoksessa *Levebröd. Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?* Toimittaneet Benny Jacobsson ja Maria Ågren. Historiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala
- Åkerblom, Bror 1950: *Sibbo sockens historia II. 1700–1868*. Paul Nyberg, Bror Åkerblom. Sibbo kommun, Sibbo.

LIITTEET

Liite 1.

Prosopografisen tietokannan kysymyslista

Nimi:

Ammatti:

Luonne:

Syntymäaika:

Kotipaikka:

Kuoli:

Vanhemmat:

Sukulaisuussuhteita:

Puoliso(t):

avioliitto

- 1.
- 2.
- 3.

1.

Lapset:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.

Oppimestari(t):

Oppilaat:

Toimintavuodet:

- Virallisena:

- Veronmaksu:

- Rippikirjoissa:

Työuran muutokset:

Tuomiokirjoissa:

Muutot:

Varallisuus:

Muuta:

Tutkimustilanne:

Liite 2.

Hollolan emäseurakunnan väestö 1820–1850

	1820	1830	1840	1850
A talonpoikia	616	715	655	348
a lampuoteja	65	76	65	70
a torppareita	198	269	280	199
B teollisuus ja käsityö	48	60	93	72
D julkiset virat/apulaiset	24	13	14	9
yhteensä itsenäisiä	950	1134	1112	701
A talonpoikaisrenkejä	1261	1267	1006	894
a talonpoikien poikia	48	141	88	114
a palvelijattaria	612	823	861	587
a työkykyisiä loisia	209	228	321	373
B teollisuustyömiehiä	20	20	24	10
D leskivaimoja	195	243	298	273
E Julkiset virat	21	5	2	3
yhteensä työväkeä	3317	3861	3712	2957
vaimot ja pikkulapset	3275	3432	3609	2833
säätyhenkilöiden tyttäret ja pojat	18	16	29	39
kasvatuslapset	1	7	10	0
äpärit	96	140	66	192
yhteensä omaisia	3390	3595	3714	3064
1 vanhoja ja raihnaisia	171	130	125	97
toimestaan eronneita & perhe	20	94	39	22
säätyläisten lapsia	9	6	12	4
2 ylioppilaita ja koululaisia	7	1	12	4
3 köyhäinapua saavia miehiä	27	61	71	32
köyhäinapua saavia naisia	127	134	61	78
yhteensä ammatittomat	361	426	311	237
VÄKILUKU YHTEENSÄ	7068	7881	7741	6253

Lähde: Kuusi 1937, 88–90. Kuusen tilasto on tehty taulukkolaitoksen mukaan. 1800-luvun puoliväliin sijoittuva väkiluvun väheneminen johtuu siitä, että vuonna 1848 viisi kylää liitettiin Asikkalan pitäjään.